

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

DOĞU SAHASI TARİHİ TÜRK YAZI DİLLERİNDE
NEZAKET VE SAYGI BİLDİREN SÖZ VARLIĞI

DOKTORA TEZİ

Sümevra ALAN

KOCAELİ, 2021

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

DOĞU SAHASI TARİHİ TÜRK YAZI DİLLERİNDE
NEZAKET VE SAYGI BİLDİREN SÖZ VARLIĞI

DOKTORA TEZİ

Sümevra ALAN

Prof. Dr. Münevver TEKCAN

KOCAELİ, 2021

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

DOĞU SAHASI TARİHİ TÜRK YAZI DİLLERİNDE
NEZAKET VE SAYGI BİLDİREN SÖZ VARLIĞI

DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan: Sümeyra ALAN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 07.07.2021/16

KOCAELİ, 2021

ETİK BEYAN

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içerisinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgileri, belgeleri, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tamamın uygun bir biçimde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ve tezde sunduğum çalışmanın özgün bir çalışma olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın ilerlemesinde ve gelişmesinde yardımlarını esirgemeyen, fikirleri ve yönlendirmeleri ile yol gösteren, tezimin tamamlanmasına katkıda bulunan çok değerli danışmanlarım Prof. Dr. Münevver TEKCAN ve Prof. Dr. Zikri TURAN'a, Tez İzleme Komitesinde çalışmamın şekillenmesine ve ilerlemesine katkıda bulunan Prof. Dr. Adnan Rüştü KARABEYOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunmaktan onur duymaktayım.

Tez sürecim boyunca iyi ve kötü günümde benden desteklerini esirgemeyen ve bana güvenmeyi asla bırakmayan sevgili aileme, tezimle alakalı karşılaştığım tüm zorlukların çözümünde bana yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Serpil YAZICI ŞAHİN'e ve Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sekreteri İlkay ÇİMEN'e, bulmakta yahut tedarik etmekte zorluk yaşadığım her türlü kaynağın temininde ve fikir alışverişinde yanımda olan Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA'ya, başta saygıdeğer dekanımız Prof. Dr. Murat KACIROĞLU olmak üzere aralarında yer almaktan gurur duyduğum tüm ETÜ Edebiyat Fakültesi üyelerine teşekkürlerimi borç bilirim.

Haziran – 2021

Sümevra ALAN

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xi
ÇİZELGELER VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAYGI VE NEZAKET KAVRAMLARI.....	9
1.1. SAYGI NEDİR?.....	9
1.2. NEZAKET NEDİR?.....	12
1.3. SAYGI VE NEZAKET ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. ESKİ TÜRKLERDE İNANÇ SİSTEMLERİ, ÖĞRETİLER VE DİNLER....	24
2.1. İNANÇ NEDİR?.....	24
2.2. İMAN NEDİR?.....	24
2.3. İTİKAD NEDİR?.....	25
2.4. İNANIŞ NEDİR?.....	25
2.5. DİN NEDİR?.....	26
2.5.1. Eski Türklerin Dini.....	27
2.5.2. Eski Türklerde İnanç Sistemleri ve Öğretiler.....	28
2.5.2.1. Totemizm (Totemcilik).....	28
2.5.2.2. Animizm (Canlıcılık, Ruhculuk).....	29
2.5.2.3. Dinamizm.....	30
2.5.2.4. Şamanizm.....	31
2.5.2.5. Budizm.....	33
2.5.2.6. Manihaizm.....	38
2.5.2.7. Zerdüştlük.....	39
2.5.3. Eski Türklerde Semavî Dinler.....	40
2.5.3.1. Musevîlik.....	41
2.5.3.2. Hristiyanlık.....	42
2.5.3.3. İslâmiyet.....	43
2.5.4. Eski Türklerde İnanç Sistemlerine Bağlı Kültler.....	44
2.5.4.1. Kült Nedir?.....	44
2.5.4.1.1. Atalar Kültü.....	44
2.5.4.1.2. Gök Tanrı Kültü (Tengricilik).....	47
2.5.4.1.3. Tabiat Kültleri.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TEMATİK TASNİF.....	51
------------------------	----

3.1. SAYGI - HÜRMET.....	51
3.2. DUA - İYİ DİLEK - TEMENNİ.....	102
3.3. ARZ - SUNMA - TAKDİM.....	110
3.4. ÖVGÜ - MEDİH - TAKDİR.....	124
3.5. İSTEK - TALEP - RİCA.....	153
3.6. İTİBAR - SAYGINLIK - ONUR.....	161
3.7. TÖREN - AYİNSEL FAALİYET.....	188
3.8. ÖZÜR DİLEME.....	192
3.9. İTİKAD - İBADET - İNANÇ.....	198
3.10. HEDİYELEŞME.....	207
3.11. YARDIMLAŞMA.....	216
3.12. MİSAFİR AĞIRLAMA - UĞURLAMA - ZİYARET.....	261
3.13. SELAMLAMA - SELAMLAMA.....	273
3.14. BUYRUK - EMİR - FERMAN.....	288
3.15. DEĞER - KIYMET - ÖNEM.....	296
3.16. İTAAT - SECDE.....	310
3.17. İYİ MUAMELE - NEZAKET.....	354

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GRAMER HUSUSİYETLERİYLE SAYGI VE NEZAKET.....	364
4.1. KÜÇÜLTME VE SEVGİ BİLDİREN TÜRETME EKLERİYLE KURULAN YAPILAR.....	364
4.1.1. +(X)ç Küçültme Ekiyle Kurulanlar.....	364
4.1.2. +çUk Küçültme Ekiyle Kurulanlar.....	367
4.1.3. +(X)k Küçültme Ekiyle Kurulanlar.....	368
4.1.4. +kİyA /+kİnA Küçültme Ekiyle Kurulanlar.....	368
4.1.5. +rAk Karşılaştırma Ekiyle Kurulanlar.....	370
4.2. İSİM + İYELİK EKİYLE OLUŞTURULAN SAYGI İFADELERİ.....	372
4.2.1. 1. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar.....	372
4.2.1.1. Orhun Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	373
4.2.1.2. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	374
4.2.1.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	376
4.2.1.4. Harezmi Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	378
4.2.1.5. Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	379
4.2.2. 2. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar (2. Tekil Kişi İyelik Ekinin Yerine 2. Çoğul Kişi İyelik Eki Kullanımı)....	380
4.2.2.1. Orhun Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	380
4.2.2.2. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	380
4.2.2.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	382
4.2.2.4. Harezmi Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	383
4.2.2.5. Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	384
4.2.3. 3. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar.....	385

4.2.3.1. <i>İsim+uluğ+r+isim</i> Yapısında Gözlenen 3. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar.....	385
4.2.3.2. <i>İsim+kut+ı</i> Yapısında Gözlenen 3. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar.....	386
4.2.3.2.1. Orhun Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	386
4.2.3.2.2. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	386
4.2.3.2.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	388
4.2.4. 1. Çoğul Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar.....	389
4.2.4.1. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	389
4.2.5. 3. Çoğul Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar.....	389
4.3. 1. TEKİL KİŞİ ZAMİRİ YERİNE 1. ÇOĞUL KİŞİ ZAMİRİ KULLANIMI.....	390
4.3.1. Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	390
4.4. 2. TEKİL KİŞİ ZAMİRİ YERİNE 2. ÇOĞUL KİŞİ ZAMİRİ KULLANIMI.....	391
4.4.1. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	391
4.4.2. Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	394
4.4.3. Harezmi Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	395
4.4.4. Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	397
4.5. 2. TEKİL KİŞİ EMİR EKİYLE OLUŞTURULANLAR.....	399
4.5.1. Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	399
4.6. 3. TEKİL KİŞİ EMİR EKİYLE OLUŞTURULANLAR.....	400
4.6.1. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde.....	400
BEŞİNCİ BÖLÜM	
5. KATMERLİ SAYGI.....	402
ALTINCI BÖLÜM	
6. BİRLEŞİK İSİM / BİRLEŞİK SIFAT ŞEKLİNDE KURULANLAR.....	408
YEDİNCİ BÖLÜM	
7. KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ.....	417
7.1. ORHUN TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ ÖRNEKLERİ.....	420
7.2. UYGUR TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ ÖRNEKLERİ.....	421
7.3. KARAHANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ ÖRNEKLERİ.....	425

7.4. HAREZM TÜRKCESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ ÖRNEKLERİ.....	432
7.5. ÇAĞATAY TÜRKCESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ ÖRNEKLERİ.....	433
SONUÇ.....	434
DİZİN.....	451
KAYNAKÇA.....	467
KİŞİSEL YAYIN VE ESERLER.....	490
ÖZGEÇMİŞ.....	491

DOĞU SAHASI TARİHİ TÜRK YAZI DİLLERİNDE NEZAKET VE SAYGI

BİLDİREN SÖZ VARLIĞI

(Doktora Tezi)

Sümevra ALAN

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Haziran 2021

ÖZET

Bu çalışmanın konusunu Doğu Sahası Tarihi Türk Yazı Dillerinde saygı ve nezaket söz varlığının araştırılması oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Orhun, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde yazılmış eserler taranmış, konuyla alakalı söz varlığı tespit edilmiş ve anlam ve kavram alanlarına göre kelimeler sınıflandırılmıştır.

Temelde iki bölüme ayrılan çalışmamızın ilk bölümünde söz varlığı incelenerek kelimeler tematik olarak tasnif edilmiş; ikinci bölümünde ise gramatikal hususiyetler dikkate alınarak bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bunun ardından katmerli saygı, basit/birleşik sıfatla oluşturulan yapılar ve kalıp sözlerle/ifadelerle kurulan saygı ve nezaket ifadeleri de eklenerek çalışmamız zenginleştirilmiştir.

Anlam, şekil ve de köken bilgisi bakımlarından art zamanlı yöntemle karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılan kelimelerin kullanıldığı döneme özgü biçimleri ve ifade ettiği anlamlar ele alınmış; incelenen söz varlığıyla alakalı, kelimelerin etimolojik açıklamaları Türk dilinin etimoloji sözlüklerinden

referanslandırılmış; Türkçenin saygı ve nezaket bildiren söz varlığının zenginliği ve ifade gücünün gelişmişliği çalışmamız neticesinde sergilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Sahası, Tarihî Türk Yazı Dilleri, Saygı ve Nezaket, Söz Varlığı, Kavram Alanı

**RESPECT AND COURTESY VOCABULARY IN THE EASTERN TURKIC
SCRIPTURAL LANGUAGES**

(Ph.D. Thesis)

Sümeýra ALAN

**KOCAELİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES**

July 2021

ABSTRACT

The theme of this study is the investigation of Respect and Courtesy Vocabulary in the Eastern Turkic Scriptural Languages. In accordance with this purpose, the works written in Orkhon, Uighur, Karakhanid, Khorezm and Chagatay Turkish periods were examined, the vocabulary related to the subject was identified and the words were classified according to the meaning and concept areas. In the first phase of our study, which was mainly divided into two parts, the vocabulary was examined and the words were thematically classified; in the second phase a classification is made by taking grammatical features into consideration. Afterwards, our study was enriched by adding the layered respect, structures created with simple/combined adjectives, and expressions of respect and courtesy established with molded words/expressions.

In terms of information regarding meaning, form and origin the forms of the words that are tried to be analyzed comparatively with the diachronic method and the meanings they express are discussed. The etymological explanations of the words related to the examined vocabulary are referenced from the etymology dictionaries

of the Turkish language and the richness of Turkish vocabulary expressing respect and courtesy and the development of its power of expression have been demonstrated as a result of our study.

Key Words: Eastern Area, Historical Turkish Written Languages, Respect and Courtesy, Word Presence, Conceptual Field

SİMGELER VE KISALTMALAR

- ... : Metnin orijinalindeki eksik kısmı gösterir.
- / : Yazmadaki harf boyutunda tahrip olan kısmın harf çevirisinde gösterilmesini ifade eder.
- /// : Metnin hasar gören yerlerinin harf çevirisinde gösterilmesini ifade eder.
- : Fiil kökü, fiil köküne gelen eki gösterir.
- + : İsim tabanına gelen eki gösterir.
- * : Tespit edilemeyen, tanımlanamamış, tahmine dayalı şekli gösterir.
- > : Bu şekle girer.
- < : Bu şekilden gelir.
- ~ : veya, ya da anlamına gelir.
- <...> : Yazmada yer alan sözcüğün müstensih tarafından unutulmuş harfini ifade eder.
- {...} : Yazmada yer alan sözcüğün fazladan yazılan harfini gösterir.
- [...] : Yazmada yer alan sözcüğün yazılmayan harfini gösterir.
- (..)
- ...2 : Çeviride yer alan ikilemeleri gösterir.

Neşir Kısaltmaları

- AL** : El Lügātu'n-Nevā'iyye ve'l İştihādātu'l-Çağatā'iyye, Atalay 1970; Güzeldir 2002; Kaçalın 2011
- AH** : Atebetü'l Hakayık, Arat 2006
- AltYAZ** : Altay Yazıtları, Mozioglu 2016
- AKT** : XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı, Usta 1989
- Arh** : Arhanan Yazıtı, Aydın 2018
- BD** : Bâbü'r Dîvânı, Yüce 1995
- BK** : Bilge Kağan Yazıtı, Aydın 2012
- BT I** : Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu", Hazai-Zieme 1971-1972
- BT III** : Das uigurische İnsadi-Sūtra, Tezcan 1974
- BT V** : Manichäisch-türkische Texte, Zieme 1975
- BT VII** : Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung, Kara-Zieme 1976
- BT VIII** : Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjusrīnāmasaṃgītī, Kara-Zieme 1977
- BT IX** : Maitrisimit nom bitig, Tekin 1980
- BT XIII** : Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, Zieme 1985
- BT XVIII** : Altun Yaruḡ Sudur, Zieme 1996
- BT XX** : Vimalakīrtinirdeśa-sutra, Zieme 2000
- BT XXI** : Die Drei Körper des Buddha (Trikāya), Willkens 2001
- BT XXIII** : Magische Texte des uigurischen Buddhismus, Zieme 2005
- BT XXV** : Das Buch von der Sündentilgung, Willkens 2007
- BT XXVI** : Die uigurischen buddhistischen Kolophone, Kasai 2008
- BT XXIX** : Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-sutra, Kasai 2011
- BT XXXIII** : Sekiz Yükmek Yaruḡ, Oda 2010
- BT XXXVI** : Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte, Yakup, 2016
- BV** : Bedāyi'u'l-Vasaṭ, Türkay 1988
- Çoyr** : Çoyr Yazıtı, Ölmez 2013
- DankKelly I** : Compedium of Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk), Dankoff-Kelly 1982
- DankKelly II** : Compedium of Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk), Dankoff-Kelly 1984

- DTS** : Drevnetyurkskiy Slovar', Nadalyayev-Nasilov-Tenişev-Şçerbak 1969
- DKPAM** : Daşakarmapathaavadānamālā, Elmalı 2016
- DTO** : Dictionnaire Turc Oriental, Pavet de Courteille 1870
- ED** : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Clauson 1972
- EDAL** : An Etymological Dictionary of Altaic Languages, Starostin-Dybo-Mudrak 2003
- ESTY I** : Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov, Sevortyan 1974
- ESTY II** : Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov, Sevortyan 1978
- ESTY III** : Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov, Sevortyan 1980
- ESTY IV** : Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov, Sevortyan 1989
- ESTY V** : Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov, Levitskaya vd. 1997
- ESTY VI** : Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov, Levitskaya vd. 2000
- ESTY VII** : Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov, Levitskaya vd. 2003
- EWTS** : Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen, Vambéry 1878
- FK** : Fevāyidü'l-Kiber, Kaya 1989
- GT** : Çağatayca Gülistan Tercümesi, Berbercan 2011
- Gur** : Gurvaljin-uul Yazıtı, Aydın 2018
- HAK** : Hakîm Ata Kitabı, Tekcan 2007
- HBD** : Hüseyin Baykara Divanı, Yıldırım 2002
- HKT** : Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Sağol 1993
- HT II** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie II, Ölmez 2002
- HT III** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie III, Ölmez-Röhrborn 2001
- HT V** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie V, Dietz-Ölmez-Röhrborn 2015
- HT VI** : Hsüen-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü IV. Bölüm, Ölmez 1994
- HT VII** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII, Röhrborn 1991
- HT VIII** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII, Röhrborn 1996
- HT IX** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX, Aydemir 2013
- HT X** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie X, Mirsultan 2010
- Huast** : Huastuanıft Manihaıst Uygurların Tövbe Duası, Özbay 2014
- HyT** : Hoyto-Tamır Yazıtı, Aydın 2018
- IB** : Irk Bitig, Tekin 2017
- İKPÖ** : İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Hamilton 2011
- İML** : İbn-i Mühennâ Lûgati, Taymas 1988
- KarB I** : I. Karabalgasun Yazıtı, Aydın 2018
- KarB II** : II. Karabalgasun Yazıtı, Aydın 2018
- KB** : Kutadgu Bilig, Arat 1979

KE	: Kısasü'l-Enbiya, Ata 1997
KrgYAZ	: Kırgızistan Yazıtları, Alimov 2016
KT	: Köl Tegin Yazıtı, Aydın 2012
KÇ	: Küli Çor Yazıtı, Aydın 2012
LM	: Leylî vü Mecnûn, Çelik 1993
ME	: Mukaddimetü'l Edeb, Yüce 2014
MK	: Mahbübü'l Kulüb, Kargı Ölmez 1993
ML	: Muhâkemetü'l-Lügateyn, Barutçu-Özönder 1996
MM	: Mu'inü'l-Mürîd, Toparlı-Argunşah 2018
MÜN	: Münşe'ât, Abik 1993
NF	: Nehcü'l-Feradis, Eckmann 2014
O	: Ongi Yazıtı, Aydın 2012
OSTN I	: Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Radloff 1893
OSTN II	: Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Radloff 1899
OSTN III	: Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Radloff 1905
OSTN IV	: Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Radloff 1911
OTWF	: Old Turkic Word Formation, Erdal 1991 ¹
ÖzertMani	: Der uigurische Manichäismus, Özertural 2008
PDP	: Pamyatniki Drevnetyurskoy Pismennosti, Malov 1951
Rylands	: Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası, Ata 2013
Sang	: Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language, Clauson 1960
Su	: Suci Yazıtı, Aydın 2018
Suv III	: Altun Yaruk III. Kitap, Ölmez 1991
Suv IV	: Altun Yaruk IV. Kitap, Tokyürek 2018
Suv V	: Altun Yaruk V. Kitap, Uçar 2009
Suv VI	: Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Ayazlı 2012
ŞHD	: Şiban Han Divânı, Karasoy 1989
ŞSL	: Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî, Şeyh Süleyman Efendi 1928; Durgut 1995
ŞT	: Şecere-i Terākime, Kargı 1988
ŞU	: Şine Usu Yazıtı, Aydın 2018
Ta	: Tariat (Terh) Yazıtı, Aydın 2018
TEH	: Tārîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Abik 1993
Tes	: Tes Yazıtı, Aydın 2018
TİEM73	: Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM73 1v-235v/2), Kök 2004

¹ *Old Turkic Word Formation* (OTWF)'da tanımlanmamış 1991 sonrası neşirler çalışmamızın derlemine dâhil edilmiştir.

- TİEM73** : Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM73 235v/3-450r7), Ünlü 2004
- TMA** : Tārīh-i Mülük-ı 'Acem, Abik 1993
- TMEN II** : Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Doerfer 1965
- TMEN III** : Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Doerfer 1967
- TMEN IV** : Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Doerfer 1975
- T** : Tonyukuk Yazıtı, Aydın 2012
- TT I** : Türkische Turfan-Texte, Bang-Gabain 1929
- TT II** : Türkische Turfan-Texte, Bang-Gabain 1929
- TT III** : Türkische Turfan-Texte, Bang-Gabain 1930
- TT IV** : Türkische Turfan-Texte, Bang-Gabain 1930
- TT V** : Türkische Turfan-Texte, Bang-Gabain 1931
- VEWT** : Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türksprachen, Räsänen 1969
- UWV** : Uigurisches Wörterbuch, Röhrborn, 2010
- UWN** : Uigurisches Wörterbuch, Röhrborn, 2017
- UygYAZ** : Uygur Yazıtları, Aydın 2018
- Xian** : Xi'an (Karı Çor) Yazıtı, Aydın 2018
- Y_{YAZ}** : Yenisey Yazıtları, Aydın 2015

İkincil Kısaltmalar

AdW	: Akademie der Wissenschaften
AG	: Alttürkische Grammatik
AKDITYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
Ar.	: Arapça
Bas.	: Basımevi
BBAW	: Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften
bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
CAJ	: Central Asiatic Journal
Çağ.	: Çağatay Türkçesi
Çev.	: Çeviren
Çin.	: Çince
DDR	: Deutschen Demokratischen Republik
ed.	: Editör(ler)
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
Har.	: Harezmi Türkçesi
HT	: Hsüen-Tsang (Xuanzang)
Hız.	: Hazreti
İng.	: İngilizce
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Kar.	: Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi
Köksav	: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı
krş.	: Karşılaştırmamız
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
Lat.	: Latince
Moğ.	: Moğolca
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
Orh.	: Orhun (Göktürk) Türkçesi
P.Mong.	: Ana Moğolca
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sc.	: Aynen böyle (Lat.)

SEDTF 2	: Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung. Text-Editionen und Interpretationen von Albert August von Le Coq, Friedrich Wilhelm Karl Müller, Willi Bang Annemarie von Gabain, Gabdul Raşid Rachmati, Wilhelm Thomsen. Gesammelte Berliner Akademieschriften 1908-1938. Mit Vorwort von Georg Hazai. Band 2. Mit 15 Tafeln. Leipzig 1972. (Opuscula. Sammelausgaben seltener und bisher nicht selbstständig erschienener wissenschaftlicher Abhandlungen. 3, 2.)
Sgd.	: Soğdca
SGKAO	: Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients
sif.	: Sifat
SPAW	: Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften
Skr.	: Sanskritçe
Ter.	: Tercüme Eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTü	: Türkiye Türkçesi
Uyg.	: Uygur Türkçesi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
VdSUA	: Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica
vs.	: ve saire
Yay.	: Yayın(ları)
ZAGA	: Zentralinstitut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

ÇİZELGELER VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Çizelge 1. Saygı ve Nezaket İfadelerinin Biçimsel Yapısı ve Sayısına Göre Tematik Tasnifi.....	436
Çizelge 2. Tematik Tasniflenen Saygı ve Nezaket İfadelerinin Dönemlere Göre Dağılım Çizelgesi.....	439
Çizelge 3. Küçültme ve Sevgi Bildiren Türetme Ekiyle Kurulan Yapılar Çizelgesi.....	443
Çizelge 4. Birleşik İsim / Birleşik Sıfat Şeklinde Kurulan Yapılar Çizelgesi.....	448

ÇİZELGELER VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Tematik Tasniflendirilen İfadelerin Biçimsel Yapısının Yüzdelik Dağılım Grafiği.....	435
Şekil 2. Küçültme ve Sevgi Bildiren Türetme Ekleriyle Oluşturulan Yapıların Dönemlere Göre Dağılım Grafiği.....	445
Şekil 3. Birleşik İsim / Birleşik Sıfat Şeklinde Kurulan Yapıların Dönemlere Göre Dağılım Grafiği.....	449

GİRİŞ

Araştırmanın konusunu Doğu Sahası Tarihî Türk Yazı Dillerinden (Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Çağatay Türkçesi) hareketle saygı ve nezaketle ilgili söz varlığının tespit edilmesi ve belirlenen bu ifadelerin anlam, şekil ve köken bilgisi bakımından art zamanlı yöntemle incelenmesi oluşturmaktadır.

Toplumsal bir varlık olan insanın eğitimi ailede başlar. Aile içerisindeki büyüklere ve anne-babaya saygıyla öğrenilen bu kavram, insanın sosyalleşmesiyle birlikte farklı alanlarda da kendini göstermeye başlar. Saygının gösterilmesi ve algılanması toplumdan topluma farklılık arz ederken bunun oluşmasında; kültürel, toplumsal ve dinsel öğelerin de payı büyüktür. Türklerin İslâm dinini kabul etmesinin ardından “peygambere saygı, kutsal kitaba saygı, Allah’a ve yarattıklarına saygı” vb. kavramlar da saygı kategorisine eklenmiştir. Kur’an’da adı geçen bütün peygamberlerden övgü ve saygıyla söz edilmekte, onların kimlik ve kişiliklerini lekeleyecek, ilahî ve aynı zamanda kutsal olan görevlerine halel getirecek herhangi bir noksanlıktan söz edilmemektedir. Bunlar arasında peygamberlerin en yücesi olan Hz. Muhammed’e (s.a.v.) saygı gösterilmesi gerektiği çeşitli ayetlerle dile getirilmiştir. Bunlardan ilki Fetih sûresi 8-9. ayet tercümesinde geçen “(Ey Muhamed!) Şüphesiz biz seni, şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik ki, (ey insanlar) Allah’a ve peygamberine iman edesiniz, O’nu destekleyip büyüklüğü karşısında eğilesiniz ve akşam sabah O’nu tenzih ederek anasınız.”² ifadesidir. Diğer örnek ise Ahzab sûresi 45-46. ayet tercümesinde geçen “Ey peygamber! Seni tanık, müjdeci, uyarıcı, izniyle Allah’a çağırıcı ve etrafımı aydınlatan bir ışık olarak gönderdik.”³ ifadesidir. İslâmiyetin yaşanması, kültürle kaynaşması neticesinde “iyiliği emredip kötülükten men etme, yardımlaşma, doğru sözlü olma, cesur ve

² bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Diyanet İşleri Meali (Yeni)

³ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Mehmet Türk Meali

cömert olma, adaletli olma, yardımsever olma, büyüklerimize saygılı olma, hastayı ziyaret etme, misafirperver olma, sabredici ve affedici olma, güler yüzlü olma, çalışkan olma, temiz olma” vb. gibi toplum hayatının ideal ölçüde şekillenmesinde yardımcı olmuş; toplumun değerlerinin oluşturduğu kurallar bütünü olan nezaket ve görgü kurallarının oluşmasına kaynaklık etmiştir. Çünkü İslâm dini, toplumun barış ve huzur içinde yaşamasını istemekte, pek çok ayette hayra ve barışa yönelik işler yapılmasını emretmektedir. Bununla alakalı Nisa sûresi 128. ayet tercümesinde geçen “... Ve barış hep hayırdır. Nefisler, cimrilik ve doymazlığa hazır hale getirilmiştir. Güzel davranır, sakınıp korunursanız Allah, yapmakta olduklarınızdan haberdar olacaktır.”⁴ ifadesi ve Bakara sûresi 208. ayet tercümesinde geçen “Ey iman sahipleri! Hepiniz toptan barış içine girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.”⁵ ifadesi verilecek en güzel örneklerdendir. Kültürel varlığın önemli bir ögesi olan ve kültürün nesilden nesile aktarılmasında aracılık eden insanın ve insan ilişkilerinin bulunduğu tüm ortamlarda saygı ve nezaket ifadeleri kendisini göstermektedir. Bu ifadelerin incelenmesi ise çalışmamızın evrenini oluşturmaktadır.

Bu araştırmada Doğu Sahası Tarihî Türk Yazı Dillerinde saygı ve nezaket söz varlığı araştırılmış, bu amaç doğrultusunda Orhun, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde yazılmış eserler taranarak konuyla alakalı söz varlığı tespit edilmiş ve fişlenmiştir. Fişlenen dilsel veriler tasniflendirilerek; anlam, şekil ve de köken bilgisi bakımlarından art zamanlı yöntemle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Araştırmada; saygı ve nezaket ifadelerini barındıran, araştırmanın kapsamına dâhil edilen ve “Neşir Kısaltmaları” başlığıyla da sunulan dönem eserleri taranmış,

⁴ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Yaşar Nuri Öztürk Meali

⁵ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Yaşar Nuri Öztürk Meali

tarama neticesinde konuyla alakalı söz varlığını oluşturan veriler elde edilmiştir. Daha sonra bu veriler; temelde kendi içerisinde 2 ana bölüme ayrılan çalışmamızın ilk kısmını oluşturan “Tematik Tasnif” bölümünde 17 farklı başlık altında incelenmiştir.⁶ Çalışmamızın ikinci kısmı ise “Gramer Hususiyetleriyle Saygı ve Nezaket” başlığı altında “Küçültme ve Sevgi Bildiren Türetme Ekiyle Kurulan Yapılar”, “İsim+İyelik Ekiyle Oluşturulan Saygı İfadeleri”, “1. Tekil Kişi Zamiri Yerine 1. Çoğul Kişi Zamiri Kullanımı”, “2. Tekil Kişi Zamiri Yerine 2. Çoğul Kişi Zamiri Kullanımı”, “2. Tekil Kişi Emir Ekiyle Oluşturulanlar” “3. Tekil Kişi Emir Ekiyle Oluşturulanlar” başlıklarına ayrılmıştır. Bu başlıklar da kendi içerisinde çeşitli alt başlıklarla incelenmiş ve eserlerden seçilen pasajlarla gösterilmiştir. Çalışma sonuna araştırmamızda yer alan tüm madde başı kelimelerin dizini eklenerek çalışmamız sonlandırılmıştır.

Tematik olarak tasnif edilen söz varlığıyla alakalı etimoloji değerlendirmelerinde ise *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, *Drevnetyurkskiy Slovar’*, *Etimologičeskiy Slovar’ Tyurskih Yazıkov*, *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*, *Old Turkic Word Formation*, *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*, *Pamyatniki Drevnetyurskoy Pismennosti*, *Sanglax: A Persian Guide to the Turkish Language*, *Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmâni*, *Şeyh Süleyman Efendi*, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, *Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türksprachen*, *Uigurisches Wörterbuch* sözlüklere başvurulmuştur. İncelenen sözcüklerle ilgili etimoloji değerlendirmelerinde ise Türk dilinin etimoloji sözlüklerinin yanı sıra o kavramla alakalı yazılmış etimoloji makalelerinden de faydalanılmıştır.

---

⁶ Bu çalışmada tematik tasnif esasında kimi zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bazı ifadelerin birden çok kategoriye dâhil edilmesi de mümkündür. Elbetteki ki çalışmanın kapsamında önerilen bu tasnifler başka araştırmacılarca arttırılabilir yahut da kısıtlanabilir/daraltılabilir.

Temelde bahsettiğimiz 2 kategorinin ardından sıralanan Katmerli Saygı başlıklı bölümde; *teñrim kanım*, *bilge tñri hanım(ı)z*, *bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burkan*, *t(e)ñriler t(e)ñri t(e)ñrisi burhan* vb. yapılarıyla oluşturulmuş ifadeler incelenmiş, *teñri* sözcüğünün *kağan*, *burkan* gibi kişilerin yüceliğini ifade etmek üzere sıfat olarak da kullanıldığı gözlenmiştir. Oluşturulan bu yapılara getirilen “1. tekil kişi iyelik ekiyle” söyleyişte aitlik, sahiplik, belirlilik, sevgi, saygı, nezaket, beğenme, hitap, seslenme vb. anlamlarının verildiği görülmüştür. Birleşik İsim / Birleşik Sıfat Şeklinde Kurulanlar başlıklı bölümde; *ağır ayağ* ‘saygı, hürmet’, *ağırlıg ayağıg* ‘hürmet, saygı’, *hürmet ağırlıg* ‘hürmet, itibar, izzet-ikram’, *ögdi yükünç* ‘övgü saygı’ vb. yapılar örneklendirilmiştir. Kalıp Sözlerle/İfadelerle Kurulan (Temenni Bildiren) Nezaket ve Saygı İfadeleri bölümünde ise Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm ve Çağatay dönemleri eserlerinden taranan nezaket ve saygı ifade eden kalıp sözler derlenerek dönemsel biçimde sınıflandırılmış ve aşağıda verilen şekilde örneklendirilmiştir:

ağılınğa yılkıñ bolzun “Ağılında atların olsun.” (IB 47)

at mañgal bolzun “Şeref ve saadet içinde bulunsun.” (BT XXVI 129.1)

esen kal selamet ay körklüg yüzüm “Sağ ve esen kal ey güzel yüzüm” (KB 1481)

Hağ te ’ālā sizke hayr cezā bersün “Allah size iyi muamelede bulunsun.” (NF 85/14)

sizge yurt kutluğ bolsun, bizge yol kutluğ bolsun “Size yurdunuz kutlu olsun, bizim yolumuz uğurlu olsun.” (HAK 249)

İnsanlığın var oluşu kadar eski olan saygı ve nezaket ifadelerinin taranan eserlerden çalışmamıza dâhil edilmesinde çeşitli sıkıntı ve zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlar; yer yer ifadenin kullanıldığı döneme bağlı ifade ediş tarzı ve anlam farklılıkları biçiminde ortaya çıkarken yer yer de döneme ait yazma eserlerin ve yapılan çalışmaların tamamına erişim sıkıntılarının yaşanması, okuma ve yorum

farklılıkları gibi sorunlar olmuştur. Dolayısıyla bu tarz sorunlarla karşılaşılması çalışmamızın sınırlandırılmasına sebep olmuş ve kapsam alanını daraltmıştır.

Nezaket ve saygı ifadelerinin tasnifinde karşılaştığımız en önemli sorun bazı kelimelerin hem nezaket hem saygı belirtecek biçimde kullanılması; başlıklandırılan tasnifin altında yer alan bir örneğin diğer bir başlığı da kapsayan bir anlama sahip olmasıdır. Örneklendirecek olursak; **ötün-** ‘arz etmek, rica etmek’ fiili Orhun Türkçesi döneminde **Orh. ötün-** ‘arz etmek’ anlamına gelecek şekilde kullanılırken; Uygur Türkçesi dönemine baktığımızda aynı fiil **Uyg. ötün-** ‘arz etmek, sunmak’ (2) ‘rica etmek, yalvarmak’ (3) ‘saygıyla söylemek, saygıyla sormak’ (4) ‘rica etmek, saygıyla yapmak’ (5) rica etmek, yalvarmak, saygı göstermek (ayrıca: göndermek, (yavaşça) koymak, sormak) (6) ‘arz etmek, ricada bulunmak’ (7) ‘rica etmek, ibadet etmek, arz (8) ‘arz etmek, rica etmek, bildirmek (ayrıca: sormak, söylemek)’ (9) ‘cevap vermek’ HT VIII 1410, 1450; (10) övmek, yüceltmek BT I B 9, 40, C 12 vd. farklı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi döneminde **Kar. ötün-** ‘arz etmek, rica etmek, saygıyla söylemek, dilekte bulunmak’; Harezmi Türkçesi döneminde **Har. ötün-** ‘arz etmek, dilekte bulunmak’; Çağatay Türkçesi döneminde ise **Çağ. ötün-** ‘arz etmek, bir büyüğe bir durumu sunmak, rica etmek’ anlamlarını ihtiva edecek biçimde kullanılmıştır.

Kullanımlar incelendiğinde 3.3. **Arz - Sunma - Takdim** başlığı altına alınması uygun görülen **ötün-** fiilinin Uygur Türkçesi dönemindeki (3) ‘saygıyla söylemek, saygıyla sormak’ (4) ‘rica etmek, saygıyla yapmak’ (5) rica etmek, yalvarmak, saygı göstermek (ayrıca: göndermek, (yavaşça) koymak, sormak) anlamları göz önünde tutulduğunda 3.1. Saygı - Hürmet başlığı altına da alınabileceği görülmektedir.

Tümü dikkate alınarak saygı veya nezaket bildirmesi bakımından fişlenen ifadeler, dönemin şartları ve kelimenin kullanım şekilleri de göz önünde bulundurularak en uygun biçimde kategorilendirilmiştir. Taranan eserler neticesinde kategorilendirme yapılırken; birbirine yakın olan, aralarında ortak bir bağ bulunan ve anlam yönüyle birbirlerini tamamlayan kelimelerin oluşturduğu “kavram alanı/anlam alanı” da göz önünde bulundurulmuştur. Hitap ifadeleri, unvanlar ve akrabalık adları çalışmamız dışında tutulmuştur.

Transkripsiyon meselesine değinecek olursak; özellikle Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde görülen yazım ve imlâ farklılıkları, metin transkripsiyonlarının standartize edilmesinde zorluklara neden olmuştur. Örneğin; *Berliner Turfantexte I* adlı eserde kullanılan transkripsiyon biçimi aşağıdaki gibidir:

atı kötrülmış t(ä)ñrim qayu ärsär tözünlär oğlı tözün tözkerinçsiz yig tüzü köni tuymaq burxan qutıña köñül öritsärklär ol tıñl(ı)lar nätägin turγuluq ol nätägin köñülüg yavalturγuluq ol “Methodilmiş, haşmetlim, asiller her nerede asil, öncesi olmayan, üstün, tümüyle doğru hisseden burkanın saadeti için derin duygulara kapıldıklarında o canlılar nasıl bekleyecek (ve) duygularını durgunlaştıracaklar?” (BT I F 21-26)

Bu metin, çalışmamızda aşağıda verilen biçimde transkribe edilmiştir:

atı kötrülmüş teñrim qayu erser tözünler oğlı tözün tözkerinçsiz yig tüzü köni tuymaq burhan qutıña köñül öritserler ol tıñlıklar netegin turğuluq ol netegin köñülüg yavalturğuluq ol “Methodilmiş, haşmetlim, asiller her nerede asil, öncesi olmayan, üstün, tümüyle doğru hisseden burkanın saadeti için derin duygulara kapıldıklarında o canlılar nasıl bekleyecek (ve) duygularını durgunlaştıracaklar?” (BT I F 21-26)

Berliner Turfantexte VIII adlı eserde kullanılan transkripsiyon biçimi ise aşağıdaki gibidir:

*tapınyuluq öggülük külägülük yūküngülük : ürük uşatı turqaru äyir ayaḡ tapıy uduḡ
qıh̄yuluq̄ y(e)mä : ayaḡuluq̄ ötüngülükürtä yigi ayaḡuluq̄ ayançanḡlanḡyuluq̄ :
yūküngülük ’änidgülük yig üstünki bax̄şı ärür “O, kurban sunulacak, övülecek ve
medh ü senada bulunulacak, önünde eğilinecek, saygı duyulacak ve dua edileceklerin
en iyisidir, O, en iyisidir; o saygı duyulması ve hürmet gösterilmesi gereken, önünde
eğilinmesi gereken en yüksek gurudur.” (BT VIII B 216-220)*

Bu metin çalışmamızda aşağıda verilen biçimde transkribe edilmiştir:

*tapınguluḡ öggülük külegülük yüküngülük : ürük uzatı turqaru ağır ayaḡ tapıḡ uduḡ
kılḡuluḡ y(e)me : ayaḡuluḡ ötüngülüklerde yigi ayaḡuluḡ ayançanḡlanḡguluḡ :
yüküngülük ’enidgülük yig üstünki bah̄şı erür “O, kurban sunulacak, övülecek ve
medh ü senada bulunulacak, önünde eğilinecek, saygı duyulacak ve dua edileceklerin
en iyisidir, O, en iyisidir; o saygı duyulması ve hürmet gösterilmesi gereken, önünde
eğilinmesi gereken en yüksek gurudur.” (BT VIII B 216-220)*

Yukarıdaki metinlerde yer alan transkripsiyon harfleri;

ä→a	ş→z
ä→e	š→ş
č→ç	β→v
ë→ı	u→ü
ï→ı	x→h
o→ö	ḫ→h
q→k	ḡ→ğ
q̄→k̄	

karşılarında verilen biçimleriyle çalışmamıza uyarlanmıştır.⁷ Taranan eserlerden alıntılanan metin örneklerinde, yazım açısından tutarlılık ve birlik olması amacıyla sadece ā, ī, ĩ, ō, ū, ƣ, ğ harfleri transkripsiyon alfabesiyle gösterilmiş; eserlerden örnekler sunulurken nâşirin/nâşirlerin tercihine bağlı kalınmıştır.

---

⁷ Eski Uygur Türkçesi metinlerinin transkripsiyonunda kullanılan yöntemler ve işaretler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ayazlı ve Ölmez, 2011.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAYGI VE NEZAKET KAVRAMLARI

1.1. SAYGI NEDİR?

Saygı, TDK Türkçe Sözlük'te; 1. Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram; 2. Başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusu anlamlarına gelmektedir. Bireylerin içinde bulunduğu her toplumun kendine özgü bir kültürü bulunmaktadır. Bundan dolayı kişilerin içinde bulunduğu toplumun değerlerine göre saygı göstermeleri farklılaşabilir. Örneğin Türk kültüründe atalar kültürünün devamı niteliğinde olan yaşlılara saygı kavramı çok önemli bir yerdeyken başka bir kültürde bu husus gözlenmeyebilir. Yine aynı şekilde Türk kültüründe yardımlaşma, ihtiyaç sahiplerine sadaka verme, yetim hakkı gözetme vb. değerler önem arz ederken başka kültürlerde bu durumlar kişiliğe yapılmış bir saygısızlık olarak düşünülebilir. Ölüler kültürünün devamı niteliğinde olan ölüye saygı da yine aynı şekilde kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Bilhassa Animizm, Totemizm, Şamanizm, Gök Tanrı inançlarını yaşamış olan Eski Türk topluluklarında “1. Cesedin Toprağa Gömülmesi, 2. Cesedin Yakılması, 3. Cesedin Teşhiri veya Terki” biçiminde 3 farklı defin yöntemi⁸ uygulanmış olup Türklerin İslâm dinini kabulünün ardından bu yöntemlerin tamamı “cesedin yıkanması, kefenlenmesi ve cenaze namazının kılınmasının ardından toprağa gömülmesi” şeklinde tek yönteme evrilmiştir.

---

⁸ Eski Türklerde defin şekilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sümbüllü, 2004.

< TTü say-+gU biçiminde etimolojisi verilen saygı kelimesine Pavet de Courteille'nin *Dictionnaire Turc Oriental* adlı eserinde *sayğu / sayğun* سايغو, سايغون compte; réflexion, pensée, opinion; souci || sayı, hesap, yansıma, düşünce, düşünme, kanı, tasa, kaygı, üzüntü anlamlarına gelecek şekilde aradığımız anlamdan uzak bir biçimde kullanılmıştır. 1979 yılında yazılan Asım Efendi'nin *Burhan-ı Katı Tercümesi* adlı eserinde ise kelimeye *nâ-sigâlîde* (ناسكاليديه)... “*Sigâlîden fikir ve endişe eylemek manasına olmakla nâ-sigâlîde, fikir ve endişesi ve mülâhazası olmayan kimsedir ki saygısız tabir olunur.*” adlı cümlede “saygılı” ifadesinin zıddını karşılar biçimde tesadüf edilmiştir.

Saygı kelimesi için Orhun Türkçesi döneminde *aya-*, *ayal-*, *iş ber-*, *tapıg bër-*, *timağ ét-* ifadeleri kullanılırken Uygur Türkçesi döneminde kabul edilen yeni dinlerin etkisiyle dile çok fazla sayıda saygı ifadesi içeren kelime dâhil olmuştur. Bunlara örnek olarak; *açın- aya-*, *açını ayayu yarlıka-*, *agır aya-*, *agır ayağ kıl-*, *agır ayağ köñül(üg) kıl-*, *agır ayağ tapıg uduğ kıl-*, *agır ayağ(ka) teg-*, *agır uluğ aya-*, *agır-la-*, *agır-la- aya- tap-*, *agırlan-*, *agırlat-*, *aya-* vb. ifadeler gösterilebilir. Karahanlı Türkçesi döneminde ise kabul edilen İslâmiyetin⁹ etkisiyle Arapça ve Farsça kelimeler de dile eklenerek söz varlığı genişletilmiştir. *agır tut-* / *agırlıg tut-*, *agır yahşı tut-*, *agır-la-*, *agırlal-*, *agırlan-*, *agırlıg kıl-*, *alkış bir-*, *ayağ(ım) öp-*, *edle-*, *edleş-*, *elig yüz ov-*, *eşik öp-* gibi ifadelerin yanı sıra *hıdmet kıl-*, *mükerrem bol-* gibi ifadeler buna örnek olarak verilebilir.

Yine aynı dönem eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig* adlı eserde yer alan *ulam* ‘saygı’ kelimesi dikkatimizi çekmiş olup eserde selamlaşma amacıyla

⁹ Kur’an’da Hz Peygambere yönelik saygı ifadeleri için bkz. Özarslan, 2007.

kullanılmıştır.¹⁰ Selam veya ulam dinî bir kavram olmasının yanı sıra insan ilişkilerinde kişinin diğerlerine gösterdiği saygı ve görgünün bir ifadesidir. Bu bakımdan *Kutadgu Bilig*'de *selam bér-* ile *ulam kıl-* eylemleri iki insanın karşılaşması durumunda birbirine saygı ve görgü gereği bir davranış göstergesi olarak yer almaktadır (Adıyaman, 2018: 965).

dürud ol ödürmiş resulka selam

yine işleriğe selam hem ulam

“O seçkin resûle salât ve selam; yine arkadaşlarına selam ve ihtirâm.” (KB B 7)

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde yine İslâmî unsurların etkisiyle Arapça ve Farsça kelime kullanımı devam etmekte olup bu dönemde saygı ifadesi olarak; *ağırla-*, *adağ(ın/ını/ların)öp-*, *hâdim bol-*, *hâdim kıl-*, *hıdmet kıl-*, *hürmet ber-*, *hürmet (u/ve) ‘izzet kıl-*, *ikrâm (u/ve) i‘zâz kıl-*, *i‘tibâr kıl-*, *‘izzet (u/ve) hürmet kıl-*, *kol kavuştur-*, *ta‘zîm kıl-* vb. ifadelerine rastlanmıştır.

Çağatay Türkçesi dönemine gelindiği zaman “saygı” anlamına gelen *sanağ* ‘saygı, sayıp itibar etme’ kelimesi dikkatimizi çekmiş olup *Şeyh Süleyman Efendi Lugati*’nda (ŞSL 172b) tanıklanmıştır. Yine aynı eserde *saygun* ‘saygın, hürmet’ (ŞSL 174b) ve *tusluğ* ‘şerefli, şeref sahibi, yüce huylu, yüce’ (ŞSL 119a) kelimeleri de çalışmamız için değinilmeye lüzum görülen diğer kelimelerdendir. Ebulgazi Bahadır Han’ın *Şecere-i Terākime* adlı eserinde ise *sile-* fiili geçmekte olup dizinde ‘sevmek, okşamak, sıvazlamak’ açıklamalarıyla birlikte verilse de “Oğuz Han’ın İran ve Şam ve Mısır’a Doğru Yürüyüşü Hakkında” adlı bölümde 78a/12’de *tüşmenlerini yok kılip dostlarını silep* cümlesi “düşmanlarını yok edip dostlarına saygı gösterip” biçiminde tercüme edilmiş; “Oğuz Han’ın Han Olması Hakkında” adlı bölümde 72b/9’da *Müsülmân bolğanlarını siledi* cümlesinin tercümesi “Müslüman olanlara

---

¹⁰ “daima, her zaman, sürekli, sonsuza kadar” anlamlarında kullanılan *ulam* kelimesi *Kutadgu Bilig* adlı eserde çok yerde (KB B 7, 31, 61 vd.) geçmektedir. Ancak bunlardan sadece bir tanesinde (KB B 7) kelime ‘saygı’ anlamına gelecek şekilde tercüme edilmiştir bkz. *ulam* kelimesinin tercümesi Arat (1957: 3) *ihtirâm* yani saygı.

sevgi ve saygı gösterdi” şeklinde tercüme edilmiş olduğundan bahsi gerekli görülmüştür.¹¹ Bunların dışında bu dönem eserlerinde rastladığımız;

ağırla-, *alkış ber-*, *ayağ(ığa) tüş-*, *baş(in) ayak(ka) koy-*, *baş indir-*, *ihtirām et-*, *ikrām bol-*, *mükerrem kııl-*, *ri‘āyet eyle-*, *ta‘zīm kııldur-*, *yer ber-* vb. ifadeler de saygı ifade eden kelimelerdendir.

1.2. NEZAKET NEDİR?

Toplumda bireylerin birbiriyle olan gündelik ilişkilerinde uymaları gereken ölçülü davranış kuralları olan nezaket, insanların birbirlerine ince, zarif ve ölçülü davranmaları veya birbirlerini incitmemek adına gerekli özeni göstermeleri anlamına gelmektedir. İnsanlarla samimi ve içten ilişkiler kurmanın şartı nazik ve samimi davranışlar göstermektir. Kaba, kırıcı ve sert söylemli bir insanın, nazik davranışlar göstererek insanlarla sağlıklı ilişkiler kurması imkânsızdır.

Nezaket; geleneklere uygun, saygılı, barışçıl ve dürüst bir davranışın ifadesidir. Sosyo-kültürel çerçevede gelişen ve yerleşen nazik davranış biçimleri kültürlerin tamamında görülmekle beraber her toplumda farklı davranışları kapsar. Statü ve yapısal farklılıklara bağlı olarak her dilde değişik biçimlere bürünür. Toplumların sosyokültürel durumlarına göre belirledikleri birey-birey ve birey-toplum ilişkileri, dildeki nezaket ifadelerinin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda herhangi bir dildeki nezaket ifadeleri, konuşurlarının nezaket algıları hakkında çeşitli ipuçları barındırır. Bu bakımdan birçok unsurun toplumun sosyal ve hiyerarşik düzeni ile kültürel olgusuyla alakalı olduğu söylenebilir. Nezaket

---

¹¹ Aynı fiil “Buğra Han’ın Han Olması Hakkında” adlı bölümde de geçmekte olup *Kozi Teginniñ katığa kelip yüzün ve közin silep saypap irdi* “Kozı Tegin’in yanına gelip yüzünü gözünü elleyip, sevip okşamıştı.” (91a/14-15) açıklamasında görüleceği üzere saygı değil sevgi bildirmektedir. Dolayısıyla fiilin geçmekte olduğu bu örnek aradığımız kavram alanının dışında kullanıldığından dipnota eklenmiştir.

ifadeleri¹² bir yönüyle toplumsal yaşam alanında çeşitli durumlarda uyulması gereken ayrıntılı kurallardır. Bu kurallar; bireyleri, toplumsal kesimleri ve grupları birbirinden ayırmaya, yaşamı kolaylaştırmaya ve daha anlamlı hâle getirmeye, başkalarıyla daha güzel, nitelikli ilişkiler kurmaya, ilişkileri düzenlemeye ve geliştirmeye yardımcı olur. Kimlerin nerede, nasıl davranması gerektiğini ve kime karşı, nasıl davranılması gerektiğini belirleyerek bireylerin davranışlarına düzen ve istikrar getirir. Bireylerin hata yapma olasılıklarını en aza indirir. Nezaket kuralları toplumsal gelişimle bağlantılıdır. Bir davranışın nazik ya da saygın olarak algılanması, kültürden kültüre farklılık gösterirken toplumsal gelişmelere bağlı olarak da değişebilmektedir (Mücahit, 2017: 1195). Sosyal kuralların da temelini oluşturan görgü ve nezaket kurallarından bazıları şunlardır:

a) Sosyal iletişim anında:

-Hâl hatır sormak,

-Sen yerine siz demek,

-Lütfen, teşekkür ederim veya gerektiğinde özür dilerim demek,

-Verilen selamı, almazlık etmemek, selama karşılık vermek vb.;

b) Yemek ve Ziyafette:

-Yemek sahibi (davet veren), yemeğe başlamadan veya buyur etmeden; herkesin yemeği gelmeden yemeğe başlamamak,

---

¹² Dillerdeki nezaket ifadeleri üzerine çalışan araştırmacılar genellikle olumlu nezaket ve olumsuz nezaket olmak üzere temelde iki farklı nezaket türünden söz ederler. Ancak farklı statüler arasındaki ifadeleri esas alarak tasnifte bulunan araştırmacılar da bulunmaktadır (Ağca, 2020: 108). Bunlar için bkz. Tekmen, 2004: 2827-2836, Aslan Demir, 2008, Yaylagül, 2005: 151-165. Bu çalışmalara literatür taraması bölümünde de değinilmiştir. Nezaket teorisi üzerinde çalışan ilk araştırmacılardan biri olan Goffman'ın (1967) ortaya attığı "yüze yönelik eylemler" (İng. face work) kavramından yola çıkarak Brown ve Levinson (1978, 1987) gibi araştırmacılar "nezaket kuramı"nı ortaya koymuşlardır. Lakoff (1990), "toplumların karşılıklı etkileşimi kolaylaştırmak, her insan ilişkisine özgü potansiyel çatışmaları ve sürtüşmeleri azaltmak amacıyla nezaket kurallarını geliştirdiklerini" kaydeder. Leech (1983), nezaketi "çatışmalı durumlardan kaçınmak amacıyla konuşmacılar tarafından kullanılan bir dizi strateji" olarak ele alır. Diğer taraftan Chen (1993), nezaketi "bir topluluğun toplumsal değerlerini esas alan sosyo-kültürel bir olgu" şeklinde tanımlar. Yapılan bu çalışmalar edimbilimin çalışma alanına girdiğinden tezimizde bunlara değinilmemiştir.

-Yemeğin beğenilmemesi durumunda hâl, söz ve tavırlarınızla dahi bunu belli etmemek,

- Ağız açıkken yemeği çiğnememek, yemek yerken konuşmamak,

- Kendi önünden yemek; başkasının önündeki yemeğe ve suya uzanmamak,

-Yemek sahibine (daveti verene) “Elinize sağlık” demek vb.;

c) Ziyaret - Misafirlilik ve Vedalaşmada:

-Eve girerken, ev sahibinin, buyur etmesini ve yer göstermesini beklemek,

-Misafirlere ikramda bulunmak, yemediği takdirde ısrar etmemek,

-Misafir ayrılırken, ziyaretinden duyulan memnuniyeti dile getirmek vb.;

d) Hasta Ziyaretinde:

-Hasta olanın hâlini hatırını sormak, ziyaretine gitmek,

- Ziyaret için uygun bir zaman seçmek ve hastanın yanına varıldığında ziyareti uzun tutmamak,

- Ziyarete giderken hastanın sevdiği şeyleri gözönünde bulundurarak bir hediye götürmek,

-Hastanın yanında onun neşesini kaçırarak, moralini bozacak bir şey anlatmamak,

-Hastalığı basit görüp ilgisiz kalmamak vb.

Tezimizde tematik tasnife tabi tuttuğumuz ifadelerden;

3.2. Dua - İyi Dilek - Temenni

3.4. Övgü - Medih - Takdir

3.5. İstek - Talep - Rica

3.8. Özür Dileme

3.10. Hediyeleşme

3.11. Yardımlaşma

3.12. Misafir Ağırılama - Uğurlama - Ziyaret

3.13. Selamlama - Selamlaşma

3.15. Değer - Kıymet - Önem

3.17. İyi Muamele - Nezaket

başlıkları nezaket kategorisi altında değerlendirilebilir. Ancak “1.1. Çalışmanın Amacı, Önemi, Yöntemi, Kapsamı Ve Sınırlılıkları” bölümünde bahsedildiği üzere bu başlıkları kesin çizgilerle saygı yahut nezaket ifadesi olarak ayırmak mümkün olmadığından bazı başlıkların ve başlıkların altında yer alan ifade örneklerinin iki konuyu/temayı da kapsayabileceği unutulmamalıdır.

1.3. SAYGI VE NEZAKET ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Özen Yaylagül “Eski Türkçede Nezaket İfadeleri (2005)” adlı makalesinde; VIII-XI. yüzyılları kapsayan Eski Türkçedeki nezaket ifadelerini araştırmış, bu sayede o döneme özgü Türk sosyal yapısını açıklamaya çalışmıştır. Kullanıldığı dönemdeki beşerî münasebetlerle ilgili önemli ipuçları veren nezaket ifadelerinin seçiminde sevgi, saygı ve güç gibi unsurların belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Eski Türkler, gerek dinî inançlar ve bunlara dayalı ibadî buluşmalar üzerine kurulu ilişkilerinde, gerek devletle ve aileyle ve toplumun diğer fertleriyle olan ilişkilerinde toplum içindeki mevkilerine yaraşır nezaket ifadelerini sık sık kullanmışlardır. Çalışmasında nezaket üst başlığı altında hem saygı dili hem de kibarlık olgusu üzerinde duran Yaylagül, Eski Türkçedeki nezaket ifadelerini kendi içinde “Yüceltme dili”, “Mütevazı dil” vb. gibi toplumsal katmanlarda kullanılışlarına uygunluğu bakımından da başlıklandırmıştır.

Kerim Demirci “Toplumsal Yapıların Saygı İfadesi Formlarında Dile Yansıması (2006)” adlı makalesinde; bazı dillerde değişik seviyelerde kullanılan saygı ve hürmet ifadelerini ele almıştır. Nezaket, saygı, tazim vb. ifadeleri içeren yapıların ‘honorific sistemler’ olarak adlandırıldığını belirtmiş, bu sistemlerin çok yaygın biçimde kullanıldığı Japonca, Korece, Vietnamca ve bazı geleneksel toplumlardaki saygı ve dil kullanımı bağlantısını gösteren örnekleri incelemiştir. İncelediği örnekler neticesinde; dillerde görülen yapıların tek bir teoriyle açıklanamayacağını yani Sapir-Whorf teorisinin kültür-dil bağlantısını tam olarak izah etmediğini de ortaya koymuştur.

Sevgi Dereli “Sözlü İletişimde Nezaket Stratejileri (2008)” adlı makalesinde; nezaket konusunu ele almış, Brown ve Levinson modeliyle Goffman modelini kısaca tanıttıktan sonra gençlik mahkemesi yardımıyla kesitlerle ve söylem-eylembilim yöntemi ile nezaketin Türkçede dile yansımalarını ele almaya çalışmıştır. Verdiği örneklerde; çalışmasında ele aldığı kurumun amacına uygun hizmet etmekte olduğunu ve söylemlerinde de bunu göz önünde bulundurduğunu belirtmektedir. İncelenen örneklerde; bu tutumun özellikle danışman temelli olduğu, danışmanın kurumu temsil etmesine ve statüsüne rağmen kişilere nazik davrandığını, “siz”li hitap şekillerini kullanmaktan kaçınmadığını da vurgulanmıştır. Konuşmanın başlangıcında yer alan “selamlaşma ifadeleri” ile konuşmanın bitiminde yer alan “vedalaşma ifadeleri”nin kullanımı, bunların dile yansıma biçimleri de çalışmada örneklendirilmiştir.

Adem Aydemir “Divanü Lûgati’t-Türk’e Göre İnsanlar Arasındaki İlişkilerde Nezaket (2014)” adlı makalesinde; *Divanü Lûgati’t-Türk*’te kişiler arası ilişkilerde nezaket ifadelerini tespit edip incelemiş böylece, XI. asırdaki Türk sosyal yaşantısını *Divanü Lûgati’t-Türk* perspektifinden ele alarak insanlar arası ilişkilerdeki nezaket

kavramını açıklamaya çalışmıştır. Bu amaçla; *Divanü Lûgati't-Türk*'ü taradıktan sonra; döneminin nezaket kurallarını yansıtan derlediği tüm malzemeyi “Günlük Münasebetlerde Nezaket”, “Şahıs Zamirlerinin Kullanımında Nezaket”, “Nezaket Kurallarına Uymayan Davranışlar” vb. başlıkları altında kendi içinde sınıflandırıp listelemiştir.

Selahattin Tolkun “Doğu Türkçesi Metinlerinde Başlangıcından Günümüze Saygı ve Nezaket İfadesi Sorunu (2015)” adlı makalesinde Doğu Türkçesinde başlangıcından yakın dönemlere kadar saygı ve nezaket için kullanılan yapıların sorunlu ve tutarsız olduğundan bahsetmektedir. Tarihî Türk yazı dillerinden verdiği örneklerden değindiği kadarıyla; Doğu Türkçesinde -esasen Çağatay Türkçesi döneminde- nesir dilinde bu tutarsızlıklar büyük ölçüde halledilmiş olmasına rağmen bu durum şiir dilinde farklı nedenlerden dolayı yakın zamana kadar devam etmiştir. Tolkun, çalışmasında cümle ögelerinde şahıs bildiren unsurlar nedeniyle ortaya çıkan tutarsızlıkları ve bu tutarsızlıkların sebeplerini ele almaya çalışmıştır.

Berker Keskin “Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren İfadeler Üzerine (2016)” adlı makalesinde; Eski Uygur Türkçesi dönemine ait Altun Yaruk adlı eserin yedinci kitabında bulunan ve saygı amacıyla kullanılan ifadeleri ele almıştır. Bu yapılırken, adı geçen ifadeleri sıralamış ve çeşitli yönleriyle açıklamıştır. Ardından, ifadenin içinde bulunduğu cümlelerden örnekler vererek günümüz Türkçesine aktarmış ve bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Çalışmasını; “Saygı Bildiren Kelime Grupları” ve “Saygı Bildiren Fiiller” başlıkları altında ele almış, tezimiz için önem arz eden *atı kötrülmüş, ayagka tegimlig, teñri teñrisi* vb. kelime gruplarına da değinmiştir.

Holida İmamova “Türkçe ve Özbekçede Nezaket Anlatan Paralinguistik (Dil Ötesi) Olayların Mukayeseli Çözümlemesi (2016)” adlı makalesinde; paralinguistik olaylarda ortak, benzer ve farklı özelliklere sahip olan Türkiye Türkçesi ve Özbekçe arasında nezaket anlatan paralinguistik olayların mukayeseli çözümlenmesi konusunu ele almış; nezaket yansıtan baş ve el hareketlerini kapsayan paralinguistik olayların bazıları üzerinde durarak açıklamalar yapmıştır. Holida, baş hareketleriyle alakalı “başla selamlamak, baş eğmek, baş üstünde yeri olmak vb.” el hareketleriyle alakalı “el pençe divan durmak, el üstünde tutmak, el uzatmak vb.” kalıp ifade ve deyimlere yer vermiş, ifade edilen deyimlerin ve kalıp ifadelerin Türkçe-Özbekçe varyantlarını karşılaştırmıştır.

Raziye Ersan “Eski Uygur Türkçesinde Tasvir Fiili Olarak Saygı Fiilleri (2017)” adlı makalesinde; Eski Uygur Türkçesi döneminde hem asıl fiil hem de yarı tasvirî fiil, -bazı araştırmacıların adlandırmasıyla- doğrudan tasvirî fiil olarak *al-*, *alk-*, *anun-*, *bar-*, *bêr-*, *bil-*, *bol-*, *bultuk-*, *ıd-*, *çal-*, *ket-*, *kılm-*, *kod-*, *küse-*, *uğra-*, *ötün-*, *sağın-*, *tegin-*, *titin-*, *tut-*, *tüket-*, *una-*, *yarlıka-*, *yat-*, *yorı-*, *yükün-*, (*köngül*) *örît-*, (*küsüş*) *örît-*, (*teginlig*) *bol-* vb. gibi fiillerin sık kullanımından bahsetmektedir. Bu tasvirî fiiller içerisinde; *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* ve *yükün-* fiillerinin asıl fiilde gösterilen hareketin hürmetle yapıldığını belirten ve “saygı bildiren fiil + zarf-fiil + fiil” kuruluşuyla oluşturulan yarı tasvirî fiiller olduğu üzerinde durduktan sonra; saygı bildiren bu yardımcı fiiller arasında *yarlıka-* fiilinin diğer üç fiilden farklı olarak “öznenin daha üst statüde olduğu durumlarda” kullandığından bahsetmiştir. Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* ve *yükün-* fiillerinin yalnızca tasvirî fiil olarak kullanılmadıklarını, asıl fiil olarak kullanımlarının da yaygın olduğunu eklemiştir.

Ülkü Polat “Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren (ötün-, tegin-, yarlıka-, yükün-) Yarı Tasvir Fiilleri (2017)” adlı makalesinde; Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde birleşik fiillerin sık kullanıldığından bahsetmekte ve kuruluş şekilleri bakımından “isim + yardımcı fiil” veya “fiil + zarf-fiil eki + fiil” kuruluşunda olduklarını belirtmektedir. Bu kuruluşlardan “fiil + zarf-fiil eki + fiil” kuruluşunda, Türkçenin diğer tarihî devirlerinde asıl fiil olarak karşımıza çıkan pek çok fiilin Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde kuruluşta yer alan birinci fiilin anlamına katkı yapan bir yardımcı fiil fonksiyonunda olduğunu ifade etmiştir. Bu kuruluşta; asıl tasvir fiilleri kullanıldığı gibi yarı tasvir fiillerinin de sık kullanıldığından bahsederek, birleşik fiil kavramı üzerinde kısaca durmuştur. Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde kullanılan tasvirî fiilleri ve bu birleşik fiiller içerisinde saygı bildiren tasvir fiillerini örneklerle incelemiş; bunu yaparken de *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* ve *yükün-* fiillerinin kullanım şekilleri üzerinde ayrıca durmuştur.

Cafer Özdemir “Dede Korkut Kitabında Saygı (2017)” adlı makalesinde; bireyler arası saygıyı ele almış; eşe, anneye ve babaya olan saygının eserde dikkat çekici yoğunlukta olduğunu belirtmiştir. Hikâyelerde; misafirlere, yöneticilere, kardeşlere, kayın ana ve ataya saygının da yer aldığından bahsetmiş; bu konuları “Babaya Saygı”, “Anneye Saygı”, “Eşler Arası Saygı” vb. başlıkları altında kategorilendirmiştir. Dede Korkut Kitabı’nda, bireyin insan dışındaki varlıklara (ağaç, su, ateş gibi) ve kültürel olgulara (av gibi) da saygıyla yaklaşması nedeniyle bu varlıklara yapılacak saygısızlıkların ve töreye aykırı hareketlerin ceza sebebi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca eserde yer alan “el öpme, baş indirip bağır basma, yer öpme, boyundan öpme” gibi eylemsel saygı unsurlarının günümüzde de devam ettiğini belirtmiş; bu unsurların kültürel devamlılık açısından önem arz ettiğini ifade etmiştir.

Burcu Meliha Keser “Nezaket, Nezaket Teorileri ve Türkçede Kullanılan Nezaket Kavramları (2018)” adlı makalesinde; Brown ve Levinson’un nezaket ile ilgili teorilerini, yüz çalışmalarını, pozitif yüzün ve negatif yüzün içeriklerini, nezaket türlerinin ne olduğunu, Türkçede kullanılan nezaket kavramlarını ve onların nasıl kullanıldıklarını incelemiştir. Brown ve Levinson’un kuramından yola çıkarak pozitif yüzün “takdir edilme isteği”, negatif yüzün ise “kişinin rahat bir şekilde hareket etme isteği” olarak açıklandığını ifade ettikten sonra muhatapların; pozitif yüzlerini korumak için pozitif nezaket stratejilerini, negatif yüzlerini korumak içinse negatif yüz stratejilerini geliştirmiş olduklarını belirtmiştir. Ayrıca, kişilerarası dilin işlevinin ve nezaket teorisiyle olan ilişkisinin ne olduğu üzerinde durmuş; kişilerarası ilişkilerde incelik kavramının hem dilbilimsel hem de kültürel açıdan farklı olduğunu eklemiştir.

Azra Abadžić Navaey ve Sabina Bakšić “Türkçe ve Farsçada Nezaket Stratejileri: İltifatlar, İyi Dilekler ve Saygı Gösterme (2018)” adlı makalelerinde; öncelikle Penelope-Brown ve Stephen C. Levinson’un modeline göre nezaket teorisine değindikten sonra iki farklı dil ailesinden gelen Türkçe ve Farsçada bulunan iltifatlar, iyi dilekler ve saygı gösterme ifadeleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar, onları oluşturan dilsel araçlar üzerinde durmuşlardır. Diller arasındaki kültürel benzerlikler, uyuşan sosyal yapı, aynı medeniyet çerçevesi içerisinde bulunma, aynı dine mensup olma gibi nedenler, bu iki dilin nezaket stratejilerindeki ortaklığını doğurmuştur. Türkçe ile Farsça arasında yüzyıllarca kelime alışverişi olmasına rağmen iki söz konusu dilden birinde bulunan bazı iyi dileklerin diğer dile uygun biçimde çevirisini bulmanın mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Çalışmanın neticesinde ise kişiler arasındaki katı hiyerarşiyi ve mesafeyi esas alan olumsuz nezaket stratejilerinin Türkçeye nazaran Farsça konuşan kişiler arasında daha yaygın olduğu kanısına varılmıştır.

İrem Onursal Ayırır “Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler: Nezaket Kuramı Açısından Edimbilimsel Bir Değerlendirme (2020)” adlı makalesinde; her toplumsal olgu gibi dilde de çeşitli biçimlerde yansımaları bulan, nezaket stratejisi açısından hem dolaylı hem de doğrudan nezaket bildiren ve Türk kültürünü yansıtan kalıp sözlerin ne şekilde kullanıldıklarını araştırarak alana farklı bir bakış açısıyla yaklaşılmaya çalışmıştır. Ele aldığı tüm kalıp sözlerin; kişilerin birbirlerini incitmeden ya da birbirlerinin gönlünü hoş tutarak, toplumsal gereklilik olan etkileşimin nezaket kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmesinde, gündelik iletişimin sağlıklı bir biçimde kurulması ve sürdürülmesinde büyük katkısının bulunduğunu çalışmasında ortaya koymuştur.

Ferruh Ağca “Eski Uygurcada Üçüncü Kişi İyelik Eki ve Dil Bilgisel Saygı Yapıları (2020)” adlı makalesinde; Brown ve Levinson’un “olumsuz nezaket” ve “olumlu nezaket” stratejilerine değinerek yapılan çalışmaların genellikle bu yapıya uygun olarak sınıflandırıldığını ifade ettikten sonra; farklı statüler arasındaki ifadeleri esas alarak tasnifte bulunan araştırmacıların bulunduğunu da ekler. Nezaket ve saygı anlam alanlarının esasında iç içe olduğunu vurgulayan Ağca, saygı diliyle nezaket dili arasında bazı farklılıkların bulunduğunu açıklar. Çalışmasında; Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki dil bilgisel saygı yapılarını 4 bölüme ayırarak tasnif etmiş, “+kAn morfemli saygı yapıları”, “+IAr morfemli saygı yapıları”, “Yardımcı fiiller ile saygı yapıları” ve “İyelik ekli saygı yapıları” alt başlıklarıyla ele aldığı bu yapıları örneklerle de desteklemiştir.

Yukarıda belirttiğimiz çalışmalara ek olarak tezimizle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz şu çalışmalara da bakılabilir:

Seran Doğançay ve Sibel Kamışlı Aktuna “Sözeylemler Bağlamında Türkçede Kibarlık İmleri (1997)”; **Deniz Zeyrek** “Politeness in Turkish and its linguistic manifestations A socio-cultural perspective (2001); **Ayşenur Tekmen** “Türkçe ve Japoncada Saygı Dili Kavramı Üzerine (2004)”; **Sema Aslan** “Türkiye Türkçesinde Sezdirme Dayalı Rica Stratejileri (2005)”; **Muna Yüceol Özezen** “Türkiye Türkçesi Yazın Dilinde Teşekkür Kalıpları (2006)”; **Çiğdem Erol** “Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme (2007)”; **Habibe Yazıcı Ersoy** “Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler (2011)”; **Murat Özbay ve Esra Karakuş Tayşi** “Dede Korkut Hikâyelerinin Türkçe Öğretimi ve Değer Aktarımı Açısından Önemi (2011)”; **Naziyyet Gencay** “Kuzey Kıbrıs Türk Ağızlarında Kalıp Sözler (2012)”; **Serdar Bulut** “Anadolu Ağızlarında Kalıp Sözler ve Kullanım Özellikleri (2012)”; **Esra Yıldız** “Türkçede Sevgi Sözleri (2013)”; **Handan Deveci, Dilek Belet ve Hatice Türe** “Dede Korkut Hikâyelerinde Yer Alan Değerler (2013)”; **Özen Yaylagül** “Kutadgu Bilig’deki Edimsöz Edimleri (2013)”; **Özlem Gökçe** “Korecede Saygı Dili Üzerine Bir Örnekleme (2013)”; **Fatih Doğru** “Türkçe Buyrum Cümlelerinde Kibarlık/Kabalık (2014)”; **Göksel Türközü** “Korece Sözcüklerin Anlam İlişkileri Yönünden Türkçe Sözcüklerle Karşılaştırmalı Analizi (2014)”; **Hürriyet Gökdayı** “Türkçede Kalıp Sözler (2015)”; **Kamil Karasu** “Türkçe ve Arapça Nezaket İfadeleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme (2015)”; **Mehmet Nuri Kardaş** “Orhun Abidelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Açısından Önemi II: Kül Tigin Abidesi (2015)”; **Mustafa Ağca** “Eski Uygur Türkçesinde Dua/Alkış (Anlambilimsel Bir İnceleme) (2015)”; **Cüneyt Akar** “Değer Eğitiminde Kutadgu Bilig (2016)”; **Melek Çubukçu** “İyi Ve Kötü Prens Öyküsü’nde Sevgi Saygı, Mutluluk Ve Merhamet İfadeleri (2016)”; **Ahmet Keskin** “Türk Kültüründe “Selamlaşma” Ve “Vedalaşma” Hakkında Genel Bir Değerlendirme (2017)”; **Dilek Kaplankıran**

“Kazak Türkçesinde Sevgi Ve Saygı Anlamı Taşıyan Seslenmeler (2017)”; **Gülşel Zelal Birkan** “Kutadgu Bilig’de Değerler Öğretimi (2017)”; **Işıl Işıktaş Sava** “Kırım Tatarcasında Sosyal Hayatta Kullanılan Kalıp Sözler (2017)”; **Assem Kassymova** “Kazak Türkçesinde Kalıp Sözler (2018)”; **Bardh Rugova ve Lindita Sejdiu Rugova** “Konuşulan Arnavutçada Nezaket Ve Nezaket Stratejilerini İfade Etme (2018)”; **Latife Kırbasoğlu Kılıç ve Çağlar Yaprakgöl** “Divanu Lügati’t Türk’te Eğitsel Değerler (2018)”; **Begüm Arslan** “Türk Dilinde Soru ve Nezaket (2019)”; **Dilek Ergönenç** “Türkiye Türkçesinde Kullanılan Baş Sağlığı Kalıp Sözleri (2019)”; **Hanife Alkan Ataman** “Kutadgu Bilig’de Hitaplar ve Göreceli Seslenişler (2019)”; **Hürriyet Gökdayı** “Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler, Bu Sözleri İçeren Bir Sözlük İhtiyacı Ve Hazırlama Yöntemi (2019)”; **Necmi Akyalçın ve Damla Aydoğan** “Kutadgu Bilig’de Yer Alan Kalıp Sözler Üzerine Bir Değerlendirme (2019a)”; **Necmi Akyalçın ve Damla Aydoğan** “Dede Korkut Hikayeleri’nde Yer Alan Kalıp Sözler Üzerine Bir Değerlendirme (2019b)”; **Sait Bilgen** “Değerler Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig (2019)”; **Sema Bayraktar** “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Bir Kültür Aktarım Aracı Olarak Kalıp Sözler (2019)”; **Süveyda Şahin** “Türkmen Türkçesinde Kalıp Sözler (2019)”; **Necmi Akyalçın ve Damla Aydoğan** “Atabetü'l-Hakayık’da Yer Alan İkilemeler ve Kalıp Sözler (2020)”; **Tuğba Şimşek ve Ömer İnce** “Kutadgu Bilig İle Değerler Eğitimi (2020)”.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ESKİ TÜRKLERDE İNANÇ SİSTEMLERİ, ÖĞRETİLER VE DİNLER

2.1. İNANÇ NEDİR?

Birbirinden farklı tanımları içinde barındıran inanç kelimesi için TDK Türkçe Sözlük'te 1. Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma; 2. Birine duyulan güven, inanma duygusu; 3. İnanılan şey, görüş, öğretisi; 4. Tanrı'ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat anlamlarına gelecek şekilde verilmiştir. Boratav (1984: 7) ise zihnin bir faaliyeti olan inanç hakkında "Kişice ya da toplumca bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi" açıklamasında bulunmuştur.

Dinî olsun olmasın bir sistemin varlığının öylece olduğu gibi kabul edilmesi anlamına da gelen inançlar, toplumun tesiriyle beslenmedikleri takdirde söner ve dağılır. Dinî tören ve âyinler, millî bayram ve törenler çeşitli edebî ve ahlakî yayınlar ise fertlerde durmadan inançları birbirlerine aşılır ve kuvvetlendirir (Eroğlu ve Kılıç, 2010: 753).

2.2. İMAN NEDİR?

Arapça sözlüklerde emniyet ve güven duymak ve güven vermek anlamına gelecek şekilde açıklanan iman kelimesi için TDK Türkçe Sözlük'te 1. İnanç; 2. Güçlü inanç, inan açıklamaları verilmiştir. Yücedoğru (2006b: 26-28) inancın ilk aşaması olan iman hakkında "İmanda esas olan tasdiktir. Tasdikte esas olan da kesin kabullenmedir. Kur'an ve mütevatir sünnette varid olan hususların delâleti ve subûti

kat'i olanlarına olduğu gibi inanmak ve gereğini yerine getirmenin gerekliliğine ve zaruretine inanmaktır. İmanda istek, hürriyet birinci derecede önemlidir. Bu şekilde bireyin, zihnî inkılâbını gerçekleştirmiş olması çok önemlidir; kendinden yüce bir varlığı kabul etmiştir ve zihninde başka bir yük yoktur." yorumlarında bulunmuşur. Esen (2008: 90) de iman hakkında "Birinin sözünün/haberinin doğruluğunu tam bir güven duygusu içinde doğrulayıp onaylamak, içten samimi bir benimseme ve kabul duygusunu içine alan bilişsel ve varoluşsal boyutları olan bir tecrübedir." ifadesini kullanır. İnanç, bir düşünceye bağlı bulunma, Tanrıya bir dine inanmayken iman ise birine duyulan güven, itimat, inanma duygusu, inanılan şey, görüş ve öğretilerdir (Eroğlu ve Kılıç, 2010: 754).

2.3. İTİKAD NEDİR?

Arapça sözlüklerde inanma, gönülden tasdik ederek inanma biçiminde açıklanan kelime, TDK Türkçe Sözlük'te 1. İnanma, inan; 2. İnanç anlamlarına gelecek şekilde belirtilse de itikadın esasen dinî kaidelerin teferruatlarına uyma (Eroğlu ve Kılıç, 2010: 754) biçiminde ifade edilmesi kelimeyi daha anlaşılır hâle getirmesi bakımından önem arz etmektedir. İtikada konu olan şeyler iman esaslarıdır. Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına ve ahiret gününe inanmak bu esaslardandır (Yücedoğru, 2006a: 179).

2.4. İNANIŞ NEDİR?

TDK Türkçe Sözlük'te inanç anlam itibariyle 1. İnanma; 2. İnanılan şey biçiminde ifade edilmektedir. Eroğlu ve Kılıç (2010: 754) konuyu daha somutlaştırmak maksadıyla Türklerin eski dini olan Gök Tanrı dinini ve onun sistemini kabul etmenin inanç kavramı ile ifade edilebileceğini, Gök Tanrı dininin

ortaya koyduğu kaideleri kabul etmenin (cennet-cehennem, Gök Tanrı, göge yükseliş, iyelere inanma...) iman kavramı ile açıklanabileceği örneğini verir. Totemizm, Şamanizm, Atalar kültü vb. gibi inanışlar Türk toplumunun alt yapısını oluşturan en önemli inanışlar arasında sayılmaktadır.

2.5. DİN NEDİR?

TDK Türkçe Sözlük'te 1. Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet; 2. Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen; 3. İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült biçimlerinde açıklanan din kelimesiyle inanç kavramı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Tiele'ye göre din gerçekte bizim dindarlık dediğimiz, zihnin kusursuz ve saygılı nizam veya çerçevesidir (Tümer, 1986: 224). Taplamacıoğlu (1961: 36) ise dinin Tanrıya saygı ve korku ile bağlılığı anlattığını ifade eder. Dinlerin sınıflandırılmasında birbirinden farklı görüşler ortaya konmuş “inanç ve ritüeller”, “inanılan varlık ya da tanrılar”, “kökenine veya ortaya çıktığı coğrafya açısından”, “günümüzde devam edip etmemesi açısından (ölü dinler/yaşayan dinler), “hak din yahut batıl din olup olmaması açısından” vb. kriterler göz önünde bulundurulmuştur¹³. Örneğin; Tiele dinleri tasnif ederken “gelişmecilik” esasını göz önünde bulundurmuş; dinin, tarihe ait olan ve tarihe ait olmayan formları olduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Tiele'nin din tasnifi şöyledir:

1) Tabiat dinleri. Tiele bu dinlerin animizmin kontrolü altındaki dinler olduğunu belirtir. Tabiat dinleri; saflaşmış dinler, organizeli büyüsel dinler ve insana benzer varlıklara ibadet eden sistemlerden oluşan üç alt başlığa ayrılır.

---

¹³ Dinlerin sınıflandırılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kartopu, Ayşe (2009). *Dinler Tarihinde Dinin Tarifıyla İlgili Farklı Görüşler*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

2) Ahlakî dinler. Bu dinler ise millî dinler (Taoizm, Caynizm, Musevilik vb.) ve evrensel dinî topluluklar (İslâm, Budizm ve Hristiyanlık) olmak üzere iki alt başlığa ayrılır (Alıcı, 2007: 137-139).

Dinin kaynağı hakkında da çok çeşitli görüşler ortaya konmuş; insanın bir şeye/varlığa inanma ihtiyacını doğuştan bir içgüdüsel davranış olarak mı getirdiği, yoksa onun dinle ilişkisinin dış etkilere mi kaynaklandığı sorgulanmıştır. Yapılan araştırmalara göre insan var olduğundan beri fizikî çevrede gördüğü dağ, deniz, toprak, ırmak, ateş, fırtına, gök gürültüsü, ay, güneş, yıldızlar gibi tabiat şekillerine ve hadiselerine karşı hayret ve korkuyla karışık bir saygı hissi duymuştur. Bu durum bazen insanların kendi yaptıkları nesnelere, bazen de tabiat varlıklarını Tanrı yerine koymaya kalkmalarına sebep olmuşsa da bunlar arasında daima bir büyük yaratıcı veya koruyucuya inanmaları da gözden kaçmamıştır (Gömeç, 2019: 86).

2.5.1. Eski Türklerin Dini

Dinin, insanların zihniyet yapısını oluşturmasının en önemli yansıması, toplumların kültürleri üzerinde kendisini göstermektedir. Öyle ki din, toplum yapısına yön veren bir üst sistem olarak, özellikle ilkel toplumlarda kültürü etkileyerek şekillendirir. Türklerin tarihine şöyle bir baktığımızda belki de dünyada en fazla dinî inanışa sahip olarak karşımıza çıkan bu milletin dini hakkındaki çalışmaları Ziya Gökalp yapmıştır. *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eserinde Türklerin İslâmiyetten önceki dininin “Toyonizm” olduğunu belirtmiş, eski Türklerin dininin sabit özellikler göstermediğini ve toplumsal yapının değişmesiyle dinin de değiştiğini ifade etmiştir. Abdulkadir İnan da *Eski Türk Dini Tarihi* adlı eserinde eski Türklerin dini hakkında geniş malumatlar vermektedir.¹⁴

¹⁴ Türkiye’de dinler tarihi çalışmaları için ayrıca bkz. Atasağun, 2005.

Çalışmamızda ele aldığımız saygı, nezaket, hürmet vb. kavramlarının ifade edilmesinde, yaşam tarzına dökülmesinde ve kültürel boyuta yerleşmesinde önemli bir değer taşıyan Türklerin benimsediği inanç sistemleri, öğretisi ve dinler şu şekildedir:

2.5.2. Eski Türklerde İnanç Sistemleri ve Öğretiler

2.5.2.1. Totemizm (Totemcilik)

Örnek (1962: 259) kuvvet ve kudretle dolu olan şeyler arasında, hayvanların özel bir yer tuttuğundan bahsettikten sonra insanla hayvan arasındaki sıkı bir majik bağı anlatan tasavvura Totemizm denildiğini ifade etmekte ve Totem kelimesinin (totam) Algonkin dilinden geldiğini söylemektedir. Tanyu (1984: 155) ise Totem kelimesinin “totam” şeklinde Amerika Kızılderililerinden *Ojibwa* veya *Ocibwa* kabilesinden gelmekte olduğunu belirtmiş; bir çeşit hayvan, bitki veya nesnelere totem olarak bakıldığı, hatta bazen cansız bilinen bir şeye kaya vb. bazen bir tabiat olayı olan gök gürültüsüne, yıldırıma veya bazı göksel bir cisme (göktaş, meteor) totem şeklinde yakınlık gösterildiğini ifade etmiştir. Çok yönlü ve karışık olan totemizm tasavvuru kendisini “Grup Totemciliği”, “Fert Totemciliği” ve “Cins Totemciliği” olmak üzere üç grupta gösterir¹⁵. Artun’a (2007) göre, ilk bakışta totemcilik gibi görünen her şey totemcilik değildir. Örneğin; bir hayvan atanın varlığı, onun totem olmasına yetmez. Totemci olmayan topluluklarda da hayvan ata efsanelerine rastlanır. Totemcilikte hayvana tapma yoktur. Totemler tanrı vazifesi görmemiştir. Onlara bir dost ve akraba olarak saygı gösterilir. Totemik inancı olan toplumlarda Mana ve Tabu inancı da görülmektedir. Tabu inancında tehlikeli ve

---

¹⁵ Totemcilik türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Örnek, 1962: 259-260.

korkunç hayvanlar da bu rolü üstlenebilmektedir. Totem sayılan varlık, tabu işlemi içindedir, eti yenmez veya özel törenler sonunda korkuyla karışık bir saygıyla müsaade edilen zamanlarda eti yenebilir. Türklerde totem sayılan ve çeşitli topluluklarca tapılan bu hayvanlara kurt, yılan, balık, turna, saksığan, şahin, inek, kirpi vb. örnek gösterilebilir (Artun, 2007)¹⁶. Totem her zaman bir hayvan olmaz. Çeşitli bitkiler, fırtına, gökkuşığı vb. de totem olabilir. Ancak totencilikte hayvanlar daha önemli bir yere sahip olmuştur (Örnek, 1962: 259).

2.5.2.2. Animizm (Canlılık, Ruhculuk)

Ruhun insanı belirli bir süre için terketmesinden rüya, uzun bir süre için terketmesinden cinnet, dermansızlık, çeşitli hastalıklar ve tamamen terketmesinden de ölüm meydana gelmektedir (Örnek, 1962: 256). Ölenlerin ebediyen dünyadan ayrılmadıkları, bunların ruhlarının cenazenin çevresinde, ağaçlarda, bitkilerde ve giderek tüm doğada dolaştığı ve böylece tüm doğanın canlı olarak algılanması (Artun, 2007) olarak ifade edilen Animizmde ruh canlıdır. Terk ettiği cesede bağlı kalması nedeniyle beden dışındayken de onu etkiler ve insanların yazgıları üzerinde etkin rol oynamaya devam eder. Hayatın, kişinin ölümüyle sona ermediğini savunan ve ölüyü kutsal kabul eden bu anlayışa göre yaşamaya devam eden ölüler saygı bekler, yemek içmek isterler. Bu nedenle ölenlerin mezarlarına sevdikleri yiyeceklerle, yaşarken beğendikleri eşyalar, araçlar konur. İlkel insan da insanın günlük ihtiyaçları doğrultusunda bedeni yöneten, canlı bireyi ölüden ayıran ruhun önemini farketmiş; ruhun çevresinde hareket eden ve canlılık gösteren varlıklarda da bulunduğu inanmış, dolayısıyla saygısı, korkusu ve ihtiyacı ölçüsünde tapınmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ilkel toplumlarda atalara tapma, fetişizm ve büyü gibi inanış ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Ölü ruhlarının bedeni olmadan da varlıklarını

---

¹⁶ Makalede sayfa numarası yer almadığı için sayfa numarası referanslandırılmamıştır.

devam ettirebileceklerine olan inanç atalar ibâdeti ve ölümler ibadetinin doğmasına sebep olmuştur. Bu inançtan cin, peri inancına geçilmiş; buradan birtakım kötü ve iyi ruhların bazı mahalleri kapladığına, taş, ağaç, kaya vs. gibi şeylerin içlerine yuva yaptıkları tasavvuruna varılarak, Fetişizm'e geçilmiştir. Orman, yağmur, ateş, ırmak vb. tabiat unsurlarının tanrılaşmaları çok tanrıcılığı meydana getirmiştir. Zamanla çeşitli tanrıların niteliklerinin bir tanrıda birleşmesiyle de çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa geçiş yaşanmıştır (Kartopu, 2009: 23).

2.5.2.3. Dinamizm

Tarihsel süreç içerisinde insanlar içinde bulunduğu çevreyi, bitki örtüsünü, hayvan çeşitlerini ve tabiat varlıklarını gözleme, araştırma ve onlar hakkında bilgi toplama şansına sahip olmuştur. Örneğin; hangi hayvanların yırtıcı olduğu, hangilerinin avlanabileceği, hangilerinin evcilleştirilebileceği, hangilerinin uçabildiği, yüzebildiği, güçlü olduğu vb. gibi fiziksel özellikleri yahut hangi bitkilerin zehirli hangilerinin şifalı olduğu, hangilerinin yenilebileceği yine bu yollarla elde edilmiştir. Yukarıda hayvanlar ve bitkiler için saydığımız bu özellikler biraz farklı olmakla birlikte insan için de geçerlidir. Bazı kişiler diğerlerine göre fiziki yapı, kuvvet, hitabet vb. özellikleri bakımından daha üstünken; bazılarıysa majik, parapsişik, otosugestif ve hipnotik faaliyetlerle çevrelerinde yarattıkları saygı ve korku sonucunda diğerlerinden daha üstün olurlar. İlkel insanın görüş ve düşüncesine göre, yukarıda sözünü ettiğimiz bu varlıklar, birtakım tabiatüstü kudret ve kuvvetle yüklüdürler. Çevrede böyle kuvvetler hissetmek inancına Dinamizm denir. (Örneğin, 1962: 257). Türklerin eski dininde de kam ve kültlere yüklenen sıfatlarda da dinamizmin etkilerini görmek mümkündür (Eroğlu ve Kılıç, 2010: 758).

2.5.2.4. Şamanizm¹⁷

Animizm'in ve Natürizm'in kaynaklarından oluşan bir zemin üzerinde tutunarak hızla yayılan Şamanizm hakkında Örnek (1971: 48) trans durumuna geçebilme yeteneğindeki kimselerin, doğaüstü varlıklarla ilişki kurarak onların güçlerine sahip olmalarından bu güçleri toplum adına kullanmalarından ve bu amaçla yapılan dinsel-büyüsel pratik ve törenlerden ibaret olduğunu belirterek Şamanizmin ne kendine özgü bir din ne de majinin bir biçimi olduğunu her iki alanı da ilgilendiren yanları bulunan çeşitli din ve dünya görüşlerini birleştiren bir inanç ve teknik özelliği gösterdiğini belirtir. Kafesoğlu'na (1998: 300-302) göre Şamanizm'in ruhlarla ve ruhlar âlemiyle uğraşan bir inanış sistemi olması, onun eski Türk halk inancının üzerine yayılmasına ve bir din sağlamlığı kazanmasına sebep olmuştur. Çoruhlu'ya (2002: 15) göre ise Şamanizm İslâmiyet, Hristiyanlık, Budizm gibi tam anlamıyla teşekkül etmiş bir din değil; tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında ilişki sağlayan bir sistem ve tekniktir. Şifacı, rahip, sihirbaz, (bazen) sanatçı, şair, oyuncu vb. gibi özellikler taşıması ve ruhsal güçlere sahip olması sebebiyle çok önemli bir şahsiyet sayılan şaman ise bu dünya ile ruhlar dünyası arasında -genellikle trans ve halüsinasyon deneyimleri vasıtasıyla- aracılık yapan ve bu bağı kuran kişidir (Bozdemir, 2019: 1)

İlk defa 1130 yılında Yuçen (Cürçet)'ler vesilesiyle ortaya çıkmış olan şaman kelimesinin etimolojisi üzerinde çok fazla durulmuş; yapılan araştırmalar neticesinde bu terimin Tunguzcadan önce Rusçaya ve oradan da Batı dillerine geçtiği saptanmıştır. Şamanın Toharca'daki karşılığı *Samane* yani budist rahip şeklindedir ve bundan ötürü Budizm'in etkisiyle Türkler arasına güneyden kuzeye doğru girmiş

---

¹⁷ Şamanizm'in din kabul edilip edilmemesi ve ortaya çıkışı hakkında yapılan çalışmalar için ayrıca bkz. Uğurlu, 2012: 325-330; Müslüman Türklerde Şamanizm kalıntıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İnan, 1952.

olabileceği akla gelmektedir (Uğurlu, 2012: 326). Aydın (2003: 90) şaman kelimesinin Yakutlarda *oyun*, Moğollarda *büğü*, *böğö*, *böge*, *böö(buge, bü)* ve Kırgızlar, Özbekler ve Kazaklar *baksi (bakhsi)* biçimindeki ifadelerine değinmiş; Altaylılar ile Yakutların kadın şaman için *Udoyan*, Buryat'larda, *Udayan* dediklerini, yine Altaylarda *Kam*, *Gam*; Moğollarda *Kami* denildiğini de belirtmiştir.

Şamanizm hakkında bugüne kadar en ciddi çalışmayı yapan Eliade'ye göre Kam ateş üzerinde hâkimiyet kuran, hastalanan ruhlara şifa veren, ölümlerin arzularını yerine getiren, dertlilerin şikâyetlerini dinleyen, yer altındaki tanrıların¹⁸ yanına giderek aracılık yapabilen bir kişidir. Bu özellikleriyle de çevresinde korkuyla karışık bir saygı uyandırır (Gömeç, 1998: 42). Bunun yanı sıra şamanlar, hastalara şifa, kehanet, büyü, ruh âlemleriyle iletişim, olağandışı olguları tanımlama, hayvan bedenlerine ve ruhlarına dönüşüm vs. olaylarını gerçekleştirebilmek için içeriğinde birtakım sesler, sözler ve dans bulunduran ritüel törenleri gerçekleştirirler. Bu ritüellerin başlıcaları arasında “Sağaltım Ritüelleri (Dert Ritüelleri)”, “Efsun Ritüelleri”, “Genç Şaman Adayının Erginme Ritüeli (Geçiş Ritüelleri)”, “Kült Ritüelleri”, “Evlilik, Doğum ve Ölüm Ritüelleri”, “Av Ritüelleri”, “İnisiyasyon (İntisap) Ritüelleri” sayılabilir.¹⁹ Temel işlevi toplumu birbirine bağlamak yani sosyal bütünlüğü sağlamak olan bu ritüeller genel olarak sosyal ilişkilerin, statünün

---

¹⁸ Artun'a (2007) göre Şamanizm'de birden fazla tanrı bulunmakta olup bu tanrıların görev ve yetkileri birbirinden farklıdır. Şamanizm'de demir, toprak, ateş, su ve ağaç olmak üzere beş kutsal unsur vardır. Şamanlara göre gökler on yedi kat olup bu mekân; aydınlıklar içerisinde cennetler âlemi olup tanrılar burada yaşamaktadır. Yeraltı ise dokuz tabakaya ayrılıp ve karanlıklar diyarı ve cehennemler bölgesi olarak anılmaktadır. Ölen günahsız bir kişinin ruhunu göklerdeki cennetlere hâkim olan iyilik tanrısı Ülgen'e götüren “Yayuci” ile günahkârları yer altında oturan kötülük tanrısı Erlik Han'a götüren “Körmös” ler vardır. İlk Uygur hanları Kül Bilge ve Moyun Çur birer Şamanist'tir. 763 yılında Böğü Hanın Şamanlığı bırakıp Mani dinine girmesinin ardından Uygurlar dinlerini değiştirmişlerdir. Moğol devrinde ise Şamanizm üç büyük dinin (İslâm, Hristiyanlık ve Budizm) mücadelelerine saha olmuştur. Orta Asya'da ve İran'da Hristiyanlık XIV. yyda İslâm dinine mağlup olmuştur. Hristiyanlık, İç Moğolistan'da ve Yedisu'da mezar taşlarından başka hiçbir iz bırakmadan çekip gitmiş Moğolistan'da Budizm zafer kazanmıştır (İnan, 1976: 15). Türklerin ve Moğolların eski dinleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Roux, 1994.

¹⁹ Ritüeller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bozdemir, 2019: 33-49.

veya bireyin toplumdaki sembolik bir ifadesi olarak tanımlanmakta ve Şamanizm inancında önemli bir yer tutmaktadır.

2.5.2.5. Budizm

M.Ö VI. yüzyılda Hindistan'da Buddha tarafından kurulmuş ve zaman içerisinde evrensel nitelik kazanmış bir inanç sistemi olan Budizm, Hindistan'ın dışında MÖ III. yüzyılda yayılmaya başlamış; Baktriya ve Gandhara'da mekân tutmuş; sonra Orta Asya'ya, Çin'e 372'den sonra Kore'ye kadar uzanmıştır. Tibet'e yerleşmesi ancak VIII. yüzyılda olmuştur (Eroğlu ve Kılıç, 2010: 758). Şarafullina (2013: 3) Budizm'in ana özellikleri hakkında şu bilgileri vermektedir: Budizm, pratik ahlaki telkin eder, sakinliğe ve aklın huzuruna sebep olur. Düşünce ve şahsi tecrübeler üzerine kurulmuş olup, teolojik doktrinlere karşıdır. Hayatın tamamı Nirvana'ya doğru yönlendirilmiştir. Budizm'de amaç, karma ve tenasühten kurtulup Nirvana'ya ulaşmak ve orada yok olmaktır. Bu din, mitolojiyi, gelenekçiliği, ayin ve ibadetleri, büyücülük ve sihirbazlığı reddeder. İnsanın aklî bilgisini sınırlayan agnostik bir davranış vardır.

Buddha'nın doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte MÖ 563 yılında doğmuş ve MÖ 483 yılında seksen yaşında ölmüş olabileceği ihtimal dâhilindedir. Uzakdoğu geleneğinin doğum yılı olarak belirttiği tarih ise MÖ 623 yılıdır. Buddha, Putperestlik ve kötülüğe karşı mücadele eden, cazibesini halka karşı gösterdiği demokratik saygıdan alan bir şahsiyettir. Ölümü Budizm için çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Buddha yaşarken inandığı hakikatlerini kendisi yaymış, rahiplerine de kendisinden sonra yaymalarını emretmiştir. Tüm Budist inançlarında esas olan Buddha'nın yolunu takip etmektir. Bu nedenle Budist mezhepleri, Buddha'nın şahsiyetine büyük saygı gösterirler. Aslında Budizm'in hemen hemen bütün şekilleri

manastıra ait emirleri, yani inziva hayatını ihtiva eder. Ancak Budizm'in çeşitli kolları, uygulamalarında ve inançlarında büyük farklılıklar göstermektedir (Şarafullina, 2013: 36). Budizm'in ahlak anlayışı, son derece evrensel değerlere yer vermektedir. Budizm'in en önemli karma tasnifinde fiiller ahlakî niteliklere göre ele alınırlar. Kötülük olarak nitelendirilen on fiil şunlardır:

- 1) Açgözlülük
- 2) Başkası hakkında kötü düşünmek
- 3) Boş veya lüzumsuz konuşmak
- 4) Dedikodu yapmak
- 5) Herhangi bir canlı varlığı incitmek veya öldürmek
- 6) Hırsızlık yapmak
- 7) Küfretmek
- 8) Yalan söylemek
- 9) Yanlış görüş sahibi olmak
- 10) Zina yapmak (Zengin ve Yaman, 2018: 184).

Budizm, hiçbir canlıya zarar verilmemesi, canlıların incitilmemesi anlamına gelen *ahimsa* emrinin yansıması, bütün varlıklara, düşmanına bile duyulan sevgi ve merhamet (maitri, metta) olarak görülür. Budizmde *tenâsüh*, (samsara: yeniden doğuş, tekrar tekrar gelme) bir hayattan ötekine geçişi ifade eder. Bitmek bilmez bir yeniden doğuş silsilesi olan ve içinde bir eziyet ve çile unsuru taşıyan *tenâsüh*, yalnız insan şeklinde cereyan etmeyip en küçük sinekten insana kadar bütün canlı varlıklar kategorisini içine alan yeniden hayata dönüş şekilleri olarak sürer ve sadece insan olarak gelindiğinde *tenâsühten* kurtulup Nirvana'yı kazanmak mümkün olur (Tümer, 1992). Budizm'in temel inanç ve öğretileri olarak şunlar sayılabilir:

1) **Tek Tanrı inancı:** Budizm tek Tanrı inancına yer vermez.

2) **Üç Cevher (Tri-ratna):** Budizm'in iman ve ikrârı olarak sayılan bu üç cevher: Budda'ya sığınırım (Dinin kurucusu), Dhamma'ya sığınırım (Doktrin) ve Sanga'ya sığınırım (Keşişler topluluğu)'dır. Bunlardan birini kabul etmeyen Budist sayılamaz.

3) **Bağımlı Varoluş Yasası:** Budizm'in ilk dönemlerinde Yaratıcı mahiyetinde bir Tanrı fikri yoktur. Bir şeyin varlık dünyasına çıkışı, belirli ön şartlara ve nedenlere bağlıdır. Bu durum Budizm'de 12 halkalı nedensellik veya "bağımlı varoluş yasası" şeklinde tanımlanır. Bunlar; Avidya, Beş Duyu Organı ve Altı Hassa, Bilinçlilik, Doğuş, Eylem, Formlarla Temas, Algılama, Kavrama, Oluş, Ölüm, Var olma Arzusu, Zihinsel ve Fizikî Varlıklar'dır.

4) **Dört Temel Hakikat:**

1- Hayat, acı ve ızdıraplarla doludur. Acı ve ızdıraplar dünyevî varoluşun temel özelliğidir. Acıyla başa çıkmak ve onu ortadan kaldırmak Budist öğretinin başlıca hedefidir. Buddha, acıyla olan sınavda insanları kendilerine yönelterek acıyla baş etmelerini sağlamaya çalışmış, bunu yaparken de acının kaynağına yönelerek işe başlamıştır. Bunun nedeni acının kaynak bulunması ve yok edilmesiyle acının da yok olacağı inancıdır (Derin, 2016: 42).

2- Acı ve sıkıntıların temel nedeni arzulardır.

3- Acı ve sıkıntıları sona erdirmek, arzu ve isteklerden vazgeçmeye bağlıdır. Kişi, çektiği acı ve ıstıraba son vermek için ona neden olan tüm dünyevî şeylere ve şehvî arzulara yönelik her türlü arzu ve istekleri terk etmelidir (Derin, 2016: 43).

4- Arzu ve isteklerin üstesinden gelmek Sekiz Dilimli Yolu izlemekle mümkündür. Buddha'nın insanlara sunduğu reçetedeki her adım/yol, onların hakkıyla, doğru bir şekilde ve diğer tüm canlılara saygı içinde yapılmasını ifade etmek için doğru olarak adlandırılır. (Derin, 2016: 43).

5) **Sekiz Dilimli Yol:** Budizm ile alakalı eski metinlerde Sekiz Dilimli Yol üç ana başlık altında ifade edilmiştir. Bunlar;

- 1) *Sila* (Ahlak): Doğru Davranış, Doğru Söz, Doğru Geçim
- 2) *Samadhi* (Meditasyon): Doğru Murakabe, Doğru Muhakeme
- 3) *Panna*: Doğru Düşünce, Doğru Niyet, Doğru Anlayış

6) Karma Öğretisi: Karma yasasına göre bireyin dünyevî varoluşu, onun eylemlerinin ahlakî sonuçlarına göre belirlenir. İnsanın mevcut yaşamı geçmiş hayatlarındaki eylemlerin bir sonucu olduğu gibi gelecekteki yaşamları da bugün yaptıklarına göre belirlenecektir (Derin, 2016: 47).

7) Matteya (Maitreya): Budizm’de de bazı dinlerde olduğu gibi (Hristiyanlık vb.) ilerde gelecek bir kurtarıcı şahsiyet inancı vardır. Onun geleceği kutsal kitaplarda yazılıdır. Buddha, kendisinin tamamlayamadığı işi Maitreya’nın tamamlayacağını ifade etmiştir: “İleride Matteya denilen yüce birisi gelecek. Dhammayı tüm sadeliği ile öğretecek. Benim takipçilerim yüzlerce iken onunki binlerce olacak.” (Karataş, 2015: 100).

8) Nirvana İnancı: Budizm’deki kurtuluşu ifade eden bu inanca göre kişinin dört soylu gerçeğin farkına varıp sekiz dilimli yolun kurallarını uygulamasının ardından kendini yaşama bağlayan her türlü dünyevî ve shehevî arzuları terk etmesiyle Nirvana’ya ulaşır. Nirvana’ya ulaşmak, gönül gözünü açabilenler, kendilerini yanılgılardan kurtarabilenler içindir. Budizm’de bir inanca, dogmaya veya kurtarıcıya körü körüne bağlanmakla kurtuluşa ulaşma imkânı yoktur. Tek yol gerçeğin bilinişinden geçer (Derin, 2016: 49).

Tüm Budist geleneklerde bir Dharma öğretmeni olarak Gautama Buddha’ya saygı, ruhanî gelişimin önemli bir parçası olarak kabul edilir. Pali Budizmi’nde Buddha’nın kendisinin tanrılaştırılmasını reddetmiş olduğu kabul edilirken, Mahayana Budizmi’nden kimi okullarda Gautama Buddha, çeşitli doğaüstü güçlere sahip bir tanrı olarak saygı görür (Xing, 2005: 1). Budizm’de saygı kavramı eserlerde çokça zikredilmiş, “Buddhaya saygı! Dharmaya saygı! Saṅghaya saygı!” anlamında kullanılan *namo bud, namo drm, namo saṅ* kalıp ifadesi ile selamlamalar Budizm’de çokça kullanılmıştır. Bunun dışında Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, bağlam

itibariyle *yarlıka-*, *tegin-*, *yükün-*, *ötün-* vb. yardımcı fiillerin de çokça kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki Buddha'nın sarf ettiği eylemler ve Buddha'ya yöneltilen soru ve cevapları içeren fiiller, dönemi yansıtan eserler boyunca mutlaka bir saygı fiiliyle birlikte kullanılmıştır. Örneğin *tegin-* fiili hakkında Tokyürek (2005: 350) “Uygur sahasında kullanılan *tegin-* yardımcı fiili, 56 örnekte kullanılmaktadır ve ‘bir işi saygıyla yapmak’ anlamında kullanılmaktadır. Bu saygı, Buddha'ya, hükümdarlara, Brahmaya ve toyınlara olan saygıdır” şeklinde söz etmektedir.

Çalışmamızda yer alan kullanım şekilleriyle örneklendirecek olursak; Peter Zieme tarafından hazırlanan Berliner Turfantexte XX adlı eserde geçen;

töpö(te) tuta tegin- ‘baş üstünde tutup saygı göstermek’

t(e)ñrim siziñ sansız saqışsız asanki k(a)lp ödtinberü kazğanmış tözgerinçsiz yeg üstünki tüz[ü] köni tuymaqqä tegürdeçi arıg süzök nomuñuzni ayayu ağırlayu töpöte [tu]ta teginip t(e)ñrim siziñ [yarlı]kamış y(a)rılıg[ıñız]ça kılu tegingeym(e)n “Tanrım! Sayısız ve sonsuz asankhyeya-kalpalarda toplanan ve akıl ermez, en yüksek, her şeyi açıklayan bilgiye (anuttara-samyaksambodhi) taşıyan saf ve açık öğretinizi, hürmetle ve saygıyla baş üstünde tutacağım. Tanrım! Sizin vaaz verdiğiniz öğretiye uygun olarak, sadakatle davranacağım.” (BT XX 1151-1160) yapısının kullanımı “teginmek” yardımcı fiiliyle oluşturulan saygı ifadesine bir örnek olarak gösterilebilirken;

Özlem Ayazlı tarafından hazırlanan *Altın Yaruk VI* adlı eserde geçen ***yinçürü töpön yükün-*** ‘nazikçe baş eğmek; secde etmek’ yapısının kullanımı ise;

t(e)ñri t(e)ñrиси burhan adaqınta yinçürü töpön yükünüp, oñ tizleriñ çökitip ayaların kavşurup ağır ayamaqın t(e)ñri t(e)ñrиси burhanıg şo şloq takşut üze öge inçe tep ötündiler “Tanrı Tanrısı Buddhanın ayağına başlarını eğerek sağ dizlerini yere koyup ayalarını kavuşturup saygı göstererek Tanrı Tanrısı Buddhayı bu dizeler ile överek

şöyle söylediler (Suv VI 1126-1131) “yükünmek” yardımcı fiiliyle oluşturulan saygı ifadesine bir örnek olarak gösterilebilir.

2.5.2.6. Manihaizm

Mezopotamya’da ortaya çıkan Mani dini, Mani (216-277) tarafından kurulmuş; antik Babil kültürleri, Zerdüşt İran dini, Yahudilik, ilk dönem Doğu Hristiyanlığı ve kısmen de Budizm gibi Uzak Doğu inançlarının etkisiyle oluşmuş düalist karakterli ve sentez bir dindir (Artun, 2007).

Göktürklerin Budizm’i kabul etmelerinden yaklaşık iki yüzyıl sonra, 763’te Uygur Kağanı Böğü’nün (760-780) Mani dinine girmesi üzerine bu din Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. Yayıcısından ötürü Manihaizm adını alan bu dinde, maddeyi ve ruhu esas alan bir ikilik öngörülmüştür. Mani’nin öğretisi, ruhla beden, ışıkla karanlığın, iyilikle kötülüğün iyi bilinen gnostik dualizmine dayanır (Bıyık, 2002: 387). Manihaizm inancını benimsemiş bir kişi içerisinde ışık bulunduran herhangi bir maddeye zarar vermemelidir. Bu nedenle hiçbir insanı, hayvanı öldürmemeli; hiçbir bitkiye zarar vermemeli, toprağı sürmemeli ve hasat yapmamalıdır. Ayrıca inançlı bir Manihaistin yıkanması suyun içinde barındırdığı ışığı zedeleyeceği düşüncesi nedeniyle hoş görülmez (Zengin ve Yaman, 2018: 180). Manihaistler “Beş Emir” ve “Üç Mühür” kuralına uymakla yükümlüdürler. Bu beş emir şunlardır:

- 1-Yalan söylememek,
- 2- Herhangi bir canlıyı öldürmemek,
- 3- Et yememek ve içki içmemek,
- 4- İffet ve namusu korumak (evlenmemek),

5- Mala mülke önem vermeyip fakirliği gözetmek; yani alçakgönüllü ve münzevi bir hayat sürmek.

Üç mühür ise eline, beline ve diline hâkim olmaktır (Zengin ve Yaman, 2018: 181).

Manihaistlerde ışık gönderen güneş ve aya dua etmek ve oruç tutmak yapılan ibadetler arasındaydı. Manilerin kendilerine özgü bayramı olan *Bêma Bayramı*'nda bayram günü Mani'nin resmi, kürsünün (Yunanca: *bêma*) üzerine asılır ve örneğin Mani İlahiler Kitabı'nda bulunabilen dilek, övgü ve şükür ilahileriyle ışık elçilerine dua edilirdi (Bıyık, 2002: 392). Bunun dışında "Tahta Geçme Törenleri", "Cenaze Törenleri", "Yeni Üst Düzey Dinlerinin Göreve Gelme Törenleri", "Sebebi Bilinmeyen Törenler", "Yeni Yıl Hayır Dua Törenleri" vb. gibi törenler de Manihaizm'de önem arz etmekteydi.²⁰

2.5.2.7. Zerdüştlük

Eski İran kökenli dinsel bir gelenek olan Zerdüştlük, Zerdüş (MÖ 660-586) tarafından kurulmuş, inanç sisteminde önemli yer tutan ateş kültünden dolayı Mecusîlik adını almıştır (Özcan, 2015: 215). Bölge kültürlerinden ve yakın çevrede bulunan dinî inanış ve uygulamalardan etkilenen bu dinsel gelenek, İran'ın eski dinî inanışlarından bazı alıntılarda bulunmuş ve bunların hepsini bir sistem içerisinde bütünleştirmiştir (Azizi, 2009: 30). Farsların, İslâm'dan önce kurdukları son devlet olan Sasanilerin resmî dini olunca yaygınlaşmaya başlamış, yaygınlaşma sürdükçe hiyerarşik biçimde örgütlenerek bir devlet kurumu niteliği kazanmıştır (Aydın, 2018: 67). Özellikle, Sasaniler zamanında Zerdüş din adamları büyük kudret ve nüfuza, sınırsız yetkilere sahip olmuşlardır. Onların zamanlarında devlet kademelerinde önemli mevkilere sahip olunması devlet içinde devlete sahip olduklarını

²⁰ Manihaizm'de yapılan törenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zeren, 2017a: 148-149.

göstermektedir (Aydın, 2018: 67). İranlılar, Sasanilerin son padişahı III. Yazdigird ölümüyle eş zamanlarda Araplar tarafından İslâm'ı kabule zorlanınca eski saltanatlarını ve geleneklerini yaşatma noktasında ümitsizliğe kapılmışlardır. Sasanilerin yıkılması ve İran'ın İslâm egemenliğine girmesiyle birlikte Mecusîlik hızla gerileme sürecine girmiş, İranlıların çoğu yeni din olan İslâmiyet'i kabul etmek zorunda kalmış ve Zerdüştlüğü terk etmişlerdir. Zerdüştlük inancına sıkı sıkıya bağlı olanların bazıları tüm zorluklara rağmen dağlara ve ovalara sığınmış bazılarıysa İran dışına özellikle Hindistan'a kaçmışlardır.

Zerdüştlüğe göre Ahura Mazda, âlemin tanrısıdır. Âlemin yaratılış gayesi; yalanın ve kötülüğün hakikat tarafından yenilmesidir. Âlemdeki maddî ve manevî nizamı yaratan, tabiat kanunlarını koyan Ahura Mazda'dır (Azizi, 2009: 30). Zerdüştlükte ruhanî âlem tamamıyla iyi olmadığı gibi, maddi âlem de tamamıyla kötü değildir çünkü onu da Ahura Mazda yaratmıştır. Bundan dolayı Zerdüştliler, maddi âleme saygı duyarlar (Sayım, 2004: 96-97). Tek tanrıya inanan bir dinin elçisi olarak Zerdüş, bünyesinde Mitraizm dışında Zerdüştlük, Mazdekîlik, Mecusîlik gibi inançlara ve Zurvanizm ve Manihaizm gibi çok tanrılı bir dinî hayatı barındıran Eski İran'a "tevhid inancını" getirmiştir. O, tanrı Ahura Mazda'ya ibadeti, meleklerle saygıyı, şeytanlar gibi kötü güçlere laneti ve iyilikte yarışı öğretisinin temeli yapmıştır (Azizi, 2009: 30).

2.5.3. Eski Türklerde Semavî Dinler

Türkler, yukarıda değindiğimiz inanç sistemlerinin yanı sıra semavî dinlerin etkisi altında da kalmışlardır. Orta Asya Türkleri, Göktürkler döneminde Hristiyanlık ile tanışmış, önceleri Şamanizm mensubu olan Hazarlar ise VIII. yy.da Yahudiliği resmî din olarak kabul etmiştir. Ancak bunlar arasında Yahudiliği benimseyen

Hazarların bir kısmı eski Şamanizm'i korumaya devam ederken çok az bir kısmı Hristiyanlığı seçmiştir. Türkler, değişik nedenlerden dolayı çevrelerinde karşılaştıkları yahut maruz kaldıkları dinlerden birçoğuna girmişlerdir. Ancak bunlar arasında en sürekli olanı ve ulusal kültürü en çok etkileyeni X. yy.da Türkler arasında hızla yayılan İslâmiyet olmuştur.

2.5.3.1. Musevîlik

Hazarlar, bilindiği üzere Hz. Musa'ya indirilen Tek tanrılı dinlerin en eskisi olmakla beraber ibadet şekilleri ve dinî törenler açısından çok tanrılı dönemlerin izlerini taşıyan Musevîliğin Karay mezhebini -kesin olmamakla birlikte- Bulan Hakan hâkimiyeti zamanında kabul etmişlerdir. Her dinde ve inanışta olduğu gibi Musevîlikte de törenler, âdetler ve gelenekler önemli yer tutmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- 1) **Ad Koyma Geleneği:** Yeni doğan çocuğa, belirli bir süre içinde ad koyma geleneği vardır. Bu da kutsal bir işlem sayılır, ananın ya da babanın yaşamında geçen bir olayı yansıtan bir kavramı ad olarak seçme; ona tanrı adını ekleme bir gelenektir.
- 2) **Lohusalık ve Doğum Muskası:** Eski çağlarda kadınların doğum esnasında ölmeleri nedeniyle doğum korkulur türden bir olaydı. Bundan dolayı Mısır'da sayısız ebe bulunmuş, ebelik bir dinî görev sayılmıştır. Lilith, İlya peygamber ve üç meleğin adıyla yapılan koruma muskası sayesinde Lilith'in doğum yapmakta olan yahut lohusa kadına zarar veremeyeceğine ve kötülük yapamayacağına inanılmıştır.

3) **Bar Misva:** Bir Yahudi çocuğu on iki yaşını bir ay geçtikten sonra yapılan bir törenle “şeriatın oğlu” anlamına gelen *bar misva* adını alır. Bütün ailenin de bulunduğu bu törende ocuk din bakımından kimliğini ve kişiliğini kazanır.

4) **Evlilik Törenleri:** Dine dayalı törenlerden sayılan bu törenler Tanrı'nın buyruğu sayılan evlilik müessesinin kurulmasında önem arz etmektedir.

5) **lmle İlgili Törenler:** Hayattayken sevilen bir insanın ölümsüz, arınmış canını sakladığı inancından dolayı ölüye karşı büyük bir saygı gösterilir. Ancak canın çıkışından sonra geride kalan gövdenin diriler arasında yeri yoktur. Bu nedenle Musevlikte Animizm inanışında görüldüğü gibi beden-ruh bağı inancı bulunmaz.

2.5.3.2. Hristiyanlık

Musev dininden sonra ortaya çıkan ikinci tek tanrıci din Hristiyanlıktır. Hristiyan kelimesi, MS I. yy. ortalarına doğru Yunanca konuşan topluluklar aracılığı ile yayılmış ve bir din kavramı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dinin peygamberi olan İsa'nın taraftarları onu yeryüzünde insan neslinin ve Allah'ın en değerli bir simgesi, temsilcisi kabul eder ve kendisine büyük saygı gösterirler (Yurdaydın ve Dağ 1978: 192). Dinin kutsal kitabı İncil'de karşılıklı ilişkilerde doğruluk, hakka saygı ilkesi temel ilke sayılmıştır. Hristiyanlığın büyük ve küçük sayılan çokça mezhepleri bulunmakla birlikte küçük mezheplerden Vijilans mezhebinde ruhlara karşı saygıyı bir din biçimine sokma, din büyüklerinin, ermişlerin ruhlarını yüceltme inancı vardır. Bu durum bize İslmiyet ncesi inanç sistemlerine bağlı kltlerden Atalar kültünü anımsatmaktadır.

Hristiyanlık, Orta Asya'ya beşinci yüzyılın sonlarına doğru Nasturiler aracılığıyla ve ticar ilişkiler vasıtasıyla girmeye başlasa da Türkler arasında Nasturiliğin yayılmasının ve kabul edilmesinin temelinde Türklerin dini, alternatif

güç unsuru değerlendirmesiyle “siyasî araç” olarak kullanmaları yatmaktadır. Ticarî unsurlar ve İpek Yolu vasıtasıyla Maverâünnehir’e giren Hristiyanlık, Zerdüştlükle Budizm arasında yıllarca sürüp giden mücadelelerden de yararlanmıştı. Bu sayede hızlı bir şekilde yayılarak kısa zamanda çevrede hâkim bir din haline gelmiş; Karluklar, Kırgızlar, Uygurlar, Naymanlar, Kereitler ve Kumanlar gibi Türk topluluklarının arasına da girmeyi başarmıştır (Artun, 2007). Türklerin Hristiyanlıkla olan temasları daha çok doğu kiliseleri ile olmuş, bu çerçevede birinci sırayı Hristiyanlığın büyük mezhepleri arasında yer alan Ortodoksluk almıştır.

2.5.3.3. İslâmiyet

Türkler İslâmiyetle daha ilk fetih sırasında temasa geçmelerine rağmen ancak üç asır kadar sonra X. yy.ın ortalarında büyük kitleler hâlinde bu dini kabul etmişlerdir. Bunun ardından kısa zaman sonra İslâm dini Türklerin millî dini haline gelmiştir. Moğolların Asya’da güçlendiği dönemde şamanlıkla ilgili bazı davranışlar yeniden canlanmakla birlikte İslâm dini de gelişme yolundaydı. Aynı dönemde bir taraftan İslâmiyet, Budizm ve Hristiyanlık arasındaki mücadele devam ederken diğer yandan Alevîler Horasan ve çevresini işgal etmişlerdi. Alevî ordusunu bozguna uğratan Satuk Buğra Han İslâmiyeti benimsemiş ve İslâmiyet X. yy.da Karahanlıların resmî dini olma rolünü üstlenmiştir. Timur döneminde Yedisu eyaletindeki Nasturî Hristiyan cemaati ve Türkistan’ın kuzeyindeki Budizm kalıntıları ortadan kaldırılmıştır (Tanyu, 1978: 120). Türkler İslâmiyet’i seçtikten sonra keramet sahibi, her derde deva bulan ve gaipten haber veren Kamların yerini Müslüman şeyhler ve evliyalar almış; bu kişiler Türklere İslâmiyet’i geniş, yumuşak bir ruh ve mânâ ile anlatmışlar, Türklerin İslâmlaşmasında önemli katkılar sağlamışlardır (Bozkuş, 1998: 411). İslâmiyet’i kabul eden Türkler İslâm dininin en kuvvetli savunucuları ve İslâm medeniyetinin en büyük temsilcileri olmuşlardır.

2.5.4. Eski Türklerde İnanç Sistemlerine Bağlı Kültler

2.5.4.1. Kült Nedir?

TDK Türkçe Sözlük'te *kült* kelimesi için konumuzla ilgili olarak “din, yerel özellikler taşıyan dinî törenler” açıklamaları yer almaktadır. Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış; duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir (Artun, 2007). Bir toplumda atalar kültürünün ayrıca yas ve ölüm törenleri, ölüm ötesi hayat anlayışı, ölü gömme pratikleri (mumyalama vb.) ve mezar inşâ yöntemleriyle de ilişkisi bulunmaktadır (Zeren, 2017b: 337).

Kültlerin ortaya çıkmasında ve yüceltilmesinde beş ana etken vardır: İnanç, ihtiyaç-fayda, korunma, korku ve benzerlerinden farklılık. Bunların arasında bir hiyerarşi yoktur. Ama insan düşüncesindeki saygınlık düzeyini bağımlılık, ihtiyaç ve fayda belirler (Dilek, 2020: 50). Eski Türklerde en yaygın görülen kültürler; atalar kültürü, Gök Tanrı kültürü ve ateş ve ocak kültürü, orman kültürü, dağ kültürü, hayvan kültürü, su kültürü vb. başlıklarını muhteva eden tabiat kültürleridir.

2.5.4.1.1. Atalar Kültü²¹

Eski Türk dininde önemli bir inanç örüntüsü oluşturan Atalar kültürü, ailenin ölmüş üyelerine karşı saygı, tazim ve korkuyu ifade eder. Saygı ve tazim esasen hayatta iken büyüklere, yaşlılara, özellikle baba ve atalara karşı duyulan ilgi ve yakınlıktan kaynaklanır. Atalara saygı duyma bir norm olarak görülse de atalara yapılacak saygısızlıkta atanın günah işleyenleri cezalandıracağı inancı, ata ruhlarının

---

²¹ Atalar Kültü hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Yıldız Altın, 2018; Zeren, 2017b.

mekân ve zamana bağlı olmaksızın geriye döneceği korkusu, yaşayanlara verebileceği zarardan kendini koruma endişesi atalara saygı (bazı araştırmacılara göre tapma/ibadet) dürtüsünü diri tutar. Her iki durumda da ata ruhlarının hayattaki insanlarla ilişkisinin devam ettiği inancı esastır (Tümer, 1991: 42). Atalar kültü, Türklerin İslâmiyet’i kabul etmesinden sonra ad, unvan, toplumsal, sosyal ve kültürel rol olarak, “evliya” ve “din ulusu” gibi geniş ve sathi bir İslâmî terminoloji (Çobanoğlu ve Çobanoğlu, 2015: 4) altında korunmuş; evliya, din ulusu, baba ve dede olarak adlandırılan ve derin bir saygı duyulan bu kişilerin mezar, türbe, yatır gibi ziyaret mekânlarına gidilmesi, dualar edilmesi, niyazda bulunulması biçiminde varlığını devam ettirmiştir. Yalnız burdaki önemli husus şudur: Atalar kültüründe ölen her atanın ruhu ve mezarı kült konusu olmamakta, bu şerefe yalnızca saygıdeğer olanlar erişebilmektedir. Türklerde; Korkut Ata, Irkıl Ata, Zengi Ata, Hakîm Süleyman Ata vb. şahıslar buna örnektir.

Göktürk Yazıtları’nda özellikle Bilge Kağan Kitabesi’nin sonunda yer alan bölümler, atalar kültürünün varlığına işaret etmektedir. Yazıtlarda, atalar kültürünün varlığı bağlamında değerlendirebileceğimiz üç kelimenin çalışmamızda da yer alması bahislerini gerekli kılmıştır. Bu kelimeler şunlardır:

1) ecdat, ata, büyük baba anlamında ‘eçü’ *eçüm apam Bumin Kağan, eçümüz apamız tutmuş yir sub*

2) baba, peder anlamını karşılayan ‘kañ’ *kañım kağan, kañım İltiriş Kağanıg*

3) büyük kardeş, amca, ağabey anlamını karşılayan ‘eçi’ *inisi eçisi, eçim kağan kañımız eçimiz*

üze teñri ıduğ yir sub [eçim] kağan kutı taplamadı erinç “Üstte gök, kutsal yer ve su (ve) amcam haşmetli kağan onaylamadı.” (BK D 35)

Göktürk metinlerinden alıntılanan yukarıdaki örnekte görüleceği üzere bahsedilen yapıların kişinin bulunduğu mertebeye göre hiyerarşik bir düzende kullanıldığı görülmekte, bunun neticesinde atalar kültürünün bir hiyerarşiyi barındırdığı anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde Uygur dönemi metinlerinde de saygıdeğer kişilerden bahsedilirken *ögüm*, *kañım*, *eçim*, *apam* ifadelerinin kullanımı aşağıda verilen örnekte görüldüğü üzere devam etmektedir:

alķu biz aĵunlarnıñ umuĵı [.] aryayıŗa töz nom ///çi// [.] ayançañ köñülin yüküngü. ayaĵlıĵ attlıĵ kañım mani burhanım [.] anuntumuz siziñe. asra köñülin yükünjelii. alıñ amtı umuĵ ınaĵ [.] alķunuñ barça (?) yükünçin. yükünür biz siziñe “Bütün beş varlık şeklinin umudu ..... kök ..... saygı dolu gönülle hürmet göstermek için benim saygıdeğer, şöhret dolu babam, benim Mani Burhanım. Biz size mütevazı gönülle saygı göstermek için hazırlandık. Şimdi umudu ve medeti al. Her şeyden hayralık duyan. Biz sizin önünüzde eğiliriz.” (TT III 1-4)

Türklerin; Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemi metinlerinde *eçüm* kelimesi yerini *atam* kullanımına bırakmıştır:

Atam kıldı erdi kör edĵü du ‘a

Dua birle tegdim bu yirke aĵa

“Babam bana hayır dua etmişti; ben o duayla yükselerek bu mevkiye ulaştım.” (KB 1803)

on êkki kimerse Mūsā peyĵāmbar ‘as hıdmatında küwendiler. Biri aydı kim: Menim tokuz atamĵa tegi eŗrāf turur hurmetlig taķı izzetlig baylar taķı mun ‘imler tururlar “On iki kişi Musa peygamber (a.s.)’nin hizmetiyle kibirlendiler. Biri dedi ki benim

dokuz atama kadar (soyumuz) şeref ve itibar sahibi kimselerden oluşur. Saygıdeğer, şerefli ve yedirip içiren cömert beylerden oluşur.” (NF 373/8-9)

émdi ğayibler ‘âleminde sefer kıladur-men, hoş kalıñ ana! Atamğa mendin selâm ayğıl “Şimdi bilinmezlik âlemine yolculuk ediyorum, hoşça kalın anne! Babama benden selam söyle.” (HAK 241).

Atalar kültüründe değinmek istediğimiz diğer husus ise Atalara duyulan saygının göstergesi olarak “mezarlarının süslenmesi yahut süsletilmesi, cenaze törenlerinin yapılması ve yoğ aşı denilen yemeklerin verilmesi” uygulamalarıdır.

Küli Çor yazıtında; kağanın kardeşi El Çor Tegin’in ve dört prensin İşvara Bilge Küli Çor’un cenaze törenini yapması ve yazıtını süsletmesi buna verilebilecek örneklerden biridir:

<...> *kağan inisi el çor tegin kelip ulayu tört tegin kelip işvara bilge küli çoruğ yoğlat<d>ı bedizin bedizet<d>i olort<d>ı.* “<...> kağanın kardeşi El Çor Tegin gelip ve diğer dört prens gelip İşvara Bilge Küli Çor’un cenaze törenini yaptı, yazıtını süsletti, (yazıtı) oturttu (dikti).” (KÇ 24)

2.5.4.1.2. Gök Tanrı Kültü (Tengricilik)

İslâmiyetin kabulünden önce Türkler, din alanında bilhassa batıdan ve güneyden farklı dinlerin etkilerine maruz kalmışlardır. Türklerin tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerden itibaren kutsal saydıkları değerler, dönem dönem değişikliklere uğrasa da Tanrı kavramı hemen her zaman temele oturtulmuştur (Öztürk, 2013: 339). Bunun dışında diğer tanrılar bulunsa da Gök Tanrı “büyük tanrı” anlamına geldiğinden en kutsal tanrı Gök Tanrı sayılmış; Hun, Tabgaç,

Göktürk, Uygur ve Moğol devletlerinde de önem arz etmiştir. Bu Tanrı; ayı, güneşi ve gökteki tüm yıldızları içine alan nesnel bir varlık olarak görülmüştür.

Bu konuyla alakalı Gömeç (2019: 87) şunları söylemektedir: “Türklerin dini diyebileceğimiz, ancak şimdiye kadar ismi hakkında bir belgeye rastlamadığımız, fakat kitabelerden yola çıkarak Kök Tengri inancı ya da dini olarak adlandırabileceğimiz bu itikatın temelinde; her şeyin yaratıcısı bir Tanrı’ya ve ölümden sonra yeni bir hayatın başladığına iman, öbür dünyada yiğitliklerin ve iyiliklerin mükâfatlandırılması, ölmüş atalara saygı, onlar ve Tanrı için kurbanlar kesilmesi gibi hususlar yatmaktadır.” Göktürk Yazıtları’na baktığımızda kağan ve beyler, Türk milletine yaptığı yardımlardan dolayı, Tanrıyı içten gelen minnet ve şükranla anmaktadırlar. Bilge Kağan Abidesi Doğu Yüzü 13. Satırda;

yėti yolu sülemiş yegirmi sünüş sünüşmiş teñri yarlıkadok üçün elligig elsiretmış kağanlıgıg kağansıratmış yağıg baz kılımış tizligig sökürmüş başlıgıg yüküntirmiş kañım [kağan elig törög kazğanıp uça barmış] kañım [kağanka] başlayu baz kağanıg balbal tik[miş kañım] “Yedi kez sefer etmiş. Yirmi (kez) savaşımış. **(Ebedi) gök lütfettiği için** yurdu olanı yurtsuz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi kılmış. Askere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş. Babam kağan ülkeyi (ve) yasaları elde edip (sonsuzluğa) uçup gitmiş. Babam kağana ilk önce Baz Kağan’ı balbal (olarak) dikmişler. Babam.”

Kül Tigin Abidesi Doğu Yüzü 10-11. Satırda;

üze Türk Teñrиси Türk ıduğ yiri subı ança itmiş “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu (vatanını) öyle tanzim etmiş.”

Verilen örneklerde görüldüğü üzere Türk kağanlarına siyasî hâkimiyetin temeli olan kut Tanrı tarafından verilir. Gök Tengri izin verdiği, güç verdiği, lütufta bulunduğu için düşmanlar perişan edilmiş, savaşlar kazanılmış ve devlet sahibi olunmuştur. Gök Tanrı unsuru yazıtlarda ön plana çıkarılmıştır.

2.5.4.1.3. Tabiat Kültleri

Nasıl ki Gök Tanrı kültü göçebe ve avcılıkla uğraşan ilkel toplumlarda topraktan ve ekme biçme işinden bağımsız tutularak kaynağı Asya bozkırlarında aranıyorsa, tabiat kültlerinden ilki olan “orman kültü” de ormanda yaşayan ilkel toplulukların orman ürünleriyle, avcılıkla geçindikleri dönemle özdeşleştirilebilir. Hayatın, ebediliğin, dimdik ve sapaşğlam duruşun, mücadelenin, köklenmenin, her mevsim yeniden doğuşun ve var oluşun simgesi olan “ağaçla” kendi yaşamı arasında benzerlik kuran insanların zaman içerisinde hayat koşulları ve dinî inançları değişse de orman kültü hayatlarının hep bir köşesinde var olmaya devam etmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri olan ve “Ötüken yış” olarak anılan Ötüken ormanlarının Göktürkler ve Uygurlarla birlikte eş dönemdeki tüm Türkler tarafından kutsal sayıldığına da tanıklık ederiz.²²

Dağlar ve tepeler, heybetleri, ululukları, gökyüzüne yakınlıkları sebebiyle insanlarda; yücelik, ilâhîlik algısının oluşmasına sebep olmuş bu nedenle ilâhî varlıkların yaşadıkları yerler ve bunlara ev sahipliği yapması nedeniyle ruhu olan esrarlı oluşumlar olarak algılanmıştır. Dağların ve tepelerin ruhunun olması, onlara canlılık atfedilmesi bu ruhlar tarafından iyilikle muamele yahut kötülüğe maruz kalabilme endişesini de beraberinde getirmiştir. Bunun neticesinde dağlara seslenme,

---

²² Eski Türklerdeki ağaç kültürünün İslâmî devirlerdeki devamı hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Korkmaz, 2003; Türklerde ağaç kültürü hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Arslan, 2014; Ergun, 2004; Işık, 2004.

dağın geçit vermediği durumlarda dağdan izin isteme, yalvarma, yakarma eylemleri de gözlenmiştir. Göktürklerde, “Iduk Baş” ve “Tamag Iduk” dağları, Uygurlarda “Kut Dağı” önem atfedilen dağlardandır.

Bunların dışında; Tüklerde temizleyici gücüne inanılan ve ateş iyelerini rahatsız edebileceği düşüncesinden hareketle ateşi suyla söndürmenin, ateşle oynamanın, ateşe tükürmenin, küle ayakla basmanın, ateşe ayak uzatmanın saygısızlık olarak karşılandığı “ateş ve ocak kültü²³”; bazı toplumların kendisinden türediğine inandığı kurt, kutsal sayılan geyik, orman tanrısının ruhunun simgesi sayılan ayı, kanatlarını sallamasıyla mevsimleri değiştiren kartal vb.ni içerisinde barındıran “hayvan kültü²⁴”; hayat verici, canlandırıcı özelliğiyle saygı duyulan, felaket ve cezalandırma eyleminde bulunduğu tufanlara, taşkınlara sebep olan, yok edici özelliği de içerisinde barındıran “su kültü²⁵” (bazı kaynaklarda “yer-su kültü” biçiminde birlikte değinilir) gibi kültürler de bulunmakta olup bunlarla alakalı inanışların izleri Göktürk ve Uygur dönemi metinlerinden takip edilebilmektedir.

Tonyukuk Yazıtı'nın 37-38. satırlarında yer-su kültüne inanış ve yer-su iyelerinin yardımlarıyla alakalı şu cümlelere yer verilmiştir:

ben ança tēr men ben bilge tonyukuk altun yışığ aša keltimiz ertış ügüzüg keçe keltimiz kelmiş alp tēdi tuymadı teñri umay idoḡ yēr suw basa bērti erinç neke tezer biz. “Bense şöyle derim: ‘Ben Bilge Tonyukuk, Altay (ormanlı) Dağları’nı aşip geldik, İrtiş Irmağı’nı geçerek geldik. (Buraya) gelmek zordu’ dedi(m). ‘(Ama kimse) hissetmedi. Kutsal Umay (ve) kutsal yer su (ruhları) yardım etti, elbette. (Savaşmaktan) ne diye kaçacağız?’” (T 37-38)

²³ Türk kültüründe ateş ve ocak kültü hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kumartaşhoğlu, 2012.

²⁴ Türklerde kutsallık atfedilen hayvanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dingil, 2012: 65-112.

²⁵ Su kültü hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Uçar, 2020; Kumru 2017.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TEMATİK TASNİF

3.1. SAYGI - HÜRMET

1. Bir şeye, bir kimseye değer vermekten ileri gelen ölçülü davranma hissi, çekinme ile karışık bir sevginin verdiği dikkat ve îtinâ gösterme duygusu, hürmet; 2. Başkalarına karşı nâzik davranma, karşısındakini düşünüp hakkına riâyet etme duygusu (Ayverdi, 2008b: 2728) anlamlarına gelen saygı; sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesi, toplumsal ve kültürel öğelerin gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem taşır. Saygı çeşitleri; dilsel (sözel) saygı, eylemsel saygı ve yüksek makamdaki kişiyle kurulan bir iletişimde ayakta durma, el bağlama, şapka çıkarma vb. gibi hareketlerin gözlemlendiği bedensel saygı olmak üzere 3 çeşittir. Saygı ifadeleri toplumda hitap edenle dinleyenin kendi aralarındaki ve toplum içerisindeki konumlarını belirler. Bu konumların belirlenmesinde; değer, üstünlük, yaş, cinsiyet, makam mevki, okumuşluk seviyesi, konuşma ortamının durumu, toplumsal olarak doğumla gelen ve sonradan değiştirilemeyen bazı statüler, kutsallık vb. özellikler sayılabilir (Özdemir, 2017: 10).

Nezaket kuralları Türk kültüründe önemli bir yer arz etmekte olup, sosyal yaşantıda ve kişiler arası ilişkilerde büyük ölçüde gözlenmektedir. Allah'ın emir ve buyruklarına, eşe, anne-babaya, yaşlılara, aile büyüklerine, yöneticilere vb. saygı çeşitleri arasında gösterilebilir. Toplum kurallarının sağlanması, empati kurabilme, insanlarla daha etkili iletişim kurabilme açısından önemli olan saygı kavramı her öğrenmede olduğu gibi ailede başlar (Öztürk, 2015: 299). Zamanla diğer toplumsal

alanlarda uygulanmaya ve sergilenmeye de devam eder. Karahanlı dönemi eserlerinden *Kutadgu Bilig*'de insanı saygınlığa değerler olarak; akıl, bilgi, cömertlik, dürüstlük, yumuşak huy, güler yüz ve tatlı dil yüceltilirken; acelecilik, gevezelik, yalancılık, cimrilik, hiddet ve inatçılık ise itibar düşürücü şeyler olarak gösterilip aşağılanmıştır. Her ikisine örnek olması açısından eserde yer alan “Her vakit şeref ve itibarını muhafaza etmek istersen, ağzından yalan söz çıkarmamağa gayret et” (KB 4297) beyiti örnek olarak gösterilebilir. Çalışmamızda tespit edilen hürmet sözcüğüyle de dile getirilen saygı ifadeleri şunlardır:

açın- aya- ‘saygı göstermek’ (Nadalyayev vd. DTS 6a)

Uyg. *açın- aya-* ‘saygı göstermek’ Suv V 1412; Suv VI 0072, 0201, 0654; İKPÖ LXVII.7.

birök yene t(e)ñrim kayu eligler hanlarınñ elinte uluşınta bo nom erdini bar erip kértgünmeser edgermeser eşidmeser tıñlamasar ayamasar ağırlamasar yene bo nom altıñç altı y(e)g(i)rmi, erdinig tutdaçı tört törlüg terin kuvrağığ y(e)me açınmasar ayamasar, ötrü biz kamağun teñrid(e)m kuvrağımız birle bo nom erdinig eşidgeli bolmatın nomluğ noş tatığı üze egsük k(e)rgek bolup nom meñisindin oğadıp çoğsuz yalınsız küçsüz küsünsüz bolğay biz “Tanrım eğer bazı hükümdarların ülkesinde₂ bu öğreti mücevherinin olduğuna inanmazsa₂, (öğreti mücevherini) dinlemezse₂, (öğreti mücevherine) saygı göstermezse₂ yine bu öğreti mücevherini gerçekleştirecek dört tür topluluğa da saygı göstermezse₂ o vakit biz (dört *Mahārāja*), bütün ilahî topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini dinlemeden öğretinin lezzet(inden) mahrum kalıp öğreti mutluluğundan uzaklaşıp, güçsüz₂ olacağız.” (Suv VI 0648-0660)

açını ayayu yarlıka- ‘saygı göstermek’

Uyg. *açını ayayu y(a)rl(i)ka-* ‘hürmet göstermek’ HT IX 528-529

utlı sevinç ötünmeklig kertü köñülümün tañda* keçe unitğum yok t(e)k açını ayayu y(a)rılıkamakı teriñ uluğ tağ kısılı teg erür ,, anı yene bir tamız suv üze toşgurğalı bolmaz“Gece gündüz müteşekkir sadakatimi unutamam. Bununla birlikte, hoşgörülü [hükümdarlığının] hüküm ve hürmeti, derin ve güçlü bir dağ geçidi gibidir. Bir damla su ile doldurulmaz.” (HT IX 526-532)

ağ(ı)r aya- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’

Uyg. *ağ(ı)r aya-* ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ Suv III 153.4-5, 181.4, 182.10-11; Suv V 0654, 1123; Suv VI 0055-0056, 1129; BT IX 40.07; BT XX 0980; BT XXI 0020; HT VII 1008, 1572, 1851-1852 vd.; HT VIII 488; *ağar aya-* BT IX 19.16, 104.14

m(a)ha-çinad[eş] atl(i)ğ kutluğ t(a)vğaç uluşd[akı] ülgüsüz sansız sudurlarığ şastrlarığ nizvanılarığ (vinaylarığ?) yinçge tözin ötgürmi[ş] açarika ağır ayamağın esengüleyü üküş köñül ayıtu ıdur biz, azkı(y)[a] ig uğrınta azkı(y)a busuş kadğu uğrınta neteg enç m[u] {mu} erki ,, m(e)n prtyadeve toyın t(e)ñri t(e)ñrisi burhannıñ ridivid körünç kılı y(a)rılıkamışın şlok takşut yaratıp, yana kamağ sudurlarığ tenlemek atlıg ülgü üze bilgüsin toyın dirgadrme elg[in]te ıdd[ım] “Esenlik dileğimizle gönlümüzdekini söyleyerek gönderiyoruz. Azıcık hastalık döneminde azıcık kaygı döneminde nasıl, huzurlu mu acaba? Ben aziz Prtyadeve Tanrılar Tanrısı burhanın Ridivid piyesini görerek buyurduğunu, şiir söyleyip yine bütün sutraları hesaplamak adlı payı sayesinde bilgisini aziz Dirgadrime eline gönderdim.” (HT VII 1846-1863)

ağır ayağ kıl- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’

Uyg. *ağ(ı)r ayağ kıl-* ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ Suv IV 1186, 2398; Suv VI 0331, 0335, 1048 vd.; Suv IX 0021, 0033, 0501; DKPAM 2396, 2843; HT VIII 428-429, 1802; *ağar ayağ kıl-* DKPAM 4582

ne için ol yalañuklar hanın monçulayu yanlığ ağır ayağ kılmakığ yarlık(a)yur erki tęp teser, sizler anı inçe bilinler “Niçin o insan hükümdarlar bu şekilde hürmet₂ gösterme lütfunda bulunuyor acaba denirse, sizler bunu şöylece bilin.” (Suv VI 0329-0333)

ağır ayağ köñül(üg) kı1- ‘çok fazla saygı sunmak’

Uyg. *ağ(1)r ayağ köñülüg kı1-* ‘çok fazla saygı sunmak’ HT VIII 1938-1939

biziñ kut ayap kertgünüp sekiz könilerig, ağır ayağ köñülüg kıltım(1)z koş şala söğütke, uzatı y(a)roķ buyan edgü kı1ınçığ kı1mak üzere art basut kı1ur biz köni, nomķa buyan evirip kut kolurbiz “Bizim haşmetimiz, sekiz hakikate saygı göstererek ve onlara inanarak her iki şāla ağacına büyük saygı gösterdik. Uzun bir süre bununla birlikte ışıltılı sevap işlemek için hakiki öğretiyeye yardım ettik. Sevap kazanmak için, biz hakiki öğretiyeye ricada bulunuruz.” (HT VIII 1937-1943)

ağır ayağ tapığ uduğ kı1- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’

Uyg. *ağ(1)r ayağ tapığ uduğ kı1-* ‘saygı gösterip hizmet etmek’ Suv III 161.11-12, 162.3-4, 176.9-10, 178.11; Suv VI 0973-0974, 1273-1274; DKPAM 4067; BT VIII B 217

ol edig tavarığ ol kün üzere ök yunlap üç erdinike ağır ayağ tapığ uduğ kı1zun “O malı-mülkü o gün kullanıp üç mücevhere saygı₂ gösterece hizmet₂ etsin.” (Suv VI 972-974)

ağır ayağ(ķa) tegin- ‘saygı ve hürmet görmek’

Uyg. *ağ(1)r ayađķa tegin-* ‘saygı ve hürmet görmek’ BT IX 50.28; HT IX 410-411

ötrü maytrı burķan ķarı brhmayu purohit sekiz tümen tört miñ purohit brahmanlar birle purohitler erkin türkin erdnilig evlerin ķodup ıdalap uluğ tikiñ çuğın balıķ uluşluğ budun buķuntın ağır ayağ teginü kitumati balıķtın önüp supuşpit yimişlikke

(bardı) anta ötrü tükel bilge maytrı burkan (inçe) (sağ(inç) saşınur... ilkide ertmiş burkanlar mhasma(ç) atlığ suduruğ nomladı... kin keligme burkanlar yime inçe ök nomlayurlar “Bunun üzerine Maytrı burkan, babası ev imamı (*purohita*) 84000 purohita brahma ile purohitalar kudret ve nüfûzu, mücevherli evlerini terkedip, bağırışıp çağırışma ile şehir halkından büyük hürmet görüp) Ketumatı şehriden çıkıp Supuşpita koruluğuna (vardı). Bunun üzerine mükemmel hikmetli (*bilge* = Skr. *prajna*) Maytrı burkan şöyle düşünür: ‘Eski, geçmiş burkanlar, Mahāsamaja adlı sūtrayı vaaz ettiler. İleride gelecek olan burkanlar da aynen böyle vaaz edeceklerdir.’” (BT IX 50.22-36)

ağır tut-/ağırlığ tut- ‘değer göstermek, hürmet etmek’

Kar. *ağırlığ tut-* ‘değer göstermek, hürmet etmek’ KB 540, 1281, 1455 vd.; DankKelly I 94

ay begler ağırlap bedük bolmış er

basınma begiği bedük tut ağır

“Ey beylerin değer verip yücelttiği kimse; beyine karsı gelme, onu büyük tut ve ona hürmet et” (KB 4085)

ağ(ı)r uluğ aya- ‘çok sayđı göstermek, çok hürmet etmek’

Uyg. *ağ(ı)r uluğ aya-* ‘çok sayđı göstermek, çok hürmet etmek’ HT VII 1838

siznidin adrılmışta ken bo açarı yene sizni üzeki ayançağ köñülin idi unıtımaz, anı üçün bir vrharlığ toyın dirgadrme elginte özüm[ni birle bitig] kılıp r[i]divid şloğ iki böz birle intinindinberü ağır uluğ ayamağ köñül üye idmiş erür “Sizden ayrıldıktan sonra, bu üstat [Prajñādeva] yine size derin bir hürmetle, [sizi] kesinlikle unutamaz. Bu nedenle o, kendimle birlikte, aynı manastırda [benim gibi] yaşıyan keşiş Dīrghadharmā’nın eliyle bir mektup yazdı ve [bu] [Buddha] Rddhividhi ve iki pamuk

parçası hakkında yazılan bir şiir ile birlikte son derece büyük bir hürmetle gönderildi.” (HT VII 1829-1839)

ağır yahşı tut- ‘değer vermek, hürmet göstermek’

Kar. *ağır yahşı tut-* ‘değer vermek, hürmet göstermek’ TİEM73 174v/7

taķı aydı ol kim satğın aldı mısır kendinde öz urağutıña ağır yahşı tutğıl anıñ özini bolğay kim asığ kılğay biziñke azu tutğay miz anı oğul “Onu satın alan Mısırlı adam karısına dedi ki: Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniz.” (TİEM73 174v/6-8)

ağırla- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ (Clauson ED 94a; Doerfer TMEN II 494; Erdal OTWF 430; Malov PDP 355a; Nadalyayev vd. DTS 19b-20a; Sevortyan ESTY I 87; Radloff OSTN I 170)

Uyg. *ağ(ı)rla-* ‘saymak, saygı göstermek, hürmet etmek’ UWV 22, BT XXIX 690; BT V 616-617; BT XXXIII 35; TT IIA 79; TT VA 112, HT VII 1449-1450; *ağarla-* BT XXXIII 37; HT VII 923; (2) ‘hürmet etmek’ BT IX 40.05, 54.4, 99.28 vd.; HT III 863

ançu(layu)... –/ qovı tınlığ men bükün... yanıdaķı baçağ künte... yigit toyınlar ke... –um kanmadı qarı uluğ... dıntarlar kelmedi // –... törü toķu qut... kişilerke... ağırlasar ol/-... “Bunun gibi... boş, yaratık... ben bugün... günündeki oruç gününde... yiğit rahipler... kanmadı. Yaşlı, büyük... rahipler gelmedi... âdetler, kut... insanlara... hürmet etse, bu...” (BT IX 99.20-28)

Kar. *ağırla-* ‘ağırlamak, değer vermek; ikram ve ihsanda bulunmak’ KB B 63, 163, 611 vd.; DankKelly I 134, 246, II 325 vd.; AKT 41b/5, 81b/12, 125a/4 vd.; Rylands 28/34b3; TİEM73 210v/7, 243r/1, 442v/9 vd.; *ağīrlā-* DankKelly I 99

keçürdüm men anda seniñ ‘üdrüñi

ağırladım ötrü ol erdem teñi

“O zaman ben senin kusurunu affettim ve sana meziyetin oranında saygı gösterdim.”
(KB 798)

Har. ağırla- ‘ağırlamak, hürmet etmek, yüceltmek’ NF 8/11, 60/11, 226/11 vd.; KE 79r/3, 98r/5, 104v/19 vd.; ME 32/7, 81/8, 89/1 vd.; HKT 321a/8, 573a/6; İML 104, 124

Erham sewündi, andın soñ Süleymān bayaqı kendge keldi anı ağırladılar, bizge iş kılmağıl, bu kün niçe balık tutsaq saña béreliñ tédiler “Erham sevindi, ondan sonra Süleyman önceki kente geldi, onu ağırladılar, bize kötülük yapma, bugün ne kadar balık tutarsak sana verelim, dediler.” (KE 144v/13-14)

Çağ. ağırla- ‘ağırlamak, izzet ve ikramda bulunmak’ Sang 43r4; DTO 26; ŞSL 16a; *ığırla-* ŞSL 54a

ağırla- “Tevkîr ve tazîm itmek, birini izâz ve ikrâm itmek, cız virmek.” (ŞSL 16a)

ağırla- aya- tap- ‘hürmet etmek saygı göstermek’

Uyg. ağırla- aya- tap- ‘hürmet etmek, saygı göstermek’ TT IIA 79

y(e)me amranmağ biligin ////ğ ağırlaŋ ayaŋ tapıŋ. ol ödün k(ı)ltı böğü han t(e)ŋriken bu y(a)rl(i)ğ y(a)rl(i)kağuğa ötrü öküş kuwrağ k(a)ra budun t(e)ŋri iligke yükünü ötündiler y(e)me aıkırdılar. y(e)me biziñe dındarlarğa yüküntiler s(e)winç ötüntiler “Ve sevgiyle bizim saygılarımızı gösterin. O vakit, Böğü Han Tenriken bu emri verdiğiinde, birçok topluluk ve sıradan halk ilahî krala saygılarını gösterdiler ve ona sevinçten çılgılık attılar. Ve biz rahiplere saygılarını gösterdiler ve sevinçlerini belli ettiler. Bütün .... sevinçti. İkinci defa yeniden onlar tanrılarını sevdiler ... dolayısıyla ..... ve ona inandılar.” (TT IIA 78-83)

ağırlal- ‘ağırlanmak, hürmet edilmek, değer verilmek’ (Clauson ED 94b; Nadalyayev vd. DTS 20a)

Kar. ağırlal- ‘ağırlanmak, hürmet edilmek, değer verilmek’ DankKelly I 324

er ağırlaldı. “Adam ağırlandı.” (DankKelly I 324)

ağırlan- ‘ağırlanmak, hürmet edilmek, değer verilmek’ (Clauson ED 94b; Nadalyayev vd. DTS 20a)

Uyg. *ağ(ı)rlan-* ‘ağırlanmak, saygı gösterilmek’ HT VIII 812

etig yaratıg neñ kıltımaz (kılılmaz?) munta; ağırlanmağıg k[ün] t(e)ñri y(a)roqı çusar buz erüyür; erdini monçuğ kemişser suv süzülür “Burada süsleme yapılmaz (?) Saygı ... .. /// Güneşin parıltısı ona çarptığında, buz erir. Mücevherin içine atılırsa, su berraklaşır.” (HT VIII 810-816)

Kar. *ağırlan-* ‘ağırlanmak, hürmet edilmek, değer verilmek’ DankKelly I 241, II 325; AKT 33a/5, 107b/2; TİEM73 236r/2, 266r/1, 435v/9; Rylands 34/1b1

er ağırlandı “Adam ağırlandı.” (DankKelly II 325)

Har. *ağırlan-* ‘hürmet ve itibar görmek’ HKT 312b/1

tağı aydılar “Tutundı Tañrı oğlan.” Arıglıq aña; kullar ağırlanmış “Tanrı oğlan kabul edildi diye cevap verdiler. O bütün noksan sıfatlardan münezzehtir; inananlar hürmet ve itibar görmüş.” (HKT 312a/9-312b/1)

ağ(ı)rlat- ‘saygı göstertmek, hürmet ettirmek’ (Erdal OTWF 761; Malov PDP 355a; Nadalyayev vd. DTS 20a²⁶)

Uyg. *ağ(ı)rlat-* ‘saygı göstertmek, hürmet ettirmek’ UWV 23; HT VII 1814

anı teg nomçı bilgeke y(e)me ağırlatmış erür siz “Onun gibi öğretmen bilgeye yeniden saygı göstertmişsiniz.” (HT VII 1813-1815)

ağırlıg kıl- ‘saygı göstermek, yüceltmek’

Kar. *ağırlıg kıl-* ‘saygı göstermek, yüceltmek’ KB 4996, DankKelly I 141 (2) kudsiyet kazandırmak, önemini arttırmak’ *ağ(ı)rlıg kıl-* TİEM73 293r/3

---

²⁶ bkz. *aya- ağırlat-*.

ilig il begi ol budunça uluğ

añar kılgu hurmet ağırlık kamuğ

“Hükümdar memleketin beyi ve halkın büyüğüdür; ona her türlü hürmet ve saygıyı göstermek gereklidir.” (KB 4996)

alkış ber- ‘saygı göstermek, hürmet göstermek’ (Nadalyayev vd. DTS 39a)

Uyg. *alkış ber-* ‘övmek, methetmek’ Suv IV 1839-1840

altınç taişeñ savşeñ kölüñülerke sanlıgın bilmek üze qalısız bilmek uqmaq neteg ol tep teser ,, ,, tört törlüg tetir ,, ,, inçe k(a)ltı sadarmapundarik atl(ı)ğ sudur takı y(a)rlıgıg tutmaq üze taişeñta eki y(e)g(i)rmi bölök tükel tetir savşeñta üç egsük tokuz bölök tetir ,, ,, ne üçün tep teser savşeñ yoltağı kiçig kölüklügler qamağta yeg üstünki burhan qutın küsemezler üçün anın burhan qutıña alkış bermek atl(ı)ğ adıra bölök yoq “Altuncısı dachéng (Skr. *mahāyāna*) (ve) xiăochéng (Skr. *hīnayāna*) taşıtlarına hürmeti bilmek, eksiksiz bilmek (ve) anlamak nasıldır? diye sorsa: (Bunlar) dört türüdür. Şöyle Sadharmāpundarika denilen sūtradaki hükmü tutmak üzere dachéng (Skr. *mahāyāna*)’da on iki bölüm tamdır. Xiăochéng (Skr. *hīnayāna*)’da (on ikiden) üç eksik (olarak) dokuz bölümdür. Niçin? diye sorarsa: xiăochéng (Skr. *hīnayāna*) yolundaki küçük taşıtlar hepsinden üstün (olan) Buddha saadetini istemedikleri için (burada) Buddha saadetine dua etmek adlı ayrıntılı bölüm yok(tur).” (Suv IV 1828-1840)

Kar. *alkış bér-* ‘saygı göstermek, hürmet göstermek’ DankKelly I 129; TIEM73 294r/8, 308v/3; Rylands 33/9b1 (2) *alkış bir-* ‘övmek’ KB 760, 6410;

tilin birdi alkış kör ögdilmişe

ayur ay büğü beg uzun kiç yaşa

“Öğdülmüş hükümdarı övdü ve: Ey hakîm hükümdar, ömrün uzun olsun, dedi.” (KB 6410)

Çağ. *alkış ber-* ‘övmek’ HAK 389

Peyğamber ‘aleyhi’s-selām aña izdü alkış berdi “Peygamber (a.s.) onu iyi övdü.”
(HAK 389)

amrağ ayağlığ bol- ‘sevgi ve saygılı olmak’

Uyg. *amrağ ayağlığ bol-* ‘sevgili saygılı olmak’ Suv VI 1056

*birök ol tözünler oğlı et’öz kızlegülük törög küseyür erser, azu erdini yinçü
b(e)lgürtgeli küseyür erser, azu çamağ kişike amrağ ayağlığ bolğalı küseyür erser,
azu ed tavar altun kümüş küseyür erser, azu uçmağ çalımağ edremig küseyür erse
azu uzun öz yaş azu meñi ögrünçü küseyür erser, bo küsüşlerin barçanı köñül ey(i)n
kanturgay m(e)n, tağı y(e)me bolarta adın ne törlüg küsüşü saşınçı erser, alķunı barça
bütürgey m(e)n* “Eğer o soylular oğlu bedenini gizleyecek yasayı, isterse yahut
mücevheri₂ ortaya çıkarmak isterse yahut da bütün insanlara karşı sevgi ve saygı
duymak isterse veya mal-mülk altın gümüş isterse veya uçmak₂ erdemini (doğüstü
erdemleri) isterse ya da uzun bir ömür veya sevinç₂ isterse bu arzularının hepsini
gönülden gerçekleştireceğim ve de bunlardan başka ne tür isteği₂ varsa hepsini
tamamlayacağım.” (Suv VI 1052-1065)

ançola- tapın- (Çin.+T.) ‘saygı göstermek’

Uyg. *ançola- tapın-* ‘saygı göstermek’ TT VB 125

*bularnı alıp kut wahşik t(e)ñrilerke ağır uluğ uluğ iliglerke kanlarķa ançulasar
tapınsar* “bunları alıp kutsal iyi ruhlu tanrılara saygıdeğer, itibarlı hükümdarlara₂
takdim etse, saygı gösterse.” (TT VB 124-126)

aya- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ (Clauson ED 267b; Nadalyayev vd. DTS 27a; Räsänen VEWT 11a; Sevortyan ESTY I 101; Vambery EWTS 3, Radloff OSTN I 199)²⁷

Orh. ‘saygılarını sunmak, saygı göstermek, hürmet etmek’ Alt_{YAZ} 305

y(e)rd(e)ki y(è)g (e)r (a)d(a) (e)g(i)r // y(è)gr(è)n (a)dğ(i)r : t(e)nr(i)d(e)ki teglòkt(e)n... k(i)ş(i) (è)ng(e)y (e)r(i)n(ç) (è)l kü (a)y(a)lm(i)ş (a)y(a)rğu A (e)r s(e)ñ(ü)n...“Yeryüzündeki insanlardan en iyi olanı derdi eğer // yeryüzündeki kayverengi aygır : gökyüzündeki... körlükten insan eğer alçalırsa, devleti koru, saygın, tanınmış (olup) // hürmet edilmesi, övülmesi gereken, halk tarafından tanınmış insan, general...” (Alt_{YAZ} 305)

Uyg. *aya-* ‘önünde saygı ile eğilmek, hürmet etmek, saygı göstermek’ UWV 110; Suv VI 0018, 0352, 0826 vd.; Suv IX 141; DKPAM 0196, 2711, 3306; BT XIII 15.20, 51.13, 52.4 vd.; BT XX 0047; BT XXV 0251, 0437, 0526 vd.; BT XXVI 40.13, 41.10, 128.13 vd.; BT XXXVI A 353, A 357, A 381; HT III 290; HT VI 1695; HT VII 880, 1552, 1904 vd.; HT VIII 917, 1291, 1292 vd.; HT IX 1158, 1204, 1289; **(2)** ‘hürmet etmek’ Suv V 0654, 1123, 1322; BT IX 2.60, 48.13, 54.4 vd.; HT III 191, 557; HT VII 1051; HT VIII 1060; HT IX 237; **(3)** ‘saygı göstermek (ayrıca: acımak)’ TT I 66; TT IIA 79, 94; TT IVB 7; TT VA 112; HT VII 735

ken kell[igm]e üdlerde çayü eligler erdinig bilip ukup ayadukta ötrü ol eliglerig hanlarıg sizler küyü küzetü tutup, ençgülig meñilig kılmak bo iş uğrayu sizlerke tegimlig iş tetir, inçip sizler k(e)ntü k(e)ntü kuvrağınızlar birle, birök bo nom erdinig küyü küzetü tutsar sizler, ötrü üç üdki burhanlarını edgü tetyük köni nomluğ şazınıg küyü küzetü tutmuş bolgay sizler“Gelecekte nice hükümdarlar cevheri bilip anlayıp saygı gösterdikten sonra o hükümdarları sizlerin koruyup huzurlu ve mutlu kılması bu size uygun iştir böylece sizler kendi topluluğunuz ile bu öğretini mücevherini

²⁷ Kelime, Malov PDP 355b’de geçmekte olup ‘üzüntü duymak bir şeye, yerinmek, pişman olmak, hayıflanmak; korkmak, endişelenmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

gözetip korursanız üç zamandaki Buddhaların iyi yani doğru öğretisini gözetip tutmuş olacaksınız.” (Suv VI 0017-0026)

Kar. Kelime bu dönemde ‘lakap vermek, korumak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. DankKelly I 230; KB 1494

Çağ. Kelime bu dönemde ‘korumak, saklamak, esirgemek, özen göstermek, kıyamamak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. AL 58, 181, 183 vd.; ŞSL 45b; BV 125/4, 413/9, 640/4; BD 388/2, 418/1; HBD 197/4; FK 74/2, 686/13; MK 25a/6, 77b/5

aya- açın- ‘saygı göstermek’

Uyg. *aya- açın-* ‘saygı göstermek’ Suv VI 0072, 0417, 0445; BT IX 69.16

yene bo nom erdinig boşguntacı tutdaçı tört türlüg terin kuvrağığ y(e)me ayasar açınsar ögser küleserler “Yine bu öğreti mücevherlerini öğrenip, gerçekleştirip dört tür topluluğa da saygı gösterir, överlerse.” (Suv VI 0442-0446)

aya- ağırıla- ‘saygı göstermek hürmet etmek’ (Erdal OTWF 430; Nadalyayev vd. DTS 20a)

Uyg. *aya- ağ(i)rla-* ‘saygı göstermek hürmet etmek’ Suv III 176.21-22, 192.8, 192.18-19 vd.; Suv V 395, 0581, 1277 vd.; Suv VI 0069, 0197, 0652 vd.; BT III 759; BT IX 2.60, 3.54, 5.61 vd.; BT XIII 51.4, 56.14; BT XVIII 1225, 1662; BT XX 0038-0039, 1078, 1157; BT XXI 1039, 1223; BT XXIII G 179; BT XXV 0251-0252, 0437, 0688; BT XXVI 40.4, 121.3, 133.6; BT XXIX V013-014, E012; BT XXXIII 53, 74, 114 vd.; BT XXXVI A 243, E 25, H 102; TT VA 112; HT III 493, 865; HT VII 1963; HT VIII 1325, 1778-1779, 1868-1869 vd.; HT IX 1037-1038; *aya- ağırıla-* BT XXXIII 53, 74, 114 vd.

birök yine t(e)ñrim kayu eligler hanlarınñ elinte uluşınta bo nom erdini bar erip kértgünmeser edgermeser eşidmeser tıñlamasar ayamasar ağırılamasar yine bo nom

altınç altı y(e)g(i)rmi, erdinig tutdaçı tört törlüg terin kuvrağığ y(e)me açınmasar ayamasar, ötrü biz kamağun teñrid(e)m kuvrağımız birle bo nom erdinig eşidgeli bolmatın nomluğ noş tatığı üze egsük k(e)rgek bolup nom meñisindin oğadıp çoğsuz yalınsız küçsüz küsünsüz bolğay biz. “Tanrım eğer bazı hükümdarların ülkesinde₂ bu öğreti mücevherinin olduğuna inanmazsa₂, (öğreti mücevherini) dinlemezse₂, (öğreti mücevherine) saygı göstermezse₂ yine bu öğreti mücevherini gerçekleştirecek dört tür topluluğa da saygı göstermezse₂ o vakit biz (dört *Mahārāja*), bütün ilahî topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini dinlemeden öğretinin lezzet(inden) mahrum kalıp öğreti mutluluğundan uzaklaşıp, güçsüz₂ olacağız.” (Suv VI 0648-0660)

aya- amran- ‘saygı göstermek sevmek’

Uyg. *aya- amran-* ‘saygı göstermek sevmek’ BT XXI 1254

begler buryuklar tevsüz kürsüz ezügsüz armaqsız erşisiz karşısız tüz baz : eliğe hanıña ayağuluk amran[gu]luk [erür] : üçünç el uluş [içinteki] toyınlar dentarlar : atl(ı)ğ [yalañok]lar : köri nomça töröçe [bışrunur]lar: “İkincisi: Saraydaki hatunlar, prensler, beyler ve nazırlar aldatıcı olmayan, çekişmesiz, müttefik, hükümdarlıkları ve hükümdarları [onlar] için saygıdeğer ve sevimlidir. Üçüncüsü: Keşişler (śramaña), dindar (brāhmaña) ve asiller (bu krallıkta bulunan insanlar) ona göre gerçek dharmayı [uygular].” (BT XXI 1251-1258)

aya- ayañçanlan-²⁸ ‘saygı göstermek hürmet etmek’ (*ayañçanlan-* Erdal OTWF 510)

Uyg. *aya- ayañçanlan-* ‘saygı göstermek hürmet etmek’ UWV 114; BT VIII B 219

---

²⁸ *ayañçanlan-* <*ayañçañ+lan-*.

ayañçang ‘saygıdolı’ (Clouston ED 275a; Nadalyayev vd. DTS 27a)

Uyg. *ayañçang* ‘saygıdolı’ Suv III 147.14-15, 148.3-4; BT XIII 12.012, 38.12, 49.39 vd.; TT III 2, 167; *ayañçañ* ‘saygıdolı, hürmetli’ BT XXV 0115, 0242, 1221 vd.; BT XXVI 44.8, 128.39; HT VII 1832

siznidin adrılmıšta ken bo açarı yene sizni üzeki ayañçañ köñülin idi unıtmaz. ““Sizden ayrıldıktan sonra, bu üstat [Prajñādeva] yine size derin bir hürmetle, [sizi] kesinlikle unutamaz.” (HT VII 1829-1832)

*tapınguluk öggülük külegülük yüküngülük : ürük uzatı turqaru ağır ayağ tapıg uduğ
kılğuluk y(e)me : ayağuluk ötüngülüklerde yigi ayağuluk ayançañlanguluk :
yüküngülük 'enidgülük yig üstünki bahşı erür* “O, kurban sunulacak, övülecek ve
medh ü senada bulunulacak, önünde eğilinecek, saygı duyulacak ve dua edileceklerin
en iyisidir, O, en iyisidir; o saygı duyulması ve hürmet gösterilmesi gereken, önünde
eğilinmesi gereken en yüksek gurudur.” (BT VIII B 216-220)

ayağ çilteg al- ‘hürmet gösterilmek’

Uyg. *ayağ çilteg al-* ‘hürmet gösterilmek’ BT IX 51.52

*biz yime siznide ödrülüp öñi munta qalmaz biz sizni birle şmnanç bolur biz ötrü
yaşovati qatun linhua çeçeklig otruğların tegriklemiş qut teñri osuğluğ sekiz tümen
tört miñ qunçuy qatunlar birle idiz qarşidin inip yavaş miñülerke minip sansız tümen
kitumati kent ul(uşluğ)lardın ayağ çilteg alı balıq(tın) önüp supuşpit yimişlik
qapağın(a) tegirler.* “Biz de sizden ayrılıp burada kalmayacağız. Biz, sizinle birlikte
râhibe (şmnanç = Skr. *bhiksuni*) olacağız! Bunun üzerine Yaşovati hâton, nilüfer
çiçeklerinden adalarla çevrilmiş saâdet tanrısı gibi, 84000 kraliçe ile yüksek saraydan
iner, yavaş hayvanlara binip sayısız Ketumatî halkından hürmet görüp şehirden çıkıp
Supuşpita koruluğunun kapısına ulaşırlar.” (BT IX 51.43-54)

ayağ çilteg aşı- ‘saygı ve tazim görmek’

Uyg. *ayağ çilteg aşı-* ‘saygı ve tazim görmek’ BT IX 35.15-16

*ku(nçuyluğ) (erdini)siñe inçe t(ip) tiyür öd boltı qatunum ili(nçü)legü yimişlikke
öngül(üg) ötrü brhmavati qatun erdn(isi) ordusınta qodı inip açani atların yaratmış
altunluğ qañlıd(a) suryaka(nt) erdinil(ig)de brhma(y)u bramn birle il /// ... erdnilig
köligelik başınta tegzinü sekiz tümen dört miñ miñü kölüñüke minmiş yinçe
qırkınlr birle tegriklep şanki çkrvirt ilig qanta ulatı erüş öküş balıqlıq buduntın ayağ
çilteg aşayu... “Kraliçeye şöyle der: ‘Kraliçem, eğlence yerine gitme zamanı geldi!’*

Sonra Brahmāvati, kraliçe hazretleri (= *erdni*) sarayından aşağıya inip cins (*açani* <Skr. *ajaneya*) atların koşturduğu altın bir arabada güneşte parlayan bir cevherle Brahmāyu brahman ile... cevherli gölgesi başının üstünde çevirip binek hayvanları ve nakil vâsıtalarına binmiş 84000 zarif bâkire ile çevrili olduğu hâlde, Şankha, dünya hükümdârı ve diğer sayısız şehirli halktan saygı ve tazim gördü.” (BT IX 35.1-16)

ayağ çilteg bul- ‘saygı gösterilmek’

Uyg. *ayağ çilteg bul-* ‘saygı gösterilmek’ HT VIII 266

karlıg tağdaki yek nomladı tuğmağ öçmek nomuğ, kötügi kuduğdaki keyik ... muñadinçig tañlaçig [tep] k(a)ltı amtı sözlemiş sav erser, eñ mintin t(e)ñridem a[rji]larnıñ ayağın çiltegin bulğay “Ayrıca duyuluyor: Himālaya’daki şeytanı, doğum ve yok olma öğretisini vaaz etti. Tepelerdeki ve kuyulardaki vahşi hayvanlar iç geçirdiler: “Harika, harika!” Şimdi (benim tarafımdan?) iletilen sözler ... (boşluk) İlahî Rsis’in saygısına erişecek.” (HT VIII 260-266)

ayağ çilteg tegür- ‘saygı göstermek’

Uyg. *ayağ çilteg tegür-* ‘saygı göstermek’ DKPAM 3310

[...] [...] MLYK bolur [...] DY .. işidgil [...] kamağ m(a)hakasıp arhant [...]’G’ inçe [...] TY umuğ mağ tözün kutluğ teñlig t(e)ñri [...] L’RQ’ nomlasar azu teñlig ağ(ı)r ayağ [...] ol bilge t(e)ñri [...] TYG okıp inçe [...] WK iki kırk [...] birök umuğ ad(ı)nağı [...] S’R boşgunğuçı [...] boşgunğuçı nom [...] tınl(ı)ğig bir bir [...] Q k(a)lp ödün [...] t(e)ñri yirinte [...] T’QY edin [...] KY’ ayasar ağır [...] k(a)lp ödlar barça [...] y(i)me uzun ödün [...] tağı añar tükel [...] a]yağ çilteg tegürmiş bol [...] yigde yig kutluğda [...] birök t(e)ñri burkannıñ [...] KY’ yaratağl(ı)ğ bir şlok nomuğ [...] nomlayu boşguru birser .. ötrü [tıtsı]sı bahşısıña inçe tip ötünti [...] Y ’ nom tıñlamağda ötgürü ança [...]’ edgü kılınç bolur ermiş [...] yine biligsiz yal(a)ñuklar

tağun [aşkanç]u sav sözleyür erki .. anıñ [...] namo bud tip sözlep aju[n...]'R ağızlarında nom sözlediler. "... olur. ... işit ... bütün ... Mahakasyapa (adlı) arhant ... şöyle ... umut ... asil, soylu ... denk Tanrı ... vaaz verse veya ... denk (bir) saygı ... o bilge Tanrı ... çağırıp şöyle ... otuz iki ... eger umut başkası ... öğretici ... öğretici akide ... canlıyı bir bir ... kalpa zaman ... cennette ... malı mülkü ... saygı gösterse, saygı ... kalpa zamanlar hep ... yine uzun zaman ... ve ona tamamen ... saygı göstermiş olmak. ... iyiden iyi kutludan (kutlu) ... eger tanrı Buddha'nın ... süslenmiş bir dize öğretiyi ... açıklayarak öğretirse, sonra öğrenci hocasına saygıyla şöyle rica etti: "... öğretti dinlemekten dolayı öyle ... iyi (bir) davranış olurmuş. ... yine cahil insanlar dedikodu yapmaktadırlar herhalde. Onun ... 'Öğretiye hürmetler olsun' diyerek dünya (hayatı) ... ağızlarındaki öğretti (ile) konuştular." (DKPAM 3286a -3321)

ayağ kıl²⁹ 'hürmet etmek, saygı göstermek'

Uyg. *ayağ kıl*- 'hürmet etmek, saygı göstermek' DKPAM 2396; BT IX 24.11

[...]K tözün yavaş kenç [...] vipulaçandrë oğluñın boş kılıp 'Y[...] ayağ kılğuluğ küçüm y(i)me yok [...] h(a)riçandrë éligniñ tını TY'[...] bolup sögütke tayanıp turtı .. [...] keltükde köñülin yürekin [...] RWP hatunğa inçe tęp tedi .. [...] monça koduru et'özün[...] [...] TW[...] LWĞ sakınçlıg bo[lup ...] inçe tęp tedi .. [...] edgü sakınçlıg yal[(a)ñuk...] şakılarnıñ arı[sı on] küçlüg tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan ol .. bo biziñ emgekim(i)zde umuğ mağ boltaçı t(e)ñri burhanta adın kim erser yok "Vipulacandra oğlunun (ruhunu) özgür bırakıp ... hürmet etmeye gücüm yine yok ... Hükümdar Háriścandra'nın canı ... olup ağaca dayanıp durdu. ...

²⁹ *ayağ* 'saygı'

Orh. *ayağ* 'saygı' HyT VI/4

bir yégirmike ay bir yañıka ayağ? "On birinci ayın birinci günü saygı (?)" (HyT VI/4)

Uyg. *ayağ* 'hürmet' TT III 75; TT VB 29; HT IX 376, 1958

Kar. *ayağ* 'saygı' AKT 16b/11

Bu dönemde kelime anlam değişmesine uğramıştır. Geçtiği yerler için ayrıca bkz. DankKelly II 238; KB 5771

geldiğinde kalbini ... kraliçeye şöyle dedi: "... bu şekilde büsbütün bedenini ... kederli, düşünceli olup ... şöyle dedi: "... iyi düşünceli insan ... *Śākya* kabilesinin azizi, on güce sahip tam bilge Tanrılar Tanrısı Buddha'dır. Bizim çektiğimiz sıkıntılara çare olacak Tanrı Buddha'dan başka hiç kimse değildir." (DKPAM 2394-2410)

ayağ(ın) öp- '(birinin) ayağını öpmek'

Kar. ayağın öp- '(birinin) ayağını öpmek' AKT 145a/18, AKT 145a/28³⁰

andın tönüp kelür erdik. Menim tiwem seniñ tiweşe yanaştı. Tüştüm kim seniñ ayağın öpeyin tiyü. Kamçı birle meni urduñ "Oradan dönmüş geliyorduk. Benim devem senin devene yanaşınca ayağını öpmek için indim. Kamçıyla bana vurdun." (AKT 145a/18-19)

Har. adağ(ın/ını/ların) öp- '(birinin/bir şeyin) ayağını öpmek' KE 144v/2, 150r/10, KE 158r/1

Süleymān peşimān boldı, Belkīs yıǵladı, özümge zulm kıldım imdi Teñriǵa yandım, seniñ dīniñni kabūl kıldım tēp Süleymān tahtınıñ adağını öpti "Süleyman pişman oldu, Belkıs; kendime zulmettim şimdi Tanrıya yöneldim ve senin dinini kabul ettim diye ağlayarak Süleyman'ın tahtının ayağını öptü." (KE 150r/9-10)

ayağ tapıǵ uduǵ kıl- 'saygı göstermek, hürmet etmek'

Uyg. ayağ tapıǵ uduǵ kıl- 'saygı göstermek, hürmet etmek' Suv VI 0974, 1274

tünegü oron başınta bir arıǵ evte yıdılıǵ yıparlıǵ kav urzun, y(a)rup {oku: y(a)ruk} y(a)ruduǵda ol kav içinde tolu ed tavar körkey, ol edig tavarıǵ ol kün üze ök yunlap üç erdinike ağır ayağ tapıǵ uduǵ kılzun. "Gecelediği yatağın başına temiz evdeki güzel kokulu₂ bir kap koysun, yerleştirsin. Işık saçtığına kap içinde çok mal-mülk₂

³⁰ Buraya dâhil edilen referanstaki kelime *ayağın öp-* 'ayağını öpmek' biçiminde değil *iki etüki üze öp-* 'iki çizmesinin üzerinden (ayağını) öpmek' biçiminde geçmektedir. Ancak metinde ikisi aynı bağlamı karşıladığı için *iki etüki üze öp-* bu maddeyle birlikte alınmıştır.

görecek. O malı-mülkü o gün kullanıp üç mücevhere saygı₂ göstereyim hizmet₂ etsin.”
(Suv VI 968-974)

ayağ(ın) tapıg(ın) uduz- ‘saygıyla hürmetle götürmek’

Uyg. *ayağın tapıgın uduz-* ‘saygıyla hürmetle götürmek’ HT VIII 1709-1710

tapıg uduğ işi ertükde üküş kişike lenhualar kuşatrelar kötürtüp ay<a>ğın tapıgın uduzu samsto açari başın açarilarıg samsto [açari] seşreminiş eldi ... yolta körmüş ki[şi]... ... [haglim]si vrharnıñ atı tegşilip lünkug-si vrhar tep atı boltı, keçmedin ara han süö yaratıp bütürdi “Saygı₂ işi tamamlandıktan sonra, bütün herkese lotus çiçekleri ve şemsiyeler tutup saygı gösterirken, [Wang Jun-de] Tripiṭaka ustasına sahip ācāryaları Tripiṭaka ustası manastırına götürdü. Bunu gören yollardaki insanlar... (boşluk) ... He-lin-si manastırının adı daha sonra değişti ve yeni adı Long-guo-si-manastırı oldu.” (HT VIII 1707-1718)

ayağ(ıgā) tüş- ‘ayağına kapanmak’

Çağ. *azağ(ıgā) tüş-* ‘ayağına kapanmak’ HAK 140³¹, 230

ğıriv köterip yığlaşıp barçası Hubbî H’âce’niñ azağıgā tüştiler “Feryat koparıp, ağlayıp Hubbî Hâce’nin ayağına kapandılar.” (HAK 230)

ayağlıg(ın) alı tegin- ‘saygı duyulmak’

Uyg. *ayağlıgın alı tegin-* ‘saygı duyulmak’ HT IX 368-369

uluğ törösın nomın yarutu* y(a)rılıkadı ,, lahki balıқта ot sanınça büğülenmekin ü[küş] kılu y(a)rılıkadı ,, kemi suvluğta m(e)n küentso ayığlıgın (ayağlıgın?) alı teginmişke öñreki ayağın çiltegin inçe k(a)ltı hua yavışgu altun közüngüte közüñmiş teg ağırlıgın bulu tegingümke kenki tapıgın uduğın inçe k(a)ltı. “[Majesteleri], büyük [hükümet] yarasını₂ (hükümet sanatı) *Luoyang şehrinde parlattı ve doğüstü

³¹ Bu yapıya ‘özr kol- maddesinde dip not olarak değinilmiştir.

yetenekleri sayesinde, denizdeki çimen gibi [sayısız] sular arttı (?) (Tang döneminin kanal yapımına olan gönderme mi?). Çünkü ben, Xuanzang, önceki onurları hayranlıkla elde ettim² [Majesteleri], sanki çiçekler² altın aynada [güneşin] belirmiş (gibi görünüyor). Çünkü daha sonra adanmışlıkla onun sonraki hürmetini [Majesteleri] elde etmekle [öyle] sanki ... (boşluk)” (HT IX 364-374)

ayağuluk çilteğülük bol- ‘saygı gösterilip hürmet edilecek olmak’

Uyg. *ayağuluk çilteğülük bol-* ‘saygı gösterilip hürmet edilecek olmak’ Suv III 195.21-22; TT I 114

ğayular ol tört tip tiser... inçe k(a)ltı ’eng’ilki ol yir oruntağı begler buyruğlar inançlar bir ikintişke ayastağı amraştacı bolğaylar... ikinti ilinde kanınta açığka ayağka tegdeçi bolğaylar... üçünç edig tavarığ uçuz tutup nomuğ törüg ağır tutdağı bolğaylar... yirtinçüg asıgıg tilemetin at küü bulunç alınc özin ök kelip kamağka ayağuluk çilteğülük bolğaylar... “Nelerdir o dört denecek olursa, şöyle ki, birincisi o yerdeki beyler, amirler, memurlar birbirlerine karşılıklı saygı saygı gösterecek, sevineceklerdir; ikincisi hükümdar(ları) katında ödüle, saygıya lâıyk olacaklar; üçüncüsü malı-mülkü değersiz sayıp, öğretiyi töreyi değerli sayacaklardır; dünyayı faydayı dilemeden, şan şöret kâr-kazanç (bunlara) kendiliğinden gelip herkes katında saygı göreceklerdir.” (Suv III 195.10-22)

ayağuluk kıl- ‘saygı göstermek’

Uyg. *ayağuluk kıl-* ‘saygı göstermek’ HT VIII 2097

kezip üdçe kelip munta, kamağka ayağuluk kıltı bo nomlarıg, sağını kut kolu teginürbiz “Bunca zaman [dharma akıntısında] gezerek, o buraya geldi ve bu öğretilere herkesin önünde saygı göstermesine neden oldu.” (HT VIII 2096-2098)

ayal- ‘saygı gösterilmek, sayılmak’ (Erdal OTWF 655)

Orh. *ayal-* ‘saygı gösterilmek, sayılmak, tapılmak’ Alt_{YAZ}305

*y(e)rd(e)ki y(è)g (e)r (a)d(a) (e)g(i)r // y(è)gr(è)n (a)dğ(ı)r : t(e)nr(i)d(e)ki
teglökt(e)n... k(i)ş(i) (è)ng(e)y (e)r(i)n(ç) (è)l kü (a)y(a)lm(i)ş (a)y(a)rğ(u) A (e)r
s(e)ñ(ü)n...*

“Yeryüzündeki insanlardan en iyi olanı derdi eğer // yeryüzündeki kayverengi aygır :
gökyüzündeki... körlükten insan eğer alçalırsa, devleti korusun, saygın, tanınmış (olup)
// hürmet edilmesi, övülmesi gereken, halk tarafından tanınmış insan, general...”
(Alt_{YAZ} 305)

Uyg. *ayal-* ‘saygı gösterilmek, tapılmak’ UWV 114; HT VII 27; HT VIII 1314

*inçe k(a)ltı şibstun atlıg bilgeke [ya]kın barıp kamağta ayalmış... teg, bo begler
y(e)me uluğ boşgutug bulup ötrü sıçkan şlokinin tanlançığın ayaçı erürler “Şibtsun
adlı bilgenin yakınına gidip bütünüyle saygı gösterilmiş .... -miş gibi bu beyle de
yüce öğretiyi bulup sıçan şiiirinin şaşkınlığından söz edecekler.” (HT VIII 1312-
1318)*

ayamış bol- ‘saygı göstermiş olmak’

Uyg. *ayamış bol-* ‘saygı göstermiş olmak’ BT IX 22.3

*... kamağ bursong ... buşı birzün mini yime ayamış bolğay... tağı bursonglarağ yime
tapınmış bolğay... tağı sen anant edgüti işid koduru kolula yiti türlüğ saşalamban
atlıg ...-g edgü kılınçlar titir... tağı ... tört yigirmi türlüğ botkligin men bu(rқан)...
anın maña asağlıg ///-... işid anant men yime guadami katunğa asağda asağlıg erür
men ne üçün tip tiser... ol meniñ etlig terlig kanlıg etüzümün igidti beltürtti erser...
men... nomluğ etüzün igidtim bel(türtüm). “... Bütün cemaate (*bursong*= Skr.
sangha)... sadaka versin, (bu suretle) cemaatlere de tapınmış olacaktır. Ve sen
Ānanda, iyi işit tam anla! Yedi çeşit samghalambana adlı... İyi amellerdir. Ve ... on
dört çeşit *botklig* ben burkan... Bu yüzden bana hizmet... işit, Ānanda, ben kraliçe
Gautamī’ye çok hizmet ederim. Neden? O benim etten, terden ve kandan ibaret olan*

vücudumu yetiştirdi ise ben (de)... din vücudunu (*nomluğ etüz* = Skr. *dharmakaya*) yetiştirdim.” (BT IX 22.1-16)

ayan- ‘saygı gösterilmek, sayılmak, tapılmak’ (Clauson ED 274b; Erdal OTWF 591)³²

Uyg. ayan- ‘saygı gösterilmek, sayılmak, tapılmak’ UWV 114; BT XXXVI H 108
ayayu ağırlayu oğ yükünürm(e)n kamağta yeg üstünki vişirliğinñ adaqlıg ıduğ koş lenhuasıña kim kayular uluğ erksinmeklig başirapaniniñ dyanınta bışrunayın teser aşnuça başlap erdinilerke ayanıp bodi köñül öritgül anta basa hung tep sözledükte bir kşanta k(e)ntü özi tegşilip başirapani bolmışın kanm(a)dın kök öñlüg “Saygı göstererek ve hürmet ederek her şeyden üstün Vajragurunun kutsal çift nilüfer çiçeğinden olan ayaklarının önünde eğiliyorum. Büyük bir (meditasyona ilişkin) egemenlikle mükemmelleşmek isteyen Vajrapāni Dhyana’daki böylesi uygulama, guru ile başlayarak evvela üç mücevhere saygı göstermeli, kendi saygısını göstermeli ve bodhi zihniyetini ortaya çıkartmalı. Bir de hūm hecesi söylenirse, belirli bir anda bizzat kendi değişimi gerçekleştirmeli ve Vajrapāni’nin olduğu hayal edilmeli. Memnun olmayarak .... mavi renkli ....” (BT XXXVI H 102-111)

ayaş- ‘(birbirine) saygı göstermek, hürmet etmek’ (Erdal OTWF 554)

Uyg. ayaş- ‘karşılıklı saygı göstermek’ UWV114; BT III 440

altı törlüg ayaşguluğ nomlarta “Altı çeşit hürmet edilecek öğretilerde” (BT III 440)

ayaş- amraş- ‘karşılıklı sevgi saygı duymak’

Uyg. ayaş- amraş- ‘karşılıklı sevgi saygı duymak’ Suv VI 0170

sütli yağlı teg érşisiz karşısız bolup, <ötrü> bir ikintişke ayaşdaçı amraşdaçı ögrünç sevinç üze ilünçü meñi kıltacı, edgü saşınçlıg y(a)rılıkançuçı biliglig asra köñüllüg

³² Kelime, Radloff OSTN I 209’da geçmekte olup ‘birisini korumak; birisinden sakınmak, birisinden çekinmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

buyan edgü kılinçka eyin bolurlar “Süt ve yağ gibi kavgasız olup birbirlerine karşılıklı saygı ve sevgi gösterecek mutlu bir şekilde eğlenerek, iyi düşünceli, merhametli alçak gönüllü erdeme ulaşırlar.” (Suv VI 0168-0174)

ayaştacı amraştacı bol- ‘karşılıklı saygı göstermek, sevinmek’

Uyg. *ayaştacı amraştacı bol-* ‘karşılıklı saygı göstermek, sevinmek’ Suv III 195.14

ķayular ol tört tip tiser.. inçe ķ(a)ltı ’eñ’ilki ol yir oruntaķı begler buyruķlar inanķlar bir ikintişke ayaştacı amraştacı bolğaylar.. ikinti ilinte kanınta açığķa ayağķa tegdeçi bolğaylar.. üçünç edig tavarıg uçuz tutup nomuğ törüg ağır tutdaçi bolğaylar..

“Nelerdir o dört denecek olursa, şöyle ki, birincisi, o yerdeki (iki.) beyler, amirler, memurlar birbirine karşılıklı saygı gösterecek, sevineceklerdir; ikincisi, hükümdar(lar)ı katında ödüle saygıya lâyık olacaklar; üçüncüsü, malı-mülkü değersiz sayıp, öğretiyi (Dharma), töreyi değerli sayacaklardır” (Suv III 195.10-18)

ayat- ‘saygı gösterilmek, hürmet ettirmek’ (Clason ED 268b; Erdal OTWF 763; Malov PDP 356a; Nadalyayev vd. DTS 27b)

Uyg. *ayat-* ‘saygı gösterilmek’ UWV 115

sevit- ayat- ‘sevilmek, saygı gösterilmek’ HT VII 1808; *sewit- ayat-* TT VB 119

beş enetkek elinteki nomçılarka barçaķa bir yanlıg sevitmiş ayat[mış erür siz] prtyadeve seuşıñ sekiz y(e)grmi nikaydaķı nomuğ bütürü bilmiş adgüti uķmış “Beş Hindistan ülkesindeki bütün hocaları aynı şekilde sevmiş ve saygı göstermişsinizdir. Prajnādeva Hīnayāna’nın 18 ekolünün öğretisi metinlerini kapsamlı olarak bildi ve iyice anladı.” (HT VII 1806-1811)

ayat- ağırlat- ‘saygı göstermek’ (Nadalyayev vd. DTS 20a)

Uyg. *ayat- ağırlat-* ‘saygı göstermek’ Suv VI 0089

atı kötrülmüş ayağka tegimlig t(e)ñrim, birök ol eligler hanlar bo nom erdinig boşğundaçı tutdaçı tört törlüg terin kuvrağığ ayayu ağırlayu küyü küzetü tutup k(a)ltı ögi kañı k(e)ntü oğlın kızın oğşayurça amrayurça ne k(e)rgekin egsüksüz tüzü tüketi berserler, ötrü biz kamağun ol elig hanıg küyü küzetü tutup, kamağ yalañuqka barçağa bir yañlıg ayatğay ağırlatğay biz, anı üçün atı kötrülmüş ayağka tegimlig t(e)ñrim biz kamağ tört m(a)haraaçlar öz öz kuvrağımız birle közünmez et'özin bo nom erdini eyin ederü yorıp küyü küzetü tutğalı; yene y(e)me bo nom erdinig tıñladaçı tutdaçı eliglerniñ hanlarınñ adasın tudasın tarğarğalı, yağısın yavlakın ketergeli oduğ sağ bolğay biz “Adı yüceltilmiş, saygıya lâıyk Tanrım, eğer o hükümdarlar bu öğreti mücevherini öğrenecek, gerçekleştirecek dört tür topluluğa da saygı göstererek koruyup sanki anne babanın kendi oğlunu kızını severmişçesine ne gerekiyorsa eksiksiz tamamıyla verdiklerinde biz hepimiz o hükümdarı koruyup bütün insanlara eşit şekilde saygı göstereceğiz bu sebeple adı yüceltilmiş saygıya lâıyk Tanrım biz dört Mahārājalar kendi topluluğumuz ve görünmeyen gizlenmiş bedenimizle bu öğreti mücevherini dinleyecek, (onun gereklerini) yerine getirecek hükümdarların sıkıntısını ve düşmanını uzaklaştırmak için uyanık olacağız.” (Suv VI 0079-0099)

ayayu tut- ‘saygıyla kabul etmek’

Uyg. *ayayu tut-* ‘saygıyla kabul etmek’ HT VIII 695

uluğ bilge biliglig kelürdi, öñtün t(a)vğaç [u]luşka seziklig yörüg[ler]ig alkanı barça açoq [adı]rtlıg kıltı, ol pahşi [sa]m[t]so açari vinay ağılıkığ [aya]yu tutmış ol titmeksizin [ıda]lamaksızın abidarımdayı [y(a)ro]k yaşoq yörüglerig [aç]oq adırtlıg körür, uzatı [s]juduruğ y(e)me tükel bilmiş ol, [vy]akran yañı üze yeg adroq yörüglerin üzmiş kezmiş ol sezikig tıdığğ “O, Çin’in doğu imparatorluğuna yüce bilgeliği getirdi. Şüpheli kuramları bir bütün olarak açıkladı. Tripiṭaka ustası olan o öğretmen, Vinaya sepetini [hiçbirini] reddetmeden saygıyla aldı. Uzun bir süre

Abhidharma'nın teoremlerini ayrıntılandırdı ve üzerine düşündü. Ayrıca dilbilgisi (Skr. vyākaraṇa) yöntemini kullanarak sūtraları tam olarak anladı. Mükemmel teoremlerle, şüpheleri ve engelleri yok etti ve ortadan kaldırdı.” (HT VIII 689-702)

baş(in) ayak(ka) koy- ‘ayağına kapanmak, saygı göstermek, hürmet etmek’

Çağ. *başın ayakka koy-* ‘ayağına kapanmak, saygı göstermek, hürmet etmek’ GT 63/7; *ayağıka baş koy-* BD 12/4

halāyık sa ‘ādetlīg ēr tayağıda kolın kavşurup baş ayakka koyar

ēligdin eger uçsa devlet kuşu kamuğlar ayakın başıka koyar

“Herkes bahtiyar kişinin desteğinde saygı amacıyla kolları birleştirerek sağ eli sol elin üstünde tutup başını ayağa koyar (saygıyla başını yere koyar, ayağına kapanır), eğer elinden gücü giderse herkes ayağını başına koyar (başını ezer).” (GT 63/7-8)

baş indir- ‘hürmet etmek, saygı göstermek amacıyla yere başını koymak’

Çağ. *baş indir-* ‘hürmet etmek, saygı göstermek amacıyla yere başını koymak’ TEH T698a/25; MÜN M795b/11; BV 68/10; FK 359/6, 449/7; ŞHD 55b/5

Tut gedālīgnı Nevāyī muğtenem

Şāhlar allında baş indürme köp

“Nevāyī, yoksulluğunu ganimet olarak al, şahların huzurunda çok hürmet gösterme.” (BV 68/10)

çaylat- ‘saygı göstertmek’ (Erdal OTWF 768)

Uyg. *çaylat-* ‘saygı göstertmek’ BT XIII 38.46

aşnuķı biziñ idtürgüçi stupta [a]nı çaylatıp adınçığ [ ] [a :] “Daha önce tesis edilecek olan (?) stüpamıza [ ] saygı duyulmasına izin verilir, [ ]” (BT XIII 38.45-48)

edik- ‘saygı gösterilmek, sayılmak, dikkat edilmek’ (Erdal OTWF 494)

Uyg. edik- ‘saygı gösterilmek, sayılmak, dikkat edilmek’ UWV 129, TT 1 76, 107, 147; TT VB 118

til talaşur çaşut yongağ tikileşir. ed t(a)war saçılır. yala yanaru ökliyür. ogramış iş bütmez edikmez. kılmış kılınç sığmaz yakmaz. ig tapa körser s(e)n ed öñedmeki alp. yırağ barmış kişi k(e)lmeki sarp. bosuş kadğu belgüsi enjire turur. inçip edgü kılınçlığ işlerke inanmağınça bu inçsiztin ayığlı sawıñnıñ adırtı yok “Diller birbiriyle savaşı, birbirlerine iftira fısıldarlar. Mal mülk saçılır. Şüpheler yenilenir ve büyür; amaçlanan teşebbüsler gerçekleşmez (ikileme), gerçekleştirilmiş ameller sevilir (ikileme), değildir (veya: uymaz) (ikileme). Bir hastalık nedeniyle (kehaneti) görürseniz, vücudun iyileşmesi zordur; uzak burç sizi rahatsız eder. Ama dindar yoldaşlara güvenmediğin sürece, bu kargaşadan (kurtulamayacaksın). Senin (iyi ve) kötü sözlerin arasında hiçbir ayırım bulunmaz.” (TT 1 74-81)

Kar. Kelime bu dönemde ‘ıslah etmek, güzelleştirmek, iyileştirmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. KB 347

edle- ‘hürmet etmek, değer vermek (ayrıca: ehemmiyet vermek, aklına getirmek, etki etmek)’ (Clauson ED 57a; Erdal OTWF 435; Nadalyayev vd. DTS 164a)

Kar. *edle*³³ ‘hürmet etmek, değer vermek (ayrıca: ehemmiyet vermek, aklına getirmek, etki etmek)’ KB 1588, 1805 2753 vd.

bu kün edlep ilig mini ündedi “Hükümdar bu gün hürmet edip beni çağırdı.” (KB 1588)

Har. Kelime bu dönemde ‘talip etmek, izlemek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. KE 134r/7, 164v/14, 180v/13

---

³³ Bu fiile DankKelly’de de rastlanmıştır. Ancak fiilin anlamı DankKelly I 237, 238, II 227’de “bir meta haline getirmek; kullanmak”; DankKelly I 121’de ise “umursamak, aldırma” biçimlerinde verilmiştir. AKT 39b/5’te ‘bakmak, ihtimam etmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

edleş- ‘saygı dolayısıyla birbirini aramak’ (Clauson ED 58b; Nadalyayev vd. DTS 165a)

Kar. edleş- ‘saygı dolayısıyla birbirini aramak’ DankKelly I 214

olar b̄r ekindini edleşdi “Onlar (saygı dolayısıyla) birbirini aradı.” (DankKelly I 214)

elig yüz ov- ‘saygı göstermek, saygılı davranmak’

Kar. elig yüz ov- ‘saygı göstermek, saygılı davranmak’ KB 3755

ay ilig bu tört hacetim kııl reva

saña tapnayın elig yüz ova

“Ey hükümdar şu dört hacetimi yerine getir; ben de saygı göstererek sana hizmet edeyim.” (KB 3755)

eşik öp- ‘eşik öpmek (büyük ve saygın kimseden yardım istemek)’

Kar. işik öp- ‘eşik öpmek (büyük ve saygın kimseden yardım istemek)’ KB 451

ķayu sığnu keldi tiledi kōşik

ķayu keldi öpti iligke işik

“Kimi gelip ona sığındı ve ondan himaye diledi; kimi gelip, onun (hükümdarın) eşiğini öptü.” (KB 451)

hādīm bol- (Ar.+T.) ‘hizmetkâr olmak, hizmet etmek’

Har. hādīm bol- ‘hizmetkâr olmak, hizmet etmek’ KE 9r/1

siz hādīm boluñ, mescūd bolsun sizler sācid boluñ Ādemge secde kıluñ “Siz hizmetkâr olun, secde edilen olun secde edin Ādem’e secde edin.” (KE 9r/1)

hādīm kııl- (Ar.+T.) ‘hizmetkâr olmak, hizmet etmek’

Har. hādīm kııl- ‘hizmetkâr olmak, hizmet etmek’ KE 32v/7, 32v/11

Kāsūrnu ol butğa hādīm kıldılar. Kırx yıl hidmet kıldı “Kâsûr’u o puta hizmetkâr yaptılar. Kırk yıl (puta) hizmet etti.” (KE 32v/6-7)

hidmet kııl- (Ar.+T.) ‘hizmet etmek, saygı göstermek’

Kar. *hızmat kııl-* ‘hizmet etmek, saygı göstermek’ AKT 18b/1, 68b/7

kiçig erken ölgen mu’minlerge hızmat kılgay “Küçük yaşta ölen inananlara hizmet edecekler.” (AKT 68b/7)

Har. *hidmet kııl-* ‘hizmet etmek, saygı göstermek’ KE 32v/14-15, 47v/6, 62r/7 vd.; *hıdmat kııl-* NF 67/14, 98/7, 114/8 vd.; ME 141/4; *hidmet kııl-* KE 8v/21, 32v/7, 170r/12 vd.

âdem ‘âlim turur, siz ‘âbidsiz, meniñ hazretimde miñ ‘âbiddin bir ‘âlim fâzılrağ turur, kayda ‘âbid erse ‘âlimğa hidmet kıılmaq kerek “İnsan, bilgedir, siz ibadet edensiniz, benim huzurumda bin ibadet edenden bir bilge daha faziletlidir, o halde ibadet edenin bilgeye saygı göstermesi gereklidir.” (KE 8v20-21)

Çağ. *hidmet(ler) kııl-* ‘hizmet etmek, saygı göstermek’ FK 73/1, 732/1; TMA A720a/21 *hızmet kııl-* HAK 318, 321

Yigitliğinde qarılarga kıılmadıñ hidmet

Qarılığında yigitlerge birmegil zahmet

“Gençliğinde yaşlılara saygıda bulunmadın, yaşlılığında da gençlere zahmet verme.” (FK 73/1)

hidmet(iğa) bar- (Ar.+T.) ‘hizmetine girmek, hizmet etmek’

Çağ. *hidmetiğa bar-* ‘hizmetine girmek, hizmet etmek’ ŞT 74b/2

toğuzlançı ayda Çingiz Hänniñ oğlanları şehri aldılar tağı halkını katl-i ‘âmm kıılıp Çağatay birlen Ögeday kaytıp Termizde atası hidmetiğa bardı “Cengiz Han’ın çocukları dokuzuncu ayda şehri aldılar ve halkı öldürüp Çağatay ile Ögeday dönüp Termiz’de babalarının hizmetine girdiler.” (ŞT 74a/18-74b/2)

hizmet(îga) kel- (Ar.+T.) ‘hizmetine gelmek, hizmet etmek’

Çağ. *hizmetîga kel-* ‘hizmetine gelmek, hizmet etmek’ ŞT 75a/12, 75b/3

Türkistân ve Endicānga oğlanlarını yiberdi altı ayda Türkistân birlen Endicānnı alıp atası hizmetîga keldiler “Oğullarını Türkistan ve Endican’a gönderdi. Altı ay içinde Türkistan ve Endican’ı alıp babalarının hizmetine geldiler.” (ŞT 75a/11-12)

hürmet ber- (Ar.+T.) ‘hürmet etmek, saygı göstermek, değer vermek’

Har. *hurmet bër-* ‘hürmet etmek, saygı göstermek, değer vermek’ NF 378/3, 412/8

Hağ tvt cemāl bërse tağı māl bërse tağı hurmet bërse tağı ol kimerse cemālî içinde perhîz kılsa tağı ol mālî içinde ihsân kılsa “Hak güzellik verdiğiğinde, mal verdiğiğinde, hürmet verdiğiğinde ve o kimse güzelliği içinde dince yasak edilen şeylerden uzak kalırsa ve verilen o zenginliğin içinde iyilikte bulunursa.” (NF 378/3-4)

hürmet kııl³⁴ (Ar.+T.) ‘hürmet etmek, saygı göstermek’

Har. *hürmet kııl-* ‘hürmet etmek, saygı göstermek’ NF 49/8, 94/16, 110/12 vd.

tağı halāyık birle edgü mu‘āmilat kııldı cūd birle tevāzu‘ birle uluğlarğa hürmet kıılmağ birle, kiçiglerke şefakat kıılmağ birle “Ve insanlarla cömertlikle, alçakgönüllülükle; ululara saygı göstererek, küçüklere şefkat ederek iyi muamelede bulundu.” (NF 174/7-8)

hürmet tut- (Ar.+T.) ‘saygı göstermek, saygıda bulunmak’

³⁴ Tezimizde Türkçe olmayan (Arapça, Farsça vb.), kök hâlinde bulunan (herhangi bir Türkçe yapım eki almamış) ve söz öbeği oluşturmayan kelimeler madde başı alınmadığı için *hürmet* kelimesine madde başında yer verilmemiştir. Ancak bir beyitte geçen *hürmet* kelimesi ‘hürmet etmek, saygı göstermek’ anlamını taşıdığından beyte burada yer vermek istenmiştir. Beyit:

yaraşur uluğğa kiçig hürmeti

uluğ ma kiçigke kıılır ok körü

“Küçüğün büyüğe hürmet etmesi lazımdır; büyük de küçüğe aynı şekilde mukabele eder.” (KB 4154)

Har. *hürmet tut-* ‘saygı göstermek, saygıda bulunmak’ KE 206r/5; *hurmet tut-* ME 59/3, 141/2

yarlıkadı aña, hurmet tutdı aña, esirgedi aña “Ona rahmet etti, saygıda bulundu, onu korudu.” (ME 59/3)

Çağ. *hürmet tut-* ‘saygı göstermek, hürmette bulunmak’ FK 73/2

Karılığ ister iseñ qarılarnı hürmet tut

Karıdın irse yigitlerdin isteme sohbet

“Yaşlılık istersen yaşlılara hürmette bulun, yaşlandığında gençlerle sohbet etmeyi isteme.” (FK 73/2)

hürmet (u/ve) ‘izzet kı1- (Ar.+T.) ‘hürmet etmek, saygı göstermek’

Har. *hürmet (u/ve) ‘izzet kı1-* ‘hürmet etmek, saygı göstermek’ NF 196/10-11, 268/8, 407/5

seniñ i‘tikādıñ ol erdi kim halāyık meni ‘ālim tep ağırlasunlar maña hürmet ‘izzet kılsunlar tep cümle halāyık üze benim hükmüm cārī bolsun tep aymış erdiñ “Senin isteğın herkesin beni âlim olarak ağırlaması, beni yüceltmesi ve herkesin üzerinde benim hükmümün geçerli olmasıydı, demiştin.” (NF 407/5)

ihtirām et- (Ar.+T.) ‘hürmette bulunmak, saygı göstermek’

Çağ. *ihtirām it-* ‘hürmette bulunmak, saygı göstermek’ TEH T701b/7

Yūsuf ‘aleyhi’s-selām alardın neseblerini sorup atalarının hālın tefahhus kıılıp tirig irkenin bilip İbn Yāmin hālın ma‘lām kıılıp ihtirām itip aşığ birip “Yūsuf (a.s.) onların soyunu sorup atalarının durumunu inceden inceye araştırıp hayattalarken tanıyıp İbn Yāmin’in durumunu anlayıp hürmette bulunup yiyecek verip.” (TEH T701b/6-7)

ihtirām kıılı- (Ar.+T.) ‘saygı gösterilmek’

Çağ. *ihtirām kılıl-* ‘saygı gösterilmek’ MÜN M793b/7

Hâfız Senâyiğa yahşî ihtirām kılılsa belki buyrulsa kim yakınrağ oturup şer‘iyye-i umürni kat‘ kılsa “Hâfız Senâyi’ye güzel bir şekilde saygı gösterilse belki daha yakınında durup şeriate uygun işleri kat etmesi ... buyrulsa” (MÜN M793b/7)

ihtirām (u/ve) i‘zâz kııl- (Ar.+T.) ‘hürmette ve saygıda bulunmak’

Çağ. *ihtirām (u/ve) i‘zâz kııl-* ‘hürmette ve saygıda bulunmak’ TEH 701a/22; TMA A724b/25

anıñ ahvâlini mübâlağa bile tefтіş kııldı ise ma‘lüm kııldı kim hâl nidür ihtirām u i‘zâz kıılıp anı küyevi kııldı “Onun hâlini abartıyla soruşturduğunda durumun ne olduğunu anladı hürmette ve saygıda bulunup onu damadı yaptı.” (TMA A724b/24-25)

ikrām bol- (Ar.+T.) ‘ağırlanmak, saygı gösterilmek’

Çağ. *ikrām bol-* ‘ağırlanmak, saygı gösterilmek’ GT 141/2

eger in‘âm kılsañ, zihî ikrām bolğay tağı seniñ éligiñdin selâmet қutulmaқ besî ganîmet turur “Eğer iyilikte bulunursan, güzel ağırlanacaksın ve korkudan uzak olmak senin için çok büyük ganimettir.” (GT 141/1-3)

ikrām kııl- (Ar.+T.) ‘ağırlamak, hürmet etmek, saygı göstermek’

Har. *ikrām kııl-* ‘ağırlamak, hürmet etmek, saygı göstermek’ NF 233/10, 287/10, 426/2; KE 123v/8-9

İdi ‘azze ve celle keremindin revâ bolmağay érđi, üstünrek ni‘metni dostğa bérmeýin düşmanğa bérse ya kendü ékisinge bérgeý érđi, ikrām kılsa mü‘min birle kâfir ara farқ bolmağay érđi “Yüce Tanrının cömertliğine yaraşır olmayacaktı, en üstün nimeti dosta vermeyip düşmana verse veya kendi ikisine verecekti, saygı gösterse müminle kâfir arasında fark olmayacaktı.” (KE 123v7-9)

ikrām (u/ve) i'zāz kı1- (Ar.+T.) ‘saygı göstermek, ağırlamak, ululamak’

Har. *ikrām (u/ve) i'zāz kı1-* ‘saygı göstermek, ağırlamak, ululamak’ NF 175/9, 287/8, 290/12-13; *kirām ve i'zāz kı1-* NF 164/2

ol tağı ikrām u i'zāz kıldı tağı şatında olturđuzdı “O da hürmet etti ve huzurunda oturttu.” (NF 175/9)

iş ber- ‘hizmet etmek’

Orh. *iş bér-* ‘hizmet etmek’ O 6

tenrikenke işig bértin téyin yarlışamış. “(Baga) hazretlerine işi gücü verdin (hizmet ettin) diyerek lütfetmiş.” (O 6)

i'tibār bol- (Ar.+T.) ‘değer verilmek, saygı gösterilmek’

Har. *i'tibār bol-* ‘değer verilmek, saygı gösterilmek’ NF 429/3

tağı sizler neçeme kim maña üküş hığmat kıldıñız, velikin ğaflat birle kıldıñız. Ol hığmat kim ğaflat birle bolgay ne i'tibār bolgay? “Sizler de bana ne kadar çok hizmet ettiniz, ancak gafletle yaptınız. Gafletle yaptığınız o hizmetin ne değerı olacak?” (NF 429/3)

Çağ. *i'tibār bol-* ‘değer verilmek, ehemmiyetli olmak’ GT 187/4

ey sultān andağ kim 'avāmnıñ ařvāl u ef'ālige i'tibār bolmas ammā mülük u selātınnıñ. ā'azza'l-lahu absārahum. Eger anlardın şavlı yā fi'lī sādır bolsa “Ey sultān, öyle ki halkın sözlerine ve davranışlarına değer vermez ancak hükümdarların ve sultanların (a.a.) (sözlerine ve davranışlarına değer verir). Eğer onlardan söze dayalı yahut harekete dayalı (bir eylem) ortaya çıkarsa.” (GT 187/3-5)

i'tibār kı1- (Ar.+T.) ‘saygı göstermek, değer vermek’

Har. *i'tibār kııl-* 'saygı göstermek, değer vermek' KE 47v/12-13; NF 372/8, 398/17, 425/14

Mevlî yarlıķına i'tibār kıılıp 'azîz cāndın keçip özini kıurbān kıılğan İsmā'îl 'aleyhi's-selām "Tanrının emrine saygı gösterip yüce canından vazgeçip kendini kurban eden İsmâîl (a.s.)." (KE 47v/12-13)

Çağ. *i'tibār kııl-* 'saygı göstermek, değer vermek' GT 138/2, 214/1; TMA A727b/14
'ālim ayttı. mēniñ hüccetim āyet birle hadīs turur. mülhid i'tibār kıılmas. mēn anıñ küfrin eşitkünçe tek turmaknı evlîraķ kördüm "Âlim şöyle dedi: Benim delilim ayetle hadistir. Dinsiz saygı göstermez. Ben onun küfrünü işittikçe tek kalmayı daha faydalı gördüm." (GT 138/1-3)

i'zāz eyle- (Ar.+T.) 'saygı göstermek, ağırlamak'

Çağ. *i'zāz iyle-* 'saygı göstermek, ağırlamak' FK 689/314

Yüz özüm haddiçe i'zāz iylep

Vasflar birle ser-efrāz iylep

"Kendi suretim ölçüsünde saygı gösterip, övmelerle yücelip" (FK 689/314)

i'zāz (u/ve) ikrām kııl- (Ar.+T.) 'saygı göstermek, ağırlamak, ululamak'

Har. *i'zāz (u/ve) ikrām kııl-* 'saygı göstermek, ağırlamak, ululamak' NF 233/10, 426/2

Haķ te'ālā meni i'zāz ve ikrām kııldı taķı māl ve ni'met bērdi dünyada nēteg kim ağırladı āhirette taķı andağ ağırlağay "Tanrı, beni ululadı ve bana dünyada mal ve nimet verdi; dünyada nasıl ağırladıysa ahirette de beni o şekilde ağırlayacak." (NF 426/2)

Çağ. *i'zāz (u/ve) ikrām kııl-* 'saygı göstermek, hürmet göstermek, ağırlamak' TEH T711b/1; TMA A720b/25

ve Efrâsyâb aña i'zâz u ikrâm kılıp kızın birip Türkistân vilâyetin birdi“Ve Efrâsyâb ona saygı gösterip kızını ve Türkistan vilayetini verdi.” (TMA A720b/25)

'izzet kııl- (Ar.+T.) 'hürmet etmek, değer vermek'

Har. 'izzet kııl- 'hürmet etmek, değer vermek' NF 78/7, 196/10, 268/8 vd.

falan kimerse riyâ için çıktı Tanrı için çıkmadı. Meni alp bahâtür tesünler tağı halâyık maña 'izzet kıılsunlar tep çıktı “Falan kimse ikiyüzlülük için çıktı Tanrı için çıkmadı. Bana kahraman desinler ve insanlar bana hürmet etsin deyip çıktı.” (NF 405/8)

'izzet (u/ve) hürmet kııl- (Ar.+T.) 'saygı göstermek, hürmet etmek'

Har. 'izzet (u/ve) hürmet kııl- (Ar.+T.) 'saygı göstermek, hürmet etmek' NF 404/11

cümle halâyık maña 'izzet hürmet kıılıp ziyârat kılsa erdiler tep hatırında keçür “Herkes bana hürmet gösterip beni ziyarete gelse diye aklından geçiriyordu.” (NF 404/11-12)

'izzetle- (Ar.+T.) 'izzet etmek, yüceltmek, saygı göstermek, hürmette bulunmak'

Har. 'izzetle- 'izzet etmek, yüceltmek, saygı göstermek, hürmette bulunmak' KE 127r/4

Sâmirî aydı: 'âlemde yalguz kişi sen mü-sen, sendin ayrıldım erse kamuğ meni 'izzetlegeyler “Sâmirî, (Mûsâ (a.s.)'a) şöyle dedi: Âlemde bir tek sen mi varsın, senden ayrılırsam herkes bana saygı gösterecek” (KE 127r/3-4)

ıkay-³⁵ 'saygı göstermek' (Clauson ED 674b; Nadalyayev vd. DTS 406b; Starostin EDAL 811; Levitskaya vd. ESTY V 208-209)

³⁵ Sadece Karahanlı Türkçesi döneminde saygı ifadesi taşıyan biçimiyle tespit edilen bu fiil diğer dönemlerde 'kaymak; dönmek, vazgeçmek, caymak' anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Kar. *ḳay-* ‘saygı göstermek’ DankKelly II 277-278

ḳadāṣiṇa ḳaydı “Akrabasına saygı gösterdi.” (DankKelly II 277)

kerīm ḳılın- (Ar.+T.) ‘hürmet gösterilmek, şereflenmek’

Har. *kerīm ḳılın-* ‘hürmet gösterilmek, şereflenmek’ HKT 565a/1

defterler içinde kerīm ḳılınmış, kötrülmiş, arıḡ ḳılınmış “Defterler arasında hürmet gösterilen, yüceltilen, temiz ḳılınan.” (HKT 565a/1)

kilileṣ- ‘(birbirine) saygı göstermek’ (Erdal OTWF 577)

Uyg. *kilileṣ-* ‘birbirine saygı göstermek’ BT XIII 28.24

ḳisari arslan etinlig [.] kirtü savluḡ ḳangımḳ[a .] [kinint]e aṇa tuṣḡuḳa .] kilileṣmek ḳıl[ayın ::] “Bir Kesarin aslanının sesine sahip, hakiki sözlere sahip babama, [sonunda] onunla birlikte saygı [sunacağım].” (BT XIII 28.21-24)

kilileṣmek ḳıl- ‘saygı göstermek’

Uyg. *kilileṣmek ḳıl-* ‘saygı göstermek’ BT XIII 28.24

ḳisari arslan etinlig [.] kirtü savluḡ ḳangımḳ[a .] [kinint]e aṇa tuṣḡuḳa .] kilileṣmek ḳıl[ayın ::] “Bir Kesarin aslanının sesine sahip, hakiki sözlere sahip babama, [sonunda] onunla birlikte saygı [sunacağım].” (BT XIII 28.21-24)

ḳol ḳavuṣtur- ‘saygı amacıyla kolları birleştirerek sağ eli sol elin üstünde tutmak, el pençe divan durmak’

Har. *ḳol ḳavuṣtur-* ‘saygı amacıyla kolları birleştirerek sağ eli sol elin üstünde tutmak, el pençe divan durmak’ KE 113r/10; *ḳol kawuṣtur-* NF 51/3; *ḳol ḳawṣur-* NF 373/6

Kelime, iki etimolojik sözlükte ise burda bahsedilen anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *ḳay-* Räsänen VEWT 221a; Vambéry EWTS 74.

kim tilese tamuğluğ kişike bakayın tep ol kişike baksun kim özi olturmuş bolğay taqı ileginde kişiler kol kawşurup hıdmatda öre turmuş bolğay “Kim cehennemlik kişiye bakmayı isteyip o kişiye bakarsa kendi oturmuş olacak ve önünde kişiler el pençe divan durup hizmet edeceklerdir.” (NF 373/6-7)

Çağ. kol kawuştur- ‘saygı amacıyla kolları birleştirerek sağ eli sol elin üstünde tutmak, el pençe divan durmak’ GT 115/4; *kol(in) kavşur-* GT 63/7

halāyık sa‘ādetliğ ér tayagıda kolın kavşurup baş ayağka koyar

eligdin eger uçsa devlet kuşu kamuğlar ayakın başıka koyar

“Herkes bahtiyar kişinin desteğinde saygı amacıyla kolları birleştirerek sağ eli sol elin üstünde tutup başını ayağa koyar (saygıyla başını yere koyar, ayağına kapanır), eğer elinden gücü giderse herkes ayağını başına koyar (başını ezer).” (GT 63/7-8)

kulluk- ‘kulluk etmek, kölelik etmek, hizmet etmek’ (Radloff OSTN II 986)

Çağ. kulluk- ‘kulluk etmek, kölelik etmek, hizmet etmek’ ŞSL 239b; DTO 436

kulluk- “İstihdām itmek; hizmetde bulunmak; ubûdiyyetde devam ve sebat itmek’ (ŞSL 239b)

kut aya- ‘saygı göstermek’

Uyg. kut aya- ‘saygı göstermek’ HT VIII 1937

ırak açıp teriñ solağların bedük erkeçlenmekin, yenele amırtğurdı dyanlıg suv üze biziñ kut ayap kertgünüp sekiz könilerig, ağır ayağ köñülüg kıltım(1)z қоş şala söğütke, uzatı y(a)roқ buyan edgü kılınçığ kılmaq üze art basut kılur biz köni nomқа, buyan evirip kut kolurbiz “Mistik sürgüsünü sonuna kadar açarak, yüksek dalgalarını meditasyon sularında yeniden sakinleştirdi. Bizim haşmetimiz, sekiz hakikate saygı göstererek ve onlara inanarak her iki şala ağacına büyük saygı gösterdik. Uzun bir süre bununla birlikte ışıltılı sevap işlemek için hakiki öğretiyeye yardım ettik. Sevap kazanmak için, biz hakiki öğretiyeye ricada bulunuruz.” (HT VIII 1934-1943)

kut kolu tegin- ‘saygı göstermek’

Uyg. *kut kolu tegin-* ‘saygı göstermek’ HT VIII 435, 2098

kezip üdçe kelip munta, kamağka ayağuluğ kıltı bo nomlarığ, saşını kut kolu teginürbiz “Bunca zaman [dharma akıntısında] gezerek, o buraya geldi ve bu öğretilere herkesin önünde saygı göstermesine neden oldu.” (HT VIII 2096-2098)

kuvvetlendir-³⁶ (Ar.+T.) ‘saygı göstermek’

Kar. Kelime bu dönemde ‘takviye etmek, desteklemek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *kuvvetlendir-* TİEM73 39r/4

Har. *kuvvetlendir-* ‘saygı göstermek’ ME 92/5

arzül yâ küçlü kıldı anı, kuvvetlendürdi anı “Onu arzulu, razı etti veya güçlendirdi, ona saygı gösterdi.” (ME 92/5)

mükerrem bol- (Ar.+T.) ‘hürmet edilmek, saygıda bulunmak’

Har. *mükerrem bol-* ‘hürmet edilmek, saygıda bulunmak’ KE 5v/4, 27v/3, 151v/9 vd.
Kıssa-i Âdem-i safî ‘aleyhi’s-selâm [anı] toprağdın yaratğan kudret birle töritgen, ediz kökke ağğan, uçmah içre kirgen, Havvâ teg cüft bérilgen, İblîs vesvesesiñe ilingen, yaruğ uçmahdın adrılğan, karanğu dünyāge ingen, üç yüz yıl tēp yığlağan, hitābın işitken, tācın başınga urğan, hil‘atin kedgen, kerāmeti birle mükerrem bolğan teşrîfini bulğan Âdem-i safî ol halîfe-i vefî “Hz. Âdem (a.s.)’nin hikâyesi; onu topraktan yaratan, kudretle diriltlen, ulu göge yükselten, cennete giren, Havva gibi eş verilen, şeytanın vesvesesine maruz kalan, aydınlık cennetten ayrılan, karanlık dünyaya inen, üç yüz yıl ağlayan, duası duyulan, tacını başına giyen, kaftanını giyen, kerametiyle hürmet edilen şerefendirilen vefalı halife Hz. Âdem.” (NF 5r/20-5v/5)

³⁶ Kelimenin farklı anlama gelecek şekilde kullanımı için ayrıca bkz. HKT 12b/8.

mükerrem kııl- (Ar.+T.) ‘saymak, hürmet etmek’

Çağ. *mükerrem kııl-* ‘saymak, hürmet etmek’ MÜN M795a/14

közge merdüm-i bīnā kivürgey kim bu hicrān derdi bīçāresin ve firāk deşti āvāresin anıñ bile mükerrem kıılıp irdiñiz yitti “Göze körün göz bebeğini koyacak ki bu ayrılık derdi zavallısını ve ayrılık çölü avaresini onunla saymanız, ona hürmet etmeniz kâfi geldi.” (MÜN M795a/13-14)

oğulca- ‘saygı göstermek, hürmet etmek, yüceltmek’ (Radloff OSTN I 1016)

Çağ. *oğulca-* ‘saygı göstermek, hürmet etmek, yüceltmek’ ŞSL 45b; DTO 68

oğulca- “Tazîm ve tekrîm hürmet ve riâyet itmek (ŞSL 45b)

ohşan- ‘hürmet edilmek ve yakın görülmek’

Uyg. Kelime bu dönemde ‘okşamak, sevmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *ohşan-* BT XIII 12.101

Har. *ohşan-* ‘hürmet edilmek ve yakın görülmek’ İML 103

Referans gösterilen eserde; kullanımına dair herhangi bir örneğe rastlanmadığından fiilin kullanım şekli örneklendirilememiştir. Sadece *İbni-Mühennâ Lûgati*’nde ‘hürmet edilmek ve yakın görülmek’ anlamlarına gelen fiil diğer dönemlerde ve taradığımız diğer eserlerde ‘benzemek’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

ri‘āyet eyile- (Ar.+T.) ‘ağırlamak, itibar etmek, izzet ve ikramda bulunmak’

Çağ. *ri‘āyet iyile-* ‘ağırlamak, itibar etmek, izzet ve ikramda bulunmak’ BV 378/2, 395/6; FK 102/5, 306/7

Qozğadı köñlümni bī-dād iyleben hayl-i gamıñ

Ger ri‘āyet iylesen ol mülk qozğalğança kııl

“Gam sürüsü zulm ederek gönlümü karıştırdı, eğer izzet ve ikramda bulunacaksan o mülk karıştığında yap.” (BV 378/2)

ri‘āyet kıI- (Ar.+T.) ‘ağırlamak, itibar etmek, izzet ve ikramda bulunmak’

Çağ. *ri‘āyet kıI-* ‘ağırlamak, itibar etmek, izzet ve ikramda bulunmak’ GT 28/8, 70/11, 82/1; HBD 124/5; TEH T701b/9, T703a/20; TMA A723a/3, A732a/2, A732b/15; MÜN M794a/17

ēdi nusreti birle taqı kıysı ēlge kim tasarruf kıldım ērse, ra‘iyyetka ri‘āyet kıldım ve ġarīblerka ‘ināyet kıldım “Tanrının yardımıyla hangi ülkeyi aldıysam, usulüne göre izzet ve ikramda bulundum ve yoksullara iyilikte bulundum.” (GT 70/10-11)

saķını tegin- ‘saygıyla düşünmek’

Uyg. *saķını tegin-* ‘saygıyla düşünmek’ HT IX 112, 223, 285 vd.

aşnuķılı amtıķılınıñ yegin kıdıķısın* bo pi taş kamaġta yeg üstünki tetir ,, saķını teginsir biz ,, t(e)ñri eligim(i)z kıutı altun tilgenin erkinçe evirip kaş saķışın üdinçe elenü y(a)rlıķamaķı üze asiġ tusu kıılmaķın [a]şuru y(a)rlıķamış ol tört [u]luġ uluşlarda tözünin yavaşın “Geçmişin ve günümüzün [Yazıt Taşlarının] en iyisini ve en kötüsünü özveriyle [karşılaştırırsak], bu Yazıt Taşı en iyisidir. Eğer dindar bir şekilde düşünürsek, [görürüz ki] ilahî hükümdarımızın Majesteleri Altın Tekerleġini (Skr. Skr. *kā cana-cakra*) egemenliġinin [işareti olarak] ve hoşgörölü hükümeti tarafından [hakiki] zamana göre, Yeşim takvimine [göre], çalışmalarının dört büyük kıtada (Skr. *catur-mahā-dvīpa*) [ulaşmasına] müsaade etti.” (HT IX 109-119)

sayla- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’

Çağ. *sayla-*³⁷ ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ GT 24/4

---

³⁷ Fiil, Pavet de Courteille, Malov ve Radloff’ta geçmekte olup ‘seçmek, seçim yapmak, düşünmek, hesap etmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığı için buraya dâhil edilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *sayla-* DTO 346; PDP 150; OSTN IV 227.

melikī bar ērdi kim ‘ulemānī ‘izzet tutup ‘urefānī saylap séver ērdi taķı tūrlūg havādīs-ni anlardın sorar ērdi “Hükümdarı vardı, âlimleri yüceltip irfan sahiplerine saygı gösterip severdi ve çeşitli haberleri onlardan öğrenirdi.” (GT 24/3-5)

sevitił- taplatıl- ‘saygı duyulmak’

Uyg. *sevidil- tapladıł-* ‘saygı duyulmak’ BT III 72, 578

üsdünki teñrilar ögirdiler altınķı yalañoķlar sevindiler sözlemiş boldı alķo ğañ öğüz ħum sanınça bűğü biliglig burhanlar üze sevidilmiş tapladıılmış pıravrıķ atl(ı)ĝ yañı künnüñ töz turmış udbatı tıltaĝın kimniñ munta seziksiniñizler bolsar “Yukarıdaki tanrılar mutlu oldular, aşağıdaki insanlar sevindiler. Ganj nehrindeki bütün kum tanelerine eşit sayıdaki bilge Buddhalar tarafından sevilen ve hürmet gösterilen Pravārañā adlı yeni günün asıl gerekçesi (utpatti) izah edildi. Sizden birinin şüphesi olursa ve sorarsa” (BT III 574-581)

sizle³⁸ ‘büyüklere ve hükümdarlara siz diye hitap etmek’ (Clauson ED 863a)

Kar. *sizle-* ‘büyüklere ve hükümdarlara siz diye hitap etmek’ DankKelly II 302

süzül³⁹ ‘saygı göstermek’

Uyg. *süzül-* ‘saygı göstermek’ BT VIII A 111, 113, 379; (2) ‘iman etmek, itikat etmek’ BT XIII 13.120, 46.5; BT XXVI 39a.126, 124.1, 129.5

ol ħavırasınça yıĝsar buyanlıĝ yivigig yıĝmış kişiniñ köñüli bahşıķa süzülmek onĝay erür: buyanlıĝ yivigig yıĝmaduķ kişiniñ köñüli bahşıķa süzülmek alp erür “Kısaca özetlemek gerekirse, puñya biriktirmiş bir kişinin zihninin Guruya saygı göstermesi

³⁸ Fiil, Radloff OSTN IV 726’da geçmekte olup ‘sızlamak, ağlamak’; Pavet de Courteille DTO 367’de ise ‘ağlamak, inildemek, inlemek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığından buraya dâhil edilmemiştir.

³⁹ Fiil, Clauson ED 863a; Nadalyayev vd. DTS 519b; Radloff OSTN IV 846 ve Levitskaya vd. ESTY VII 368’de yer almasına rağmen aradığımız anlamdan uzak olduğu için buraya dâhil edilmemiştir. Fiil, 2. anlamıyla Erdal OTWF 674’te geçmektedir.

kolaydır, (tam tersine) puṇya biriktirmemiş bir kişinin Guruya saygı göstermesi zordur.” (BT VIII 110-113)

tapig ayaḡ al- ‘saygıyı kabul etmek’

Uyg. *tapig ayaḡ al-* ‘saygıyı kabul etmek’ Suv VI 0380

öz ordosiṇa kirtükte ya bökünki kün üze bahşımız şakimuni t(e)ṇri t(e)ṇrisi burhan k(e)ntü özi meniṇ tapıgımın ayaḡımın alḡalı ordomқа қарşımқа kirü y(a)rlıқadı
“Kendi sarayına girdiğinde bugünkü günde öğretmenimiz Śakyāmuni Tanrı Tanrısı Buddha bizzat kendisi benim saygımı kabul etmek için sarayıma girme lütfunda bulundu.” (Suv VI 0377-0381)

tapig ber- ‘hizmet etmek’

Orh. *tapig bér-* ‘hizmet etmek’ ŞU B 5

ėki kızın tapıḡ bėrti “İki kızıyla hizmet etti.” (ŞU B 4-5)

tapig bol- ‘hizmet etmek, hizmette bulunmak’

Kar. *tapuḡ bol-* ‘hizmet etmek, hizmette bulunmak’ KB 596, 3675

meniṇdin açıḡ bolsu sindin tapuḡ

tapuḡ bolsa ötrü açar қut қapuḡ

“Senden hizmet olsun benden ihsân; hizmet yerinde olursa, ikbâl kapılarını açar.”

(KB 596)

tapig(in) bul- ‘saygı gösterilmek’

Uyg. *tapıḡın bul-* ‘saygı gösterilmek’ BT XXIX V006

[ ] ulayu ötgürüp қurtulмақı: [ ] yörü]gi vidvag [n]om aḡırın uluḡ [ ]sw kö[rü]p

küyü küzedü: [tutar]/yörügi burhan [ ]/nomlasar ol tapıḡ [uduḡ ta]pıḡın bulsar:

ol [burh]anқа mңa tep [tedi:]/adroқ adroқ teg [bol]maz: қutrulмақ: [no]m

y(a)rılığın eşidüküm[çe] [no]m y(a)rılığın bilmişim[çe] [ ] bitigin eşidip [ ] okısar ayayu ağı[rlayu] “Buna ilaveten nüfuz edip kurtulması ... tefsir öğretisi₂ saygısını büyük .... görüp gözetip tutar ... tefsiri Buddha ... öğretse o saygı .... saygısına erişir. O Buddhaya böylece söyledi. Kusursuz gibi ... olmaz. Kurtulma ... öğretisini₂ işittiğim kadar öğretisini bildiğim kadar .... yazısını işitip .... okusa saygı göstererek₂” (BT XXIX V001-V014)

tapıg tapın- ‘hizmette bulunmak, kulluk etmek’

Kar. *tapuğ tapın-* ‘hizmette bulunmak, kulluk etmek’ KB 97

ğayusı yıdı birle tapnur tapuğ

ğayu körk meñiz birle açtı kapuğ

“Kimi kokusuyla kulluk eder; kimi güzelliğiyle hârimine girer.” (KB 97)

tapıg uduğ ağır ayağ kıl- ‘hizmet edip saygı göstermek’

Uyg. *tapıg uduğ ağı(ı)r ayağ kıl-* ‘hizmet edip saygı göstermek’ Suv IV 0021-0022⁴⁰, 3468-3469; Suv VI 0220, 0222, 1039-1040 vd.; HT VIII 1704

birök üç üdki burhanlarğa tapıg uduğ ağır ayağ kılmış bolsarlar ötrü saşını sözleyü yetinçsiz uluğ buyan edgü kılnıçıg kılmış kazğanmış bolğaylar, anın sizler bo muntağ uğur yık üze bo nom erdinig eşidteçi tınladaçı eligler hanlarığ ol elig hannıñ hatunların kırkınların inançların ulatı bodunun qarasin alpınta emgekinte adasınta tudasınta isig özlüg qorqınçında küyü küzetü tutuñlar tep y(a)rılığadı “Üç zamandaki Buddhalara saygı gösterdiklerinde düşünmesi, söylenmesi ulaşılamayan büyük sevap iyi davranışı kazanmış olacaklar bu sebeple sizler böyle fırsat ile bu yasa cevherini işitecek dinleyecek hükümdarları, bu hükümdarların eşlerini, cariyelerini, yöneticilerini ve halkını sıkıntılardan, felaketlerden yaşamdaki korkunçluklardan korusun diye buyurdu.” (Suv VI 0225- 0238)

⁴⁰ *tapıg uduğ ağır ayağ kıl-* ifadesi, Çince 供養 *gongyǎng* “yiyecek, çeşitli eşyalar, tütsüler, meşaleler vb. şeylerin sunulması, beden ve zihnin sunulması” anlamındadır (Tokyürek, 2015: 509).

tapıg(ın) uduğ(ın) al- ‘saygıyı kabul etmek’

Uyg. *tapıg uduğ al-* ‘saygıyı kabul etmek’ BT III 746; BT IX 83.19

anı için tözün bursañ kuvrağ bo karımığ qop köñülin eşidimişleri tınlamışları kergek kimler birök eşidgüçe erser olarnıñ poşatı pıravriki büter yarayur vasi varsakari bililür uqulur ikinti yılkı pıravarikta tapıg uduğ alğuşa arıg süzök bolur “Bu sebeple asil topluluk bu karmayı samimi duygularla dinlemeli. Bunu duyan Poşatha ve Pravāraṇā muvaffak olur ve fayda sağlar. Onların vāsası ve varsākāla(?)sı bilinir ve anlaşılır. Onlar temizlenir ve arınır, böylelikle Pravāraṇā’nın ikinci yılında hürmet₂ nasip olur.” (BT III 740-747)

tapıg(ıg) uduğ(uğ) alı tegin- ‘hürmetkâr bir şekilde davranmak, hürmet etmek’

Uyg. *tapıg(ıg) uduğ(uğ) alı tegin-* ‘hürmetkâr bir şekilde davranmak, hürmet etmek’ HT IX 1922

tör[t]* törlüg tapıgıg uduğuş alı teginip kamağ eşim(i)zdin öñi üdürüp şazınnıñ lenhua çeçeki teg tuta y(a)rılıkar “ [Cennette] olan biri kadar bağıyım ... (boşluk) ..., ve alçakgönüllülükle dört kat misafirperverliği kabul ediyorum (Skr. *caturşv artheşu*), ve [Majesteleri, bana tüm çağdaşlarımıza karşı nazikçe davranıyor ve bana topluluğun nilüfer çiçeği gibi muamele ediyor.” (HT IX 1921-1925)

tapıg uduğ ayağ çilteg kıl- ‘saygı göstermek’

Uyg. *tapıg uduğ ayağ çilteg kıl-* ‘saygı göstermek’ BT XVIII 0737-0738

[ ] [u]luğ meng[i] [ ]ğ körünçüg körüp [ertin]gü tañlatılar muñatdılar “ “ [k(e)ntü] k(e)ntü süzük köñüllerice öñin öñin [y]üküntiler ’eñitdiler “ tap[ıg] [udu]ğ ayağ çilteg kıltı[lar] “Büyük sevinç ... hayret verici bir mucizeyi gördüğünde hayrete düştüler, şaşırıldılar. Kendileri o anki inançları doğrultusunda önlerinde boyun eğdiler ve önünde eğildiler, onlar saygı ve dikkatlerini arz ettiler.” (BT XVIII 731-738)

tapıg uduğ kıl- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’

Uyg. *tapıg uduğ kıl-* ‘saygı göstermek, hizmet etmek’ Suv III 156.13; Suv IV 1191, 2799; Suv VI 0510, 0926; Suv IX 0172, 0237-0238, 0279-0280; BT VIII B 218, B 154-155, A 209; BT IX 73.1; BT XIII 28.28; BT XVIII 1238; BT XXI 0025; BT XXIII D 014, G 008, G 263-264 vd.; BT XXV 0922, 1673; HT II 55; HT III 184, 187-188, 905-906; HT IX 889, 1251; *tapag uduğ kıl-* DKPAM 0514, 0519, 4537; DKPAM 4067, 4535 (2) ‘izzet, ikramda bulunmak’ Suv III 161.12, 162.4

ol yalañuklar hanı b(e)k bedük ağır uluğ süzök kertgünç köñülin katıg kınıg kertü sañınçın k(e)ntü eliginte tütsüğ tutup edgü yıd yıparlarıg köyürüp bo nom erdinike nomlataçı nomçıka tapıg uduğ kılsar “O insan hükümdarlar, büyük bir samimiyetle gönülden gerçek bilinçle, elinde tütsü tutup iyi güzel kokular yakıp bu öğreti mücevherlerini açıklayacak öğretmene hizmet etse.” (Suv VI 0504-0510)

tapıg uduğ titip kod- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’

Uyg. *tapıg uduğ titip kod-* ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ BT VIII A 18

yan üze nomlayu yarlıkamaş ’erür: nagarçuni bahşı y(e)me biş kezig atl(ı)g şastirta sözlemiş bar: alku kamağ tapıg uduğlarıg titip kodup bahşınıñ tapıgın kılğuluk ol: bahşını ögirtürmek üze inçip alķunı bildeçiniñ yi’g üstünki bilge biligin bulmaķı bolur tip: yene oķ şastir “Ayrıca Guru Nāgārjuna’nın “Beş Sırası” śāstrasında şöyle söylenir: “Kişi (ikileme) kurban saygısından vazgeçmeli (ikileme) ve (sadece) Guruya hürmet etmelidir. Gurunun mutluluğuyla şimdi her şeyi bilen en yüksek bilgeliğine erişilebilir.” (BT VIII A 16-21)

tapıg uduğ tut- ‘saygı göstermek’

Uyg. *tapıg uduğ tut-* ‘saygı göstermek’ HT VII 1141-1142

an[ta] basa neçe üjikke alp[lan]mağğa tükellig beg[ler] erser öñin öñin tapıg uduğ tuta kırınça kezigin[çe] tizilteler, oynıçı harıda[kı] <toğuz> bag üzeki oyunçılar ikidin yorıp oyun etizdiler “Ve yazın veya ordu (sivil ve askeri yetkililer) [alanında işlevlerle donatılmış] bütün olası beyler, gerisinde düzenlendi, sıralandı ve işlevlerine göre tertip edildi. Dokuz orkestraya ayrılan müzisyen-mahallerinden olan müzisyenler her iki tarafa gittiler ve müzik çaldılar ” (HT VII 1138-1145)

tapıgçı bol- ‘hizmet etmek, hizmetinde bulunmak’

Kar. *tapıgçı bol-* ‘hizmet etmek, hizmetinde bulunmak’ KB 2988

bu kul kendü erksiz tapıgçı bolur

tapıg kılmasa begde berge bulur

“Kul kendi ihtiyarı dışında hizmet eder; iş görmezse, beyden dayak yer.” (KB 2988)

tapıgla- ‘hizmet etmek’

Har. *tapıgla-* ‘hizmet etmek’ KE 107v/7

tañlası kün Reyyn melik Mısır halkı birle nisār tapıglayu māl keltürdi Ya‘küb yalavaçğa selām kıldı “Ertesi gün Reyyan melik Mısır halkıyla birlikte (özel bir toplulukla saçılan) para vb. şeyler saçıp hizmet ederek mal getirdi Yakûb peygambere selam verdi.” (KE 107v/6-7)

tapıgsağ bol- ‘hizmet etmek, hizmette bulunmak’

Kar. *tapıgsağ bol-* ‘hizmet etmek, hizmette bulunmak’ KB 2123

isinür er at terk bağırsağ bolur

bağırsağ kişiler tapıgsağ bolur

“Hizmetinde bulunanlar ona çabuk ısınırlar ve gönülden bağlı olurlar; gönülden bağlı olan, candan adamlar severek hizmet ederler.” (KB 2123)

tapın- udun- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ (Malov PDP 437b; Nadalyayev vd. DTS 534b)

Uyg. tapın- udun- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ Suv IV 1186; Suv V 1396; Suv VI 0069, 0390, 1015 vd.; Suv IX 261; DKPAM 3007, 4483, 4587; BT III 344-345; BT IX 50.3-4, 51.10, 53.15; BT XVIII 1244; BT XXI 1039, 1042-1043, 1051; BT XXV 0145, 2849-2850, 2854; BT XXVI 133.20; BT XXXVI A 031-032, A 244, A 245 vd.; (2) ‘saygı göstermek, hürmet etmek, ağırlamak’ Suv III 156.5, 176.22; (3) ‘hizmet etmek’ DKPAM 4477, 4535-4536, 4477 vd.; BT XX 0300; BT XXIX 059, 060, 261 vd.; (4) ‘hizmet etmek, tapınmak’ BT IX 25.13, 53.15; BT XXXIII 53, 74, 145 vd.; (5) ‘hizmet etmek, kurban sunmak’ BT XXIII G 015, G 027, G 038 vd.; (6) ‘tapınmak, saygı göstermek’ İKPÖ XLIX. 6.-7.; BT IX. 54.5-6, 72.41-42, 78.45 vd.; **tapyin- ’udun-** BT XXXIII 144; (7) ‘ibadet etmek’ BT IX 92.2, 92.13

şal çoğ-... itser.. yapsar suvasar (y)örün (to)prağ tokısar bedizeser burkan (kö)rkın suvça kigürser yıdın tütsügin tapınsar.. kimbağ yapşursar ig ağırlıg kışig satağsız tersiz içgü ot öntürüp emleser otasar ayağ çilteğke tegimlig tınlıglarığ ayağsız tod tolı kılmasar ögüg kañıg tapınsar udunsarlar ol edgü kılınç küçinte munta etüz kodup teñri yirinte toğarlar teñri meñisin meñileyürler “Bir kulübe (*şal* <Skr. *şala*) ve bir ... kursa, yapsa, sıvasa açık renkteki bir toprağı karsa, boyasa ve burkan heykelini suya soksa, güzel kokular ve tütsü ile tazim etse, (üstüne) altın varak (*kimbag* < Çin. *kiam-b’âk*) yapıştırırsa; hastalıklı dertli bir kimseyi, ücretsiz ve bedâva ilâç vererek tedâvi etse ve iyileştirse; hürmete lâıyk yaratıkları şerefsiz ve kötü etmese (ve nihâyet) anaya babaya hürmet etseler, (işte bütün) bu iyi ameller sâyesinde, burada öldükten sonra tanrılar yerinde (*teñri yiri* = Skr. *devaloka*) doğarlar, tanrılar saâdetine ulaşırlar.” (BT IX 51.1-13)

taplayu teğın- ‘hürmetle değerlendirmek’

Uyg. taplayu teğın- ‘hürmetle değerlendirmek’ BT IX 18.2

men.. siz taplamış edgü törü toķu taplayu teginür men burķan ķutıņa uluğ umuğ tuta teginür men bu nom ķutıņa inanur men bursong ķuvrađ erdni ķutıņa inanur men toyın bolup vzanpat ķılıu teginür men bükün̄te inaru ölü ölginçe çķşapat tamğa arığ küzedür men “.. ben. Tarafınızdan değerlendirilmiş iyi düzeni, töreyi ben (de) hürmetle değerlendiririm. Burkanlık için büyük bir umut besliyorum! Bu din asaletine inanıyorum. Cemaat cevheri (*bursong kuvrag erdni* = Skr. *sangha-ratna*) asaletine inanıyorum! Rahip olup (*toyın* = Skr. *bhiksu*) vaftiz (*vzanpat* < Skr. *upasampada*) edileceğim. Bugünden itibaren ölünceye kadar Şıla-Mudrā’yı (‘ahlak mühürü’) muhafaza edeceğim.” (BT IX 18.1-9)

ta ‘zīm ķıl- (Ar.+T.) ‘saygı göstermek, hürmet etmek, ikram etmek’

Har. *ta ‘zīm ķıl-* ‘saygı göstermek, hürmet etmek, ağırlamak’ NF 209/5, 428/5, 428/8; (2) ‘yüceltmek, aşırı sevmek’ NF 207/6, 207/7, 207/8 vd.

bu yārānları arasında bir yigit kimerse bar erdi. Şeyh anı ta ‘zīm ķılur erdi. Öñin uluğ yaşığ muķaddem yārānlarıdın anı artuķ sever erdi “Bu dostları arasında bir yiğit kimse vardı. Şeyh onu daha iyi ağırlardı. Diğer yaşı genç takdim edilen dostlarından daha fazla severdi.” (NF 428/5)

Çağ. *ta ‘zīm ķıl-* ‘saygı göstermek, hürmet etmek, ikram etmek’ GT 70/12; TEH T699a/25, T702a/12; BD 108/6

Barça ta ‘zīm ķılıp bir birini mestāne

Kāh başta ayak irdi geh ayakta baş idi

“Birbirlerine sarhoşçasına tüm saygılarını bazen ayağı başın üstüne koyarak bazen de ayağın üstüne başı koyarak gösteriyorlardı.” (BD 108/6)

ta ‘zīm ķıldur- (Ar.+T.) ‘saygı göstermek, hürmet etmek’

Çağ. *ta ‘zīm ķıldur-* ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ ŞT 77a/6

sizlerge berdim tip ta'zīm kıldurdu “Sizlere verdim diyerek saygı gösterdi.” (ŞT 77a/6)

tegin- ‘bir şeyi saygı ve hürmetle yapmak, saygı ve hürmet etmek’ (Clauson ED 484b; Nadalyayev vd. DTS 547b-548a; Malov PDP 428b)

Uyg. tegin- ‘bir şeyi saygı ve hürmetle yapmak’ Suv III 170.3, 170.10, 197.11 vd.; Suv IX 135, 507, 864 vd.; BT III 494, 760, 800 vd., BT V 742, 747, 750 vd.; BT VII 373, 715, 724 vd.; BT IX 5.61, 18.2, 81.19 vd.; BT XXI 1054, 1056, 1057 vd.; BT XXIII D 115, F 208, G 350 vd.; BT XXIX 085, 357, 360 vd.; HT VII 87, 231, 247 vd.; TT VB 66, 72, 73; **(2)** lütfetmek’ BT III 783; BT XIII 5.94, 12.79, 19.102 vd.; HT III 677; **(3)** ‘bir şeyi saygı ve hürmetle yapmak (ayrıca: (bir şey) yapmak, acı çekmek; hissetmek, (bir şeyi) kabul etmek, elde etmek, gayret etmek, (kendisi için) almak, ortak olmak’ BT XXV 0118, 0119, 0301 vd.; TT I 154, 160, 191; TT III 5², 175; TT IVB 42; TT VA 63; TT VB 80; HT VII 1494, 1509; HT VIII 435; **(4)** ‘açıklamak, bildirmek’ HT VI 1401, 1407; HT VIII 290; **(5)** ‘arz etmek’ İKPÖ XLIII.int

nomçı açarı başlayu „ öz oronıntın turduķda „ kamağun barça tegintiler „ t(e)ñridem hua yavişgun „ anta ötrü ol nomçı <, > ratnaraşi atl(ı)ğ açarı „ arığ yunup arıtınıp „ kereje tonın uz keddi „ barıp tegdi kuvrağķa „ nom nomlağuluk oronķa “İlk olarak, dharma üstadı ācārya kendi yerinden doğrulmuş, daha sonra hepsi beraber kutsal çiçekler ile [ona] hürmetlerini sunmuş. Ardından, o *dharma* üstadı *Ratnarāśi*, adlı ācārya tertemiz yıkanarak kāşāya giysisini güzelce giyip *dharmanın* vaaz edileceği meclisteki topluluğun huzuruna gitmiş.” (Suv IX 0133-140)

Kar. Kelime bu dönemde ‘değmek, dokunmak; bir büyük adamın yanına gelmek veya gitmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *tegin-* TİEM73 345r/7; KB 3668; DankKelly II 34

Har. Kelime bu dönemde ‘değınmek ulaşmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiğı yerler için bkz. *tegin-* KE 76v/2; ME 175/5

timag̃ et-⁴¹ ‘saygı göstermek’

Orh. *timag̃ et-* ‘saygı göstermek’ BK G 15

ertiñü timag̃? <...> türük beglerin bodunun ertiñü timag̃? étđi ögd[i] <...> kaçım kağan [ü]ç[ün] ağır taşığı yoğun ıg̃ türük begler bodun ét[ip] yar[atıp kel]ürti özüme bunça <...>. “Pek çok saygı? gösterdiler <...> Türk beyleri, halkı pek çok saygı gösterdiler, övdüler <...> babam kağan için değerli taşları, kalın ağaçları? Türk beyleri, halkı hazırlayıp, düzenleyip getirdiler. Kendim de bunca <...>” (BK G 15)

turkığlan- ‘saygı duyarak çekinmek, utanmak’ (Clauson ED 542a; Erdal OTWF 515; Nadalyayev vd. DTS 588a)

Kar. *turkığlan-* ‘saygı duyarak çekinmek, utanmak’ DankKelly II 98

ol mindin turkığlandı “O, işe devam etmekten imtina etti; bana saygı gösterip benden utandı.” (DankKelly II 98)

udun- ‘hürmet etmek, saygı göstermek’ (Clauson ED 62a; Erdal OTWF 623; Nadalyayev vd. DTS 606a; Malov PDP 437b; Räsänen VEWT 509b)

Uyg. *udun-* ‘saygı göstermek’ İKPÖ XLIX.6.; Suv IX 0064; BT IX 51.10, 54.5, 72.42 vd.

ol üdün ol élig han ,, tülintin ötrü udunup ,, tuğdı uluğ ögrünçi ,, tolp etözinte toşğuru ,, y(a)rutukta yarun taş ,, taşğaru ünti ordotın barıp tegdi seşremte bursaş

---

⁴¹ *timag̃* ‘saygı’

Orh. *timag̃* ‘saygı’ BK G 15

ertiñü timag̃? <...> türük beglerin bodunun ertiñü timag̃? étđi ögd[i] <...> kaçım kağan [ü]ç[ün] ağır taşığı yoğun ıg̃ türük begler bodun ét[ip] yar[atıp kel]ürti özüme bunça <...>. “Pek çok saygı? gösterdiler <...> Türk beyleri, halkı pek çok saygı gösterdiler, övdüler <...> babam kağan için değerli taşları, kalın ağaçları? Türk beyleri, halkı hazırlayıp, düzenleyip getirdiler. Kendim de bunca <...>” (BK G 15)

kuvrağların oroniña “O an, hükümdar, rüyasından uyanır uyanmaz, bütün bedenine tesir eden büyük bir sevinç duymuş. [Hükümdar], şafak söktüğünde saraydan dışarı çıkmış. Samghārāmadaki bhikṣu topluluğunun yerine gitmiş.” (Suv IX 0063-0070)

udun- tapın- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ (Nadalyayev vd. DTS 606a)

Uyg. *udun- tapın-* ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ Huast 187; BT III 1094

y(e)me burhan tēpen igid nomḡa uduntumuz tap(1)nt(1)m(1)z erser “Yine peygamber diyerek yanlış öğretiye inanıp tapındıysak” (Huast 185-187)

yer ber- ‘hürmet göstermek’

Çağ. *yir bir-* ‘hürmet göstermek’ TEH T711b/8; MÜN M790b/11; FK 63/4

Külüp olturdı vü ilgim çikip yanıda yir birdi

Tekellüm başladı her lafzını dürr-i hoş-āb iylep

“Gülerek oturdu ve ilgimi çekip bana hürmet gösterdi, konuşma başladı her sözünü parlak ve kıymetli inci eyledi.” (FK 63/4)

yinçür- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ (Clauson ED 946a; Erdal OTWF 725; Nadalyayev vd. DTS 262a)

Uyg. *yinçür-* ‘önünde (saygıyla) eğilmek’ Suv IV 305, 1762; BT XIII 35.9; HT VII 1546; HT VIII 1048; (2) ‘saygı göstermek’ HT VI 1755; HT VII 442; HT VIII 338, 604; (3) ‘hürmet etmek, secde etmek’ BT IX 3.60

toḡ(u)zunç adroḡ adroḡ küç küsün üze bodi tegme tuyunmaḡ köñülüg netegin bulurlar netegin bütürürler tep teser ,, ,, inçe ḡ(a)ltı altun tilgenlig çakravart elig hanların alp er erdinisi tört törlüg süülüg kuvrağın neteg öz erkinçe tapınça evirer erser ,, ,, ançulayu y(e)me bodis(a)t(a)vlar bo köñül küçi üze arıḡ süzük burhanlar uluşın etmekig tuyunup ,, ,, ol tuyunmaḡları küçinte ötrü yinçürmek adırtlamaḡlıḡ küçin ,, ,, bışrunmaḡ öğretinmeklig küçin bo eki törlüg küç küsün üze erkinçe tapınça

tınl(i)ğlarğa asıǵ tusu kılmakın küçenürler küçlenürler “Dokuzuncusu ayrı ayrı güç kuvvet kaynaklı *bodhi* denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar, nasıl inanırlar? diye sorsa, şöyle (cevap verilebilir): Eğer altın tekerlekli Cakravartı hükümdarın komutanının dört türlü ordu topluluğunu nasıl kendi gücünce istediği gibi, arzuladığı gibi çevirirse Bodhisattvalar (da) bu gönül sayesinde temiz Buddhalar alanını süsleyi anlayıp o anlamaları sayesinde (de) saygı (ve) ayırma gücü ve öğrenme gücü ile bu iki türlü güç kuvvet üzerine arzuladığı gibi canlılara fayda sağlamayı güçlendirirler, güçlenirler.” (Suv IV 0296-0309)

yinçürü iste- ‘saygıyla aramak’

Uyg. *yinçürü iste-* ‘saygıyla aramak’ HT VI 1371

m(e)n teñleser m(e)n biziñ elim(i)zde nom işin işleteçiler neñ idi samsto açarıka yetdeçi yok, yinçürüp istep burhan nomın inçip amtı tözin tüpin körü kolulayu teginser, teriñi keñi üze idi uçın bütün teñlegeli bolmaz “Ben ülkemizde öğretici işini yapacak olanlar arasında kesinlikle Tripiṭaka Ustası’na ulaşacak olan olmadığını düşünüyorum. Buddha öğretisini saygıyla arayıp, ayrıca şimdi esasını, temelini görüp gözlemlersem, derinliğini genişliğini ve asla ucunu bucağını ölçmek mümkün olmaz.” (HT VI 1368-1376)

yinçürü s[a]kınıu tegin- ‘saygıyla düşünmek’

Uyg. *yinçürü s[a]kınıu tegin-* ‘saygıyla düşünmek’ BT XXV 834

taķı [n]e [ayıtımış k(e)rge]k kim kayu kişilerniñ muntağ ulu[ğ kö]ñül[in] b[uy]an edgü kıl[ı]nçta katiğlanmışların kö[rü]p eyin [ögirmed]eçilerniñ: tözünlerke erinçkegü[lü]k tsuyurkağuluk bolmaqların amtı m(e)n şabi ata tutuñ boltı t(e)ñrim k(e)ntü özümüz yinçürü s[a]kınıu teginürbiz “Böylesine büyük bir duyguya sahip olan bazı insanların hizmette çok çalıştığının görüldüğünden bahsetmiyorum bile; ve ben, Şabi Ata Tutuñ ve Boltı T(e)ñrim, şimdi çok büyük bir saygıyla,

sevinmeyenlerin (hatta) azizlere acınacak olanları ve merhametli olanları saygıyla düşünürüz. Ben buna tamamıyla sahibim” (BT XXV 0829-0834)

yumuş kı1- ‘(birinin) hizmetine koşmak, hizmet etmek’

Kar. yumuş kı1- ‘(birinin) hizmetine koşmak, hizmet etmek’ KB 4179

uluğlar sözün tut yumuş kı1 yügür

uluğ sözi tutsa tilekke tegir

“Büyüklerin sözünü dinle, hizmetlerine koş; büyüklerin sözünü tutan arzusuna erişir.” (KB 4179)

yüküngeli bol- ‘saygıda bulunmak’

Uyg. yüküngeli bol- ‘saygıda bulunmak’ HT VII 1518

tün iş(i)mizde aralap samt[so] açarika yüküngeli boltumuz “Dün işimizde bir ara verdiğimizde Tripiṭaka ustasına saygıda bulunduk.” (HT VII 1517-1518)

3.2. DUA - İYİ DİLEK - TEMENNİ⁴²

Bir toplumun maddî ve manevî kültürünü, inançlarını, değer yargılarını yansıtan dualar; kendi ihtiyacımız yahut başka birinin ihtiyacı durumunda kendisine inanılan kutsal bir varlığa söylenen derin, duygu yüklü, etkileyici kısa sözlere denilmektedir. Dualar, muhataba karşı iyi dilekleri ifade eder. Türk kültüründe iyi dilekleri ifade eden bu dualara *alkış*, kötü dilekleri ifade eden dualara ise *kargış* adı verilmektedir. Ağca'ya göre (2015: 8) Türklerde alkış 'hayır dua', sözün sihirli kuvvetine güvenip ateşe, suya, aya, güneşe, gökyüzüne, yeryüzüne, Tanrı'ya, atababaların ruhlarına ve her türlü varlığa sığınıp hürmet göstererek; insanlara iyilik, günlük işlerinde ve savaşlarında kolaylık, başarı dileme anlamına gelmektedir. Temenni ise arzulanan bir durumun gerçekleşmesini isteme, dileme, umma; gerçekleşmesinden korkulan bir durumun da olmamasını ümit etme (Kılıçarslan, 2016: 18), gelecekle alakalı bir çeşit istekte bulunma (Yurt, 2018: 853), meydana gelmesi imkânsız veya uzak ihtimal olması sebebiyle, umulmayan fakat arzu edilen bir şeyin talep edilmesi (Kayapınar, 2011: 171) anlamlarına gelmektedir. Çalışmamızda tespit edilen dua, iyi dilek ve temenni bildiren ifadeler şunlardır:

açığ(ın) ayağ(ın) küseyü tegin- 'övgü ve onurla saygı dilemek'

Uyg. *açığın ayağın küseyü tegin-* 'övgü ve onurla saygı dilemek' HT IX 740-741

toyın küentsota ulatılar yanloğ teginmiş biz eligim(i)z kutınıñ açığın ayağın ,, küse[yü] teginür biz ,, ağlak orunta olurup y(a)rlıkançuçı köñüllüg bulıtıg ikileyü yadıp nomluğ* küvrügüg yenele yançurtup üç y(a)ruk bilge biliglerig üklitgülık asğuluk ,, sekiz köniler kapığın uzatı açğuluk körü teginelim ermez katıgılanmağlıgılarıg ,, ezüg igidlerig ütlem yerçilelim ,, örü körser kök t(e)ñri teg

---

⁴² İlerleyen bölümlerde "Kalıp Sözlerle/İfadelerle Kurulan (Temenni Bildiren) Nezaket ve Saygı İfadeleri" ile alakalı ayrıca başlık açıldığı için bu başlık altında konuyla alakalı ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

açıġka ayaġka tegi teginmiş erür biz “[Biz], keşiş Xuanzang ve diğerleri, haksız bir şekilde hükümdarımızın ihtişamından ayrıcalık ve onur elde ettik. [Bu] yalnız yerde (manastırda) olmayı ve [Dharma’nın] (Skr. Karuṇā) şefkat bulutunu tekrar yaymayı ve Dharma davulunun tekrar yankılanmasına izin vermeyi saygıyla diliyoruz, üç katlı açık bilgiyi (Skr. tisro vidyāḥ) artırmak₂ için sekiz katlı hakikatın [gerçek] kapısını sürekli açık [tutmayı] (sc. sekiz katlı hakiki yol, Skr. ařṭān ga-āryamārga) diliyoruz. Sahte özlemleri ve sahte yalancıları [uyarmayı] ve onları [hakikate] yönlendirmeyi görmek istiyoruz. Eğer yukarı bakarsanız, cennet (?) kadar yüce şereflere eriştik.” (HT IX 738-752)

aġır ayaġ tile- ‘saygı dilemek’

Uyg. *aġ(ı)r ayaġ tile-* ‘saygı dilemek’ Suv VI 1199

ķayu yalaṇuķ bo nomuġ, süzök köñülin eşidip, aġır ayaġıġ tileser “Her kim bu öġretiyi gönülden dileyip saygı₂ gösterse₂.” (Suv VI 1198-1199)

ayaġ çilteg tile- ‘saygı dilemek’

Uyg. *ayaġ çilteg tile-* ‘saygı dilemek’ Suv VI 0997; *ayaġ çiltek tile-* TT VB 103

ayaġ çilteg tileser oṇay bütgey “Saygı onur istese kolayca gerçekleşecek.” (Suv VI 0997-0998)

ayayu aġırlayu tapın- ‘saygı göstererek dileklerini sunmak’

Uyg. *ayayu aġ(ı)rlayu tapın-* ‘saygı göstererek dileklerini sunmak’ BT XXI 0838-0839

yertinçüte edġü kılınçta yoriġalı küseser bolar ançulayu kelmişig erser y(e)me: ançulayu kelmiřniġ ķuvraġın *körserler artokrak ayayu aġırlayu tapınıp inçe tep ötünser: atı kötrülmişe: ķayu erür edġü kılınç: ķayu erür ayıġ kılınç: ķayu erür köni kertü bütürgülük tıtaġ üze artokrak ariġ yoriķiġ bulurlar taparlar burhan atı

kötrülmüşler y(e)me bo sansardaki tınl(ı)ğlarının munçulayu ayur ötünmüşlerinte montag sağındı “Dünyada sadece sevapta (punya) harekete geçildiğinde, Tathagata’yı veya Tathagata cemaatini gördüklerinde, (onlara) en yüksek derecede saygı gösterildiğinde, hürmet gösterildiğinde şöyle sorar: Yüceltilmiş (bhagavat), sevap (punya) nedir? Suç (apatti) nedir? Gerçek, çürüyen neden aracılığıyla “en saf değişimi elde edenler” hangileridir? Bu nedenle Buddha ve yüceltilmiş, bu samsarada bulunan canlıları düşünür.” (BT XXI 835-846)

du‘a birle yad kı1- (Ar.+T.+Far.+T.) ‘dua ile anmak’

Kar. *du‘a birle yad kı1-* ‘dua ile anmak’ AH 72; KB A 38

kitabımnı körgen eşitgen kişî

şahımnı du‘a birle yad kı1su tip

“Kitabımı gören (yahut) işiten (her)kes şâhımı dua ile ansın.” (AH 71-72)

Çağ. *du‘ā birle(n) yād kı1-* ‘dua ile anmak’ HAK 242

ēmdi ğayibler ‘āleminde sefer kıladur-men, hoş kalın ana! Atamġa mendin selām ayġıl. Taķı meni du‘ā birlen yād kı1sun “Şimdi bilinmezlik âlemine yolculuk ediyorum, hoşça kalın anne! Babama benden selam söyle. Beni dua ile ansın” (HAK 241-242)

dürūd (u/ve) senā ay- (Far.+Ar.+T.) ‘dua ve övgüyle anmak’

Har. *durūz (u/ve) senā ay-* ‘dua ve övgüyle anmak’ NF 10/9

ummatlarınġa buyurdı kim kıyāmatķa tegrū sasa durūz u şenā ayġaylar

“Ümmetlerine buyurdu ki, kıyamete kadar seni dua ve övgüyle anacaklar” (NF 10/9)

dürūd id- (Far.+T.) ‘dua ve övgü göndermek’

Kar. *dürūd id-* ‘selam ve övgü göndermek’ Rylands 33/19b1

ol Tanrı hem feriştelere durūd idurlar yalawaç üze “Tanrı ve melekleri peygambere selam ve övgü gönderiyorlar.” (Rylands 33/19a3-33/19b)

Har. *dürūd id-* ‘selam ve övgü göndermek’ KE 64v/18, 65r/7, 65r/12 vd.

Cebrā’îl keldi, aydı: Ey Ya’kûb, Teñri saña selām iddı, selām birle dürūd iddı “Cebrâil geldi ve şöyle dedi: Ey Yakûb, Tanrı sana selam gönderdi, selamla birlikte dua ve övgü yolladı.” (KE 65r/12)

hayr-bād kııl- (Ar.+Far.+T.) ‘Allaha ısmarladık demek, hayırlı olsun demek’

Har. *hayr-bād kııl-* ‘Allaha ısmarladık demek, hayırlı olsun demek’ NF 439/13-14, 439/17; *hayra-bād kııl-* NF 148/11; *hayır-bād kııl-* NF 436/10

kaçan kim âdemîniñ âhir hâli bolsa, ‘Azrâ’îl cānını kabz kılu ağāz kılsa, égnindeki êkki ferîşte kelürler tağı bu kimerseke hayr-bād kıılur[lar] “Kişinin ölüm anı geldiğinde, Azrail canını almaya başlasa omzundaki iki melek gelerek bu kişiye Allaha ısmarladık derler.” (NF 439/12-14)

hayr-bād kıılış- (Ar.+Far.+T.) ‘karşılıklı Allaha ısmarladık demek, hayırlı olsun demek’

Çağ. *hayrbād kıılış-* ‘karşılıklı Allaha ısmarladık demek, hayırlı olsun demek’ HAK 420

kopup hānkāhni vedā’ kıılıp Seyyid Ata birlen hayrbād kıılışıp Bakırğan’dın köçüp Aktaş’ka ‘azm kııldılar “Ayağa kalkıp dergâha veda edip Seyyid Ata ile karşılıklı Allaha ısmarladık deyip Bakırğan’dan göçüp Aktaş’a niyetlendiler.” (HAK 420-421)

kut kolunu tegin- ‘kutluluk dilemek’

Uyg. *kut kolunu tegin-* ‘kutluluk dilemek’ Suv V 1270; BT XXV 0233, 0344, 0357 vd.

kut kolunu [teginürbiz] köñülin uzatı bile[lim : üç] erdinilerke : [umunmağlıg beş] ç(a)hşap(a)tıg teginmekl[iğ on] törlüg edgü nomlarta [eyin] kezigçe yorımağlıg muntada ulatı edgüleriñ : üstü[n t(e)ñri] yerinteki altın yalnoğ y[ertinçü]sinteki yeg adroğ tüşlerig tartdaçısın uzatı [ ]/ tegme [dört tör]lüg tüş[lerig bütür]m[e]kig uzatı [bilteçi bolalı]m : alku törlüg [nomlarnıñ k]amağlıg b(e)lgüsin [eñeyü b(e)lgüsin] y(e)me uzatı [bilteçi bolalı]m “Kutluluk dileriz: Gönülle daima, üç erdini (mücevherine) inanmayı, beş öğretiyi kabul etmeyi, on türlü iyi öğretiye uygun olarak tertiplice yürümeyi bilelim. Buna ek olarak iyilerin üstte Tanrı katındaki altta insan dünyasındaki en iyi meyveleri getirecek olanı, dört türlü meyveyi, mükâfatı tamamlama (yolunu) sonsuza kadar bilmeye muvaffak olalım. Her türlü öğretinin bütün işaretlerini özellikle daima bilmeye muvaffak olalım.” (BT XXV 3850-3866)

kut kolunu yarlıka- ‘kutluluk dilemek’

Uyg. *kut kolunu yarlıka-* ‘kutluluk dilemek’ BT XXV 0284

alkınu asıgıg kılğalı küsep tınl(ı)ğlarını üç ağu nizvanılıg ootların oçürgeli kut kolunu ütlep eriglep üzeliksiz yeg üstünki köni tüz tuymağ burhan kutıña tegürdeçisi üze : birök tınl(ı)ğlar burhan kutın bulmasar m(e)n y(e)me köni tüz tuymağıg almaz m(e)n:: tep kut kolunu y(a)rlıkadaçılar için : anın bo yörüg üze bügü biliglig burhanlar umunguluğ manguluğ *y(a)rlıkarlar “Dünyadakileri kurtaran sınırsız ve eşsiz büyük şefkatleriyle (mahākaruṇā) ve dünyadakileri huzurlu ve güvenli kılan sınırsız ve eşsiz büyük iyilikleriyle (mahāmaitrī) bütün Buddhalar ve Bodhisattvalar tarafından ve bunların hepsini gördükleri için yaşayan varlıklar, sanki bekar, sevimli bir oğul gibiydiler ve (dahası) büyük iyiliklerini (mahāmaitrī) ve büyük şefkatlerini (mahākaruṇā) yorulmadan ve herkese (bütün varlıklara) fayda sağlamak için her zaman iyi amellerle kullanmak isterler, orada onlar üç zehrin, kleśaların, canlıların ateşini söndürmeye yemin ederek onlara talimatlar verir ve yemin etmeye tenezzül ettikleri için: “Eğer canlı varlıklar Buddhalığa ulaşmazlarsa, o zaman ben de gerçek

ve düzeyli aydınlanmayı (samyaksaṃbodhi) kabul etmek istemiyorum” (derler), çünkü o aşılmaz, en iyi şekilde korunan biri olmalı. Bu yüzden büyüleyici ve bilge Buddhalar (böyle olmak için) en yüksek ve düzeyli aydınlanma Buddhalığını (anuttarasamyaksaṃbodhi) onlardan ümit edip onlara sığınabilecek kadar tenezzül ederler.” (BT XXV 0279-0285)

küseyü tegin- ‘saygı dilemek’

Uyg. *küseyü tegin-* ‘saygı dilemek’ BT IX 64.12; HT VII 1065, 2043-2044, 2124; HT IX 973, 1069, 1313-1314 vd.

[altı yollarta]kı tö[rt tu]ğumlartakı bökünki kün[te]/ üz[üg] bozuğ yügerü teginü tüket[deçilerig üzüg bozuğ tegi]nmedüklerig küseyü teginürbiz alku [burhanlar uluğ orontak]ı bodis(a)t(a)vlar : alku tözün[e]r [ıdoğlar uluğ edgü ögli] y(a)rılıkañçuçı köñüllüğü küçl[eri üze bo üzlüğü tınl](ı)ğlarig birtem [o]zğuru kutgaru y(a)rılık[azunlar]
“Altı yollardaki vedört doğumlardaki bugün .... nefret ve öfke hisleriyle dolu olanların, nefret ve öfke hissetmemelerini dileriz. Bütün buddhalar, kutsal yerdeki Bodhisattvalar, bütün asiller, kutlular yüce, iyiliksever, merhametli gönülleri ile bu öfkeli canlıları tamamen kurtarma lütfunda bulunsunlar.” (BT XXV 1647-1652)

ta‘ziyet bol- (Ar.+T.) ‘başsağlığı dilemek’

Har. *ta‘ziyat bol-* ‘başsağlığı dilemek’ NF 242/15

Yā Maymūn sizge ta‘ziyat mu tegdi? tediler erse, Maymūn aydı: Mundın uluğrağ ta‘ziyat bolğay kim cemā‘at sevābıdın mahrūm boldum “Ey Maymūn size başsağlığı mı ulaştı, dediklerinde, Maymūn, bundan daha büyük başsağlığı dileme mi olur cemaat sevabından mahrum kaldım, diye yanıtladı.” (NF 242/14-15)

ta‘ziyet kı1- (Ar.+T.) ‘başsağlığı dilemek’

Kar. *ta‘ziyet kı1-* ‘başsağlığı dilemek’ KB 623, 624, 6304

eşitti ilig keldi ewdin turup

añar ta'ziyet kıldı köñlin urup

“Hükümdar bunu haber alınca saraydan kalkıp Ögdülmiş’in yanına geldi; ona gönülden başsağlığı diledi.” (KB 6304)

ta'ziyet tegür- (Ar.+T.) ‘başsağlığı dilemek’

Har. *ta'ziyet tegür-* ‘başsağlığı dilemek’ NF 62/13, 62/14, 242/4 vd.

Hadīcadın razha ‘Abdullāh atlıg oğul boldı taqı nāresīdelik hālında vefāt boldı. ‘Ās atlıg kimerse Peygāmbar ‘as’ka keldi, ta'ziyat tegürdi “(Peygamberin) Hatice’den Abdullah adlı oğlu oldu. (Bu oğul) bülüğa ermemişken öldü. As adlı kişi Peygambere başsağlığı dilemeye geldi.” (NF 62/12-13)

ta'ziyet tut- (Ar.+T.) ‘başsağlığı dilemek’

Har. *ta'ziyet tut-* ‘başsağlığı dilemek’ KE 16v/9; *ta'ziyat tut-* NF 338/10, 345/14

kaçan kim özi şehīd boldı erse bu habar Şeyh Hasan-i Basrīka tegdi. Şeyh taqı ashābları ta'ziyat tuttılar taqı üküş yıgladılar “Ne zaman ki kendi şehid olduğu haberi Şeyh Hasan Basrī’ye ulaştı, (o vakit) Şeyh ve ashabları başsağlığı dilediler ve çok fazla gözyaşı döktürler.” (NF 345/13-14)

ünde⁴³ ‘dua etmek, niyaz etmek, yalvarmak, tapınmak’ (Clouston ED 180a-180b; Malov PDP 440b; Nadalyayev vd. DTS 625b-626a)

Kar. *ünde-* ‘dua etmek, niyaz etmek, yalvarmak, tapınmak’ Rylands 28/53a2; TİEM73 131v/7, 239v/8

nūh ançada ündedi munda öñdün yanut bērdimiz anar kutğardımız anı ewi bodunı uluğ kadğudın “(Ey Muhammed!) Nuh’u da hatırla. Hani o daha önce dua etmişti de

⁴³ Fiile Radloff OSTN I 1821’de de rastlanmış olup ‘ses vermek, bağırarak, çağırmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığından buraya dâhil edilmemiştir.

biz onun duasını kabul ederek, kendisini ve ailesini o büyük sıkıntıdan (tufandan) kurtarmıştık.” (TİEM73 239v/8)

Har. *ünde*⁴⁴ ‘dua ve ibadet etmek’ HKT 365b/3; ME 97/4

biri biri soynca ündedi ündegen “Dua eden birbiri ardınca dua etti.” (ME 97/4)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘seslenmek, çağırarak, davet etmek, sesini yükseltmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *ünde*- AL 161, 779; DTO 82; ŞSL 41b; ŞT 68a/6, 68a/15

---

⁴⁴ Ayrıca kelime bu dönemde *ünde*- ‘çağırarak, seslenmek, davet etmek, istemek’ NF 78/17; KE 40r/15; ME 45/7, 89/5; HKT 387b/7, 475a/8, 506a/2 vd.; İML 115; *ünde*-‘seslenmek, çağırarak’ KE 170r/20; HKT 230a/2 anlamlarına gelecek şekilde de kullanılmıştır.

3.3. ARZ - SUNMA - TAKDİM

Arz kelimesi 1. Sunma, bir büyüğe takdim etme, sunu; 2. Saygı ile anlatma, ifâde etme, bildirme; 3. Gösterme; 4. Bildirilmek istenen husus, hâl anlamlarına gelmektedir. Sunma; bir şeyi büyük veya saygı duyduğu bir kimse, topluluk yâhut makâma nezâket kurallarına uyarak verme, arz etme, takdim etme, gönderme, yollama anlamlarına gelirken takdim de yine aynı şekilde 1. (Bir şeyi) Kendinden büyük ve üstün bir kimseye verme, sunma; 2. (Bir kimse veya şeyi) Birine tanıtmaya, tanıştırmaya; 3. Öncelik tanıma, öne alma anlamlarını taşımaktadır. Bu ifadeler alt tabakada bulunan bir kimsenin üst tabakada bulunan bir kimseden herhangi bir isteği, arzuyu yahut talebi ifade ederken kullanılmaktadır. *ağır ayağ ötün-*, *'arz et-*, *'arz eyle-*, *'arza kııl-*, *'arza-dâşt kııl-*, *ma'rüz et-*, *tegür-*, *ötün-*, *ötünü tegin-*, *yükünü ötün-* vb. arz, sunma ve takdim bildiren ifadelerde konuşmacı kendini alçaltarak dinleyiciyi yüceltmekte böylece talebinin yerine getirilmesine zemin hazırlamaktadır. Üst tabakadaki kişilerin dışında tanrıya da yönelik talep ve isteklerde de benzeri yapılar kullanılmaktadır. Çalışmamızda tespit edilen arz, sunma ve takdim bildiren ifadeler şunlardır:

ançola- (Çin.+T.) 'sunmak, takdim etmek' (Clauson ED 175b; Erdal OTWF 430; Malov PDP 358b; Nadalyayev vd. DTS 44a; Räsänen VEWT 20a)

Ölmez (1995: 228) kelimenin etimolojisini (<Çin. *anchang*+T.+*IA-*) şekilde yapar. Clauson (1972: 175b) ise *ançu:* isminden yapıldığını ve 'to present, offer (something *Acc.*) || sunmak, takdim etmek' anlamında olduğunu belirtir. Erdal (2018: 147) ise kelime hakkında şunları söylemektedir: *anço+la-mak* 'hediye veya adak sunmak' fiilinin tabanı da başka bir dilden, Çince'den alıntıdır. Ancak, *ançola-mak* fiiline ilk olarak daha eski bir dönemde, Köl Tegin yazıtında ve yine Moğolistan'da

kurulan Uygur Bozkır İmparatorluğu'nun yazıtlarından Şine Usu yazıtında rastlamaktayız. Buna göre 9. yüzyılda Doğu Türkistan'a göç etmiş olan Uygurlar bu fiili kendileri Çince *anço* tabanından türetmediler demek doğru olacaktır. Doğu Türkistan Uygurları *anço* 'mükâfat' kelimesini kendileri de (genellikle *ögdir*'le ikileme hâlinde) kullanılmakta olsalar da bu kelimeyi ve bundan türemiş fiili Moğolistan'da oturan cedlerinden öğrenmişlerdir. *ançolamak* fiilinin yaratılışı Eski Uygur kültürünün öncesine, *asıramak* fiilinin benimsenişi sonuna rastlamaktadır. Bu iki fiilin ne *Dîvânu Lûgâti't-Türk*'te, ne de *Kutadgu Bilig*'de geçmemesi ilginçtir.

Orh. *ançola-* 'sunmak, takdim etmek' KT D 32; Uyg_{YAZ} 59; ŞU G 2

ışvaras tarqat anta ançoladım "(Onlara) ışvara (ve) tarkan unvanlarını orada takdim ettim." (ŞU G 2)

Uyg. *ançola-* 'armağan etmek, sunmak, takdim etmek' UWV 60; Huast 260, 286; (2) 'armağan olarak) yollamak, sunmak, vermek' BT XX 0041; HT III 192; HT VI 1759; HT VII 96, 420; *ançula-* TT VB 125; HT IX 1461-1462, 1987

a[ğır] talayniñ erkligi hağan hanım(ı)zıñ : artoq süzök kertgünçlüg huñ tay hiu kutınıñ : ançulayu oq huñ hiuniñ tegitlerniñ y(e)me : alqu üdlerte kutları buyanları asılıp üstelip : adasızın uzun yaşamaқта ulatı: alqu törlüg küsüşleri qanıp bütüp alqunı bilteçi burhan qutın bulmaqları bolzun "Ünlü ..... Nehrin hâkimi Kağanımızın çok saf imanlı huñ tay hiu (İmparatoriçe anne) saygınlığının ve aynı onun gibi huñ hiu (İmparatoriçe)'nun şehzadelerinin de her zaman saygınlıkları, sevapları artıp çoğalarak tehlikeden uzak uzun yaşamak ve diğer bütün dilekleri yerine gelip her şeyi bilen Buddha saygınlığına ulaşsınlar." (BT XXVI 8a.7-13)

ağır ayag ötün- 'saygıyla arz etmek'

Uyg. *ağ(ı)r ayag ötün-* 'saygıyla arz etmek' Suv IX 0100

ötrü anta êlig han ,, ol açariğa yükünüp ,, iki êligin kavşurup ,, ağır ayağ ötündi
“Daha sonra hükümdar, o âcâryanın önünde eğilip iki elini birleştirerek hürmetle
[ona] arzda bulunmuş.” (Suv IX 0098-0100)

‘arz et- (Ar.+T.) ‘takdim etmek, sunmak’

Kar. ‘arz it- ‘takdim etmek, sunmak’ AH C 41

aya til töret medh ötüngil ‘arz it “Ey dil övgü üret ve bunları arz et.” (AH C 41)

Çağ. ‘arz it- ‘takdim etmek, bir büyüğe sunmak, anlatmak’ BV 66/8; MÜN
M790a/11; FK 261/9, 329/5, 626/2 vd.

Devrân ilige kim ki vefâ nüşî ‘arz itip

Ol hem muqâbilide cefâ nîşî yitkürüp

“Dünya halkına kim bağlılık içlisi sunarsa, o da karşılığında eziyet zehri verir.” (BV
66/8)

‘arz ediş- (Ar.+T.) ‘(karşılıklı) takdim etmek, sunmak’

Har. ‘arz ediş- ‘karşılıklı takdim etmek, sunmak’ ME 197/5

ķāle-ni ‘arz edişdi-ler satığ kılmak uçun “Malı satmak için karşılıklı takdim ettiler.”
(ME 197/5)

‘arz eyle- (Ar.+T.) ‘bir büyüğe sunmak, anlatmak’

Çağ. ‘arz iyle- ‘bir büyüğe sunmak, anlatmak’ BV 149/4; FK 689/204

Cān u köñlüm kirdiler ğam deştığa güm bolğalı

Min hem ittim ‘azm çün ‘azm ittiler hem-rāhlar

“Gam çölünde kaybolunca ruhuma ve gönlüme girdiler, yol arkadaşlarım anlattığı
için ben de karar verdim.” (BV 149/4)

‘arz kı1- (Ar.+T.) ‘arz etmek, sunmak’

Kar. ‘arz kı1- ‘arzetmek, sunmak’ TİEM73 218r/9, 311v/2; AKT 139a/21

‘arz kılgay idinke “Tanrına arzet.” (TİEM73 218r/9)

Çağ. ‘arz kı1- ‘arz etmek, sunmak, saygı duyulan birine saygı ve hürmetle bir şeyi anlatmak (ayrıca: aktarmak, söylemek, istemek, dilemek)’ TEH T694b/4, T694b/8, T698a/3 vd.; TMA A722b/5, A725b/9-10, A730a/11 vd.; MÜN M788b/7, M788b/15; M790b/22 vd.; FK 181/6, 684/10, 689/13; MK 17b/1; ML 774b/10, 778a/24, ŞT 65b/11, 96b/12, 102b/12 vd.

Tilbelikdin bilmedim ni ‘arz kıldım iy Resûl

Tiñri haqqı allıda ayturda sin endâm bir

“Ey Resûl, delilikten saygı ve hürmetle ne anlattığımı bilmedim, Tanrının doğruluğu karşısında (bunu) söylersem sen (bana) boy ver (beni büyüt).” (FK 181/6)

‘arz kı11- (Ar.+T.) ‘arz edilmek, sunulmak, bir büyüğe saygıyla anlatmak’

Çağ. arz kı11- ‘arz edilmek, sunulmak, bir büyüğe saygıyla anlatmak’ MÜN M788b/26, M789a/20, M794a/20 vd.

ta[pu]ğda ma‘ûm bolsun dip kulluğ⁴⁵ du‘â ‘arz kı1ıldı “Huzurda bilinsin diyerek kul olmanın vazifelerinden biri olan dua sunuldu.” (MÜN M788b/25-26)

‘arz kı1m- (Ar.+T.) ‘arz edilmek, sunulmak’

Kar. ‘arz kı1m- ‘arz edilmek, sunulmak’ TİEM73 164v/5

anlar ‘arz kı1ıngaylar idileri üze “Onlar sahiplerine arz edilecekler.” (TİEM73 164v/4-5)

‘arza kı1- (Ar.+T.) ‘arz etmek, sunmak’

---

⁴⁵ Ayrıca bkz. *kulluğluk* (Ar.+T.) ‘teşekkür beyanı, şükran ifadesi’

Çağ. *kulluğluk* ‘teşekkür beyanı, şükran ifadesi’ ŞSL 239a

kulluğluk “Beyân-ı teşekkür; ubûdiyyet; arz, hizmet için müsta‘meldür; memlûkiyet” (ŞSL 239a)

Kar. ‘arza *kıl*- ‘arz etmek, sunmak’ Rylands 33/26b1; (2) ‘açığa çıkarmak, göstermek, sunmak’ TİEM73 311v/2, 331r/9, 345v/3 vd.; AKT 4b/1, 9a/6, 79a/7 vd.

biz ‘arza kıldığımız emānetni kökler üze hem yerler üze. “Biz hem gök hem yer üzerinde emanetini sunduk.” (Rylands 33/26b1)

Har. ‘arza *kıl*- ‘arz etmek, sunmak (ayrıca: teklif etmek)’ NF 48/6, 128/7, 157/13 vd.; KE 16r/18, 79v/9, 80v/19 vd.; HKT 5b/6, 408a/3

İshāk kırın kırşandı, niyāzın bī-niyāz melikge ‘arza kıldı, aydı: İlāhī Yusufnıñ ölügin tirigin maña bildürgil “İshāk, kuşağını bağladı, dileğini hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah’a sundu. Ey Tanrım, Yusuf’un ölüsünü yahut dirisini bana haber ver, dedi.” (KE 79v/8-10)

‘arza *kılın*- (Ar.+T.) ‘sunulmak’

Kar. ‘arza *kılın*- ‘sunulmak’ Rylands 34/59b1, 36/29b2, 37/3a3 vd.; (2) ‘açığa çıkarmak, göstermek, sunmak’ TİEM73 331r/9, 345v/3, 356r/7 vd.

‘arza kılındı anıñ üze kēçe üç adaqın turğan yügrük tāziler. “Geceleyin ona üç tane ayakta duran hızlı koşan Arap atı sunuldu.” (Rylands 34/59b1)

Har. ‘arza *kılın*- ‘arz edimek, gösterilmek’ HKT 434b/4; NF 187/9, 346/13

taqı Peygāmbar ‘as aydı: Menim ummatumnıñ ‘amalları tegme bir haftada êkki kıta maña ‘arza kılınur “Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: Benim ümmetimin amelleri haftada iki kez bana arz edilir.” (NF 346/13)

‘arza-dāšt *kıl*- (Ar.+Far.+T.) ‘bir büyüğe bir şeyi yazı hâlinde saygı ve hürmetle anlatmak, sunmak’

Çağ. ‘arza-dāšt *kıl*- ‘bir büyüğe bir şeyi yazı hâlinde saygı ve hürmetle anlatmak, sunmak’ TMA A728b/16; MÜN M789b/8, M791b/12, M793b/9 vd.

Meşhedde bu bende öz hâlin h'āce fülândın kim 'arza-dāşt kılıp irdim “Meşhed’de bu köle içinde bulunduğum durumu hoca filana yazı hâlinde saygı ve hürmetle anlatmışım.” (MÜN M789b/8)

‘arza-dāşt kılıl- (Ar.+Far.+T.) ‘bir büyüğe bir şeyi yazı hâlinde saygı ve hürmetle anlatılmak, sunulmak’

Çağ. ‘arza-dāşt kılıl- ‘bir büyüğe bir şeyi yazı hâlinde saygı ve hürmetle anlatılmak, sunulmak’ MÜN 788b/16

Nüvvab ‘arz kılgandın soñra ma’lūm bolgay dip kulluğ ‘arza-dāşt kılıldı “Nüvvab’ın arz etmesinden sonra anlaşıldı diyerek hizmet yazı hâlinde saygı ve hürmetle anlatıldı.” (MÜN 788b/15-16)

‘arz(ğa) tigür- (Ar.+T.) ‘huzura sunmak’

Çağ. ‘arz(ğa) tigür- ‘huzura sunmak’ MÜN M794a/18

zekâtçılar işidin be-vācibī mah-be-māh belki hefte-be-hefte vuķūf tapıp ‘arzğa tigürseler “Zekât dağıtımıyla ilgilenen memurlar işinden gerektiği gibi aydan aya belki haftadan haftaya haberdar olup huzura sunsalar.” (MÜN M794a/18)

‘arz(ğa) yitkür- (Ar.+T.) ‘huzura sunmak’

Çağ. ‘arz(ğa) yitkür- ‘huzura sunmak’ MÜN M787b/5, M788b/20, M791b/14 vd.; ML 781b/14

buyruğ yosunı birle ‘arzğa yitkürüldi “emre uygun bir şekilde huzura sunuldu.” (M788b/20)

‘arz(ğa/ığa) yitkürül- (Ar.+T.) ‘huzura sunulmak’

Çağ. ‘arz(ğa/ığa) yitkürül- ‘huzura sunulmak’ TEH T696b/14; MÜN 782b/7, M788b/20, M790b/6 vd.

e'izze-i ahbāb hıdmetide andağ 'arzğa yitkürülür “Muhterem kimselerin hizmetinde o şekilde huzura sunulur.” (MÜN 782b/7)

kıssa bir- (Ar.+T.) ‘arz etmek’

Kar. *kıssa bir-* ‘arz etmek’ KB 2498

çığay tul yetim kıssa birse ötüg

anı barça tıñlap ötünse ötüg

“Fakir, dul, öksüz ve yetim dileklerini dinler ve bunları beye arz eder.” (KB 2498)

körgitü keçür- ‘arz etmek, sunmak (ayrıca: açığa çıkarmak, göstermek)

Kar. *körgitü keçür-* ‘arz etmek, sunmak (ayrıca: açığa çıkarmak, göstermek) TİEM73

5r/4, 222r/4

yana körgitü keçürdi anlarnı feriştelерke “Sonra onları meleklerle sunuverdi.” (TİEM

5r/4)

ma'rüz et- (Ar.+T.) ‘arz etmek, sunmak’

Çağ. *ma'rüz et-* ‘arz etmek, sunmak’ FK 290/2

Yırlar öpüben eşk töküp nāleler iylep

Bir haste ğamın itküçi ğam-h'arğa ma'rüz

“Ağıtlar yakıp gözyaşı dökerek saygıyla eğiliyorum, bir hastanın sıkıntısını kederlenene arz et.” (FK 290/2)

ma'rüz eyle- (Ar.+T.) ‘arz etmek, sunmak’

Çağ. *ma'rüz eyle-* ‘arz etmek, sunmak’ FK 290/1, 290/5, 290/7

Hālim kim ikin iylegüçi yārga ma'rüz

Min bī-dil işin kılgüçi dil-dārğa ma'rüz

“Durumumu acaba kim sevgiliye arz edecek, ben dilsizliğimi sevgiliye arz edeceğim.” (FK 290/1)

ma ‘rūz kıł- (Ar.+T.) ‘arz etmek, sunmak’

Çađ. *ma ‘rūz kıł-* ‘arz etmek, sunmak’ FK 290/1, 290/3, 290/6

Hālim kim ikin iylegüçi yārga ma ‘rūz

Min bī-dil işin kılgüçi dil-dārğa ma ‘rūz

“Durumumu acaba kim sevgiliye arz edecek, ben dilsizliğimi sevgiliye arz edeceğim.” (FK 290/1)

öñ ıd- ‘sunmak, takdim etmek’

Kar. *öñ ıd-* ‘sunmak, takdim etmek’ Rylands 38/8b3

korğar mu sizler kim öñ ıdsa sizler öz rāzlarıñızda burun şadağalar “Kendi sırlarınızdan evvel sadakalar sunmaktan korkuyor musunuz.” (Rylands 38/8b3)

ötüg ber- ‘arz etmek’

Uyg. *ötüg ber-* ‘arz etmek’ İKPÖ XXIII.2.; (2) ‘öneri vermek’ İKPÖ XXIII.6.; (3) ‘ricada bulunmak’ İKPÖ XLIII.7.- XLIV.1. (4) ‘maruzatta bulunmak’ İKPÖ XV.5.

ötrü bu yarlığ eşidip beş yüz... satığçı eren-ler terilip içgerü ötüg berdi-ler kamağın edgü ögli teginke kulluğ..* barır biz ölser birle ölür biz kelser birle kelir biz tep ötüg berdiler “Daha sonra bu buyruğu işiten beş yüz tüccar toplanıp içeriye (sarayın içine) öneri(lerini) arz ettiler: Hepimiz İyi düşünceli prensin hizmetine gideceğiz. O ölürse birlikte öleceğiz. Geri dönerse, birlikte döneceğiz diye öneri verdiler.” (İKPÖ XXII.7-XXIII.6.)

ötün- ‘arz etmek, rica etmek’ (Clauson ED 62a; Doerfer TMEN II 574; Erdal OTWF 611; Malov PDP 408a; Nadalyayev vd. DTS 393b; Radloff OSTN I 1265; Sevortyan ESTY I 557-558; Starostin EDAL 1068)

Arasından geçmek, ulaşmak (Bir isteği sunma aşamasına ulaşmak) anlamındaki *öt-* ya da “düşündürmek” anlamındaki **öt-* fiilinden dönüşlülük eki *-n-* ile türemiş olabilir; ‘ötmek’ anlamındaki *öt-* fiilinden türemiş olma ihtimali azdır (Hamilton 2011: 158).

Orh. *ötün-* ‘arz etmek’ T 12, 14, 18 vd.; Ta G 4

[b]eş señüt kara bodun turuyun kaçım kaçka ötünti “beş general (ve) halk (önünde) ayağa kalkarak babam kağana (şöyle) arz ettiler” (Ta G 4)

Uyg. *ötün-* ‘arz etmek, sunmak’ İKPÖ VII.8., XLIV.7.; Suv V 0656, 0660, 0674 vd.; Suv VI 0058, 0437, 0600 vd.; Suv IX 91, 167, 503 vd.; Huast 38, 68, 100 vd.; DKPAM 0271; BT VIII A 62, 258, 494 vd.; HT III 737, 797; HT VI 1275, 1282, 1285 vd.; HT VII 605, 722, 974 vd.; HT VIII 438, 1396, 1528 vd.; HT IX 1329, 1331; (2) ‘rica etmek, yalvarmak’ IB 19, 54; BT I A₂ 37, F 20; BT III 237, 284, 851 vd.; BT XX 0224, 0231, 0489 vd.; BT XXIX 362, 449; BT XXXIII 013, 25, 225 vd.; HT VI 1474, 1081; HT VII 1883; HT VIII 757, 1696; HT IX 936; *ödün-* BT XXXIII B7-11; (3) ‘saygıyla söylemek, saygıyla sormak’ DKPAM 0181, 0191, 0219 vd.; BT XXI 0027, 1055, 1085 vd.; BT XXIII C 23, D 045, D 129; HT VII 771; HT VIII 243; HT IX 57, 208; (4) ‘rica etmek, saygıyla yapmak’ BT V 72, 84, 165 vd.; BT VII B 93, 102, I 13 vd.; BT IX 26.12, 38.11, 53.17 vd.; BT XIII 1.95, 29.06, 29.08; (5) rica etmek, yalvarmak, saygı göstermek (ayrıca: göndermek, (yavaşça) koymak, sormak) BT XXV 0010, 0108 vd.; (6) ‘arz etmek, ricada bulunmak’ Huast 317; Suv V 1428; BT VII 676, 681, 685f. vd.; BT XXVI 40.4, 41.3, 55.15 vd.; HT VII 309; HT IX 2167; (7) ‘rica etmek, ibadet etmek, arz etmek’ BT XXXVI H 059, H 061, F 106; TT I 160; TT IIA 36, 83; TT IVA 14, 18, 65 vd.; TT IVB 42; *ödün-* BT XIII 1.95 (8)

‘arz etmek, rica etmek, bildirmek (ayrıca: sormak, söylemek)’ Suv III III.3a.5, 184.18, 198.3 vd.; Suv IV 24⁴⁶, 45, 3303 vd.; HT VI 1399; HT VIII 2069; (9) ‘cevap vermek’ HT VIII 1410, 1450; (10) övmek, yüceltmek BT I B 9, 40, C 12 vd.

y(e)me buşi idisi süzük köñüllüg ratnav(a)çir ikıaŋ isman ikegünün kirtgünçine : altun öñlüg y(a)rukluğ nom erdinig ötünmek üze erinç ç(a)hşap(u)t maŋgal toyın bişinç aynıñ y(i)g(i)rmi ikisi : ki toŋuz : çı tigme tutmağ kün kamağ pınsun tınl(ı)ğlar asıgıña yağızka iner kün üze toŋguvan balıkta ratnav(a)çirniñ evinte biz ç(a)hşap(u)tmaŋgal isdavrı toyın : suvastı toyın : bilge taluy toyın üçegü başlayu bitidük yene altınç aynıñ altı yaŋısı şim sıçğan y(e)me çı tigme tutmağ kün üze y(e)me isdavrı toyın bişinç küin nomug bitiyü tolu kıltım : edgü. “Şimdi, sadaka sahibi samimi gönüllü *Ratna-vajra* ve *Ikıaŋisman*’ın (*Rkyaŋ-sman*) her ikisinin samimiyetine (dayanarak), Altın renkli ışık parıltılı *dharma* hazinesini arz etmek için, sefil Ç(a)hşap(a)t Maŋgal Toyın beşinci ayın yirmi ikisi, 己 *ji* domuz 執 *zhi* adlı ‘tutmak’ gün, (yani) bütün *devā*ların canlıların yararına yeryüzüne indiği gün, Toŋguvan (東關) şehrinde, *Ratna-vajra*’nın evinde, biz, Ç(a)hşap(a)t Maŋgal Isdavrı Toyın, Suvatsı Toyın, Bilge Taluy Toyın üçümüz, (sūtrayı) yazmaya başladık ve altıncı ayın altıncı günü 壬 *ren* fare ve 執 *zhi* adlı ‘tutmak’ günü (ben) Isdavrı Toyın beşinci kitabı yazmayı tamamladım. İyi.” (Suv V 1426-1436)

Kar. ötün- ‘arz etmek, rica etmek, saygıyla söylemek, dilekte bulunmak’ DankKelly I 289; KB 578, 1556, 1585 vd.; AKT 9b/34, 10b/33, 16b/26 vd.

ötündi bu ögdülmiş ilig kutı

uzun kiç tirilsü yadılsu atı

“Ögdülmiş arz etti: Ey devletli hükümdar, Allah uzun ömürler versin, şöhretin dünyaya yayılsın.” (KB 1585)

Har. ötün- ‘arz etmek, dilekte bulunmak’ KE 218v/21; İML 112

⁴⁶ Canlılar, Tanrı ya da Buddha’yla konuşurken *ötün-* fiilini kullanmakta, Tanrı ya da Buddha ise canlılarla konuşurken *yarlıka-<y(a)r-(ı)l-(ı)ğ+ka-* fiilini kullanmaktadır. Canlıların yalvarır, Tanrıların ise buyurur, hükmeder şekilde birbirlerine hitap etmeleri muhtemelen dünyevilik ve ilahîlikle ilgilidir (Tokyürek 2015: 509).

öyñi hālî kılgıl, bu kêçe rāzım, niyāzımñı bî-niyāz melikñiñ hazret[ide] ötüneyin tēdi.
Ümmühānî öy hālî kıldı “Evini boşalt, bu gece sırrımı, duamı hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allahın huzurunda arz edeyim, dedi. Ümmü Hânî evini boşalttı.” (KE 218v/20-21)

Çağ. ötüñ- ‘arz etmek, bir büyüğe bir durumu sunmak, rica etmek’ Sang 61v17; ŞSL 26a; DTO 46; MÜN M802a10; GT 38/4, 45/6, 119/2 vd.

mēñ vezīrñi öltürgendin soñ mēñi kısās üçün öltürse, melāmet-din selāmet bolğay-
mu erki dēp ötüñdi erse “Ben vezirini öldürdükten sonra beni kısas için öldürürse, üzüntüden kurtulacak mı acaba diye (bir büyüğe) durumunu sundu.” (GT 45/4-6)

ötün kııl- ‘rica etmek’

Çağ. ötüñ kııl- ‘rica etmek’ 65b/14

her kıaysısı bir türlük ve bir dürüst i’tibār kılgıu dek tārīh bolsa irdi yahşı bolur irdi tip
ötün kııldılar irse anlarnıñ ötüñlerini kabül kııldım “Her biri bir türlüdür, itibar edeceğimiz doğru bir tarih olsaydı iyi olurdu, diye (tarihlerini yazmamı) rica ettiklerinde onların bu ricalarını kabul ettim.” (65b/13-15)

ötünü tegin- ‘saygı ve hürmetle arzetmek’

İki cümleden oluşan bu yapıda, ana cümlede “rica etmek, dilemek” anlamlarında kullanılan *ötün-* fiili ile saygı ifade eden *tegin-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiil, geniş zaman ekiyle çekimlenmiştir. Ana cümleye *üçün* edatıyla bağlanan yardımcı cümlede, edattan hemen önce gelen ve iyelik ekiyle çekimlenen isimler ise dileğin kimin için yapıldığını gösterir (Ağca, 2015: 54).

Uyg. ötüñü tegin- ‘saygı ve hürmetle arzetmek’ Suv III 138.6, 183.1, 182.23; Suv VI 1073; BT III 851, 858; BT V 701, 703, 729 vd.; BT IX 25.15-16; BT XIII 42.5; BT XXV 0010, 0854, 1641 vd.; HT VI 1237, 1782; HT VII 766, 1597, 1872; HT VIII 488, 623, 2131 vd.; HT IX 286, 1128, 1223-1224 vd.; *ödünü tegin-* BT XIII 14.21;

ötgünü tegin- HT VII 1571-1572; (*ötüg*) *ötünü tegin-* HT VII 250-251, 1597; HT VIII 757

ötünü teginür[bi]z : tolp yertinçünün ayağuluğu bügü biliglig burhan[lar] tuyğuluğ nomlarığ kalısız tükel bilü y(a)rılıkamaqları üze [t(e)ñr]i yalñoқта ulatılarnıñ üzeliksiz bahşısı қаңı [ü]çün. “Bütün evrenin saygıdeğeri, bilgelik sahibi Buddha’ların doğacağı töreleri eksiksiz, tamamen bilen muhterem kişi(ler) ve diğerlerinin daimi öğreticisi ve babası için iyi dileklerde bulunuruz.” (BT XXV 456-460)

tegür- ‘arz etmek’ (Clauson ED 485b-486a)⁴⁷

Uyg. *tegür-* ‘arz etmek’ BT XXVI 16.22, 16.28-29, 17.151 vd.

inçip bo nom erdini erser edgü tetyük ol közünür ajunta oğ edgü tüške tegürdeçi ol nizvanılığ isimekig soğıtdaçı ol: köp üdün қорıғsız тıdıғsız ol alқu edgülüg törölerig yaқın kelürdeçi ol: kel kertü töz[üg] kör tep tedeçi ol bilir uқar yal(a)ñoқlarka utru etözin ig edgüsin tegintürdeçi ol nizvanılığ anahal aғunuñ emi yörünteki arsayan ol kirsiz arıғ ıdoқ nomluğ etözüg bütürdeçi uғrayu avanti tıltağı ol: üç törlüg қutrulmaқnıñ öñdün ozuğcısı ol: üç kölünüke tegürdeçi çın kertü yolu oruқи ol sansarlıғ taloy ügüzüg keçürdeçi [ta]r kemisi ol “Fakat bu öğreti-mücevherine gelince, o iyi birtanedir; şimdiki varoluştta hâlâ iyi mükâfat verir; tutku ısısı onu soğutur; her zaman bariyersiz ve engelsizdir; tüm iyi dharmaları yakınlaştırır; “Gel gerçek kökü gör!” der; bilen, zeki insanlara doğru, (?) bedenlerinin ig (?)’in iyiliğine ulaşmasına izin verir; o, kleśa-anāhal zehiri için bir çare olan rasāyanadır; açık bir şekilde kirsiz, saf ve kutsal bir dharma bedenine ulaşmanın nedeni ve sebebidir; üç tür kurtuluşun en önde gelen kurtarıcısıdır; Üç araca (= Skr. triyāna) götüren gerçek sonsuzluk ve yoldur.” (BT XXVI 16.20-30).

Kar. Kelime bu dönemde ‘dokundurmak, eriştirmek, ulaştırmak, değıdirmek, çekirtmek; musibet vermek; yanaşmak, dokunmak; isabet etmek; cezalandırmak;

⁴⁷ Fiile, Malov PDP 428b; Nadalyayev vd. DTS 549b; Radloff OSTN III 1037; Räsänen VEWT 469’da da rastalanmış ancak aradığımız anlamdan uzak olduğundan dolayı buraya dâhil edilmemiştir.

işitmek, duymak' anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *té/egür-* KB 3898; DankKelly II 7; TİEM73 63v/9, 97v/6, 144r/7 vd.; AKT 11b/1; Rylands 27/55b1, 29/38b1, 33/8b1 vd.; HKT 155b/8; *tigür-* AH 331

Har. Kelime bu dönemde 'değdirmek, dokundurmak, vermek, ulaştırmak, bildirmek; isabet ettirmek, göndermek' anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *têgür-* MM 9/2; *tegür-* NF 285/15; KE 29v/1; HKT 155b/8; *tigür-* HKT 241b/2

Çağ. Kelime bu dönemde 'sunmak; ulaştırmak; bir şeyi bir yere çıkarmak; kavuşturmak, götürmek, yerine ulaştırmak; ödünç vermek; değdirmek, vermek, zarar vermek; duyurmak; bir şeye sebep olmak, başına getirmek' anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *têgür-* AL 1314; GT 189/13; *tigür-* AL 246; TMA A727b/18, A728b/7; TEH T695b/2, T708b/26, T713b/25 vd.; MÜN M784a/25, M788a/23, M794a/18 vd., DTO 263

üntür- ançolat- (T.+Çin.) 'arz etmek, sunmak'

Uyg. *üntür- ançolat-* 'arz etmek, sunmak' HT VII 96

yağaların yığinturup üntürür ançolatur tümen s[anı] el uluşların "[Hükümdar] [halklarının] /// 10.000 ülkesini (izleyiciler karşısında) feda etmelerine ve yelelerini (bir hürmet hareketi olarak) hâkim olmalarına sebep verir" (HT VII 95-97)

yükünü ötün- 'saygıyla arzetmek'

Uyg. *yükünü ötün-* 'saygıyla arzetmek' TT IIA 81-82; TT IVA 7; TT IVB 34

ol ödün k(ı)ltı böğü han t(e)ñriken bu y(a)rl(ı)ğ y(a)rl(ı)kaduқта ötrü öküş kuwrag k(a)ra budun t(e)ñri iligke yükünü ötündiler y(e)me aikırdılar. y(e)me bizi'ñe dındarlarğa yüküntiler s(e)winç ötüntiler. k(a)m(a)ğ // // // // // ögrünçü boltı.. ikileyü yangırtı t(e)ñri o(?) // // // // // üze amrantı kirtgüntiler "O vakit, Böğü Han Tenriken bu emri verdiğiinde, birçok topluluk ve sıradan halk ilahî krala saygılarını gösterdiler ve

ona sevinçten çığlık attılar. Ve biz rahiplere saygılarını gösterdiler ve sevinçlerini belli ettiler. Bütün .... sevinçti. İkinci defa yeniden onlar tanrılarını sevdiler ... dolayısıyla ..... ve ona inandılar.” (TT IIA 79-85)

3.4. ÖVGÜ - MEDİH - TAKDİR

Övgü ve medih; bir kimseyi, bir şeyi beğendiğini ifade etme, övme, birinin meziyetlerini dile getirmek için söylenen söz veya yazılan yazı anlamlarına gelirken takdir de aynı şekilde beğenme, beğenip belirtme, değer verme anlamlarını taşımaktadır. Övgünün ilk örneklerini tarihî Türk dilinin yazılı kaynaklarından *Orhun Abideleri*'nde, Manici ve Burkancı çevrede yazılmış Uygur metinlerinde görmekteyiz. Orhun döneminde Gök Tanrı'yı, kendi boyunu, ilini, hanını ve hanın akrabalarını övme biçiminde gözlenen övgü Uygur döneminde *Orhun Abideleri* ile paralel biçimde devam etmiş; Manihaizm ve Budizm gibi inanç sistemlerinin etkisiyle Tanrılara, Tanrıçalara, Gurulara yapılan övgü biçimleri de bu unsurlara eklenmiştir. Karahanlı döneminde ise İslâmiyetin kabulüyle dinî unsurlara, Allah'a, peygamberlere, halifelere, evliya, enbiya ve din büyüklerine vb. yapılan övgülerle çember genişlemiştir. Semedli (2019: 65) yazdığı makalesinde *Orhun Abideleri*'nde kağanlara yapılan övgüyü şu şekilde tasnif etmektedir:

1. Kağanların tanrı tarafından bağışlanmış "kut"a ve "yarluk"a sahip olmaları
2. Kağanların halka ve millete gösterdikleri hizmetleri
- 3- Kağanların cömertliği ve adaletliliği
- 4- Kağanların milleti yoktan var etmeleri, düzene sokmaları
- 5- Kağanların alp, bilgili, doğru, yiğit ve cesur olmalarının övgüsü
- 6- Kağanların seçkinliği, savaş yeteneği, liderlik vasıfları
- 7- Türk devletinin gücü ve beylerinin, milletin dürüstlüğü.

Semedli (2019: 65) Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde ise Tanrılara, Tanrıçalara, Gurulara yapılan övgülerin yanı sıra hayvan, kuş, dağ, su, toprağa yapılan övgülerle kahramanların ve "kök böri"nin övüldüğünden de bahsetmektedir. Tarafımızca bu durumun süregelmesinde tabiat kültlerinin etkisi büyüktür. Karahanlı

dönemi eserlerinden ilk medhiyye ve siyasetnâme örneği *Kutadgu Bilig*'de klasik siyasetnâme geleneğine uygun olarak Allah'ın, peygamberin, dört halifenin ve hükümdarın övgüsü bulunmaktadır. Eserin başında yer alan manzum ve mensur mukaddimeden sonra “Tanrı Azze ve Cellenin Medhini Söyler”, “Peygamber Aleyhi's-selâmın Medhini Söyler”, “Dört Sahabenin Medhini Söyler”, “Parlak Bahar Mevsimini ve Büyük Buğra Han'ın Medhini Söyler” başlıkları altında esere giriş yapılmıştır (Adalıoğlu, 2916: 248).⁴⁸ Bunların dışında taradığımız eserlerde medih, takdir ve övgü bildiren ifadeler şunlardır:

āferīn(ler) kı1- (Far.+T.) ‘teşekkür etmek, beğenmek’

Çağ. āferīn(ler) kı1- ‘teşekkür etmek, beğenmek’ TEH T711a/12

Süleymān ‘aleyhi’s-selām Tiḡri ta ‘ālā sun ‘iġa āferīnler kı1ıp öz kılganıdın münfa‘il bolup Haḡ ta ‘ālā ḡaşıda ‘acziġa i ‘tirāf kıldı ve afv u maġfiret tiledi “Süleyman (a.s.) Tanrının kudretine teşekkür edip kendi gücünden eksiklik duyup Tanrı karşısında zayıf olduğunu kabullenip bağışlanma diledi.” (TEH T711a/12)

āferīn oḡı- (Far.+T.) ‘aferin demek, tebrik etmek’

Har. āferīn oḡı- ‘aferin demek, tebrik etmek’ KE 236r/10

‘İkāşe ḡuble kıldı, sahābeler ḡamuġ sewinçlüġ boldılar, ‘İkāşeḡa āferīn oḡıdılar “İkâşe (sahabelerle) öpüşünce sahabelerin tamamı sevindi ve İkâşeyi tebrik ettiler.” (KE 236r/10)

Çağ. āferīn oḡı- ‘beğenmek, takdir etmek’ TEH T713a/19

‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selām bildi kim anıḡ yüz yıl burunġı kılgan tereddüdi cihetidin Haḡ ta ‘ālā aḡa bu nev‘ ḡudretin körgüzdi ve anıḡ san ‘atıġa āferīn oḡup merkebin minip öz şehriġa tipredi “Uzeyir (a.s.) onun yüz yıl sonraki kararsız kalması sebebiyle

⁴⁸ Dede Korkut Hikâyeleri’nde övgü için ayrıca bkz. Samedli, 2019.

Tanrının ona bu şekilde gücünü göstereceğini bildi ve onun sanatını takdir edip yük hayvanına binip kendi şehrine gitti.” (TEH T713a/19-20)

alka- ‘övmek, methetmek’⁴⁹ (Clauson ED, 138a; Erdal OTWF 48; Malov PDP 357a; Nadalyayev vd. DTS 38a; Räsänen VEWT 17b; Sevortyan ESTY I 137; Starostin EDAL 1154, Radloff OSTN I 389)

Uyg. *alka-* ‘övmek, methetmek’ UWV 48 fiilin kullanımı için bkz. *alka- törüt-*, *öge alkayu tegin-* vd.

Kar. *alka-* ‘alkışlamak, övmek’ fiilin kullanımı için bkz. (*alkış*) *alkaş-*, *alkayu ög-* vd.

Çağ. *alka-* ‘hayır dua etmek, hamd ve şükürde bulunmak’ AL 24, 126, 127; DTO 33; ŞSL 20a

alka- “Hayır dua etmek, tahsin ve sipas etmek.” (ŞSL 20a)

alka- törüt- ‘övmek yaratmak’

Uyg. *alka- törüt-* ‘övmek yaratmak’ BT V 174

y(e)me bişinç barçada içgerürek barçada üzerek kut sını(ı)ğ uluşlardan ordulardan biş yüz miñ tümen t(e)ñri kırğınların t(e)ñri oğulanların alkamış törütmiş ol: kim ol örginniñ özinteg ordusinteg oruninteg olurgusinteg bolup turular “Ve beşincisi: Her şeyi ihtiva eden ve her şeyden daha yüksek olan ‘kut’ kısmının ülkeleri ve saraylarından, 500.000 on bin tanrı kızı ve tanrı oğlu tarafından övülür öyle ki tahtın merkezi ve yeri gibi hazırda dururlar. Büyük olan odur” (BT V 170-177)

---

⁴⁹Sevortyan, kelimenin kökenini **a-ka-* şeklinde açıklar (Sevortyan 1974: I 137). Ancak Türkçede fiilden fiil yapan *GA-* yapım ekinin bulunmaması nedeniyle bu açıklama Röhrborn ve pek çok Türkolog tarafından eleştirilmiştir. Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch* adlı eserinde kelimenin etimolojisinin **a+ka-* olabileceğini belirtmiştir. Ancak Türkçede ‘övmek, alkışlamak’ anlamında bir **a/* isim kökü bulunmamaktadır (Demirci 2016: 83).

alkan- ‘övülmek, methedilmek’ (Clauson ED 138b; Erdal OTWF 587; Malov PDP 357a; Nadalyayev vd. DTS 38a)

Uyg. *alkan-* ‘methetmek, övmek’ UWV 49; Huast 248, 250, 251; BT V 668

bir biligin arıg köñülün alkansıg törö bar erti “İçtenlikle ve temiz kalple dua etmemiz gerekliydi” (Huast 247-248)

Kar. Kelime bu dönemde ‘tükenmek, bitmek, mahvolmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. TİEM73 203r/9

alkat- ‘göklere çıkarılmak, övülmek’ (Clauson ED 138a; Erdal OTWF 761; Nadalyayev vd. DTS 38a)

Uyg. *alkat-* ‘göklere çıkarılmak, övülmek’ DKPAM 0023, 0029, 4641; BT XIII 39.3; BT XXIII A 089, G 335; TT III 59

alkatmış idok elig uluşuğ ağır basıp orunğa olurmış toköz y(ê)g(i)rminç yılmta ilkide kılmış bu[ya]nlarnıñ tüşi bolmış “Methettirilmiş kutsal ülkeyi on dokuzuncu yılın başında fethedip tahta oturmuş” (DKPAM 0029-0032)

alkayu ög- ‘alkışlamak, övmek’

Kar. *alkayu ög-* ‘alkışlamak, övmek’ KB 5786

kişi körse ögse sini alkayu

atıñ barsa ilde vefalıg tiyü

“İnsanlar gördükçe seni övsünler, memlekette adın vefalı insan olarak yayılsın.” (KB 5786)

alkış alka- ‘alkışlamak, övmek’

Uyg. *alkış alka-* ‘alkışlama, övme’ BT V 147, 508; TT I 170

/// tavar kelürüp et’özke. ton bıçıp biznii teg/.../iglii dintarlar... bolup edgü alkış alkaşam(ı)z. böğüngiçeh uzun: ögrünçüke mengikeh bolmañı bolzun. y(a)zdan

astar hirzah “Vücuda uygun bir elbise getirildi... bizim gibi ... seçimler ... övgülerimiz bugün olduğu kadar uzun sürsün ve neşe ve mutluluk bir parçası olsun! Yazdān āstār hirza!” (BT V 143-151)

alkış alka- ‘övülmek’

Kar. *alkış alka-* ‘övülmek’ DankKelly I 219

begke alkış alkaldı “Bey övüldü ve iyi hasetleri sayıldı.” (DankKellyI 219)

alkış birü yarlıka- ‘destek verip lütfetmek’

Uyg. *alkış birü y(a)rl(ı)ka-* ‘destek verip lütfetmek’ Suv III 186.23, 189.14

ol üçünç kuvrağka nom nomlayu y(a)rılıkamışta ol raçaradnaprabasi atl(ı)ğ t(e)ñri burkantin yügerü bo altun önglög y(a)ruk yaltrıklığ kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)ğ nom ertiniğ eşidip ötrü üyeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymağ burkan kutı küsüşin boşgundum tutdum okıdum sözledim ötrü ol üdün t(e)ñri t(e)ñrisi burkan maña burkan kutıña alkış birü y(a)rılıkap inçe tip y(a)rılıkadı “O üçüncü topluluğa öğretiyi açıklayıp buyurduğunda, o, Râjarnatnaprabhâsa (?) adlı tanrı Buddhadan şimdiki, bu altın renkli, parlak, ışıltılı, her (şey)den (çok) yükseltilmiş, öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini işitip, sonra, daha üstün bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezme (adlı) Buddha kutsallığı dileğini öğrendim, (gereklerini) yerine getirdim, okudum, söyledim; sonra, o vakit tanrılar tanrısı Buddha, bana destek verip, lütfedip şöyle diyerek buyurdu.” (Suv III 186.12-187.1)

alkış bul- ‘alkışlanmak, övülmek’

Kar. *alkış bul-* ‘alkışlanmak, övülmek’ KB 246

kişi edgü atın kör alkış bulur

atıkmış isiz ölse kargış bulur

“Bak insan iyi ad ile alkışlanır; adı kötüye çıkmış kimse ölünce beddua alır.” (KB 246)

alkış id- ‘tebrik etmek’

Uyg. *alkış id-* ‘tebrik etmek’ HT IX 1600, 1605-1606

... ,, *yungu suvluḡ* ,, *bitig** .../u *katsi* ,, *san monçuk çınratgu yunguk kaptsi patir içintä yunguḡı birle* ,, *ıdıp inçe tep alkış iddi* ,, *küseyür m(e)n fir kou waḡ teginiḡ miḡ burhanlar ıdoḡ eligleri üze töpüsin sıḡazun yüz buyanlar etözi[nte] ornaşzun tep munçulayu alkı[ş] iddi* ,, *han eşidip ertinü [yazıl][tı]* “Yıkamak için bir su kabı, kitaplar [okumak (?)] için bir raf (bir kürsü?), bir tespih, bir çingirak çubuḡu (Skr. *khakkhara*), içinde sabun olan bir sabun kutusu ve o, [prense] tebriklerini şu sözlerle gönderdi: “Bin Buddha’nın kutsal elleriyle Prens Fo Guang Wang’ın başına dokunmasını arzu ediyorum! Yüz kat Puḡya ona yaslandı (kelimesi kelimesine: onun bedenine)!” Bu şekilde ve bu sözlerle [Tripiṡaka ustası] bir tebrik gönderdi. İmparator [bunu] duyduktan sonra ziyadesiyle mutlu oldu.” (HT IX 1596-1607)

alkışla- ‘alkış etmek, övmek, teşvik etmek, dua ve sena etmek’ (Radloff OSTN I 392)

Çaḡ. *alkışla-* ‘alkış etmek, övmek, teşvik etmek, dua ve sena etmek’ DTO 33; ŞSL 20a

alkışla- ‘Alkış itmek, teşvik etmek, dua ve sena itmek’ (ŞSL 20a)

alkıtu ög- ‘alkışlayarak övmek, övmek’ (Nadalyayev vd. DTS 39a)

Kar. *alkıtu ög-* ‘alkışlayarak övmek, övmek’ KB 5610

öküş alkıtu ögdi ögdülmişig

ayur sözlediḡ sen özüḡ bilmişig

“Hükümdar, Ögdülmiş’i candan alkışladı, övdü ve: Sen kendi bildiğini söyledin, dedi.” (KB 5610)

atık- ‘hayır dua etmek, övmek, sena ve medh etmek’⁵⁰ (Clauson ED 47b; Erdal OTWF 493; Nadalyayev vd. DTS 67a; Radloff OSTN I 462)

Çağ. atık- ‘hayır dua etmek, övmek, sena ve medh etmek’ DTO 6; Sang 30a11; ŞSL 5a

atık- “Kesb ü iştiḥâr itmek, nam ve şöhret kazanmak” (ŞSL 5a)

atık- ‘alkışlanmak, dua edilmek, övülmek’⁵¹

Çağ. atık- ‘alkışlanmak, dua edilmek, övülmek’ ŞSL 4b

atık- “Hayır ve dua ve alkış itmek” (ŞSL 4b)

avın⁵² ‘övmek’

Kar. avın- ‘övmek’ KB 95

öger atın ündep ünin türtüşüp

küwenç birle awnur sewinçke tüşüp

“Ötüşleri ile yarış ederek adını anıp, sevinç ve huzur içinde onu överler.” (KB 95)

aya birle ün kııl- ‘alkışlamak’

Har. aya birle ün kııl- ‘alkışlamak’ HKT 175a/3

⁵⁰ Kelime diğer dönemlerde ‘şöhret kazanmak, ün sahibi olmak’ anlamlarına gelecek şekilde gözlenirken yalnızca bu dönemde ‘hayır dua etmek, övmek, sena ve medh etmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

⁵¹ Kelimeye etimolojik sözlüklerin bazılarında rastlanmış olsa da verilen anlam buradaki kullanımına uygun değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *atık-* Radloff OSTN I 465; Sevortyan ESTY I 203.

⁵² Kelimenin anlamı indekste avunmak, alışmak biçiminde verilirken Güler, 2008: 227’de kelimenin 1. anlamı ‘övmek’ biçiminde verilmiştir. Kelimeye etimolojik sözlüklerin bazılarında rastlanmış olsa da buradaki anlama gelecek şekilde kullanılmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *avın-* Clauson ED 12b; Nadalyayev vd. DTS 69b; Radloff OSTN I 70.

tağı bolmadı alarnıñ namāzı, ew atında, meger sıırmaq tağı aya birle ün ılmak. Tatıñ ınnı, ol nerse kim kúfr ketrür irdiñiz “Onların namazı; ıslık alma, alkışlama (hareketlerinden dolayı) Tanrı nezdinde kabul olmadı. Cezayı tadın, bunların herhangi biriyle küfre girmiş oldunuz.” (HKT 175a/2-3)

aya yap- ‘el yapmak (alkışlamak, takdir etmek)’

Kar. aya yap- ‘el yapmak (alkışlamak, takdir etmek)’ DankKelly I 272

ol ars ars aya yaptı “O, iki eliyle alkışladı.” (DankKelly I 272)

ayala- ‘alkışlamak’ (Clauson ED 273a; Nadalyayev vd. DTS 27a)

Kar. ayala- ‘alkışlamak’ DankKelly II 317

ız ayaladı “Kadın, elleriyle alkışladı.” (DankKelly II 317)

avla- ‘övmek, yüceltmek’⁵³

Uyg. avla- ‘övmek, yüceltmek’ BT XXV 3927

ılturğal[ı kişi]lerniñ ay[ıg ılınların] avlamalı:: :[yertinü]lög egillerniñ yolsu[z] oynama külmek [ ] LYK savlarıg [sözlemelim:] kişilerke ayıp t[ers tetrü] yaa ikekke kertgüntü[rmelim] “[İnsanların] [kötü amellerini] övmek istemiyoruz. [Dünyevî] sıradan insanların arpık [tatminkâr], gayriciddi ve tahrik edici [ ] şeylerini [aıklamak] [istemiyoruz]. İnsanlara [uzaktaki] şeyleri duyurmak istemiyoruz ve onları s[apkın] şeytanlara inanmaya ikna etmek istemiyoruz.” (BT XXV 3925-3932)

hamd (u/ve) sena ay-/ayt- (Ar.+T.) ‘şükür ve övgüde bulunmak’

Har. hamd (u/ve) senā(lar) ay-/ayt- ‘şükür ve övgüde bulunmak’ KE 116r/12, 143r/9-10; NF 93/14, 106/2, 145/13 vd.

⁵³ Kelime, Clauson ED 397b’de geçmekte olup burada verilen anlamı karşılamamaktadır.

Mūsī bir ediz yêrde Benī İsrā'îlni yığıp Mevlī ta'ālā]ğa hamd u senā aydılar “Mûsâ, yüksek bir yere İsrâiloğulları'nı topladı (birlikte) Tanrıya şükür ve övgüde bulundular.” (KE 116r/11-12)

hamd (u/ve) senā kı1- (Ar.+T.) ‘şükür ve övgüde bulunmak, övmek’

Kar. hamd (u/ve) senā kı1- ‘şükür ve övgüde bulunmak, övmek’ AKT 145a/11-12

bularğa imāmlik kıldı ve andın minberge ağdı. Teñri te'ālāğa hamd u senā kıldı “Bunlara imamlık yaptı ve oradan minbere çıktı. Tanrıya şükür ve övgüde bulundu.” (AKT 145a/11-12)

Har. hamd (u/ve) senā kı1- ‘şükür ve övgüde bulunmak, övmek’ NF 32/6, 76/4, 83/8 vd.

kaçan kim keldim, Peyğāmbar 'as'қа habar bērdim erse, Peyğāmbar 'as sewündi, Haq te'ālāğa hamd u senā kıldı taqı cümle halāyıqğa icāzet bērdi. Ėwleringe kayttılar “Gelip Peygamber (a.s.)’ye haber verdiğimde Peygamber (a.s.) sevindi, Tanrıya şükür ve övgüde bulundu herkese izin verdi. Evlerine döndüler.” (NF 32/5-6)

iltifāt (u/ve) tahsīn kı1- (Ar.+T.) ‘iltifat ve takdir etmek’

Çağ. iltifāt (u/ve) tahsīn kı1- ‘iltifat ve takdir etmek’ TEH 701a/6

suçı tüşni mundaq didi kim bir bāğda üç hūşe / üzüm kördüm, ol üzümni sıkıttım, fi'l-hāl çağır boldı, anı melikke tuttum içip maña iltifāt u tahsīn kıldı “Sucu (hükümdarın sakiliğini yapan kişi), rüyasını şöyle anlattı: Bir bağda üç salkım üzüm gördüm, o üzümü sıktırdım, şarap oldu, onu hükümdara tuttum içip bana iltifat ve takdirde bulundu” (TEH 701a/5-6)

istihsān kı1- (Ar.+T.) ‘takdir etmek, övmek’

Har. istihsān kı1- ‘takdir etmek, övmek’ NF 189/7

cümle ‘ulemā istihsān kıldılar. Neme körklü cevāb aydı tēp medh kıldılar “Âlimlerin tamamı takdir ettiler. Çok güzel cevap verdi diyerek övdüler.” (NF 189/7-8)

kögedür- ‘övmek, göklere çıkarmak’ (Erdal OTWF 807; Clauson ED 710b; Nadalyayev vd. DTS 324b)

Uyg. kövedür- ‘övmek, göklere çıkarmak’ BT XIII 13.66; **kökeddür-** Suv III 135.11, 137.3; HT IX 691; **kövedür-** BT XIII 216

yavızıĝ edgü tip kökeddürüp edgüg yavız tip qodıqarturup ezüküg kirtü ermezig erür tip tidim erser... “Kötüyü iyi diyerek yüceltim, iyiyi (de) kötü diye aşağılatıp, yalanı, doğru olmayanı doğrudur diye (tanıttım)ise...” (Suv III 135.11-12)

(atı/adı) kötrül- ‘(adı) yüceltilmek’ (Erdal OTWF 666)

Uyg. (atı) kötrül- ‘(adı) övülmek’ Suv III 132.5, 133.2, 149.21 vd.; Suv IV 24, 41, 3268 vd.; Suv V 0181, 0656, 0665 vd.; Suv VI 0666, 0079; DKPAM 956, 2448-2449, 3979; BT I C 1, F 21; B III 111; BT VIII B 39, 45, 54 vd.; BT IX 105.20; BT XIII 14.5, 19.44, 27.10 vd.; BT XXI 0028, 0840, 0844 vd.; BT XXV 1293, 1398, 1405 vd.; **(atı) ködrül-** BT III 121, 137, 370 vd.; BT VIII A 258, 281; BT XIII 6.11, 14.9, 14.18 vd.; **(atı küüsü) kötrül-** HT VII 1740-1741

atı kötrülmiş ayaĝka tegimlig t(e)ñrim, birök ol eligler hanlar bo nom erdinig boşgundaçı tutdaçı tört törlüg terin kuvraĝıĝ ayayu aĝırlayu küyü küzetü tutup k(a)ltı ögi kañı k(e)ntü oĝlın kızın oĝşayurça amrayurça ne k(e)rgekin egsüksüz tüzü tüketi berserler, ötrü biz kamaĝun ol elig hanıĝ küyü küzetü tutup, kamaĝ yalañuqqa barçaqa bir yañlıĝ ayatĝay aĝırlatĝay biz, anı üçün atı kötrülmiş ayaĝka tegimlig t(e)ñrim biz kamaĝ tört m(a)haraaçlar öz öz kuvraĝımız birle közünmez et’özin bo nom erdini eyin ederü yorıp küyü küzetü tutĝalı; yene y(e)me bo nom erdinig tıñladaçı tutdaçı eliglerniñ hanlarınñ adasın tudasın tarqarĝalı, yaĝısın yavlañın ketergeli oduĝ saĝ bolĝay biz “Adı yüceltilmiş, saygıya lâyık Tanrım, eğer o

hükümdarlar bu öğreti mücevherini öğrenecek, gerçekleştirecek dört tür topluluğa da saygı göstererek koruyup sanki anne babanın kendi oğlunu kızını severmişçesine ne gerekiyorsa eksiksiz tamamıyla verdiklerinde biz hepimiz o hükümdarı koruyup bütün insanlara eşit şekilde saygı göstereceğiz bu sebeple adı yüceltilmiş saygıya lâyık Tanrım biz dört Mahārājalar kendi topluluğumuz ve görünmeyen gizlenmiş bedenimizle bu öğreti mücevherini dinleyecek, (onun gereklerini) yerine getirecek hükümdarların sıkıntısını ve düşmanını uzaklaştırmak için uyanık olacağız.” (Suv VI 0079-0099)

kükül- ‘övülmek’ (Erdal OTWF 668; Nadalyayev vd. DTS 325a)

Uyg. **kükül-** ‘övülmek’ Suv V 0221, 0595

meniṅ y(a)ruḁum : burhanlarınṅka oḡṣatı : buyanlıḡ bilge biliglig : yiviglerim bützünler : y(e)me ançulayu oḡ : küKüleyin yalaṅuzın : tolṗ yirtinçü içinte : çoḡluḡ küçlüḡ erksinmekin : oḡṣatıḡsız bolayın “Benim parlaklığım *buddhalar*ınkine benzer olsun, sevap (Skr. *puṅya*) (ve) hikmet donanımlarım tamamlansın ve öylece de bütün yeryüzünde yalnızca ben övüleyim. İhtişamın (ve) gücün hâkimiyeti bakımından benzersiz olayım.” (Suv V 0218-0223)

kükül- çavıḡ- ‘övülmek ün sahibi olmak’

Uyg. **kükül- çavıḡ-** ‘övülmek ün sahibi olmak’ BT III 771; BT VIII B 89; *kükülür edgüliḡ işler* BT III 864

toḡuz on bir mahākalṗ maytrı dyanıḡ bıṣrundunuz oḡretintiṅiz. anı üçün maytrı tep atıṅız bo yertinçöte küküli çavıḡtı teṅrim “Maitrı meditasyonu uygulayıp öğrendiḡiniz doksan bir mahākalpa (sırasında), bu yüzden Maitreya olarak adınız bu dünyada (ikileme) meşhur oldu, Majesteleri!” (BT III 768-771)

küle- ‘övmek, methetmek’ (Clauson ED 716a; Erdal OTWF 441; Nadalyayev vd. DTS 325a)

Uyg. küle- ‘övmek, methetmek’ BT VIII B 23, 48, 216; BT IX 13.39; BT XXIII A 054; BT XXV 0816, 1016, 1194; BT XXXVI A 024; HT VII 284; HT IX 654-655, 686; **küüle-** HT VII 186

anta ötrü inçe tip tidi.. meniñ antağ küçüm küsünüm yoğ kim teñri burğannıñ edğüsin erdemini kiñ alğığ küleyü sözlegülüg ne yime tire yığyırak (!) ayu bireyin. “Bunun üzerine Pürnabhadra şöyle dedi: Benim, Tanrı Burkan’ın iyiliğini, faziletini tefsilâtiyle överek söyleyebilecek kadar gücüm kuvvetim yoktu. Ancak Bunun hakkında topluca (şunu) söyleyeyim.” (BT IX 13.35-41)

külel- kötrül- ‘övlmek yüceltilmek’

Uyg. külel- kötrül- ‘övlmek yüceltilmek’ HT VII 23-24

yaratmış süösi bo erür; y(e)me külelmış kötrülmüş köni nomuğ; bilge ermeginçe neñ keñürtgeli bolmaz “Övülen ve yüceltilen hakiki öğreti, sizin metinleriniz, kişi bilge olmadıkça yayılamaz.” (HT VII 22-26)

kületil- kötrül- ‘yüceltilmek övlmek’

Uyg. kületil- kötrül- ‘yüceltilmek övlmek’ BT XIII 13.18

közünür öd[te öñdün ki]din küntin tağdınkı: körünç [üküş tolp қамағ o]ntın sınarқы: kületilmiş kötrülm[[iş baştınқы]]ta baştınқы: köp қамағ burhan [:]. “Şu anda [doğuda, batıda], güneyde ve kuzeyde, görünürde, pusulanın on farklı yönünde [yüceltilmiş, ilki], her şeyden önce (ikileme) Buddhalar [üstün (?).” (BT XIII 13.16-19)

mahta- ‘övmek, methetmek’ (Vambery EWTS 232; Starostin EDAL 919⁵⁴; Levitskaya vd. ESTY VII 12; Radloff OSTN IV 1997⁵⁵)

Çağ. mahta- ‘övmek, medh etmek’ ŞSSL 277a; ŞT 99a/15; ŞHD 102a/11; **mahta-**⁵⁶ ŞSSL 275/b; BV 473/6; ŞHD 43b/9

Anı mahtasam ‘ayb kıılmañ mini

Kim ol şî‘r ü inşādudur hoş kelām

“Onu övdüğümde beni ayıplamayın; sözün güzelliği şiirde ve edebî güzellik taşıyan her türlü söz veya düz yazıdadır.” (ŞHD 102a/11)

medh ay-/ayt- (Ar.+T.) ‘övmek, methetmek’

Har. medh ay-/ayt- ‘övmek, methetmek’ NF 82/17

cümlesi kelip musulmān boldılar taķı şā‘irları Peygāmbar ‘as’ğa medh ayturlar

“Hepsi gelip Müslüman oldular ve şairleri Peygamber aleyhisselamı överler.” (NF 82/17)

Çağ. medh ay-/ayt- ‘övmek, methetmek’ GT 46/4, 77/5

sulh kıılmaķ tileseñ düşmen ile medh ayğıl

yüzide ğıybetiñ içre neçe me ğıybet kılsa

söziniñ açığıñı sevmeseñen süçit kēl

ağ[z]ı neçe me tüyiñni musībet kılsa

“Düşmanınla barışmak istersen onu öv, yüzünde çekiştirmenin içinde her ne kadar dedikodu da olsa; sözünün acısını sevmiyorsan dilini tatlılaştır, ağzın dilin her ne kadar felakete uğrasa da (başına ne gelirse gelsin tatlı dilli ol).” (GT 46/4-6)

⁵⁴ bkz. P.Mong. < *magta-*

⁵⁵ Kelime, burada *mahta-* biçiminde yer almakta olup “övmek” anlamının dışında “açıklamak, izah etmek” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Aynı şekilde kelime Çağatay Türkçesi dönemi sözlüklerinden DTO 495’te de *mahta-* biçiminde geçmekte olup “tanımlamak, tarif etmek, belirtmek, göstermek” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

⁵⁶ Kelime, DTO 495’te de geçmekte olup ‘tanımlamak, tarif etmek, belirtmek, göstermek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

medh bol- (Ar.+T.) ‘medh etmek, övmek’

Kar. medh bol- ‘medh etmek, övmek’ AH 28

anıñ öğdisindin tatır bu tilim

anıñ medhi bolsa şeker şehd aña

“Onun medhinden ağzım tatlılanır; onun yâdı, dilim için, şeker ve baldır.” (AH 27-28)

medh et- (Ar.+T.) ‘övmek, methetmek’

Çağ. medh ét- ‘övmek, methetmek’ GT 140/9

bir şâ‘ir oğrılar kabîle-sige uğrap uluğ-larığa medh etti erse, emîrleri emr kıldılar kim

“Bir şair, hırsızlar kabilesine uğrayıp büyüklerini övse de emirleri şu şekilde emretti.” (GT 140/8-9)

medh kııl- (Ar.+T.) ‘övmek, medhetmek’

Har. medh kııl- ‘övmek, medhetmek’ NF 76/13, 106/3, 114/10 vd.

cümle ‘ulemâ istihsân kıldılar. Neme körklü cevâb aydı tęp medh kıldılar “Âlimlerin tamamı takdir ettiler. Çok güzel cevap verdi diyerek övdüler.” (NF 189/7-8)

medh ötün- (Ar.+T.) ‘övmek, methetmek’

Kar. medh ötün- ‘övmek, methetmek’ AH 41

aya til törüt medh ötüngil qanı

men artutkılayın şahımqa anı

“Ey dil, medihler yarat ve sun, hâni, ben onları şâhıma armağan edeyim” (AH 41-42)

ög- ‘övmek, methetmek’ (Clauson ED 100a; Malov PDP 405b; Nadalyayev vd. DTS 379a; Räsänen VEWT 369a; Vambery EWTS 7; Radloff OSTN I 1178; Sevortyan ESTY I 494-495; Starostin EDAL 1165)

Orh. *ög-* ‘övmek, methetmek’ Y_{YAZ} 42/1; BK G 15; O 11

*öz yërim odoğ yërim esiz e élim kanım kün ay esiz e nas tegi ö<z> yërimin beg<i>
ögür?* “Öz yerim kutlu yerim ne yazık! Kutlu yurdum, hanım, güneş (ve) ay, ne
yazık! <...> kadar öz yurdumun beyi(ni) över(im)?” (Y_{YAZ} 42/1)

Uyg. *ög-* ‘övmek, methetmek’ Suv III 176.13; Suv V 0038, 0133, 0182 vd.; Suv VI
1130; Suv IX 772; DKPAM 1645; BT I D 12, B 121, B 227; BT V 118, 235, 340;
BT VII 311, E 8; BT VIII A 78, 82; BT IX 19.5, 61.21, 72.36 vd., BT XIII 1.54,
20.43, 37.5; BT XX 0953; BT XXV 2253, 3607; BT XXVI 22a.19, 108.5; BT XXIX
062, 199, 768 vd.; BT XXXVI A 148, A 266-267, 277 vd.; HT III 912; HT VII 696,
1397

*... ol ögmekin alku bizni öge (yarlık)adı .. amti aymançsız kırkıncısız köj(ülin) nom
tınlalım anta ötrü (teñri) teñrisi burkan şakılar işi ...-t antağ türlüğ titrüm (teriñ) nom
nomlayu yarlıkadı ... -/ ol nomuğ işidip sekiz (t)ümen künçuyar kutka tegdiler “...
o övme ile hepimizi haşmetle övdü. Şimdi korkusuz bir gönül (gönül rahatlığı) ile
dini dinleyelim. Bunun üzerine (Tanrılar) Tanrısı Burkan (teñri teñrisi Burkan = Skr.
devati deva buddha), Şākya kadınları ... bunca türlü derin (anlaşılması güç) dini
haşmetle vaaz etti... Bu vaazı işitince 80 000 kraliçe ermeye (kut = Skr. bodhi)
ulaştılar.” (BT IX 23.20-28)*

Kar. *ög-* ‘övmek, methetmek’ AH 126, 227, 235 vd.; KB 95, 3163, 4186 vd.;
DankKelly I 181, 353, 405 vd.; TİEM73 261v/5; AKT 45a/17, 144b/13, 145a/1

biliglig sözi pend nasihat edep

biligligni ögdi ‘acem hem ‘arab

“Bilgilinin sözü öğüt, nasihat ve edeptir; bilgiliyi acem de arap da övdü.” (AH 125-
126)

Har. *ög-* ‘övmek, yüceltmek’ HKT 128b/6, 197a/6; NF 76/4, 76/13, 95/15 vd.; KE
85v/18, 85v/18, 159v/4 vd.; ME 52/5, 61/4, 71/5 vd.; MM 4/2, 392/4

taķı mēni kişi öger bolsa, men anıñ ögmekini sewer-men “Birisi beni övdüğü zaman, onun (beni) övmesini severim.” (NF 371/16)

Çağ. *ög-* ‘övmek, methetmek’ AL 715; BV 416/4, 461/3, 559/5; HBD 66/4; FK 280/7, 551/3; ŞHD 71b/8, 176b/1; MK 87b/7

dehr gül-zārıda ol gül hüsnnin ögsem ‘ayb imes

hāssa kim kılgay sözüm ol serv-i gül-ruhsār hıfz

“Gül bahçesinde ol gül güzelliğini övsem ayıp olmaz; bilhassa kim sözümü ol gül yanaklı selviye saklayacak.” (HBD 66/4)

ög- alka- ‘övmek, methetmek’ (Nadalyayev vd. DTS 379a)

Uyg. *ög- alka-* ‘övmek, methetmek’ Suv III 135.5, 153.15-16, 154.17-18 vd.; Suv IV 3474; Suv V 1420; Suv VI 0542, 0813-0814, 0989 vd.; DKPAM 1247; BT III 71; BT V 295; BT IX 10.13, 27.25, 85.56; BT XIII 37.8; BT XXI 1284; BT XXIII H 028, H 190; BT XXIX 22, 238, 381 vd.; BT XXXIII 22, 238, 381 vd.; BT IX 10.13, 27.25; TT III 97

neçede birök bo savlarığ adınsığ kılıp övke köñül turğursar ötrü ançata oķ bo bütmiş işin içğınur ikileyü taķı ed tavar bolmaz anın bo savlarta saklanmış yıçanmış k(e)rgek, yene ürüg uzatı meni oğlum kızım birle öge alķayu, bo edgü kılınçığ kılıp on ķarmap(a)t küzetip biziñe buyan evirmiş k(e)rgek “Eğer bu sözleri başka kılıp öfke düşüncesini ortaya çıkarsa o zaman işte bu bitmiş işini elinden kaçıırır ve ikinci bir kez mal mülk olmaz bu sebeple bu sözlerden korkmak gerek yine daima beni oğlum ve kızım ile överek bu iyi davranışı gerçekleştirip on iyi işi gözetip sevapları bize çevirmesi gerek.” (Suv VI 0982-0991)

ög- küle- ‘övmek, takdir etmek’ (Nadalyayev vd. DTS 379a)

Uyg. *ög- küle-* ‘övmek, takdir etmek’ Suv V 0030, 0158–0159, 1416; Suv VI 0068, 0200-0201, 0417 vd.; BT III 848; BT VIII B 216; BT XXIII F 187; BT XXV 1015,

1016, 1194; BT XXVI 39a.53; BT XXXVI A 341; HT VII 236, 265, 1983; *ög-küüle-* HT VII 613; (2) ‘övmek, yüceltmek’ HT VI 1496

ol yer orontakı éligler hanlar bo nom erdiñ süzök kertgünç köñülin eşidser tıñlasar ögser küleser, tapınsar udunsar ayasar ağırlasalar “O yerdeki hükümdarlar, bu öğreti mücevherlerini gönülden dinlese, övse, hizmet etse, saygı gösterse.” (Suv VI 0066-0069)

ög- yıv- ‘övmek, methetmek’ (Nadalyayev vd. DTS 379a)

Uyg. *ög- yıv-* ‘övmek, methetmek’ DKPAM 2980; BT IX 61.21; BT XXV 1016-1017; *ög- yıw-* TT I 50

sans(ı)z üküş t(e)ñri hatunları ırağdın turup seviglig ünin ırlayu élig begig ögüp yıvıp inçe tıp tediler “Pek çok Tanrı hanımları uzaktan bakıp, sevimli sesleriyle şarkı söyleyip hükümdarı överek şöyle dediler.” (DKPAM 2978-2981)

ög- yükün- ‘övmek secde etmek’

Uyg. *ög- yükün-* ‘övmek secde etmek’ BT XXVI 32b.16, 39a.17; BT XXIX 050

[ ] (P) L [ ] [ ] /YKY / [ ] (P) *tepremetin kams[a]m[atı]n’ // [ ] [inça] k(a)ltı y(a)ru[k] k[ö]zünü köñülsüz erür: inçip taşt[ın sınar] [ ] körgitür: körtle yüz meñiz meñizke körtle KWYR / [ ] bol[ur:] yaruğ közünü teg adırtısız erken tınl(ı)ğlar korlı as[ıglı]L’R kim ögügli yükünüglıke artok sevmez ol tınlığıg T[ ]*. “... hareket etmeden]... [tam] ışıldayan aynanın “anlamsız” olduğunu şimdi gösterdiği gibi... dışarıda [en]... yüz için güzel yüz [wi] rd... güzel... parlayan aynaya denk iken, ... canlılar ... zarar ve fayda ... kim ... övüp secde eden ... pek sevmeyen ... bu canlı ...” (BT XXIX 045-050)

ögdi ay-/ayt- ‘övmek, methetmek’

Kar. *ögdi ay-* ‘övmek’ TIEM73 294r/9

añar ol ögdi aymaķ kökler içinde yer içinde yatġu namāzı vaķtiye tegse siler kün orta namāzına tegse siler “Göklerde ve yerde her türlü övgü O’na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriřtiġinizde de O’nu tesbih edin (övin).” (TİEM73 294r/9-295v/1)

Har. *ögdü ayt-* ‘övmek, methetmek’ ME 61/4

ögdü anı, ögdü ayttı aña “Onu övdü, ona övgü söyledi.” (ME 61/4)

ögdü bul-⁵⁷ ‘övmek’

Kar. *ögdü bul-* ‘övmek’ KB 239, 241, 2400

isizke söküş edġü ögdü bulur

özünge baķa kör qayusın qolur

“Kötüye sövülür, iyi övülür; iyice dikkat et, canın hangisini ister.” (KB 239)

ögdü id- ‘övmek, methetmek’

Har. *ögdü ıy-* ‘övmek, methetmek’ ME 106/5

ögdü ıydı payġambarġa “Peygambere övgü gönderdi.” (ME 106/5)

⁵⁷ ayrıca bkz. *ögdilig* ‘övmeye değer’

Uyg. *ögdilig* ‘övmeye değer’ TT VB 111; HT IX 520

yenele tuşdum iki eliglerniñ süö yaratu y(a)rılıķamaķlarıña üküş tegi tegindim „ *iki hanlarınñ idok ögdil[ig] y(a)rılıġına* „ *etiġ yaratıġların yada y(a)rılıķap biligsiz tümgerig tüzünü körü y(a)rılıķamıřlarıña çınlayu köñülin qorķu eymenü teginür m(e)n* “Birkaç kez iki imparatorun (yani Taizong ve Gaozong’un) [çevirilerim için] önsözler yazdığımı tecrübe ettim ve birçok kez iki imparatorun [yazılı] kutsal övgü hükümlerinin [şerefine] nail oldum. Onlar ihtişamlarını (yani önsözlerini yaydıklarından ve böylelikle [de] bütün cahilleri ve aptalları da [göz önünde bulundurdular, [bu nedenle] kalbimde hakikaten korku besliyorum.” (HT IX 516-526)

Kar. *ögdilig* ‘övgüye değer’ KB 240; TİEM73 214r/91; *ögdilik* Rylands 31/19b2

hem bėrdimiz biz olarķa rahmetimizdin hem kıldımız olarnı key ögdilik yüksek “Onlara hem rahmetimizden verdik hem de onları çok övgüye değer kıldık.” (Rylands 31/19b2)

ayrıca bkz. *ıdıġsız ögdilig* ‘mânisiz övmeye değer’

Uyg. *ıdıġsız ögdilig* ‘mânisiz övmeye değer’ BT XXV 1932

bilge bilig tergini atl(ı)ġ t(e)ñ[ri] burhan qutuņa:: yükünürbiz ıdıġsız ögdilig atl(ı)ġ t(e)ñri [bu]rhan kutuņa:: yükünürbiz [ça]kimuni atl(ı)ġ t(e)ñri burhan [ku]tuņa: yükünürbiz maitri <atl(ı)ġ> t(e)ñri [bu]rhan qutuņa <-> yükünür biz “Tanrı [Bu]ddha’nın "Engelsiz Övgü" (Asaşgakırti) olarak adlandırılan görkemine boyun eğiyoruz. Tanrı Buddha’nın [Şā]kyamuni adlı ihtişamına boyun eğiyoruz.” (BT XXV 1931-1934)

ögdî(nî) til(inde) yorit- ‘övgüde bulunmak’

Kar. ögdini tilinde yorit- ‘övgüde bulunmak’ KB 530

körüp sewdi hâcib bu ay toldını

tilinde yoritti kamuğ ögdini

“Hâcib bu Ay Toldı’yı gördü ve sevdi; ona her tür övgüde bulundu.” (KB 530)

ögdil- ‘övmek, methedilmek’ (Clauson ED 104a; Erdal OTWF 696; Nadalyayev vd. DTS 379b)

Kar. ögdil- ‘övmek, methedilmek’ KB 177, 909; TİEM73 212r/4; **ögdül-** Rylands 26/90a1, 33/31a3, 36/21b2 vd.; TİEM73 317r/6, 355r/5, 734r/4; AKT 92a/10

ilig aydı edgü tuçı ögdilür

müni bu isizler ara sawlanur

“Hükümdar dedi: İyi daima övülür; kötüler onda şu kusurları bulurlar.” (KB 909)

Har. ögdül- ‘övmek, methedilmek’ HKT 570a/2

tağı ‘ayb kılmadılar anlardın, meger kim biterler Tanrığa yinggen, ögdülmüş “Ve ayıp etmediler, yalnız hâkimiyet sahibi, övülen Tanrıya iman ederler.” (HKT 570a/1-2)

öge alqayu tegin- ‘saygıyla övmek’

Uyg. öge alqayu tegin- ‘saygıyla övmek’ Suv III 154.18; Suv V 0128, B 0145

amtı m(e)n kirtülüg etözüm tılım köñülüm üze :: yükünürm(e)n ıçanu ol burhanlar

kutıña : öge alqayu teginürm(e)n : kıdığsız edgülüg köllerin : tapıg uduğ kılıurm(e)n :

tützükin çeçekin barçağa “Şimdi ben gerçek bedenim, dilim ile gönlüm ile o

buddhalar kutuna sakınarak hürmet ederim. (Onların) sınırsız erdem göllerini

saygıyla överim. Tütsü ve çiçeklerle hepsine hizmet ederim.” (Suv V 0125-0131)

öge küleyü tegin- ‘överek saygıyla yapmak’

Uyg. *öge küleyü tegin-* ‘överek saygıyla yapmak’ BT III 848; *öge küüleyü tegin-* HT VII 613

altunluğ kümüşlüğ hua çeçeklerig saçalım. adroğ ögdilerinizni öge küleyü teginelim. azunlar sayu kılmış kazğanmış alko kamağ tsuy erinç ağır ayıg kılinçlarımıznı körüp anta kşanti ötünü teginelim teñrim “Altın ve gümüş çiçekleri saçalım. Sizin farklı övgülerinizi minnetle övelim. Bizim yaşamdaki bütün varlığımızı, gerçekleştirilmiş ve kazanılmış günahlarımızı ve zor cürümlerimizi görelim ve sonra tövbe edelim, tanrım!” (BT III 846-852)

öge küleyü yarlıka- ‘överek lütufta bulunmak’

Uyg. *öge küüleyü y(a)rl(ı)ka-* ‘överek lütufta bulunmak’ HT III 668-669; HT IX 308 *uluğ t[erin]* [kuvrağ arası]nta öge küü[leyü y(a)rl]ıkap, eşidip tutdaçı ... sudur nomnuñ ... ol tep, munçulayu ... bar, sözleyür m(e)n ... s(e)n amtı bolğay az[an] üze ağıtıp sudur [ağı]lıkıg nomlağıl tep tedi* “[Tāthagata, seni ey Ānanda], büyük topluluk içerisinde övüp şu şekilde adlandırmak lütfunda bulundu. [Ānanda] sūtraların ... dinleyip tutan birisidir. Bundan dolayı ben derim ki, minbere çıkıp sūtra hazinesini vaaz etsen iyi olur.” (HT III 667-675)

öge yarlıka- ‘övmek, iltifat etmek’

Uyg. *öge y(a)rl(ı)ka-* ‘övmek, iltifat etmek’ BT XX 0952

[inça tep] y(a)rılıkadı: ananta köñül[ü]ñin [ıdtu(?)]ırmağıl ağıtmağıl: ne üçün tep [te]ser: ananta meniñ şravak tıtsi[l]erim arasınta üküş eşidmiş: eşidmişig unıtmadın tutdaçı anant [ol] tep öge y(a)rılıkayukm(e)n neñ bodis(a)t(a)v[ı]ğ ögmiş ermez(m)e)n: [inçip] ananta bo saşınç [kudalı]m ananta bilge bilig[lig ş]ravaklar bodis(a)t(a)vlarnıñ [edgüleri]n edremlerin ülgülegeli teñle[geli saşınsar]lar k(a)ltı t[aloy ögüz] [su]vnuñ [edgüleri]n “[Buddha] [konuşmaya] lütfetti: “Ey Ananda! Aklını kaçırma (?) ve sırt çevirme! Neden? Ey Ananda! Benim śrāvaka öğrencilerim

arasında seni ‘çok işitmiş biri’ olarak övmeye tenezzül ettim, duyulanları unutmadan tutan Ānanda, hiçbir şekilde seni bir Bodhisattva olarak övmedim. [Şimdi], Ey Ananda Bu düşünceye sahip olalım! Ey Ananda! Bilge śrāvākalar Bodhisattvaların [iyiliğini] ve sevabını ölçmeyi ve tartmayı düşündüklerinde, denizlerin ve okyanus [sularının] miktarını Bodhisattvaların erdemlerini [gerçekleştirecekler] ama ölçemeyecekler.]” (BT XX 947-959)

Har. *öge yarlıka-* ‘övmek, iltifat etmek’ KE 123r/17, 224r/3

lā-cerem İdi ‘azze ve celle Kur’ān içinde öge yarlıkadı “Şüphesiz Yüce Tanrı Kur’an içinde övdü.” (KE 123r/17)

öge yükün- ‘överek saygı göstermek’

Uyg. *öge yükün-* ‘överek saygı göstermek’ TT III 169

yig üstüngii t(e)ñrim(i)z siziñe. yirtinçütekii tınl(ı)ğlar[.] yintem nırbanta toğzunlar. ayançañ köñülin yükünürbiz. alku yirtünçütekii tınl(ı)ğlar alp adalarıntın ozzunlar. amrılmış nırwaniğ tapzunlar. öge yükünmiş buyanı(ı)z tüşinte. üstüngii altınkıı t(e)ñrilerniñ. öngii öngii kut vakşıklarniñ. üstelzün t(e)ñridem küçleri [.] “biz kendimiz • sizden önceki en yüksek Tanrımız. Dünyadaki tüm canlılar • her zaman Nirvāna’da yeniden doğsun • Saygı dolu bir kalple eğiliriz • Dünyadaki tüm canlılar • onun büyük tehlikelerinden kaçsın • ve huzurlu Nirvānayı bulsun • Övgü ve hamd ü sena işlerimiz intikamla • üstteki ve daha aşağıdaki tanrılar ve çeşitli ruhlar • ilahî güç büyür.” (TT III 166-170)

öge yükünü tegin- ‘överek saygı ve hürmetle eğilmek’

Uyg. *öge yükünü tegin-* ‘överek saygı ve hürmetle eğilmek’ BT XXVI 32b.16-17

altun öñlüg y(a)ruk:: yaltrıqlıg közrülmiş nomluğ çın erdinike:: :: :: arıg yeg üstünki köni tüzüni [tuy]mağıg bütürteçi erkligke [ar]ıg ağır [ ] uluğ [ ] kölüñülerniñ keñ teriñ ağılıkı tetmişke:: alku kamağ sudurlarniñ eligi hanıya:: siziñe

öge yükünü teginür (P) m(e)n :: :: edgülüg bolzunlar “Her şeyden üstün altın renkli ışık parıltısının yüce yasası” olan hakiki mücevhere; anuttarasamyaksaṃbodhi’yi tamamlayan krala; derin, geniş, saf, yüce olarak anlamlandırılan ... Büyük ... Araç olarak adlandırılana; bütün sūtraların kralının önünde saygıyla eğiliyorum (Bu) iyi olsun!” (BT XXVI 32b.1-18)

öggülük külegülük bol- ‘övülecek takdir edilecek olmak’

Uyg. *öggülük külegülük bol-* ‘övülecek takdir edilecek olmak’ BT XXV 0816

bökünki künte bo nomluğ orondağı kamağ uluğ kuvrağ öñin öñin yarağınça uvutluğ iyatlığ köñülin etözüg köñülüğ yup arıtıp: öñdünki kılınçlarığ ökünü ötünüp [es]ki kılınçığı ertürüp: yañı kılıçığı kıl((ma))sarlar: alku burh[anlar]ka öggülük külegülük bolgaylar “(Bugün) bu talim mahalinde (bodhimañda) bulunan bütün büyük cemaatin üyeleri, geçmişteki cürümlerini, utançlarını ve kötü karmalarında yaşadıklarını, beden ve ruhla temizleyeceklerdir, her biri kendisi için ve (her biri) uygun şekilde sadakatle itiraf edeceklerdir ve eğer yeni bir (kötü) amel işlemezlerse, o zaman bütün Buddhalar tarafından övülmeye ve hürmet edilmeye değeceklerdir. Birbirleri bugünden [itibaren] herhangi birinin imtiyazlarına sahip olduğunu görürlerse, o zaman onun başarılı olup olmayacağını tartışmamalıdır.” (BT XXV 0812-0817)

ögit- alkat⁵⁸ ‘övmek, yüceltmek’ (Nadalyayev vd. DTS 38a)

Uyg. *ögit- alkat-* ‘övmek, yüceltmek’ BT XX 0332

burhanlar[nıñ] tsısınıtı törösinte [bol]mağ üze köñüli taloy [ö]güz teg keñ alığı erdi: [a]lku burhanlarğa ögütmiş alkatmış t(e)ñri burhan titsileriñe ulatı t(e)ñrili yañuqlı terin kuvrağk[a] kamağk[a] [ ] er[ ] [ka]m[a]ğ [ ] k[ö]türüp ki[ ] [ip] adınlarğa b(e)lgürtmedin “Buddhaların yasasına ve hükmüne göre, kalbi okyanus ve deniz

⁵⁸ Malov PDP 406a.

kadar geniş ve engindi. O tüm Buddhalar tarafından övüldü ve ona tapıldı ve herkes tarafından medh ü senada bulunuldu. İnsanları kurtarmak amacıyla] taşıdı (?) o hepsini [...]" (BT XX 0327-0340)

ögitil- alkatıl- ‘övülmek, yüceltilmek’ (Erdal OTWF 694)

Uyg. *ögidil- alkadıl-* ‘övülmek, yüceltilmek’ BT III 71-72; *ögitil- alkatıl-* BT XXVI 133.36

munı munçolayu kamağ gaṅgavaluk gaṅ ögüz içindeki kum sanınça bögü biliglig burhanlar üze. katgi kaṅçari iki törlüg pratikabudlar üze alte bağ üzeki arhantlar üze. ögidilmiş alkadılmış sevidilmiş tapladılmış bükünki bo kudluğta pravriklığ yanı künniñ edgülerin sözlemek noş arsiyanlıg “Ganj nehrindeki bütün kum taneleri sayısınca bilge Buddhalar ile, beklenen iki (tür) Pratyekabuddhalar ile, altı sınıfta (sıralanan) Arhantlar ile, övülmüş, sevilmiş bugünün Pravāraṅā yeni günün iyiliğinin anlatılması yaşam iksiri gibi, bereketlidir.” (BT III 67-74)

ögmek kııl- ‘övmek, methetmek’

Uyg. *ögmek kııl-* ‘övmek, methetmek’ BT XXXVI A 263

yana y(e)me k[amağ tağ]lar hanı sumer tağça ülgül[ençsiz yeti] erdinilig ügmek kıılıp buş[ı berser] ol buyanlıg ügmekiniñ ülgüsin teñin ülgülegeli sanağalı bolğay bo amita ayuşe sudurnuñ buyanlıg ügmekiniñ ülgüsin teñin ülgülegeli sanağalı umağay “Yine bütün dağların hükümdarı Sumer dağlar kadar sayısız yedi mücevheri bir araya getirmek için sadaka verse, o sevap-kütlesinin sayısı ölçülür ve hesaplanır; (fakat) bu Amitaayuse-sūtranın sevap-kütlesinin ölçüsü ve miktarı ölçülemez ve hesaplanamaz.” (BT XXXVI A 261-268)

öğü- ‘övmek’ (Malov PDP 406a; Radloff OSTN I 1194)

Har. *öğü-* ‘övmek’ ME 8/8

ögdül buldı anı, ögümiş buldı anı “Onu övmeye değer buldu, onu övmüş buldu.”
(ME 8/8)

ögül- ‘övlmek’ (Clauson ED 106b; Nadalyayev vd. DTS 381b; Vambery EWTS 7)⁵⁹

Kar. *ögül-* ‘övlmek’ DankKelly I 194; AKT 17b/35, 75a/6, 92b/4
er ögüldi “Adam övüldü.” (DankKelly I 194)

Har. *ögül-* ‘övlmek’ HKT 72b/8, 278a/9; ME 69/7, 85/6

burtarttı yüzini / ögülmüş er / şör kıldı şörbanı / arıg kıldı sözni “Yüzünü ekşitti övülmüş kişi; çorbayı tuzlulandırdı sözünü arındırdı.” (ME 69/7-8)

ögünç bol- ‘övlmek’

Kar. *ögünç bol-* ‘övlmek’ KB 2292

uwutka bolup qorqlıq alplıq qılır

ögünçke bolup er özin öldürür

“Korkak kimse dahi haysiyetini korumak için, kahramanlık gösterir; övülmesi için insan kendisini ölüme atar.” (KB 2292)

ögüş- (I) ‘(birbirini) övmek’ (Clauson ED 119a; Erdal OTWF 564; Nadalyayev vd. DTS 382a)

Kar. *ögüş-* ‘birbirini övmek’ DankKelly I 188

ekki eren ögüşdi “İki adam birbirini övdü.” (DankKelly I 188)

Har. *ögüş-* ‘birbirini övmek’ ME 195/5

el tutuştılar, ögüştiler, lāğlaştılar “El tutuştular, birbirlerini övdüler, şakalaştılar.”
(ME 195/5)

---

⁵⁹ Fiil, Radloff’ta da geçmekte olup “toplanmış olmak, yığılmak” anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığından buraya dâhil edilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *ögül-* OSTN I 1199

ögüt⁶⁰ ‘(birini) övmek’ (Clauson ED 103b-104a; Erdal OTWF 781; Nadalyayev vd. DTS 382a)⁶¹

Uyg. *ögüt*- ‘(birini) övmek’ BT XXXIII 29, 419

inçip yene yirde t(e)ñride eñ ağırı ögütmiş kişi tip titir “Yine böylece yerde gökte en saygın ve övülmüş kişi diye adlandırılmıştır.” (BT XXXIII 29)

sağa⁶² ‘övmek’

Har. *sağa*- ‘övmek’ ME 89/5

sağadı ölügge, sağayu şî’r aytdı ölügge “Ölen kişiyi övdü, ölüyü överek şiirler okudu.” (ME 89/5)

sağayu şî’r ay-/ayt - ‘överek şiir okumak, övgü dolu şiir okumak’

Har. *sağayu şî’r ay-/ayt* - ‘överek şiir okumak, övgü dolu şiir okumak’ ME 89/5

sağadı ölügge, sağayu şî’r aytdı ölügge “Ölen kişiyi övdü, ölüyü överek şiirler okudu.” (ME 89/5)

sena al- (Ar.+T.) ‘methedilmek, övülmek’

Kar. *sena al-* ‘methedilmek, övülmek’ AH 238

aķı er biligni yete bildi kör

anın sattı malın sena aldı kör

“Cömert adam bilgiyi yedebildi, bak malını onunla sattı ve sena aldı.” (AH 237-38)

sena ay-/ayt- (Ar.+T.) ‘övmek, sena etmek’

⁶⁰ Fiilin kullanımı Uygur Türkçesi döneminden sonraki dönemlerde de devam etmiş olup “övmek” anlamından bambaşka bir biçimde “öğütmek, taşla ezmek” anlamlarına gelecek şekilde taranan eserlerde yer bulmuştur.

⁶¹ Fiil, Malov’da ve Courteill’de de geçmekte olup “öğütmek, taşla ezmek” anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığından buraya dâhil edilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *ögüt-* PDP 49; DTO 72

⁶² Fiil, Clauson’da geçmesine rağmen aradığımız anlama gelecek şekilde kullanılmamış olup *sağak* ve *sakal* maddelerine atfı yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *sağa-* ED 805b

Kar. *sena ay-/ayt-* ‘övmek, sena etmek’ KB 3898; AKT 17b/17; *sena ayu-* AH 3

ayur miñ sena ol uğan teñrike

ezel hukmi tegrür köni egrike

“O kadir Tanrıya bin sena olsun; doğruya ve eğriye ezel hükmünü o eriştirir.” (KB 3898)

Har. *senā ay-/ayt-* ‘övmek, sena etmek’ NF 4/2, 10/8; KE 133v/8, 212r/2, 212r/6 vd.

haķıķatta tañrı te‘ālā peygambar ‘aleyhi’s-selāmķa senā aytur taķı kılınmış kıldaçı

zelleterini yarlıķar “Şüphesiz ki Tanrı, peygambere (a.s.) övgüde bulunur ve yaptığı, yapacak olduğu yanlışları buyurur.” (NF 4/2)

sena kıl- (Ar.+T.) ‘övmek’

Kar. *sena kıl-* ‘övmek’ KB 1256, 3116, 3716; AH 336

şükür kıldı artuķ sewindi ilig

sena kıldı rabķa kötürdi elig

“Hükümdar şükretti ve çok sevindi; elini kaldırdı ve Tanrıyı övdü.” (KB 3116)

Har. *senā kıl-* ‘şükürde bulunmak, övmek’ NF 57/17; MM 284/1

Haķ te‘ālādın maña vahy keldi: Yā Muhammed, başıñ kıldurğıl taķı maña senā

ķılğıl! “Tanrıdan bana vahiy geldi: Ey Muhammed, başını kaldır ve bana övgüde bulun.” (NF 57/16-17)

sena tile- (Ar.+T.) ‘övgü ve medhte bulunmak’

Kar. *sena tile-* ‘övgü ve medhte bulunmak’ AH 336

eger kelse erdin saña edgülük

öküş kıl erdiñ senasın tile

“Eğer bir kimseden sana iyilik gelirse, o adamı çok medhet ve (onun medhini) iste.” (AH 335-36)

sena oı- (Ar.+T.) ‘övmek, methetmek’

Kar. *sena oı-* ‘övmek, methetmek’ KB 5952

ükür kıldı ilig bayata yana

telim ögdi birle oıdı sena

“Hükümdar tekrar Tanrıya ükretti; ona çok hamd ve senada bulundu.” (KB 5952)

sıla- ötün- ‘övmek saygı göstermek’⁶³

Uyg. *sıla- ötün-* ‘övmek saygı göstermek’ BT XXV 1809

tizigig biltei atl(ı) t(e)ri burhan utı[a: yükünürbiz tülüklü] çolu yalınlı edgülu edremlig atl(ı) t(e)ri burhan utıa :] [yükünürbiz] kün [t(e)ri y](a)rul[ü atl(ı) t(e)ri burhan] [amrı]lmı [yorılı] atl(ı)[ t(e)ri burhan utıa: yükünür]biz teprensiz atl(ı) t(e)ri burhan utı[a: yükünürbiz] odgura sılagulu ötüngül[ük atl(ı) t(e)ri burhan utıa :] yük[ünürbiz] “Sırayı bilen” (Jñānakrama) adlı Tanrı Buddha’nın ihtiamının önünde boyun eiyoruz. “İhtiam ve erdeme sahip olan” (Urgatejas) adlı Tanrı Buddha’nın ihtiamının önünde boyun eiyoruz. “Günein parıltısı olan” (Sūryaprabha) adlı Tanrı Buddha’nın ihtiamının önünde boyun eiyoruz. “Sakin tabiatlı” (Praśāntagāmin) adlı Tanrı Buddha’nın ihtiamının önünde boyun eiyoruz. “Sarsılmaz” (Akśobhya) adlı Tanrı Buddha’nın ihtiamının önünde boyun eiyoruz. “Mutlaka övünülen ve saygı gösterilen” adlı Tanrı Buddha’nın ihtiamının önünde boyun eiyoruz.” (BT XXV 1804-1810)

tahsīn eyle- (Ar.+T.) ‘beenmek, takdir etmek’

a. *tahsīn iyle-* ‘beenmek, takdir etmek’ FK 292/7, 298/6

un Nevāyī körüben yār yüzün cān birdi

amze ta‘rīz itiben iyledi tahsīn ‘ārız

⁶³ *sıla- ötün-* biçiminde madde baı olarak yer almasa da TMEN III 1135 *ılam? ılem?* maddesinin 2 ve 3. alt balıklarında *sıla-* fiiline deinilmitir.

“Nevâyî, sevgilinin yüzünü gördüğünde can verdi, sevgilinin gamze çukuru dokunaklı söz söyleyince sevgilinin yanağını takdir etti.” (FK 292/7)

tahsîn kı1- (Ar.+T.) ‘beğenmek, takdir etmek’

Çağ. *tahsîn kı1-* ‘beğenmek, takdir etmek’ GT 1/13; HAK 201

kaçan bu şâh-zâde-i fîrûz-baht ‘inâyet ‘aynı birle nazar kı1ıp bu türkî tercemeniñ ba‘zısını tahsîn kı1ıp teşrîfi birle müşerref kı1dısa, kâffe-i enâm havâssu ‘avâm emîr ü ra‘iyyet rağbet kı1ıp hüsn-i kabûl birle telakkî kı1dılar “Ne vakit bu şansı açık şehzade iyilikle bakıp bu Türkçe tercümenin bazısını takdir edip şereflelendirmesiyle şereflendiyse de, canlıların tümü halkın seçkinleri emirler ve halk rağbet gösterip güzel bir şekilde kabul ettiler.” (GT 1/12- 2/1)

tañrı(nı) yaraşınca bil- ‘Allah’ı lâıyıkıyla takdir etmek, övmek’

Kar. *tañrını yaraşınca bil-* ‘Allah’ı lâıyıkıyla takdir etmek, övmek’ TİEM73 248v/2

bilmediler tañrını anıñ yaraşınca “Allah’ı lâıyıkıyla takdir etmediler, övmediler.” (TİEM73 248v/1-2)

tazeleyü ög- ‘birini tekrar tekrar övmek’

Har. *tazeleyü ög-* ‘birini tekrar tekrar övmek’ ME 56/8

tazeleyü ögdi aña “Onu tekrar tekrar övdü.” (ME 56/8)

tüzü(din) kükül- ‘her yerde övülmek’

Uyg. *tüzüdin kükül-* ‘her yerde övülmek’ BT XIII 20.39

tüzüdin kükülmüş ‘her yerde övülen’, görünüşe göre Avalokiteşvara’nın bir lakabı. Krş. Suv 682₄₋₅ (Buyan ävirmäk) *tüzütin kükülmüş tükäl on türlüğ ad almış* “her yerde övülen, on tür adı tam olarak benimseyen” (UW 89a: “on misli mükemmel isimleri edinmiş olan”) (BT XIII 20.39)

yahşıla- ‘övmek, medhetmek’ (Radloff OSTN III 57)

Har. *yahşıla-* ‘övmek, medhetmek’ KE 81v/11

‘*Azīzni yahşıladı* “Aziz’i övdü.” (KE 81v/10-11)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘onaylamak, uygun bulmak, onaylamak, tasdik etmek; iyi etmek, faydalandırmak; iyi bir şey yapmak, doğru davranışta bulunmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *yahşıla-* DTO 543; ŞSL 303a

3.5. İSTEK - TALEP - RİCA

Edimbilimde⁶⁴ “yönlendirici söz edimleri” “kullanım belirticiler” vb. biçimde sınıflandırılan ricalar; konuşan kişinin yapılmasını istediği bazı edimleri dinleyen kişiye iletme endişesi taşıyan emir, soru, bildirim, istek sözceleri veya eksiltili yapılar biçiminde ortaya çıkarılan iletişimsel amaçlar biçiminde ifade edilebilir. Rica amacı taşıyan sözcelerin beklentisi dinleyen kişinin ifade edilen eylemi gerçekleştirmesini sağlamaktır. Bu eylem, sözel bir eylem olabileceği gibi davranışsal bir eylem de olabilir. Bilgi, onay yahut izin sözel eylemler gerektirirken, eylem istemek davranışsal bir eylem gerektirmektedir (Altun Alkan 2019: 27-28). Sözeylem kuramına göre “dolaylı sözeylemler” kategorisine giren ricaların bir kısmı bireysel özellik sergilerken değer bir kısmı daha standartlaşmış yapılardan oluşmaktadır. Doğrudan söylemenin kişiye zor geldiği zamanlarda bir tercih sonucu ortaya çıkan sezdirmeye dayalı ricaların bir kısmında kuvvetli bir sezdirme varken, diğer bir kısmında daha zayıf ve dolaylı bir sezdirme bulunmaktadır. (Aslan, 2005: 117-118).

Bir kimseden bir şey istemek için kullanılan istek, talep, arz ve rica yapıları yahut ifadelerinde kullanılan dil de kendisinden talep edilen şahsın saygınlığına, makam/mevkisine, konumuna, yaşına vb. özelliklerine göre değişmektedir. Bunlardan istek ifadelerinde yer alan “izin isteme yapıları” kendisinden yaşça/rütbece yüksek birine yöneltilen *boşuğ bul-*, *destur kol-*, *destur tile-* vb. gibi saygı yapılarıyken *kolt-*, *derhost kıl-* vb. gibi yapılar kullanım örneklerine göre

---

⁶⁴ Blum-Kulka ve Olshtain (1984) *Requests and Apologies: A Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns (CCSARP)* adlı çalışmalarında; söz edimlerini, rica söz edimleri kullanılırken başvuru rica stratejilerini, rica çeşitlerini ve bu bağlamda ortaya çıkan projeyi ele almışlar; rica stratejilerini “doğrudan”, “geleneksel dolaylı” ve “geleneksel olmayan dolaylılık” olmak üzere üç gerçekleştirim biçimi altında dokuz rica stratejisine ayırarak incelemişlerdir. Bu konu edimbilimin çalışma alanına girdiğinden dolayı ayrıntılı bir biçimde değinilmemiştir.

nezaket kategorisinde de değerlendirilebilmektedir. Taranan eserler neticesinde çalışmamızda ele alınan istek, talep ve ricaya yönelik ifadeler şunlardır:

aya- ötün- ‘saygı göstermek ricada bulunmak’

Uyg. *aya- ötün-* ‘saygı göstermek ricada bulunmak’ BT VIII B 218

tapınguluk öggülük külegülük yüküngülük : ürük uzatı turkaru ağır ayağ tapıg uduğ kılğuluk y(e)me : ayağuluk ötüngülüklerde yigi ayağuluk ayançañlanguluk : yüküngülük ’enidgülük yig üstünki bahşı ertür “O, kurban sunulacak, övülecek ve medh ü senada bulunulacak, önünde eğilinecek, saygı duyulacak ve dua edileceklerin en iyisidir, O, en iyisidir; o saygı duyulması ve hürmet gösterilmesi gereken, önünde eğilinmesi gereken en yüksek gurudur.” (BT VIII B 216-220)

boşuğ bul- ‘destur almak’

Uyg. *boşuğ bul-* ‘destur almak’ DKPAM 1499; BT III 241; BT VIII A 24

anı eşidip buyruklar beg[ler] k(a)ra bodun inçe tēp tēdi [...] k(a)lmaşapadē élig birle bo [yēрте] turğalı umağay biz .. monçu[layu] a[yıtı]p kamağū barça han ka[rısısınta] [yığı]lıp ilig begke inçe [...] [...] idtılar .. kişi [...] [...]Y’K’ k(e)rgek (?) [...] élig begdin boşuğ bulup öz uluşıña bartı .. éyin kezigçe yorıyu baran(a)s balıqka tegip öz ordusıña kirti .. sutasomē élig beg kelmişıne baranas balıqdağı tnl(ı)ğlar ertingü {W} sevinip bir ikintiske oqısu élig beg kelmiş amtı umuğsuz mağsız bolm[ağay] biz tēp monçulayu tēşdiler “Bunu duyan amirler, memurlar, halk şöyle konuşmuşlar: “... Hükümdar Kalmaşapada ile burada duramayacağız.” Bu şekilde söyleyip bütün hepsi han sarayının (önünde) birikip hükümdara şöyle ... bırakmışlar. İnsan ... gerek ... hükümdardan destur alıp kendi memleketine gitti. Kendi isteğiyle dosdoğru yürüyerek Baranas şehrine ulaşıp kendi sarayına girdi. Hükümdar Sutasoma’nın gelişine Baranas halkı pek çok sevinip birbirlerini çağırarak “Hükümdar gelmiş. Artık umutsuz, çaresiz olmayacağız.” diye söyleştiler.” (DKPAM 1491-1508)

destür kol- (Ar.+T.) ‘izin istemek’

Kar. destür kol- ‘izin istemek’ Rylands 29/59a3; TİEM73 143v/3; AKT 10b/16

destür kolsalar sênde çıkmakça aygıl: hîç çıkmaz sizler. “Senden ayrılmak için izin istediklerinde şu şekilde söyle: Asla ayrılamazsınız.” (Rylands 29/59a3)

Har. destür kol- ‘izin istemek’ KE 20r/16, 20v/5, 45v/7 vd.

Mevlîdin destür koldı tamuğga kirdi, tamuğnuñ ‘uqûbetlerin kordi yana aydı: meni uşmahğa kiwürseñ ni‘metlerin körsem “Tanrıdan izin isteyip cehenneme girdi, cehennem azabını gördü. Tekrardan şöyle dedi: Beni cennete girdirsen nimetlerini görsem.” (KE 20v/5-6)

destür tile- (Ar.+T.) ‘izin istemek’

Kar. destür tile- ‘izin istemek’ Rylands 29/34a1, 29/34b2, 29/61b2 vd.; TİEM73 260v/7; NF 25/17, 26/2, 84/16 vd.; KE 20r/6; HKT 193b/2; AKT 84b/13

destür tilemez sênde anlar kim biterler Tañrıka hem soñ künke “Senden izin istemezler ki onlar Tanrıya ve kıyamet gününe iman ederler.” (Rylands 29/34a1)

Har. destür tile- ‘izin istemek’ HKT 193b/2; NF 25/17, 26/2, 84/16 vd.; KE 20r/6, 20v/1, 72v/11 vd.

évine kirseñ destür tilegil, cânını kabz kılmakça tağı destür tilegil. Eger destür bêrmese, kabz kılmagıl ve eger destür bêrse kabz kılgıl “Evine girerken izin iste, canını alırken dahi izin iste. Eğer izin vermezse alma, eğer izin verirse canını al.” (NF 87/11-12)

kol- ‘istemek, rica etmek’ (Nadalyayev vd. DTS 454b)⁶⁵

Uyg. kol- ‘istemek, rica etmek’ BT XXIX 654

⁶⁵ Kelime ayrıca Levitskaya vd. ESTY VI 35’te *kol-* maddesinde geçmektedir.

etöz emgekiñe ağruqlap yerip etözüg yaqad(t)urur: nirvan [ ]/ iki tetir: birök etöz yapığı beş [yü]gmekig kıltğı yertinçü tözi yiltizi “Nirvana’ya [girmek] iki katlıdır. Bedenin himayesi beş yükü arzuladığında, kök ve dünyanın esası ...” (BT XXIX 653-654)

derhost kı1- (Far.+T.) ‘ricada bulunmak, istemek, talep etmek’

Har. *derhost kı1-* ‘ricada bulunmak, istemek, talep etmek’ NF 13/12, 59/2; KE 143v/19

Haq te‘ālāka zārīlık kılip derhost kıldım erse, Haq te‘ālā kerem ve lutf kıldı tağı on namāz bağışladı “Tanrıya yalvarıp istekte bulununca, Tanrı kerem ve lütuf gösterdi ve on namaz ihsan etti.” (NF 59/2)

iltimās kı1- (Ar.+T.) ‘talep etmek, ricada bulunmak’

Har. *iltimās kı1-* ‘talep etmek, ricada bulunmak’ KE 67r/8, 77v/8

Adın yarağ bolmadı érse Yusufnı almağ üçün ‘Azīzge terğīb kıldı, bolmadı érse öñin melikke bardı, iltimās kıldı, icābet boldı “Başka fırsat olmayınca Yusuf’u almak için Aziz kişiyi heveslendirdi, olmayınca diğer hükümdara gitti, ricada bulundu, kabul oldu.” (KE 77v8)

kut kol- ‘rica etmek, dilemek, istemek’⁶⁶

Uyg. *kut kol-* ‘istemek, dilemek’ IB 47; BT IX 45.5; HT III 892, 915, 916 vd.; HT VII 1665, 1733, 1776 vd.; (2) ‘istemek, rica etmek’ İKPÖ LI. 2.; HT VIII 1943; Suv III 175.2; Suv V 0161, 0246, 0843 vd.; DKPAM 0388, 0482, 2108 vd.; BT III 787, 917, 926 vd.; BT V 44, 89, 426; BT I C3, 4; BT III 787, 917, 926 vd.; BT V 44, 89, 426; BT XIII 19.44, 21.39, 28.8; BT XVIII S 293; BT XX 0492; BT XXVI 39a.37; TT III 172-173; TT IVB 50; (3) ‘rica etmek, yalvarmak’ Suv IX 175-176; BT VIII A

⁶⁶ Eski Türkçede istek fiili olarak *kol-* fiili ve türevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ağca, 2019.

164; BT XXIII V; BT XXV 0237, 1670; BT XXIX 013, 700; BT XXXIII Shanx-9; HT VIII 435, 1943

Çince, Sanskritçe ve Moğolca eşdeğer metindeki karşılıklarıyla *kut kol-* ifadesi ‘yemin etmek’ anlamıyla BT XXI 1272’de yer almıştır.

bökün asra kut kolurbız Miha Şeli Tutuñ : tölek t(e)ñrim birle. “Bugün, Miha Şeli Tutung ve Tölek Tengrim ile birlikte alçakgönüllülikle kutluluk dileriz.” (BT XXV 1670-1671)

*kut kolun-*⁶⁷ ‘istemek, rica etmek, dilenmek’ (Erdal OTWF 606)

Uyg. *kut kolun-* ‘istemek, rica etmek, dilenmek’ Suv IV 0116, 0276, 0291 vd.; Suv V 0160; BT III 76; BT VII 312, B 94; BT XX 0313; BT XXIII D 028, D 030, H 222-223; BT XXV 0280, 0344, 0473 vd.; BT XXVI 12.6; BT XVIII S 229; HT VI 1461-1462; HT IX 254; TT III 141

inçe k(a)ltı enilki tınlğılar küsüşinçe ed tavar bermek üze ,, ,, ekinti yazınçsız arıg ç(a)hşap(u)t tutmağ üze ,, ,, üçünç qop uğurın serinmek üze ,, törtünç y(i)ti kımıg katıgılanmağ üze beşinç amrılmış turulmuş dyan üze ,, ,, altınç tüü törlüg bilge bilig üze ,, ,, yetinç öñi öñi al altağ üze ,, ,, sek(i)zinç köni oñaru kut kolunmağ üze ,, ,, tokuzunç adroq adroq küç küzün üze “Şöyle ki ilki canlılar(ın) isteklerince sadaka verme kaynaklıdır). İkincisi günahsız, temiz *sıksapāda* uygulamak(tır). Üçüncüsü daima tahammül kaynaklıdır). Dördüncüsü güçlü çaba kaynaklıdır). Beşincisi sakinleşmiş *dhyāna* kaynaklıdır). Altıncısı çeşitli bilgi kaynaklıdır). Yedincisi başka başka yöntem kaynaklıdır). Sekizincisi doğru saadet isteme kaynaklıdır). Dokuzuncusu ayrı ayrı güç kaynaklıdır).” (Suv IV 0107-0117)

*küşüş kolun-*⁶⁸ ‘istekte bulunmak, rica etmek’

⁶⁷ Çince, Sanskritçe ve Moğolca eşdeğer metindeki karşılıklarıyla *kut kolun-* ifadesi ‘yemin etmek’ anlamıyla BT XXI 1064’te yer almıştır.

⁶⁸ Ayrıca bkz. *küşüşlüg* ‘izzetlik, şereflik’

Uyg. *küsüş qolun-* ‘istekte bulunmak, rica etmek’ BT XIII 13.14

*inçip b[ ] jağ atl(ı)ğ süzülüp kirtgünüp isig [özümün]berü ıf nanı]p umunup: intınım-
t[ınberü] küsüş qolunup: mağ umu[ğ yolçı yırçı] baxşı tudunup* “Daha sonra
(ikileme) söz konusu (?) hayata güvendiğine inanılır ve [içimden] [büyük] yemin
ederim, (kendimden) tanıdık ve umutlu [Guru] Buddha [olarak] tutarak” (BT XIII
13.12-15)

ötüg ıd- ‘istekte bulunmak, rica etmek’

Uyg. *ötüg ıd-* ‘istekte bulunmak, rica etmek’ HT VII 1625; HT IX 341, 1003, 1008
vd.

*bo [savı]ğ samtso açari eşidip ,, törtünç kün pe bars künke yene ötüg ıddı inçe tep
tünki künte bulu teginip t(e)ñri elig qutınıñ bitigin ögrünç sevinç üze yegeğinçsiz
bolu tegintim(i)z* “Tripiṭaka ustası bu sözü duyduktan sonra, dördüncü günde, [döngü
işaretleri] **bing** ve kaplanın olduğu gün (1 Nisan 656), aşağıdaki ifadelerle bir arzuhal
daha gönderdi: [Dün ilahî hükümdarımızın heybetinin hükmü olan kararnameyi aldık
ve sevinçle [mutlu] olduk.” (HT IX 338-345)

ötüg ıdu tegin- ‘istekte bulunmak, rica etmek’

Uyg. *ötüg ıdu tegin-* ‘istekte bulunmak, rica etmek’ HT IX 1742-1743

*amtı t(e)ñri eligim(i)z qut(i)niñ altun [k]añlı eyin yortu teginmekim(i)z üze öz toğmış
yerke tegmekdin öñre saqınmış saqınçığ bütürgeli uğrap ötüg ıd[u] tegindim(i)z erdi
,, ne k(e)rgekig* barça bertürü y(a)rılıkamış* “Şimdiye kadar majestelerinin Altın
Savaş Arabasını sadakatle takip ederek ve doğduğumuz yere vardığımızda, daha
önce kıymetli planımızı tamamlamayı amaçladık ve [bu nedenle] bir arzuhal sunduk.

Kar. *küsüşlüğ* ‘izzetli, şerefli’ TİEM73 159r/7

kağurmasu seni anlarınñ sözleri çın küsüşlüğ tañrıka turur yumkı “Onların sözleri seni
kaygılandırmasın gerçek izzetliğin tamamı tanrıya aittir.” (TİEM73 159r/6-7)

[Majesteleri], [bize] gereken her şeye nezaketle izin vermeye tenezzül etti.” (HT IX 1737-1744)

ötüg öt- ‘rica etmek’

Uyg. *ötüg öt-* ‘rica etmek’ BT IX 91.27

*anın siziñe ötünür biz... biz inçe işidür biz... tükel bilge teñri teñrisi burkan bizni
kodup ıdalap strayastrış teñri yiriñe pğçanğa barı yarlıkamış amtı siz tört türlüğ tirin
kuvrağñıñ yalavaçımız boluñ tükel bilge teñri teñrisi burkan tapa barıp inçe tip ötüg
ötünj siziñte öñi ödrülüp yalañuqlar yiri kutsuz ülügsüz osuğluğ boltı* “Bu yüzden size yalvarırız. Biz şöyle (bir şey) işittik: ‘Mükemmel hikmetli, Tanrılar Tanrısı Burkan (tengri tengrisi burkan = Skr. *devati-deva buddha*) bizi bırakıp Trāyāstrimśāh (adlı) tanrılar ülkesine, haşmetle istigraka dalmış!’ Şimdi siz dört kısımlı cemaatin (ve) bizim elçimiz olun! Mükemmel hikmetli, Tanrılar Tanrısı Burkan’a doğru gidip şöyle bir dilekte bulunun: ‘Sizden ayrıldıktan sonra insanlar âlemi sanki kutsuz, nasipsiz oldu!’” (BT IX 91.18-29)

ötüg ötün- ‘rica etmek, sual sormak’⁶⁹

Uyg. *ötüg ötün-* ‘rica etmek, sual sormak’ Suv III III.3a.5; BT IX 3.40, 53.17, 79.18 vd.; HT VII 764, 1081

*çalaprbasi lu kanı teñri teñrisi burkanağ adruk adruk aşın içgün otın emin oyunın ırın
yitiñç ayasın kavşurup inçe ötüg ötünür* “Jalaprabhāsa adlı ejderler hükümdârı (*lu kanı* = Skr. *naga-raja*), Tanrılar Tanrısı Burkan’a (*tengri tengrisi burkan* = Skr. *devati deva buddha*) çeşit çeşit yiyecek ve içeceklerle, ilaçlarla, raks ve şarkılarla yedi gün

⁶⁹ *ötüg bitig ötün-* biçiminde HT VIII 1610’da gözlemlediğimiz bu fiil için Azılı (2019: 15) şunları söyler: Hükümdarın yarlıg bitig’ine cevaben halktan birilerinin yazdığı ve isteklerini ilettiği mektupların da oldukça sık kullanıldığı görülmektedir. Bu mektup türüne ise *ötüg bitig* denilmektedir. Tam olarak “arzuhal, dilekçe” anlamlarını karşılamaktadır. Makam olarak daha aşağıdaki kişilerin üst makamlara olan arzı *ötüg* iken bu arzın işlendiği mektuplara *ötüg bitig* denilmekteydi. Öyleyse *ötün-* fiili her ne kadar saygı belirten fiil olsa da *ötüg bitig ötün-* ifadesi aslen ‘hâlini, derdini anlatmak’ biçiminde karşılandığından madde başı olarak bu kalıba yer verilmemiş burada değinilmiştir.

yedi gece hürmet edip yedinci (gün) ayalarını kavşurup şöyle bir ricada bulunur.”

(BT IX 53.12-17)

Kar. *ötüg ötün-* ‘arz etmek, dilekte bulunmak, ricada bulunmak’ KB 791, 2498, 4058

vd.; DankKelly I 195; AKT 10a/18, 16b/37

ötüg ötnür erken köni tut elig

iki tiz bile söz tüzün bol silig

“Bir şey sunarken ellerini aşağı doğru sarkıt; iki diz üzerine çök, arzı ihlâs ve sükûn ile yap.” (KB 4058)

3.6. İTİBAR - SAYGINLIK - ONUR

1. Saygı görme, saygı gösterme, değer verme, kendine değer verilme; 2. Önem verme, önem verilme, dikkate alma, dikkate alınma; 3. Hatırı sayılır olma durumu, şeref, haysiyet; 4. Ticârî hayatta güvenilir olma durumu, güven kazanmış olma; 5. Bir şeyin gerçek olmayan, öyle farzedilen değeri 6. *eski* ibret alma (Ayverdi, 2008a: 1493) anlamlarına gelen “itibar” kelimesinin ilk üç maddesi çalışmamız için önem arz eden kısımdır. Saygın olma, saygı ve itibar görme durumu (Ayverdi, 2008b: 2729) anlamlarına gelen “saygınlık” ise kişinin davranışları neticesinde toplumun kişiye verdiği değer olarak da ifade edilebilir.

Edib Ahmed, eserinde insanın itibarını tüketen, değerini düşüren iki davranıştan bahsetmektedir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de boş konuşanla yalan söyleyen kişinin itibarı yukarıda değildir. Edib bu durumu “Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse; o insana mürüvvet yolu kapanmıştır. (Bunlardan) Biri, lüzumsuz yere gevezelik etmek, ikincisi ise yalan söylemektir.” (AH 149-152) ifadeleriyle dile getirdikten sonra peşine şu sözleri ekler:

tili yalğan erdin yırağ tur teze

keçür sen me ‘umrün könilik öze

ağız til bezeki köni söz turur

köni sözle sözni tiliği beze

“Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç;

sen ömrünü doğruluk ile geçir.

Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür

sözü doğru söyle dilini süsle.” (AH 153-156)

Görüleceği üzere yalan söylemek ve gevezelik etmek kişinin itibarını düşürürken doğru söz söylemek, dili güzel kullanmak kişinin itibarının yükselmesine vesile olmaktadır. Aynı dönem eserlerinden olan *Kutadgu Bilig*'de ise insanın itibar sahibi olması yükselmesi için bilgi ve aklın gerekliliğinden şu şekilde bahsedilmektedir:

uğuşun ağıar ol biligin bedür

bu iki bile er ağırlık körür

“İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibar görür.” (KB 289)

Türk diline İtalyancası *onore* olan Fransızca *honneur* (İngilizce ve İspanyolca *honor*) sözcüğünden 19. yy'da Kırım Savaşı sırasında giren (Ayverdi, 2008b: 2393) “onur” sözcüğü TDK Türkçe Sözlük'te 1. İnsanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, özsaygı, haysiyet, izzetinefis; 2. Başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, şeref, itibar anlamlarına gelecek şekilde açıklanmıştır. Kelimenin tanımında; ilk durumda kişinin kendisine duyduğu saygıdan bahsedilirken ikinci tanımda ise insana, başkaları tarafından duyulan saygıdan bahsedilmektedir. Öyleyse “onur” kelimesi gerek kişinin kendisine duyduğu saygı gerekse kişiye başkaları tarafından duyulan saygı olarak tarif etmek de mümkündür. İslâm dini, insanı diğer bütün varlıklardan üstün saymış ve ona değer vermiştir. Kur'an'da yeryüzünde insanın halife olarak yaratıldığının belirtilmesi⁷⁰, insana meleklerden de üstün bir yer verilmesi⁷¹ gibi hususlar İslâm'ın insana verdiği değerlerin emareleridir. İnsanın

---

⁷⁰ Bakara sûresinin 30. ayet tercümesinde geçen “Rabbin meleklerle: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ dediği vakit onlar: “Â!.. Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz sana devamlı hamd, ibadet yapıp, Sen’i tenzih etmekteyiz.” dediler. Allah: “Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim.” buyurdu.” ifadesi buna örnektir.

⁷¹ Bakara sûresi 34. ayet tercümesinde yer alan “Meleklerle: “Âdem’e secde edin!” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secdeye kapandı. İblis ise direnerek bundan kaçındı, kibirlendi ve kâfirlere oldu. A'râf sûresi 11. ayet tercümesinde “Sizi yarattık, sonra size şekil ve biçim verdik, sonra da meleklerle: “Âdem’e secde edin!” buyurduk. Hepsi hemen secde etti. İblis müstesnâ; o, secde edenlerden olmadı.” ve İsrâ sûresi 61. ayet tercümesinde “Bir zamanlar meleklerle: “Âdem’e secde edin!” diye emretmiştik de İblis dışında hepsi derhal secdeye kapanmıştı. İblis ise şunları söyledi: “Çamurdan yarattığın şu

Allah'ın halifesi olarak yaratılması insana verilen değeri göstermektedir. Ancak bu değer, insanın kendiliğinden kazandığı bir değer değildir. İnsana lâıyk görülen halife unvanı, yaratıkların en üstün ve şerefli olma niteliği Allah'a kul olmasıyla derinden bağlantılıdır (Özen, 2018: 71). İslâmiyet'e göre insan başıboş yaratılmamış⁷² olup sorumluluk da atfedilen bir varlıktır. İşte üstün yaratılışlı bu varlığın "onur sahibi" olması da buradan kaynaklanmaktadır.

Kur'an'da insanın saygın, itibarlı ve şerefli bir varlık olarak yaratıldığına dair de çokça ayet bulunmaktadır. İsrâ sûresinin 62. ayet tercümesi "Şu benden asâletli, şerefli kıldığını görüyor musun? Yemin ederim ki, eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı dışında, onun neslini kendi buyruğum altına alacağım, onları kendime bağlayacağım."⁷³ ve İsrâ sûresinin 70. ayet tercümesi "Gerçekten biz Âdem evlatlarını şerefli kıldık, karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar lütfettik, onlara helâl ve hoş rızıklar verdik ve onları yarattığımız varlıkların çoğundan üstün kıldık."⁷⁴ verilebilecek örneklerdendir.

Eski Türk devletlerinde ise kişinin Tanrı tarafından göge yükseltilmesi, (adının) yüceltilmesi, çok fazla takdire ve hürmete erişmesi, değer verilip şahsına saygıda bulunulması, itibar sahibi olması vb. gibi özellikler saygınlığın, itibarın ve onurun göstergesidir. Çalışmamızda yer alan, itibarın saygınlığın ve onurun göstergesi olan ifadeler şunlardır:

ağınır- '(göge) yükseltmek'

---

kimseye mi secde edeceğim?" ifadeleri ve meleklerin insana secde etmesi insanın meleklerden daha üstün bir varlık olarak yaratıldığıının göstergeleri durumundadır.

⁷² Bu hususla alakalı Kıyâmet sûresi 36. ayet tercümesinde geçen "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?" ibaresi bu durumu tasdikler niteliktedir.

⁷³ <https://www.kuranmeali.com> → Ahmet Tekin Meali

⁷⁴ <https://www.kuranmeali.com> → Ali Fikri Yavuz Meali

Orh. ağıntır- ‘(göge) yükseltmek’ Tes B4

ağıntırtı uyğur ıanıml tutulm[ıř] (...kú? [takı]đu yılka “Göge yükseltti. Uyğur hanım tutulmuş (...) Tavuk yılında (745) (...)” (Tes B4)

ağır uluğ özirkenmek(ke) ayamağ(ka) teg- ‘çok fazla takdir ve hürmete erişmek’

Uyg. ağ(ı)r uluğ özirkenmekke ayamağka teg- ‘çok fazla takdir ve hürmete erişmek’

HT IX 1310-1312

yalnuz m(e)n küentso sığ yuğa biliglig erip ,, bo ağır uluğ özirkenmekke ayamağka tegmişimke titremekim* teritmekim ertinü asıltı ,, küseyü teginür biz t(e)ñri eligim(i)z ıutı t(e)rken ıunıuyı t(e)ñrim ıutı bayuyu y(a)rlıkazunlar ,, üküş telim ogul üze ,, kötrülü y(a)rlıkazunlar ,, uçsuz ııdığsız ıut buyan üze uz[a]tı közünü y(a)rlıkazunlar kaş közüngü[te] birtem meñün olurz[unlar] “Fakat ben, Xuanzang, çok az ve sığ bilgiye sahip [bir insanım] ve bu hürmetli muazzam takdir ve onura eriştiğim için, titremem ve terlemem büyük ölçüde arttı. İlahî hükümdarımızın ihtişamının ve eşinin ihtişamının birçok₂ oğul aracılığıyla zengin olmasını saygıyla diliyoruz. Sonsuz [birçok dini] erdeme₂ (Skr. Puñya) göre yüceltsinler. Yeşim aynasında sürekli görünsünler. Ve onlar ... (boşluk) ... sonsuza kadar mücevherli tahtta otursunlar.” (HT IX 1309-1321)

ağırlık ber- ‘izzet ihsan etmek’

Kar. ağırlık bir- ‘izzet ihsan etmek’ KB 3722

tilemişke birdi ağırlık ıamuğ “İsteyenlerin tamamına izzet ihsan etti.” (KB 3722)

ağırlığ(ka) teg- ‘saygınlığa erişmek, saygınlık bulmak’

Kar. ağırlığka teg- ‘saygınlığa erişmek, saygınlık bulmak’ KB 1125

ağırlığka tegse küwez kür bolur

ölüm tutsa udlur öküñüm ölür

“Biraz itibar kazansa mağrur ve kabadayı olur; ölüm yakaladığı zaman da süklüm püklüm onun arkasından gider ve pişmanlık içinde ölür.” (KB 1125)

‘ālī kı1- (Ar.+T.) ‘yüceltmek, ululamak’

Har. ‘ālī kı1- ‘yüceltmek, ululamak’ KE 2r/8

Dīn şerī‘at rāyetini ‘ālī kı1ğan Mustafā “Din kaideleri bayrağını yücelten Mustafa.” (KE 2r/8)

at(in) kötür- ‘(birinin) adını yüceltmek’

Uyg. *atın kötür-* ‘(birinin) adını yüceltmek’ HT VIII 1278

yene k{a}ıuşı [at]l(1)ğ bilge, tsag (hsag?) kün atl(1)ğ bilge, tiegsin atl(1)ğ bilge i bağığ ikeü bilge birle bilge atın kötürüp yine, ne sav sözleserler sözlemiş savları moyum adırsız ermez erser y(e)me, ürtülüp kömülüp k(e)ntüleri oğ altunuğ tuç birle kıata tüketmiş erürler “Bununla birlikte, Kou Shi adlı alim, Cui Jun adlı alim, Te-jian adlı alim, Yi ailesinden Yi-jiu adlı alim ile birlikte [bunlar] “alim” unvanını taşımışlar, böyle söylenmesine rağmen [unutkanlıkla] gizlenmiştir ve gömülmüştür. Fakat sözleri karışmış ya da farklılaşmış değildi ve zaten [bu kadim âlimlerin] kendileri altın ve bronz karıştırmışlardı.” (HT VIII 1274-1283)

Kar. *at(in) kötür-* ‘adını yüceltmek, saygın bir ada sahip olmak’ KB 1600; AKT 137b/10

kişilik üçün ad urundı kişi

kişilik bile at kötürdi kişi

“İnsana insanlığından dolayı bu ad verilmiştir; insan insanlık ile adını yüceltir.” (KB 1600)

aya- kötür- ‘saygı göstermek yüceltmek’

Uyg. *aya- kötür-* ‘saygı göstermek yüceltmek’ HT VIII 512-513

kaçan yeu wañ han el ornıña olortokta nomuğ şazınığ artokrak ayadı kötürdi “Yeu Wang Han tahtına oturduğunda öğretiyeye son derece saygı gösterdi.” (HT VIII 510-513)

ayal- kötrül- ‘saygı gösterilmek yüceltilmek’

Uyg. *ayal- kötrül-* ‘saygı gösterilmek yüceltilmek’ HT IX 1303-1304

tsin wañ atl(ı)ğ han üze ayalıp kötrülüp neñ kerje üzeke ayağka çiltege tegmedim tep ,, yene dsin di han üdin[t]jekiler y(e)me bo ayağka çiltege tegmişleri eşidilmez “Qin Wang adlı imparator tarafından (Qin hanedanlığının kralı tarafından) saygı görmeme ve yüceltilmeme rağmen, [ancak] bir Kaşaya ile alakalı lütuf ve onuru asla elde etmedim.” Aynı şekilde, İmparator Jin Di (Jin Hanedanlığı hükümdarı) zamanında [yaşayanların] böylesi iyilik ve saygı elde edeceğini kimse işitmez.” (HT IX 1302-1308)

‘azīz bol- (Ar.+T.) ‘yücelmek, saygı duyulmak’

Kar. ‘azīz bol- ‘yücelmek, saygı olmak’ AKT 15b/7

tutdılar tenridin özgeni tenriler. Ançaq bolmaqları üçün anlarğa ‘azīz “Onları yüceltmesi niyetiyle Tanrıdan başka tanrılar tuttular (başka tanrılara taptılar).” (AKT 15b/6-7)

Har. ‘azīz bol- ‘yücelmek, saygı duyulmak’ NF 111/7; KE 91r/5, 109v/11; ME 144/4, 182/7; MM 327/3; *ediz bol-* KE 224r/9⁷⁵

uluğluğ taqı ‘izzet Haq te‘ālā hazratında üküş māl birle ermez, bēglik birle ermez, ‘amel kılmak kerek, nefsini emgetmek kerek, taqı cāndın keçmek kerek dünyāda hem āhiratta ‘azīz bolayın tēse “Büyüklik ve yücelik Tanrı katında çok malla olmaz, beylikle olmaz, işe dökmek gerekli, nefsine zahmet çektirmek gerekli, dünyada ve

⁷⁵ Burada geçen anlam ‘yükselmek, ulu olmak’ biçimindedir.

ahirette saygı duyulmak istiyorum dersin canından vazgeçmek da geçmek gerekli.”
(NF 111/5-7)

‘azîz kı1- (Ar.+T.) ‘yüceltmek’

Kar. ‘azîz kı1- ‘yüceltmek’ TİEM73 40v/3; AKT 91b/15

*azîz kı1ursan kimni tileseñ taķı hor kı1ursañ taķı kimni tileseñ elginde hayr sen
ķamuğ nerse üze yarağlıg* “Kimini yüceltirsin kimini alçaltırsın hakikat üzerine her
şey senin elindedir.” (TİEM73 40v/3-4)

Har. ‘azîz kı1- ‘yüceltmek, ululamak’ HKT 50b/2; KE 63r/7, 92r/12, 162r/21 vd.; NF
50/5, 110/16, 207/8 vd.; ME 37/6

azîz kı1ldı anı “Onu yüceltti (değerli bir hâle getirdi).” (ME 37/6)

‘azîz tut- (Ar.+T.) ‘yüceltmek, ululamak, hürmet etmek’

Har. ‘azîz tut- ‘yüceltmek, ululamak, hürmet etmek’ NF 334/12; KE 185v/6

*bu bir çekürgeni nişe kavduñ tedi erse, Ayyüb peygambar aydı: Haķ te‘ālāniñ ‘atāsını
‘azîz tutmaķ kerek, tedi taķı cümle çekürgeni yıgđı taķı burunķıdın ahvālı yahşıraķ
boldı* “Bu bir çekirgeyi neden kovdun deyince, Ayyüb peygamber şöyle cevap verdi:
Tanrının lütfuna hürmet etmek gerek, dedi ve çekirgelerin tamamını yıgđı durumu da
öncekinden daha iyi oldu.” (NF 334/11-13)

Çağ. ‘azîz tut- ‘değer vermek, değer verilmek, saygıda bulunulmak’ TEH T699a/27
*anı ‘azîz ve muhterem tuttı tā ol ki İbrahîm ‘aleyhi’s-selām Mekkege kilip maķām
tuttı* “İbrâhîm (a.s.) Mekke’ye gelip yerleşinceye kadar ona saygı göstererek onu
saygın tuttu.” (TEH T699a/27)

‘azîzlik bol-⁷⁶(Ar.+T.) ‘itibarlı, saygın olmak’

⁷⁶ ‘azîzlik (Ar.+T) ‘üstünlük, yücelik’

Kar. ‘azîzlik ‘üstünlük, yücelik’ TİEM73 74v/9; AKT 15b/10, 68a/1, 91b/12

Kar. *‘azîzlik bol-* ‘itibarlı, saygın olmak’ TİEM73 227v/7

tut(t)ılar tañrıda öñinni tañrılar ançağ bolmaqları anlarğa ‘azîzlik “Tanrıdan başkasını tuttular fakat onlara saygın olmaları.” (TİEM73 227v/6-7)

bedük bol- ‘derece ve mevki bakımından yükselmek’

Kar. *bedük bol-* ‘derece ve mevki bakımından yükselmek’ KB 1693

budında bedük boldı belgü nişan

ajunda çawı bardı edgü du‘an

“Derecesi ve mevki halk arasında yükseldi, hayır duâlar aldı ve şöhreti dünyaya yayıldı.” (KB 1693)

beg bol- ‘bey olmak, bey olmaya yaraşır olmak’

Kar. *beg bol-* ‘bey olmak, bey olmaya yaraşır olmak’ KB 1966

seza beg bolur bu budunğa uluğ

munıñdın kelir ötrü edgü uruğ

“Böyle bir bey halka lâyıq, büyük bir bey olur ve bu beyden de büyük bir hanedân yetişir.” (KB 1966)

Har. *bêg bol-* ‘bey olmak, bey olmaya yaraşır olmak’ NF 36/6, 306/15, 387/3

Peyğāmbar ‘as habar berü yarlıkar: Men kıyāmat kün bolsa āvs Ādam oğlanlarının

begi bolğay-men “Peygamber (a.s.) şöyle haber verdi: Ben kıyamet günü geldiğinde

Ādem (a.s.) evlatlarının beyi olacağım.” (NF 36/6)

---

tilerler mü anlar ya‘nī kāfirler üskinde ‘azîzlik çın ‘azîzlik tañrığa turur kamuğı “Kâfirler yücelik isterler mi gerçek yüceliğin tamamı Tanrıya özgüdür.” (TİEM73 74v/9)

Har. *‘azîzlik* ‘üstünlük, yücelik’ HKT 207b/8, 299b/3; *edizlik* KE 13v/6

Çağ. *‘azîzlik* ‘saygıdeğerlilik, sevilirlilik’ BV 288/1

Hağdın ‘azîzlik tileseñ ildin üz tama‘

Kim halknıñ e‘azzi didi “azze men kana‘

“Hak’tan saygıdeğerlilik dilersem başkasından çok isteme; halkının en azizi "kanaat eden aziz olur" dedi.” (BV 288/1)

beg kııl- ‘bey yapmak, bey olarak tanımak’

Kar. *beg kııl-* ‘bey yapmak, bey olarak tanımak’ KB 6586

adaş koldaşım tip inanç boldacı kim

anı beg kıılıp men özüm kul bolayı

“Arkadaş ve dost diye itimat edecek kim var; ben onu bey yapıp kendim ona kul olayım.” (KB 6586)

Har. *beg kııl-* ‘bey olarak tanımak, bey gibi davranmak’ KE 180r/10; *bég kııl-* NF 41/5, 71/3, 112/3 vd.

çıķın uruşalıñ, tēp aytur érdiler. Bu tariķ birle ũküş vilāyetlarnı açtılar. Kayu bir élni açar bolsa erdiler, ol élde bir kimersenı bég kıılıp, uluğ kıılıp kéter erdiler “Çıkın savaşalım dediler. Bu yolla çok fazla ili ele geçirdiler. Hangi ili ele geçirseler o ilde bir kişiyi bey olarak tanıyıp (beylik verip), (o kişinin derecesini) yükseltip giderdiler.” (KE 112/2-3)

erc-mend et- (Far.+T.) ‘şereflandırmek, saygın konuma getirmek’

Çağ. *erc-mend it-* ‘şereflandırmek, saygın konuma getirmek’ BV 238/1

Min min istegen öz sohbetiğa erc-mend itmes

Mini ister kişiniñ sohbetin köñlüm pesend itmes

“Ben ben isteyen kendi sohbetini saygın konuma getirmez, beni isteyen kişinin sohbetini gönlüm beğenmez.” (BV 238/1)

güzinle- (Far.+T.) ‘itibarca yükselmek, saygınlık kazanmak’

Kar. *güzinle-* ‘itibarca yükselmek’ AH 512

bilip tutsa her kim edibniñ sözün

halayık ara ol güzünler özin

“Edib’in sözünü kim bilip tutarsa, halk arasında kendi itibarını yükseltir.” (AH 511-512)

hays ber- (Ar.+T.) ‘itibar vermek, saygıda bulunmak, ilgi göstermek’

Kar. *hays ber-* ‘itibar vermek, saygıda bulunmak, ilgi göstermek’ TİEM73 402r/9

ol ol idi çıkardı anlar kim yañdılar bitig idilerindin sarāylarındin ilki kōpmaḳḳa, sezinmediñizler çıkmaḳları sezik kātđılar anlarını yıḡlılar hisārları tañrı ‘azābındin berdi anlarka tañrı hays saḳınmadılar “O, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah’tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah’ın buyruḡu onlara ummadıkları yerden geldi.” (TİEM73 402r/7-9)

hürmetlig bol-⁷⁷ (Ar.+T.) ‘hürmetli olmak, saygı duyulmak, itibarlı olmak’

Har. *hürmetlig bol-* ‘hürmetli olmak, saygı duyulmak, itibarlı olmak’ NF 231/1, 306/17

eger bu öğretgen taḳı öğrengenniñ niyyeti ol bolsa kim halk arasında hürmetlig taḳı ‘izzetlig bolayın “Eğer bu öğreten kişinin ve öğrenenin niyeti oysa halk arasında saygı duyulan ve ululanan olayım.” (NF 231/1-2)

i‘tibār tap-⁷⁸ (Ar.+T.) ‘saygı görmek, itibar bulmak’

---

⁷⁷ *hürmetlig* (Ar.+T.) ‘itibarlı, saygıdeğer’

Kar. *hurmetlik* ‘saygıya değer, şerefli’ AKT 17a/28

Meryem mundaḡ cevāb verdi erse Zekerıyyā yaḳīn bildi kim Meryemge bu hurmetlik İdisindin turur “Meryem bu şekilde cevap verince Zekerıyya, Meryem’e bu hürmetin (şeref/saygının) Rabbinden geldiğine emin oldu.” (AKT 17a/28-29)

Har. *hürmetlig* ‘itibarlı, saygıdeğer’ NF 38/2, 38/13, 90/17 vd.; HKT 159a/7, 231b/2, 407b/9; *hurmetlig* ME 81/8, 175/5; NF 306/14, 417/12; *hürmetlig* KE 126r/17; *hurmatlig* NF 103/4, 238/17, 306/13-14;

on êkki kimerse Mūsā peygāambar ‘as hığmatında küwendiler. Biri aydı kim: Menim toḳuz atamḡa tegi eṣrāf turur hurmetlig taḳı izzetlig baylar taḳı mun‘imler tururlar “On iki kişi Musa peygamber (a.s.)’nin hizmetiyle kibirlendiler. Biri dedi ki benim dokuz atama kadar (soyumuz) şeref ve itibar sahibi kimselerden oluşur. Saygıdeğer, şerefli ve yedirip içiren cömert beylerden oluşur.” (NF 373/8-9)

Çaḡ. *hürmetli* ‘saygılı, saygıdeğer’ ŞT 83a/3

bigdiliniñ ma‘nāsı sözi hürmetli tımek bolur, tamḡasınıñ süreti bu turur “Beydili’nin anlamı saygıdeğer demektir, damgasının şekli budur.” (ŞT 83a/2-3)

Çağ. *i'tibār tap-* 'saygı görmek, itibar bulmak' TEH T701a/11-12

suçığa ayttı kim melik Reyyanğa barıp i'tibār tapsaḡ mini sağındurğay sin. Çün Yūsuf 'aleyhi's-selām mahlas üçün Tiḡri ta'ālāğa iltica kılmay mahlūknı vesīle kıldı
"Suçunu söyledi, Reyyan hükümdara gidip saygı görsen beni hatırlatacağın. Çünkü Yūsuf (a.s.) kurtuluş için Tanrı sığınma yaratıldığını (balık) vasıta yaptı" (TEH T701a/11-12)

'iz(z) bol- (Ar.+T.) 'saygınlık kazanmak'

Kar. *'izz ol-* 'saygınlık kazanmak' KB 6043

şatu tüşte 'izz ol ağarı teḡri

birer bağna sayu⁷⁹ ağırlık öḡi

"Rüyada merdiven izzettir, insan yükseldiği nisbette ve her basamak için ayrı bir saygınlık görür." (KB 6043)

'izzet ber- (Ar.+T.) 'saygı göstermek, değer ve kıymet göstermek'

Har. *'izzet bér-* 'saygı göstermek, değer ve kıymet göstermek' NF 50/1, 317/12, 374/8

bar halāyık bilsünler kim 'izzet bérgeḡ taḡı Taḡrı te'ālā turur "Herkes bilsin ki değer ve kıymet gösteren de Tanrıdır." (NF 50/1)

kerīmlüg bol-⁸⁰(Ar.+T.) 'şerefli olmak, değerli olmak'

Har. *kerīmlüg bol-* 'şerefli olmak, değerli olmak' ME 180/8

---

⁷⁸ ayrıca bkz. *i'tibārlik* (Ar.+T.) 'saygıdeğer'

Çağ. *i'tibārlik* 'saygıdeğer' TMA A731b/26

yirmi miḡ kişini zindāḡa salıp irdi kim bulardın miḡ kişi i'tibārlik uluḡ kişiler irdi "Yirmi bin kişiyi zindana atmıştı, bu kişilerden bin tanesi saygıdeğer ulu kişilerdi." (TMA A731b/26-27)

⁷⁹ *sayu* 'hürmet, saygı'

Çağ. *sayu* 'hürmet, saygı' ŞSL 175a

sayu "Hürmet ve riâyet itmek" (ŞSL 175a)

⁸⁰ *kerīmlüg* (Ar.+T.) 'şerefli, değerli, hürmetli'

Har. *kerīmlüg* 'şerefli, değerli, hürmetli' HKT 81a/4, 350b/5; *kerimlük* ME 202/3

kerīmlük kı(ldı), kerīmlüg boldı “Cömertlik gösterdi değerli oldu (şeref sahibi oldu).” (ME 180/8)

kötür⁸¹ ‘(derece olarak) yükseltmek, yüceltmek’ (Clauson ED 706a; Erdal OTWF 718; Malov PDP 396b; Nadalyayev vd. DTS 320a; Räsänen VEWT 294b; Sevortyan ESTY III 86-88; Starostin EDAL 728)

Orh. *kötür*- ‘derece olarak yükseltmek, yüceltmek’ KT D 11, 26; BK D 21

Türük bodunuğ atı küsi yok bolmazun tiyin, қағым қағанıғ ögüm қатунуғ көtürmiş Teңri, il birigme Tengri, Türük bodun atı küsi yok bo(lmazun tiyin, özümün ol Teңri) қаған olurtdı, erinç “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı (ve) annem hatunu yüceltmiş olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak tahta) oturttu, hiç şüphesiz” (KT D 26)

Uyg. *kötür*- ‘yükseltmek, yüceltmek’ BT XXV 0761, 0793; BT XIII 29.12

köni körümlüg iligler hanlarını körünç ödlerketegi küzetgil körksüz yavız araқşazlarını көtürüp arviş tamuқа baturğıl “Krallar (ikileme) her zaman için hakiki görüşü korusun! Çirkin, kötü Râkşasaları kaldırsın ve Avîci cehennemine batırsın!” (BT XIII 29.9-12)

Kar. *kötür*- ‘derece olarak yükseltmek, yüceltmek’ AH 221, 281; KB 385, 409, 1642, vd.; Rylands 31/21b3, 33/70a3, 36/50a1 vd.; TİEM73 32r/4, 394v/5; AKT 129a/11, 131b/2

tevazu‘ kılığlını kötrür idi

tekebbür tutar erni kemşür қодı

“Tevâzu gösterenin Tanrı derecesini yükseltir, kibirli olanı aşağı indirir” (AH 281-282)

Har. Kelime bu dönemde ‘yükseltmek, kaldırmak, taşımak, yok etmek tahammül etmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *köter*- NF

⁸¹ Diğer dönemlerde kelimenin ‘kaldırmak, yükseltmek, toplamak’ anlamlarıyla *köter*- biçiminde kullanımı da mevcuttur verilen etimolojik sözlüklerden takip edilebilir.

366/2, KE 213r/3; ME 60/6; HKT 99b/6; İML 89, 108, 110 vd.; *kötür*- NF 8/11; KE 88r/16; ME 52/5, 126/2; MM 49/4, 283/4; HKT 39a/5, 251a/8, 379a/8 vd.; *költür*- NF 287/1

Çağ. Kelime bu dönemde ‘yükseltmek, kaldırmak, götürmek, taşımak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *kötür*- ŞHD 20a/2, 127a/20; GT 4/7, 13/6, 220/12 vd.; *köter*- AL 438, 2376; ŞSL 257a; BV 538/7, 573/4, 607/2 vd.; GT 47/8, 117/2, 218/2 vd.; HBD 205/4, 208/1; TEH T705b/19, T709b/2, T710a/13 vd.; TMA A722a/13, A725a/12, A732b/27 vd.; MÜN M789a/11; ŞT 84a/9, 84b/5, 90a/15 vd.; FK 110/8, 469/5, 490/6 vd.; ŞHD 84b/2, 89b/8, 160a/12 vd.; MK 27b/2, 82b/9, 84b/4 vd.; LM 1154, 1612, 2280 vd.; BD 334/2, 558/24; HAK 3⁸², 7⁸³

kötrülü yarlıka- ‘yüceltmek’

Uyg. *kötrülü y(a)rl(i)ka-* ‘yüceltmek’ HT IX 1317-1318

küseyü teginür biz t(e)ñri eligim(i)z kutı t(e)rken kuñcuyı t(e)ñrim kutı bayuyu y(a)rılıkazunlar ,, üküş telim oğul üze ,, kötrülü y(a)rılıkazunlar ,, uçsuz kıdığsız kut buyan üze uz[a]tı közünü y(a)rılıkazunlar kaş közüngü[te] birtem meñün olurz[unlar]
“İlahî İmparatorumuzun ihtişamının yanı sıra İmparatoriçenin ihtişamının birçok₂ oğul aracılığıyla zengin olmasını saygıyla diliyoruz. Sonsuz [birçok dini] erdemle

⁸² Burada geçen ifade ‘kaldırmak, götürmek, taşımak’ anlamını ihtiva etse de *köter*- eylemiyle birlikte kullanılan *Qur’ân’ı töpelerige köter*- kelime grubu saygı ve hürmet anlamını taşımaktadır. Kur’ân-ı Kerimi belden aşağı koymanın dinen bir mahzuru yoktur. Ancak bizim toplumumuzda oluşan davranış kurallarına göre Kur’ân-ı Kerim, ekme vb. gibi kutsallık atfedilen şeylere tazim ve hürmetin bir göstergesi olarak belden yukarda tutmak, yere bırakmamak, öpüp alınına koymak gibi âdetler yerleşmiştir. Bu da elbette ki kalplerdeki takva ve kutsala saygı guygusuyla geliştirilmiş bir inceliklerdir. “Bu (böyle)dir! Kim Allah’ın şeâirine (dîninin alâmetlerine) hürmet ederse, artık şübhesiz bu, kalblerin takvâsındandır” (Hac, 32) ayet tercümesi de bunu destekler niteliktedir. Ayet tercümesi için bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Hayrat Neşriyat Meali

⁸³ Burada geçen ifade ‘kaldırmak, götürmek, taşımak’ anlamını ihtiva etse de *köter*- eylemiyle birlikte kullanılan *kelâmu’llâh’ı töpelerige köter*- kelime grubu saygı ve hürmet anlamını taşımaktadır. Dip not 17’de belirtildiği üzere Allah kelâmını yani Kur’ân-ı Kerime bir hürmet ve saygı göstergesi olarak yapılan eylemdir.

(Skr. puñya) yüceltilebilirler. Yeşim aynasında sürekli görünsünler. Ve sonsuza dek ... (boşluk) ... mücevherli tahtta otursunlar.” (HT IX 1313-1321)

kur(lar) kötür- ‘dereceler vermek, yüksek makamlara yükseltmek’

Kar. kurlar kötür- ‘dereceler vermek, yüksek makamlara yükseltmek’ TİEM73 32r/4

ol yalavaçlar artuqluq urdumuz emerilerini emeri üze. anlarda kimiñe sözledi tañrı kötürdi emerilerine kurlar. taqı berdimiz ‘İsāka meryem oğlı belgülerini küçlendirdi anı arıq cānlarnı. eger tilese tañrı toqışmağay erdi anlar olarda kedin kelmişde kedin anlarğa belgüler yoq kim tartışık boldılar kimi kertgüñdi kimi taqı tandı. eger tilese erdi tañrı toqışmağaylar erdi velīkin tañrı kılur ne tilese“(Bu sûrede zikredilen) o peygamberler (yok mu?) biz onların kimine kiminden üstün meziyyetler verdik: Allah, onlardan kimileriyle bizzat konuşmuş, kimilerini de daha başka derecelerle yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa’ya da apaçık mûcizeler verdik ve onu Kutsal Ruh Cebrail’in vahiy ve ilham gücü ile destekledik. Gerçi Allah insanların irâdelerini ellerinden alıp onları zorla Hak dîne boyun eğdirmeyi dileyeydi, o elçilerden sonrakiler, kendilerine apaçık mûcizeler gelmesine rağmen ayrılığa düşüp birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat Allah, onları seçimlerinde serbest bıraktı. İçlerinden bir kısmı, kendilerine bahşedilen bu özgürlük ve irâdeyi kötüye kullanınca ayrılığa düştüler; böylece kimileri inandı, kimileri de inkâr etti. Evet, Allah dileyeydi birbirleriyle çatışmazlardı, fakat Allah, sizin sınırlı bilginiz ve arzularınız doğrultusunda değil, kendi sonsuz ilim ve hikmeti gereğince, dilediğini yapar.” (TİEM73 32r/3-8)

mahdüm bol- (Ar.+T.) ‘saygı ve itibar gösterilmek, hizmet edilmek’

Har. mahdüm bol- ‘saygı ve itibar gösterilmek, hizmet edilmek’ KE 8v/21

âdem ‘âlim turur, siz ‘âbidsiz, meniñ hazretimde miñ ‘âbiddin bir ‘âlim fâzılraq turur, kayda ‘âbid erse ‘âlimğa hidmet kılmaq kerek ol mahdüm bolsun “İnsan,

bilgedir, siz ibadet edensiniz, benim huzurumda bin ibadet edenden bir bilge daha faziletlidir, o halde ibadet edenin bilgeye saygı göstermesi gereklidir, o saygı ve itibar gösterilen olsun.” (KE 8v/20-21)

meñiz al kı1⁸⁴ ‘saygınlık kazanmak, saygıdeğer yapmak’

Kar. *meñiz al kı1*- ‘saygınlık kazanmak, saygıdeğer yapmak’

ķamuğ türlüğ erdem bu bilse tükel

bu erdem bile er meñiz kılsa al

“O, her türlü faziletleri tam olarak bilmelidir; bu faziletler ile insan yüzünü ağartır.”
(KB 2630)

mu‘azzez eyle- (Ar.+T.) ‘izzet ve şeref sahibi yapmak, saygı ile kabul olunan eylemek, şerefendirilmiş eylemek’

Çağ. *mu‘azzez eyle-* ‘izzet ve şeref sahibi yapmak, saygı ile kabul olunan eylemek, şerefendirilmiş eylemek’ MÜN M795a/3

İgnimi müşerref iyledi hil‘tiñiz

Cismimni mu‘azzez iyledi kisvetiñiz

“Sırtımı şerefendirdi kaftanınız, varlığımı izzet ve şeref sahibi yaptı elbiseniz”
(MÜN M795a/3)

mu‘azzez (u/ve) muhterem bol- (Ar.+T.) ‘izzet ve şeref sahibi, saygıdeğer olmak’

Çağ. *mu‘azzez ve muhterem bol-* ‘izzet ve şeref sahibi saygıdeğer olmak’ MK
98b/12

*büzürg-vār mezārāt feyzi-ğa müşerref ve mükerrerem bolmağ seferdin ve feyż-āsār
irenler hidmeti-ğa mu‘azzez ve muhterem bolmağ seferindin* “Saygıdeğer mezarların

---

⁸⁴ ‘utanmak, mahcup olmak’ anlamındaki kullanımı için bkz. KB 2356.

bolluğuna izzet ve Şeref sahibi, saygıdeğer olma seferinden ve feyz veren erenlerin hizmetine Şereflenme ve saygıda bulunma seferinden.” (MK 98b/11-13)

mu‘teber bol- (Ar.+T.) ‘itibarlı olmak, saygın olmak’

Har. *mu‘teber bol-* ‘itibarlı olmak, saygın olmak’ NF 429/5

andağ erse ma‘lüm boldı kim ādemī Hağ te‘ālā hıdmatında turmışta kōđlını hāzır tutmağ kerek ermiş kim ol hıdmatı mu‘teber bolsa “O Şekilde bilinir ki; kişinin hizmeti itibarlı olsun (kişi saygınlık kazansın) diye Tanrıya hizmet edecekken - gōnlünü hazır tutması gereklıymiş.” (NF 429/3-5)

müşerref bol- (Ar.+T.) ‘müşerref olmak, Şereflenmek’

Har. *müşerref bol-* ‘müşerref olmak, Şereflenmek’ NF 45/12, 170/12, 266/3 vd.; KE 53v/14, 151v/8, 200v/17 vd.

İlāhī andađ kim Muhammed Resūlu‘llāhniđ dostluđın dūnyāda bizge kerāmet kıldıđ kıyāmet kü[ni hem] anıđ Őefā‘atı birle müřerref bolmađ biz za‘īflarğa rūzī kılu bērgil “Ey Tanrım, öyle ki bu dūnyada bize Muhammed (a.s.)’nin dostluđunun mucizelerini gōsterdin, kıyamet gūnünde de onun Őefaatiyle Őereflenmeyi ve bizim gibi gūçsüzlere sen nasip eyle.” (KE 200v/16-17)

Çağ. *müşerref bol-* ‘müşerref olmak, Şereflenmek’ GT 25/7, 88/4; TEH T696b/22, T697b/17, T706b/7 vd.; MÜN M789a/26, M791a/6, M791b/4 vd.

ēmdi kim tāli‘ müsā‘adet{t}i birle bu mutrib musāhabetige müşerref boldum ērse, andağ tevbe kıldım “şimdi, kaderin izniyle bu çalgı çalanın sohbetiyle Őereflendiđim vakit öylece tövbe ettim.” (GT 88/4-5)

müşerref eyle- (Ar.+T.) ‘şereflenmek, şerefendirilmek’

Çağ. *müşerref eyle-* ‘şereflenmek, şerefendirilmek’ MÜN M795a/3

İgnimi müşerref iyledi hil‘atıñiz

Cismimni mu‘azzez iyledi kisvetiñiz

“Sırtımı şereflendirdi kaftanınız, varlığımı izzet ve şeref sahibi yaptı elbiseniz”
(MÜN M795a/3)

müşerref kı1- (Ar.+T.) ‘şereflendirmek, müşerref etmek’

Har. müşerref kı1- ‘şereflendirmek, müşerref etmek’ NF 443/10; KE 129r/16, 202v/18

bu i‘tikādımız berekātıdın kıyāmet küni mahşer yerinde bizni fuzhat kılmayın habībiñ şefā‘atı birle sırātdın selāmet keçürüp sekiz uçmahğa kivürüp öz dīdāriñğa müşerref kılu bér “İnancımızın yüzü suyu hürmetine kıyamet günü mahşer yerinde bizim ayıplarımızı açığa vurma, peygamberin şefaatiyle sırat köprüsünden sağ salim geçip cennetine girdirip yüzümüzü şereflendir.” (KE 202v/17-19)

Çağ. müşerref kı1- ‘şereflenmek, şereflendirilmek’ BV 660/12; GT 1/13, 135/7; TEH T705b/13, T716a/8; TMA A729b/16; MÜN M785b/5, M791a/6, 792a/14

kaçan bu şāh-zāde-i fīrūz-baht ‘ināyet ‘aynı birle nazar kı1ıp bu türkī tercemeniñ ba‘zısını tahsīn kı1ıp teşrīfi birle müşerref kıldısa, kāffe-i enām havāssu ‘avām emīr ü ra‘ıyyet rağbet kı1ıp hūsn-i kabūl birle telakķī kıldılar “Ne vakit bu şansı açık şehzade iyilikle bakıp bu Türkçe tercümenin bazısını takdir edip şereflendirmesiyle şereflendiyse de, canlıların tümü halkın seçkinleri emirler ve halk rağbet gösterip güzel bir şekilde kabul ettiler.” (GT 1/12- 2/1)

müşerref (u/ve) mükerrerem bol- (Ar.+T.) ‘şereflenmek ve saygıda bulunmak’

Har. müşerref ve mükerrerem bol- ‘müşerref olmak, şereflenmek’ KE 200v/17, 208r/5
İlāhī andağ kim Muhammed Resūlullahnıñ dostlūqın dünyada bizge kerāmet kıldıñ, anıñ şefā‘atı birle müşerref ve mükerrerem bolmağ sen Allah rūzī kılu ber “Ey Tanrım, öyle ki Muhammed (a.s.)’nin dostluğunu bize lütfettin, onun şefaatiyle şereflenmeyi ve hürmet görmeyi sen nasip eyle.” (KE 208r/4-5)

Çağ. *müşerref ve mükerrem bolmak* ‘müşerref olmak, şereflenmek’ MK 98b/11-12
*büzürg-vār mezārāt feyzi-ğa müşerref ve mükerrem bolmak seferdin ve feyz-āsār
irenler hidmetiğa mu‘azzez ve muhterem bolmak seferindin* “Saygıdeğer mezarların
bolluğuna izzet ve şeref sahibi, saygıdeğer olma seferinden ve feyz veren erenlerin
hizmetine şereflenme ve saygıda bulunma seferinden.” (MK 98b/11-13)

ögele- ‘birine öge (ulusun büyüğü) unvanını vermek’ (Clauson ED 108a; Nadalyayev
vd. DTS 379a)

Kar. *ögele-* ‘birine öge (ulusun büyüğü) unvanını vermek’ DankKelly I 251
ol anı ökeledi ‘O, ona öke (yani ulusun büyüğü) unvanını verdi.’ (DankKelly I 251)

sadır yer(inde) otur- ‘başköşede oturmak, şeref yerinde oturmak’

Har. *sadır yerinde otur-* ‘başköşede oturmak, şeref yerinde oturmak’ ME 170/8
sadır yerinde oturdu, dörde oturdu “Başköşede oturdu, şeref yerine oturdu” (ME
170/8)

ser-belend et-⁸⁵ (Far.+T.) ‘yüceltmek, yüksek makamlara ulaştırmak’

Çağ. *ser-belend it-* ‘yüceltmek, yüksek makamlara ulaştırmak’ MÜN M787b/1
ol Cemşîd-serîr hilâfet ü taht-ı saltanat evcin öz pābūsı bile ser-bülend itti “Cemşid
gibi hükümdarlığı uzun (olan) onu (o kimseyi) saltanat tahtının hilafeti, göğün
ayağıyla yüksek makamlara ulaştırdı.” (MÜN M787a27-787b/1)

ser-belend kıl- (Far.+T.) ‘yüceltmek, yüksek makamlara ulaştırmak’

---

⁸⁵ *ser-belendlîğ* (Far.+T.) ‘yücelik, yükseklik’

Çağ. *ser-belendlîğ* ‘yücelik, yükseklik’ MÜN M782b/19; *ser-bülendlîğ* MK 95b/5
ser-bülendlîğ hayâli başın çıkar, nedâmet ü hasret eşki seyli beden kasrı dîvârın yıkar “Yükseklik
(yüksek mevkilere erişme) hayâli baştan ortaya çıkar, pişmanlık ve hasret gözyaşının seli beden
sarayının duvarını yıkar.” (MK 95b/5-7)

Çağ. *ser-bülend kııl-* ‘yüceltmek, yüksek makamlara ulaştırmak’ MÜN M800b/23
yana havās u idrāk ve tab‘-ı selīm ve feres-i müstaķīm birmek ve’s-selām şerefi bile behre-mend ve dīn sa‘ādeti bile ser-bülend kıılmaķ “Yeniden duygular, anlayışlar, dürüstlüğün gücü, doğruluk atı vermek, son sözün şerefiyle kısmetli ve din saadetiyle yüksek makamlara ulaşmak.” (MÜN M800b/23)

ser-efrāz bol- (Far.+T.) ‘benzerlerinden üstün olmak, yücelmek, şereflenmek’

Çağ. *ser-efrāz bol-* ‘benzerlerinden üstün olmak, yücelmek’ TMA A733a/10; ML 774b1/4; *ser-efrāz ol-* FK 6/7; *ser-ferāz bol-* TMA A729a/26, A731b/20

kaçıp melik-i ‘Arab iligige tüşti ve İslām livāsı ser-efrāz bolup küfr ‘alemi nigūn-sār boldı “Kaçıp Arap melikinın eline düştü ve İslām bayrağı yücelip küfür alemi baş aşığı oldu.” (TMA A733a/10)

ser-efrāz et- (Far.+T.) ‘benzerlerinden üstün olmak, yücelmek, yüceltmek’

Çağ. *ser-efrāz it-* ‘benzerlerinden üstün olmak, yücelmek, yüceltmek’ TMA 729b/16; *ser-firāz it-* FK 575/4

Nüşīrvānū’l-ādil bin Kūbād çün saltanat tahtın müşerref kııldı ve hilāfet tācın ser-efrāz itti “Kubat’ın oğlu Adil Nüşīrvān saltanat tahtını şereflendirdi ve halifelik tacını yüceltti.” (TMA 729b/15-16)

ser-firāz eyle- (Far.+T.) ‘benzerlerinden üstün olmak, yücelmek, yüceltmek’

Çağ. *ser-firāz iyle-* ‘benzerlerinden üstün olmak, yücelmek, yüceltmek’ FK 3/2

Çunki insānnı bu gevher birlle iylep behre-mend

Ser-firāz iylep melāyik haylı içre cān ara

“Çünkü insanı bu inciyle kısmetlendirip, yücelterek melekler zümresine cinler taifesinin arasına (kat).” (FK 3/2)

ser-efrāz kııl- (Far.+T.) ‘benzerlerinden üstün olmak, yükselmek, yüceltmek’

Çağ. *ser-efrāz kııl-* ‘benzerlerinden üstün olmak, yükselmek, yüceltmek’ MÜN M792a/16, M800b/8, M800b/26; ML 780b/12;

imdi dağı külür kişidin birer ‘ināyet-nāme birle cemā‘at kullardın mümtāz ve sāyir bendelerdin ser-efrāz kıılurğa hākım siz “Şimdi dahi gelen kişiden birer iltifat ifade eden mektupla cemaat kullarından seçkin ve diğer kölelerden üstün olmaya hākimsiniz.” (MÜN M792a/15-16)

ser-efrāz kıılıl- (Far.+T.) ‘benzerlerinden üstün tutulmak, yükseltilmek, yüceltilmek’

Çağ. *ser-efrāz kıılıl-* ‘benzerlerinden üstün tutulmak, yükseltilmek, yüceltilmek’ MÜN M789a/25, M792a/9;

‘ināyet kıılıp dāyimğa düstür bile demī āsār-ı ruḳ‘alar bile ser-efrāz kıılılsa bu faḳīrniñ mūcib-i sa‘ādet-i dāreyni bolğusıdur “İyilikte bulunup daima genel kurallarla kısa mektup eserlerinin bahisleri yüceltilse bu fakirin iki dünyada da mutluluk sebebidir.” (MÜN M789a/25)

şeref ber- (Ar.+T.) ‘şeref vermek, şereflelendirmek’

Har. *şeref bir-* ‘şeref vermek, şereflelendirmek’ HKT 469b/9

taḳı haḳīkāt üze ol, şeref birür saña taḳı ḳavmuña “Ve şüphesiz ki o seni ve kavmini şereflendirir.” (HKT 469b/9)

teşrīf ber-⁸⁶ (Ar.+T.) ‘şereflelendirmek, onur vermek’

Çağ. *teşrīf bér-* ‘şereflelendirmek, onur vermek’ GT 56/5, 132/12

[yigit]niñ yüzün hey‘ātın körüp hālını anladı erse, rahm kıılıp teşrīf bérıp bir nökerige teklīf kııldı kim bu yigitni öz elige tégürgil dep “Gencin yüzünü, dış görünüşünü

⁸⁶ Ayrıca bkz. *teşrīflüg* (Ar.+T.) ‘şereflelendirilmiş’

Har. *teşrīflüg* ‘şereflelendirilmiş’ KE 37v/9

teşrīflüg İbrāhīm peygamber ‘aleyhi’s-selām “Şereflelendirilmiş İbrāhīm (a.s.)” (KE 37v/9-10)

görüp durumunu anlayınca acıyıp şereflendirerek bir kölesine bu genci kendi ülkesine götür, diye teklifte bulundu.” (GT 132/11-13)

teşrîf(ini) bul- (Ar.+T.) ‘şereflendirilmek, onurlandırılmak’

Har. teşrîfini bul- ‘şereflendirilmek, onurlandırılmak’ NF 5v/5, 22v/7, 31r/15

Kıssa-i Âdem-i safî ‘aleyhi’s-selâm [anı] toprağın yaratğan kudret birle tötirgen, ediz kökke ağğan, uçmah içre kirgen, Havvâ teg cüft bérilgen, İblîs vesvesesiñe ilingen, yaruk uçmahdın adrılğan, qarañgu dünyâge ingen, üç yüz yıl tıp yığlağan, hitâbın işitken, tâcın başıñga urğan, hil’atin kedgen, kerâmeti birle mükerrem bolğan teşrîfini bulğan Âdem-i safî ol halîfe-i vefî “Hz. Âdem (a.s.)’nin hikâyesi; onu topraktan yaratan, kudretle diriltlen, ulu göge yükselten, cennete giren, Havva gibi eş verilen, şeytanın vesvesesine maruz kalan, aydınlık cennetten ayrılan, karanlık dünyaya inen, üç yüz yıl ağlayan, duası duyulan, tacını başına giyen, kaftanını giyen, kerametiyle hürmet edilen şereflendirilen vefalı halife Hz. Âdem.” (NF 5r/20-5v/5)

teşrîf keltür- (Ar.+T.) ‘şereflendirmek, onur vermek’

Çağ. teşrîf kiltür- ‘şereflendirmek, onur vermek’ FK 799

Sâkiyâ ol bardı kim kilgey maña peygâm-ı vasl

Yâr özi teşrîf kiltürdi tut imdi cām-ı vasl

“Ey saki, gelecek olan haber bana ulaştı, sevgilinin kendisi (beni) şereflendirdi şimdi kavuşma kadehini kaldır.” (FK 799)

teşrîf kııl- (Ar.+T.) ‘şereflendirmek, onur vermek’

Çağ. teşrîf kııl- ‘şereflendirmek, onur vermek’ GT 96/2

ey hudāvend ‘ulemākā dāyim teşrîf kıılğıl kim bî-teşvîş ‘ilmni ziyāde kılsunlar ve zāhidlerka nēmerse bērmegil kim zāhidlikka sābit tursunlar “Allahım, âlimlerimi

daima şerefliendir ki müdahale olmadan ilimlerini artırırsınlar ve aşırı dindarlara hiçbir şey verme ki aşırı dindarlıkta sabit dursunlar.” (GT 96/2-4)

uluğ tut- ‘ululamak, yüceltmek, üstün tutmak’

Kar. uluğ tut- ‘ululamak, yüceltmek, üstün tutmak’ Rylands 37/31a3; AKT 143a/26
bitse siz Tanrıka hem yalavaçıña uluğ tutuñ anı hem ağırlañ anı. “Siz hem Tanrıya hem peygamberine inanıyorsanız onları hem yüceltin hem de saygı gösterin.” (Rylands 37/31a3)

uluğla- ‘yüceltmek’ (Clauson ED 140a; Erdal OTWF 449; Malov PDP 438a; Nadalyayev vd. DTS 610b; Radloff OSTN I 1695)

Kar. uluğla- ‘yüceltmek, ululamak’ DankKelly I 248; KB A 27, 4151, 4176 vd.; TİEM73 21v/9, 126v/7, 427v/5 vd.; Rylands 35/15a3; AKT 115b/13; (2) ‘tazim etmek, büyük olduğuna itikadı olmak, büyük saymak’ TİEM73 340v/5, 376v/6
uluğluğ uluğla küdez hurmeti

saña kelge devlet uluğluğ kutı

“Büyüğü büyük tut onun itibarını gözet; sana da devlet ve ululuk saadeti gelir.” (KB 4151)

Har. uluğla- ‘yüceltmek, ululamak’ HKT 281b/3, 322b/5; NF 9/12; ME 31/8, 38/5, 71/5 vd.

uluğladı anı “Onu yüceltti.” (ME 38/5)

Çağ. uluğla- ‘yüceltmek, ululamak’ HAK 284

ey ‘Anber meni kara tēp ne horlayur-sēn öziñni aq-men tēp uluğlayur-sēn “Ey Anber bana siyah diyerek beni neden hor görüyor, kendine ak diyerek kendini neden yüceltiyorsun?” (HAK 284)

uluğlan- ‘saygı gösterilmek, yüceltilmek’

Çağ. *uluğlan-* ‘saygı gösterilmek, yüceltilmek’ ŞSL 40a

uluğlan- “Tekbîr, tazîm, ihtişâm itmek” (ŞSL 40a)

uluğluğ bul- ‘saygınlık kazanmak’

Kar. *uluğluğ bul-* ‘saygınlık kazanmak’ KB 6039

ağış barça tüşte ağırlık bolur

ağarı teñinçe uluğluğ bulur

“Bütün rüyalarda yükselme itibâra delâlet eder, insan yükseldiği nisbette şeref bulur.” (KB 6039)

üstüvâr bol- (Far.+T.) ‘yüksek dereceye erişmek’

Kar. *üstüvâr bol-* ‘yüksek dereceye erişmek’ TİEM73 435v/1; Rylands 27/5a3

ançası bar üstüvâr bolğanlar ‘ilm içinde olardım “Lakin onlardan ilimde yüksek dereceye erişmiş olanlar” (Rylands 27/5a3)

yügerü kötür- ‘yüksek bir makama ulaşmak’

3 aşamadan oluşan kağan seçme ritüellerinin 2. aşaması olan *yügerü kötürme* ‘yukarı çıkarma’ işlemi Tanrı’nın kağan adayına *yarlık, kut, küç, ülüg ve il beratı* vermesi içindir. *Yügerü kötür-* deyimiyle ‘yüksek bir makama ulaşmak’ (yazıtlarda bu makamlar için kağan ve hatun olmak kastedilmiştir) anlamında kullanılmıştır.⁸⁷

Orh. *yügerü kötür-* ‘yüksek bir makama ulaşmak’ KT D 11, BK D 10

üze : türük : t(e)ñrisi : türük iduğ yiri : subı : (a)nça (e)tm(i)ş : türük : bod(u)n : yooğ : bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolçun tiy(i)n : k(a)ñ(ı)m : ilt(e)r(i)ş k(a)ğ(a)n(ı)ğ : ög(ü)m : ilbilge k(a)tun(u)ğ : t(e)ñri : töp(ü)sinte : tut(u)p : yüg(e)rü : kötürm(i)ş (e)r(i)nç : “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutlu vatan toprakları şöyle düzenlemiş;

⁸⁷ Kağan seçme ritüellerini vurgulayan leksik ögeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demirbilek, 2017.

Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İteriş Kağan'ı, annem İlbilge Hatun'u Tanrı, tepesinden tutarak yüceltmış.” (KT D 10-11)

yükey bol- ‘yüce olmak, yücelmek’

Har. yükey bol- ‘yüce olmak, yücelmek’ NF 9/4; ME 192/4

aştı derecege yükey boldı, mündi üze(ngüge) “Bulunduğu dereceyi aşarak yüceldi (yüksek dereceye erişti), merdiven basamaklarını çıktı.” (ME 192/4)

yükey kıl- ‘yüceltmek’

Har. yükey kıl- ‘yüceltmek’ NF 270/1

Taıırı tvt ol hec kılğan kulnuı tegme bir adımı sanınça yetmiş edgölük dıvânında bitigey taıı ol kulnuı dıvânından tegme bir adımı sanınça yamanlıknı kétergey taıı uçtmah içinde tegme bir adımı sanınça yetmiş derece yükey kılğay, tıp yarlıkadı “Tanrı, o hac yapan kulunun bir adımı miktarınca iyilik defterine yetmiş sevap yazar ve o kulunun günag ve sevapların yazıldığı defterinden her bir adımı miktarınca kötülüklerini giderir. Cennette de her bir adımı miktarınca yetmiş derece yüceltir, dedi.” (NF 269/16-270/1)

yükeyleş- ‘yücelmek’

Har. yükeyleş- ‘yücelmek’ ME 126/2

yükeyleşti anıı birle, kötürdi anı “Onunla birlikte yüceldi, Onu kaldırdı (yüceltti).” (ME 126/2)

yükeylik(ge) tegin- ‘yüceliğe ulaşmak, yücelik makamına erişmek’

Har. yükeylikge tegin- ‘yüceliğe ulaşmak, yücelik makamına erişmek’ ME 175/5

körklüg boldı anıı birle, yükeylikge tegindi anıı birle “Onunla güzelliğe erişti, onunla yücelik makamına erişti.” (ME 175/5)

yüksek kı1- ‘yüceltmek’

Har. *yüksek kı1-* ‘yüceltmek’ NF 324/16, 325/2, 406/11 vd.; ME 102/3

*Yā Rabbenā, men ġazāt kıldım, kāfırlar birle uruştum, seniñ dīniñni yüksek kı1mak
üçün taķı seniñ hořnūdluķuñ üçün uruřtum taķı cān bērdim, řehīd boldum tēse, Haķ
tv̄t ayġay kim: Yalġan aytur-sen* “Ey Tanrım, ben savaştım, kâfirlerle vuruştum,
senin dinini yüceltmek ve senin rızan için vuruştum ve can verdim, şehit oldum derse
Tanrı şöyle cevap verir: Yalan söylüyorsun.” (NF 406/11-12)

yüz(in) açık tut- ‘yüzünü açık tutmak (alnı açık olmak, saygın durumda olmak)’

Kar. *yüzin açık tut-* ‘yüzünü açık tutmak (alnı açık olmak, saygın durumda olmak)’

KB 500, 4219, 5222

süçig sözle barça kişike tilin

açuķ tut yüzüñni yaruķ tut alın

“Herkes e tatlı söz söyle; yüzünü açık tut, alnını parlak tut.” (KB 5222)

yüz suw(i) ber-⁸⁸ ‘yüz suyu vermek (şeref ve onur vermek, saygınlık kazandırmak)’

Kar. *yüz suwı bir-* ‘yüz suyu vermek (şeref ve onur vermek, saygınlık kazandırmak)’

KB 737, 2007, 5515 vd.

bayat kimke birse uwut köz suwı

aņar birdi devlet tükel yüz suwı

“Tanrı kime hayâ ve iz’an vermişse ona devletle birlikte bütün şerefleri vermiş
demektir.” (KB 2007)

yüz(i) suwlan-⁸⁹ ‘yüzü sulanmak (saygınlık kazanmak)’

---

⁸⁸ Ayrıca bkz. *yüzlüg* ‘itibarlı, şerefli’

Kar. *yüzlüg* ‘itibarlı, şerefli’ Rylands 33/25b1; TİEM73 310r/8
erür Taņrı üskinde yüzlüg “Tanrı katında şerefli dir.” (Rylands 33/25b1)

Kar. *yüz(i) suwlan-* ‘yüzü sulanmak (saygınlık kazanmak)’ KB 2207, 2465, 3078

yawuzka yüz ursa yüzi suwlanur

kiçigke köz açsa bedüklük bulur

“Eger o, kötü birine teveccüh ederse kötüye saygınlık kazandırır; küçüğe göz çevirirse o büyüklük bulur.” (KB 3078)

yüz(i) suwluğ tut-⁹⁰ ‘saygınlığını korumak’

Kar. *yüzi suwluğ tut-* ‘saygınlığını korumak’ KB 4297

yüzin tutçı suwluğ tutayın tise

tilin sözleme sözni yalğan usa

“Her vakit şeref ve itibarını muhafaza etmek istersen, ağzından yalan söz çıkarmamaya gayret et.” (KB 4297)

yüzlen- ‘itibar sahibi olmak’ (Clauson ED 987b; Erdal OTWF 574; Nadalyayev vd. DTS 288b)⁹¹

Kar. *yüzlen-* ‘itibar sahibi olmak’ DankKelly II 202

er yüzlendi “Adam insanlar arasında itibar sahibi oldu.” (DankKelly II 202)

Har. *yüzlen-* ‘saygı ve itibar sahibi olmak’ KE 113v/12

---

⁸⁹ Ayrıca bkz. *yüz suwı* ‘itibar’ KB 737, 5518; NF 128/9, 384/14-15; KE 86v/14, 91r/1; *yüz(i) suw(i)* ‘itibar, saygınlık’ ME 171/8 *kirlü boldı yüzi suwı, töküldi yüzi suwı, ābrüy-suz boldı* “Yüzünün suyu kirlendi, yüzünün suyu döküldü, itibarsız oldu (saygınlığını kaybetti).” (ME 171/8)

⁹⁰ Ayrıca bkz. *yüz(i) suwluğ* ‘yüzü sulu (saygın, haysiyetli, şerefe ve onura layık)’ KB 4524

neçe kızgu enlig yüzi suwluğ er

tişilerde ötrü özi boldı yir

“Nice al yanaklı, saygın erkekler kadınlar yüzünden toprak olup gitmişlerdir.” (KB 4524)

ayrıca bkz. *yüz tutçı suwluğ* ‘aygınlığını sürekli korumak, itibar ve şerefini korumak’

yüzün tutçı suwluğ tutayın tise

tilin sözleme sözni yalğan usa

“Her vakit şeref ve itibarını korumak istersen, ağzından yalan söz çıkarmamaya gayret et.” (KB 4297)

⁹¹ Fiile Radloff OSTN III 622’de de rastlanmasına rağmen aradığımız anlamdan uzak olması nedeniyle buraya dâhil edilmemiştir.

Anı içti uçmahğa ulandı, andın soñ halk Mūsīğa yüzlendi müslümānlıqğa kirü başladılar “Onu içince cennete ulaştı, ondan sonra halk Mūsâ’ya saygı ve itibar gösterip Müslüman olmaya başladı.” (KE 113v/11-12)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘yüz yüze kalmak, karşılaşmak, yönelmek, istikametini almak, yüz çevirmek, hâsıl olmak, çalışmak, ilgilenmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *yüzlen-* Sang. 342v20; DTO 546; AL 503, 2742; BV 8/3, 27/5, 138/1 vd.; FK 57/6, 106/4, 282/2 vd.; BD 69/2, 114/1, 216/2 vd.; HBD 51/2, 87/2, 138/3; TMA A723a13, A727b18; TEH T697b7, T700a1, T703a10 vd.; MÜN M785b18, M790a25, M791a22 vd.; ŞHD 65a/12; MK 13a/5, 51b/10, 58b/11 vd.; LM 2968, 2980, 3155 vd.

3.7. TÖREN⁹² - AYİNSEL FAALİYET

Eski toplumlardan itibaren süregelen bir kutsala kurban sunma⁹³ ritüeli genellikle tanrıların ilgisini ve memnuniyetini elde etmek, yardımlarını edinmek ve gazaplarına maruz kalmamak için yerine getirilmiş; tanrıların hoşuna gittiğine ve onların acı, coşku, öfke vb. duygularını yatıştırdığına inanılması sebebiyle sevilen bir şeyden tanrı adına feragat edilmesi olarak algılanmıştır (Uygun, 2019: 149). Farklı Türk boyları arasında IX-X. yüzyıllarda kullanılmaya başlanan kurban kelimesinin İbranice'den önce Arapça'ya oradan da din vasıtasıyla dilimize geçtiği bilinmektedir (Bekki, 2004: 13). İslâmiyet öncesi Türk boylarında kurban karşılığı olarak *yağış*, *tayılğa*, *hayılğa*, *tengere*, *tayığ* (gök kurbanı), *tolu*, *toluğ*; kurban sunmanın karşılığı olarak ise *yağış yağa-*, *yağışlığ tapığ teginip yarlıka-*, *tapın- udun-*, *tapuğ kıl-*, *tafnagu tapuğ kıl-* gibi ifadelerin kullanımlarına rastlanmıştır. Çalışmamızda yer alan, tören ve ayinsel faaliyetlerin göstergesi olan ifadeler şunlardır:

bediz(in) bedizet- ‘yazıtını süsletmek’

Orh. *bedizin bedizet-* ‘yazıtını süsletmek’ KÇ 24; KT G 11

<...> *kağan inisi el çor tegin kelip ulayu dört tegin kelip ışvara bilge küli çoruğ yoğlat<d>ı bedizin bedizet<d>i olort<d>ı* “<...> kağanın kardeşi El Çor Tegin gelip ve diğer dört prens gelip Işvara Bilge Küli Çor’un cenaze törenini yaptı, yazıtını süsletti, (yazıtı) oturttu (dikti).” (KÇ 24)

Kar. Bu dönemde kelime anlam değişmesine uğramıştır. Geçtiği yerler için bkz.

bedizin bedizet- KB 3724

---

⁹² Türklerin İslâmiyeti kabulüyle ölüyü defin törenleri bir ritüel/ayinsel faaliyet olarak değil de İslâmi kaidelere göre (İslâm’a göre tüm ölümler gömülmekte olduğundan) uygulanan bir usüle dönüştüğünden İslâmi eserlerde yer alan ölü gömmeye alakalı *defn kıl-* (bkz. KE 11r/3, 56r/4) vb. gibi ifadeler bu bölümden muaf tutulmuştur.

⁹³ Sunuluş amaçlarına göre kurban türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bekki, 2004: 13-14.

*tafnaġu tapuġ kıl-*⁹⁴ ‘tapınmak için hizmet etmek, Allah’ın rızasına yaklaşmak için kurban sunmak’

Kar. *tafnaġu tapuġ kıl-* ‘tapınmak için hizmet etmek, Allah’ın rızasına yaklaşmak için kurban sunmak’ TİEM73 83v/4

añlar üze Ādem yalavaçniñ ekki oġlanı sawı kertülüg birle ançada tafnaġu tapuġ kıldılar tafnaġu tapuġ bezerlendi olarda birisindin bezerlenmedi taqı birindin. aydı öldürgey ök men seni. aydı bezerleyür tañrı saķnuqlardın “(Ey Muhammed!) Onlara Ādem’in iki oġlu arasında geçen Şu (ibret verici) öyküyü hak ile (yani hak ve hakikati ortaya koymak üzere) anlat. Hani ikisi birer kurban sunmuşlardı da birinin (Habil’in) kurbanı kabul edilmiş, diġerinininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen (Kabil), kardeşine: “Yemin ederim ki seni öldüreceġim” deyince, diġeri (Habil): “Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan (kurbanı) kabul eder” demişti.” (TİEM73 83v/4-5)

yaġıŐ yaġa- ‘kurban sunmak’

Uyg. *yaġıŐ yaġa-* ‘kurban sunmak’ BT IX 10.34, 95.5

aya yavaŐım kim meniñ kiçigde berü yıġmıŐ Őazġanmı(Ő) edim tavarım erdi erser... anı alķu tözün maytrı birle soķuŐup ezrua teñri yirinte toġmaķ küsüşin buşı birgeli saķınçım iki yigirmi yıl tüni küni üz(lünçüsüz) paŐantak atlıġ yaġıŐ yaġadım(ız) ed tavar esirgençsizim alķ(u) buŐıçılarka buşı birdim amtı sinite taqı yok çıġay inķa erü(r) men biş baķar teñinçe tavarı(m) yok ķanta taqı biş yüz yaratmaķ birü uġay men “Ey azîzim! Benim küçüklüğümden beri biriktirdiġim, kazandıġım ne malım mülküm varsa bunun hepsini asıl Maytrı’ya rastlayıp tanrı Ezrua dünyasında yeniden doġmak arzusu ve sadaka verme düşüncesi ile oniki yıl, gece gündüz fâsılsız PâŐandika kurbanı olarak sunduk, malımı mülkümü, esirgemedim hep sadaka olarak

⁹⁴ *tafnaġu* < *tap-(ı)n-aġu*, -p- > -f- deġiŐmesi.

verdim. Şimdi (ise) yersiz, yurtsuzum ve senden daha fakirim. Beş bakırım bile kalmadı; beş yüz altını (nereden bulup) verebileyim!” (BT IX 10.27-40)

yağışlıg tapıg teginip yarlıka- ‘saygı ve hürmetle kurban sunmak’

Uyg. *yağışlıg tapıg teginip y(a)rl(ı)ka-* ‘saygı ve hürmetle kurban sunmak’ TT IVA 46

A 46. *yağışlık*. Krş. Suv. 298 *bu yağışlıg tapıgımıznı teginip ... y(a)rılıkanlar* “Bizim bu sunak hizmetimize erişip ... bunu emredenler.” (Çince paralel metin maalesef burada tamamen farklılaşıyor.) U III 11 12 0 ve II 13 13 vb. *yağışlıg orun* “kurban / sunak yeri”; Kaş. *yağış* ‘kesilen hayvan’. Buraya (bir tahta oyma baskı olan) U II 61,4’teki *yağış* sözcüğü eklenmelidir ve ‘kurban yemeği’ olarak anlamlandırılmalıdır (TT IVA 46)

yoğ ertür- ‘cenaze töreni yaptırmak’

Orh. *yoğ ertür-* ‘cenaze töreni yaptırmak’ KT K-D; BK G 10

toğuzunç ay yéti otuzka yoğ ertürtümüz “Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde cenaze töreni yaptırıldı.” (KT K-D)

yoğ kazgan- ‘cenaze töreni yaptırmak’

Orh. *yoğ kazgan-* ‘cenaze töreni yaptırmak’ (O 12)

bilge ataçım yoğun koruğunun kazgantım. “Bilge babacığım(ın) yoğ törenini ve anıt mezarını yaptırıldı.” (O 12)

yoğla- ‘cenaze töreni yapmak’ (Clauson ED 902b; Erdal OTWF 452; Nadalyayev vd. DTS 270a; Räsänen VEWT 204b; Sevortyan ESTY IV 207)

Orh. *yoğla-* ‘cenaze töreni yapmak’ Y_{YAZ} 42/5; KÇ 27; (2) *yoğla-* ‘yas tutmak’ KT D 4; BK D 5

kadaşım erin eñleyü yogladıñ<ız> edgü iş kem ügüz beñü yerlendim e b[eñü]
“Akraba[ları]m erleriyle avlanıp, yoğ töreni yaptınız, iyi iş Kem Irmağı'nın
(kenarına) ebedî (olarak) yerleştim, ebedî? <...>” (Y_{YAZ} 42/5)

Kar. *yogla-* Türklerde (ölü için) yoğ yapmak DankKelly II 308
ol ölüğe yogladı “O, ölü için yoğ yaptı.” (DankKelly II 308)

yoglat- ‘cenaze töreni yaptırtmak’ (Clauson ED 903a; Erdal OTWF 795; Malov PDP
389a; Nadalyayev vd. DTS 270a)

Orh. *yoglat-* ‘cenaze töreni yaptırtmak’ T 31; KÇ 24; *yoglat-* (*yoglad-*?) Xian 14
*katun yok bolmış erti anı yoglatayın tedi sü barıñ tedi altun yışda oloruñ tedi sü başı
inel kağan tarduş şad barzun tedi bilge tonyukuka bana aydı.* “Hatun ölmüş idi, onun
cenaze törenini yaptırayım, dedi. Orduyu sevk edin, dedi. Altay (ormanlı) dağlarında
oturun, dedi. Ordu komutanı İnel Kağan ve Tarduş Şad gitsin, dedi. Bilge
Tonyukuk’a (yani) bana söyledi.” (T 31)

3.8. ÖZÜR DİLEME⁹⁵

Bireylerin birbirlerine karşı işlediği kusurların, yaptığı hataların telafisinde; bozulan ilişkilerin onarılmasında özür dilemenin payı çok büyüktür. Her insanın, hata yapabileceğini kabul etmesi, özür dilemenin bir erdem olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlayan en önemli unsurdur. Özür dileyebilmek aslında özür dilemeye neden olan söz, eylem ve uygulamaların doğru bir biçimde yapılmadığının farkında olunması ve hata yapıldığının kabul edilmesi durumudur (Mücahit, 2019: 1193). Karşılıklı saygı ve sevgi temeline dayanan toplumsal ilişkilerin aksaklığında ortaya çıkan ve “pişmanlık, yeni bir başlangıç yapma, sorumluluğu üstlenme, dargınlığın giderilmesi, kendisine karşı hata yapılan kişinin zihnindeki olumsuzluğun telafisi ve onarımı” modellerini bünyesinde barındıran özür dileme eylemi diğer insanlara saygılı olma anlayışını da kazandırarak sosyal düzenin sağlıklı işlemesine zemin hazırlar. Bu düzeninin oluşmasına adım atma niyetiyle özür dilemeyi eyleme geçiren⁹⁶ kişi; başka insanlara değer verme ve saygılı olma gerekliliğinin bilincinde kalmış olur.

Nezaket stratejileri kategorisinde değerlendirilen bu eylem ilk defa XI. yüzyıl eserlerinden *Divanü Lûgati't-Türk*'te tanıklanan *keçür-* “bağışlamak, affetmek” fiiliyle karşımıza çıkmakta olup bir özür ifadesi olarak yorumlanabilecek mesaj içeriğine sahip görünmektedir. Karahanlı döneminde *üdiri köl-* yapısıyla karşılanan özür dileme eylemine paralel anlamdaki Arapça kökenli “özür” kelimesine ise yine

---

⁹⁵ Her ne kadar “geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak” biçiminde tanımlanan *tövbe* (etme) kelimesi “dinde yerilmiş şeyleri terkedip övgüye lâyık olanlara yönelme, Allah’tan dilenen bir özür dileme” anlamlarına gelse de dinî bir literatür kavramı olduğundan ve yine dinsel bir literatür kavramı olan İlâhî emir ve yasaklara aykırı fiil ve davranışların yani *günahın* ardından yapıldığından bu bölümden muaf tutulmuştur. Aynı durum için Uygur Türkçesinde de geçerli olup ‘tövbe etmek’ anlamına gelen *qşanti kıł-, qşanti ötün-, qşanti ötünü tegin-, qşanti kılu tegin-, boşunu ötün-* vb. yapılar bu bölüme dâhil edilmemiştir.

⁹⁶ Özür dilemenin dilsel uygulamaları ve özür ediminin uygulanışına ilişkin stratejilerle ilgili ayrıca bkz. Bayat, 2017: 4.

aynı dönem eserlerinden Kur'an Tercümelere'nde 'özr ayt-/ayt-, 'özr belgürt- vb. biçimlerinde rastlanmıştır. Taranan eserlerde özür dileme ve gönül almayla alakalı diğer ifadeler şunlardır:

ğalebe kıldır- (Ar.+T.) 'özür beyan etmek, özür dilemek'

Kar. *ğalebe kıldır-* 'özür beyan etmek, özür dilemek' TİEM73 415v/4

ay anlar kim tandılar ğalebe kıldırmañlar bu kün bütünlükün yanut berlür siler ol kim kıllur erdiñizler " (Dünyada iken Allah'ı ve Kur'an ahkâmını inkâr edenlere ahirette melekler şöyle diyecektir:) "Ey kâfirler, bugün özür beyan etmeyin. Size ancak yaptıklarınız (küfür ve kötülüklerin) karşılığı verilecektir." (TİEM73 415v/3-4)

iltifât bol- (Ar.+T.) 'gönül almak'

Çağ. *iltifât bol-* 'gönül almak' MÜN M789a/8

bende-i muhlisniñ devlet-h'āhlıg yüzidin hâtırığa kilgen sözni hem bargan yārānlargā aytıptur, 'arz kılsalar ümīd ol kim ol sözge iltifāt bolğay dip kulluk 'arza-dāşt bitildi "Halis kölenin büyük yüce bir kişiden yakınlığı sebebiyle aklına gelen sözü dostlarına söylediğinde, ümitli ol o söz sayesinde gönül alacaksın diye açıklamada bulunularak yapacağı hizmet (kendisine) yazı hâlinde saygı ve hürmetle anlatıldı." (MÜN M789a/7-8)

könül al- 'gönül almak'

Kar. *könül al-* 'gönül almak' AH 365

tiril edgü fi'lin könüller alıp

isizliktin özni sıñaru salıp

"İyi hareket et gönüller alarak yaşa; kötülükten kendini bir yana çek." (AH 365-366)

'özr ay-/ayt- (Ar.+T.) 'özür dilemek'

Kar. *‘özü ay-/ayt-* ‘özür dilemek’ Rylands 29/46a3; TIEM73 432v/6

‘özü aymañ çın-ok tandıñız ĩmāñıñızda kidin “Özür dilemeyin şüphesiz ki inkârınız imanınızdan sonradır.” (Rylands 29/46a3)

Har. *‘özü(ler) ay-/ayt-* ‘özür dilemek’ HKT 166a/5, 538a/7, 560b/9 vd.; KE 212v/21, 213r/11; NF 77/2, 390/6; *‘özü(ler) ay-* ME 132/5; NF 390/6

‘özü aydı aña “Ondan özür diledi” (ME 132/5)

Çağ. *‘özü ay-/ayt-/ayıt-* ‘özür dilemek’ GT 34/4, 47/11; BV 387/7; ŞT 95a/8; TEH T705a/11

eger bu ma‘nī üçün ‘özü kılmadın ‘özü aysa mēn, tıñlağay siz taķı mahdūm sülükini tıñlağay siz “Eğer bu sebepten dolayı özür dilemediysen ben özür diliyorum, siz işitin ve efendi yolunu dinleyin.” (GT 34/4-5)

*‘özü belgürt-*⁹⁷ (Ar.+T.) ‘özür beyan etmek’

Kar. *‘özü belgürt-* ‘özür beyan etmek’ TIEM73 429v/3

neçeme kim belgürtse ‘özürlerini “Her ne kadar özürlerini beyan etse de.” (TIEM73 429v/3)

‘özü keltür- (Ar.+T.) ‘özür dilemek’

Çağ. *‘özü keltür-* ‘özür dilemek’ GT 71/12

ma‘siyetlerķa ‘özü keltürdüm

yok üçün tā‘atımda istizhār

“İbadetimde yardım isteği olmadığından dolayı günahlar(ım) adına özür diledim.” (GT 71/12)

‘özü kemiş- (Ar.+T.) ‘özür dilemek, mazeret beyan etmek’

Har. *‘özü kemiş-* ‘özür dilemek, mazeret beyan etmek’ HKT 557a/3

⁹⁷ *belgür-* fiili hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan, Nevzat (2003). İsmе Gelen Ekleri de Alan Bir Fiil Gövdesi: Belir-. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, S. 49, s. 205-212 .

taķı eger kemişse ‘özrlerini’ “Ve eğer özürlerini dilerse.” (HKT 557a/3)

‘özr(ler) kı1- (Ar.+T.) ‘özür dilemek’

Kar. ‘özr kı1- ‘özür dilemek’ TİEM73 148r/8; Rylands 29/63b1

keldi ‘özr kı1ğuçılar ‘Arablardın “Araplardan özür dileyenler geldi.” (Rylands 29/63b1)

Har. ‘özr(ler) kı1- ‘özür dilemek’ NF 200/1, 208/9, 252/11 vd.; KE 51r/21, 74r/14, 195r/6 vd.; HKT 557a/3; ‘özür kı1- NF 88/4, 97/13, 143/17 vd.

kimersenı āzār kılmış bolsañız ‘özr kı1ıñ, hoşnūd kı1ıñ “Kimi azarladıysanız özür dileyin, o kimseyi memnun edin.” (KE 74r/14)

Çağ. ‘özr kı1- ‘özür dilemek’ GT 34/4; HAK 165, 184-185

aytur kim eger bu ma ‘nı için ‘özr kı1madın ‘özr aysa mên, tıñlağay siz taķı mahdüm sülükini tıñlağay siz “Eğer bu mana için özür dilemediysen, ben özür dileyince dinleyeceksiniz ve efendi yoluna kulak vereceksiniz, der.” (GT 34/4-5)

‘özr(ler) kıol- (Ar.+T.) ‘özür dilemek’

Kar. ‘özr kıol- ‘özür dilemek’ AKT 91a/13

kırķ kimerse münāfıķlardın keldiler taķı ‘özr kıoldılar taķı ant içtiler kim men bu sözni aytmadım “Bu arabozucu kimselerden kırk kişi gelerek özür dilediler ve bu sözü söylemediklerine yemin ettiler.” (AKT 91a/13)

Har. ‘özr(ler) kıol- ‘özür dilemek’ KE 75v/18, 97v/2, 104v/16 vd.⁹⁸; ‘özür(ler) kıol- NF 97/14, 385/12

maña bu sözni nelük aymadıñız, Resül ‘aleyhi’s-selāmķa barıp sözümni sözlep ‘özr kıolğay érdim “Bana bu sözü neden söylemediniz peygamber (a.s.)’ye gidip sözümü söyleyip özür dileyecektim.” (KE 235r2)

⁹⁸ KE 201r/5-6’da *özr kıol-* fiili *yazukluğlar özrin kıol-* biçiminde geçmekte olup esas olarak ‘tövbe etmek’ anlamını taşımaktadır.

Çağ. ‘*özr kol-* ‘özür dilemek’ GT 24/11, 25/9, 25/11; TEH T698b/14, T700a/22, T705b/26 vd.; LM 85; ML 779a/4; HAK 140⁹⁹, 351

anlar cenābetiğe ‘özr kola melik cenābiğe teveccüh kıldım érse, kapuğcı bu tapuğcı-nı koymadı “Onların küfrü adına özür dileyerek melikin küfrüne yakınlık gösterince, bekçi bu hizmetçiye müsaade etmedi.” (GT 24/10-11)

‘özr tile- (Ar.+T.) ‘özür dilemek’

Kar. ‘*özr tile-* ‘özür dilemek’ TİEM73 145v/4

‘özr tilemenler tandıñızlar oğ kertgünmişsiñizlerde kedin. eger keçürse miz bir gürühdın silerdin kınağay miz tağı bir gürühni anıñ için anlar erürler yazuğluğlar “(O halde ey münafıklar! Boşuna) mâzeretler sıralayıp özür dilemeye kalkmayın. Çünkü siz inandığınızı (açıkladıktan) sonra (bile bile yeniden) küfre saptınız. İçinizden (bilinçsizce bu konuşmalara katılan) bir grubu (tevbeleri sebebiyle) affetsek bile, (diğer) bir topluluğu (ısrarla) suç işlemeye devam ettikleri için (kesinlikle) cezalandıracağız.” (TİEM73 145v/4-6)

tıldağlan- ‘özür dilemek’

Kar. *tıldağlan-* ‘özür dilemek’ TİEM73 202r/7

ol kün çoparur miz tegme gürühdın tanuğ yana destür berilmes anlarğa kim tandılar ap y(e)me anlar tıldağlanurlar “Kıyamet gününde her ümmetten peygamberlerini bir şâhit göndereceğiz ki, müminlerin imanına ve kâfirlerin küfrüne şâhidlik etsinler. Sonra o kâfirlere, (özür dilemek için) ne izin verilir ne de özür dilemelerine imkân sağlanır.” (TİEM73 202r/6-7)

---

⁹⁹ Burada geçen kelime grubu *azakığa tüşüp ‘özr kol-* biçiminde olup “ayağına kapanıp özür dilemek” anlamına gelmektedir. Ayağına kapanma eylemi kişinin kendisini küçük düşürerek (yerine göre mütevazılık göstererek) konumca üst mevkide olan birine gösterilebileceği bir hareket olup dilenen özürün ve affedilme isteğinin derin saygı ve hürmet içinde sergilendiğinin bir ifadesi olarak kullanılmaktadır.

‘üdrî kol- ‘özür dilemek’

Kar. *‘üdrî kol-* ‘özür dilemek’ KB 204, 3809, 4871

sözüm sözlemişke saña eymenü

özüm ‘üdrî koldı saña uş munu

“Sözümü sana söylemiş olduğum için çekinerek işte böyle senden özür diledim.”

(KB 204)

3.9. İTİKAD - İBADET - İNANÇ

Bir şeye gönül bağlamak, şüphe duymadan doğruluğuna inanmak, gönülden benimseyerek o şeye bağlanmak ve kesinlikle karar vermek” anlamlarına gelmekte olan itikad kavramı iman etmekle eş anlamlıdır. İtikad esasları ise; İslâm dininde kesinlikle inanılan ve şüpheye yer verilmeden doğru kabul edilen değerler anlamına gelmektedir (Yücedoğru, 2006a: 178).

Sözlükte “boyun eğme, itaat, alçak gönüllülük, tapma, tapınma, kulluk etme” anlamlarına gelen ibâdet; dinî bir terim olarak kulun Allah’a duyduğu saygı, sevgi ve itaati göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu yahut gerçekleştirdiği belirli tutum ve davranışlar için kullanılmaktadır (Sinanoğlu, 1999: 233).

Bir şeyi güvenle doğru sayma tutumu olan inanç, yeterince gerekçesi bulunmayan, kesin olmayan bir şeyi doğru sayma, akıl yoluyla genel geçer bir doğrulama yapmadan başkasının tanıklığı üzerine kurulmuş kanıtları, bir kuşku olmaksızın onaylamadır. Bilgi, kanaat, fikir, duygu ve imanı kapsayan psikolojik bir hadise olan inancın oluşmasında “gözlem, tecrübe, zekâ, duygu, sosyal çevre, örf ve adetler, din faktörleri rol oynamaktadır (Yılbır, 2006: 62-63). Çalışmamızın bu bölümde itikad, ibadet ve inanç tematik tasnifine tabi tuttuğumuz yapılarla alakalı *aya- kértgün-, ayayu tegin-, perestiş kıl-, sögede-, tap-, tapıg et-, tapıg eyle-, tapıg kıl-, tapın-, tapındur-, tapınmış bol-, tapıntur- uduntur-, tapıntur- yüküntür-, yükünün-* ifadelerine değinilmiştir.

aya- kértgün- ‘saygı göstermek itikad etmek’

Uyg. *aya- kértgün-* ‘saygı göstermek itikad etmek’ BT XXIII G 263

elenür erksinür tep bilip bo nom bitigig ayasar kertgünser : tapıg uduğ kılsar ötrü bir y(e)me ada tuda adalanduru umağay t[ep] y(a)rılıkadı “Büyük Ayı’nın (onları) yönettiğini ve hükmettiğini bilerek ve bu kitaba tapar ve inanırsanız, size tek bir zarar gelmeyecektir. Böyle vaaz edildi.” (BT XXIII G 262-266)

ayayu tegin- ‘saygı göstermek, tapmak’

Uyg. ayayu tegin- ‘saygı göstermek, tapmak’ HT IX 641

kamağ toyınlar egiller yaşınlayu evişü bulıtlayu yügürüşü körü ayayu teginip anıp çınıp uluğ muñadmağka tegip tururlar ,, y(e)me sekiz ırkdaki ujıklar ... .. tutulmuş ... .. [ya]ratmış törö ... .. /mak ... //k.. uğan iş küdügleri* üze bütüyü (bütürü) körüp bolarnı töröte nomta yaratğalı üdinçe ütte erigte turgurdılar “Bütün keşişler ve ruhban sınıfından olmayan kimseler şimşek gibi koşar, bulut gibi [yazıt taşına] yaklaşır, ona minnetle bakar ve saygı gösterir, şaşırır (?), Zıplar ve sürekli şaşırırlar. Ve ‘Sekiz Diyagram içindeki ... (boşluk) ... .. (boşluk) içeren ... yaratılmış kanunlar .. (boşluk) ... .. (Boşluk) ... azizler [‘Değişimler Kitabı’nın (I-ching) sekiz diyagramına ve eklenmiş açıklamalarına veya sembollerin oluşturduğu metne] kabiliyetli faaliyetleriyle (I-ching’deki açıklama ve tefsirlerin (I-ching)’i tam olarak yorumlanmış ve bu [canlıları] Dharma’da kullanmak için onlar [doğru] zamana göre [canlılar] onlara uymalarına neden olmuştur. bu öneriler.” (HT IX 639-652)

perestiş kıl- (Far.+T.) ‘tapmak, hürmet ve tazim göstermek’

Çağ. perestiş kıl- ‘tapmak, hürmet ve tazim göstermek’ TEH T705a/12, T708b/4, T711b/23 vd.

yana emr-i ilāhī birle kavm arasığa kirip didi yıllardur kim bu cemādlarnı perestiş kıludur siz “Yine yaradanın emriyle kavmin arasına karışıp yıllardır bu putlara hürmet ve tazim gösteriyordunuz, dedi.” (TEH T708b/4)

sögede- ‘tapınmak, hürmet göstermek’ (Clauson ED 820a; Erdal OTWF 785-786; Nadalyayev vd. DTS 511a; Räsänen VEWT 430a; Levitskaya vd. ESTY VII 343-344; Starostin EDAL 1305)

Çağ. *sögede-* ‘tapınmak, hürmet göstermek’ ML 775b/24¹⁰⁰

tap- ‘hürmet etmek, hizmet etmek’ (Clauson ED 435a; Doerfer TMEN II 849; Malov PDP 426a; Nadalyayev vd. DTS 533b; Räsänen VEWT 462b; Starostin EDAL 1403; Vambery EWTS 173)¹⁰¹

Orh. *tap-* ‘hizmet etmek’ Su 9

oğlanım érde marımınça bol kanka tap katığlan. “Evlatlarım! Her zaman hocalarınız gibi olun, hana hizmet edin, çalışıp çabalayın!” (Su 9)

Uyg. *tap-* ‘hürmet etmek’ HT VII 1989; TT I 108

[neç]ükin yene bir künte barı [y(a)r]lıkadı erki, tümen sökilerke isteyü sağınsar m(e)n birtem barı y(a)rlıkamış üküşdin tilep tapmağuluğka sağınsar m(e)n “Bir günde (aniden) on bin geçmiş [nesile] gitme lütfunda bulunması nasıl [mümkün] olur? Bunu düşündüğümde: Uzun aramalarda bulunamayacak bir şeye (Nirvāna’ya (?)) nihayet gitme lütfunda bulundu. Bunu düşündüğümde” (HT VII 1985-1990)

Kar. *tap-* ‘tapmak, ibadet etmek, hizmet etmek’ KB 3750, 3794, 6110 vd.; DankKelly II 265; Rylands 31/25b3, 34/89a1, 36/64b1 vd.; TIEM73 63r/2, 243v/5, 260v/3 vd.; AKT 59b/1, 78b/17, 144b/6 vd.

bu kul kulka kulluk yarağsız bolur

tapuğçıka tapsa uçuzluk bulur

“Kulun kula kulluk etmesi yakışmaz; hizmetkâra hizmet edenin kimsenin kıymeti kalmaz.” (KB 3750)

¹⁰⁰ ML’de *sögede-* fiilinin Türkçe karşılığını *söküt-/söküt-* biçiminde vermiş ED 820a’ya atıf yapmıştır. Bu nedenle sözlüklerde kelimenin *söküt-/söküt-* anlamlarına gelecek biçimlerine de burada yer verilmiştir. Ayrıca bkz. **söküt-* TT IIA 35.

¹⁰¹ Fiil, Radloff OSTN III 947’de de geçmekte olup ‘bulmak, elde etmek’ anlamına gelecek şekilde verildiği için buraya dâhil edilmemiştir.

Har. tap- ‘tapmak, ibadet etmek’ KE 160r/18

butğa tapunmañ bir ü bar Teñriğa tapıñ, seni Teñri yarattı, saña mülk bérđi “Putatapınma bir olan ve var olan Tanrıya tapın, seni Tanrı yarattı, sana mülk verdi.” (KE 160r/17-18)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘bulmak, kazanmak, elde etmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *tap-* ŞSL 98a; AL 1070, 1072, 1073 vd.; BV 1/1, 3/9, 164/2 vd.; BD 4/93, 38/2, 550/2 vd.; FK 2/1, 62/5, 71/4 vd.; GT 96/13, 122/8, 176/9 vd.; HBD 15/2, 31/4, 48/6 vd.; TEH T696a/12, T700b/25, T703a/3 vd.; TMA A720a/8, A721a/7, A721b/12 vd.; MÜN M788a/13, M796a/4, M797b/4 vd.; ŞT 78b/1, 78b/11, 88b/1 vd.; ŞHD 106b/6, 185b/5, 186b/8 vd.; MK 3b/9, 17a/8, 65a/1 vd.; LM 2025, 2784, 2975 vd.

tapığ et- ‘hizmet etmek, ibadet etmek’

Çağ. *tapuğ it-* ‘hizmet etmek, ibadet etmek’ FK 324/7

Kul oldı mañlayıda dāğ köp körüp ihsān

Vefāsı bezmide bes kim Nevāyī itti tapuğ

“Başımın üst kısmında yara çok lütuf görüp kul oldu, vefası çok fazla olduğundan Nevâyî içki meclisinde hizmet etti.” (FK 324/7)

tapığ eyle- ‘hizmet etmek, ibadet etmek’

Çağ. *tapuğ iyle-* ‘hizmet etmek, ibadet etmek’ BV 316/3

Mañlayımdın kültürür min közge secdem gerdini

Körgeñ ol bütñi gümāñ iyle ki iyle min tapuğ

“Secdemın tozunu başımın üst kısmından gözüme getiririm, o putu gören benim ibadet ettiğimi zanneder.” (BV 316/3)

tapıg kıl¹⁰² ‘hizmet etmek, ibadet etmek’

Uyg. *tapıg kıl*- ‘hürmet etmek’ TT I 131-132; TT IVB 7

yirke t(e)ŋrike sewinç tut. burhanlarğa tapıg kıl. birök inç kelmek atl(ı)ğ ırk kelser sawın inçe tir. yıl iyin eşidülür “Yere ve göge sevinç sun. Buddhalara saygı göster. Fakat “yavaş gelme” adlı işaret gelirse, sözünün böylece söyle: Rüzgâr yüzünden işitilir.” (TT I 130-134)

Kar. *tapıg kıl*- ‘hizmet etmek’ KB B 48, 106, 362 vd.; TİEM73 147r/7, 173r/5, 389r/1; AKT 12a/7, 47a/6, 56b/13 vd.; (2) ‘saygı göstermek’ TİEM73 227v/7; (3) ‘kurban sunmak’ TİEM73 83v/4

bilir men bu yañlıg tapuğ kılduğun

bağırsaklık ol bu mini kolduğun

---

¹⁰² **tapıg** ‘hizmet’ (Clauson ED 437a-b; Doerfer TMEN II 849; Nadalyayev vd. DTS 534; TMEN II 849)

Aydın (2018:171) sözcüğün Türk runik harfli metinlerde bir kez tanıklandığını belirtmektedir. Clauson, kelimenin kökenini *tap-* ‘service || hizmet etmek’ olduğunu belirttikten sonra Uygur metinleriyle Türkçenin diğer dönemlerinden örnekler sunar (ED 437a-b).

Orh. *tapıg* ‘hizmet’ ŞU B 5

Uyg. *tapıg* ‘hürmet, saygı, hizmet’ DKPM 4476, 4581; Suv VI 0219, 1039, 1274 vd.; Suv IX 0070, BT VII 363, 377, 466 vd.; BT VIII B 71, 72, 80 vd.; BT XXXIII Shanx-9; BT XXXVI G 20; TT I1; TT IVA 46; TT VB 126; HT III 482, 524; HT VIII 584; (2) ‘kurban sunma’ S 681; *tapag* ‘hürmet, saygı, hizmet’ DKPM 0514, 0519, 4535 vd.; BT III 1091

ol yalañuqlar hanı b(e)k bedük ağır uluğ süzök kertgünç köñülin katıg kınıg kertü sañınçın k(e)ntü eliginte tütsüg tutup edgü yıd yıparlarıg köyürüp bo nom erdinke nomlataçı nomçıka tapıg uduğ kılsar “O insan hükümdarlar, büyük bir samimiyetle gönülden gerçek bilinçle, elinde tütsü tutup iyi güzel kokular yakıp bu öğretimi mücevherlerini açıklayacak öğretmene hizmet etse.” (Suv VI 0504-0510)

Kar. *tapuğ* ‘hizmet, ibadet’ KB 484, 590, 600 vd.; DankKelly I 286-287, 289, II 280 vd.; TİEM73 330v/5; Rylands 28/63b3

anıñda basala yarar bu tapuğ

mını bilse bolmaz bu beklük kapuğ

“Hizmet ancak o zaman bir işe yarar; insan bunu bilirse bu kapı ona kilitli kalmaz.” (KB 484)

Har. *tapuğ* ‘hizmet, kulluk’ KE 147r/17; MM 295/3; İML 94; *tapuğ* İML 148

tapuğ maqāmından gāyib bolduñ, hıdmette taqsır kıldıñ “Hizmet makamından kayboldun, hizmette kusur ettin.” (KE 147r/17)

Çağ. *tapuğ* ‘hizmet, ibadet (ayrıca: huzur, makam)’ AL 207, 1076; GT 24/13; MÜN M788b/25, M794a/23, M800b/7 vd.; *tapuğ* AL 1080; MÜN M789a/26, M790b/14, M796a/19; *tabuğ* ŞŞL 97a *tapuğ* “Bulunmuş bir nesneye dirler ve mahduma hitâb olunıp hizmete ve tapuya diyicek yerdür.” (AL 207)

“Senin nasıl hizmet ettiğini biliyorum; beni düşünmen senin bana candan bağlılığmdan ileri geliyor.” (KB 1878)

Har. tapuğ kııl- ‘hizmet etmek, ibadet etmek’ NF 96/7; KE 38v/1, 38v/2, 85r/21 vd.; MM 295/2

tegme bir tabağda bir yitiğ bıçağ koydı aydı: ey meniñ eşlerim, koldaşlarım, munça yıl boldı maña tapuğ kıldınız meniñ aşım ni‘metimni yediñiz “Her bir tabağa bir keskin bıçak koydu ve şöyle dedi: Ey benim eşlerim, arkadaşlarım bunca yıl bana hizmet ettiniz benim yemeğimi nimetlerimi yediniz.” (KE 85r/20-21)

tapın- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ (Clauson ED 441b-442a; Erdal OTWF 616; Doerfer TMEN III 1159¹⁰³; Malov PDP 426; Nadalyayev vd. DTS 534b; Radloff OSTN III 950¹⁰⁴; Räsänen VEWT 462b)

Uyg. tapın- ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ Suv IV 1150, 1169, 1172 vd.; Suv VI 0940; Suv IX 0129, 0194; İKPÖ XLIX.6., LXXI.7.; Huast 187, 190; BT III 908, 1109, 1110; BT VII 139b, 142, 155 vd.; BT VIII A 141, 170, B 216 vd.; BT XIII 38.36; BT XXI 1035; BT XIII 1.29, 12.165, 38.42 vd.; BT XXV 2685; BT XXXVI G 11, G 24; TT IVB 24; TT VA 73, 81, 106; HT VII 348; HT VIII 1689 (2) ‘hizmet etmek’ DKPAM 0527; Suv III 156.7; BT XX 1087, 1088; BT XXIX 151, 402, 516 vd.; HT VII 1451, 1971; HT VIII 1504 (3) ‘hizmet etmek, tapınmak’ İLKÖ LXXI.7.; Suv V 0181, 0591; BT IX 22.4, 25.20, 51.4 vd.; BT XXXIII 021n, 269 (4) ‘secde etmek’ Suv V 0581 (5) ‘saygı göstermek, kurban kesmek’ BT VII 776, 786

bir ajunta kedgölük tonın kedimin yigölük içgölük aşın suvsuşın töşegölük töl(i)tin töşekin iglemişteki otın emin bo tört türlüğ tapıgın uduğın tapınsar udunsar ol ança cın kirtü bursañ kuvrağlarğa tapınmağtın tör(ü)miş uluğ buyan edgü kıılınçığ.. yene bo iyin ögirmeklig buyan edgü kıılınçığ oğşatsar yöleşdürser miñ ülüşinte biriñe

¹⁰³ Fiil, madde başı olarak verilmese de 1159’da yer alan *hātūn* maddesinin 4. alt başlığında *tapın-/tapun-* biçiminde fiile değinilmiştir.

¹⁰⁴ Ayrıca bkz. *tabın-* OSTN III 970

y(e)me yitmez “Bir varlık şeklinde (*Gati*) giyilecek üstü, başı; yenilip içilecek yiyecek-içecek; döşenecek yatak, yastık; hastalığındaki (verilecek) ilaç, merhem ile, bu dört tür hizmet ile hizmet etse böylesi, içten doğru rahipler topluluğuna (*Samgha*) saygı göstermekten ortaya çıkmış ulu iyi davranışı; yine bundan dolayı sevinmekli iyi davranışı karşılaştırsa bin parçasından birine yetmez.” (Suv III 156.1-12)

Kar. *tap(i)n-* ‘tapınmak, hizmette bulunmak’ DankKelly I 148, II 33; KB¹⁰⁵ 845, 949, 1153 vd.; Rylands 31/16b2, 34/27a1, 35/14a3 vd.; TİEM73 162v/1, 449r/6; *tap(u)n-* TİEM73 150v/7, 241v/8, 251v/3 vd.; Rylands 31/39b2, 32/41a1, 38/92a1; AKT 1b/4, 9a/4, 9a/5 vd.; **(2)** ‘secde etmek’ DankKelly II 43, 45, 46 vd.; TİEM73 291v/3

begin ked sewindürse tapnur kulı

açıldı bu kulka ağırlık yolu

“Hizmet eden kul beyini çok memnun ederse, bu kul için itibar ve ihsan kapıları açılmış olur.” (KB 845)

Har. *tap(u)n-* ‘tapınmak, hizmette bulunmak’ NF 403/11; KE 34v/8, 126r/20, 145r/13 vd.; ME 169/5; HKT 354b/3; *tapın-* İML 108

Yehūdā ol kün Yūsufnı öltürürge ogramışda eki köñüllüg érdi, uruğı hem eki köñüllüg boldılar yarımı buzağuga tapundı yarımı tapunmadı “Yehuda, o gün Yusuf’u öldürmeye niyet etmekte arada kalmıştı, kavmi de arada kaldı, yarısı buzağıya tapındı, yarısı tapınmadı.” (KE 126r/18-20)

Çağ. *tapın-* ‘tapınmak, kulluk etmek’ DTO 194; Sang. 151r7; ŞSL 98a

tapın- “Putta tapmak, biat ve tabiiyet itmek” (ŞSL 98a)

tapındur- ‘taptırmak, hizmet ettirmek’ (Clouston ED 442a; Malov PDP 426b; Nadalyayev vd. DTS 534b)

Kar. *tapındur-* ‘taptırmak, hizmet ettirmek’ KB 634, 635, 1755

ķayu erse begler tapuğçı kulın

¹⁰⁵ *tapın-* kelimesinin 407’de geçtiğine dair bilgi indekste (Arat, 1947: 423) verilse de metne bakıldığında böyle bir durum söz konusu değildir.

tapındurğu ötrü kötürgü örü

“Hangi kul olursa olsun önce ona hizmet gördürmeli; ondan sonra usûlü dâiresinde ihsanda bulunmalıdır.” (KB 635)

tapınmış bol- ‘tapınmış, hürmet etmiş olmak’

Uyg. *tapınmış bol-* ‘tapınmış, hürmet etmiş olmak’ BT IX 22.4

... *kaşağ bursong ... buşı birzün mini yime ayamış bolğay... tağı bursonglarağ yime tapınmış bolğay... tağı sen anant edgüti işid koduru kolula yiti türlüğ saşalamban atlığ ...-g edgü kılınçlar titir... tağı ... tört yigirmi türlüğ botkligin men bu(rkan)... anın maşa asağığ ///-... işid anant men yime guadami katunğa asağda asağığ erür men ne üçün tip tiser... ol meniñ etlig terlig kanlığ etüzümin igidti beltürtti erser... men... nomluğ etüzin igidtim bel(türtüm). “... Bütün cemaate (*bursong*= Skr. *sangha*)... sadaka versin, (bu suretle) cemaatlere de tapınmış olacaktır. Ve sen Ānanda, iyi işit tam anla! Yedi çeşit samghalambana adlı... İyi amellerdir. Ve ... on dört çeşit *botklig* ben burkan... Bu yüzden bana hizmet... işit, Ānanda, ben kraliçe Gautamī’ye çok hizmet ederim. Neden? O benim etten, terden ve kandan ibaret olan vücudumu yetiştirdi ise ben (de)... din vücudunu (*nomluğ etüz* = Skr. *dharma-kaya*) yetiştirdim.” (BT IX 22.1-16)*

tapıntur- uduntur- ‘hizmet ettirmek, tapındırmak’ (Erdal OTWF 823)

Uyg. *tapıntur- uduntur-* ‘hizmet ettirmek, tapındırmak’ BT XXXIII 266

saçığ tökük ayu birirler tapıntururlar uduntururlar aş içgü ağı barım birtürür “Kurban ve içki dağıtımını söylerler hizmet ettirirler yemek içki mal mülk, servet verdirir.” (BT XXXIII 266)

tapıntur- yüküntür- ‘hizmet ettirmek, saygı göstertmek’

Uyg. *tapıntur- yüküntür-* ‘hizmet ettirmek, saygı göstertmek’ BT XXXIII 266

saçığ tökük ayu birirler tapınturur yüküntürür aş içgü ağı barım birtürür “Kurban ve içki dağıtımını söylerler hizmet ettirir yemek içki mal mülk, servet verdirir.” (BT XXXIII 266)

yükünün- ‘kendi iyiliği için tapınmak, kendi iyiliği için ibadet etmek’ (Erdal OTWF 632)

Uyg. yükünün- ‘kendi iyiliği için tapınmak, kendi iyiliği için ibadet etmek’ BT XIII 60.5

makişvari teñrike yükününgeli kelmişinke “Maheşvarı, Tanrı’ya kendi iyiliği için tapınmaya geldiğinde.” (BT XIII 60.5)

3.10. HEDİYELEŞME

Hediyeleşme geleneğinin Türk kültüründeki yeri ve önemi incelendiğinde bu geleneğin birbiriyle hediyeleşen taraflar arasında sevgi ve dostluk bağına güçlendirme, kişiler arasında sosyal ve duygusal bağ kurulmasını sağlama, yardımlaşma, dayanışma ve yakınlaşmayı artırma, sosyal itibar sağlama vb. gibi birçok işlevsel özelliğinin bulunduğu görülmektedir. Tarih boyunca insanlar, ellerindeki çeşitli mal ve eşyaları birbirlerine karşılık beklemeden verme vasıtasıyla hediyeleşmişlerdir. Birbirinden farklı özellikleri bünyesinde barındıran toplumların kültürel özelliklerine göre takdim edilen hediyeler de form değiştirmiş; çeşitli mal ve eşyalar hediye niteliği kazanmıştır. Bunlar arasında nakışlı işlemeli renkli kumaşlardan kıymetli mücevherlere, birbirinden farklı malzemelerden üretilen (taş, toprak, altın, gümüş vb.) eşyadan hayvana kadar her çeşit ürüne rastlanmakta; sunulan hediyeler arasında kadınlar (prensesler, cariyeler vb.) ve ele geçirilen esirler de yer almaktadır.

Göktürkler Döneminde; diplomasiyi geliştirmek ve siyasî ilişkileri kuvvetlendirmek amacıyla ülkeler arasında elçilerle birlikte çok değerli hediyeler gönderiliyordu. Barış zamanı gönderilen hediyelerle dengeler bozulduğunda gönderilen hediyelerin niceliği ve niteliği de değişmekteydi. Devletler arasında hediye sunma bazen rekabet halini almış; en güzel ve en değerli hediyeyi sunan hükümdar kendi hâkimiyetini ve maddî gücünü de sergilemiştir.

Uygurlar Döneminde; diğer devletlerle olan ilişkileri pekiştirmek, siyasî üstünlük sergilemek, galip gelinen bir zaferi yahut taht değişikliğinde yeni hükümdarı kutlamak, yardım istemek gibi farklı nedenlerle diğer devletlerle hediyeleşilmiştir. Doğum, ad koyma, beşik düğünü, sünnet, evlilik, ölü gömme ve yas törenlerinde önemli hediyeleşme usul ve âdetlerine rastlanılmakta; gönderilen

yahut takdim edilen hediyein niceliği (3, 7, 9 gibi kutsallık atfedilen sayılarda) ve niteliği (para, kumaş, elbise vb.) önem arz etmektedir.¹⁰⁶

Karahanlılar Döneminde; İslâmiyet'i kabul eden Türkler, hediyeleşme geleneğindeki eski usüllere İslâmî kaideleri de eklemişler; hediye kabul eden, hediyeye hediyeyle karşılık veren, kendisine hediye olarak gelenin tamamını veya bir kısmını hediye olarak başkasına veren ve hediyeleşmeyi tavsiye eden (Akpınar, 2020: 9) Peygamberin izinden yürümüşlerdir. Aynı dönemde siyasî bir güç olarak tarih sahnesinde rol alan Abbasiler ve Gaznelilerle yakın ilişki içerisindeki Karahanlı Devleti, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra İslâm dinine ve bu dinin kutsal saydığı tüm uygulamalara saygı göstermiş; halifelik kurumuna ve bu kurumu elinde bulunduran Abbasi devletine karşı saygıda kusur etmemek için çaba harcamıştır. Dönem hükümdarları bu çabaları neticesinde Abbasi halifesi tarafından hil'atler, çeşitli hediyeler ve unvanlarla onurlandırılmıştır¹⁰⁷ (Güzay, 2014: 66).

Harezm Döneminde; Harezm hükümdarları elçi kabul törenleri düzenler; gelen elçi hükümdarın huzurunda hürmet gösterisi olarak yer öper sonrasında ise yanlarında getirdikleri hediyeleri hükümdara takdim ederlerdi. Hükümdarın elçilere hediye takdim ettiği elçi kabul törenlerinde ise; çeşitli mücevheratla bezenmiş takılar, çeşitli kıyafetler, kumaşlar, yemek takımları, at veya başka değerli binek hayvanları, esirler, eyer takımları, silahlar vb. verilen hediyeler arasında sayılmaktadır (Güzay, 2014: 74). Aynı dönemde İlhanlılarla sıkı münabet içerisinde bulunan Harezmşah devletinin hükümdarı Harzemşah'a Cengiz Han tarafından gümüş avadanlık, misk, akik, altın yaldızlı kadeh ve beyaz yünden elbiseler hediye edilmiştir (Güzay, 2014: 77).

---

¹⁰⁶ Uygurlarda doğum, ad koyma, beşik düğünü, sünnet, evlilik, ölü gömme ve yas törenlerinde önemli hediyeleşme usul ve âdetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sakarya, 2006: 38-40.

¹⁰⁷ Abbasilerde hediyeleşme hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, 2008.

Çağatay Döneminde; Timur'un gönderdiği elçi heyeti Çin İmparatoru'na 15 at ve 2 deve takdim etmiştir. Bir defasında Timur'un gönderdiği atların miktarı 1000'i dahi bulmuştur. Bu hediyelere karşılık olarak Çinliler de kıymetli taşlar ve Çin sınırları içerisinde harcanmak üzere kâğıt para göndermişlerdir (Barthold, 1997: 44). Osmanlı Devletiyle iyi bir siyasî ilişki içerisinde olmayan Timur, Osmanlı Sultanı Bayezid Han'a bazı hediyeler ve bir elbise göndermiştir. Ancak Bayezid Han elçinin yüzüne dahi bakmayıp armağanlarına ilgi göstermemiş, iltifat etmemiştir (Güzay, 2014: 100). Şahrüh ve Uluğ Bey zamanında Timurlular daha doğuda bulunan ülkelerle dostça ticarî münasebetler kurmuşlar; Çin'e seferler düzenlemekten vazgeçmişler; alıkonan Çin elçilerini serbest bırakmışlar; ülkelere dönen elçiler aracılığıyla at deve gibi binek hayvanları ve değerli hediyeler göndermişlerdir. Çalışmamızda yer alan, hediyeleşme göstergesi olan ifadeler şunlardır:

ançolat- (Çin.+T.) '(bir şeyi) armağan olarak getirmek, sundurmak' (Erdal OTWF 762)

Uyg. *ançolat-* '(bir şeyi) armağan olarak getirmek, sundurmak' UWV 61; HT VII 96; HT IX 552

ötügümüzni eşidtükde öñin kırtışın [t]egşürgey mü erki tep añsız [e]ymenü teginür biz tep munçulayu ötüg bitig ançolatı “[Majestelerinin] ricamızı duyması hâlinde yüzünü buruşturmasından çok korkuyoruz. Bu lafzi anlamla [Tripiṭaka ustası] bir arzuhal verdi.” (HT IX 548-552)

artut ber- 'hediye vermek'

Har. *artut bér-* 'hediye vermek' ME 22/2

artut bérdi aña bu artut ni'met-lig kıldı anı “Ona hediye verdi, bu hediye onu bereketlendirdi.” (ME 22/2-3)

artut beriş- ‘karşılıklı hediye vermek’

Har. *artut bəriş-* ‘karşılıklı hediye vermek’ ME 205/6

kıkrıştılar, hediye ıdıştılar, artut bərişdiler “Çağrışdılar, karşılıklı hediye gönderdiler, hediyeleştiler.” (ME 205/6)

artut ıd- ‘hediye göndermek’

Har. *artut ıy-* ‘hediye göndermek’ ME 56/2

artut ıydı aña, anıñ tapa “Onun için -ona doğru/onun için- hediye gönderdi.” (ME 56/2-3)

artut ıdış- ‘karşılıklı hediye göndermek’

Kar. *artut ıdış-* ‘karşılıklı hediye göndermek’ DankKelly I 186

ol maña artut ıdışdı “O, benimle hediye alışverişinde bulundu.” (DankKelly I 186)

artut kııl- ‘armağan etmek’

Kar. *artut kııl-* ‘armağan etmek’ AH 42; KB 1769

aya til törüt medh ötüngil kıanı

men artutkıılayın şahımka anı

“Ey dil, medihler yarat ve sun, hâni, ben onları şâhıma armağan edeyim” (AH 41-42)

bahşış ber- (Far.+T.) ‘hediye vermek’

Har. *bahşış bér-* ‘hediye vermek’ ME 9/5, 27/7, 100/6 vd.

séwünçlü kııldı anı, sewündürdi anı / uluğ bahşış bérdi aña “Onu sevinçli bir hâle getirdi, sevindirdi / büyük bir hediye verdi ona.” (ME 27/7)

belegle- ‘armağan kılmak, vermek; hediye etmek’ (Clauson ED 342b; Nadalyayev vd. DTS 93a)

Kar. belemekle- ‘armağan kılmak, vermek; hediye etmek’ DankKelly I 249, II 322

Ol maña belekledi “O, bana bir hediye armağan etti.” (DankKelly II 322)

bıçış kıl- ‘hediye vermek’

Kar. bıçış kıl- ‘hediye vermek’ KB 4661

bıçış kıl küçün yetse bıçıl ağı

usa tiş teri bir kesilsü çoğı

“Hediye ver; gücün yeterse, ipekli kumaş ver; mümkün ise diş kirası ver ki, gelenlerin ağzı kapansın.” (KB 4661)

boşuğ ber-¹⁰⁸ ‘hediye vermek’

Kar. boşuğ bir- ‘hediye vermek’ KB 2495

ya yat baz yalawaç keliş ya barış

boşuğ birgü açığ olarka tegiş

“Yat-yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların istihkakları olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar.” (KB 2495)

bölek élt- ‘hediye götürmek’

Har. böleg élt- ‘hediye götürmek’ KE 214r/20, 214v/3

bu kelimātnı cem‘ kılğıl ümmetleriñga bölek éltgil “Bu kelimeleri topla (bir araya getir) ümmetlerine hediye götür.” (KE 214v/3)

bölek ıd- ‘hediye göndermek’

Kar. bölek ıd- ‘hediye göndermek’ AH 79

bölek ıddım anı şahımka men ök

¹⁰⁸ Uygur Türkçesi dönemi için çalışmamızda taranan eserlerde *boşuğ ber-* biçimindeki ifadeye rastlamasak da *boşuğ* kelimesine ‘serbest bırakma, azat etme, hürriyetini verme || Vergabung, Befreiung, Entlassung, Unterweisung, Erlaubnis’ anlamlarını ihtiva eden biçimlerde rastlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BT 3, BT 7, BT 8, BT 9, BT 13, HT V.

havadarlığımı tükel bilsü tip

“Ben onu şâhıma, bağlılığımın bir nişânesi olsun diye, hediye gönderdim.” (AH 79-80)

hediyeye ber- (Ar.+T.) ‘hediye vermek, hediyeleşmek’

Kar. hediyeye ber- ‘hediye etmek’ AKT 35a/10

hediyeye berdimiz anar İshâk’ı Ya’kûb’ı, artuqluq. Kamuğrı kıldımız edgüler.

“Ona İshâk’ı, Yakûb’u hediye ettik, daha fazla. Tamamına iyilikler verdik.” (AKT 35a/10-35b/1)

hediyeye eyle- (Ar. +T.) ‘hediye etmek, armağan etmek’

Çağ. hediyeye iyle- ‘hediye etmek, armağan etmek’ FK 4/3

Esîrî ki zikriñni iylep hediyeye

Birip-sin halâsığa yüz miñ hedâyâ

“Zikrini hediye eden (kişi onun) kölesidir, kurtuluşuna yüz binlerce hediyeler verirsin.” (FK 4/3)

hediyeye ıdış- (Ar.+T.) ‘karşılıklı hediye göndermek, hediyeleşmek’

Har. hediyeye ıdış- ‘karşılıklı hediye göndermek, hediyeleşmek’ ME 205/6

kıkrıştılar, hediyeye ıdıştılar, artut bərişdiler “Çağrıışdılar, karşılıklı hediye gönderdiler, hediyeleştiler.” (ME 205/6)

hediyeye(ler) keltür- (Ar.+T.) ‘(birisine) hediye getirmek, armağan getirmek’

Har. hediyeye(ler) keltür- ‘(birisine) hediye getirmek, armağan getirmek’ KE 110r/10, 161r/20, 233r/17

bir bâzirgân saña hediyeye keltürdi, niçe kün turup seni sordı saña keltürgen hediyelerni dervîşlerge sadaqa kıılıp kitti “Bir tüccar sana hediye getirdi, birçok gün

kalıp seni sordu. Sana getirdiği hediyeleri dervişlere sadaka verip gitti.” (KE 161r/20-21)

hediyeye kııl- (Ar.+T.) ‘hediye etmek’

Kar. *hedye kııl-* ‘hediye etmek’ AH 66, 483, 484

öküş az tip aymaz pezirler teñiz

bulıt hedye kıılsa uşak kıatreni

“Bulut ufak bir katre de hediye etse, deniz, az veya çok demeden, bunu kabûl eder.”

(AH 65-66)

hediyeye(ni) kabul kııl- (Ar.+T.) ‘hediyeyi kabul etmek’

Kar. *hedyeni kabul kııl-* ‘hediyeyi kabul etmek’ AH 68

teñizdin kerimrek şahım miñ kıata

kabul kıılsa tañ yok bu az hedyeni

“Şâhım denizden bin kat daha kerîmdir; bu küçük hediyeyi kabûl ederse, hayret etmemek lâzımdır.” (AH 67-68)

köybet ketir- ‘hediye getirmek, armağan getirmek’

Har. *köybet ketir-* ‘hediye getirmek, armağan getirmek’ ME 78/8

savkıat, köybet ketürdi anlarğa kelgen “Gelirken onlara hediye, armağan getirdi.”

(ME 78/8)

ölce- ‘bir büyüğe hediye takdim etmek (ayrıca: ölçeş¹⁰⁹ usulünü icra etmek) (Radloff

OSTN I 1258¹¹⁰; Vambery EWTS 11¹¹¹)

---

¹⁰⁹ *ölçeş* ‘büyükler önünde bir dizini yere koyup bir dizini kaldırıp elini başına koyup sonra varıp elini öpme, görüşme’ (Radloff OSTN I 1094)

Çağ. *ölçeş* ‘büyükler önünde bir dizini yere koyup bir dizini kaldırıp elini başına koyup sonra varıp elini öpme, görüşme’ ŞSL 39a

Çağ. ölçe- ‘bir büyüğe hediye takdim etmek (ayrıca: ölçeş usulünü icra etmek) ŞSL 39a

ölçe- “Ölçeş usûlni icrâ itmek; bir büyüğe hediye ve pîşkeş takdîm itmek” (ŞSL 39a)

savurgâ- (< Moğ. *soyurha-*) ‘birisine hediye takdim etmek’ (Radloff OSTN IV 431)¹¹²

Çağ. savurgâ- ‘birisine hediye takdim etmek’ AL 344, 1846; ŞSL173b; DTO 344
savurgâ- “Birisine bir hediye veya enâm ve ihsân takdîm itmek” (ŞSL 173b)

siñüt ber- ‘armağan etmek’

Kar. siñüt bër- ‘armağan etmek’ DankKelly II 603

bu at maña siñüt bërdi “Bu atı bana armağan etti.” DankKelly II 603

siñütlük bol- ‘armağan vermek, armağan olmak’

Har. sünütlük bol- ‘armağan vermek, armağan olmak’ NF 239/6

Umm-i Seleme aydı: ‘Osmân ibnü Maz‘ûn neme edgü zâhid, parsa kişi erdi, sünütlük bolsun añar uçmah, tedi erse, Peygâmbar ‘as gazab kıldı tağı aydı kim: Yâ Umm-i Seleme saña ne ma‘lûm boldı anıñ uçmahlıg erdüki?’ “Umm-i Seleme, Osmân ibnü Mazûn ne güzel dindâr, sofu kişiydi. Ona cennet armağan olsun deyince Peygamber

---

ölçeş “Moğollarda cârî bir usûl-ü tazîmdir. Bir dizini yire vaz iyle bir elni dahı başına koyarak hürmet ideceği adamak dizini pûş itmekden ibâretidir.” (ŞSL 39a). Ayrıca bkz. *ölceyiş*.

ölceyiş ‘hediye ve armağan takdim etme, saygı ve hürmet sunma’

Çağ. ölceyiş ‘hediye ve armağan takdim etmeklik (ayrıca: ölçeş usulünü icra etme)’ ŞSL 39a; DTO 76
ölceyiş “Ölçeş usûlni icrâ itmeklik; hediye ve armağan takdîm itmeklik” (ŞSL 39a)

¹¹⁰ ayrıca bkz. *olça-* ‘büyüklere karşı saygı göstermek (Bir eli başının üstüne koyarak diz çökmek, öne eğilerek büyüğün dizini öpmek)’ OSTN I 1093.

¹¹¹ Fiil, *olça-* biçiminde kullanılmış olup ‘saygı göstermek, selam vermek’ anlamlarına gelecek şekilde açıklanmıştır.

¹¹² Fiil, OSTN’de *savurgâ-* şeklinde alınmıştır. Bu yazılışın tarafımızca hatalı olduğu düşünüldüğünden kelime *savurgâ-* biçiminde alınmıştır.

(a.s.) sinirlenerek şöyle dedi: Ey Umm-i Seleme sen onun cennetlik olduğunu nereden biliyorsun?” (NF 239/5-7)

tañuđ bol- ‘hediye etmek, armağan vermek’

Kar. *tañuđ bol-* ‘hediye etmek, armağan vermek’ KB 113

olarnıñ tañuđı kelür hem barır

meniñ bu tañuđ boldı meñü ıalır

“Onların hediyesi gelir geçer; benim hediyem ise bâki kalır.” (KB 113)

tuzđulan- ‘yemek hediye etmek’ (Clauson ED 574a; Nadalyayev vd. DTS 594b)

Kar. *tuzđulan-* ‘yemek hediye etmek’ DankKelly II 253

ol maña tuzđulandı “O, bana yemekten vb. şeylerden bir armağan verdi.” (DankKelly II 253)

tüzgür- ‘armağan vermek’ (Clauson ED 574b-575a; Erdal OTWF 745)

Kar. *tüzgür-* ‘armağan vermek’ DankKelly II 52

men anı tüzgürdim “Ben ona armağan verdim.” (DankKelly II 52)

3.11. YARDIMLAŞMA

Yardımlaşma, toplumsal hayatta imkândan yoksun kişilerin ihtiyacını giderme biçiminde ortaya çıksa da pratiğe dökülmesi açısından; birlikte bir işin üstesinden gelme, bilmeyene öğretme ve yol gösterme, aç olanı doyurma, hastayı tedavi etme/ettirme, vb. biçimlerinde gözlenebilir (Vatandaş, 2003: 150). Toplum içerisinde insanların birbirine maddî-manevî destek sağlaması, ailedeki bireylerin birbirlerine çeşitli alanlarda destek olması, ülkeler arasında gerçekleşen maddî-manevî destekler, İslâm dininin, temel ihtiyaçların dışında yeterli miktarda mala sahip olan her Müslümanın Ramazan'da vermesini vacip gördüğü fitre ve dinen zengin kabul edilen bir kimsenin Allah rızası için muayyen kişilere vermesi gereken belli miktarı anlatan zekât verme (zenginden alıp fakire verme) yardımlaşma olarak nitelendirilmektedir (Bilgen, 2019: 35). Bu konuyla alakalı Orhun dönemi eserlerinden Orhun Yazıtları Bilge Kağan Anıtı K7'de geçen *Tanrı lütfettiği için, benim de talihim olduğu için kağan olarak tahta çıktım. Tahta çıktıktan sonra yoksul ve fakir olan halkı tümüyle bir araya getirdim. Yoksul halkı zengin ettim, az olan halkı çoğalttım* ifadesi hem bize sosyal devlet örneğini hem de yardımlaşmanın tarihin çok eski dönemlerinde dahi var olduğunu hatırlatır.

Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde Manihaizm ve Budizm'in etkisiyle yine iyilik, doğruluk, yardımlaşma vb. değerlerden sıkça bahsedilir; kişiler iyiliğe güzelliğe yönlendirilir. Karahanlı dönemine geldiğimizde ise hem mevcut dinlerin hem de kabul edilen yeni din İslâmiyet'in etkisiyle yardımlaşma ve dayanışmanın önemi daha iyi farkedilmiş; bununla alakalı âyetler ve peygamber sünnetleri hayat tarzı ve yaşam modeline yansımıştır. *Riyâzu's Sâlihîn* (235) adlı eserde geçen bir hadise göre; "Müslüman, müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah

da ihtiyacını giderir. Kim bir müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Kim bir müslümanın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter.” Yazılan âhlak ve fıkıh kitaplarında da yardımlaşmayla ilgili çeşitli ilkelere söz edilmiş yardım eden kimsenin karşılık beklememesi, yardım alanın ise imkân ölçüsünde bunun karşılığını vererek iyilik sahibine teşekkür etmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (Çağrı, 2013: 334). İslâm dini etkisi, dönem eserlerinde de hayat bulmuş, bu eserlerden biri olan *Kutadgu Bilig*'de kendini göstermiştir. “Ali-Evlâdı ile Münasebeti Söyler” adlı bölümde Peygamber nesline hürmet etmenin (4337), onları pek çok ve gönülden sevmenin, onlara iyi bakıp yardımda bulunmanın (4338) öneminden bahsedilmektedir. Âlimlerin ilimlerini öğrenmenin, bilgilerini bilmenin, onlara iyilik yapıp yardımda bulunmanın, onlara dil uzatmamanın (4344) gerekliliğinden bahsedilmiştir. “Hükümdarın Odgurmuş’a Nasihati” adlı bölümde ise hükümdar Odgurmuş’a halka faydalı olmasını, muhtaçlara yardım etmesini, akrabalarına yakınlık göstermesini, onlara bağır açmasını (3237), farz namazlarını cemaat ile kılmasını, fakirler haccı olan Cuma namazlarını eda etmesini (3239) ve Müslümanların işlerini görüp, ihtiyaçlarına yardım etmesi durumunda Tanrı'nın kendisine cenneti vereceğini, yerininin başköşe olacağını (3503) öğütler. Ögdülmiş'e ise gücünün yettiği her şeyi kendisinin yapmasını, hükümdara bel bağlamamasını söyler ve yapamadıklarının kalması durumunda kendisinin yardım edeceğini (5937) de ekler.¹¹³ Çalışmamızda yer alan, yardımlaşmanın göstergesi olan ifadeler şunlardır:

---

¹¹³ Aynı yüzyıllarda (XIII. asrın başından itibaren yayılmaya başlayan) Anadolu'da ise güçlü bir siyasî, fikrî ve tasavvufî oluşum haline gelen, tasavvufî bir kavram olan fütüvvetin Anadolu'da görünen ictimaî şekli Ahîlik önemli bir kurum olarak boy göstermişti. Bir meslek kurumu olmasının yanında nefis terbiyesi ve tezkiyesi anlamında bir tasavvuf kurumu niteliği kazan Ahîlik teşkilatının eğitim ve öğretimle ilgili amaçları şunlardı:

- İnsanı kâmil bir hale getirmek,
- Bireyi çocukluğundan itibaren hayata hazırlamak,
- Tavır ve davranışlarında dengeli hareket edebilen, çevresine uyum sağlayan ve başkalarının haklarına

açış- ‘açmada yardımcı olmak’ (Clauson ED 31b; Nadalyayev vd. DTS 6a)¹¹⁴

Kar. açış- ‘açmada yardımcı olmak’ DankKelly I 185

ol maña kapuğ açışdı “O, bana kapıyı açmakta yardımcı oldu.” (DankKelly I 185)

Çağ. Kelimeye bu dönemde ‘eziyet etmek, keder vermek; acıtmak, incitmek; kaşınma ile hareketlenmek’ anlamlarına gelecek şekilde rastlanmıştır. Ancak *aç-* ‘açmak’ köküyle alakası bulunmayıp etimolojik sözlük ve kaynaklarda *açış-* < *aç-* ‘ağrımak, acımak’ -*ş-* köküne dayandırılmıştır.

Ayrıntılı bilgi için bkz. *açış-* Sang. 31v6; ŞSL 5b; DTO 7; FK 223/6

alış- ‘almada yardımcı olmak’ (Clauson ED 153a-153b; Erdal OTWF 553; Nadalyayev vd. DTS 36a)¹¹⁵

Kar. alış- ‘almada yardımcı olmak’ DankKelly I 189

ol maña alım alışdı “O, alacağımı vb. şeyleri almada bana yardımcı oldu.” (DankKelly I 189)

---

riayet etmesini bilen insanlar yetiştirmek,

-Mensuplarını bir mesleğe sahip insanlar olarak yetiştirebilmek,

-Vatan savunması, otorite boşluğunun doldurulması için askeri güç kullanmak,

-Kültür ve sanat erbabı yetiştirmek,

-Dürüst, namuslu üretken bireyler meydana getirmek.

-Egosuna hâkim olmak

-Yaratıcının emirlerine uymak ve yasaklarından sakınmak,

-İyi kalpli, iyiliksever ve cömert olmak,

-Misafirperverlik,

-Kimsenin aleyhinde konuşmamak,

-Hak ve adaletten yana olmak,

-Haklı güçsüzün hakkını, haksız olan güçlüden almasına yardım etmek (Çoban, 2018: 92-93). İyiliği emredip kötülükten men etme “emri bil ma‘ruf ve nehyi anil münker” dini olan İslâmiyetin kabulü ve bunun insan hayatına aks etmesi, bireylerin ahlâklı, erdemli ve kâmil insan olma/yetiştirme çabaları değerlerin korunmasında ve geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Kurân’da geçen ilgili ayetler için ayrıca bkz. Âl-i İmrân / 104, Âl-i İmrân / 110, Âl-i İmrân / 114, Mâide / 79, A'râf / 157, A'râf / 199, Tevbe / 71, Tevbe / 127, Hac / 41.

¹¹⁴ Kelimeye Radloff OSTN I 511’de de rastlanmıştır. Ancak aradığımız anlamdan uzak olduğundan buraya dâhil edilmemiştir.

¹¹⁵ Kelimeye Radloff OSTN I 387’de de rastlanmıştır. Ancak aradığımız anlamdan uzak olduğundan buraya dâhil edilmemiştir.

Har. Kelimeye bu dönemde ‘beraberce yapmak, yardımlaşmak (ayrıca: alışmak, tutuşmak)’ anlamlarına gelecek şekilde rastlansa da KE 68v/4 ve HKT 45a/1’da gözlemlediğimiz fiil iki metinde de *alış-* fiili ‘almada yardımcı olmak, yardımlaşmak’ anlamının dışında kullanıldığından örneklerine yer verilmemiştir.

Çağ. Kelimeye bu dönemde ‘alışmak, değişmek, değiş tokuş etmek, dostluk kurmak, yakınlaşmak, malı yağma edip kapışmak’ anlamlarına gelecek şekilde rastlanmıştır.

Ayrıntılı bilgi için bkz. *alış-* ŞSL 21a; ŞT 78a/10, 83b/4

(alkış) alkış- ‘alkışlamak, övmeye yardımcı olmak veya yarışmak’ (Clouston ED 139a-139b; Nadalyayev vd. DTS 38a)

Kar. *alkış alkış-* ‘alkışlamak, övmeye yardımcı olmak veya yarışmak’ DankKelly I 213

ol meniñ birle alkış alkışdı “O, övmeye benimle yarıştı” (DankKelly I 213)

āmān kııl- (Ar.+T.) ‘yardım etmek’

Kar. *āmān kııl-* ‘yardım etmek’ TİEM73 187v/5

ol idi atı birle kim ibrahīm yalavaçı kullarına āmān kıılı yarlıkadı “O Tanrı adıyla İbrāhīm peygamberi kullarına yardım etmesi için gönderdi.” (TİEM73 187v/5)

arıtış- ‘temizlemede yardımcı olmak’ (Clouston ED 213a; Nadalyayev vd. DTS 53a)

Kar. *arıtış-* ‘temizlemede yardımcı olmak’ DankKelly II 124

ol maña tarıg arıtışdı “O, bana buğday temizlemede yardımcı oldu.” (DankKelly II 124)

arğa ber- ‘yardım etmek, desteklemek’

Kar. *arğa bir-* ‘yardım etmek, desteklemek’ KB 2378; *arğa ber-* TİEM73 67v/8

tiren arğa birme yağıka bolup

yağığ sanç yok erse uruş yat ölüp

“Dayan, hiçbir suretle düzmana yardım etme; düşmanı vur veya vuruşarak orda öl.”

(KB 2378)

Har. Bu dönemde kelime anlam değişmesine uğrayarak ‘dayanmak, yaslanmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *arğa bér*- KE 87v/11, 223r/8

Çağ. Bu dönemde kelime anlam değişmesine uğrayarak ‘güvenmek’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. ŞT 75b/11

arğa beriş- ‘yardımlaşmak, birbirini desteklemek’

Kar. *arğa beriş-* ‘yardımlaşmak, birbirini desteklemek’ TİEM73 10r/8

yana siler öldürür siler etözünüzlerni çıkarur siler bir bölükni silerdin sarāylarından arğa berişür siler anlar üze yazuğ birle “Siz öyle kimselersiniz ki, bütün bunlardan sonra hâlâ birbirinizi öldürüyor, içinizden bir kısmını yurtlarından çıkarıyor, onlara karşı kötülük yapmada ve düşmanlık etmede birbirinizi destekliyorsunuz.” (TİEM73 10r/8-9)

arğa bol- ‘yardım etmek, muavenet etmek’

Kar. *arğa bol-* ‘yardım etmek, muavenet etmek’ TİEM73 406r/1

çıkardıla<r> silerni sarāylarınızın arğa boldı boldılar silerni çıkarmağ üze kim dost tutsa siler olarnı. “Sizleri çıkarmaları için onlarla dost olduğunuz için yardım ederek sizleri saraylarınızdan çıkardılar.” (TİEM73 406v/9-406r/1)

Çağ. *arğa bol-* ‘yardım etmek, destek olmak’ ŞT 83b/10, 83b/11

meni tip kelip turur tip post-penāh bolup eger her kim arğa bolsalar ol arğa bolğan kişini pādīşāh işikine keltürüp arğasına kılıç birlen çapıp iki bölük kılmak kerek tā körgenge köz ve işitkenge kulak bolğay “Dahası “padişah soyundan geliyor” diye bahane ederek koruyup destek olan kim olursa onu padişahın kapısına getirip kılıçla

arkasına vurup ikiye ayırmak gerekir ki görene göz işitene kulak olsun (ŞT 83b/10-13)

arķalaş- ‘yardım etmek’ (Erdal OTWF 576)

Uyg. Kelimeye bu dönemde ‘gruplara ayrılmak’ anlamına gelecek şekilde rastlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *arķalaş-* HT VII 1703

Kar. *arķalaş-* ‘yardım etmek’ TİEM73 284r4, 414r6

eger arķalaşsalar anıñ üze bütünlükün tañrı ol küdezügli dost turur “Eğer yardımlaşırsalar (yardımlaşmalarından dolayı) şüphesiz Tanrı dosttur.” (TİEM73 414r/6)

arķaş- ‘(bir işi yaparken) sırt sırta vererek yardımlaşmak, yardım etmek’ (Clauson ED 218a; Erdal OTWF 553; Nadalyayev vd. DTS 54a)

Kar. *arķaş-* ‘(bir işi yaparken) sırt sırta vererek yardımlaşmak, yardım etmek’ DankKelly I 302

ol anıg birle yük arķaştı “Yükü taşımak için sırt sırta vererek yardımlaştılar.” (DankKelly I 302)

arķa tur- ‘yardım etmek, destek vermek’

Kar. *arķa tur-* ‘yardım etmek, destek vermek’ TİEM73 171r/2

tutuñızlar anı kendüñizlerde arķa tura “Kendiniz de yardım ederek onu tutun.” (TİEM73 171r/1-2)

artış- ‘heybeyi hayvanın üstüne atmakta veya taşımakta yardımlaşmak’ (Clauson ED 210b; Nadalyayev vd. DTS 57a)

Kar. *artış-* ‘heybeyi hayvanın üstüne atmakta veya taşımakta yardımlaşmak’ DankKelly I 210

ol maña arçı artışdı “O, heybeyi hayvanların üstüne atmakta ve taşımakta bana yardım etti.” (DankKelly I 210)

asış- ‘asmakta yardımcı olmak’ (Clauson ED 253a; Nadalyayev vd. DTS 61a)

Kar. asış- ‘asmakta yardımcı olmak’ DankKelly I 187

ol maña et asışdı “O, eti ipe asmakta bana yardım etti.” (DankKelly I 187)

basa ber- ‘yardım etmek’

Orh. basa bër- ‘yardım etmek’ T 38

ben ança tər men ben bilge tonyukuk altun yışığ aşa keltimiz ertiş ügüzüg keçe keltimiz kelmişî alp tedi tuymadı teñri umay ıdoğ yər suw basa berti erinç neke tezer biz. “Bense şöyle derim: ‘Ben Bilge Tonyukuk, Altay(ormanlı) Dağları’ nı aşıp geldik, İrtiş Irmağı’ nı geçerek geldik. (Buraya) gelmek zordu’ dedi(m).’ (Ama kimse) hissetmedi. Kutsal Umay (ve) kutsal yer su (ruhları) yardım etti, elbette. (Savaşmaktan) ne diye kaçacağız?” (T 37-38)

basış- ‘basmakta yardım etmek’ (Clauson ED 375a; Nadalyayev vd. DTS 86a)

Kar. basış- ‘basmakta yardım etmek’ DankKelly II 15

ol maña uyma basışdı “O, ayakkabı yapımında kullandıkları keçeyi yapmada bana yardım etti.” (DankKelly II 15)

basut ber- ‘yardım etmek’

Kar. basut ber- ‘yardım etmek’ DankKelly I 275; TİEM73 81v/5; AKT 4a/4; *basut bir-* KB 5935

tilese bayat birge yarı basut

maña örtlür erse anı sen yarut

“İsterse, Tanrı yardım eder ve bana zâhir olur; benim göremediğim şeyleri sen bana bildir.” (KB 5935)

basut kı1- ‘yardım etmek’

Kar. *basut kı1-* ‘yardım etmek’ KB 419, 3261, 5614 vd.

bu künde naru sen bağırsaklığın

basut kı1 maña sen ay köñli yakın

“Bugünden sonra da sen sadakatle bana yardımda devam et, ey gönlü bana yakın olan insan.” (KB 5614)

basutçı bol- ‘yardımcı olmak’

Uyg. *basutçı bol-* ‘yardımcı olmak’ DKPAM 2271, 2273; BT IX 27.9

[...] öñi [...] [...]YM’Q atl(ı)ğ yek [...] [...] basra tepip [...] yüzün[üz]lerni öñi kapıp iltgey .. igleme[k]lig tolı yağmur sizlerni üze yağduğda bir or[un]a teprençsiz yatğurup çoğunuz yalınıñızlarnı barça yok [yodu]n kılğay .. ayığ kılınçl(ı)ğ ka[pk(a)ra] tünle ölümlüg oğrı kelip et[öz]lüg ağ(ı)lıkıñızlartağı isig özlüg erdiniñizlerni oğrulayu iltgey .. ol antağ sizlerniñ açığ emgekiñizlerte [m(e)n] umuğ mağ bolayın .. sizler meniñ edgülg isimge basutçı bolun[ar] anı üçün tözlerime burğan kutıñ[a] basutçı bolunlar tip ötleyür [m(e)n] sizlerni .. bo busıçı braman[larğa] [birgülük] t(a)varım yok üçün [ol] [tıtağın] sizlerni busı birür m(e)n.

“... çeşit ... isimli seytan ... basınıza dogru basıp ... yüzlerinizi ayrı ayrı kapatıp götürecek. Hasta edici dolu, yağmur sizlerin üzerine yağdığında (sizleri) kaskatı bir yere yatırıp parlaklığınızı ortadan kaldıracak. Günahlı, kapkara gecede ölümcül hırsız gelip vücudunuz (üzerinde bulunan) hazinelerinizdeki canlı cevherlerinizi çalarak götürecek. İşte o zaman sizlerin ıstıraplarınıza ben umut olayım. Sizler benim hayırlı işimde (bana) yardımcı olun. Onun için ey asillerim! Sizleri, Buddha kutsallığına

yardımcı olun diye öğütüyorum. Bu sadaka toplayan Brahmanlara (verecek) malım mülküm olmadığı için sizleri sadaka olarak veriyorum.” (DKPAM 2257-2276)

bekleş- ‘(kapı) kapatmada yardımcı olmak; Oğuz lehçesinde (at vb. şeyleri) korumada yardımcı olmak’ (Clauson ED 327a-327b; Nadalyayev vd. DTS 92b)

Kar. bekleş- ‘(kapı) kapatmada yardımcı olmak; Oğuz lehçesinde (at vb. şeyleri) korumada yardımcı olmak’ DankKelly II 64

ol maña at bekleşdi “O, at vb. şeyleri korumada bana yardım etti.” (DankKelly II 64)

(bezek) bezeş- ‘nakşetmekte yardım etmek’ (Clauson ED 392b; Nadalyayev vd. DTS 97b)

Kar. (bezek) bezeş- ‘nakşetmekte yardım etmek’ DankKelly II 14

ol maña bezek bezeşdi “O, bana nesneyi bezemekte yardım etti.” (DankKelly II 14)

bıçış- ‘kesmede yardımlaşmak’ (Clauson ED 296a; Erdal OTWF 554¹¹⁶; Nadalyayev vd. DTS 105a)

Kar. bıçış- ‘kesmede yardımlaşmak’ DankKelly II 11

o meniñ birle yıgaç bıçışdı “O, benimle odun vb. şeyleri kesmede yardımlaştı.” (DankKelly II 11)

bitiş- ‘yazmada yardımcı olmak’ (Clauson ED 309b; Nadalyayev vd. DTS 104a)

Kar. bitiş- ‘yazmada yardımcı olmak’ DankKelly II 9

ol maña bitig bitişdi “O, kitabı yazmada bana yardımcı oldu.” (DankKelly II 9)

boluş kııl- ‘sözle yardım etmek’

Kar. boluş kııl- ‘sözle yardım etmek’ DankKelly I 283

---

¹¹⁶ Kelimenin ‘bir şeyi kesmede yarışmak’ anlamı da bulunmakta olup Erdal OTWF’de açıklaması bu şekilde yapılmaktadır.

ol maña boluş kıldı. “O, bana sözle yardım etti.” (DankKelly I 283)

bögüş- ‘(suyun) önünü kesip toplamada yardımcı olmak’ (Clauson ED 329b; Nadalyayev vd. DTS 117b¹¹⁷)

Kar. bögüş- ‘(suyun) önünü kesip toplamada yardımcı olmak’ DankKelly II 17

ol maña suw bögüşdi “O, suyun önünü kesip toplamada bana yardımcı oldu.” (DankKelly II 17)

buğruş- ‘(odun) kesmede yardımlaşmak’ (Clauson ED 318b; Nadalyayev vd. DTS 120b)

Kar. boğruş- ‘(odun) kesmede yardımlaşmak’ DankKelly II 64

ol maña yığaç boğruşdi “O, odun kesmede bana yardım etti.” (DankKelly II 64)

buzuş- ‘yıkmakta yardım etmek’ (Clauson ED 392b; Nadalyayev vd. DTS 131a)

Kar. bozuş- ‘yıkmakta yardım etmek’ DankKelly II 14

ol maña ew bozuşdu “O, evi (çadırı) yıkmakta bana yardım etti.” (DankKelly II 14)

büküş- ‘bükmede yardım etmek’ (Clauson ED 329b; Nadalyayev vd. DTS 132b)

Kar. büküş- ‘bükmede yardım etmek’ DankKelly II 17

ol maña täl büküşdi “O, bana dal vb. şeyleri bükmede yardım etti.” (DankKelly II 17)

bürüş- ‘büzmede yardım etmek’ (Clauson ED 370a; Erdal OTWF 555; Nadalyayev vd. DTS 133a)

Kar. bürüş- ‘büzmede yardım etmek’ DankKelly II 12

ol maña bürme bürüşdi “O, şalvar belini büzmede bana yardım etti.” (DankKelly II 12)

---

¹¹⁷ bkz. *böküş-*.

çakış- ‘çakmak çakmada yardımcı olmak’ (Clauson ED 412a; Nadalyayev vd. DTS 140a)¹¹⁸

Kar. çakış- ‘çakmak çakmada yardımcı olmak’ DankKelly II 16

ol maña çakmağ çıkışdı “O, bana çakmak çakmada bana yardımcı oldu.” (DankKelly II 16)

Çağ. Kelimeye bu dönemde ‘uymak, intibak etmek; toplu durmak, lâıyk ve münasip olmak’ anlamlarına gelecek şekilde rastlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *çakış-* DTO 279; ŞSL 148a

çekiş- ‘noktaları koymakta yardım etmek’ (Clauson ED 417a; Nadalyayev vd. DTS 143b)

Kar. çekiş- ‘noktaları koymakta yardım etmek’ DankKelly II 18

ol maña çekig çekışdı “O, noktaları koymakta bana yardım etti.” (DankKelly II 18)

çermeş- ‘(kamçı vb. şeylerin püskülünü) sarmada yardım etmek’ (Clauson ED 430b; Nadalyayev vd. DTS 144b)

Kar. çermeş- ‘(kamçı vb. şeylerin püskülünü) sarmada yardım etmek’ DankKelly II 67

ol çawıg çermeşdı “O, kamçı vb. şeylerin püskülünü sarmada bana yardım etti.” (DankKelly II 67)

çıkış- ‘çıkmda yardımlaşmak’ (Clauson ED 412a; Nadalyayev vd. DTS 151a)

Kar. çıkış- ‘çıkmda yardımlaşmak’ DankKelly II 16

olar ekki ewdin çıkışdı “O ikisi evden çıkmda yardımlaştılar.” (DankKelly II 16)

---

¹¹⁸ Kelime Radloff OSTN III 1837’de de geçmekte olup aradığımız anlamdan uzak olduğundan buraya dâhil edilmemiştir.

Har. Kelimeye bu dönemde ‘yarış etmek, karşı karşıya gelmek’ anlamlarına gelecek şekilde rastlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *çıkış*- KE 39v/5

Çağ. Kelimeye bu dönemde ‘çıkışmak, baş etmek başa çıkmak’ anlamlarına gelecek şekilde rastlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *çıkış*- BV 574/7; FK 688/54

çıkış- ‘çıkarmakta yardım etmek’ (Clauson ED 411b)

Kar. *çıkış-* ‘çıkarmakta yardım etmek’ DankKelly II 66

birbirniñ oğrılığın çıkışdı “Her biri diğerinin hırsızlığını ortaya çıkarmaya yardım etti.” (DankKelly II 66)

çılaş-/çılaş- ‘su serpmede yardım etmek’ (Clauson ED 421b; Nadalyayev vd. DTS 146a)

Kar. *çılaş-/çılaş-* ‘su serpmede yardım etmek’ DankKelly II 19

ol maña ot çılaşdı “O, yulaf vb. şeylere su serpmede bana yardım etti.” (DankKelly II 19)

çomruş- ‘dalmakta yardım etmek’ (Clauson ED 423b; Nadalyayev vd. DTS 153a)

Kar. *çomruş-* ‘dalmakta yardım etmek’ DankKelly II 66

ol meniñ birle suwda çomruşdı “O, benimle suya dalmada yardımlaştı.” (DankKelly II 66)

dest-gīr bol- (Far.+T.) ‘yardımcı olmak, yardım etmek’

Har. *dest-gīr bol-* ‘yardımcı olmak, yardım etmek’ NF 251/15; *testgīr bol-* NF 442/2
kerek kim neerse bërseñiz. Sizke āhiratda dest-gīr bolğay tedi erse, bu kâzī bu şeyhniñ söziñe iltifāt kılmadı “Size ahirette yardımcı olacak şey vermeniz gerekli dediyse de kadı, bu şeyhin sözüne önem vermedi.” (NF 251/15-16)

egış- ‘eğmekte, kıvırmakta yardımlaşmak’ (Clauson ED 118b; Nadalyayev vd. DTS 166b)

Kar. egış- ‘eğmekte, kıvırmakta yardımlaşmak’ DankKelly I 188

ol maña çögen egişdi “O, baston vb. şeyleri kıvırmada bana yardım etti.” (DankKelly I 188)

egriş- ‘ip eğirmekte yardımlaşmak; kalenin kuşatılmasında yardımlaşmak’ (Clauson ED 115a; Nadalyayev vd. DTS 166b)

Kar. egriş- ‘ip eğirmekte yardımlaşmak, kalenin kuşatılmasında yardımlaşmak’ DankKelly I 213

kız anası birle yip egrişti “Kız, ip eğirmekte annesine yardım etti.” (DankKelly I 213)

ekiş- ‘ekin ekmekte yardımlaşmak’ (Clauson ED 119a; Nadalyayev vd. DTS 168a)

Kar. ekiş- ‘ekin ekmekte yardımlaşmak’ DankKelly I 188

ol maña tariğ ekişdi “O, buğday vb. şeyleri öğütmekte bana yardım etti.” (DankKelly I 188)

elgeş- ‘un vb. elemde yardımlaşmak’ (Clauson ED 143b; Nadalyayev vd. DTS 170a)

Kar. elgeş- ‘un vb. elemde yardımlaşmak’ DankKelly I 213

ol añar ün elgeşti “O, un elemde ona yardım etti.” (DankKelly I 213)

elig ber- ‘yardım etmek’

Kar. elig bir- ‘yardım etmek’ KB 3759, 5305, 5521 vd.; **elig ber-** ‘imkan vermek, fırsat vermek’ TİEM73 137v/9

isiz erse küçkey kötürme anı

elig birme ilke ulıtğay sini

“Kötü ve zalim kimseyi yükseltme, ona memlekette nüfûz verme; seni çok üzer.”

(KB 5521)

Har. *elig bër-* ‘yardım etmek’ KE 77v/21

ne kılayın erkim kalmadı yana almağğa elig bërmes yarağım yok, yandurmağğa yolum kirmes, hâlim kalmadı, hîle kılayın imkânım yok, kênêş kimdin kolayın “Ne yapayım gücüm kalmadı tekrar almaya yardım edecek fırsatım yok, döndürmeye çarem yok, hâlim kalmadı, hile yapmaya imkanım yok kimle istişare edeyim.” (KE 77v/21-78r/1)

el(ni) kat- ‘yardım etmek’

Çağ. *êlni kat-* ‘yardım etmek’ LM 3508

nê zulm kılurğa êlni katkıl

nê zulm kolın özün uzatkıl

“Ne zulüm edene yardım et ne de zulüm elinin altına kendini bırak.” (LM 3508)

elig uzat- ‘yardım etmek’

Kar. *elig uzat-* ‘yardım etmek’ KB 151

Bayat kimke birse ukuş ög bilig

Öküş edgölükke uzattı elig

“Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse o pek çok iyiliklere elini uzatır.” (KB 151)

elig yetür- ‘el uzatmak, yardım etmek’

Kar. *elig yetür-* ‘el uzatmak, yardım etmek’ KB 4413

idi yakşı aymış kılnıçı silig

bilig birle işke yetürmiş elig

“İşe bilgi ile el uzatan, temiz kalpli insan çok iyi söylemiş” (KB 4413)

eşiş- ‘(toprak vb.) eşmekte yardımlaşmak’ (Clauson ED 265a; Nadalyayev vd. DTS 185b)

Kar. eşiş- ‘(toprak vb.) eşmekte yardımlaşmak’ DankKelly I 187

ol maña toprak eşişti “O, toprak akıtmakta bana yardım etti.” (DankKelly I 187)

ewriş-/ewrüş- ‘(hayvanları) çevirip geri getirmede yardımlaşmak’ (Clauson ED 15a; Nadalyayev vd. DTS 191a)

Kar. ewriş-/ewrüş- ‘(hayvanları) çevirip geri getirmede yardımcı olmak’ DankKelly I 212

ol anıñ kaçmış atıǵ ewrişti “O, atı kaçıktan sonra atını geri getirmekte ona yardımcı oldu.” (DankKelly I 212)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘yanına varmak, yöresine uğramak; bir şeyin etrafında dönmek, dolaşmak, kuşatmak, kapsamak, kale etrafına hendek kazmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *évrüş-* AL 521; *ivrüş-* ŞSL 65a

ırğaş- ‘sallamakta yardımlaşmak’ (Clauson ED 218a; Nadalyayev vd. DTS 220a)

Kar. ırğaş- ‘sallamakta yardımlaşmak’ DankKelly II 313

ol meniñ birle yıǵaç ırğaşdı “O, benimle ağaç sallamaya yardım etti.” (DankKelly II 313)

ıçrüş- ‘içirmekte yardım etmek’ (Clauson ED 30b; Nadalyayev vd. DTS 202b)

Kar. ıçrüş- ‘içirmekte yardım etmek’ DankKelly I 211

ol maña suw ıçrüşdi “O, su içirmede bana yardımcı oldu.” (DankKelly I 211)

igeş- ‘törpülemede yardımlaşmak’ (Clauson ED 118b; Nadalyayev vd. DTS 204a)

Kar. igeş- ‘törpülemede yardımlaşmak’ DankKelly I 188

ol maña temür iğeşdi “O, bana demir vb. şeyleri törpülemeye yardımcı oldu.”
(DankKelly I 188)

(adağ) iğeş- ‘çiğnemekte yardımlaşmak’¹¹⁹

Kar. *(adağ) iğeş-* ‘çiğnemekte yardımlaşmak’ DankKelly I 215

olar kamug adağ iğeşdiler “Birbirlerine ayakla çiğnemeye yardım ettiler.”
(DankKelly I 215)

imdād(lar) ber- (Ar.+T.) ‘yardım etmek, destek olmak’

Çağ. *imdādlar bir-* ‘yardım etmek, destek olmak’ TMA A720a/21

ve Zāl bin Sām aña hıdmetler kıldı ve buzuğ memālikni tūzerde imdādlar birdi “Ve Sām’ın oğlu Zāl ona hizmetler etti ve harap olan ülkesini düzelttiği esnada destekte bulundu.” (TMA A720a/21)

imdād et- (Ar.+T.) ‘yardım etmek’

Çağ. *imdād it-* ‘yardım etmek’ BV 372/5; FK 509/5

Bezmdin sürdüñ ü kitmekke irür māni’ za’f

Sākiyā bir iki sāğar bile imdād itkil

“İçki meclisinden uzaklaştırdım ve güçsüzlüğüm gitmeye engel oldu, Ey saki bir iki kadehle yardımına yetiş.” (BV 372/5)

irkiş- ‘toplamada yardımlaşmak’ (Clauson ED 227b; Nadalyayev vd. DTS 212a)

Kar. *irkiş-* ‘toplamada yardımlaşmak’ DankKelly I 213

ol maña tavar irkişti “O, mal vb. şeyleri toplamada bana yardım etti.” (DankKelly I 213)

---

¹¹⁹ Fiil, Clauson ED 107b’de geçmekte olup *irkleş-* fiiline atıf yapılmıştır. Ancak sözlükte *irkleş-* fiili mevcut değildir. Nadalyayev vd. DTS 205a’da da *igleş-* biçiminde yer alan fiil *adağ* + *ikleş-* yapısıyla birlikte açıklanmıştır.

işleş- ‘iş yapmada yardımlaşmak’ (Clauson ED 263b; Erdal OTWF 558; Nadalyayev vd. DTS 215a)¹²⁰

Kar. *işleş-* ‘iş yapmada yardımlaşmak’ DankKelly I 215; TİEM73 299r5

ol meniñ birle işleştı “O, benimle işte yardımlaştı.” (DankKelly I 215)

Har. Kelime bu dönemde ‘birlikte çalışmak’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Ayrıntılı bilgi için bkz. *işleş-* ME 118/3

itiş- ‘birine bir şeyi müdafaa etmekte yardımcı olmak’ (Clauson ED 73a; Nadalyayev vd. DTS 216a)¹²¹

Kar. *itiş-* ‘birine bir şeyi müdafaa etmekte yardımcı olmak’ DankKelly I 185

ol anıñ birle itişdi “O, ona bir şeyi müdafaa etmekte yardımcı oldu.” (DankKelly I 185)

kadış- ‘dikmede yardımcı olmak’ (Clauson ED 607b; Nadalyayev vd. DTS 403b)

Kar. *kaduş-* ‘dikmede yardımcı olmak’ DankKelly II 11

ol maña tōn kaduşdı “O, bana elbiseyi dikmede yardımcı oldu.” (DankKelly II 11)

kağruş-/kawruş- ‘kavurmada yardımlaşmak’ (Clauson ED 612b; Nadalyayev vd. DTS 406a)

Kar. *kağruş-/kawruş-* ‘kavurmada yardımlaşmak’ DankKelly II 72

ol maña tariğ kawruşdı “O, buğday vb. şeyleri kavurmada bana yardım etti.” (DankKelly II 72)

karmaş- ‘yağmada yardımlaşmak’ (Clauson ED 660b; Nadalyayev vd. DTS 429a)¹²²

¹²⁰ Fiile, Radloff OSTN I 1560’da da rastlanmış olup aradığımız anlamdan uzak olması sebebiyle buraya dâhil edilmemiştir.

¹²¹ Fiile, Erdal OTWF 558’de de rastlanmasına rağmen ‘birbirini itmek’ anlamına gelecek şekilde açıklandığından buraya dâhil edilmemiştir.

Kar. *karmaş-* ‘yağmada yardımlaşmak’ DankKelly II 73

ol meniñ birle tawār karmaşdı “O, mal yağmalamada benimle yardımlaştı.”
(DankKelly II 73)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘karışmak, alt üst olmak; kurcalamak, sokmak; uzaklaşmak, aralamak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *karmaş-* AL 384, 2073; ŞHD 18b/5; ŞSL 218b

karvaş- ‘elle aramada yardım etmek’ (Clauson ED 646b; Nadalyayev vd. DTS 430a)

Kar. *karwaş-* ‘elle aramada yardım etmek’ DankKelly II 72

ol maña suwda nēñ karwaşdı “O, nesneyi suda eliyle aramada bana yardım etti.”
(DankKelly II 72)

katış- ‘katmakta yardım etmek’ (Clauson ED 607b; Erdal OTWF 559; Nadalyayev vd. DTS 435b)

Kar. *katış-* ‘katmakta yardım etmek’ DankKelly II 10

ol meniñ birle talkānka yāğ katışdı “O, kavuta yağ katmada bana yardım etti.”
(DankKelly II 10)

kazış- ‘kazmada yardımlaşmak’ (Clauson ED 685b; Nadalyayev vd. DTS 439b)

Kar. *kazış-* ‘kazmada yardımlaşmak’ DankKelly II 15

ol maña yēr kazışdı “O, yer vb. şeyleri kazmada bana yardım etti.” (DankKelly II 15)

keçrüş- ‘(sudan) geçirmede yardım etmek’ (Clauson ED 699a; Nadalyayev vd. DTS 292a)

Kar. *keçrüş-* ‘(sudan) geçirmede yardım etmek’ DankKelly II 74

---

¹²² Fiile, Radloff OSTN II 218’de de rastlanmış ancak aradığımız anlamdan uzak olması nedeniyle buraya dâhil edilmemiştir.

ol anı suvdın keçrişsek erdi “O, ona sudan geçirmede yardım etti.” (DankKelly II 74)

kedriş- ‘soyulmuş eti uzun şeritler hâlinde bölmede yardım etmek’ (Clauson ED 706b; Nadalyayev vd. DTS 294a)

Kar. kedriş- ‘soyulmuş eti uzun şeritler hâlinde bölmede yardım etmek’ DankKelly II 73

ol maña et kedrişdi “O, soyulmuş eti uzun şeritler hâlinde bölmede bana yardım etti.” (DankKelly II 73)

keriş- ‘ipleri germede yardımlaşmak’ (Clauson ED 747b; Erdal OTWF 561; Nadalyayev vd. DTS 301a)¹²³

Kar. keriş- ‘ipleri germede yardımlaşmak’ DankKelly II 14

ol maña yip kerişdi “O, ipleri germede bana yardım etti.” (DankKelly II 14)

kertiş- ‘(ağaç vb.) kertmede yardım etmek’ (Clauson ED 740b; Nadalyayev vd. DTS 301b)

Kar. kertiş- ‘(ağaç vb.) kertmede yardım etmek’ DankKelly II 73

ol maña yığaç kertişdi “O, tahta vb. şeyleri kertmede bana yardım etti.” (DankKelly II 73)

kesiş- ‘(ağaç vb.) kesmede yardım etmek’ (Clauson ED 752a; Nadalyayev vd. DTS 302b)¹²⁴

Kar. kesiş- ‘(ağaç vb.) kesmede yardım etmek’ DankKelly II 15

ol maña yığaç kesişdi “O, bana ağaç kesmede yardım etti.” (DankKelly II 15)

¹²³ Fiile, Radloff OSTN II 1096’da da rastlanmasına rağmen aradığımız anlamdan uzak olması nedeniyle buraya dâhil edilmemiştir.

¹²⁴ Fiile, Erdal OTWF 561’de ve Radloff OSTN II 1164’te rastlanmasına rağmen aradığımız anlamdan uzak olması nedeniyle buraya dâhil edilmemiştir.

kezleş- ‘(ok) gezlemede yardımlaşmak’ (Clauson ED 761a; Nadalyayev vd. DTS 305b)

Kar. kezleş- ‘(ok) gezlemede yardımlaşmak’ DankKelly II 74

ol anjar ok kezleşdi ‘‘O, ok gezlemede ona yardım etti.’’ (DankKelly II 74)

kıdış- ‘kenar dikmede yardım etmek’ (Clauson ED 607b; Nadalyayev vd. DTS 440a)

Kar. kıdış- ‘kenar dikmede yardım etmek’ DankKelly II 12

ol maņa bõrk kıdışdı. ‘‘O, bõrkün kenarını dikmede bana yardım etti.’’ (DankKelly II 12)

kılış- ‘işte yardım etmek’ (Clauson Erdal 625a; Erdal OTWF 562; Nadalyayev vd. DTS 441a)

Kar. kılış- ‘işte yardım etmek’ DankKelly II 19

ol maņa iş kılışdı. ‘‘O, bana işte yardım etti.’’ (DankKelly II 19)

kırış- ‘kazımakta yardım etmek’ (Clauson ED 665a; Nadalyayev vd. DTS 446a)

Kar. kırış- ‘kazımakta yardım etmek’ DankKelly II 14

ol maņa yer kırışdı. ‘‘O, yeri vb. şeyleri kazmakta bana yardım etti.’’ (DankKelly II 14)

kırkış- ‘kırkmada yardım etmek’ (Clauson ED 656a; Nadalyayev vd. DTS 446b)

Kar. kırkış- ‘kırkmada yardım etmek’ DankKelly II 72

ol maņa yün kırkışdı. ‘‘O, bana yün kırkmada yardım etti.’’ (DankKelly II 72)

kısırış-/kısruş- ‘(üzengi kayışı vb. şeyleri) kısaltmada yardım etmek’ (Clauson ED 669a; Nadalyayev vd. DTS 448a)

Kar. kısrış-/kısruş- ‘(üzengi kayışı vb. şeyleri) kısaltmada yardım etmek’ DankKelly II 71

ol añar kısmak kısruşdı. “O, ona (üzengi kayışı vb. şeyleri) kısaltmada yardım etti.”
(DankKelly II 71)

kıyış- ‘yanlamasına kesmede yardım etmek’ (Clauson ED 679a¹²⁵; Nadalyayev vd. DTS 442a)

Kar. kıyış- ‘yanlamasına kesmede yardım etmek’ DankKelly II 248

ol maña yıgaç kıyışdı. “O, bana odunu yanlamasına kesmede yardım etti.”
(DankKelly II 248)

ķoldat- ‘yardım etmek’

Çağ. ķoldat- ‘yardım etmek’ FK 69/8

Deyr ara min mest ü nāzük-hūyıdın ol muğ-beçe

Bezmdin ķavlar mini geh südretip geh ķoldatıp

“Dünya arasında ben naziklik huyunun sarhoşu o Mecusî çocuğu, bazen sürüyerek bazen yardım ederek beni içki meclisinden kovar.” (FK 69/8)

ķollan- ‘yardımlaşmak’

Har. ķollan- ‘yardımlaşmak’ ME 130/5

yārī tiledi andın, ķollandı anıñ birle, ķavī boldı anıñ birle “Yardım istedi, onunla yardımlaştı, onun yardımıyla güçlendi.” (ME 130/5)

ķopruş- ‘(kuşu veya herhangi bir şeyi) kaldırmada yardımcı olmak’ (Clauson ED 586b; Nadalyayev vd. DTS 457a)

---

¹²⁵ Bkz. *ķıdtış-* 607b.

Kar. *kopruş-* ‘(kuşu veya herhangi bir şeyi) kaldırmada yardımcı olmak’ DankKelly II 71

ol maña kuş kopruşdı “O, kuşu kaldırmada (uçurmada) bana yardımcı oldu.”
(DankKelly II 71)

kotruş- ‘boşaltmada yardımcı olmak’ (Clauson ED 606a¹²⁶; Nadalyayev vd. DTS 461a)

Kar. *kutruş-* ‘boşaltmada yardımcı olmak’ DankKelly II 71

ol maña kâp kutruşdı “O, kabı vb. şeyleri boşaltmada bana yardımcı oldu.”
(DankKelly II 71)

kökleş- ‘eyer kaburgasını bağlamada yardım etmek’ (Clauson ED 711b; Nadalyayev vd. DTS 313a)

Kar. *kökleş-* ‘eyer kaburgasını bağlamada yardım etmek’ DankKelly II 74

ol añar eder kökleşdi “O, eyerin kaburgasını bağlamakta (ona) yardım etti.”
(DankKelly II 74)

köliš- ‘gömmede yardım etmek’ (Clauson ED 720b)

Kar. *köliš-* ‘gömmede yardım etmek’ DankKelly II 19

ol maña ölüg kölišdi “O, ölüyü gömmede bana yardım etti.” (DankKelly II 19)

kömiş- ‘gömmede yardımcı olmak’ (Clauson ED 724b; Nadalyayev vd. DTS 314b¹²⁷)¹²⁸

Kar. *kömiş-* ‘gömmede yardımcı olmak’ DankKelly II 20;

---

¹²⁶ Bkz. *kutruş-*.

¹²⁷ Bkz. *kömiş-*.

¹²⁸ Kelime, Erdal OTWF’de *kömiş-* biçiminde geçmekte olup aradığımız anlamdan uzak olması nedeniyle buraya dâhil edilmemiştir.

ol maña nēñ kömişdi “O, bir şeyi toprağın altına gömmede bana yardımcı oldu”
(DankKelly II 20)

kötrüş- ‘(yük vb. şeyi) kaldırmada yardım etmek’ (Clauson ED 706b; Nadalyayev vd. DTS 320a)

Kar. kötrüş- ‘(yük vb. şeyi) kaldırmada yardım etmek’ DankKelly II 73, 74

ol maña yük kötrüşdi “O, (yük vb. şeyi) kaldırmada yardım etti.” (DankKelly II 73)

közeş- ‘(ateşi) canlandırmada yardım etmek’ (Clauson ED 762b; Nadalyayev vd. DTS 321a)

Kar. közeş- ‘(ateşi) canlandırmada yardım etmek’ DankKelly II 15

ol maña ôt közeşti “O, ateşi canlandırmada bana yardım etti.” (DankKelly II 15)

közetiş- ‘korumada yardımcı olmak’ (Clauson ED 758b; Nadalyayev vd. DTS 321a¹²⁹)

Kar. közetiş- ‘korumada yardımcı olmak’ DankKelly II 124

ol maña at közetişdi “Atı korumada bana yardımcı oldu.” (DankKelly II 124)

ķuyuş- ‘(su vb. şeyleri) dökmede yardımcı olmak’ (Clauson ED 679a; Nadalyayev vd. DTS 464b)

Kar. ķuyuş- ‘(su vb. şeyleri) dökmede yardımcı olmak’ DankKelly II 247

añar suw ķuyuşdı “O, ona su vb. şeyleri dökmede yardımcı oldu.” (DankKelly II 247)

ķüçeş- ‘gasp etmede yardımlaşmak’ (Clauson ED 700a; Nadalyayev vd. DTS 323b)

Kar. ķüçeş- ‘gasp etmede yardımlaşmak’ DankKelly II 11

---

¹²⁹ Bkz. *ķüzetiş-*.

olar ekki tawar küçeşdi “O ikisi mal gassetmede yardımlaştılar.” (DankKelly II 11)

küpiş- ‘(elbiseyi) kabartarak dikmekte, sırmakta yardım etmek’ (Clauson ED 692a¹³⁰; Nadalyayev vd. DTS 311b¹³¹)

Kar. küpiş- ‘(elbiseyi) kabartarak dikmekte, sırmakta yardım etmek’ DankKelly II 9
ol maña ton küpişdi “O, (elbiseyi) kabartarak dikmekte, sırmakta yardım etti.” (DankKelly II 9)

küreş-¹³² ‘(kar vb.) küremekte yardımlaşmak’ (Clauson ED 747b-748a; Nadalyayev vd. DTS 328b)

Kar. küreş- ‘(kar vb.) küremekte yardımlaşmak’ DankKelly II 14
ol maña kar küreşdi “O, bana kar vb. şeyleri küremekte yardım etti.” (DankKelly II 14)

meded ber- (Ar.+T.) ‘yardım etmek’

Kar. meded bér- ‘yardım etmek’ Rylands 28/68b1; *meded ber-* TIEM73 50r/6
sizke meded bérür men sizke miñ ferîştelerdin biri soñınça biri kelgenler “Bin meleklerden birinin ardından birinin göndererek size yardım ederim.” (Rylands 28/68b1)

Har. meded bir- ‘yardım etmek’ HKT 170a/8, HKT 172a/2

İdiñizdin taķı icābet kıldı sizge: “Haķıķāt üze men meded birgüçñiz men “Rabbimiz kabul etti: “Şüphesiz ben size yardım edeceğim.” (HKT 172a/2)

meded eyle- (Ar.+T.) ‘yardım etmek, yardımda bulunmak’

---

¹³⁰ Bkz. *kübüş-*.

¹³¹ Bkz. *köbüş-*.

¹³² #k>#g biçiminde değişim gösteren ve sonraki dönemlerde *güreş-* ‘güreşmek’ biçiminde karşımıza çıkan kelime diğer dönemlerde gösterilmemiştir. Fiil, *güreş-* biçiminde Erdal OTWF 563’te de geçmektedir.

Çağ. *meded iyile-* ‘yardım etmek, yardımda bulunmak’ BV 22/7

Nevâyî du‘â iyeler ol hür için

Melâyîk meded iyileñ âmîn ara

“Nevâyî o güzel için dua eder; Ey melekler amin diyerek yardımda bulunun.” (BV 22/7)

meded kııl- (Ar.+T.) ‘yardım etmek’

Kar. *meded kııl-* ‘yardım etmek’ TİEM73 50r/4

ol vaqtın kim aytur sen bitgenlerka tap kelmegey mü sizke kim meded kılsa sizke idiñiz üç miñ feriştelerdin <indürülmüşler “[Ve hatırla, o zamanı ki] müminlere [şöyle] demiştin: “Rabbimizin [yukarıdan] gönderilmiş üç bin melekle size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?” (TİEM73 50r/4-5)

Har. *meded kııl-* ‘yardım etmek’ HKT 271a/7; NF 95/1, 109/3, 125/1 vd.

taķı meded kılduķ sizge mâllar birle taķı oğullar birle, taķı sizni köprek, ögür yanındın “Ve size mallar ile oğullar ile yardım ettik, sizi daha çok (4 yaşındaki) kısraklar yönünden (donattık).” (HKT 271a/7-8)

Çağ. *meded kııl-* ‘yardım etmek, yardımda bulunmak’ BV 430/7

Lebi vafında Nevâyî demî tirgüzdi ölüg

Feyz-i kudsi çü meded kıldı Mesîhâ boldum

“Dudağının övmesiyle Nevâyî bir an ölüye can verdi, mukaddes bereket için yardımda bulundu İsa oldum.” (BV 430/7)

meded yetiştir- (Ar.+T.) ‘yardım etmek, yardımda bulunmak’

Çağ. *meded yetiştir-* (Ar.+T.) ‘yardım etmek, yardımda bulunmak’ HAK 239

ey ana, yigitniñ başığa iş tüşse bizni şefî kelürüp i‘tikâd birlen yardım tilese aña hâzır bolup meded yetiştirür êrdim “Ey anne, oğlunun başına bir iş gelirse bizi

şefaati tutup inançla yardım istese ona hazır bulunup yardım ederdim.” (HAK 238-240)

mūfik bol- (Ar.+T.) ‘yardım etmek, yardımcı olmak’

Har. *mūfik bol-* ‘yardım etmek, yardımcı olmak’ NF 120/3

Peygāmbār ‘as aydı: Kıyāmat kün bolsa āvs¹³³ hēç mūfik bolmağay kıyāmat mūfiklarıdın, meger benim elgim ‘Alī eliginde bolğay, tēdi “Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: Kıyamet günü geldiğinde kıyamet yardımcılarından yardımcı olan kimse olmayacak, ancak benim elim Ali’nin elinde olacak, dedi.” (NF 120/3-4)

nusret ber- (Ar.+T.) ‘yardım etmek’

Kar. *nusret ber-* ‘yardım etmek’ AKT 129a/11; *nusrat ber-* AKT 62a/7, 82a/12, 87b/11 vd.; *nusrat bër-* AKT 138b/2

ey yaratğan idi, eger zāhid dīni haq erse maña bu ejderha üze nusret bergil tip taşnı atdı “Ey yaratıcı Tanrı, eğer zahid dini gerçekse bana bu ejderha üzerine (ona galip gelmem için) yardım et deyip taşı attı.” (AKT 129a/10-11)

Har. *nusret bir-* ‘yardım etmek’ HKT 106b/1, 400b/8; *nusret bër-* NF 9/4, 11/4, 47/7 vd.; KE 117v/1, 131v10, 165r/16 vd.

haqıqāt üze men sizniñ birle, eger kılsañız namāznı taqı birseñiz zekātın taqı bitseñiz yalavaçlarımgā taqı nusret birseñiz anlarğa taqı borç birseñiz Tanrığa “Eğer namaz kılarsanız, zekât verirsiniz, peygamberlerime iman ederseniz, onlara yardım eder ve Tanrıya borç verirsiniz (faziletli işler yaparsanız) şüphesiz ki ben sizinleyim.” (HKT 106a9-106b/1)

Çağ. *nusret bir-* ‘yardım etmek’ ŞHD 10b/3, 29b/10, 150b/3

Maña birse nusret alar şerridin

Ezelden ebedge işim boldı şād

¹³³ *aleynā ve saddaḡnā* “inandık ve tasdik ettik”

“Onlar beni kötülüklerinden kurtarırsa (bana yardım ederse); ezelden ebede işlerim yoluna girer.” (ŞHD 29b/10)

nusret kı1- (Ar.+T.) ‘yardım etmek’

Har. *nusret kı1-* ‘yardım etmek’ KE 40v/12, 291r/21, 221v/10

Ebû Bekr evvel imân keltürgende Resûl haqqında kırk miñ altun harc kıldı, ol nusret kıldı “Ebû Bekir ilk iman ettiğinde peygamber için kırk bin altın harcadı, o yardım etti.” (KE 201r/21)

Çağ. *nusret kı1-* ‘yardım etmek’ GT 68/2

bilig birle bulunmas baht u devlet

meger yêr kök yaratқан kılsa nusret

“Talih ve devlet bilgiyle bulunmaz; eğer yeri göğü yaratan yardım ederse (bulunur).” (GT 68/1-2)

oğruş- ‘(kemiğin) koparılıp ayrılmasında yardımcı olmak’ (Clauson ED 92b; Nadalyayev vd. DTS 364a)

Kar. *oğruş-* ‘(kemiğin) koparılıp ayrılmasında yardımcı olmak’ DankKelly I 212

ol maña sünük oğruştı “Kemiğin koparılıp ayrılmasında bana yardımcı oldu.” (DankKelly I 212)

oqış- ‘okumakta yardımlaşmak’ (Clauson ED 96b-97a¹³⁴; Erdal OTWF 563-564; Nadalyayev vd. DTS 369b)

Kar. *oqış-* ‘okumakta yardımlaşmak’ DanKelly I 188

ol meniñ birle bitig oqışdı “O, kitap okumada benimle yarıştı.” (DankKelly I 188)

otruş- ‘kesmekte yardım etmek’ (Clauson ED 69b; Nadalyayev vd. DTS 374a)

---

¹³⁴ bkz. *oqış-*.

Kar. otruş- ‘kesmekte yardım etmek’ DankKelly I 211

ol maña kesme otruşdı “O, zülûf kesmede bana yardım etti.” (DankKelly I 211)

oyuş- ‘oymakta yardımlaşmak’ (Clauson ED 276b; Nadalyayev vd. DTS 366a)

Kar. oyuş- ‘oymakta yardımlaşmak’ DankKelly I 228

olar ekki qāğun oyuşdı “O ikisi kavun oymakta yardımlaştılar.” (DankKellyI 228)

öçrüş- ‘öfkeyi yatıştırmakta, ateşi söndürmede yardımcı olmak’ (Clauson ED 31a; Nadalyayev vd. DTS 376b)

Kar. öçrüş- ‘öfkeyi yatıştırmakta, ateşi söndürmede yardımcı olmak’ DankKelly I 211

ol anıñ öpkesin meniñ birle öçrüşdi “O, onun öfkesini yatıştırmakta bana yardımcı oldu.” (DankKelly I 211)

ögüş- (II) ‘(buğday vb. şeyleri) öğütmekte yardım etmek’ (Clauson ED 119a; Erdal OTWF 564; Nadalyayev vd. DTS 382a)

Kar. ögüş- ‘(buğday vb. şeyleri) öğütmekte yardım etmek’ DankKelly I 188

ol maña tarıg ögüşdi “O, (buğday vb. şeyleri) öğütmekte bana yardım etti.” (DankKelly I 188)

öprüş- ‘(çorba vb.) içmede yardımlaşmak’ (Clauson ED 15a; Nadalyayev vd. DTS 388a)

Kar. öprüş- ‘(çorba vb.) içmede yardımlaşmak’ DankKelly I 211

ol maña mün öprüşdi “O, çorba vb. şeyleri içmekte bana yardım etti.” (DankKelly I 211)

örü tart- ‘birbirine yardım etmek’

Kar. örü tart- ‘birbirine yardım etmek’ DankKelly II 345

kañdaş kuma urur igdiş örü tartar “Baba bir olanlar birbirini çekemedikleri için çok dövüşürler. Ana bir kardeşler aralarında sevgi olduğu için birbirlerine yardım ederler.” (DankKelly II 345)

örüş- ‘örmede yardım etmek’ (Clauson ED 240a; Nadalyayev vd. DTS 391a)

Kar. örüş- ‘örmede yardım etmek’ DankKelly I 186

ol maña yışığ örüşdi “O, bana ipi örmede yardım etti.” (DankKelly I 186)

saçış- ‘para vb. şeyleri) saçmada yardımlaşmak’ (Clauson ED 798b; Nadalyayev vd. DTS 479b)

Kar. saçış- ‘para vb. şeyleri) saçmada yardımlaşmak’ DankKelly II 11

ol maña yarmak saçışdı “O, para vb. şeyleri saçmada bana yardım etti.” (DankKelly II 11)

sarış- ‘(sarık vb.) sarmada yardımlaşmak’ (Clauson ED 855a¹³⁵; Nadalyayev vd. DTS 489a)¹³⁶

Kar. sarış- ‘(sarık vb.) sarmada yardımlaşmak’ DankKelly II 13

ol maña suwluğ sarışdı “O, sarık sarmada bana yardım etti.” (DankKelly II 13)

sarlaş- ‘(sarık vb. ni) sarmada yardım etmek’ (Clauson ED 852a-852b; Nadalyayev vd. DTS 489a)

Kar. sarlaş- (sarık vb. ni) sarmada yardım etmek DankKelly II 69

ol maña suwluğ sarlaşdı “O, sarık sarmada bana yardım etti.” (DankKelly II 69)

---

¹³⁵ Bkz. *saruş-*.

¹³⁶ Kelime Erdal OTWF 565’te yer almasına rağmen aradığımız anlam dışında kullanıldığından buraya dâhil edilmemiştir.

sarmaş- ‘(ip vb. şeyleri) sarmada yardım etmek’ (Clauson ED 853a; Nadalyayev vd. DTS 489a-489b)

Kar. sarmaş- ‘(ip vb. şeyleri) sarmada yardım etmek’ DankKelly II 70

ol maña yışığ sarmaşdı “O, bana nesneyi sarmada yardım etti.” (DankKelly II 70)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘karışmak, sarmaş dolaş olmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *sarmaş-* Sang. 230v22; ŞHD 18b/4

satış- ‘satmada yardım etmek’ (Clauson ED 803a; Nadalyayev vd. DTS 491b)

Kar. satış- ‘satmada yardım etmek’ DankKelly II 10, 184

ol maña tawār satışdı “O, bana mal satmada yardım etti.” (DankKelly II 10)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘birbirine bir şey satmak, mübadele etmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *satış-* Sang. 229r7; SŞL 177b

savruş- ‘savurmakta yardım etmek’ (Clauson ED 792a; Nadalyayev vd. DTS 492b)

Kar. sawruş- ‘savurmakta yardım etmek’ DankKelly II 68

ol maña tariğ sawruşdı “O, buğday vb. şeyleri savurmakta bana yardım etti.” (DankKelly II 68)

sermeş- ‘(sıvı şeylerden) çıkarmada yardımlaşmak, süzmede yardımlaşmak’ (Clauson ED 853b; Nadalyayev vd. DTS 489a¹³⁷)

Kar. sermeş- ‘(sıvı şeylerden) çıkarmada yardımlaşmak, süzmede yardımlaşmak’ DankKelly II 70

ol maña balıq sermeşdı “O, balığı sudan çıkarmada bana yardım etti.” (DankKelly II 70)

---

¹³⁷ Bkz. *sarmaş-*.

sıdrış- ‘(kar vb. şeyleri) küremekte yardım etmek’ (Clauson ED 803a; Nadalyayev vd. DTS 502a)

Kar. sıdrış- ‘(kar vb. şeyleri) küremekte yardım etmek’ DankKelly II 68

ol añar kār sıdrışdı “O, karı küremekte vb. şeylerde ona yardım etti.” (DankKelly II 68)

sıkış- ‘sıkmada yardım etmek’ (Clauson ED 817a; Nadalyayev vd. DTS 505a)

Kar. sıkış- ‘sıkmada yardım etmek’ DankKelly II 17

ol maña üzüm sıkışdı “O, üzüm sıkmada bana yardım etti.” (DankKelly II 17)

sırış- ‘şuvalama dikişiyle dikmede yardım etmek’ (Clauson ED 855a; Nadalyayev vd. DTS 505b)

Kar. sırış- ‘şuvalama dikişiyle dikmede yardım etmek’ DankKelly II 13

ķīz anasıña kidiz sırışdı “Kız annesine şuvalama dikişiyle keçe dikmede çok yardım etti.” (DankKelly II 13)

sokuš- ‘(tuz vb. şeyleri) dövmede yardım etmek’ (Clauson ED 817a-817b; Nadalyayev vd. DTS 509b)¹³⁸

Kar. sokuš- ‘(tuz vb. şeyleri) dövmede yardım etmek’ DankKelly II 16

ol maña tūz sokušdı “O, (tuz vb. şeyleri) dövmede bana yardım etti.” (DankKelly II 16)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘dürtmek, sokmak, hançer ve mızrak ucunu dürtmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *sokuš-* Sang. 245r15

---

¹³⁸ Fiiil, Radloff OSTN IV 522’de de yer almasına rağmen aradığımız anlam dışında kullanıldığından buraya dâhil edilmemiştir.

soyuş- (deri, ağaç, yumurta vb. şeyleri) soymada yardımcı olmak' (Clauson ED 860a; Nadalyayev vd. DTS 508a)

Kar. soyuş- (deri, ağaç, yumurta vb. şeyleri) soymada yardımcı olmak' DankKelly II 247

ol maña teri soyuşdı "O, bana koyun vb.nin derisini soymada yardımcı oldu."
(DankKelly II 247)

söküş- '(elbise vb. şeyleri) sökmede yardım etmek'(Clauson ED 823b; Nadalyayev vd. DTS 511a)¹³⁹

Kar. söküş- '(elbise vb. şeyleri) sökmede yardım etmek' DankKelly II 18

ol maña tön söküşdi "O, (elbise vb. şeyleri) sökmede bana yardım etti."
(DankKelly II 18)

suçluş- 'vücuttan diken çıkarmada yardım etmek; kılıç vb.ni kınından sıyırmada yardım etmek' (Clauson ED 797b; Nadalyayev vd. DTS 512b)

Kar. suçluş- 'vücuttan diken çıkarmada yardım etmek; kılıç vb.ni kınından sıyırmada yardım etmek' DankKelly II 69

ol menig adağtın tiken suçluşdı "O, ayaktan diken çıkarmada bana yardım etti."
(DankKelly II 69)

suvaş- 'sıvamakta yardım etmek' (Clauson ED 793b; Nadalyayev vd. DTS 515b)

Kar. suvaş- 'sıvamakta yardım etmek' DankKelly II 16

ol maña ew suvaşdı "O, ev vb. şeyleri sıvamakta bana yardım etti."
(DankKelly II 16)

suvğarış- 'suvarmada yardım etmek' (Clauson ED 787b; Nadalyayev vd. DTS 515b)

---

¹³⁹ Fiile, Erdal OTWF 566'da rastanmasına rağmen aradığımız anlamdan uzak olması nedeniyle buraya dâhil edilmemiştir.

Kar. *suwǵarış-* ‘suarmada yardım etmek’ DankKelly II 63

ol maña at suwǵarışdı “O, atı suarmada bana yardımcı oldu.” (DankKelly II 63)

talkış- ‘bükmede, burmada yardım etmek’ (Clauson ED 497b; Nadalyayev vd. DTS 529a)

Kar. *talkış-* ‘bükmede, burmada yardım etmek’ DankKelly II 65

ol maña uyma talkışdı “O, bana kendisinden ayakkabı yapılan keçeyi bükmede yardım etti.” (DankKelly II 65)

tartış- (I) (altın vb. şeyleri) tartmada yardımcı olmak’ (Clauson ED 537a; Nadalyayev vd. DTS 539a)¹⁴⁰

Kar. *tartış-* (altın vb. şeyleri) tartmada yardımcı olmak’ DankKelly II 65

ol maña altun tartışdı “O, altın tartmada bana yardımcı oldu.” (DankKelly II 65)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘tartışmak, çekişmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *tartış-* Sang. 154r4

tartış- (II) ‘(ip vb. şeyleri) germede yardımcı olmak’ (Clauson ED 537a; Nadalyayev vd. DTS 539a)¹⁴¹

Kar. *tartış-* ‘(ip vb. şeyleri) germede yardımcı olmak’ DankKelly II 64

ol maña uruq tartışdı “O, ipi germede bana yardımcı oldu.” (DankKelly II 64)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘tartışmak, çekişmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *tartış-* Sang. 154r4

telış- ‘delmede yardımlaşmak’ (Clauson ED 502a; Nadalyayev vd. DTS 550b)

Kar. *telış-* ‘delmede yardımlaşmak’ DankKelly II 18

¹⁴⁰ Fiile, Radloff OSTN III 865’te ve Erdal OTWF 568’de raslanmış olup aradığımız anlam dışında kullanıldığından buraya dâhil edilmemiştir.

¹⁴¹ Bkz. dipnot 88.

olar ekki tām telişdi “O ikisi duvar vb. şeyi delmede yardımlaştılar.” (DankKelly II 18)

tepretiş- ‘hareket ettirmede, bir şeyi sallamada yardım etmek’ (Clauson ED 445b; Nadalyayev vd. 553a)

Kar. tepretiş- ‘hareket ettirmede, bir şeyi sallamada yardım etmek’ DankKelly II 145
ol yıgaç tepretişdi “O, ona ağacı sallamakta yardım etti.” (DankKelly II 145)

teriş- ‘(meyve vb. şeyleri) toplamada yardımcı olmak’ (Clauson ED 554a¹⁴²; Nadalyayev vd. DTS 554b)

Kar. teriş- ‘(meyve vb. şeyleri) toplamada yardımcı olmak’ DankKelly II 12
ol maña yimiş terişdi “O, bana (meyve vb. şeyleri) toplamada yardımcı oldu.” (DankKelly II 12)

tikiş- ‘(elbise vb. şeyleri) dikmede yardım etmek’ (Clauson ED 487b; Nadalyayev vd. DTS 559a; Radloff OSTN III 1350)

Kar. tikiş- ‘(elbise vb. şeyleri) dikmede yardım etmek’ DankKelly II 21
ol maña tōn tikişdi “O, bana elbiseyi dikmede yardım etti.” (DankKelly II 21)

Çağ. tikiş- ‘(elbise vb. şeyleri) dikmede yardım etmek, birlikte dikiş dikmek’ Sang. 196v2; DTO 263

tiliş- ‘(kayış yaparken deriyi) boylamasına yırtmada, dilmede yardımlaşmak’ (Clauson ED 502a; Nadalyayev vd. DTS 561a)

Kar. tiliş- ‘(kayış yaparken deriyi) boylamasına yırtmada, dilmede yardımlaşmak’ DankKelly II 18

ol maña yarındāk tilişdi “O, kayış yapmada bana yardım etti.” (DankKelly II 18)

---

¹⁴² Bkz. *təriş-*.

titiş- ‘(yün) ditmekte, (elbise vb. şeyleri) parçalamakta yardım etmek’ (Clauson ED 462a¹⁴³; Nadalyayev vd. DTS 564a)

Kar. *titiş-* ‘(yün) ditmekte, (elbise vb. şeyleri) parçalamakta yardım etmek’ DankKelly II 9

ol maña yün titişdi “O, bana, eğirmek için elle yün ditmekte yardım etti.” (DankKelly II 9)

toğraş- ‘(et vb. şeyleri) kesip parçalamada yardım etmek’ (Clauson ED 473a; Nadalyayev vd. DTS 571b)

Kar. *toğraş-* ‘(et vb. şeyleri) kesip parçalamada yardım etmek’ DankKelly II 68

ol maña et toğraşdı “O, eti kesip parçalamada bana yardım etti.” (DankKelly II 68)

tögüş-¹⁴⁴ ‘(tuz vb. şeyleri) dövmede yardımlaşmak’ (Clauson ED 487b; Nadalyayev vd. DTS 579a)

Kar. *tögüş-* ‘(tuz vb. şeyleri) dövmede yardımlaşmak’ DankKelly II 17

ol meniñ birle tüz tögüşdi. “O, (tuz vb. şeyleri) dövmede benimle yardımlaştı.” (DankKelly II 17)

töküş- ‘dökmede, akıtmada yardım etmek’ (Clauson ED 487b-488a; Nadalyayev vd. DTS 579b)

Kar. *töküş-* ‘dökmede, akıtmada yardım etmek’ DankKelly II 18

ol maña tarıǵ töküşdi “O, tahılı yığmak için akıtmada bana yardım etti.” (DankKelly II 18)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘birbirinin üstüne dökmek’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *töküş-* Sang. 182r9

---

¹⁴³ Bkz. *titiş-*.

¹⁴⁴ Bkz. *dögüş-* Sang. 196v3.

törpiş-/törpüş- ‘törpülemede yardım etmek’ (Clauson ED 533b; Nadalyayev vd. DTS 581a)

Kar. törpiş-/törpüş- ‘törpülemede yardım etmek’ DankKelly II 64

ol meniñ birle yığaç törpüşdi “O, bana tahtayı törpülemede yardım etti.” (DankKelly II 64)

türüş- ‘dürmede yardımcı olmak’ (Clauson ED 554a; Nadalyayev vd. DTS 599b)

Kar. türüş- ‘dürmede yardımcı olmak’ DankKelly II 12

ol maña bitig türüşdi “O, bana yazılı kağıt vb. şeyleri dürmede yardımcı oldu.” (DankKelly II 12)

tütüş- ‘(av vb. şeyleri) yakalamada yardım etmek’ (Clauson ED 462a-462b¹⁴⁵; Nadalyayev vd. DTS 602a)¹⁴⁶

Kar. tütüş- ‘(av vb. şeyleri) yakalamada yardım etmek’ DankKelly II 9

ol maña ekki keyik tütüşdi “O, av vb. şeyleri yakalamada bana yardım etti.” (DankKelly II 9)

tüzüş- (yer vb. şeyleri) düzlemede yardım etmek’ (Clauson ED 577b; Nadalyayev vd. DTS 603b)

Kar. tüzeş- (yer vb. şeyleri) düzlemede yardım etmek’ DankKelly II 14

ol maña yér tüzeşdi “O, yer vb. şeyleri düzlemede bana yardım etti.” (DankKelly II 14)

uçruş- ‘uçurmakta yardım etmek’ (Clauson ED 30b-31a; Nadalyayev vd. DTS 604a)

---

¹⁴⁵ Fiil, Clauson’da *tutuş-/tütüş-* (? *tutoş-*) biçiminde verilmiştir. Ancak sadece bu dönemde ‘yardım etmek’ anlamını karşılayacak biçimde kullanılmıştır.

¹⁴⁶ Bkz. Erdal OTWF 571.

Kar. uçruş- ‘uçurmakta yardım etmek’ DankKelly I 211

ol maña kuş uçruşdı “O, kuş uçurmakta bana yardım etti.” (DankKelly I 211)

uvuş- ‘ufalamakta yardım etmek’ (Clauson ED 16a-16b; Nadalyayev vd. DTS 619b)

Kar. uwuş- ‘ufalamakta yardım etmek’ DankKelly I 187

ol mana etmek uwuşdı “O, ekmek vb. şeyleri ufalamakta bana yardım etti.”
(DankKelly I 187)

uyuş- ‘(un vb. şeyleri çuvala) bastırmakta yardımcı olmak’ (Clauson ED 276b;
Nadalyayev vd. DTS 608a)

Kar. uyuş- ‘(un vb. şeyleri çuvala) bastırmakta yardımcı olmak’ DankKelly I 228

ol añar kâpka ün uyuşdı “O, çuval vb. şeylere unu bastırmakta ona yardımcı oldu.”
(DankKelly I 228)

üdrüş- ‘seçmede yardım etmek’ (Clauson ED 69b)

Kar. üdrüş- ‘seçmede yardım etmek’ DankKelly I 212

ol maña tavar üdrüşdı “O, mal vb. şeyleri seçmede bana yardım etti.” (DankKelly I
212)

ügriş- (beşik vb. şeyleri) sallamakta yardımcı olmak’ (Clauson ED 115a; Nadalyayev
vd. DTS 623a)

Kar. ügriş- (beşik vb. şeyleri) sallamakta yardımcı olmak’ DankKelly I 213

ol añar bēşik ügrişti “O, beşiği sallamakta ona yardımcı oldu.” (DankKelly I 213)

ürüş- ‘üflemede yardım etmek’ (Clauson ED 240a; Nadalyayev vd. DTS 627b)

Kar. ürüş- ‘üflemede yardım etmek’ DankKelly I 186

ol maña ôt ürüşdı “O, ateşi üflemede bana yardım etti.” (DankKelly I 186)

üzüş- ‘koparmakta yardım etmek’ (Clauson ED 290b; Erdal OTWF 572-573; Nadalyayev vd. DTS 631b)

Kar. üzüş- ‘koparmakta yardım etmek’ DankKelly I 187

ol maña üzüm üzüşdi “O, bana üzüm koparmakta yardım etti” (DankKelly I 187)

Çağ. Kelime bu dönemde ‘bir şeyi beraber bozmak, birlikte kırmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *üzüş-* Sang. 72v9

yadış- ‘yaymada yardım etmek’ (Clauson ED 894a; Nadalyayev vd. DTS 223b)

Kar. yadış- ‘yaymada yardım etmek’ DankKelly II 184

ol añar töşek yadışdı “O, ona döşek yaymada yardım etti.” (DankKelly II 184)

yaķış- ‘yakı yakmada yardım etmek’ (Clauson ED 908b; Nadalyayev vd. DTS 238a)¹⁴⁷

Kar. yaķış- ‘yakı yakmada yardım etmek’ DankKelly II 186

ol añar yaķıĝ yaķışdı “O, yakıyı yaraya koymada ona yardım etti.” (DankKelly II 186)

yalka- ‘yardımcı olmak, imdat eylemek, elinden tutmak’¹⁴⁸

Çağ. *yalka-* ‘yardımcı olmak, imdat eylemek, elinden tutmak’ Sang. 335v26; DTO 534; ŞSL 298b

yalka- “Muavenet itmek, imdâd iylemek, yardım, kuvvet virmek, dest-gîrlük itmek” (ŞSL 298b)

---

¹⁴⁷ Fiil, Erdal OTWF 573’te geçmekte olup aradığımız anlamlardan uzak olması nedeniyle buraya dâhil edilmemiştir.

¹⁴⁸ Fiil, Nadalyayev vd. DTS 230a’da geçmekte olup aradığımız anlamlardan uzak olması nedeniyle buraya dâhil edilmemiştir.

yamaş- ‘yamalamada yardımcı olmak’(Clauson ED 939a; Nadalyayev vd. DTS 231a)

Kar. yamaş- ‘yamalamada yardımcı olmak’ DankKelly II 186

ol aḡar tōn yamaşdı “O, ona elbise vb. şeyleri yamalamada yardımcı oldu.” (DankKelly II 186)

yamlaş- ‘süpürmede yardım etmek’ (Clauson ED 937a; Nadalyayev vd. DTS 231a)

Kar. yamlaş- ‘süpürmede yardım etmek’ DankKelly II 200

ol aḡar ew yamlaşdı “O, ona ev vb. şeyleri süpürmede yardım etti.” (DankKelly II 200)

yapruş- ‘(bir yeri) düzeltme ve düzeltmede yardımcı olmak’ (Clauson ED 879b; Nadalyayev vd. DTS 236a)

Kar. yapruş- ‘(bir yeri) düzeltme ve düzeltmede yardımcı olmak’ DankKelly II 198

ol aḡar yēr yapruşdı “O, ona yeri düzeltme ve düzeltmede yardımcı oldu.” (DankKelly II 198)

yārī ber- (Far.+T.) ‘yardım etmek’

Kar. yarı bir- ‘yardım etmek’ AH 4; KB 5494; *yarı ber-* AKT 41a/4, 82a/8, 82a/13 vd.; *yārī bër-* Rylands 28/34b3, 35/53b3, 37/8a3 vd.; *yārī ber-* TİEM73 14v/3, 43r/9, 403r/4 vd.; *yarū ber-* AKT 75a/9, 82a/7, 82a/12 vd.

senamu ayuḡay seza bu tilim

unarça ayayın yarı bir maḡa

“Dilim senâyı (sana) lâyıık bir şekilde, söyleyebilir mi; olanca kudretimle söyleyeyim; bana yardım et.” (AH 3-4)

Har. yārī bër- NF 4/4, 8/12, 9/2 vd.; KE 34r/7, 52v/15, 175v/7 vd.; ME 9/6, 11/6, 12/4 vd.; MM 2/1; *yārī bir-* ‘yardım etmek’ HKT 63b/6, 492a/1, 538a/1 vd.

ilāhī tilekim meded yāri bér
mēni kı́l müsülmān helāl loqma yér
köñül ma'rifet nūrı birle tolup
tilimni kı́lu bér arıg seni tēr

“Ey Allah’ım! Dileğim yardımındır, bana yardım et! Beni her daim helal lokma yiyen bir müslüman kıl. Gönlümü marifet nuru ile doldurup dilimi arı olan (sübhan olan, eksiklerden münezzeh olan) seni her daim söyler kı́l.” (MM 2/1-4)

Çağ. *yāri bér-* ‘yardım etmek’ GT 30/3; *yarı bir-* ŞHD 183a/4

Zahhāk zulmıdın müteferriķ bolğan halk ferīdūn halkıge yığılıp yāri bér diler érse, pād-şāh boldı “Zahhāk’ın zulmünden dağılan halk Ferīdūn’un halkıyla bir araya gelip yardım edince (Ferīdūn) padişah oldu.” (GT 30/2-4)

yāri beriş- (Far.+T.) ‘karşılıklı yardımda bulunmak’

Kar. *yāri beriş-* ‘karşılıklı yardımda bulunmak’ Rylands 34/22a3; *yāri beriş-* TİEM73 79v/5

né ol sizke yāri berişmezler. “Niçin o(nlar) size yardım etmezler.” (Rylands 34/22a3)

Har. *yāri beriş-* ‘karşılıklı yardımda bulunmak’ ME 110/2, 194/5, 195/8 vd.; *yāri biriş-* HKT 181a/8

yāri beriştiler, yövütkeşdiler “karşılıklı yardımda bulundular, yardımlaştılar.” (ME 195/8)

yāri kı́l- (Far.+T.) ‘yardım etmek’

Kar. *yāri kı́l-* ‘yardım etmek’ TİEM73 147r/2, 151r/7, 237v/9 vd.; *yarı kı́l-* KB 5937; AKT 71b/1

küçün yetmişin kı́l inanma maña
taķı kı́lsa yarı kı́layın saña

“Gücün yettiği her şeyi kendin yap, bana bel bağlama; yapamadıkların kalırsa ben sana yardım ederim.” (KB 5937)

yārīçi bol- (Ar.+T.) ‘yardımcı olmak’

Kar. *yārīçi bol-* ‘yardımcı olmak’ TİEM73 212v/5

aygıl eger birikse kişi perī keldürmekleri üzele bu oqıgu menizlig keltürmegeyler anıñ teg. eger bolsa emirleri emerike yārīçi “ De ki: “Eğer bütün ins ve cinn (toplulukları), bu Kur’an’ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, birbirlerine yardımcı da olsalar yine onun bir benzerini ortaya getiremezler (bu imkânsızdır).” (TİEM73 212v/4-5)

Har. *yārīçi bol-* ‘yardımcı olmak’ NF 304/14

anıñ üçün kim sizler hayrğa yārīçiler üküş hāsıl kıılır siz, anlar hayrğa yārīçi bolmazlar, tēp aydı “Onun içindir ki sizler hayır işlerinin ortaya çıkmasına çok yardımcısınız, onlar hayır işlerine yardımcı olmaz, dedi.” (NF 304/13-14)

yārīçi kııl- (Ar.+T.) ‘yardım etmek’

Kar. *yārīçi kııl-* ‘yardım etmek’ TİEM73 229v/2, 264v/5

kılğıl meni yārīçi benim bodunumda hārūnnı kadaşım “Ailemden kardeşim Harun’u bana yardımcı tayin et, beni onunla destekle, onu görevimde ortak kıl!” (TİEM73 229v/2)

yazış- (I) çözmeye yardım etmek’ (Clauson ED 988b; Nadalyayev vd. DTS 251b)

Kar. *yazış-* çözmeye yardım etmek’ DankKelly II 185

ol anjar tügün yazışdı “O, ona düğümü çözmeye yardım etti.” (DankKelly II 185)

yazış- (II) sökmeye yardım etmek’ (Clauson ED 988b)

Kar. *yazış-* sökmeye yardım etmek’ DankKelly II 185

ol maña ya yazışdı “O, kirişi yaydan vb.den sökmede bana yardımcı oldu.”
(DankKelly II 185)

yediş- ‘(heybe, bohça vb. şeylerin nakışını) dikmekte yardım etmek’ (Clauson ED 894a¹⁴⁹; Nadalyayev vd. DTS 252b)

Kar. yediş- ‘(heybe, bohça vb. şeylerin nakışını) dikmekte yardım etmek’ DankKelly II 184

ol maña yetgek yedişdi “O, bana heybe, bohça vb. lerinin nakışını dikmekte yardım etti.” (DankKelly II 184)

yelpiş- ‘(sinek vb. şeyleri) yelpazayle kovamada yardım etmek’ (Clauson ED 921a¹⁵⁰; Nadalyayev vd. DTS 255a)

Kar. yelpiş- ‘(sinek vb. şeyleri) yelpazayle kovamada yardım etmek’ DankKelly II 198

ol anar sinek yelpişdi “O, ona sinek kovamada yardım etti.” (DankKelly II 198)

yemrüş- ‘(ağaç vb. şeyleri) sökmede yardım etmek’ (Clauson ED 937b¹⁵¹; Nadalyayev vd. DTS 256a)

Kar. yemrüş- ‘(ağaç vb. şeyleri) sökmede yardım etmek’ DankKelly II 199

ol anar yıgaç yemrüşdi “O, ağacı sökmede ona yardım etti.” (DankKelly II 199)

yetrüş- ‘ulaştırmada yardım etmek’ (Clauson ED 893b; Nadalyayev vd. DTS 259b)

Kar. yetrüş- ‘ulaştırmada yardım etmek’ DankKelly II 198

olar êkki bîr bîrke at yetrüşdi “O ikisi atı vb. şeyleri ulaştırmada birbirlerine yardım ettiler.” (DankKelly II 198)

---

¹⁴⁹ Bkz. *yediş-*.

¹⁵⁰ Bkz. *yelpiş-*.

¹⁵¹ Bkz. *yemrüş-*.

yıǵıŝ- ‘(buǵday vb. şeyleri) yıǵmada yardımcı olmak’ (Clauson ED 909a; Nadalyayev vd. DTS 266a)

Kar. yıǵıŝ- ‘(buǵday vb. şeyleri) yıǵmada yardımcı olmak’ DankKelly II 185

ol maŋa buǵdāy yıǵıŝdı “O, buǵday vb. şeyleri yıǵmada bana yardımcı oldu.” (DankKelly II 185)

yıkış- ‘yıkma da yardımcı olmak’ (Clauson ED 909a; Nadalyayev vd. DTS 268a)

Kar. yıkış- ‘yıkma da yardımcı olmak’ DankKelly II 186

ol aŋar tām yıkıŝdı “O, duvarı vb. şeyleri yıkma da ona yardım etti.” (DankKelly II 186)

yırtış- ‘yırtma da yardım etmek’ (Clauson ED 961a; Nadalyayev vd. DTS 268b)

Kar. yırtış- ‘yırtma da yardım etmek’ DankKelly II 198

ol aŋar böz yırtıŝdı “O, ona elbise vb. şeyleri yırtma da yardım etti.” (DankKelly II 198)

yoduş- ‘silme de yardımcı olmak’ (Clauson ED 894b; Nadalyayev vd. DTS 269a)

Kar. yoduş- ‘silme de yardımcı olmak’ DankKelly II 184

ol kılıçtın kân yoduŝtı “O, onun kılıcının kanını silme de yardımcı oldu.” (DankKelly II 184)

yonuş- ‘yontmakta yardımlaşmak’ (Clauson ED 953a; Nadalyayev vd. DTS 272a)

Kar. yonuş- ‘yontmakta yardımlaşmak’ DankKelly II 186

olar bīr bīrke oŝ yonuŝdı “Onlar ok vb. şeyleri yontmakta birbirlerine yardım ettiler.” (DankKelly II 186)

yov-/yöv-¹⁵² ‘bir şey vererek yardım etmek’ (Clauson ED 871b)

Kar. *yöw-* ‘bir şey vererek yardım etmek’ DankKelly II 238

ƙodǵıl maŋa aƙılıƙ bolsun maŋa ayaǵ a

ıdǵıl meni toƙıŝǵa yöwǵıl maŋa ulaǵ a

“Beni bırak cömertlik yapayım ki lakabım cömert olsun! Beni savaşa gönder. Burada beni savaşa ulaştırarak bir at ver demek istiyorum.” (DankKelly II 238)

yovuş- ‘karşılıklı yardım ve teselli etmek’ (Clauson ED 881a)

Kar. *yowuŝ-* ‘karşılıklı yardım ve teselli etmek’ DankKelly II 185

olar ekki yowuŝdı “O ikisi birbirine yardım ederek birbirini teselli ettiler.” (DankKelly II 185)

yövüt et- ‘yardım etmek, desteklemek’

Har. *yövüt ét-* ‘yardım etmek, desteklemek’ ME 51/5, 209/1

yārī bérđi aŋa, yövüt étđi aŋa “Ona yardım etti, onu destekledi.” (ME 51/5)

yövütke- ‘yardım etmek’

Har. *yövütke-* ‘yardım etmek’ ME 11/6, 12/4, 36/2 vd.

yövütkeği aŋa “Ona yardım etti.” (ME 11/6)

yövütkeş- ‘yardımlaşmak’

Har. *yövütkeş-* ‘yardımlaşmak’ ME 195/8

yārī bəriŝtiler, yövütkeşdiler “karşılıklı yardımda bulundular, yardımlaştılar.” (ME 195/8)

---

¹⁵² Fiil, ‘aldatmak, hile yapmak’ anlamlarına gelecek şekilde Uygur Türkçesi döneminde de kullanılmıştır. Ancak fiilimizle aynı köke sahip olmadığından burada gösterilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. 1 *yov-* Clauson ED 871b

yuğruş- ‘yoğurmada yardım etmek’ (Clauson ED 906b; Nadalyayev vd. DTS 270a¹⁵³)

Kar. yoğruş- ‘yoğurmada yardım etmek’ DankKelly II 198

ol añar ün yoğruşdı “O, ona hamur yoğurmada yardım etti.” (DankKelly II 198)

yüdüş- ‘taşımada yardım etmek’ (Clauson ED 894b; Nadalyayev vd. DTS 284a)

Kar. yüdüş- ‘taşımada yardım etmek’ DankKelly II 184

ol ekki tarıg yüdüşdı “O ikisi buğday vb. şeyleri taşımada birbirine yardım etti.” (DankKelly II 184)

---

¹⁵³ Bkz. *yoğruş-*.

3.12. MİSAFİR AĞIRLAMA - UĞURLAMA - ZİYARET

Misafir ağırlama ve uğurlama anlayışı yani “misafir ağırlama töresi” Türk kültüründe saygının, sevginin, hürmetin, hizmetin, birlikteliğin, dostluğun, cömertliğin ve misafirperverliğin göstergesidir. Misafirin rahat edebilmesi için her türlü çaba gösterilir, gelen misafire karşılık beklenmeden ikramlarda bulunulur, hizmetler edilir, yedirilir içirilir ve her türlü ihtiyacı karşılanırdı. Bu durumla alakalı *Orhun Abideleri*’nde;

T(e)ŋri : y(a)rl(ı)k(a)duķın : üçün : (ö)z(ü)m : k(ut)u(m) : b(a)r üçün : k(a)ğ(a)n : ol(u)rt(u)m : k(a)ğ(a)n : ol(u)r(u)p : yok : çıg(a)ń : bod(u)n(u)ğ : kop kubr(a)td(ı)m : çıg(a)ń : bod(u)n(u)ğ : b(a)y kıl(ı)m : (a)z bod(u)n(u)ğ : öküş : kıl(ı)m “Tanrı lütufkâr olduğu için, benim (de) talihim olduğu için, hakan (olarak tahta) oturdum. Tahta oturup yoksul (ve) fakir halkı hep derleyip topladım. Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım.” (KT G 9-10) denilerek kağanın Tanrı’nın hükmüyle başa gelmesinden ve halkının düzeninden, doyurulmasından ve ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu olduğu belirtilmektedir.

Yolcuya, fakire yardımda ve ikrâmda bulunmayı emreden bir din olan İslâmiyet’in kabulünün ardından misafir ağırlama töresi artarak devam etmiş; peygamberimizin örnek yaşantısı, misafirperverliğin el üstünde tutulmasını ve teşvikini sağlamıştır. Karahanlı Dönemi eserlerinden olan *Kutadgu Bilig*’de de misafirin en güzel şekilde ağırlandığına önem verilmiştir. Türk misafirperverliğinin bir parçası olarak (Toprak, 2019: 76) konuğa; eldeki imkânlar kullanılarak gereken hoşgörü ve saygıyı gösterilir, ikramlarda bulunulurdu. Kişi, yedirilir içirilir; evin başköşesinde ağırlandı.

Başköşe evin büyüğünün veya yaş ve toplumsal mevki bakımından hürmet edilen misafirin oturabildiği, imkânlar dâhilinde oturlan ve kullanılan eşyanın en iyisinin sunulduğu, içinde bulunulan mekânın her tarafından görülen ve her tarafın görülebildiği yerdir (Çobanoğlu, 2004: 36-37) Ev içinde oturma düzeninde¹⁵⁴ misafire, evin veya odanın en iyi, en önemli ve hatta mukaddes yeri olan ve ‘tör’ denilen ocak başı tahsis edilirdi. Bu yer, evin büyüğüne ve misafire verilen önemin, kıymetin ve ona olan saygının bir göstergesiydi.

“Öğdülmiş Oğurmuş’a Ziyarete Gitme Tôresini Söyler” adlı bölümde başlıklı bölümde Öğdülmiş’in ağzından Oğurmuş’a hitaben, kaç çeşit ziyafet yemeği olduğu ve bu yemeklere kimlerin çağırılması gerektiği anlatılmıştır. Karşılıklı yemeğe çağırma, ağırlama, çağırıldığı yere gitmenin öneminden (4570, 4582, 4583); yemeğe nasıl gidileceğinden ve yemeğin yenme âdabının nasıl olduğundan (4571); hangi ziyafetlere gidilmesinin gerekliliğinden (4578, 4584) bahsedilmiştir. Sonrasında sofrâ âdabına dair bazı gelenekler, görgü kuralları ve yemek yerken dikkat edilmesi gereken hususlar Öğdülmiş’in ağzından Oğurmuş’a öğütler yoluyla anlatılmaya devam edilmiştir. Yemek yerken edepli bir şekilde yenmesinin gerekliliğinden (4594, 4598, 4599, 4601); saygı unsuru olarak yemeğe önce büyüğün başlamasının beklenilmesinden (4596); yemeğin hangi elle yeneceğinden (4597); ne kadar tok olunursa olunsun ikram edilen yemeğin reddedimemesinin gerekliliğinden

---

¹⁵⁴ Türk imparatorluk ananelerini muhafaza etmiş olan Türk hakanlıklarında hanın sarayında ve kengeşlerde, toylarda, törenlerde boy beyleri, komutanlar ve devlet adamlarının oturacakları yerler (mevkii-orunları) kesin protokol kuralları ile belirlenirdi (Koçak, 2011: 66). Bir davete veya toplantıya katılan kişiler de bu protokol kurallarına bağlı olarak yaş ya da kıdem sırasına göre otururlardı. Bu konuyla alakalı DLT’de karşımıza çıkan *kuram* ve *kurdaş* kelimelerine değinmek istedik. *kuram kişiler* “Sanki hakanın yanında oturur gibi sırayla oturmuş olan kimseler.” Buradan alınarak *kişiler kuram olturdular* denir ki “adamlar, aşama sırasınca olturdular” demektir (DLT I: 314; ED 660a). “Bir dereceye, bir sıraya oturanlara ise *kurdaş* denirdi.” *ol beg birle kurdaşdı* “O, beyle bir sırada, bir derecede oturdu.” (DLT II: 71; ED 650b-651a). Eski bir yaşlılar teşkilâtı olan kurdaşlık kurumu ve bu kurumun günümüze etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir 2011: 147-170.

(4600); yemek yerken sofraya üzerine sürünmenin ve insanların huzurunu kaçırmadan yemenin öneminden bahsedilmektedir.

Öğdülmiş Odgurmuş'a Yemeğe Davet Etme Töresini Söyler adlı bölümde ise misafir ağırlama töresine değinilmiştir. Bununla alakalı; misafir gelmeden önce hazırlık yapılmasından (4644); evin barkın sofranın ve tabakların temiz olmasından (4645); yiyecek ve içeceklerin lezzetli olmasından (4646, 4648); ziyafete davet etmemenin kusur işleme unsuru sayıldığından (4647); ziyafete gelen herkesin hakkının gözetilmesinin gerekliliğinden (4580, 4649, 4652, 4653); yiyecek ve içeceğin birbirine denk olmasından (4654, 4655); ziyafete zahmet edip gelenler için hediye ya da “diş teri” adı altında sadaka verilmesinin öneminden bahsedilmiştir.¹⁵⁵ Çalışmamızda yer alan, misafir ağırlama, uğurlama ve ziyaret göstergesi olan ifadeler şunlardır:

‘ayādat(ka) kel- (Ar.+T.) ‘hatır sormaya gelmek, hasta ziyaretine gelmek’

Har. ‘ayādat(ka) kel- ‘hatır sormaya gelmek, hasta ziyaretine gelmek’ NF 140/4, 227/3

İbnü ‘Abbās aytur razhu: Hasan Hüseyin razhumā ekegü sökel boldılar. Peygāmbār ‘as eşitti kim Hasan Hüseyin sökel turur. ‘Ayādatka keldi “İbnü Abbas şöyle rivayet eder: Hasan ve Hüseyin hasta oldu. Peygamber (a.s.) Hasan ve Hüseyin’in hasta olduğunu işitince hasta ziyaretine geldi.” (NF 140/2-4)

‘ayādat kıl- (Ar.+T.) ‘hatır sormak, hastayı ziyaret etmek’

Har. ‘ayādat kıl- ‘hatır sormak, hastayı ziyaret etmek’ NF 101/10, 235/6

¹⁵⁵ Kutadgu Bilig’de Türk yemek âdabı ve kültürü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya ve Akpınar, 2017; misafir ağırlama ve ikrâm kültürüyle alakalı bilgi için bkz. Aydın, 2018; Altunbay 2016.

kaçan kim sökelliki katıg boldı erse, cümle ensār u muhācirlar atına kirdiler
‘ayādat kılu “(Abu Bekir a.s.’nin) hastalığı şiddetlenince tüm ensar ve muhacirler
hasta ziyareti yapmak üzere yanına geldiler.” (NF 101/9-10)

cenāze(sine) bar- (Ar.+T.) ‘(ölen kişinin) cenazesine gitmek’

Kar. *cenazesine bar-* ‘(ölen kişinin) cenazesine gitmek’ AKT 63b/12

aderī sökel bolsa sormanız, ölür bolsa barmanız cenazesine ve sünnet cemā‘at işi;
eygülık tegse yā yawuzluk bende kıılır ve līkin tadīr Teridin turur “Kaderī hasta
olduğunda sormanız, öldüğü vakit cenazesine gitmeniz gereklidir toplulukla iş
yapmak (cemaat olmak) sünnettir; iyilik veyahut kötülük durumu olduğunda ben de
bu şekilde yaparım ancak takdir Tanrıya aittir.” (AKT 63b11-13)

iyādet eyle- (Ar.+T.) ‘hasta ziyaretine geçmiş olsuna gitmek, hatır sormak’

Çağ. *iyādet iyle-* ‘hasta ziyaretine geçmiş olsuna gitmek, hatır sormak’ FK 30/3

amıdın öldük ü ol ‘İsevī-dem iylemedi

‘İyādet iylegeli rence bir adem bizge

“Kederinden öldük ve o nefesiyle bize şifa vermedi, hasta ziyaretine geçmiş olsuna
gidince bize hasta bir adım attı.” (FK 30/3)

arşu al- ‘ağırlamak, misafir etmek’

Har. *arşu al-* ‘ağırlamak, misafir etmek’ NF 27/3, 27/5

taı Medīne halkları kim Mekkedin kelgenlerke yārī bērdiler, arşu aldılar, lutf u
kerem kııldılar “Medīne halkı da Mekke’den gelenlere yardımcı oldular, ağırladılar,
iyilik ve yumuşaklıkla muamele ettiler. (NF 27/4-5)

onak kııl- ‘misafir etmek, konaklatmak’

Har. *onak kııl-* ‘misafir etmek, konaklatmak’ KE 144r/11

Dehkan aydı: ol er hatun kim seni konak kıldılar, ekisi hem parsa turur “Çiftçi şöyle dedi: O çift sizi misafirperver bir şekilde ağırladı ve ikisi de dindar insanlardır.” (KE 144r/11)

konaklat- ‘konuk etmek, misafir etmek’

Har. konaklat- ‘konuk etmek, misafir etmek’ KE 102r/6

tegme kelmişlerinde Yūsuf olarnı konaklatur erdi, bu yol konaklatmadı “Her geldiklerinde Yūsuf onları misafir ederdi, bu yıl misafir etmedi.” (KE 102r/6-7)

konuk ağırla- ‘misafir olarak ağırlamak, konuk etmek’

Har. konuk ağırla- ‘misafir olarak ağırlamak, konuk etmek’ KE 56v/10

tép konuk ağırlağan “Diyerek misafir olarak ağırlayan.” (KE 56v/10)

konuk(uñka) ta ‘ām ber- (T.+Ar.+T.) ‘misafire ikramda bulunmak’

Kar. konukunça ta ‘ām ber- ‘misafire ikramda bulunmak’ AKT 81b/9

söndürgil çırañni, ta ‘ām bergil konukunça “Işığını söndür, misafirine ikramda bulun.” (AKT 81b/9)

konuk tut- ‘misafir etmek, ağırlamak’

Kar. konuk tut- ‘misafir etmek, ağırlamak’ TİEM73 220v/3; AKT 6b/4

bardılar hattā kaçan keldiler erse bir sala bodunıña aş kıldılar anıñ bodunındın unamadılar kim konuk tutmaçça olar ekkini “geldiler hatta geldikleri zaman bir Ashâbü’l-Karye’den yemek istediler onun (Ashâbü’l-Karye’nin) halkı onların ikisini misafir etmeyi istemediler.” (TİEM73 220v/2-3)

Har. konuk tutmaç ‘misafir etme, ağırlama’ KE 37v/14

Uy tewe koylar boğuzlap tā kıyāmetğa tegi

Bu konuk tutmaç töresi halkğa kod[ğan İbrahīm]

“Kıyamete kadar sığır, deve ve koyunlar kesip ağırlama geleneğini halka bırakan İbrahîm.” (KE 37v/14)

konuk tüşür- ‘misafir olarak ağırlamak, konuk etmek’

Har. *konuk tüşür-* ‘misafir olarak ağırlamak, konuk etmek’ ME 53/4

konukladı aña, konuk tüşürdi aña “Onu ağırladı, ona konuk düşürdü.” (ME 53/4)

konukla- ‘konuk etmek, ağırlamak’ (Clouston ED 638a; Nadalyayev vd. DTS 456a)

Kar. *konukla-* ‘konuk etmek, ağırlamak’ DankKelly II 322, 326; AKT 49b/7

beg meni konukladı “Bey vb. beni konuk etti.” (DankKelly II 322)

Har. *konukla-* ‘konuk etmek, ağırlamak’ NF 22/2; KE 138v/15, 144r/10, 230v/6 vd.; İML 103, 126; ME 53/4; *konakla-* KE 189r/6; HKT 290a/4

neme yahşı konuklar siz. Sizlerni konuklağay erdim velikin çaht yıl turur evümde heç neerse yok turur “Ne güzel misafirlersiniz. Sizleri ağırlardım fakat kıtlık yılı olduğundan evimde hiçbir şey yok.” (NF 22/2)

konuklaş- ‘birbirini misafir etmek, birbirini ağırlamak’ (Clouston ED 638a; Nadalyayev vd. DTS 456a)

Kar. *konuklaş-* ‘birbirini misafir etmek, birbirini ağırlamak’ DankKelly II 91

olar ekki konuklaştı “O ikisinden her biri diğerini misafir etti.” (DankKelly II 91)

konukluk kıl- ‘misafir olarak ağırlanmak’

Har. *konukluk kıl-* ‘misafir olarak ağırlanmak’ NF 309/7, 309/12

Medāyin hocalarından bir hoca Huzeyfeni yārānları birle konukluk kılıp evke ündedi “Medayin hocalarından bir hoca Huzeyfe’nin dostlarıyla birlikte misafie olarak ağırlanıp eve çağrıldı.” (NF 309/7)

mihmān eyle- (Far.+T.) ‘konuk etmek, misafir olarak ağırlamak’

Çağ. *mihmān iyle-* ‘konuk etmek, misafir olarak ağırlamak’ BV 423/1; FK 473/5

Süneklerini tenimdin bir bir ayırdı ğam-ı hecriñ

Mahaldür itleriñni iylesem külbem ara mihmān

“Ayrılığının kederi kemiklerimi etimden bir bir ayırdı; köpeklerini kulubemde konuk etsem yeridir.” (FK 473/5)

mihmān kııl- (Far.+T.) ‘konuk etmek, misafir olarak ağırlamak’

Çağ. *mihmān kııl-* ‘konuk etmek, misafir olarak ağırlamak’ GT 115/10; FK 166/5

bir kün kırk tefe kurbān kıılıp ‘arab-nı mihmān kıılıp turur érdim kim birevgü bir erka tiken kötürüp keltürür érdi “Bir gün kırk deve kurban edip Arapları konuk etmişim, birisi diğere diken götürüp getirmişti.” (GT 115/9-11)

mihmān-dārlık kııl- (Far.+T.) ‘konuk etmek, misafir kabul etmek’

Har. *mihmān-dārlık kııl-* ‘konuk etmek, misafir kabul etmek’ KE 191v/19, 191v/20, 193r/15

‘Ātike bu sözni Ebū Tālibğa aydı: mihmān-dārlık kıılıp uluğlarını yığdı Varaqını ündedi şarāb içürdi, esirdi erse Ebū Tālib Hadīceni Muhammed için tiledi “Atike bu sözü Ebū Tālip’e söyledi: Misafir kabul edip ulu kişileri topladı. Varak’ı çağırdı, şarap içirdi sarhoş olunca Ebū Tālip Hafīce’yi Muhammed için istedi.” (KE 191v/20-21)

(törde) orun ber- ‘yer vermek (itibar göstermek)’

Gerçekte “yer vermek” de değer, saygı, önem ve itibar göstergesidir. Sözcük; *bér-* yardımcı eylemiyle kullanıldığında yer vermek, bir başka kişi için oturacak yer sağlamak, göstermek karşılığındadır. Bu birleşik eylemin geçtiği kimi beyitlerde başköşe anlamındaki “tör~töre” sözcüğünün yer alması bu anlamı desteklemektedir.

Yer vermek eylemi hakan tarafından Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş için; Odgurmuş tarafından da Ögdülmiş için gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla *orun bér*-alt-üst, büyük-küçük, konuk-ev sahibi gibi kültürel, ahlakî, hiyerarşik ilişkileri gösteren bir eylemdir (Adıyaman, 2018: 565)

Kar. *orun bér*- ‘yer vermek (itibar göstermek)’ KB 577, 646, 3293

ağırladı hacib anı orun bérdi tör

edeb birle ay toldı oldurdı kör

“Hacip ona saygı gösterdi ve başköşede yer verdi, Ay Toldı edeple yerine oturdu.”

(KB 577)

Har. *orun bér*- ‘mevki vermek (itibar göstermek)’ NF 206/11, 443/13; KE 64v/12, 187r/5, 189r/15 vd.

Hadīce utru yöridi, ‘Ātikenī ağırlap öz yanında orun bérdi, hīç kimersenī andağ ağırlamışī yoğ érđi “Hatice karşıya doğru yürüdü, Ātike’yi ağırlayıp kendi yanında mevki verdi, kimseyi bu şekilde ağırlamışlığı yoktu.” (KE 187r/5-6)

Çağ. *orun bér*- ‘mevki vermek (itibar göstermek)’ GT 25/3, 6

anda kédin muğarrıblerđin birisi vāqıf bolup tevağğuf kıldurmayın ol hazretka éltip burun kécürüp yoğar yerde orun bérđiler érse, mèn özümni astın salıp āstānede turup aytım “Ondan sonra etüt muallimlerinden birisi anlayıp durmadan o hazrete iletip sonra geçirip yukarı yerde (üst mevkide) mevki verdiklerinde kendimi aşağıdan uzaklaştırıp eşikte durarak şöyle dedim.” (GT 25/2-4)

tör(ke) ağ- ‘başköşeye çıkmak (makam ve mevki sahibi olmak, saygınlık kazanmak)’

Kar. *törke ağ-* ‘başköşeye çıkmak (makam ve mevki sahibi olmak, saygınlık kazanmak)’ KB 1681

anadın tuğuglı biligsiz tuğar

bilig öğrenür ötrü törke ağar

“Kişi anasından bilgisiz olarak doğar; bilgi öğrenerek yücelir (saygınlık kazanır).”
(KB 1681)

tör başı bul- ‘başköşeye geçmek (saygınlık ve mevki kazanmak)’

Kar. tör başı bul- ‘başköşeye geçmek (saygınlık ve mevki kazanmak)’ KB 4604,
6641¹⁵⁶

idi yakşı aymış törülüg kişi

törü bilse yalñuk bulur tör başı

“Usül bilen kimse çok güzel söylemiş; insan usül bilirse başköşeye geçer.” (KB
4604)

tör(ke) keç- ‘başköşeye geçmek’

Kar. törge keç- ‘başköşeye geçmek’ DankKelly II 209

tör(inde) olturt- ‘başköşede oturtmak, şeref yerinde oturtmak’

Çağ. törinde olturt- ‘başköşede oturtmak, şeref yerinde oturtmak’ ŞT 87b/3

Ɔorkutnı ivniñ törinde olturtup Köl İrki Hān yükünüp Ɔırmızı ayağnı sundı

“Korkut’u evin başköşesinde oturtup Köl İrki Han diz çöküp (içinde) kırmızı bulunan
kadehi sundu.” (ŞT 87b/3)

tör(de) otur- ‘başköşede oturmak, şeref yerinde oturmak’

Har. dörde otur- ‘başköşede oturmak, şeref yerinde oturmak’ ME 170/8

sadır yerinde oturdu, dörde oturdu “Başköşede oturdu, şeref yerine oturdu” (ME
170/8)

---

¹⁵⁶ *yoluñ tüzgil emdi yorıqıñ*

köni özüñ iki ajunda bulğıl töre

“Şimdi yolunu düzelt, doğru hareket et; her iki dünyada da baş köşeye geç.” öneğindeki yapı da buraya dâhil edilmiştir.

tör(ke) teg- ‘başköşeye geçmek (makam ve mevki bulmak)’

Kar. *törke teg-* ‘başköşeye geçmek (makam ve mevki bulmak)’ KB 614, 844

tegimsiz tapuğ birle törke tegir

yarağsız yaransa kör ilke tegir

“İkbale bir türlü erişemeyen insan hizmeti sayesinde başköşeye geçer; liyakatsiz kimse ne kadar yaranmaya çalışsa da kapı eşiğini boylar.” (KB 614)

tör(e) yoğla- ‘başköşeye geçmek (saygınlık veya mevki kazanmak)’

Kar. *töre yoğla-* ‘başköşeye geçmek (saygınlık veya mevki kazanmak)’ DankKelly II 264

töre yoğladı “Başköşeye geçti (Evin en önemli makamına erişti)” (DankKelly II 264)

uzat- ‘uğurlamak, yolcu etmek’ (Clauson ED 282a; Erdal OTWF 791)¹⁵⁷

Uyg. *uzat-* ‘uğurlamak, yolcu etmek’ İKPÖ XXVIII V

uzatıp öntürti “Uğurlayıp yolcu etti.” (İKPÖ XXVIII V)

Kar. Kelime bu dönemde ‘arttırmak, uzatmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *uzat-* KB 5501; AH 293; DankKelly I 170, 200, II 78; TİEM73 242v/4, 390r/5; AKT 29b/2; Rylands 38/35b1; HKT 299b/1

Har. ‘ağırlamak, uğurlamak, yolcu etmek (ayrıca: uzatmak)’ NF 81/7, 110/1, 130/4 vd.; KE 101r/18, 225v/20, 230v/16 vd.; HKT 299b/1

‘Osmān razhu bir sürüg tēweler bērdi takı bir sürüg koylar bērdi takı ēkki ḡul bērdi takı azıḡ bērdi takı hurmet ve ‘izzet birle Abū Zarnı Zabda atlıḡ yerge uzattı “Hz. Osmān bir sürü develer verdi, bir sürü koyunlar verdi, iki köle verdi, yiyecek verdi, hürmet ve izzetle Abû Zar’ı Zabda adlı yere uğurladı.” (NF 130/3-4)

Çağ. *uzat-* ‘yolculamak, uğurlamak (ayrıca: uzatmak, uzun sürdürmek, uzun yapmak; kararsızlık göstermek; belirlemek; eşlik etmek, izlemek; gelini damadın köyüne

¹⁵⁷ Fiil Nadalyayev vd. DTS 620b’de ve Radloff OSTN I 1762, I 1765’te de geçmekte olup aradığımız anlamlardan uzak olması nedeniyle buraya dâhil edilmemiştir.

götürmek, evlendirmek; uzatmak, oyalamak)’ Sang. 73r19; AL 143, 144, 674; BV 368/5; BD 399/1; GT 29/4, 119/13, 208/10 vd.; TMA A 723b14, A730a9, A731a18 vd.; TEH T696b13, T699a21, T701b8 vd.; MÜN M794a6, M794b22; ŞT 94b/11; ŞHD 97b/12; MK 74a/1, 90a/4, 90a/5 vd.; LM 2048, 3251, 3508 vd.; FK 624/2; ŞSL 32a

ilniñ bir çetinde men olturup ve bir çetinde oğlum birlen sen bolğıl tip uzattı. Şāh Melik il içige keldi, halk anı pādīşāh köterdiler “Ülkenin bir tarafında ben oturacağım, bir tarafında da oğlumla sen ol, diyerek gönderdi (yolculadı). Şah Melik halk içine geldi, halk onu padişah yaptı.” (ŞT 94b/10-11)

ziyaret kııl- (Ar.+T.) ‘ziyaret etmek’

Kar. *ziyaret kııl-* ‘ziyaret etmek’ KB 4991, 4992, 5001 vd.; *ziyāret kııl-* TİEM73 244v/3, 448v/3

müsülman kadaşka müsülman kadaş

ziyaret kıılur oğ ay köñli tudaş

“Müslüman Müslümana kardeştir ve onlar birbirlerini ziyaret ederler, ey gönlü gönlüme uygun insan.” (KB 4991)

Har. *ziyāret kııl-* ‘ziyaret etmek’ HKT 28b/9, 102a/2, 580a/1; ME 132/6, 220/6; KE 52v/2, 220r/17, 226v/10; *ziyārat kııl-* NF 38/3-4, 88/10, 88/11 vd.

Ebū Bekrni anıñ üçün tikdi kim Muhammed Resūlu’llāhniñ kutluğ dīdārın ziyāret kılayın tēyü çıkar erdi, yol tapmadı erse yol bērsün tēp tikti. “[Yılan] Abû Bekr’i Allah’ın elçisi olan Muhammet’in kutlu, mübarek yüzünü görmek için yol bulamayınca (Abû Bekr kendisine) izin versin diye soktu.” (KE 220r/16-18)

Çağ. *ziyāret kııl-* ‘ziyaret etmek’ HAK 289, 354, 359

Hārezmī vilāyetindin keldiler, ataların ziyāret kııldılar “Harezmi vilayetinden gelip atalarını ziyaret ettiler.” (HAK 289)

ziyāret kılış- (Ar.+T.) ‘karşılıklı ziyaret etmek’

Har. *ziyāret kılış-* ‘karşılıklı ziyaret etmek’ ME 197/6, 203/3

ziyāret kılıştı-lar biri birine “Birbirlerini karşılıklı ziyaret ettiler.” (ME 197/6)

3.13. SELAMLAMA - SELAMLAŞMA

Temelinde karşıdaki kişiye zarar vermeme ve ondan zarar görmeme düşünce kalıplarıyla oluşturulan selam verme ve alma olgusu, Türk toplumunda önemli bir yere sahiptir. Selamlaşırken kullanılan ifadeler, jest, mimik ve hareketler toplumdan topluma değişkenlik ve çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitliliğin ve değişkenliğin fazla olmasında; dinlerin, mezheplerin, tarikatların, politikaların insanlar arasındaki fikir ayrılıklarını arttırması önemli bir rol oynamıştır (Öztürk Kalkan 2012: 22). Türk kültür tarihinde selamlama ve selamlaşma işleviyle kullanılan başlıca selamlaşma yöntemlerini; selam demek, başın öne doğru eğilmesiyle saygı gösterisinde bulunmak, başı hafifçe öne doğru eğmek, (bedeni kullanarak) reverans yapmak, el sallamak, el sıkışmak, büyükler önünde bir dizini yere koyup bir dizini kaldırıp elini başına götürmek sağ eli göğüs üzerine götürmek, sarılmak, el sıkışarak veya omuzları birleştirerek sarılmak, gülümsemek, göz kırpmak, el öpmek, eşik öpmek, etek öpmek ve yer öpmek biçimlerinde sıralamak mümkündür.¹⁵⁸

İslâmiyet öncesi dönemde varlığını sürdüren Türklerin selamlama ve selamlaşma geleneğinde Şamanizm'in tesiri görülmektedir. O dönemi ihtiva eden kaynaklarda; müzik eşliğinde dans etme, taş ocaktan, duman içinden geçme gibi farklı selamlaşma biçimlerinin varlığından bahsedilmekte; Türklerin tabiat unsurlarına selam verdiklerine değinilmektedir (Öztürk Kalkan, 2012: 70) Ögel (1971: 166) de bu görüşü destekler mahiyette Eski Türklerde güneş doğarken, diz çökerek güneşe (3 veya 9 defa) selâm verme veya güneşten yardım dileme gibi istek ve saygı hareketlerine rastlandığını ifade eder. Güneşin doğudan doğması doğu yönüne önem verilmesine sebep olmuş; yön bulunurken doğu yönü esas alınmış hatta doğu yönü 'ileri' olarak adlandırılmıştır. Eski Uygur Türklerinde yönü doğuya

---

¹⁵⁸ Türk kültüründe selamlaşma kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk Kalkan, 2012.

dönme ve doğuya selam verme geleneği devam etmiştir. Budist gelenekte selam ve selamlaşma manevî gelişimin bir yansıması olarak görülmüş, Buda heykellerinin ve tapınakların (pagoda) önünde yere eğilerek selam verme Budist ayininin önemli bir parçası olmuştur. İslâmiyet'ten önce saygı gösterilen birçok kutsal şey, İslâmiyetin kabulüyle yavaş yavaş kaybolmuş, bunların yerlerini İslâmî unsurlar almıştır.¹⁵⁹ Kuran'da selam kelimesinin “emniyet içinde ve güvende olma” anlamında da kullanıldığı gözlemlenmekte ve bu durum çeşitli ayetlerle tasdik edilmektedir (Nisâ 4/86; Meryem 19/33, 47; Hicr 15/52 vb.). Hz. Peygamber de Müslümanlar arasında selamlaşmayı yaygınlaştırmak için tanıdık, tanımadık herkesle selamlaşılması gerektiğini ifade etmiş; selam şeklinin nasıl ve ne biçimde olması gerektiğini, selamlaşmanın önemini hadisleriyle örneklendirmiştir¹⁶⁰ (Öztürk Kalkan, 2012: 22).

İslâmiyet dönemi eserlerinden olan *Kutadgu Bilig*'de selamlama ve selamlaşma geleneğine çokça yer verilmiştir. Ay Toldı, hükümdarla ilk görüşmesinde diz çöker (581); hükümdarın yanına geldiğinde yer öper (598, 939). Ögdülmüş de Ay Toldı gibi hükümdarın huzuruna çıktıktan sonra öncelikle yer öper (1601, 6420) Daha sonra *uzun kiç yaşağıl aşayu ilig* “Devleti idare ederek çok yaşa” vb. gibi temenni ve iyi dileklerini sıralar (1553, 1585). Eserde ayrıca Odgurmuş'ın selam hakkında bilgi verdiği beyitler de bulunmaktadır (5055-65). Hakanın Odgurmuş'a selam vermesi iktidar ve otorite aracı iken Odgurmuş'ın hakana selam göndermesi dinî niteliktedir. Odgurmuş ile Kün Togdı arasındaki hiyerarşi, alt-üst ilişkisi veya iktidar “selam verme-alma” davranışıyla sergilenmektedir (Adıyaman, 2018: 967). Çalışmamızda yer alan, selamlama ve selamlaşmayla alakalı ifadeler şunlardır:

---

¹⁵⁹ İslâm'da selam ve selamlaşma olgusu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kasapoğlu, 2010.

¹⁶⁰ Hz. Peygamberin sünnetinde selam ve selamın insan münasebetlerinde oynadığı rol hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cihan, 1986. Selamlaşma ve önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muratoğlu, 2012.

'aleyk al- (Ar.+T.) 'selamı almak, aleyküm selam demek'

Kar. 'aleyk al- 'selamı almak, aleyküm selam demek' KB 5058

aman birdi erke selam kılguçı

selāmet bolundı 'aleyk alguçı

“Selam veren kimse insana aman verir; selamı alan kimse, selamette olur.” (KB 5058)

Har. 'aleyk al- 'selamı almak, aleyküm selam demek' KE 129v/11

Mūsī selām kıldı Hızır 'aleyk aldı, yā nebiyye 'llāh tēp Mūsī aydı “Mûsâ selam verdi, Hızır selamı aldı, Ey Allah'ın elçisi diyerek Mûsâ şöyle buyurdu.” (KE 129v/11-12)

Çağ. 'aleyk al- 'selamı almak, aleyküm selam demek' HAK 341

ol otağka bardı körer kim bir za 'îf qarı oturup turur. Ol za 'îfeğa selām kıldı; Za 'îf 'aleyk aldı “Bir otağa geldi ve yaşlı bir kadının oturduğunu gördü. O yaşlı kadına selam verdi; yaşlı (kadın) selamı aldı.” (HAK 340-341)

'aleyk ber- (Ar.+T.) 'selama cevap vermek'

Kar. 'aleyk ber- 'selama cevap vermek' KB 5036

selam kıldı ilig eng aşnu körüp

'aleyk birdi zahid selamka turup

“Karşılaşınca, önce hükümdar selam verdi; zahit ise yalnız onun selamına mukabele etti.” (KB 5036)

alkış ay- 'selam söylemek'

Kar. *alkış ay-* 'selam söylemek' Rylands 34/14a1

alkış aymak yarlıkağan İdidin “Yaratan Tanrıdan selam söyle” (Rylands 34/14a1)

'arz (u/ve) niyāz kıl- (Ar.+T.) 'saygı ve hürmetle selamlamak, saygı ve hürmet ifade etmek'

Çağ. ‘arz (u/ve) niyāz kı1- ‘saygı ve hürmetle selamlamak, saygı ve hürmet ifade etmek’ MÜN M788a/15

Çün taht-ı Süleymānga yitişti kademi

Yir öpti vü kayıttı kı1ıp ‘arz u niyāz

“Çünkü ayağı Süleyman’ın tahtına ulaştı; yer öperek (saygıyla eğilerek) saygı ve hürmetle selamlayıp geri döndü.” (MÜN M788a/15)

bahīlik tile- (Ar.+T.) ‘esenlik dilemek’

Çağ. *bahīlik tile-* ‘esenlik dilemek’ HAK 237

Anası ‘Anber Ana’nın katığa kirdiler anasından bahīlik tilediler “Annesi Anber Ana’nın huzuruna gelerek annesinden esenlik dilediler.” (HAK 237)

cevāb yarlıka- (Ar.+T.) ‘(selama) cevap vermek, selam almak’¹⁶¹

Har. *cevāb yarlıka-* ‘cevap vermek, selam almak’ NF 11/4, 26/3, 53/11 vd.

selām kıldım erse peygambar ‘aleyhi’s-selām taķı cevāb yarlıkadı “Selam verdiğimde Peygamber (a.s.) da selamımı aldı.” (NF 11/3-4)

Çağ. *cevāb yarlıka-* ‘cevap vermek, selam almak’ HAK 162

Hakīm Ata rahmetu’llāhi ‘aleyhi: “Ve aleyke-es-selām, yā oğlanım Şeyh Sā’at!” tēp cevāb yarlıkadılar “Hakīm Ata (r.a.): “ve aleykümselām (selam senin de üzerine olsun) ey oğlum Şeyh Sâat, diyerek selamı aldı.” (HAK 162)

çökütü enjī- (birisinin) önünde eğilerek selam vermek, reverans yapmak’

¹⁶¹ *selām kı1-* ‘selam vermek’ isim+yardımcı fiille oluşturulan birleşik fiil yapısına cevaben verilen *cevāb ay-* ‘cevap vermek’ birleşik fiil yapısı *selām(a/ıña) cevāp ay-* ‘selama/(birinin) selamına cevap vermek’ biçiminde kullanıldığında “selama karşılık vermek, verilen selamı almak” anlamlarını taşıdığından nezaket ifadesi kategorisinde değerlendirilebilir. Bununla alakalı *Kısasü’l Enbiyā*’da (214v/17) yer alan *İdrīs peygamber utru yöridi, Muhammed Resūla’llāhğa selām kıldı, selāmıña cevāb aydı* “İdris peygamber karşıya doğru yürüdü, Muhammed Resûlallâh’a selam verdi, (Peygamber de) selamına karşılık verdi.” örneğini vermek yerinde olacaktır. Adı geçen eserde yer alan farklı örnekler için bkz. 214v/1, 212r/9, 212r/11 (bu referansta sadece *cevāb ayt-* birleşik fiil yapısı kullanılmış olup *selāma cevāb ayt-* yapısı kendinden önceki cümleye binaen tamamlanmıştır).

Uyg. *çökütü enjit-* ‘(birisinin) önünde eğilerek selam vermek, reverans yapmak’ HT IX 75

kalın yerde çökütü enjiti köñül eymengülük, ediz tsıñta sav yüdürüp küç azuğuluk turur ,, m(e)n [küentso] eşidmişim te[ginür] ... “[Ben] gür toprağın üzerinde diz çöküp eğildiğimde, kalbim utanmalı. Yüksek bir konumda (dinleyenlerin arasında) [söylenirse], kişinin gücü mağlup olur. [Ben, Xuanzang], [böyle] ... (boşluk) ...” (HT IX 75-79)

dürüd ay- (Far.+T.) ‘selam vermek’

Har. *durūd ay-* ‘selam vermek’ NF 93/14

Abū Bekr razhu ’ka aydılar kim: Minberke aşığul tağı bu hilāfat işini beyān kılğıl! tēp aydılar erse, Abū Bekr razhu tağı Peyğāmbar ’as’nuñ minberinge aştı tağı Tanrı te’ālāka üküş hamd u senā aydı, Peyğāmbar ’as’ka durūd aydı “Abū Bekr’e şöyle buyurdular: Minbere çıkve bu hilafet işini açıkla. (Bunun üzerine) Abū Bekr de Peygamber (a.s.)’nin minberine çıkıp Tanrıya çok fazla şükür ve övgüde bulundu, Peygamber (a.s.)’a selam verdi (gönderdi).” (NF 93/12-15)

dürüd teg- (Far.+T.) ‘dua etmek, selam vermek’

Kar. *dürud teg-* ‘dua etmek, selam vermek’ AH 29

bu kün tegsü mindin dürud ol yarın

elig tuttaçımka egirse muña

“Yarın düşersem, elimden tutacak olan o (resûle) bugün benden salavat ve selam erişsin.” (AH 29-30)

elig öp- ‘el öpmek, selamlaşmak’

Kar. *elig öp-* ‘el öpmek, selamlaşmak’ KB 5446

turup bardı andın yana tağ tapa

ğadaşı udu bardı elig öpe

“Oğurmuş ordan ayrılıp dağlara doğru gitti; kardeşı elini öptü ve bir süre beraber yürüdüler.” (KB 5446)

elig yüz öp- ‘el ve yüz öpmek, selamlaşmak’

Kar. *elig yüz öp-* ‘el ve yüz öpmek, selamlaşmak’ KB 5973

atın mindi bardı ğadaşı tapa

teğip kirdi tuştı elig yüz öpe

“Atına bindi ve kardeşine doğru gitti, varıp girdi; el ve yüz öperek, onunla buluştı.” (KB 5973)

eligleş- ‘el sıkışmak, tokalaşmak, vedalaşmak’

Kar. *eligleş-* ‘el sıkışmak, tokalaşmak, vedalaşmak’ KB 5037, 5445

eligleşti ilig bu zahid bile

ayıttı ilig yazlu sewnü küle

“Hükümdar zahit ile el sıkıştı, sevinç içinde güler yüzle hâl-hatır sordu.” (KB 5037)

(etözin) eñitü tut- ‘bedeniyle eğilerek selam vermek’

Uyg. *(etözin) eñitü tut-* ‘bedeniyle eğilerek selam vermek’ BT XXXVI H 050

beklegü ol üstün altınkı yeelin ğol eligin yuduruk tğüp yerni tireyü tutup etözin eñitü tutup yoriğın ağuru yeelin tigrep sergürgü ol tavrağınça kedin yolın ğaşığı ol beklegü ol üstün altınkı yolın ğarın içindeki yeelin ol bodı birle ğavışıp sıkılıp bir bolmağın sağınğı ol “On dördüncüsü, vücudun tam genişlemesi mevzubahis olduğunda, yogācārin, rüzgārı burun deliğinden çekmeli ve dinlenmesine izin vermeli, sonra hemen arka yolu okşayıp kapatmalıdır. Yukarı ve aşağı rüzgārın bir neticesi olarak, yumruk sıkılmalı, yere yaslanılmalı, vücut bükülmeli ve yavaşça rüzgārın yankılanmasına ve onu kontrol etmesine izin verilmelidir. Mümkün

olduğunca hızlı bir şekilde arka yol okşanıp kapatılmalıdır. Rüzgâr karın içinde buluşur, bastırılır ve vücutla birleşir.” (BT XXXVI H047-056)

esenle- ‘selamlamak’ (Clauson ED 249b-250a; Nadalyayev vd. DTS 183a; Radloff OSTN I 873)

Kar. esenle- ‘selamlamak’ DankKelly I 250

ol maña esenedi “O, bana selam verdi.” (DankKelly I 250)

Har. esenle- ‘selamlamak’ İML 110

esenleş- ‘esenlik dilemek, selamlaşmak, vedalaşmak’ (Clauson ED 250a; Nadalyayev vd. DTS 183a; Radloff OSTN I 873)

Kar. esenleş- ‘esenlik dilemek, selamlaşmak, vedalaşmak’ KB 364, 3292, 4881 vd.; TİEM73 226v/5

kapuğ açtı çıktı kadaşın körüp

kuçuştı esenleşti yüz köz öpüp

“Kapıyı açtı, çıktı; hıssımını gördü, kucaklaşıp öpüşerek selamlaştılar.” (KB 3292)

esenlik ay-/ayt- ‘selam vermek’

Kar. esenlik ay- ‘selam vermek’ TİEM73 224v/8, 227v/7, 384v/4 vd.

ançada kirdiler anıñ üze aydılar esenlik “Onun yanına girdiler ve selam verdiler.” (TİEM73 384v/4)

esenlik te- ‘selam demek, selam vermek’

Kar. esenlik te- ‘selam demek, selam vermek’ TİEM73 169r/2, 190r/6

çınok keldi ök yalavaçlarımız ibrahîmka sewünç birle aydılar esenlik tep aydı esenlik. dirig kılmadı küdmedi keldürmekdin bir buzağı söğülmüş “Hiç şüphesiz - melekler arasından seçip gönderdiğimiz- elçilerimiz, İbrahim’e -eşi Sâre’nin bir

çocuk dünyaya getireceğine dâir- müjdeyi vermek üzere -insan sûretinde- gelerek “Selâm sana, ey İbrahim!” demişlerdi. -Onların melek olduğunu henüz fark edemeyen- İbrahim, “Selâm sizlere, ey Allah’ın kulları!” diye karşılık verdi ve derhal misafirlerinin önüne, leziz bir buzağı kebabı getirip koydu.” (TİEM73 169r/1-2)

ölçeş-¹⁶² ‘büyükler önünde bir dizini yere koyup bir dizini kaldırıp elini başına koyup sonra varıp elini öpmek, görüşmek’

Çağ. ölçeş- ‘büyükler önünde bir dizini yere koyup bir dizini kaldırıp elini başına koyup sonra varıp elini öpmek, görüşmek’ AL 727; DTO 76

ölçeş[ip] “Bir kişi ekâbir önünde bir dizini yere koyup ve bir dizini kaldırıp elini başına koyup sonra varıp elini öpse ve görüşse bu vasfa dâirler.” (AL 727)

selâm al- (Ar.+T.) ‘selam almak, selamı kabul etmek’

Kar. selam al- ‘selam almak, selamı kabul etmek’ KB 5058, 5059¹⁶³; AKT 145b/10
aman birdi erke selam kılguçı

selamet bolundı ‘aleyk alguçı

“Selam veren kimse insana âmân verir; selamı alan kimse, selamette olur” (KB 5058)

Har. salâm(ını) al- ‘selam almak, selamı kabul etmek’ NF 440/9, 440/11

kim kim tazarru‘ ve zârîlik birle salâm kılsa, salâmını almaz erdi “Her kim alçakgönüllülük ve feryat figanla selam verse selamını kabul etmezdi.” (NF 440/9-10)

¹⁶² Fiil, *ölçeş-* biçiminde değil de *olçaş* ‘saygı, selamlama (saygı gösterisindeki selamlama)’ biçiminde olarak Radloff OSTN I 1094 ve Vambéry EWTS 11’de; *ölçeş* ‘Saygı göstermek amacıyla bir elini alınca götürerek veya başının üzerine koyarak diz çökmek, eğilerek karşısındaki kişinin (hürmet edeceği kişinin) dizini öpme’ anlamına gelecek şekilde ŞSL 49a’da geçmektedir.

¹⁶³ *selam ol selamet kişi şerrine*

selamethlık aldı yanut kılguçı

“Selam insanı insanların şerrinden korur; selama mukabele eden kimse selametini te’minat altına almış olur.”

Bu örnekte *selâm al-* fiiline rastlanmasa da (*selâmğa*) *yanut kılguçı* yani “selamı alan kişi” anlamında bir önceki maddede geçen *selâm al-* fiiline gönderme yapılmıştır.

selām aşundur- (Ar.+T.) ‘selama cevap vermek’

Kar. *selam aşundur-* ‘selama cevap vermek’ KB 5060

uluğlar kerek kim kiçigke selam

aşundursa ötrü bolur iş tamam

“Büyüklerin küçüklerin selamına cevap vermesi lazımdır; böylece işler yoluna girer.”

(KB 5060)

selām ay-/ayt- (Ar.+T.) ‘selam vermek’

Kar. *selam ay-/ayt-* ‘selam vermek’ KB 5054, 5443

örü turdı odğurmuş aydı selam

ilig me yanut birdi kıldı kıyam

“Odgurmuş, ayağa kalkarak selam verdi; hakan da ayağa kalktı, karşılık verdi.” (KB 5443)

Har. *selām ay-/ayt-* ‘selam vermek’ KE 49r/15, 212r10, 239r7 vd.; ME 107/8; (2)

‘selam göndermek’ NF 120/9, 173/3, 215/8 vd.; KE 49r15, 73v/17 220v/15

Peyğāmbar ‘as aydı: Yā Talha, uş Cebra’il saña selām aytur taķı andağ aytur kim ol Tanrı kim, Muhammedni haķ peyğāmbar ıdı “Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: Ey Talha, işte Cebra’il (a.s.) sana selam veriyor ve O Tanrı, Muhammedi hak peygamber olarak gönderdi, diyor” (NF 120/9-10)

Çağ. *selām ay-/ayt-* ‘selam vermek, selam söylemek’ HAK 241

émdi ğayibler ‘āleminde sefer kıladur-men, hoş kalıñ ana! Atamğa mendin selām ayğıl “Şimdi bilinmezlik âlemine yolculuk ediyorum, hoşça kalın anne! Babama benden selam söyle.” (HAK 241)

selām ber- (Ar.+T.) ‘selamlamak, selam vermek’

Kar. *selām ber-* ‘selamlamak, selam vermek’ TİEM73 68v/1, 261v/5

kaçan selām berilse siler selām birle selām beriñler andın körklügrek birle azu yanduruñlar “Size selam verildiğinde ondan daha güzel bir şekilde siz de selama karşılık verin.” (TİEM73 68v/1-2)

Har. *selām bér-* ‘selamlamak, selam vermek’ NF 35/14, 40/11, 88/9 vd.; KE 209v/16, 232v/17; MM 132/3, 133/1, 134/1 vd.

yana bir kün kâfirlar aydı: Yâ Muhammed, bu hurma yığaçı yerindin çoñrulup kelsün taķı saña selām bérşün temiş erdi “Yine bir gün kafirlerden biri: Ey Muhammed, bu hurma ağacı yerinden sökülüp gelsin ve sana selam versin, demişti.” (NF 35/13-14)

selām beril- (Ar.+T.) ‘selamlamak, selam vermek’

Har. *salām béril-* ‘selamlamak, selam vermek’ NF 305/9

kaçan salām bérilür bolsa, cevāb kaçtarıñ ol salāmdın yahşıraķı birle ‘aleykumus’s-salām tēp, yā taķı ol salāmnuñ kaçtarıñ ‘aleykumus’s-salām tēp “Size selam verildiğinde o selamdan daha güzeliyle ‘aleykumus’s-salam diyerek cevap verin, ya da ‘aleykumus’s-salam diyerek o selamı alın.” (NF 305/8-10)

selām eyle- (Ar.+T.) ‘selamlamak, selam vermek’

Çağ. *selām iyle-* ‘selamlamak, selam vermek’ BV 398/2

Cām-ı gül-gün hoş turur bir serv-ķād şūh ilgidin

Ol nefes kim tañ yilidin gülge serv iyler selām

“Gül renkli şarap kadehi bir selvi boylu güzelin elinden hoştur, o zaman selvi tan yelinden güle selam verir.” (BV 398/2)

selām id- (Ar.+T.) ‘selam göndermek, selamlarını iletmek’

Kar. *selam id-* ‘selam göndermek, selamlarını iletmek’ AH 31; KB 3907

yime tört işiñe idur men selam

olardın usanmak kaçan ol maña

“Yine (onun) dört arkadaşına selam gönderirim; onları (anmaktan) hiçbir zaman usanmam.” (AH 31-32)

Har. *selām ıd-* ‘selam göndermek, selamlarını iletmek’ KE 63v/18, 152r/18, 152v/1 vd.; *selām ıy-* ME 2/5; *salām ıd-* NF 394/2

Ey Yunus uğan Teñri saña selām ıddı “Ey Yunus, Tanrı sana selam gönderdi.” (KE 152v1)

selām kaytar- (Ar.+T.) ‘selama karşılık vermek’

Har. *selām kaytar-* ‘selama karşılık vermek’ NF 54/8

bu qarındaşıñ Yusuf peygambar turur tedi erse men taķı selām kıldım ol taķı selām kaytardı taķı aydı “Bu, kardeşin Yusuf peygamberdir deyince ben de selam verdim o da selama karşılık verdi ve şöyle dedi.” (NF 54/8)

selām kemiş- (Ar.+T.) ‘selam vermek’

Har. *selām kemiş-* ‘selam vermek’ HKT 91a/4

taķı aymañ ol kim irsege kim kemişti siziñ tapa selām “Ve size selam veren o kimselere söylemeyin.” (HKT 91a/4)

selām kııl-¹⁶⁴ (Ar.+T.) ‘selam vermek, selamlarını iletmek’

Kar. *selam kııl-* ‘selam vermek, selamlarını iletmek’ KB 3958, 5032, 5036 vd.; AKT 11a/4, 77a/8, 139b/30 vd.; *selām kııl-* Rylands 33/19b1, 33/19b3; TIEM73 308v/5, 309r/9

ķapuğ açtı terkin ol utru çıkıp

selam kııldı tuttı kör elgin alıp

“Hemen kapıyı açtı, çıkıp selam verdi; müsâfaha ettiler (el sıkıştılar).” (KB 3958)

¹⁶⁴ ayrıca bkz. *selām taķı ta’zīm taķı hurmet kııl-* (Ar.+T.+Ar.+T.) ‘selam, ululama ve saygı gösterme’ NF 278/15

Har. *selām kııl-* ‘selam vermek, selamlarını iletmek’ NF 11/3; KE 7v/1, 33v/19, 36v/11 vd.; ME 2/5, 88/1; HKT 406b/5, 520a/3

ıydı aña selāmnı, selām kııldı “Ona selamı gönderdi, selam verdi.” (ME 2/5)

Çağ. *selām kııl-* ‘selam vermek, selamlarını iletmek’ HAK 74, 161, 341 vd.

Hakīm Ata’ğa: Es-selāmü ‘aleyküm yā ‘azīz ata!’ tēp selām kııldılar “Hakīm Ata’ya esselamü aleyküm ey aziz ata, diyerek selam verdiler.” (HAK 161)

selām kıılış- (Ar.+T.) ‘karşılıklı selam vermek’

Har. *selām kıılış-* ‘karşılıklı selam vermek’ NF 438/14

kaçan kim ‘Azrā’īl ‘Ādam oğlınıñ canını kabz kılu başlasa endāmları biri biriñe selām kıılışurlar taķı vidā’ kıılışurlar “Ne zaman ki Azrail birinin ruhunu almaya başlasa uzuvları birbiriyle selamlaşır, birbirleriyle vedalaşırlar.” (NF 438/14)

selām tapuğ ıd- (Ar.+T.) ‘selam ve bağlılık göndermek’

Har. *selām tapuğ ıd-* ‘selam ve bağlılık göndermek’ KE 148v/20

Süleymānga te[gip] aydılar: melīkemiz saña selām tapuğ ıddı tēdiler “Süleyman’a gidip melikemiz sana selam ve bağlılık gönderdi, dediler.” (KE 148v/19-20)

selām tegür- (Ar.+T.) ‘selam göndermek, selamlarını iletmek’

Kar. *selam tegür-* ‘selam göndermek, selamlarını iletmek’ KB 31, 61, 1348 vd.

ilig aydır barğıl meniñdin selam

tegürgil añar sen ay bilgi tamam

“Hükümdar: Git, ona benden de selam götür, ey bilgisi kâmil insan, dedi.” (KB 5665)

Har. *selām(umızını) tegür-* ‘selam göndermek, selam vermek’ KE 109r/20, 227v/19, 236v/7 vd.; NF 78/11

ol hâlde Cebre'îl keldi Ya'kûb yalavaçğa selâm tegürdi, aydı: Ey Yak'kûb Mevlî te'âlâ yarlıkar Yusufğa aygıl kabûl kılğan va'dege yetsün “O durumdalarken Cebra'îl geldi, Yakûp peygambere selam verdi, Ey Yakûp Tanrı, Yusuf'a söyle kabul ettiği sözleşmeyi yerine getirsin diye buyurdu, dedi.” (KE 109r/19-21)

selâm te- (Ar.+T.) ‘selam söylemek’

Kar. *selâm te-* ‘selamlaşma, esenlik dileme’ TİEM73 153v/9

oqımaqları anıñ içinde arıg sen sen idime alkışları anıñ içinde selâm temek kedin oqımaqları ögdi aymaqlıq tañrıka ajunluğlar idisi “Onlar orada, “Sen ne yücesin Allah'ım!” diyerek Rab'lerine seslenecekler. Birbirlerini, “Selâm sizlere, selâm!” sözleriyle tebrik edip selâmlayacaklar ve duâlarının sonu, dâimâ “Bütün övgüler âlemlerin rabbi olan Allah'adır.” şeklinde olacak.” (TİEM73 153v/8-154r/1)

Har. *selâm ti-* ‘selam söylemek’ HKT 511b/7

meger söz selâm, selâm timekni “Meger söz selam, selam söylemeyi.” (HKT 511b/7-8)

selâm yarlıka- (Ar.+T.) ‘selam vermek, selam göndermek’

Har. *selâm yarlıka-* ‘selam vermek, selam göndermek’ KE 58r/1, 64v/18, 101r/4

ey Yâ'kûb Teñri ta'âlâ sana selâm yarlıkadı, selâm birle dürüd iddi “Ey Yâkûb, Tanrı sana selam gönderdi, selamla birlikte övgü gönderdi.” (KE 64v/17-18)

selâm (u/ve) dürüd keltür- (Ar.+Far.+T.) ‘selam vermek, selam getirmek’

Har. *salâm ve dürüd keltür-* ‘selam vermek, selam getirmek’ NF 394/1

Yâ Rebbî, bu çağannıñ sığınu yeri bar tağı bu dünyâ içinde Meryem oğlu 'İsânıñ sığınu yeri yok tedi erse, derhâl Cebre'îl nâzil boldı tağı Hağ te'âlâdın salâm ve dürüd keltürdi “Ey Tanrım, bu çiganın dahi sığınacak yeri var (ama) bu dünyada

Meryem'in oğlu İsa'nın sığınacak yeri yok deyince derhal Cebra'il (a.s.) ortaya çıktı ve Tanrının selamını getirdi." (NF 393/17-394/1)

selām (u/ve) tahıyyāt ay- (Ar.+T.) 'selam ve dualar söylemek'

Har. selām (u/ve) tahıyyāt ay- 'selam ve dualar söylemek'

ķamuğ peygamberlerğa selām ve tahıyyāt aytur, ķardaşlarnı ululamaķ buyurur, ata ananı edgü tutuñ teyür, ķamuğ hayrātlarğa yol körgüzür, sadaka beriñ, māl zekatın beriñ teyür, ķāfirlik dīnin ķoduñ müsülmān boluñ teyür "(Cafer, peygamber hakkında bilgi verirken) tüm peygamberlere selam ve dualar söyler, kardeşleri yüceltmeyi emreder, anne ve babanızı hoş tutun der, sevap için yapılan tüm işler adına yol gösterir, sadaka verin, malınızın zekatını verin der, kafirlik dinini bırakıp Müslüman olun, der." (KE 233r/2-4)

tahıyye beril- (Ar.+T.) 'selamlanmak, selam verilmek'

Kar. tahıyye bēril- 'selamlanmak, selam verilmek' Rylands 26/52b2

ķaçan tahıyye bērilse siz bir tahıyye cevāb yanduruñ körklüg andın, azu yanduruñlar anı, Ol Tangrı erür ķamuğ neng üze saķış ķılğuçı "Size selam verildiğinde o selamdan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin. Şüphesiz Allah her şeyin hesabını gereği gibi yapandır." (Rylands 26/52b1-53a1)

yer öp- 'yer öpmek (saygıyla selamlamak, saygı göstermek, saygıyla eğilmek)'

Kar. yir öp- 'yer öpmek (saygıyla selamlamak)' KB 598, 939, 1601 vd.

Büyük bir saygı gösterisi ve ifadesi olarak bir büyüğün huzuruna çıkıldığı zaman yere kapanmak Ögdülmiş ve Ay Toldı tarafından Kün Togdı katında gerçekleştirilmiştir:

yir öpti kör ögdilmiş aydı ilig

ilig köz yarutsa maña boldı ig

“Öğdölmüş yer öptü ve dedi: Ey hükümdar! Hükümdarın memnuniyeti bana her şeyden üstündür.” (KB 1601)

Har. *yér öp-* ‘saygı göstermek, saygıyla eğilmek’ KE 85v/1

ķamuğ öre ķopup yükünüp yér optiler “Hepsi ayağa kalkıp diz çöküp yer öptüler (saygıyla eğildiler).” (KE 85v/1)

Çağ. *yir(ler) öp-* ‘saygı göstermek, saygıyla eğilmek, saygıyla selamlamak’ BV 298/7; FK 151/7, 219/6, 290/2 vd.; TMA A732a/20; MÜN M788a/15; ŞHD 213/9; BD 225/1; *yér öp-* GT 20/13, 26/1, 119/2 vd.

Yirler öpüben eşķ töküp nāleler iylep

Bir haste ğamın itķüçi ğam-h’arğa ma’rüz

“Ağıtlar yakıp gözyaşı dökerek saygıyla eğiliyorum, bir hastanın sıkıntısını kederlenene arz et.” (FK 290/2)

yüz köz öp- ‘selamlaşmak’

Kar. *yüz köz öp-* ‘selamlaşmak’ KB 3292

ķapuğ açtı çıktı ķadaşın körüp

ķuçuştı esenleştı yüz köz öptüp

“Kapıyı açtı, çıktı; hısımmı gördü, kucaklaşıp, öpüşerek selamlaştı.” (KB 3292)

3.14. BUYRUK - EMİR - FERMAN

Emir, bir kimsenin kendinden daha alt konumdaki birine (üst katmandaki bir kişinin alt katmandaki bir kişiye) yapması gereken bir şeyi yahut bunun yerine geçecek bir sözü söylemesi anlamına gelmektedir. Bir şeyin yapılmasını kesin biçimde söylemek anlamına gelen buyurmak ve ona yakın anlamda kullanılan fermanlamakla alakalı ifadeler bu bölümde bir araya getirilmiştir.

buyruk bol- ‘emredilmek, buyrulmak’

Çağ. *buyruk bol-* ‘emredilmek, buyrulmak’ TEH T694b/6

‘*Azrāyilğa buyruk boldı kim yirdin tofrağ kiltürgey* “Azrail’e yeryüzünden toprak getirmesi buyruldu.” (TEH T694b/6)

buyur-¹⁶⁵ ‘buyurmak, emretmek’ (Clauson ED 387b; Doerfer TMEN II 815; Erdal OTWF 231; Malov PDP 374b; Nadalyayev vd. DTS 121b; Räsänen VEWT 87a; Sevortyan ESTY II 245)

Karahan (2013: 322), fiilin <**buyur-* ‘buyurmak, emretmek’ biçiminde ilk olarak Karahanlı Türkçesi döneminde (Dîvân’da) tanıklanan *buyur-*, daha eski metinlerdeki isim biçimi olan *buyruk* dikkate alındığında çok daha eski bir fiil olarak düşünülebileceğini ifade eder. Doerfer (TMEN II 815) de sözcüğün Arapça, Çeremişçe, Kafkas dilleri ve bazı Slav dillerinde Türkçeden alıntı olarak bulunduğunu aktarmıştır.

Kar. *buyur-* ‘buyurmak, emretmek’ KB B 40; DankKelly II 246; TİEM73 19v/6, 46r/1, 307v/9; Rylands 30/79a1; AKT 48b/9

taķı buyurmas sizke kim tutsaņız feriştelerni taķı peyğamberlerni idiler “Size, melekleri ve peygamberleri ilahlar edinin, diye emretmez.” (TİEM73 46r/1)

¹⁶⁵ Fiil hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Torusdağ, 2020.

Har. *buy(u)r-* ‘buyurmak, emretmek’ HKT 243a/8, 340a/7, 462a/5 vd.; NF 60/1, 311/15, 322/1 vd.; KE 47r/2, 105r/6, 213v/13 vd.; ME 15/1, 62/4, 88/8 vd.; MM 225/2, 226/3, 226/4 vd.; İML 104

buyurdu aña bêg kim kılsa fulân işni “Bey ona filan işi yapsın diye emretti.” (ME 88/8)

Çağ. *buyur-* ‘buyurmak, emretmek’ Sang. 142r26; DTO 180; ŞSL 87b; GT 13/3, 48/8, 53/1; ŞT 71a/9, 92b/4, 100b/2 vd.; MK 23b/11, 24a/5, 108b/4 vd.; HAK 299 (2) ‘buyurmak, emretmek, istemek, buyur etmek, lütuf buyurmak’ LM 2761; BD 4/16, 33/6, 95/2 vd.; BV 87/5, 259/8; FK 119/7; 614/2; 698/1 vd. (3) ‘emretmek, hüküm kılmak, (yüce biri) bir şey istemek, (yüce biri) bir şey söylemek’ TEH T695a/2, T695b/1, T695b/8 vd.; TMA A722a/9, A722b/27, A725a/20 vd.; MÜN M786b/19, M788b/22, M789a/3 vd.

Hezl etti nè hezl bî-hayâlık

Mecnûnga buyurdı ked-hudâlık

“Alaya aldı ne alay (ki yaptığı) terbiyesizlik, Mecnûn’a amirliği emretti.” (LM 2761)

bıçığ kııl- ‘buyurmak, fermanlamak’

Kar. *bıçığ kııl-* ‘buyurmak, fermanlamak’ Rylands 28/16a1; TİEM73 147r/2; (2) ‘anlaşmak, sözleşmek’ DankKelly I 286

ey Mûsâ okıgıl biziñ üçün İdiñni anıñ birle kim bıçığ kııldı seniñ üskünge. “Ey Mûsâ, seni onla fermanlayan Tanrını bizim için oku.” (Rylands 28/16a1)

emr et- (Ar.+T.) ‘emretmek, buyurmak’

Çağ. *emr ét-* ‘emretmek, buyurmak’ GT 199/3; *emr it-* TEH T706a/4

hatarlıg işni biligsiz kişige emr êtkil

kim ursun anda kür arslan ayaklarige bend

masâff sınağan ér bil uruşni yahşı bilür

nêçük kim aqlasa şer‘ işlerini dāniş-mend

“Tehlikeli işi bilgisiz kişiye emret, orada gür aslanın ayaklarına bend vursun; savaşı deneyen kişi vurmayı iyi bilir, âlim kötülük işlerini nasıl anlasın.” (GT 199/3-5)

emr kıl- (Ar.+T.) ‘emretmek, buyurmak’

Har. *emr kıl-* ‘emretmek, buyurmak’ NF 294/2

Ma‘nisi ol bolur kim: Ey mu‘minlar, halāl ta‘āmlar tenāvul kılıñ tağı edgü ‘amallar kılıñ, tēp emr kılıp turur “(Tanrı kelâmının) anlamı şudur: Ey inananlar, helal yemekler yiyin ve iyi işlerde bulunun, diye emretmiştir.” (NF 294/1-2)

Çağ. *emr kıl-* ‘emretmek, buyurmak’ GT 44/13, 81/12, 140/9 vd.; TEH T706a/24, T707a/26, T708b/21 vd.; TMA A719a/19, A723a/16

bir şā‘ir oğrılar kabīlesige uğrap uluğlarığa medh etti erse, emīrleri emr kıldılar kim “Bir şair, hırsızlar kabilesine uğrayıp büyüklerini övse de emirleri şu şekilde emretti.” (GT 140/8-9)

fermān teg- (Ar.+T.) ‘emretmek’

Kar. *fermān teg-* ‘emretmek’ TİEM73 152v/9

ol idi atı birle kim kamuğ dermāndelerke fermān teger. mihrbān turur kullarıña rūzi bergüke bağışlağan turur. “O, Tanrının adıyla tüm biçârelere emreder. (Tanrı) bütün kullarına karşı merhametlidir, rızıklandırıldığını bağışlayandır.” (TİEM73 152v/9)

fermānla- (Far.+T.) ‘emretmek, buyurmak’

Kar. *fermānla-* ‘emretmek, buyurmak’ TİEM73 4v/5, 202v/6, 447v/5; Rylands 25/24b2, 28/34a1, 35/14a3 vd.; AKT 6b/10, 13a/4, 14a/8 vd.

anlar kim buzalar tañrınıñ ‘ahdini kedin. keserler anı kim fermānladı tañrı anıñ birle kim ulasa. artaqlıq kılurlar yer içinde. anlar tururlar. anlar ziyān kıılığlılar “Onlar, Allah’a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah’ın korunmasını

emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşerî ve ahlakî bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.” (TİEM73 4v/5-7)

Har. fermānla- ‘emretmek, buyurmak’ KE 51r/3, 108v/11, 141v/20 vd.; NF 14/14, 15/13, 388/12 vd.

cümle sāhabalar rūza tutsunlar taķı eftār vaķtı bolsa, mēndin destūr bolmadın eftār ķılmasunlar, tēp fermānladı erse, cümle sahāba taķı rūza tuttılar “Sahabelerin tamamı oruç tutsunlar ve iftar vakti olduğunda benden izin almadan iftar yapmasınlar diye emir verince sahabelerin tamamı da oruç tuttular.” (NF 388/11-12)

Çağ. fermānla- ‘emretmek, buyurmak’ GT 69/9, 109/6; *ferūmānla-* GT 208/13

zengīni ēligin bağlap alını dāđlap dervāzedin handaķķa salmaķ fermānladı erse, ķadīm nedīmledin birisi ayttı. “Zengin, elinin bağlanıp alınının dağlanıp kapıdan hendeğe salınmasını emredince eski sohbet arkadaşlarından biri şöyle dedi.” (GT 69/8-9)

tutusu ķodu yarlıķa- ‘buyurmak’

Uyg. tutusu ķodu y(a)rl(i)ķa- ‘buyurmak’ BT III 78

vaynikilīđ tnl(i)đlar[nıı] ķut ķolunmaķlıđ ķoluņaların adettürkelir bedütkelir üçün. munı munçolayı tutuzup ķodu yarlıķadı. amtı munta bo ķamađ ķuvrađ arasında ķayosınıņ antağ sezikiņizler bolsar “Vayneyika varlıklarının kutsama basamaklarının aracılığıyla hemen madde haline geldiğinden ve büyüdüğünden, onu bu şekilde saptamaya tenezzül etti. Cemaatin arasında herhangi birinizin böyle bir şüphesi varsa ve şöyle söylerse” (BT III 75-80)

yarlığ kelür- ‘emretmek, buyurmak’

Uyg. y(a)rl(i)đ kelür- ‘emretmek, buyurmak’ HT VII 1627; HT VIII 1538

giifu atl(i)ğ beg yarlıg kelür[di] samsto açarika inçe t[ep] etgeli uğramış stup iş[i] erte uluğ turur “Li ailesinden Yi-fu Bey, ilahî bir çadırda [hizmet etti], Tripitaka ustasına şöyle bir emir getirdi.” (HT VII 1627-1630)

yarlıg yarlıka- ‘buyurmak’

Uyg. *yarlıg y(a)rl(i)ka-* ‘buyurmak’ İKPÖ XXI. 8.

lō kanlarında çintemeni erdini bulsar bar kim ülüglüg kutluğ kişi ol erdini bulsar kamağ tı[n]lıglarğa asıg tusu kılur anı üçün taluyka kirigseyür men tep ötünti ol ödün kañı kan yarlıg yarlıkadı. “Ejderhaların hanında çintāmani mücevheri var; eğer talihli ve mutlu bir kişi bu mücevheri bulursa, bütün canlılara yarar ve çıkar sağlar. Onun için okyanusa gitmek istiyorum, dedi. O zaman han buyurdu.” (İKPÖ XXI. 2.-8.)

Kar. *yarlıg(lar) yarlıka-* ‘emir vermek, buyurmak’ TİEM73 239v/4; AKT 10a/15, 10a/18, 10a/19 vd.

taķı kıldımız anlarını öñdün başlağlı köndürü<r>ler biziñ yarlıgımız birle yarlıg yarlıkadımız anlarğa edgülgler kılmağ adağın tutmağ zekât bermek erdiler biziñke tapnuğlılar “Biz onları, buyruklarımız doğrultusunda başkalarına doğru yolu gösteren birer önder yaptık. Onlara iyi işler yapmayı, namazı kılmayı ve zekâtı vermeyi emrettik. Onların hepsi yalnızca bize kulluk eden kimselerdi.” (TİEM73 239v/3-5)

yarlıka-¹⁶⁶ ‘buyurmak, esirgemek, lütfetmek’ (Clason ED 967b; Doerfer TMEN IV 1849¹⁶⁷; Malov PDP 385b; Nadalyayev vd. DTS 242a; Radloff OSTN III 144; Sevortyan ESTY IV 18-20)

---

¹⁶⁶ Fiil hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ata, Aysu (2007), “Türkçede ‘Yargı’ Bildiren Söz Alanı”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı-Bildiriler*, (editörler) Prof. Dr. Fikret Türkmen, Prof. Dr. Güner Gülsevin, C. 1, Ankara, s. 225-229; Güner, Galip (2013). “Yarlıg “Buyruk, Emir, Ferman” ve Yarlıka- “(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek” Kelimelerinin Kökeni Üzerine Yeni Görüşler.” *Turkish Studies*, 8(1), s. 1553-1560; Nalbant, Mehmet Vefa (2013). “Yarlıg Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi.” *Turkish Studies*, S. 8(9), s. 327-341; Öner, Mustafa (2006). “Yarlık Sözü Hakkında.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, S. 52(2), s. 117-122; Şirin, Hatice (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 119-121; Tekin, Şinasi (2001). “Ög, Ögir-

Marcel Erdal, *yarlıka-* fiiline sosyal yapıyı yansıtan fiiller başlığı altında yer vererek, bu fiilin yardımcı fiil olarak kullanıldığında anlamının “bir şeyi kibar bir şekilde yapmak” olduğunu, asıl fiil olarak kullanıldığında ise anlamının “bir kişiye merhamet etmek” olduğunu açıklar. Özellikle birisine saygı, hürmet duyulduğunda ve kibar olmak istendiğinde bu fiilin kullanıldığını belirtir (Erdal, 2004: 528)

Orh. *y(a)rl(ı)ka-* ‘lütfetmek’ *Y_{YAZ} 32/5*; Ta B 3; T 16, 53; KT D 15, 29; KT G 9; BK K 7, 9; BK D 13, 14 vd.; O 6; *yarlıka-* ‘lütfetmek’ Ta K 6

üze tenri yarlıkadı k^l <...> “Üstte (ebedî) gök lütfetti <...>” (*Y_{YAZ} 32/5*)

Uyg. *y(a)rl(ı)ka-* ‘buyurmak, açıklamak’ Suv IV 49, 3228, 3329 vd.; Suv V 0014, 0033, 0256 vd.; Suv VI 0048, 0128, 0440 vd.; Suv IX 0016, 0017, 0025 vd.; DKPAM 0868, 2494; BT IX 3.18, 91.1, 103.8 vd.; BT XXV 0011, 0419, 0458 vd.; BT XVIII V 45, 140, 151 vd.; HT VI 1319, 1324-1325, 1469 vd.; HT VII 328, 364, 426 vd.; HT IX 67; *y(a)rl(ı)ğka-* İKPÖ IX.5., XXXII.2., XLV.6., vd.; BT IX 4.9 (2) ‘emretmek, bildirmek’ BT XXI 0181, 0244, 0306 vd.; BT I 69; BT XIII 13.45, 13.117, 21.34 vd.; BT III 584, 616; BT III 78, 85, 100 vd.; HT VI 1481; HT VII 299, 1159 (3) ‘bir şey yapmayı emretmek, öğüt vermek’ BT XX 0024, 0057, 0063 vd.; BT XXIX 214; BT XXV 440; BT XXIII 233; DKPAM 0728; BT XXIII D 072, D 105, H 002 vd.; BT I D 24, B 11, C 14 vd.; BT XVIII 196; BT XXIX 122, 128, 361 vd.; HT VIII 306, 495, 1933 (4) ‘emretmek, merhamet etmek’ BT III 409, 482, 497 vd.; BT V 88, 477, 498; BT VII 123, 716, 725 vd.; BT VIII A 45, 259, 374 vd.; BT XIII 4.3, 25.5, 27.10 vd.; BT XXI 0370; BT XXV 0011, 0419, 0458 vd.; TT I 2; TT IIA 39, 45, 49 vd.; TT III 109, 113, 131 vd.; TT IVA 46; TT IVB 36, 42, 47; TT VB 5, 71; HT VII 1521 (5) ‘buyurmak (ayrıca: emir vermek, kalmak)’ BT XXV 0012, 0033, 0035 vd.; HT VIII 1397, 1402, 1686 (6) ‘buyurmak, açıklamak (ayrıca: konuşmaya tenezzül etmek, öğretmek, söylemek)’ BT XXXIII 02, 09, 20 vd.; BT

Yarlıg, Yarlıka- Kelimelerinin Nerelerden Geldikleri Hakkında”, *İştikakçının Köşesi-Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Simurg Yayınları, s. 218-228.

¹⁶⁷ *yarlıg* maddesinden bahsedilirken *yarlıka-* biçiminde geçtiği için buraya eklenmiştir. *yarlıg* için ayrıca bkz TMEN IV 158.

XXXIII 129, 295, 297 vd.; HT VI 1435-1436, 1485; HT IX 1629, 1638 (7) ‘lütfetmek, tenezzül etmek’ BT XXXVI A 075, A 084, A 089 vd.; HT VI 1714, 1774, 1783; HT VII 98, 102, 234 vd.; HT VIII 121, 481, 484 vd.; HT IX 1608 (8) ‘buyurmak, lütfetmek (ayrıca: ifa etmek, yerine getirmek, saygı gösteren yardımcı eylem)’ Suv III 145.2, 147.2, 178.9 vd.; HT III 218, 223, 314 vd.; HT VII 93, 1520 (9) ‘esirgemek’ HT VI 1240 (10) ‘görüşünü bildirmek’ HT VI 1309

birök üç üdki burhanlarğa tapıg uduğ ağır ayağ kılmış bolsarlar ötrü saşını sözleyü yetinçsiz uluğ buyan edgü kılınçığ kılmış kazğanmış bolğaylar, anın sizler bo muntağ uğur yık üze bo nom erdinig eşidteçi tınladaçı eligler hanlarığ ol elig hannıñ hatunların kırkınlarnın inançların ulatı bodunun qarasin alpınta emgekinte adasinta tudasinta isig özlüg qorqınçında küyü küzetü tutunlar tep y(a)rılığadı “Üç zamandaki Buddhalara saygı gösterdiklerinde düşünmesi, söylenmesi ulaşılamayan büyük sevap iyi davranışı kazanmış olacaklar bu sebeple sizler böyle fırsat ile bu yasa cevherini işitecek dinleyecek hükümdarları, bu hükümdarların eşlerini, cariyelerini, yöneticilerini ve halkını sıkıntılardan, felaketlerden yaşamdaki korkunçluklardan korusun diye buyurdu.” (Suv VI 0225- 0238)

Kar. yarlıka- ‘buyurmak, emretmek’ KB 896, 1767, 5835 vd.; TİEM73 239v/4, 281r/5, 305r/9 vd.; AKT 8b/10, 9a/3, 9a/7 vd. *y(a)rılığ(a)-* TİEM73 8r/8 (2) ‘affetmek, bağışlamak’ KB 32, 397, 495 vd.; Rylands 26/23a3, 26/79b2 34/1a3 vd.; TİEM73 80r/4, 252v/9, 376r/7 vd.; AKT 58a/5, 60a/7, 75b/8 vd. (3) ‘lütfetmek, lütufta bulunmak’ KB 3732, 3733, 4944 vd. (4) ‘acıma, merhamet etme’ TİEM73 18v/3

éwiñler yarlıkamakğa “Tanrı’nın bağışlamasına koşun!” (Rylands 25/5b2)

Har. yarlıka- ‘affetmek, bağışlamak, emretmek, buyurmak’ HKT 46b/3, 107b/3, 169a/9 vd.; NF 3/15, 116/12, 120/1 vd.; KE 5r/16, 101r/4, 158v/10 vd.; *yarlıga-* İML 109; (2) ‘esirgemek, rahmet etmek’ ME 59/3

Yûnus aydı: ey kâfir meniñ teñrim altun kümişdin ermes, kamuğnı yarlıkamağ erklik turur “Yûnus: Ey kâfir benim Tanrım altından gümüşten (yapılma) değildir, herkesi bağışlama gücüne sahip olandır (herkese merhamet edendir).” (KE 153v/7-8)

Çağ. *yarlıka-* ‘hükmetmek, buyurmak’ GT 172/1, 199/8, 202/3; HAK 162 (2)
‘bağışlamak’ LM 58; *yarlığa-* ‘esirgemek, korumak, merhamet etmek’ ŞSL 292a (3)
‘bağışlamak, affetmek, acımak’ DTO 523

yarlığa- “Âmürziş, rahmet itmek, afv” (ŞSL 292a)

3.15. DEĞER - KIYMET - ÖNEM

Değer; 1. Bir şeyin taşıdığı maddi varlığa göre değdiği karşılık, hakkında biçilen kıymet, bedel, valör; 2. Bir şey veya kimsenin taşıdığı yüksek manevî vasıf, meziyet, kıymetli nitelik; 3. Yüksek meziyetlere veya vasıflara sahip kıymetli kimse veya şey; 4. sıf. Uğrunda belli bir bedel ödenecek veya belli bir zahmet göze alınacak nicelik veya nitelikte olan, lâıyk, şayan (Ayverdi, 2010: 260-261) anlamlarına gelirken kıymet de 1. Bir şeyin taşıdığı maddî varlığa göre tespit edilen karşılık, hakkında biçilen değer; 2. Bir şey veya kimsenin taşıdığı üstün nitelik, yüksek vasıf ve meziyet; 3. **kısa**. Yüksek nitelik ve meziyete sâhip kimse veya şey (Ayverdi, 2008a: 1719) anlamlarına gelmekte olup değer kelimesiyle benzer anlam taşımaktadır. Toplumda kişinin değer ve kıymet görmesi, önem arz etmesi, kendisine ihtimam gösterilmesi, bir şerefe nail olması vb. gibi özellikler hem kişinin kendisine hem de eriştiği makama duyulan saygının ve sevginin göstergesi olarak yorumlanabilir. Çalışmamızda değer, kıymet, önem başlığında tasnif edilen *açığ(ka) ayağ(ka) tegin-*, *açın- ağrın-*, *ağır bol-*, *ağır kııl-*, *artuğ tut-* vb. gibi ifadeler bu başlığa dâhil edilmiştir.

açığ ayağ al- ‘ödüle, saygıya erişmek’

Uyg. *açığ ayağ al-* ‘ödüle, saygıya erişmek’ HT IX 1912-1913

aşnuķı eligim(i)z ķutıntın kezigsiz edgüke tegdim ,, amtıķı hanım(i)z ķutıntın bölgüsüz açığ ayağ altım “Önceki hükümdarımız majestelerinin (Taizong) teveccühüne daima eriştim. Mevcut hükümdarımız majestelerinden (Gaozong) daima onur ve şerefler elde ettim.” (HT IX 1910-1913)

açığ(ka) ayağ(ka) tegdeçi bol- ‘ödüle saygıya lâıyk olmak’

Uyg. *açıġka ayaġka tegdeçi bol-* ‘ödüle saygıya lâıyk olmak’ Suv III 195.15; *açıġ ayaġk[a] tegmekleri bol-* ‘ödül ve saygıya lâıyk olmak’ HT VII 756-757

ķayular ol tōrt tip tiser... inçe ķ(a)ltı ’eng’ilki ol yir oruntaķı begler buyruķlar inanķlar bir ikintiķke ayaķtaķı amraķtaķı bolġaylar... ikinti ilinde ķaninta açıġka ayaġka tegdeçi bolġaylar... üçünç edig tavarıġ uçuz tutup nomuġ törüg ağır tutdaķı bolġaylar... yırtınçug asıġıġ tilemetin at küü bulunç alınç özin ök kelip ķamaġka ayaġuluk ķilteġülük bolġaylar... “Nelerdir o dört denecek olursa, şöyle ki, birincisi o yerdeki beyler, amirler, memurlar birbirlerine karşılıklı saygı saygı gösterecek, sevineceklerdir; ikincisi hükümdar(ları) katında ödüle, saygıya lâıyk olacaklar; üçüncüsü malı-mülkü değersiz sayıp, öğretiyi töreyi değerli sayacaklardır; dünyayı faydayı dilemeden, şan şöret kâr-kazanç (bunlara) kendiliğinden gelip herkes katında saygı göreceklendir.” (Suv III 195.10-22)

açıġ(ķa) ayaġ(ķa) tegin- ‘ödül ve saygı elde etmek, şerefe nail olmak’

Uyg. *açıġka ayaġka tegin-* ‘ödül ve saygı elde etmek, şerefe nail olmak’ HT IX 751-752

toyın küentsota ulatılar yanloķ teginmiķ biz eligim(i)z ķutınıñ açıġın ayaġın ,, küse[yü] teginür biz ,, aġlak orunta olurup y(a)rlıkançuçı köñüllüg bulıtıġ ikileyü yadıp nomluġ* küvrügüg yenele yanķurtup üç y(a)ruķ bilge biliglerig üklitġülük asġuluk ,, sekiz kōniler kapıġın uzatı açġuluk kōrü teginelim ermez katıġlanmaķlıġlarıġ ,, ezüg igidlerig ütlelim yerçilelim ,, örü kōrser kōk t(e)ņri teg açıġka ayaġka tegi teginmiķ erür biz “[Biz], keşiş Xuanzang ve diġerleri, haksız bir şekilde hükümdarımızın ihtiķamından ayrıcalık ve onur elde ettik. [Bu] yalnız yerde (manastırda) olmayı ve [Dharma’nın] (Skr. Karuṇā) şefkat bulutunu tekrar yaymayı ve Dharma davulunun tekrar yankılanmasına izin vermeyi saygıyla diliyoruz, üç katlı açık bilgiyi (Skr. tisro vidyāḥ) artırmak² için sekiz katlı hakikatın [gerçek] kapısını sürekli açık [tutmayı] (sc. sekiz katlı hakiki yol, Skr. aṣṭān ga-āryamārga) diliyoruz.

Sahte özelemleri ve sahte yalancıları [uyarmayı] ve onları [hakikate] yönlendirmeyi görmek istiyoruz. Eğer yukarı bakarsanız, cennet (?) kadar yüce şereflere eriştik.” (HT IX 738-752)

açın- ‘büyük ilgi göstermek, özenle ilgilenmek’ (Clouston ED 29a-29b; Erdal OTWF 584; Malov PDP 354a; Nadalyayev vd. DTS 5b-6a)

Uyg. açın- ‘ihtimam göstermek’ İKPÖ LXVII.7.; BT IX 52.53, 69.16; **açın-** ‘koruyup kollamak’ UWV 5; DKPAM 0275; İKPÖ LXVIII.1, 2.

ol ödün udçı er öz eviñe elitti açıntı “Bunun üzerine sığırtaç onu kendi evine götürdü, ihtimam gösterdi.” (İKPÖ LXVII.5-7.)

Kar. Kelime bu dönemde ‘acımak, bakmak, gözetmek; ihsanda bulunmak, başışlamak; doyumluk ve yem vermek, açınmak; açar gibi görünmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. KB 646; DankKelly I 195; TIEM73 195v/9

açın- ağrın- ‘ihtimam göstermek’ (Nadalyayev vd. DTS 6a)

Uyg. açın- ağrın- ‘ihtimam göstermek’ BT IX 52.53

vrhar señrem irtin birtin boşusar.. tört yınıaqtınkı bursong (kuvr)aglarķa süñ tayak kılсар (i)glig yatgu evler itip buşı birser.. buyanlığ itip buşı birser.. iglig kemlig bertük beçel tınlığlarığ açınсар ađrınсар vrhar señrem yirin sipirser arırsar “Manastırları vergiden kurtarsalar, dört cihetteki cemaatlere dayanak olsalar, hastahâneler (*iglig yatgu ev*) inşa edip sadaka olarak verseler, hasta, bereli (*bertük*), sakat (?) (*beçel*) yaratıklara ihtimam etseler, acısalar, manastırı süpürseler, temizleseler. (BT IX 52.47-54)

ağır tutdaçı bol- ‘saygıya lâıyk olmak’

Uyg. ağır tutdaçı bol- ‘saygıya lâıyk olmak’ Suv III 195.18

ķayular ol tört tip tiser... inķe ķ(a)ltı ’eng’ilki ol yir oruntaķı begler buyruķlar manķlar bir ikintiķke ayasķaķı amrasķaķı bolģaylar... ikinti ilinde ķanında aķıģķa ayaģķa tegdeķi bolģaylar... cnķ edig tavarıģ uķuz tutup nomuģ trģ aģır tutdaķı bolģaylar... yirtinķģ asıģıģ tilemetin at k bulunķ alinķ özin k kelip ķamaģķa ayaģuluk ķilteģlk bolģaylar... “Nelerdir o dört denecek olursa, Öyle ki, birincisi o yerdeki beyler, amirler, memurlar birbirlerine karķılıklı saygı gösterecek, sevineceklerdir; ikincisi hükümdar(ları) katında ödüle, saygıya lyık olacaklar; cncs malı-mülkü deģersiz sayıp, öğretiyi töreyi deģerli sayacaklardır; dünyayı faydayı dilemeden, Şan Şöhret kr-kazanķ (bunlara) kendiliğinden gelip herkes katında saygı greceklendir.” (Suv III 195.10-22)

aģır bol- ‘değer, hürmet kazanmak’

Kar. *aģır bol-* ‘değer, hürmet kazanmak’ KB 902, 2569, 3676 vd.

negü tir eķitgil bilig bulmıķ er

bilig birle ilde aģır bolmıķ er

“Bilgiyi bulan ve bu bilgi ile memlekette hürmet kazanmıķ olan insan ne der, dinle.”

(KB 5238)

Har. Kelime bu dönemde ‘aģırlasķmak’ anlamlarına gelecek Şekilde kullanılmıķtır.

Geķtięi yerler iķin bkz. *aģır bol-* NF 199/2; KE 14r/19, 124r/19, 168r/2

aģır ķıl- ‘hürmet temin etmek, değerli saymak’

Kar. *aģır ķıl-* ‘hürmet temin etmek’ KB 210, 1281, 3013 vd.

bilig erdem öğren aģır tut anı

aģır ķılģay ahır ol erdem sini

“Bilgi ve fazileti öğren, ona hürmet et; bu fazilet sonra sana da hürmet temin eder.”

(KB 3013)

ağırlıg bol¹⁶⁸ ‘değerli, kıymetli olmak, saygın olmak’

Uyg. *ağ(ı)rlıg bol* ‘saygın olmak’ İKPÖ XXIX.3.

eçim taluyka barıp erdini kelürser tağı ağırlıg bolğay “Ağabeyim okyanusa gidip mücevheri getirirse daha değerli olacak” (İKPÖ XXIX.2.-3.)

Kar. *ağırlıg bol* ‘saygın olmak’ KB 6039; AKT 113a/4

ağış barça tüşte ağırlıg bolur

ağarı teñinçe uluğluğ bulur

“Bütün rüyalarda yükselme itibâra delâlet eder, insan yükseldiği nisbette şeref bulur.” (KB 6039)

ağırlıg bul ‘saygınlık kazanmak, hürmet görmek’

Kar. *ağırlıg bul* ‘saygınlık kazanmak, hürmet görmek’ KB 764, 4281, 4410 vd.

neçe ağsa ança ağırlıg bulur

ajun malı kut kıw bulur öz oñı

“Ne kadar yükselirse o kadar hürmet görür; saadet, talih ve dünya malından nasibini alır.” (KB 6044)

¹⁶⁸ *ağırlıg* ‘saygıdeğer’ (Clauson ED 93a; Malov PDP 355a)

Uyg. *ağ(ı)rlıg* ‘saygıdeğer’ HT VII 855

bo bir tuşdağı toyın kirmeklig yañı kün üze [şazin kuvr]ağ öñrekide artok çoğlantı körgil... , ayı y(e)me edgü ay eligler hanların ağırlıg ıdoğ savları, han yene eşidmiş “Bu yegâne ‘Yeni Ay’ dolayısıyla asillerin sırası için topluluk önceki [zamanlardan] daha fazla aydınlık yaydı. Bak! .... Hükümdarın saygıdeğer, kutsal sözleri ziyadesiyle mükemmel gibidir.” (HT VII 849-856)

Kar. *ağırlıg* ‘değerli, kıymetli, saygıdeğer, kutsal’ DankKelly I 99, 164; Rylands 28/82b1; TİEM73 60v/8, 351r/6; (2) ‘hürmet, ikrâm, itibar, saygı’ *ağ(ı)rlıg* DankKelly I 141; KB 264, 297, 472 vd.; (3) ‘çok şerefli, büyük kerem sahibi’ TİEM73 440v/2; (4) ‘üstün ve ileri tutulan, büyük bilinen, kadri yüceltilen’ TİEM73 392v/9; (5) şerefli, nimetlendiren, ikram ve ihsanda bulunan, sevgi gösteren, güzel muamelede bulunan, çok cömert, güzel, sevimli TİEM73 436v/9; (6) şeref, izzet, büyüklük sahibi olmak TİEM73 405v/3; *ağırlıg* AKT 15b/10

kelir kut kişike ağırlar anı

siñer ol ağırlıg yorısa köni

“Saadet insana gelir ve onu yükseltir; insan doğru hareket ederse bu itibar ona yâr olur.” (KB 1714)

Har. *ağırlıg* ‘saygı, değer, kıymet, hürmet’ KE 86r/18, 86v/1; *ağırlıg* KE 74v/4, 92r/10, 101v/11; (2) ‘ağırbaşlılık’ HKT 126a/7

ağırlıg kör- ‘saygınlık kazanmak, itibar görmek’

Kar. *ag(ı)rlıg kör-* ‘saygınlık kazanmak, itibar görmek’ KB 289

ukušun ađar ol biligin bedür

bu iki bile er ağırlıg körür

“İnsan aklı ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibar görür.” (KB 289)

artuğ tut- ‘değerli tutmak, değer ve kıymet vermek’

Har. *artuğ tut-* ‘değerli tutmak, değer ve kıymet vermek’ KE 67v/15

*Bu Râhîl oğlına tap ermes mü-miz kim atamız anı artuğ sewüp artuğ tutar tağı özini
artuğ sewdüreyin tęp tüş kördüm tēju yalđan aytur* “Bu Râhîl oğluna yaraşır mı
bizim atamız onu çok sevip ona çok değer verir (o ise) kendini daha fazla sevdirmek
için düş gördüm diye yalan söyler.” (KE 67v/14-15)

aya(da) tut- ‘el üstünde tutmak, hürmet etmek’

Kar. *ayada tut-* ‘el üstünde tutmak, hürmet etmek’ KB 717, 6523

anada atada bağırsağ bolup

ayada tutar sen küler yüz urup

“Gün olur anneden babadan daha merhametli olursun; güler yüz göstererek insanı el
üstünde tutarsın.” (KB 717)

ayağlıg bol-¹⁶⁹ ‘saygıdeğer olmak’ (Nadalyayev vd. DTS 26b)

¹⁶⁹ *ayağlıg* ‘hürmetli, saygıdeğer’

Uyg. *ayağlıg* ‘hürmetli, saygıdeğer’ TT III 2

*alku biz ajunlarını umuğı [...] aryayışa töz nom ///çi// [...] ayançağ köñülin yüküngü. ayağlıg atlıg
kaçım mani burhanım [...] anuntumuz siziğe. asra köñülin yüküneli. alığ amtu umuğ mağ [...] alđunuđ
barça (?) yükünçin. yükünür biz siziğe* “Bütün beş varlık şeklinin umudu ..... kök ..... saygı dolu
gönülle hürmet göstermek için benim saygıdeğer, şöhret dolu babam, benim Mani Burhanım. Biz size
mütevazı gönülle saygı göstermek için hazırlandık. Şimdi umudu ve medeti al. Her şeyden hayralık
duyan. Biz sizin önünüzde eğiliriz.” (TT III 1-4)

Uyg. *ayağlıg bol-* ‘saygıdeğer olmak’ TT VA 98, 167

Yapı tamamen biçimsiz, bizim çevirimiz de hiç kesin değil. Ayrıca krş. Z. 112 ve z. B. Suv. 446₁₄: *birök ol tüzünler oğlu etüz kizleğlüg törüg kösleyür erser, azu erdini yinçü belgürtkeli köseyür erser, azu kıamağ kişike amrağ ayağlıg bolğalı köseyür erser* “Şayet o asil ailenin oğlu bedeninin gizlendiği dini töreni arzu ederse yahut kıymetli taş ve mücevher göstermeyi arzu ederse yahut bütün insanlara sevgi ve hürmet göstermek arzu ederse, bu durumda ben, Mahārāja Vaiśravaṇa (yani sekiz dünya koruyucusundan biri olan krallığın tanrısı Kubera, 63. satır) bütün bu dilekleri tamamlayacağım.” (TT VA 98)

ayağlıg çilteğlig bol-¹⁷⁰ ‘saygıdeğer olmak’

Uyg. *ayağlıg çilteğlig bol-* ‘saygıdeğer olmak’ Suv V 0858

eñ mintin irkek y(e)me ermez tişi y(e)me ermez arşularka tegi erdinilig linhua{çeçek}lıg örgünler üze olurup tuo törlüg adruk adruk öñi öñi meñi meñilezünler üstürti kodı t(e)ñridem hua çeçekler yağzun : biş törlüg tüzülmüş yinçge oyunlar üni eşidilsün : tınl(ı)ğlar uğuşı barça bir yañlıg ayağlıg çilteğlig bolzunlar

---

ayrıca bkz. *erdinilig ayağlıg* ‘değerli, hürmetli’

Uyg. *erdinilig ayağlıg* ‘değerli, hürmetli’ HT VIII 2073-2074

körü tegintim(i)z ügüz suvı akar teg tañlançığ erdinilig ayağlıgın, açu y(a)rılıkamız kizleğlig ujıklarığ, bilgülık kılu y(a)rılıkamız bulıt teg bilgelerniñ edgüsin edremın, sıguru y(a)rılıkamız tümen kıata uluğ [törö]lerig, susa (soka?) y(a)rılık[amış miñ] yıllıg tañlançığ [körüm]lerig. “Nehir suyu gibi [bolca] akan harika, mücevheri andıran saygıyla, [hükümdarın] açıkladığı gizli hurufatı düşündük, [hükümdarın bu yazısıyla bilmek için gönderdiği] sayısız bulutlar gibi bilgeliğinin [çok sayıda] iyiliğini ve erdemini, [hükümdarın bu yazısında] ihtiva edilebilir on bin kat yüksek kurallarını ve bin yıllık harika görünüşleri” (HT VIII 2072-2080)

¹⁷⁰ *ayağlıg çilteğlig* ‘onurlu, saygılı’ (Nadalyayev vd. DTS 26b)

Uyg. *ayağlıg çilteğlig* ‘onurlu, saygılı’ Suv V 0858; TT I 114; TT VB 103

eñ mintin irkek y(e)me ermez tişi y(e)me ermez arşularka tegi erdinilig linhua{çeçek}lıg örgünler üze olurup tuo törlüg adruk adruk öñi öñi meñi meñilezünler üstürti kodı t(e)ñridem hua çeçekler yağzun : biş törlüg tüzülmüş yinçge oyunlar üni eşidilsün : tınl(ı)ğlar uğuşı barça bir yañlıg ayağlıg çilteğlig bolzunlar ti:p tidi “Hatta erkek de olmayan, dişi de olmayan çift cinsiyetlilere kadar, (bütün canlılar) hazineli lotuslu tahtların üstüne oturup çok çeşitli, ayrı ayrı, farklı farklı, mutlu olsunlar. Yukarıdan aşağıya kutsal çiçekler yağsın. Beş türlü bestelenmiş hoş şarkılar sesi işitilsin. Canlılar topluluğunun hepsi, aynı ölçüde saygıdeğer olsun, dedi.” (Suv V 0849-0858)

ti:p tidi “Hatta erkek de olmayan, dişi de olmayan çift cinsiyetlilere kadar, (bütün canlılar) hazineli lotuslu tahtların üstüne oturup çok çeşitli, ayrı ayrı, farklı farklı, mutlu olsunlar. Yukarıdan aşağıya kutsal çiçekler yağsın. Beş türlü bestelenmiş hoş şarkılar sesi işitilsin. Canlılar topluluğunun hepsi, aynı ölçüde saygıdeğer olsun, dedi.” (Suv V 0849-0858)

ayağ çilteg ornan- ‘saygı kazanmak, saygıya nail olmak’

Uyg. *ayağ çilteg ornan-* ‘saygı kazanmak, saygıya nazil olmak’ TT I 114

birök utru kelmek atl(i)ğ ırk kelser sawın inçe tir. utrunda asıg tusu yiterü kelti. etüzünde ayağ çilteg ornanğu birdi “Çarpık yaşam tarzından vazgeçin; Yanlış düşünceleri bırakın. Değerli işler sevin; iyi işler yapın! (Kua 45 :) Bu “karşı gelmek” denen işaret görüldüğünde, şu sözünü söyler: Fayda (ikileme) yiterü (yeteri kadar mı? kafi derecede mi?) sana doğru geldi. Sana onur yeri verildi.” (TT I 112-115)

ayağ(ka) çilteg(ke) teg-¹⁷¹ ‘saygıya erişmek’

Uyg. *ayağka çiltegke teg-* ‘saygıya erişmek’ HT IX 1305, 1307-1308

tsin wan atl(i)ğ han üze ayalıp kötrülüp neñ kerje üzeki ayağka çiltegke tegmedim,, yene dsin di han üdin[t]ekiler y(e)me bo ayağka çiltegke tegmişleri eşidilmez ,, yalnız m(e)n küentso sıg yuğa biliglig erip ,, bo ağır uluğ özirkenmekke ayamağka tegmişimke titremekim* teritmekim ertiñü asıltı ,, küseyü teginür biz t(e)ñri eligim(i)z kutı t(e)rken künçuyı t(e)ñrim kutı bayuyu y(a)rılıkazunlar “Qin Wang (Qin hanedanlığının kralı tarafından) adlı hükümdar tarafından saygı görmeme ve yüceltilmeme rağmen, [ancak] Kaşaya ile ilişkilendirilen lütuf ve onuru asla elde edemedim.” Aynı şekilde, İmparator Jin Di (Jin hanedanının hükümdarı) zamanında [yaşayan] insanların böyle bir iyilik ve şeref kazandıklarını duyulmuş değildir. Ben, Xuanzang, çok az ve sığ bilgiye sahip [bir kişiyim], ve bu saygılı muazzam takdir ve

¹⁷¹ ayrıca bkz. *ayağ(ka) çilteg(ke) tegimlig* BT IX 51.7.

onura geldiğim için titremem ve terlemem büyük ölçüde arttı. İlahî hükümdarımızın ihtişamının yanı sıra eşinin ihtişamının birçok² oğul aracılığıyla zengin olmasını saygıyla diliyoruz.” (HT IX 1302-1316)

ayayu küzet- ‘saygı göstererek muhafaza etmek’

Uyg. *ayayu küzet-* ‘saygı göstererek muhafaza etmek’ BT XXV 1663-1664

yene ut olunu teginürbiz: bo uluđ kuvrağ bökunte maru (a)hap(a)tığ arığın süzökin ayayu küzetip kirsiz tapasız köñülin uzatı tözün yava ayanağ töröte bırunup: utlı <sevin> tegürgülük köñülte öyü saını “Bununla birlikte özverili bir şekilde söz veririz: Bugünden itibaren bu büyük topluluk, ahlakî emirleri (Skt. *śikāpada*) saf tutmalı, asil ve ılımlı saygı ilkesi içinde kusursuz bir yürekle kendini her zaman mükemmelleştirmeli ve insanın [ebeveynine] minnettarlık göstermesi gerektiği yürekte düşünmeli.” (BT XXV 1662-1665)

hürmet(in) (u/ü) ‘izzet(in) kör- (Ar.+T.) ‘başkaları tarafından sayılmak, itibar elde etmek, değer kazanmak’

Har. *hürmet(in) (u/ü) ‘izzet(in) kör-* ‘başkaları tarafından sayılmak, itibar elde etmek, değer kazanmak’ KE 185v/16

ey ferzendlerim meniğ dünyādın bargu vatım boldı hi hasretim yoğ illā Muhammed hasreti bar, kākı ‘ömr vefā ılsa munığ hürmetin ve ‘izzetin körsem uvanđay erdim “(Abdül Muttalip:) Ey oğullarım, benim ölüm vaktim geldi, hasretlik ektiğim hiçbir şey yok sadece Muhammet’in hasreti var, keke ömrüm yetse de O’nun büyüklüğünü görsem, kıvan duyardım, dedi.” (KE 185v/14-16)

‘izzet bol- (Ar.+T.) ‘kıymetli olmak, saygı duyulmak’

Har. *‘izzet bol-* ‘kıymetli olmak, saygı duyulmak’ KE 207r/6

bilgil kim eki cihānda ‘izzet boldı Muhammed Resūlu’ llāh berekātında boldı “Kime dünyada ve ahirette saygı duyulursa (kim dünyada ve ahirette saygı duyulan biri haline gelirse) bil ki bu Peygamber (a.s.)’nin bereketindedir.” (KE 207r/6)

‘izzet tut- (Ar.+T.) ‘değer vermek, yüceltmek, şereflendirmek’

Çağ. *‘izzet tut-* ‘değer vermek, yüceltmek, şereflendirmek’ GT 24/3-4

melikī bar ērdi kim ‘ulemānı ‘izzet tutup ‘urefānı saylap séver ērdi taķı türlüg havādis-ni anlardın sorar ērdi “Hükümdarı vardı, âlimleri yüceltip irfan sahiplerine saygı gösterip severdi ve çeşitli haberleri onlardan öğrenirdi.” (GT 24/3-5)

ögdül bul- ‘övmeye değer bulmak’

Har. *ögdül bul-* ‘övmeye değer bulmak’ ME 8/8, 9/1

ögdül buldı anı, ögümüŝ buldı anı “Onu övmeye değer buldu, onu övmüş buldı.” (ME 8/8)

ögmek(ke) sezā bul- (T.+Far.+T.) ‘övgüye lâyük bulmak’

Har. *ögmekke sezā bul-* ‘övgüye lâyük bulmak’ ME 8/8

ögdül buldı anı, ögümüŝ buldı anı, ögmekke sezā buldı anı “Onu övmeye değer buldu, onu övmüş buldı, onu övgüye lâyük buldu.” (ME 8/8)

töpü(sinte) tut- ‘değer vermek, yüceltmek, diğerlerinden üstün tutmak’

Tüm toplumlarda yukarıda, tepede olan varlık ve nesnelere ulaşılması güç, dolayısıyla daha aşağıda olana oranla daha değerli olarak görülmüştür. Eski Türkçedeki bu kullanımın benzerini günümüz Türkiye Türkçesinde baş üstünde tutmak ve baş üstünde yeri olmak deyimlerinde görmek mümkündür. Orhun döneminden örneklendirdiğimiz aşağıdaki metinde de kağan olacak kişi tanrı tarafından

diğerlerinden üstün tutulmuş; bu üstünlük kağan seçme merasiminde kağanın yukarı kaldırılmasıyla tasdiklenmiştir.

Orh. *töpüsinte tut-* ‘değer vermek, yüceltmek, diğerlerinden üstün tutmak’ KT D 10-11, BK D 10

üze : türük : t(e)ñrisi: türük ıduğ yiri: subı : (a)nça (e)tm(i)ş : türük : bod(u)n : yook : bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolçun tiy(i)n : k(a)ñ(ı)m : ilt(e)r(i)ş k(a)ğ(a)n(ı)ğ : ög(ü)m : ilbilge k(a)tun(u)ğ : t(e)ñri : töp(ü)sinte : tut(u)p : yüg(e)rü : kötürm(i)ş (e)r(i)nç : “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutlu vatan toprakları şöyle düzenlemiş; Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağan’ı, annem İlbilge Hatun’u Tanrı, tepesinden tutarak yüceltmış.” (KT D 10-11)

töpö(te) tuta tegin- ‘baş üstünde tutup saygı göstermek’

Uyg. *töpöte tuta tegin-* ‘baş üstünde tutup saygı göstermek’ BT XX 1157-1158; *töpöde tuta tegin-* HT VII 1545-1546

t(e)ñrim sizin sansız saķışsız asanki k(a)lp ödtinberü kazğanmış tözgerinçsiz yeg üstünki tüz[ü] köni tuymakķa tegürdeçi arığ süzök nomuñuznı ayayu ağırlayu töpöte [tu]ta teginip t(e)ñrim sizin [yarlı]kāmış y(a)rılığ[ıñız]ça kılı tegingeym(e)n. “Tanrım! Sayısız ve sonsuz asankhyeya-kalpalarda toplanan ve akıl ermez, en yüksek, her şeyi açıklayan bilgiye (anuttara-samyaksambodhi) taşıyan saf ve açık öğretinizi, hürmetle ve saygıyla baş üstünde tutacağım. Tanrım! Sizin vaaz verdiğiniz öğretiye uygun olarak, sadakatle davranacağım.” (BT XX 1151-1160)

yarlıg(ıg) töpü(sinte) tegin- ‘(birinin) buyruğunu baş üstünde tutmak’

Uyg. *y(a)r(lı)ğ(ı)ğ töpüsinte tegin-* ‘(birinin) buyruğunu baş üstünde tutmak’ BT XXV 3507

ķamağ uluğ [ķuvrağnıñ ögrünçülüğün] sevinçliğün [nomluğ] y(a)r(lı)ğ(ı)ğ töpölerinte [tegin]miş öñlerin uzatı [körelim :.] “Uzun bir süre boyunca, [dharma]-metnini

[sevinçle] ve memnuniyetle [öven] ve [kabul eden] bütün büyük [topluluğun], [bugün öğretim yerinde (bodhimanda) mevcut bulunan] buyruğunu baş üstünde görmek istiyoruz.” (BT XXV 3505-3508)

yarlıg(ın) töpü(sinte) tut- ‘(birinin) buyruğunu baş üstünde tutmak’

Uyg. *y(a)rl(ı)gın töpüsinte tut-* ‘(birinin) buyruğunu baş üstünde tutmak’ DKPAM 2628-2629; Suv V 1299

ötrü kamağ tözün bursañ kuvrağ t(e)ñri burhan [y(a)rlı]gın töpülerinte tuta teginip şra[v(a)st] kentke pinvatka [kir]ti “Bunun üzerine bütün asil cemaat Tanrı Buddha’nın buyruğunu başlarının üzerinde tutarak (bu buyruğu) saygıyla yerine getirip *śrāvastī* (adlı) şehre *pindapāta* için gitti.” (DKPAM 2627-2630)

yarlıg(ın) töpü(sinte) tuta tegin- ‘(birinin) buyruğunu baş üstünde tutarak hürmet etmek’

Uyg. *y(a)rl(ı)gın töpüsinte tuta tegin-* ‘(birinin) buyruğunu baş üstünde tutarak hürmet etmek’ Suv V 0641-0642

imaho : bişinç tört y(i)g(i)rmi : ol üdün ol kamağ uluğ tirin kuvrağ tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrиси burhantın bo muntağ tütrüm teriñ yörüglüg yoğ kuruğ nom tözin eşidü teginip : ötrü ülgüsüz sansız tnl(ı)ğlar tört uluğlarınñ biş yapığlarınñ yoğın kuruğın altı kaçığılarınñ altı atkağularınñ ezügin igidin : inçip yene tnl(ı)ğlar anı adıra bilmetin balmağların beklelmeklerin kalısız barça bilip uqup tuğmak ölmeklig tilgente tegzinmekig titgeli idalağalı : öñi üdrülmiş ünüş yoluğ bişrunğalı ögretingeli ertinü uluğ ögrünç sevinç köñül öritip t(e)ñri t(e)ñrиси burhan y(a)rlıgın töpülerinte tuta teginiler“ e-ma-hó beşinci ondört. O zaman, o büyük topluluk tam bilge tanrı tanrısı buddhadan (Skr. *devātideva*) bunun gibi derin yorumlu yokluk dharma aslını (Skr. *dharmadhātu*) isittikten sonra, sayısız canlılar dört yücenin (Skr. *mahābhūta*) beş yapının (Skr. pañca-skandha) yokluğunu (Skr. *śūnyatā*) altı duyunun (Skr. *ṣaḍ*

indriyāni) ve altı duyu (Skr. *ṣaḍ viśayāḥ*) sahasının aldaticılığını ve yine canlıların onu tefrik edemedi (ona) bağlanmalarını (Skr. *saṃyoga*) eksiksiz hepsi anladılar. (Canlılar) doğum ölüm tekerleğinde (Skr. *saṃsāra*) dolasmayı önlemek için, kurtaracak çıkış yolunu öğrendikleri için çok fazla sevinç ve mutluluk duyup tanrı tanrısı buddhanın (Skr. *devātideva*) buyruğunu başlarında tutarak hürmet ettiler.” (Suv V 0625-0642)

yüksek bol- ‘mukaddes ve yüce olmak’

Har. *yüksek bol-* ‘mukaddes ve yüce olmak’ NF 214/16 352/13, 404/17; ME 152/5, 238/1; HKT 349b/8

ey oğlum dünyāda peygamberlar belālarda atıgrakı birle taı mihnetlerde ulurakı birle mübtelā bolurlar taı āhiratta dereceleri cümledin yüksek bolma için, emdi men taı belālarda küçeyreki birle taı emgeklerde atıgrakı birle mübtelā boldum “Ey oğlum, peygamberler dünyada belaların en sertine sıkıntılarının en büyüğüne maruz kalırlar. Ahirette de derecelerinin herkesten mukaddes ve yüce olması için şimdi ben de belaların en zoruna sıkıntılarının en sertine maruz kaldım.” (NF 214/14-16)

yüz suw(1) hürmet bol- ‘birinin hatırına duyulan saygı için olmak, yüzü suyu hürmetine kıymet verilmek, saygı gösterilmek’

Har. *yüz suvı hürmet bol-* ‘birinin hatırına duyulan saygı için olmak, yüzü suyu hürmetine kıymet verilmek, saygı gösterilmek’ KE 214v/12

Muhammed Resūlu’llāh yanıp keldi utru yöridiler, selām kıldılar, aydılar: yā Resūlu’llāh bizge bir öğüt bêrgil ol seni öğütü birle özge ferishteler arasında bizge yüz suvı hürmet bolsun tēdiler “Allah’ın peygamberi Muhammed dönüp geldi ona doğru yürüdüler, selam verdiler ve (Melekler Hz. Muhammed’e) şöyle buyurdular: Ey Allah’ın peygamberi bize bir öğüt ver o senin verdiin öğüt başka melekler

arasında bize senin yüzün suyu hürmetine kıymet verilsin, saygı gösterilsin, dediler.”

(KE 214v/10-12)

3.16. İTAAT - SECDE

Sözlükte “baş eğmek, emredilene yerine getirmek, söz dinlemek” anlamındaki tav‘ kökünden türeyen ve aynı mânayı taşıyan itaat kavramı Kur’an-ı Kerim’de yetmiş dokuz¹⁷² ayette geçmekte olup altı farklı anlamda kullanılmıştır.

1. Gönülden uymak, gönülden bağlanmak,
2. Kabul etmek,
3. Söz tutmak, söz dinlemek,
4. İsteyerek yapmak,
5. Gönülden iyilik ve hayır işlemek,
6. Boyun eğmek (Akdemir, 2013: 426-427).

Nisâ sûresinin 59 nolu âyetinde itaat edilmesi gerekenlerden bahsedilmiş; Allah, Allah’ın resulü ve yöneticiler olmak üzere üç kategoride ele alınmıştır.¹⁷³ Buna, diğer âyetlerde “ihsan” ve “birr” kelimeleriyle ifade edilen anaya babaya itaati de eklemek mümkündür (İsrâ 17/23; Meryem 19/14, 32).¹⁷⁴

¹⁷² Aynı makalede “Kur’an’da yüz yirmi dokuz yerde itaat kavramı ve türevleri geçmektedir” ve “Kur’an-ı Kerim’de yedisi isim, diğerleri fiil kalıplarında olmak üzere itaat kavramı seksen yedi yerde geçmektedir.” ifadeleri de bulunmaktadır. Alper’e göre (2001: 444) ise itaat kelimesi Kur’an’da geçmemekle birlikte üç âyette taat ismi yer almakta, bundan başka yedisi isim, diğerleri fiil kalıplarında olmak üzere itaat kavramı seksen beş yerde geçmekte, kırk iki âyette de aynı kökten gelip “güç yetirmek” mânasında kullanılan istitâat kavramı yer almaktadır.

¹⁷³ Nisa sûresinin 59 nolu ayet tercümesi:

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ülülemlere (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah’a ve Resûl’e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.” Tercüme için bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Diyanet Vakfı Meali

¹⁷⁴ İsrâ sûresinin 23 nolu ayet tercümesi:

Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine «of!» bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.” Tercüme için bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Diyanet Vakfı Meali
Meryem sûresinin 14 ve 32 nolu ayet tercümeleri:

Ana-babasına çok iyi davranırdı; o, isyankâr bir zorba değildi.

“Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı.”

Her iki ayet tercümesi için bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Diyanet Vakfı Meali

Bunlardan ilki olan Allah'a İtaat Hususunda;

Kur'an, Allah'ın varlığının insan tarafından benimsenmesini, onun selim yaratılışının gereği saydığı gibi; O'na yapılan itaati de zatının ve ulûhiyetinin gereği sayar. Ubudiyette Allah'ın ortağı olmadığı gibi, itaatte de Allah'ın ortağı yoktur. Bütün göklerin ve yerin içindekilerinin mülkiyeti ve hâkimiyeti yalnızca Allah'a ait (Mâide 5/120) olduğundan mutlak itaat de yalnızca O'na olmalıdır. Nisâ sûresi Allah'a ve peygambere itaat hususunda fazlaca emsal teşkil etmektedir. Bu duruma; "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülüemre (idarecilere) de itaat edin."¹⁷⁵ (Nisâ 4/59) ve "Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır."¹⁷⁶ (Nisâ 4/69) ayetleri referans olarak gösterilebilir.

Peygambere İtaat Hususunda;

Kur'an'da peygamber; Allah'ın elçisi, müjdecisi, uyarıcı, insanlığı aydınlatan vb. gibi ifadelerle bizlere tanıtılmaktadır. "Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur." (Nisa, 4/80) ayetinde de görüleceği üzere peygambere itaatın şahsına, sünnet veya hadislerine itaat değil, tebliğ ettiği Allah'ın vahyine yani Allah'a itaat olduğu vurgulanmaktadır (Akdemir, 2013: 435-436).

---

¹⁷⁵ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Diyanet Vakfı Meali

¹⁷⁶ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Diyanet Vakfı Meali

Yöneticilere İtaat Hususunda;

İslâm dininin toplumun her kesiminde adaleti sağlamayı hedeflemesi, yöneticiler-yönetilenler arasında ilişkiye dair düzenlemeler getirilmesini gerekli kılmıştır. Bundan dolayı yöneticilere itaat, yönetilenlerin sorumluluk alanına giren önemli bir dinî görev sayılmıştır (Alper, 2001: 444).

Ana-Babaya İtaat Hususunda;

Kur'an-ı Kerim'de Allah'a ibadet emredildikten sonra, anne babaya ihsânda bulunmak emredilmiş, “öf” diyerek surat asmak dahi yasaklanmıştır. Bununla alakalı yüce Allah İsrâ sûresinin 23-24. ayetlerinde şöyle buyurmaktadır:

“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: «Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!» diyerek dua et.”¹⁷⁷ Lokman sûresinin 14-15. ayetinde ise “Biz insanoğluna, ana babasına güzelce itaat etmesini ve onlara her zaman iyi davranmasını emrettik. Fakat annenin yeri bambaşkadır. Çünkü annesi, nice sıkıntı ve meşakatlere katlanarak onu dokuz ay boyunca karnında taşıdı; bununla da kalmadı, tam iki yıl boyunca onu emzirdi ve gece gündüz demeden uykusunu, rahatlığını terk ederek onun bakımıyla ilgilendi. Öyleyse, ey insan; Bana ve ana babana şükret! Unutma ki, dönüşün banadır! Eğer annen veya baban, hükmüne kayıtsız şartsız itaat edileceğine dâir haklarında hiçbir bilgi ve belgeye sahip olmadığın birtakım putları, önderleri, efendileri ve sahte ilâhları mutlak itaat makâmına çıkararak bana eş ve ortak koşmanı sana emrederlerse, o

---

¹⁷⁷ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Diyanet Vakfı Meali

zaman onlara itaat etme! Fakat bu durumda bile, ana babanı terk etme; onlara bu dünyada yaşadıkları sürece iyilikle davran! Bununla birlikte, sırf ataların oldukları için onları kendine örnek ve önder kabul etme; aksine, bana yönelen ve yalnızca bana kulluk eden ilim ve ahlâk sahibi müminlerin yolunu izle! Ey insanlar! Hepiniz eninde sonunda ölecek ve hesap vermek üzere benim huzuruma geleceksiniz; işte o zaman, iyi kötü yaptığınız her şeyi gözünüzün önüne sereceğim!”¹⁷⁸ diyerek kendisine şükürden sonra ana babaya teşekkür etmenin önemini vurguladıktan sonra, Allah’a ortak koşması için evlatlarını zorlamaları durumunda dahi ana-babaya iyi davranılmasını öğütlemektedir. Buna paralel olarak hadislerde de Allah’ın rızasının anne-babanın rızasında olduğu zikredilerek onlara itaatın ehemmiyeti şu hadiste ifade edilmiştir: “Rabbin hoşnutluğu anne babanın hoşnutluğuna bağlıdır. Rabbin öfkesi ise, anne babanın öfkesine bağlıdır.”¹⁷⁹ Çalışmamız kapsamında taranan eserlerde yer alan ana-babaya saygı, hürmet ve gönüllerini hoş tutmayla alakalı şu örnekler verilebilir:

şal çoğ-... itser.. yapsar suvasar (y)örün (to)prağ toğısar bedizeser burkan (kõ)rkın suvça kigürser yıdın tütsügin tapınsar.. kimbag yapşursar ig ağırğlıg kişig satağsız tersiz içgü ot öntürüp emleser otasar ayag çiltegke tegimlig tınlıglarıg ayagsız tod tolı kılmasar ögüg kaçıg tapınsar udunsarlar ol edgü kılınç küçinte munta etüz kodup teñri yirinte toğarlar teñri meñisin meñileyürler “Bir kulübe (*şal* <Skr. *şala*) ve bir ... kursa, yapsa, sıvasa açık renkteki bir toprağı karsa, boyasa ve burkan heykelini suya soksa, güzel kokular ve tütsü ile tazim etse, (üstüne) altın varak (*kimbag* < Çin. *kiam-b’âk*) yapıştırırsa; hastalıklı dertli bir kimseyi, ücretsiz ve bedâva ilaç vererek tedâvi etse ve iyileştirse; hürmete lâıyk yaratıkları şerefsiz ve kötü etmese (ve nihâyet) anaya babaya hürmet etseler, (işte bütün) bu iyi ameller sâyesinde, burada

¹⁷⁸ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Mahmut Kısa Meali

¹⁷⁹ <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=179> (Hadislerle İslâm Cilt 4 Sayfa 179), Erişim tarihi 05.05.2021.

öldükten sonra tanrılar yerinde (*teñri yiri* = Skr. *devaloka*) doğarlar, tanrılar saâdetine ulaşırlar.” (BT IX 51.1-13)

ķamuğ peygamberlerğa selām ve tahiyyāt aytur, ķardaşlarını ululamaķ buyurur, ata ananı edğü tutuñ teyür, ķamuğ hayrātlargā yol körgüzür, sadaķa beriñ, māl zekatın beriñ teyür, ķāfirlik dīnin ķoduñ müsülmān boluñ teyür “(Cafer, peygamber hakkında bilgi verirken) tüm peygamberlere selam ve dualar söyler, kardeşleri yüceltmeyi emreder, anne ve babanızı hoş tutun der, sevap için yapılan tüm işler adına yol gösterir, sadaka verin, malınızın zekatını verin der, kafirlik dinini bırakıp müslüman olun, der.” (KE 233r/2-4)

uruğ ķarındaşını ağırlañ, ata ananı edğü tutuñ, Mevlī ta’ālağa tā’at ķılıñ “-Peygamberin görevlendirdiği kişiye Muhammedi sorduklarında -Kardeşlerinizi ağırlayın, anne ve babanızı hoş tutun, Tanrı’ya itaat edin -tavsiyelerinde bulunduğunu söylemekteydi-.” (KE 203v/14-15).

Yukarıda bahsedildiği üzere itaat kavramı sadece ana-babaya olmayıp Allah’a, Allah’ın resulüne ve yöneticilere olmak üzere Nisâ sûresinde 3 kategoriye ayrılmıştı. Yazılı Türk tarihinin başlangıcı sayılan Orhun Yazıtlarını incelediğimizde de “yöneticiye itaat” unsurunun önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Yazıtlarda; kağan, halkına, yöneticilerine itaatsizlik eden toplulukların yok olup gittiğinden bahsedilmekte; itaat altındakilere, kağanlarına itaat etmeleri yönünde öğütler verilmektedir.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Orhun Yazıtlarında itaat kavramını alt-alanlar ve bu alt-alanlar içerisinde yer alan diğer ögeler de şunlardır: **emretmek**: *yarlıka-*; *itaat ettirmek*, *itaatli kılmak*: *içger-*, *baz kıl-*, *sökür-*, *yüküntür-*; **itaatsiz**: *yagi*, *tüzsüz itaatsizlik etmek*: *yagi bol-*, *yazın-*, *yañıl-*; **itaat ettirmek**: *kulad-*, *küñed-*; *itaat etmek*: *kör-*, *içik-*, *yükün-*, *iş küç bir-*; **itaat eden**: *körüğme*, *içikigme*, *baz (baz kagan)*, *tüz* (Çetin, 2009: 831). Ayrıca itaat kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, 2009.

Kulluk vazifesi sayılan namazın her rek’atında tekrarlanan ve kişinin Rabbine en fazla boyun eğdiği an olan secde olgusu ise sözlükte “eğilmek, boyun eğmek, tevazu ile alını yere koymak” anlamına gelmekte olup fıkıh terimi olarak “namazda alın, burun el ayaları, dizler ve ayak parmakları zemine değecek biçimde yere kapanmayı” mahiyetinde barındırmaktadır (Dalgın, 2009: 271). Çakır’ın (2007: 2) tazinde ifade ettiğine göre; “Kişi, ister Allah (c.c.)’in huzurunda yere kapansın, isterse bir başkasının; bu hâl, mutlak bir boyun eğmeyi ve kesin bir bağlılığı ifade eder. Öyle ki, secde eden, kim için ve kimin karşısında başını yere koyuyorsa, o makâma karşı hudutsuz bir saygı ve nihâyetsiz bir muhabbet besliyor demektir. Bu saygı ve tazim, ister korkudan kaynaklansın isterse de derin bir hayranlık duygusundan, durum değişmez. Bir makâmı veya şahsı göklere çıkarıp yüceltmenin secdeden daha ileri ve daha aşırı bir biçimi düşünülemez.” Bu nedenle secde hali saygı göstermenin en yüce tezâhür biçimi olup; secde eden -saygı gösteren- kimsenin zaafını, tevazusunu, teslimiyetini ve boyun eğmesini, seviyesinin alçaklığını; secde edilen -saygı gösterilen- kişinin de gücünü, şerefini, seviyesinin yahut makam/mevkiisinin yüceliğini, hükmünün diğeri üzerinde geçerliliğini ve ona olan hâkimiyetini ifade etmektedir. Çalışmamızda yer alan, itaat ve secdenin göstergesi olan ifadeler şunlardır:

alçağ bol- ‘saygılı olmak, itaatkâr olmak’

Kar. *alçağ bol-* ‘saygılı olmak, itaatkâr olmak’ TİEM73 134v/8

toğışunlar olarnıñ birle alçağ bolmasun bulğak bolsün dîn kamuğı tañrıka “Din topluluğu Tanrıya saygı göstermezse, fitne çıkarırsa onlarla savaşın.” (TİEM73 134v/8-9)

Har. *alçağ bol-* ‘saygılı olmak, hürmet göstermek’ HKT 516a/5; **(2)** ‘itaat etmek’ HKT 525a/4; *alçağ bol-* HKT 325a/4

bu kün alınmas sizlerdin yuluğ tağı anlardın kim küfr ketürdiler. Sıgıngu yiriniz ot, sezā sizge. Tağı neme yawuz yanış! Vaqt bolmadu mu anlarğa kim bittiler kim alçağ bolsa köñülleri, Tağrınıñ zikriñe tağı ol nirse kim indi hağdın? Tağı bolmasalar anlar menizlig kim birildiler kitābnı, aşnudın. Uzun boldı anlar üze oruğ, ıatıg boldı köñülleri. Tağı üküş anlardın, buyruğdın ııkğanlar “Bugün artık ne sizden, ne de inkâr edenlerden bir fidiye alınır. Barınağınız ateştir. Size yaraşan odur. Orası gidilecek ne kötü yerdir! İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaşanlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir.” (HKT 516a/3-9)

alçaqlık kıl- ‘uysal olmak, itaatkâr davranmak’

Har. *alçaqlıg kıl-* ‘uysal olmak, itaatkâr davranmak’ HKT 317a/9, 403a/6; ME 6/2, 173/8, 183/7; *alçaqlıg kıl-* NF 16/13, 248/8; ME 161/2

yörüdi yılan / boyun südi aña, alçaqlıg kıldı “Yılan yürüdü, ona itaat etti, uysal davrandı.” (ME 161/2)

anıttır¹⁸¹ ‘birini saygı için eğdirtmek’ (Clauson ED 182a)

Uyg. *anıttır* ‘birini saygı için eğdirtmek’ TT III 78

tolp sansarıg siziñe anıttırtıñız “Bütün Sansarları saygı duruşu için eğdirdik.” (TT III 78)

ayağuluk eñitgülük bol- ‘saygıyla eğilmek’

Uyg. *ayağuluk eñitgülük bol-* ‘saygıyla eğilmek’ Suv VI 0352-0353

çoğı yalını ıaşınçıg kamağka bir yanlıg ayağuluk eñitgülük bolur “Herkes aynı şekilde saygı gösterir.” (Suv VI 0351-0353)

---

¹⁸¹ bkz. *eñit-*.

ayayu yükün- ‘saygıyla eğilmek’

Uyg. *ayayu yükün-* ‘saygıyla eğilmek’ BT XIII 1.44, 26.13

[ars]lan hanının kögüzinte : ançulayu oğ [ho]rmuzta vçırınta adrumış kögüzlüg billigke : ayayu yükünürm(e)n “Arslan hanının göğsünde ve aynı şekilde de Indra’nın mücevherine, ayrılmış göğse ve böylesi bir baldıra, saygıyla eğilirim.” (BT XIII 1.41-44)

ayayu ağırılayu yükün- ‘saygı göstererek secde etmek’

Uyg. *ayayu ağ(ı)rlayu yükün-* ‘saygı göstererek secde etmek’ BT IX 2.61

tağı yime bar ikidin sıñar ülüşdin kutrulmuş atlıg boşgutsuz tözün tınlıg kim alku nızvanılarağ arıtı alkmış alku dyan samarlar öze erk türk (bo)lmış bu erür... toğuzunç boşgutsuz arhant dıntar bu muntağ türlüg tözünlerin tıkmış teg tolu bursong kuvrağ erdni (titirler)... kim hormuzta teñri(te) ulatu uluğ küçlüg teñri(ler) kirit atlıg dıdımlıg başları öze yinçürü töpün yükünmiş tözün bursong kuvrağ kutıña men kirtülüg upası (bo)z bay tirek yidleg birle (i)lgimizni kavışurup töpümin (yir)ke tegürüp ayayu ağırılayu (yinçürü) (y)ükünür men “Ve yine ‘her iki taraftaki kısmı sâyesinde kurtulmuş’ adlı ‘öğrenmeyen’ bir asıl yaratık vardır bu, bütün ihtirasları (*nızvanı* = Skr. *kleşa*) tamâmiyle yok etmiş, bütün istiğraklara (*dyan, samar* <Skr. *dhyana, samadhi* > b. Sgd. *s’m’r*) hâkim olmuştur. Bu, dokuzuncu öğrenmeyen velî-rahiptir. İşte bunlar bunca çeşitli asıllardan teşekkül eden cemaat cevheri (*bursong kuvrağ erdni* = *samgha-ratna*) ... Tanrı Hormuzta (= Skr. İndra) ve öteki büyük güçlü tanrılar, Kirîta denen taçlarla süslü başları ile önünde eğildikleri asıl cemaat cevheri huzurunda (*kut*) ben gerçek mümin (*upası* <Skr. *upasaka*) Boz Bay Tirek, Yidleg ile ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz. (BT IX 2.43-61)

bakım- ‘itaat etmek, bağımlı duruma gelmek’

Çağ. bakın- ‘itaat etmek, bağımlı duruma gelmek’ ŞT 75b/11

Yağma aña arka berip Oğuz Hāngā bakınmadı “Yağma buna güvenip Oğuz Han’a itaat etmedi.” (ŞT 75b/10-11)

baş eg- ‘itaat etmek, boyun eğmek, saygı göstermek’

Kar. baş eg- ‘itaat etmek, boyun eğmek, saygı göstermek’ KB 5523

negü tir eşidgil böke yawğusı

bayusa baş egmez budun yuwğası

“Böke yawğusu ne der, dinle; en zayıf insan bile zenginleşirse itaat etmez.” (KB 5523)

baş kodı kemiş- ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Kar. baş kodı kemiş- ‘boyun eğmek, itaat etmek’ TİEM73 252r/1

baş kodı kemşüp tetrü bakmadılar idileriñe yalwarmadılar “Yine Rabbine boyun eğmediler, yalvarıp tazarru ile niyazda bulunmadılar.” (TİEM73 252r/1)

baş koy- ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Çağ. baş koy- ‘boyun eğmek, itaat etmek’ BV 56/3; FK 277/3, 278/1, 331/6 vd.; GT 179/13; ŞHD 3a/10, 107b/1, 157a/3; BD 12/2; MÜN M796b/18

Sücūd vaktide mihrāb bolmasun hergiz

Ki baş koyarda uşal igme kaç kirek bolsa

“Secde etme vaktinde asla mihrap sevgilinin kaşları olmasın ki boyun eğdiğim anda gerekse bile kaşını eğme.” (BD 12/3)

baş(ları) öze yinçürü töpü(n) yükün- ‘başlarını secdeye götürerek saygı göstermek’

Uyg. başları öze yinçürü töpün yükün- ‘başlarını secdeye götürerek saygı göstermek’

BT IX 2.54-55

taķı yime bar ikidin sınar ¼l¼şdin ¼utrulmuş atlığ boşęutsuz töz¼n tınlığ kim alķu nızvanılarağ artı alķmış alķu dyan samarlar öze erk türk (bo)lmış bu erür... toķuzunç boşęutsuz arhant dıntar bu muntağ türlüğ töz¼nlerin tıķmış teg tolu bursong ¼uvraę erdni (titirler)... kim hormuzta teņri(te) ulatu uluğ küçlüğ teņri(ler) kirit atlığ dıdımlığ başları öze yinçür¼ töp¼n yük¼nmiş töz¼n bursong ¼uvraę ¼utuņa men kirt¼lüę upası (bo)z bay tirek yidleg birle (i)lgimizni ¼avışurup töp¼min (yir)ke tegür¼p ayayu ağırlayu (yinçür¼) (y)ük¼nür men “Ve yine ‘her iki taraftaki kısmı sâyesinde kurtulmuş’ adlı ‘öğrenmeyen’ bir asıl yaratık vardır bu, bütün ihtirasları (nızvanı = Skr. kleşa) tamâmiyle yok etmiş, bütün istiğraklara (dyan, samar <Skr. dhyana, samadhi> b. Sgd. s’m’r) hâkim olmuştur. Bu, dokuzuncu öğrenmeyen velî-rahiptir. İşte bunlar bunca çeşitli asıllardan teşekk¼l eden cemaat cevheri (bursong ¼uvraę erdni = samgha-ratna) ... Tanrı Hormuzta (= Skr. İndra) ve öteki büyük güçlü tanrılar, Kirîņa denen taçlarla süsl¼ başları ile önünde eğildikleri asıl cemaat cevheri huzurunda (kut) ben gerçek mümin (upası <Skr. upasaka) Boz Bay Tirek, Yidleg ile ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz. (BT IX 2.43-61)

boy ber- ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Har. *boy b¼r-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ NF 48/4, 82/14, 111/17 vd.; ME 167/4

ve eğer musulmân bolmasanız bizke boy b¼rip yıllık mâl b¼riņler! “Ve eğer Müsl¼man olmazsanız bize itaat ederek yıllık vergi vereceksiniz!” (NF 82/14)

boy s¼r- ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Har. *boy s¼r-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ ME 190/5

unamadı anıņ üze, boy s¼rmedi aņa “Ona inanmadı, ona itaat etmedi.” (ME 190/5)

boyun ber- ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Kar. *boyun ber-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ KB 681, 1431, 2070 vd.; TİEM73 14r/4, 54a/2, 241r/1 vd.; AKT 3a/2, 29b/14, 37b/2 vd.; *boyun bër-* Rylands 20/41b1, 26/12a2, 28/64b2 vd.; AKT 137b/11

tilin sözlese söz şekerde süçig

boyun birdi beg kul uluğ ya kiçig

“Ağzından çıkan sözler şekerden daha tatlı olsun; böylece bey kul, büyük küçük hepsi sana boyun eğer.” (KB 2070)

Har. *boy(u)n bër-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ NF 91/2, 94/12, 250/4 vd.; ME 123/2 *yaraşıklık kılışdı anıñ birle, boyun bërdi aña anıñ buyruğıña.* “Onunla uzlaştırdı, ona ve onun emrine itaat etti.” (ME 123/2)

boyun(ı/in) eg- ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Kar. *boyun(ı/in) eg-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ KB 450, 678, 1037 vd.

sewigli sewinçin anı ögdiler

yağıları eştip boyun egdiler

“Sevenler sevinçle onu övdüler; düşmanları bunu duyarak boyun eğdiler.” (KB 450)

Har. *boyun(ı/in) eg-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ KE 81r/15

ya‘ni sen meniñ kulum-sen, māl bërıp satkun aldım yana maña boyun mu egmes-sen

“Yani sen benim kölemsin, mal verip (karşılığında) seni satın aldım, yine bana itaat mi etmiyorsun?” (KE 81r/14-15)

boyun su-/boyun sü- ‘itaat etmek, boyun eğmek, teslim olmak’

Kar. *boyun su-/boyun sü-* ‘itaat etmek, boyun eğmek, teslim olmak’ DankKelly II 279; Rylands 26/48b1, 33/24b1, 36/60a2 vd.; TİEM73 15v/4, 259r/5, 276v/2; Rylands 26/37b3, 26/48b3, 37/17a2; *boyun sür-* TİEM73 374v/3

ançada kim aydı añar idisi boyun sügil “Rabbi bir vakit ona: ‘İtaat et!’, dedi.” (TİEM73 15v/4)

Har. *boyun sü-* ‘itaat etmek, boyun eğmek’ HKT 58b/1, 86a/7, 407b/5 vd.; ME 161/2, 203/8, 214/3 vd.

boyun südi Tañrıǵa, alçaǵlık kıldı Tañrıǵa “Tanrıya itaat edip uysallık gösterdi.” (ME 6/2)

Çağ. *boyun su-* ‘itaat etmek, boyun eğmek’ GT 82/8

yigit halāyıǵnı kördi kim ölümge havfdın boyun sunup tururlar “Yiğit, korkudan ölüme boyun eğen herkesi gördü.” (GT 82/8)

boyun sun- ‘itaat etmek, boyun eğmek’

Kar. *boyun sun-* ‘itaat edilmek, sözü dinlenmek’ Rylands 26/36b1, 35/32b2; AKT 93b/2, 108a/11

ıdmadımız yalavaçdın meger boyun sunmağ için. “Peygamberden başka itaat edilmek için (kimse) göndermedik.” (Rylands 26/36b1)

Har. *boy(u)n sun-* ‘itaat etmek, boyun eğmek’ NF 197/6, 273/16; KE 9r/9, 21v/10, 29r/4 vd.; *boyun sün-* KE 6v/3, 6v/5, 47v/11 vd. (2) ‘itaat edilmek, sözü dinlenmek’ HKT 566a/7

Zeliha aydı: sen meniñ kulumsen, maña ne için boyun sunmazsen? “Zeliha: Sen benim kölemsin, bana neden itaat etmiyorsun, diye sordu.” (KE 80r/18)

Çağ. *boyun sun-* ‘itaat etmek, boyun eğmek’ MK 27a/10; ŞHD 82a/1; FK 64/7, 175/6, 529/4; GT 131/8

Min kim ulü’l-emr-i Haqım vâcib turur tâ‘at maña

Her kim ki boyun sunmağay ol Tiñridin bolur yırağ

“Ben, emir sahibi Allah olduğumdan bana itaat etmeniz vaciptir, her kim itaat etmezse Tanrıdan uzaklaşır.” (ŞHD 82a/1)

boyun sümek(ni) kemiş- ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Har. *boyun sümekni kemiş-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ HKT 266a/2-3

taķı kemiştiler Tanrı tapa, ol kün, boyun sümekni. Taķı azdı anlardın, ol nirsedin kim çatar irdiler “O gün Tanrıya taparak itaat ettiler. (Söz) uyduranların sayıları azdı.” (HKT 266a/2-3)

egil- ‘boyun eğmek, saygı göstermek’ (Clason ED 106b; Nadalyayev vd. DTS 165b-166a; Radloff OSTN I 701)¹⁸²

Orh. *égil-* ‘boyun eğmek’ Alt_{YAZ} 281

üd (a)çuk ç(i)nı uķ (è)g(i)l “Zaman, apaçık (tek başına) bir hakikat. Kulak ver ve boyun eğ.” (Alt_{YAZ} 281)

Kar. *egil-* ‘boyun eğmek, saygı göstermek (ayrıca eğilmek, bükülmek)’¹⁸³ KB 4992

bu sözke egildim birür men boyun

ziyaret kılayın aņar men bu kün

“Bu söz karşısında itaat ederek saygı gösteriyorum; ben bugün onu ziyâret ederim.” (KB 4992)

Har. Kelime bu dönemde ‘eğilmek, bükülmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *egil-* KE 75v/16; ME 99/2; HKT 8b/4; *égil-* MM 129/4; *ekil-* İML 106

ekki kıat bol- ‘önünde saygıyla eğilmek, secde etmek’

Kar. *ékki kıat bol-* ‘önünde saygıyla eğilmek, secde etmek’ TİEM73 87v/2

anlar kim adaķın tutarlar namāznı bérürler zekātnı anlar ékki kıat bolup turuğlı “Onlar ki Allah’ın emirlerine secde ederler, namazı kılar, zekatı verirler.” (TİEM73 87v/2)

eņit- yükün- ‘eğilmek secde etmek’

Uyg. *eņit- yükün-* ‘eğilmek secde etmek’ BT IX 38.37-38; BT XXV 1084

¹⁸² Kelime, Malov PDP 363a ve Erdal OTWF 658’de de geçmekte olup ‘eğilmek, bükülmek’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

¹⁸³ Fiil, bu dönemde Rylands 34/7a1; AH 233; DankKelly II 261 gibi referanslarda da geçmesine rağmen ‘boyun eğmek, saygı göstermek’ anlamı taşınmamaktadır.

yir suvdağı tınlıglar.. ezrua teñri teg bilge biliglig bolsarlar alķu olar munuñ adaķında *eñitgeli yüküngeli tegim erürler ol savağ işidip şanki çkrvirt ilig yiti erdnisi kamağ çmbudvip uluštaķı iligler begler birle ayağķa tegimlig maytrı bodisvtağ baķşı tutar* “Dünyadaki yaratıklar tanrı Ezrua gibi hikmetli (*bilge bilig* = Skr. *prajana*) olsalar, bunların hepsi bunun ayaklarına kapanmaya (ve önünde) eğilmeye lâıyk olurlar! Bu (sözleri) işitince dünya hükümdarı Şankha yedi cevheri ve bütün dünyadaki hükümdar ve beyler ile birlikte, hürmete lâıyk Maytrı bodhisattva’yı üstat telâkki eder.” (BT IX 38.33-43)

fermān tut- (Ar.+T.) ‘(emre) boyun eğmek’

Kar. *fermān tut-* ‘(emre) boyun eğmek’ TİEM73 201v/7, 239r/3, 271r/5 vd.; Rylands 30/72a/1; *farmān tut-* AKT 56b/8, 56b/9

körmesler mü kuşlarķa fermān tutuğlı kök kalıķı içinde. tutmas olarnı meger tañrı. bütünlükün anıñ içinde belgüler ol ol bodunķa kim kertgünürler “Göğün boşluğunda Allah’ın emrine boyun eğerek uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları orada Allah’tan başkası tutamaz. Kuşkusuz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.” (TİEM73 201v/7-8)

huşū‘ kııl- (Ar.+T.) ‘derin bir saygı ile boyun eğmek’

Har. *huşū‘ kııl-* ‘derin bir saygı ile boyun eğmek’ HKT 74a/7

taķı haķıķat üze kitāb eyelerindin kim irseyi bar kim biter Tañrığā taķı ol nirsege kim indürüldi siziñ tapa taķı ol nirsege kim indürüldi anlar tapa, huşū‘ kıılğanlar Tañrıķa. “Ayrıca Tanrıya inanan, doğruluk üzerine kitap sahiplerinden kimseler vardır ki sizin taptığımız ve onların Tanrıya taparak derin bir saygıyla boyun eğdiği, o kişiye indirildi.” (HKT 74a/5-7)

huzū‘ kııl- (Ar.+T.) ‘boyun eğmek, teslim olmak’

Har. *huzū‘ kııl-* ‘boyun eğmek, teslim olmak’ HKT 332b/6

taķı tuttuķ anlarnı ķın birle, huzū‘ kııladılar İdilerine taķı zārılık kıılaslar “Onlara işkence yaptık, Tanrılarına teslimiyet göstermediler ve yalvarıp yakarmadılar.” (HKT 332b/5-6)

manu yükünü tegin- ‘inanıp saygı ve hürmetle eğilmek’

Uyg. *manu yükünü tegin-* ‘inanıp saygı ve hürmetle eğilmek’ BT XXV 0263, 0265, 0267 vd.

manu yükünü teginürbiz: burhan [er]dini ķutıña uzatı meñün turdaçı alķu ķamağ nomlarda arığ süzök tözi üze: alķuta yeg sudurlar ertinü uz tarķardaçı üçün etözdeki: tildeki köñüldeki iglerig “Buddha’ın yüce ruhuna inanıp (önünde) saygıyla eğiliriz: Sonsuza kadar yaşayacak bütün öğretilerin arı duru özü ile hepsinden iyi sudurların, vücuttaki, dildeki ve gönüldeki hastalıkları son derece iyi bir şekilde dağıtması için.” (BT XXV 460-464)

içker- ‘boyun eğmek’

Uyg. *içker-* ‘boyun eğmek’ BT IX 65.20

(tevlig) kürlüg erserler telim öküş yazuķlarına ķorķunçsuz aymançsız erserler ķşanti ķılı içkermedük erserler olar ol oğurda açığı emgekke tegmiş erserler.. yime ilkideki yavaz öğretiglerine inçe saķınç saķınurlar.. “Hilekâr iseler, pek çok günahları yüzünden korkmaz, çekinmez iseler, af dileyip boyun eğmedi iseler, bunlar bu sebepten acı ızdırâba dūçar olmuş iseler, yine eski zamanlardaki kötü işleri ve davranışları dolayısıyla şöyle düşünürler (BT IX 65.17-24)

ımtisāl kııl- (Ar.+T.) ‘itaat etmek, emre boyun eğmek’

Har. *ımtisāl kııl-* ‘itaat etmek, emre boyun eğmek’ NF 281/13

munça edgölük saña kıldım sen benim fermānımka imtisāl kılmadıñ yığğanımdın yığılmadıñ “Sana bunca iyilikte bulundum sen benim emrime boyun eğmedin menettiğim şeylerden kendini alıkoymadın.” (NF 281/13)

inķiyād kıl- (Ar.+T.) ‘tabi olmak, boyun eğmek’

Har. *inķiyād kıl-* ‘tabi olmak, boyun eğmek’ HKT 111a/8; NF 94/12, 174/10, 404/16
‘Arablarnıñ ba‘zıları Abū Bekrke inķiyād kılmadılar. Aydılar: Namāz kılurbiz velikin zekāt bérmez[-miz] tédiler erse, inķiyād boyun bérme bolur “Bazı Araplar Abū Bekr’e tabi olmadılar. Biz namaz kılarız, zekāt vermeyiz dediler, tabi olma itaatle olur.” (NF 94/11-13)

iş küç ber- ‘hizmet etmek yoluyla itaat etmek’

Orh. *iş küç bér-* ‘hizmet etmek yoluyla itaat etmek’ KT B, KT D 8, 9, 10 vd.; T 52; O 5, 10, 11 vd.; Ta B 4; ŞU D 5
elig yıl işig küçüg bérmişler. “Elli yıl işi gücü vermişler (hizmet etmişler)” (KT D 8)

itā‘āt kıl- (Ar.+T.) ‘itaat etmek, boyun eğmek’

Çağ. *itā‘āt kıl-* ‘itaat etmek, boyun eğmek’ TEH T712a/14; TMA A731b/17; MÜN M786b/16

ve şışedin bir öy bar irdi kim anda itā‘āt kıılır irdi ve ol öyge kirip ‘asāsığa tayanıp ‘ālemdin ötti “ ve sırcadan bir ev vardı, orada itaat ederdi ve o eve girdiği vakit asâsına yaslanmış bir biçimde öldü.” (TEH T712a/14)

ķapug(da) asun- ‘kapıda bulunmak, birinin emrine hazır olmak’

Kar. *ķapugda asun-* ‘kapıda bulunmak, birinin emrine hazır olmak’ KB 595

tapın öz oğurluğ bağırsaqlıķın

ķapugda asunğıl maña bol yaķın

“Sen uğurlu bir sadâketle bana hizmet et; daima kapımda bulunarak bana yakın ol.”

(KB 595)

ķotġılık kıl- ‘secde etmek’

Kar. *ķotġılık kıl-* ‘secde etmek’ TİEM73 7r/9 (2) ‘boyun eğmek, tevazu sahibi olmak, alçak gönüllü olmak’ *ķutķılık kıl-* TİEM73 246v/8, 306r/7, 351v/6

ay yalavaķ ķunçuyaları ermes siler bireġü teg ķunçuyıldın eger saķnuķluk ķılsalar ķutķılık ķılmaķ söz birle tama‘ ķılur ol kim anıġ köġli içinde ig turur ya‘nī zinā aytıġlar belġülüg sözni “Ey peygamber hanımları! Kendinizi kötülüklerden korumanız şartıyla, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin, sonra kalbi çürük olan umuda kapılır, sizden beklendiġi şekilde konuşun.” (TİEM73 306r/6-8)

ķut ķolu yükün- ‘kut isteyerek secde etmek’

Uyg. *ķut ķolu yükün-* ‘kut isteyerek secde etmek’ Huast 188

yétinç y(e)me söde b(e)rü éki aġuluġ yol başıġa tamu kap(ı)ġıġa azġuruġlı yolķa kim teser, bir igid nomuġ törög tutuġma, ekinti y(e)me yekke t(e)ġri tepen yükünç yükünügme, söde b(e)rü t(e)ġrim kertü t(e)ġrig arıġ nomuġ bilmetin uķmatın, burhanlar arıġ dendarlar nomlasar kertkünmed(i)n t(e)rtrü yene ig(i)deyü tenriçi men nomçı men t(e)gmeke artızıp anıġ savın alıp neçe yaġ(ı)lu baķaķ baķad(i)m(i)z erser, neçe yaġ(ı)lu yüküntümüz erser neçe yaġ(ı)lu puşı ber(i)m(i)z erser, y(e)me buyan bütteg ķılur biz tep yaġ(ı)lu neçe anıġ ķılınç ķılt(ı)m(i)z erser, y(e)me yekke içgekke t(e)ġri tepen tınl(ı)ġ(ı)ġ tural(ı)ġ(ı)ġ ölürüp yüküntümüz erser, y(e)me burhan tepen igid nomķa uduntumuz tap(ı)nt(ı)m(i)z erser, ķut ķolu yüküntümüz erser, t(e)ġrike yazınıp yekke tapınt(ı)mız erser, t(e)ġrim amtı ökünür biz yazoķda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza “Yedinci olarak eskiden beri iki zehirli yol başına cehennem kapısına, saptıran yola (nasıl girilir?) diye kim söylese, birinci olarak yalan öğretiyi

savunmak, ikinci olarak şeytana tanrı diyerek secde etmek, tanrım gerçek tanrıyı, temiz öğretiyi bilmeden, anlamadan temiz rahipler öğretseler, onlara inanmadan aksine yalan söyleyerek “tanrıya hizmet edenim, vaizim” diyenlere aldanıp onların sözüyle ne kadar yanılıp secde ettiysek, ne kadar yanılıp sadaka verdiysek, yine sevap işliyoruz diye yanılıp ne kadar kötü davranış kıldıysak, yine şeytana, iblise tanrı diyerek canlıları, mahlukları öldürüp secde ettiysek, Buddha diyerek yalan öğretiye saygı gösterip taptıysak, kut isteyerek secde ettiysek, tanrıya (karşı) günah işleyip, şeytana taptıysak, tanrım, şimdi pişman oluruz.” (Huast 162-193)

kut kolunu yükün- ‘kutluluk dileyerek saygıyla eğilmek’

Uyg. *kut kolunu yükün-* ‘kutluluk dileyerek saygıyla eğilmek’ BT XXV 1474

kut kolunu : yükünürbiz [hwa çeçeklig kün t(e)ñri] atl(ı)ğ t(e)ñri burh[an kutıña
“Çiçekli Güneş Tanrısı adlı, saygıdeğer Buddha’nın kutu önünde, kutluluk dileyerek saygıyla eğiliriz.” (BT XXV 1474-1475)

munḳād bol- (Ar.+T.) ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Har. *munḳād bol-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ NF 366/9, 366/11

men butperest tururmen. Sizler benim butumka secde kılıñ andın soñ men sizke munḳād bolayın “Ben putperestim. Sizler benim putuma secde edin, ondan sonra ben de size itaat edeyim.” (NF 366/11)

Çağ. *münḳād bol-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ TEH T705b/20

Ekser Benî İsrâyl aña münḳād boldılar. Mūsî ‘aleyhi’s-selām hükmi kıldı kim miñdin bir zekât Tiñri ta‘ālā hükmi bile birgil “Ekser Benî İsrâyl ona itaat ettiler. Mûsâ (a.s.) şöyle buyurdu: Benden bir zekât Tanrının emriyle ver.” (TEH T705b/20)

mutî‘ bol- (Ar.+T.) ‘itaat etmek, boyun eğmek’

Kar. *mutî‘ bol-* ‘itaat etmek, boyun eğmek’ KB 5946; *mutî‘ bol-* AKT 78a/9, 82a/6, 93a/2 vd.

budun ma mutî‘ bolsa kılkı köni

anın ötrü begler yarutur küni

“Halk da mutî ve dürüst insanlardan mürekkep olursa; beyler bu sayede saadete kavuşurlar.” (KB 5946)

Har. *mutî‘ bol-* ‘itaat etmek, boyun eğmek’ NF 45/4, 215/2, 288/16 vd.; KE 149r/14, 152v/12, 176v/5

Yâ Mûsâ kim kim atasına taķı anasına edgülık kılsa taķı anlarını hoşnüd kılsa taķı benim fermânımğa mutî‘ bolsa maņa ‘āsîlık kılmasa “Ey Mûsâ kim babasına ve annesine iyilik ederse onları memnun ederse ve benim emrime itaat ederse bana isyan etmezse.” (NF 288/15-16)

Çağ. *mutî‘ bol-* ‘itaat etmek, boyun eğmek’ GT 28/3, 199/10; FK 96/11; MÜN M791a/14; *mutî‘ ol-* GT 1/3, 199/13; BV 707/2; FK 306/3; MÜN M792a/9; ŞHD 169b/4

ferişte-hüy bolur ér gıdānı kim kılsa

eger behîme-sıfat yeyür érse boldı cemād

kimünj murādını bërseñ saña mutî‘ olur

meger bu nefis kim artar hilāfı bulsa murād

“Kimi beslersen beslediğin kişi melek huylu olur, eger hayvan sıfatlı gibi yiyorsa put gibi olur; kimin dileğini yerine getirirsen sana boyun eğer, oysaki bu nefis isteğine ulaşırsa uyuşmazlığı artar.” (GT 199/11-13)

oñ kıl- ‘emre uymak, itaat etmek’

Kar. *oñ kıl-* ‘emre uymak, itaat etmek’ TİEM73 271r/5

fermān tutmañlar üsde keçügliler fermānını anlar kim artaķlık kıllurlar yer içinde oñ kıllmaslar “Ölçüyü aşıp, aşırı gidenlerin emrine itaat etmeyin. Ki onlar, yeryüzünde

fesad çıkarırlar ve (gerek kendilerini, gerekse çevrelerinde bulunanları) ıslâh etmezler.” (TİEM73 271r/5)

ösey- ‘secde etmek, önünde eğilmek’

Kar. *ösey-* ‘secde etmek, önünde eğilmek’ TİEM73 419v/8

kararıp közleri kelgey anlarğa hõrluq çınoq ündeyür erdiler secde kılmakça anlar ösey erdiler “(O gün kâfirlerin, pişmanlıktan) gözleri öne düşmüş bir hâlde, kendilerini bir zillet kaplar. Hâlbuki onlar (dünyada) sıhhatli kimseler iken, (okunan ezanlarla) secde etmeye çağrılmışlardı (da güçleri yeterken yapmamışlardı).” (TİEM73 419v/7-8)

rām bol- (Far.+T.) ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Çağ. *rām bol-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ GT 178/7; BD 377/1

Hergiz mañga rām bolmas ol gül-fāmım

Belkim tanımas atım zihī bed-nāmım

“O gül renklim hiçbir zaman bana boyun eğmez, kötü şöhretimden dolayı belki güzel adımlı dahi bilmez.” (BD 377/1)

rām et- (Far.+T.) ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Çağ. *rām et-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ BV 57/1

Ol perī köñlüm kuşın sayd itti zülfin dām itip

Yüzi birle hālī su vü dānesidın rām itip

“O peri, kahküllerine tuzak kurup, yüzündeki beni su ve tanesine boyun eğip gönül kuşumu avladı.” (BV 57/1)

rām kı1- (Far.+T.) ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Çağ. *rām kı1-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ BD 129/55

Nefs-i tevsenni rām kııl özüne

Qādir ol her ni söz diseñ sözüne

“Dik başlı nefisini kendine boyun eğdir, sözüne her ne söz eklersen değerli ol.” (BD 129/55)

rükū‘ (secde) kııl- (Ar.+T.) ‘saygı ile eğilip secdeye kapanmak’

Kar. *rükū‘ (secde) kııl-* ‘secde etmek’ Rylands 34/56a1, 37/48b2; TİEM73 244v/2;

rukū‘ (secde) kııl- TİEM73 150v/8

ança orun ett(i)i miz İbrāhīmka ew orunni kim ortak katmağıl maña kim erseni arıg tutğıl ewümni tavāf kıılığlılarğa turuğlılarğa rükū‘ secde kıılığlılarğa “Hani bir vakit biz İbrahim’e, mukaddes evin yerini göstermiş ve ona demiştik ki: “Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve benim mabedimi, onu tavaf edecek olanlar, namaz kılanlar, saygı ile eğilip secdeye kapananlar için temiz tut.” (TİEM73 244v/1-2)

Har. *rükū‘ kııl-* ‘secde etmek’ HKT 7a/4, 322a/4

taķı kıılıñ namāznı taķı birinñ zekātını. Taķı rükū‘ kıılıñ, namāz kıılıñ, namāz kıılğanlar birle “Ve namazınızı kılıp zekâtınızı verin. Secde edin, namaz kılanlarla namaz kılın.” (HKT 7a/3-4)

sācid bol- (Ar.+T.) ‘secde etmek’

Kar. *sācid bol-* ‘secde etmek’ KE 9r/1

siz hādım boluñ, mescūd bolsun sizler sācid boluñ Ādemge secde kıılıñ “Siz hizmetkâr olun, secde edilen olun secde edin Ādem’e secde edin.” (KE 9r/1)

secde(ge) bar- (Ar.+T.) ‘saygı göstermek, secde etmek’

Kar. *secdege bar-* ‘saygı göstermek, secde etmek’ AKT 102a/7-8

mu’minler secdege barurlar. Rasūl ‘a. aytdı. Mu’minlerinñ puştı yumşaq bolur, mūm kibi, secde kıılurlar; taķı kāfırlarınñ puştı katıg bolur taş kibi “Müminler secde ederler.

Peygamber a.s. şöyle buyurdu: Müminlerin arkası secde ettikleri için mum gibi yumuşak olur; kâfirlerin arkası ise taş gibi sert olur.” (AKT 102a/7-9)

Har. *secdege bar-* ‘saygı göstermek, secde etmek’ KE 121r/6, 136r/6, 145r/5-6

Mūsī korḳtı secdege bardı aydı: İdiyā meni bu korḳuḡdın kutḡarḡıl, bu tilekdin peşīmān boldum “Mûsâ korktu ve secde etti (Tanrıya saygı gösterisinde bulundu).

Şöyle dedi: Ey Tanrım beni bu korkudan kurtar, bu dilekten pişman oldum.” (KE 121r/6-7)

Çağ. *secdege bar-* ‘saygı göstermek, secde etmek’ HAK 71

andın secdege bardılar érđi “Oradan secdeye vardılar (secde ettiler).” (HAK 71)

secde kııl- (Ar.+T.) ‘secde etmek, ibadet etmek’

Kar. *secde kııl-* ‘secde etmek, ibadet etmek’ TİEM73 42r/9, 131r/9, 226v/1 vd.; Rylands 26/69a2, 31/55b2; AKT 14b/3, 61b/2, 61b/6 vd.

ay meryem tā‘at kılgıl idinḡe taḡı secde kılgıl taḡı rükū‘ kılgıl rükū‘ kılganlar birle “Ey Meryem! Rabb’ine gönülden bağlılıkla kulluk et, Onun huzurunda secdeye kapan ve Rablerinin huzurunda saygıyla eğilen diğer müminlerle birlikte sen de saygıyla eğil!” (TİEM73 42r/9)

Har. *secde kııl-* ‘secde etmek, ibadet etmek’ NF 57/15, 118/15, 216/14 vd.; KE 4v/4, 9r/1; MM 148/1, 149/2, 291/4; HKT 147a/3, 197a/7, 350a/4 vd.

men butperest tururmen. Sizler benim butumḡa secde kıılın andın soḡ men sizke munḡād bolayın “Ben putperestim. Sizler benim putuma secde edin, ondan sonra ben de size itaat edeyim.” (NF 366/11)

Çağ. *secde kııl-* ‘secde etmek, hürmet ve tazim göstergesi olarak birinin önünde yere kapanmak, tapmak, selamlamak, tabi olmak, baş eğmek, hürmet etmek’ BV 433/5; FK 79/5, 83/3, 277/3 vd.; TEH T694b/12, T695a/10(2), T698a/24 vd.; TMA A732a/20, A732a/21; ŞHD 22a/1, 80a/7, 107b/3

ve *Tiḡri ta‘ālā hūkmi birle aḡa secde ḡıldılar İblīs̄din özge* “Tanrının emriyle İblis (şeytan) dışındaki herkes hürmet ve tazim göstergesi olarak onun önünde yere kapandı.” (TEH T694b/12)

ser-efgende bol- (Far.+T.) ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Çağ. ser-efgende bol- ‘boyun eğmek, itaat etmek’ MÜN M790b/27

Hem bolsun ecell şāhları bende saḡa

Hem ser-keşler barça ser-efgende saḡa

“Hem ecel padişahları sana köle olsun hem de itaatsizler sana boyun eğsin (itaat etsin).” (MÜN M790b/27)

*sök-*¹⁸⁴ ‘diz çökmek’ (Clauson ED 819a¹⁸⁵; Erdal OTWF 720-721; Malov PDP 422b¹⁸⁶; Nadalyayev vd. DTS 510a; Levitskaya vd. ESTY VII 343-344; Vambery EWTS 199¹⁸⁷)

Orh. Kelime bu dönemde ‘sökmek’ anlamına gelecek şekilde belirtilirken *sökür-*¹⁸⁸ fiilinin açıklamasında bizim aradığımız ‘diz çöktürmek’ anlamına KT D 2, KT D 15, KT D 18; BK D 3, BK D 13, BK D 16; BK K 10 referanslarında rastlanmıştır.

yēti yolu sülemiş yēgirmi sūḡuş sūḡuşmiş teḡri yarlıkadok *üçün élligig élsiretmış kaḡanlıḡig kaḡansıratmış yaḡig baz ḡılımış tizligig sökürmiş*¹⁸⁹ *başlıḡig yüküntirmiş kaḡım [kaḡan élig törög kaḡanıḡ uça barmış] kaḡım [kaḡanḡa] başlayu baz kaḡanıḡ balbal tik[miş kaḡım]* “Yedi kez sefer etmiş. Yirmi (kez) savaşmış. (Ebedi) gök

¹⁸⁴ Fiile, Räsänen VEWT 429-430; Radloff OSTN IV 570 ve Strarostin EDAL 1305’te rastlansa da ‘sökmek, ayırmak, yırtmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığından buraya dâhil edilmemiştir.

¹⁸⁵ *sökür-* fiili için bkz. Clauson ED 822a.

¹⁸⁶ Fiil, eserde ‘sökmek, ayırmak, koparmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu açıklamayla aradığımız anlamdan uzak olsa da *sökür-* fiilinin açıklamasına baktığımızda ‘diz çöktürmek’ biçiminde verilmiş olduğundan buraya dâhil edilmiştir.

¹⁸⁷ Eserde *sekü-/sökü-* biçiminde rastlanan fiil ‘düşmek, diz çökmek’ anlamına gelecek şekilde açıklanmıştır.

¹⁸⁸ Fiile, Harezmi Türkçesi döneminde *çökür-* ‘diz çöktürmek’ biçiminde rastlanmıştır. Geçtiği yerler için bkz. NF 40/17, 43/15, 40/16.

¹⁸⁹ *başlıḡig yüküntür- tizligig sökür-* ifadesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demirbilek, 2007: 49-51.

lütfettiği için yurdu olanı yurtsuz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi kılmış. Askere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş. Babam kağan ülkeyi (ve) yasaları elde edip (sonsuzluğa) uçup gitmiş. Babam kağana ilk önce Baz Kağan'ı balbal (olarak) dikmişler. Babam.” (BK D 13)

Uyg. sök- ‘diz çökmek’ BT V 13, 22; BT XXXIII 011, 377

iki tizin söke [olur]urm(e)n sizi[ñ atıñızın] atayu ötünürm(e)n: y(a)ruk s(e)n sagm t[ong]a a/// “Işık gibi parlayan Sagm Tonga, dizlerimin üzerine çökmüş bir vaziyette adını yalvarıyorum” “İki dizimin üstüne çöktüm, adınızı yalvarıyorum. Işık! Sen ey Sagm Tonga...” (BT V 13)

Kar. sök- ‘diz çökmek’ DankKelly I 398; KB 581, 4058

bu ay toldı kirdi köründi söküp

açıldı ilig köñli ol yüz körüp

“Bu Ay Toldı huzura girip, diz çöktü; onun yüzünü görünce hükümdarın yüzü açıldı.” (KB 581)

Har. Kelime bu dönemde ‘sövmek, küfretmek, kötü söz söylemek, bir şeyi yerinden koparıp çıkarmak, iftira atmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *sök-* NF 11/5; KE 234v/18; İML 109, 113; *sög-* HKT 137a/3, 336a/3, ME 205/3

Çağ. Kelime bu dönemde ‘sövmek, hakaret etmek, lanetlemek; sökmek, bir şeyi yerinden koparıp çıkarmak’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. *sök-* DTO 359; AL 364, 1970; ŞSL 192b; MK 30b/1; LM 2877; GT 13/6, 118/2; BD 118/5; TMA A719b/9; *sög-* AL 364, 1979; ŞSL 192b; HBD 36/4

sücūd et- (Ar.+T.) ‘secde etmek’

Har. *sücūd et-* ‘secde etmek’ MM 77/4

yél çıkmak uyumak tayanıp yatıp

buzar tüşse yunuğ tayağı kêtip

yunuğ buzmağay muhkem otrup eger

uyur bolsa bilgü sücūd hem étip

“Yellenmek, bir şeye dayanıp yatıp uyumak ve dayandığı şeyin düşmesi abdesti bozar. İnsan eğer düzgün otururken veya secde ederken uyusa abdesti bozulmaz.”

(MM 77/1-4)

Çağ. *sücūd it-* ‘secde etmek, itaat etmek’ BV 509/1; FK 547/1; TEH T695a/17; ŞHD 64a/12

Ādemni ki Haq lutf ile mevcūd itti

Mecmū’-ı melek hayliğa sücūd itti

“Tanrı, insanı lütfuyla var etti (yarattı), melek zümresinin tamamı (ona) secde etti.”

(TEH T695a/17)

sücūd kı1- (Ar.+T.) ‘secde etmek’

Kar. *sücūd kı1-* ‘secde etmek’ TİEM73 248v/4; AKT 61b/7, 128b/6, 134a/11 vd.

ay anlar kim kertgündiler rükū‘ kı1ıñlar sücūd kı1ıñlar tapnuñlar idiñizlerke kı1ıñlar

edgülni bolğay kim siler kırtulğay siler “Ey iman edenler! [Allah’ın huzurunda]

rükuya eğilin, secdeye kapanın ve [yalnızca] Rabb’inize kulluk edin ve bir de, dâimâ

güzel davranışlar ortaya koyun ki, [dünyada ve âhirette] kurtuluşa eresiniz!”

(TİEM73 248v/4-5)

Har. *sücūd kı1-* ‘secde etmek’ HKT 322a/4

taķı arığ kılgıl iwümni tavāf kılganlarğa, taķı ayakın turğanlarğa taķı rükū‘

kılganlarğa taķı sücūd kılganlarğa “Tavaf edenler için, namaz kılanlar için ve secde

edenler için evimi temiz tut.” (HKT 322a/3-4)

Çağ. *sücūd kı1-* ‘secde etmek, itaat etmek’ ŞHD 102b/3

Töhmet maña ne kı1ur-sin imdi

Çün kı1madım özgege sücūdum

“Sen şimdi bana neden kabahat buluyorsun, çünkü ben kendime itaat etmedim.”
(ŞHD 102b/3)

tā‘at kı1- (Ar.+T.) ‘itaat ve ibadet etmek, boyun eğmek’

Kar. *tā‘at kı1-* ‘itaat ve ibadet etmek, boyun eğmek’ TİEM73 34v/4, 39v/4, 42r/9;
AKT 10b/7

ay meryem tā‘at kılgıl idinķe taķı secde kılgıl taķı rükū‘ kılgıl rükū‘ kılgıanlar birle
“Ey Meryem! Rabb’ine gönülden baēlılıkla kulluk et, Onun huzurunda secdeye
kapan ve Rablerinin huzurunda saygıyla eğilen diēer müminlerle birlikte sen de
saygıyla eğil!” (TİEM73 42r/9)

Har. *tā‘at kı1-* ‘itaat ve ibadet etmek, boyun eğmek’ HKT 387b/9, 402b/3, 403a/4; NF
9/16; KE 2v/6, 2v/10, 4v/1 vd.; MM 25/2, 354/2

yaķın bil bu ihsān eger sorsa-sēn
kōrer tēg idige tā‘at¹⁹⁰ kılsa-sēn
eger kōrmes ērseņ sēni ol kōrer
bu sırnı hakıķat yaķın bilse-sēn

“İhsanın ne olduēunu sorarsan iyi bil ki Allah görür gibi ona boyun eğmektir (teslim
olmaktır). Sen onu görmesen dahi o seni görür. Bu sırnı bir hakikat olarak iyi
bilmelisin.” (MM 25/2)

Çaē. Kelime bu dönemde ‘Allah’ın emir ve buyruklarını yerine getirmek, ibadet
etmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiēi yerler için bkz. *tā‘at kı1-*
TEH T694b/13; FK 73/7; ŞHD 178b/5

tābi‘ bol- (Ar.+T.) ‘uymak, itaat etmek’

Çaē. *tābi‘ bol-* ‘uymak, itaat etmek’ BV 79/4

Bolsa tābi‘ Vāmıķ u Mecnūn ni taņ kim iylemiř

¹⁹⁰ Kelime metinde *ta‘at kı1-* biçiminde yazılırken dizinde *tā‘at kı1-* biçiminde belirtilmiştir. Bu nedenle
tā‘at kı1- referansına dāhil edilmiş, örneēimizde de dizindeki biçimi esas alınmıştır.

‘Işık tuğrasın kazā kilki minin şānımda sebt

“Vamık ve Mecnun itaat ederlerse ne şüphesiz, aşk tuğrasını hüküm kalemi benim şānımda kaydeder.” (BV 79/4)

tanrı(ka) takı yalavaç(ına) edgülık kı1- ‘Allah’a ve peygamberine yararlı iş yapmaktan kinaye Allah’a ve Resulüne itaat etmek’

Kar. tanrıka takı yalavaçına edgülık kı1- ‘Allah’a ve peygamberine yararlı iş yapmaktan kinaye Allah’a ve Resulüne itaat etmek’ TİEM73 306r/5

yana kim yarlıgka utru barsa silerdin tanrıka takı yalavaçına kılsa edgülig bergey miz anar yalını ekki kurla anut(t)ımız anar ağırlıg ruzi “Ve içinizden her kim de Allah’a ve elçisine (gönülden) itaat eder ve güzel işler yaparsa, ona da (diğer kadınlara verilenin) iki katı ödül vereceğiz. (O hâlde, böyle davranan kişiye müjdeler olsun! Çünkü biz) ona, cennette en mükemmel yiyecekleri, en göz alıcı nîmetleri hazırladık!” (TİEM73 306r/5-6)

tiz(i/in) çök- ‘eğilmek, diz çökmek, saygı göstermek’

Kar. diz çök- ‘eğilmek, diz çökmek, saygı göstermek’ AH C 148; *tiz(in) çök-* TİEM73 367v/8; AKT 15a/5, 15a/8

turup tilke diz çöküp tazarru kıılır “Kalkıp eğilerek dile yalvarır.” (AH C 148)

Har. diz(leri üze) çök- ‘eğilmek, diz çökmek, saygı göstermek’ HKT 155b/7, 382a/6; NF 79/7, *tizin çök-* KE 143r/14, 185v/18, 236v/3 vd.

andın soñ Ca‘ferke aydı: Özinge engen Kur‘āndın bilür-mü-sen? tedi erse, Ca‘fer razhu bilür-men tedi erse, aydı kim: Okıgıl eşiteyin tedi. Ca‘fer razhu eki tizin üze çökti takı başladı hoş āvāz birle “Onsan sonra Cafer’e sordu: Kendine inen Kur’an’ı bilir misin? Cafer, bilirim diye yanıtlayınca oku dinleyeyim, dedi. Cafer diz çökerek hoş bir sesle okumaya başladı.” (NF 79/6-7)

Çağ. tiz(in) çök- ‘diz çökmek, saygı göstermek’ ŞHD 123b/9, 127a/11

Halveti vaslında ger yir tapsaŋ ay bād-ı sabā

Yir öpüp tizin çöküp şevkımnı tahrîr itke-sin

“Ey doğudan esen hafif, hoş rüzgâr yalnızlığa kavuşmada eğer yer bulursan yer öpüp (saygıyla selamlayıp) saygı göstererek şiddetli arzumu kaydet.” (ŞHD 123b/9)

tiz(in/lerin) çöküt- ‘diz çökmek, saygı göstermek’

Uyg. *tiz(in/lerin) çöket-* ‘diz çökmek, saygı göstermek’ Suv III 132.2, 150.20-21; *tiz(in/lerin) çöküt-* Suv III 182.9, III.3a.15; Suv IV 0016-0017, 3237, 3307; Suv V 0412, 0653, 1122 vd.; Suv VI 0054, 1127-1128; BT XX 0979; BT XXI 0019, 1083, 1222; BT XXV 0455, 0884, 3244 vd.; *tiz(in/lerin) çöküt-* BT III 556; BT XXXIII 011; *tiz(in/lerin) çöküt-* TT IIA 35

oŋ egninteki [tonın] açınıp oŋ tizin çökütüp ayasın kavşurup ağır ayamak[in] t(e)ŋri t(e)ŋrîsi burkan[ka inçe] tip ötünti “Sağ omuzundaki giysiyi çıkarıp sağ dizini çökertip, avuç içlerini kavuşturup saygıyla Tanrılar Tanrısı Buddhaya şöyle arz etti.” (Suv V B 0777-0781)

tiz(in) yerke tegür- ‘diz çökmek, saygı göstermek’

Uyg. *tizin yerke tegür-* ‘diz çökmek, saygı göstermek’ BT XXIII D037

sekiz tözün başağ ç(a)hşap(a)t almış kergek birök üç üdte darni sözlegelir erken aşnu tabço içinte kedin yınış öntün yüzlenip kertü köŋ[ü]ll[in ayaların k]avşurup beş tilgenin yerke tegürüp kama[g ontı]n sınaŋkı kök kalık içinteki burhanlarğa bodis(a)t(a)v[larğa s]aŋınçın tegürüp töpün yükünmüş kergek anta ke[n oŋ ti]zin yerke tegürüp ayaların kavşurup kertü köŋülün kşanti kılmış kergek “Onlar üç kez dhrañileri okurken, Bodhimañdala’da önce batıya 141, (sonra) doğuya dönmeliler, imanlı bir zihinle avuçlarını bir araya getirmeli, beş tekerleği (= uzuvları) dünyaya getirmelidirler. Bütün Buddhalar ve on yönün ilahî semasında Bodhisattvalar üzerine düşüncelerini sunmaları, başlarıyla eğilmeleri, sonra sağ dizini yere doğru bükmeleri,

avuç içlerini bir araya getirerek ve imanla tövbe etmeleri gerek.” (BT XXIII D032-038)

tiz(in) yükün- ‘diz çökmek, saygı göstermek’

Kar. *tizin yükün-* ‘diz çökmek, saygı göstermek’ Rylands 31/28a3; TİEM73 227r/6
ƙodar-miz zālīmleri anıñ içinde tizin yükñüp “Zalimleri orada diz çökmüş (saygı gösterir) bir vaziyette bırakırız.” (Rylands 31/28a3)

töñüt- ‘(başını) eğmek, eğilmek, secdeye kapanmak’ (Clouston ED 517b-518a; Nadalyayev vd. DTS 580a; Räsänen VEWT 494a; Sevortyan ESTY III 279-281; Starostin EDAL 1458)

Kar. *töñüt-*¹⁹¹ ‘(başını) eğmek, eğilmek, secdeye kapanmak’ DankKelly II 353; TİEM73 15r/3; *töñit-* DankKelly II 126

ançada kim ƙıldımız ewni yanğı yer ƙışilerke. ƙorƙunçsız tutuñlar ibrahīm turğı yerde namāz ƙılğı yer. ‘ahd ƙıldımız ibrahīm birle ‘ismā‘īl birle kim arığ tutuñlar benim ewimni tegre tezginiğlilerke ürük turuğlılarƙa yükñüglilerke töñütüglilerke
“Hani Evi (Kâbe’yi) insanlar için bir toplanma ve güvenlik yeri haline getirdik. “İbrahim’in makamını namaz yeri edinin”, (diye emretmiş) İbrahim ve İsmail’e de; “ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi temiz tutun” diye ahit verip tavsiye etmiştik.” (TİEM73 14v/9-15r/3)

Har. *töñüt-* ‘(başını) eğmek, eğilmek, secdeye kapanmak’ HKT 99b/7

taƙı ayduƙ anlarğa: “Ƙiriñ ƙapuğğa, töñütüp yā egilip.” “Ve onlara şu şekilde söyledik: Kapıdan girerken secdeye kapanarak yahut eğilerek girin.” (HKT 99b/7)

töpö(n) yinçürü yükünü tegin- ‘saygı ve hürmetle secde ederek eğilmek’

¹⁹¹ Fiil, *töñit-* biçiminde KB 6532, 6220’de de geçmekte olup ‘eğilmek (kamburlaşmak), dönmek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığından buraya dâhil edilmemiştir.

Uyg. *töpön yinçürü yükünü tegin* ‘saygı ve hürmetle secde ederek eğilmek’ BT XXV 0972-0973

*manğumuznu saķını y(a)rılıķap: manoçap küü kelig e[drem üze] odğur[a]ķ [ ]/
biz[i]ñe: umuğ inağ bolmaķ üze ençgü m[enı] berü y(a)[r]l[ı]ķadaçılar için: anın
amt[ı biz töp]ön yinçürü yükünü [t]eg[inü]rbiz “Onlar (kime) dayanabileceğimizi
düşünmeye tenezzül ettiklerinden ... ve manojavā-büyüsü [aracılığıyla] bizim için ....
umut ve sığınaktır ve bize barış ve [neşe] temin etmeye tenezzül ettikleri için, bu
nedenle şimdi saygıyla başımızı eğiyoruz.” (BT XXV 0970-0973)*

töpö(n) yükün- ‘secde etmek, saygı göstermek’

Uyg. *töpün yükün-* ‘secde etmek, saygı göstermek’ BT XXV 1271; *töpün yükün-* BT XXIII D 0037, BT XIII 13.121

*sekiz tözün baçağ ç(a)hşap(a)t almış kergek birök üç üdte darni sözlegelir erken aşnu
tabço içinte kedin yınaç öñtün yüzlenip kertü köñ[ü]ll[in ayaların k]avşurup beş
tilgenin yerke tegürüp kama[ğ ontı]n sınarķı kök kalıķ içinteki burhanlarķa
bodis(a)t(a)v[larķa s]aķınçın tegürüp töpün yükünmiş kergek anta ke[n oñ ti]zin
yerke tegürüp ayaların kavşurup kertü köñülün kşanti kılmış kergek “Onlar üç kez
dhrañileri okurken, Bodhimañđala’da önce batıya 141, (sonra) doğuya dönmeliler,
imanlı bir zihinle avuçlarını bir araya getirmeli, beş tekerleği (= uzuvları) dünyaya
getirmelidirler. Bütün Buddhalar ve on yönün ilahî semasında Bodhisattvalar üzerine
düşüncelerini sunmaları, başlarıyla eğilmeleri, sonra sağ dizini yere doğru bükmeleri,
avuç içlerini bir araya getirerek ve imanla tövbe etmeleri gerek.” (BT XXIII D032-
038)*

töpö(n) yükünü tegin- ‘saygı ve hürmetle secde etmek’

Uyg. *töpön yükünü tegin-* ‘saygı ve hürmetle secde etmek’ BT XX 0045-0046, 0076

amti biz [ ] bo kiçigk(i)ye [ ] ançoladuқта: üç [miñ u]luğ miñ yertinçüg körkitü [yarlıka]d[ı]ñız biziñe: t(e)ñriler l[uular] [ ] yekl[er] [ ]: anın biz [amti töpö]n yü[künü] teginürbiz üç uğuş yert[in]çünün ayağulukıña: “Şimdi, biz (size, dünyaya saygı duyduğuna) bu küçük [... gölgeği] kutsadığımızda, siz [bize 3[000] kat büyük bin dünyayı göstermeye tenezzül ettiniz. [Biz ilahî sarayları], ejderhaları, [gandharvaları, Yakşaları ve diğer tanrıları ve dünyadaki her şeyi görürüz. On güce sahip olan sizler onları merhametten bize açıkladınız. Bütün insanlar bu olağanüstü görünüme bakıp Buddha’yı övdükleri için,] bu nedenle biz de üç köklü dünyada tapılacak olanların önünde [başlarımızla] eğilmek istiyoruz.” (BT XX 0039-0047)

töpö(n) yükünü yarlıka- ‘saygı, hürmet ve haşmetle secde etmek’

Uyg. *töpün yükünü y(a)rl(ı)ka-* ‘saygı, hürmet ve haşmetle secde etmek’ BT XVIII V45; BT XXVI 17.45

biziñ bahşım(ı)z y(a)rılık[ançuçı köñüllüg] kañım(ı)z tükel bilge b[ililig teñri] t(e)ñrisi burhan: burh[an yarlıgın] y(a)rılıkamışta bo nom e[rđinike] töpön yükünü y(a)rılıkadı [bo nom erđini] erser қамағ қутrulмақлар[ның yegi] erür “Üstadımız, merhametli [yürekli] babamız, mükemmel bilge tanrı] Buddha, Buddha sözünü ilan etmeye tenezzül ettiğinde, başıyla trira[tna] önünde eğilmeye tenezzül etti. [Dharma] ise, bütün kurtuluşların [en iyisidir].” (BT XXVI 17.41-47)

töpü(sin) eñitdür- ‘baş eğerek saygı göstermek’

Uyg. *töpülerin eñitdür-* ‘baş eğerek saygı göstermek’ Suv III 131.13-14

қақан t(e)ngri t(e)ngrisi burқан üzкinte tegdükлеринте төпülerин ’eñitдүрүp... биş tilgenin yirke tegürүp yinçүрү töпün yükүнүp üç yolu ongarula tezginip kitip birtin singar olurdılar “Tanrılar tanrısı Buddha(nın) huzuruna vardıklarında başlarını eğip beş uzuv(lar)ını yere değdirip secde ederek baş aшаğı eğilip, üç kere saға doğru dönüp, gidip sağ tarafa oturdular.” (Suv III 131.12-17)

töpü(sin) yirke tegür- ‘secde etmek, saygı göstermek’

Uyg. *töpüsün yirke tegür-* ‘secde etmek, saygı göstermek’ Suv III III.3a.21, 159.15-16, 182.11; BT IX 2.59-60, 5.59; TT III 5²; *töpö(sin) yerke tegür-* Suv III 3239, 3309; Suv IV 3239¹⁹², 3309

büğü biliglig burğanlar erserler ol kamağ burğanlar kutıña yilikimiztin süñükümüzdin'berü qop süzük köñülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp ötügçi bolu teginür biz “Bilgelik sahibi Buddhalar (iseler) işte o bütün Buddhalar kutsallığına iliğimizden kemiğimize varıncaya dek, bütünüyle temiz gönlümüz ile başımızı yere değdirip, baş(ımız)la secde ederek eğilip ricacı oluruz.” (Suv III 159.11-17)

uçañur kı1- ‘rûku kılmak, (namazda ayaktayken sırt yere paralel olacak şekilde) eğilmek’

Kar. *uçañur kı1-* ‘rûku kılmak, (namazda ayaktayken sırt yere paralel olacak şekilde) eğilmek’ TİEM73 6r/5

qarışturmanız kértü yarağlığı bolmağı yoğ yodun birle kızler siler yarağlığını siler bilür siler. adaqıñ qılıñlar namāznı berinler zekātını. uçañur qılıñlar uçañur qılığlılar birle fermānlar mu siler kişilerke edgülikni unıtur mu siler özünüzlerni “Hakkı gelip geçici şeylerle karıştırmayın sizler gerçeği biliyorsunuz. Namazını tam erkânı ile yerine getirenler, zekâtını verenler rükûya varanlar, rükû edenlerle birlikte insanlara iyiliği emreder de kendinizi unuttur musunuz?” (TİEM73 6r/4-6)

uçuzluk kı1- ‘baş eğmek, boyun bükme’

Kar. *uçuzluk kı1-* ‘baş eğmek, boyun bükme’ Rylands 31/86a3

uçuzluk kıldı yüzler tutaşı tirigke “Baş eğdi yüzler daima canlıya” (Rylands 31/86a3)

¹⁹² *töpösün yerke tegürüp* ‘başını yere koyup’, Çin. 頂禮 *dǐnglǐ* ‘saygı göstermek için başını birinin ayaklarına koymak, secde etmek’ (Tokyürek 2015: 626)

yarlıg tut- ‘emirlere boyun eğmek, itaat etmek’

Kar. *yarlıg tut-* ‘emirlere boyun eğmek, itaat etmek’ TİEM73 62v/5, 81r/3, 259r/7 vd.; Rylands 30/97a1

andıktılar tanrı tapa antları umuşınça eger fermānlasa sen anlarka çıkğaylar ok ayğılandıkmanlar yarlıg tutmak bildükmiş bütünükün tanrı bilgen turur anı kim kıılır siler “Münâfıklar, sen kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair en ağır bir şekilde Tanrı’ya yemin ettiler. De ki: Yemin etmeyin. Sizden istenen güzelce itaat etmektir. Şüphesiz Tanrı, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (TİEM73 259r/6-7)

Har. *yarlıg tut-* ‘emirlere boyun eğmek, itaat etmek’ KE 58r/7

İbrâhîm aydı: Teñri yarlıkıña boyun sunğıl, yarlıg tutğıl “İbrâhîm şöyle cevap verdi: Tanrının emrine itaat et, boyun eğ.” (KE 58r/6-7)

yarlıg(ka) utru bar- ‘hürmet etmek, kulluk etmek, itaat etmek’

Kar. *yarlıgka utru bar-* ‘hürmet etmek, kulluk etmek, itaat etmek’ TİEM73 306r/5, 307v/4

yana kim yarlıgka utru barsa silerdin tanrıka tağı yalavaçıña kılsa edgülig bergey miz anar yalını ekki kıurla anut(t)ımız anar ağırlıg ruzî “Ve içinizden her kim de Allah’a ve elçisine (gönülden) itaat eder ve güzel işler yaparsa, ona da (diğer kadınlara verilenin) iki katı ödül vereceğiz. (O hâlde, böyle davranan kişiye müjdeler olsun! Çünkü biz) ona, cennette en mükemmel yiyecekleri, en göz alıcı nîmetleri hazırladık!” (TİEM73 306r/5-6)

yinçgelen- ‘tevazu gösterip boyun eğmek’ (Clouston ED 946a; Nadalyayev vd. DTS 262a)

Kar. yinçgelen- ‘tevazu gösterip boyun eğmek’ DankKelly II 381; (2) (Tanrıya) ibadet ve zahidlik edip boyun eğmek’ DankKelly II 381

ol maña yinçgelendi “O, bana tevazu gösterdi ve boyun eğdi.” (DankKelly II 381)

yinçrün- ‘başını eğmek, saygı göstermek’ (Clouston ED 946a; Nadalyayev vd. DTS 262a)

Kar. yinçrün- ‘başını eğmek, saygı göstermek’ KB 5805

ilig tahtқа minsün bu kün inçrünüp

yağısı yer öpsü yıraq yinçrünüp

“Hükümdar bugün huzur içinde tahtına çıksın; Onun düşmanı uzaktan başını eğip, yer öpsün.” (KB 5805)

yinçürü yükün- ‘saygıyla eğilmek, saygı göstermek’

Uyg. yinçürü yükün- ‘saygıyla eğilmek, saygı göstermek’ DKPAM 0403; BT V 121, 701-702; BT IX 2.61, 3.60, 56.11-12 vd.; BT XIII 1.108, BT XXVI 82.3; TT IIA 35; TT III 165-166

tağı yime bar ikidin sınar ülüşin қutrulmış atlıғ boşgutsuz tözün tınlıғ kim alқu nızvanıların arıtı alқmış alқu dyan samarlar öze erk türk (bo)lmış bu erür... toқuzunç boşgutsuz arhant dıntar bu muntağ türlüғ tözünlerin tıқmış teg tolu bursong қuvraғ erdni (titirler)... kim hormuzta teңri(te) ulatu uluғ küçlüғ teңri(ler) kirit atlıғ dıdımlıғ başları öze yinçürü töpün yükünmiş tözün bursong қuvraғ erdni қutıña men kirtülүг upası (bo)z bay tirek yidleg birle (i)lgimizni қavısurup töpümin (yir)ke tegürүp ayayu ağırlayu (yinçürü) (y)ükünür men “Ve yine ‘her iki taraftaki kısmı sâyesinde kurtulmuş’ adlı ‘öğrenmeyen’ bir asıl yaratık vardır bu, bütün ihtirasları (nızvanı = Skr. kleṣa) tamâmiyle yok etmiş, bütün istiğraklara (dyan, samar <Skr. dhyaṇa, samadhi> b. Sgd. s’m’r) hâkim olmuştur. Bu, dokuzuncu öğrenmeyen velî-rahiptir. İşte bunlar bunca çeşitli asıllardan teşekkül eden cemaat cevheri (bursong

kuvrağ erdni = samgha-ratna) ... Tanrı Hormuzta (= Skr. İndra) ve öteki büyük güçlü tanrılar, Kirīta denen taşlarla süslü başları ile önünde eğildikleri asil cemaat cevheri huzurunda (*kuṭ*) ben gerçek mümin (*upasi* <Skr. *upasaka*) Boz Bay Tirek, Yidleg ile ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz. (BT IX 2.43-61)

yinçürü töpö(n) yükün- ‘nazikçe baş eğmek; secde etmek’¹⁹³ (Nadalyayev vd. DTS 262a)

Uyg. *yinçürü töpön yükün-* ‘nazikçe baş eğmek; secde etmek’ Suv IV 0018-0019, 3240-3241, 3310-3311 vd.; Suv VI 0908, 1127; DKPAM 2241, 3454-3455; BT XX 0027¹⁹⁴, BT XXI 0021, 1224; BT XXV 0326, 0471, 0794-0795 vd.; BT XXVI 39a.53, 82.3; HT III 659; HT VII 1492-1493, 1599-1600; *yinçürü töpün yükün-* Suv III 131.15; Suv V 0037, 0363, 1125 vd.; BT IX 3.42, 18.11, 8.45-46; BT XIII 13.14, 14.8, 38.7; BT XXIII G 272; TT III 5²; HT III 44, 911-912

t(e)ṅri t(e)ṅrisi burhan adaḳınta yinçürü töpön yükünüp, oṅ tizleriṅ çökitip ayaların kavşurup ağır ayamaḳın t(e)ṅri t(e)ṅrisi burhanıḡ şo şloḳ takşut üze öge inçe tep ötündiler “Tanrı Tanrısı Buddhanın ayağına başlarını eğerek sağ dizlerini yere koyup ayalarını kavuşturup saygı göstererek Tanrı Tanrısı Buddhayı bu dizeler ile överek şöyle söylediler (Suv VI 1126-1131)

yinçürü töpö(n) yükünü tegin- ‘secde edip eğilerek hürmette bulunmak’

¹⁹³ *yinçürü töpün yükün- yinçürü* “nazikçe”, Marcel Erdal’ın da ifade ettiği üzere *yinçge* “ince, narin, nazik” ile ilgilidir. (OTWF 725) *yinçge*, **yinç-* şeklinde kuramsal bir fiilden türemedir. (OTWF 381-382) *yinçürü* “nazikçe” <*yinç-ür-ü (OTWF 733; HT VIII: Anm. 604) anlamında kalıp bir ifade olarak Uygurca’da sıkça karşımıza çıkan bir zarftır. krş. Barutçu 1987a: Açık. 130.11. *yükün-* “1. ibadet etmek, tapmak; 2. secde etmek; 3. eğilmek” (OTWF 631) gibi birkaç anlama sahiptir. *yinçürü töpün yükün-* “nazikçe baş eğmek; secde etmek” (OTWF 631), Çin. metinde 稽首1831禮1832 *ji shou li* (G 884 10014 6949) karşılığındadır. Johannes Nobel de Çin. metindeki karakterleri “*verbeugen*” [saygıyla eğilmek] (NobelÇin 157) ile çevirmiştir (Uçar 2009: 393)

¹⁹⁴ Metinde birleşik fiil yapısı *yinçürü töpön* [/] biçiminde verilmiş olup *yükün-* bölümü eksiktir. Buna rağmen oluşturulan bu yapı metnin anlamına bakılarak tarafımızca buraya alınmıştır.

Uyg. *yinçürü töpön yükünü tegin-* ‘secde edip eğilerek hürmette bulunmak’ BT XX 0070, 0072-0073, 0075-0076; HT VII 1868, 2055-2056; *yinçürü töpün yükünü tegin-* Suv III III.3a 22-23, Suv III III.3b.23-133.1, BT XIII 13.14, 56.14

upasi saryadate (suryadate?) y(e)me yinçürü töpön yükünü teginür m(e)n; amtı kamağlıg beleg ötügüm bir şoñ yürüñ böz, kuruğ bolmazun tep ötüñü tegindim [y]ol irakiña az tep tañır[ka]ju y(a)rılıkamazun “Ayrıca [ben], ruhban sınıfından olmayan kardeş Süryadatta, başımı öne eğilerek itaatkâr bir şekilde boyun eğiyorum. Şimdi, boş [ellerle] kalmamak için, karşılıklı bir saygı armağanı olarak bir çift beyaz pamuk parçasını saygıyla sunuyorum. Yol uzun olduğu için, [üstat] tenezzül etsin” (HT VII 1867-1874)

yinçürü yükünü tegin- ‘saygı göstererek eğilmek’ (Nadalyayev vd. DTS 262a)

Uyg. *yinçürü yükünü tegin-* ‘saygı göstererek eğilmek’ BT XXVI 79.2; *yinçürü yükünü tekin-* TT III 175

[ ] bodis(a)t(a)v uğuşluğ tarhan(?)ka m[en] [ ] JYNP’RY *yinçürü yükünü teginürm(e)n* [ ] MYŞ *buy(a)nım: küçinte o[d]ğ[u]rağ* [ ] burhan *kıtin* bulayın [sa]d[u] [s]ad[u] [ ] m(e)n “Ben Bodhisattva kökenli tarhana ... önünde eğilerek secdee ediyorum. ... Benim .... sevabımın gücü dolayısıyla .... Buddhalığa erişeyim. İyi, iyi! .... ben” (BT XXVI 79.1-5)

yumşan¹⁹⁵ ‘boyun eğmek, itaat etmek’

Kar. *yumşan-* ‘boyun eğmek, itaat etmek’ Rylands 30/64b2

yana kirgil İdiñ yollarına yumşanmış. “Tanrının yollarına itaat ederek tekrar gir.” (Rylands 30/64b2)

¹⁹⁵ Fiile, Clauson ED 939b’de rastlanmış olsa da aradığımız anlamdan çok uzak olması sebebiyle buraya dâhil edilmemiştir.

yükün- ‘saygı göstermek, secde etmek’ (Clauson ED 913b; Erdal OTWF 631; Malov PDP 390b; Nadalyayev vd. DTS 285b; Radloff OSTN III 588; Räsänen VEWT 213a; Sevortyan ESTY IV 264-265; Starostin EDAL 879)

Orh. *yükün-* ‘saygı göstermek (ayrıca: boyun eğmek)’ T 28, 43, 46

kırkıziğ uka basdımız [usı]n süngün açdımız kanı süsi tertilmiş süüşdümüz sançdımız kanın ölürtümüz kağanka kırkız bodunu içikdi yükünti “Kırgızları uykuda iken bastık. (Uykuları)nı mızraklarımızla açtık. (Bu arada) hanları ve orduları toparlanmış. Savaşık, mızrakladık. Hanlarını öldürdük. Kırgız halkı teslim oldu, boyun eğdi” (T 27-28)

Uyg. *yükün-* ‘hürmet etmek’ Suv VI 0902, 1155, 1161; HT IX 2043; (2) secde etmek, saygı göstermek’ BT V 217, 397, 402; BT VIII B 2, 216, 237 vd.; BT VII 359, L 18, J 2; BT XIII 12.16, 19.44, 20.41 vd.; BT XXIII C 03, F 149, E 07 vd.; BT XXV 0001, 0002, 0003 vd.; BT XXVI 39a.3, 39a.4, 39a.6 vd.; BT XXXVI A 009, E 25, F 003 vd.; HT III 794, 942; HT VI 1745; HT VII 759, 1209, 1239 vd.; HT VIII 1309, 1310; (3) secde etmek, tapınmak Suv V 0127, 0293, 0294 vd.; BT XXXIII 357, 358, 359 vd.; (4) ‘hürmet etmek, eğilmek’ Suv IV 3243; TT IIA 83; TT III 2, 3, 4 vd.; BT XXV 1707, 1708, 1710 vd.; BT XXVI 51.19; HT VIII 433; HT IX 974

onı üçün yükünür biz, ilinçsiz arığ köjüllügke tep ötündiler “Onun için bağımsız temiz bilince (Buddhaya) hürmet ederiz, diye arz ettiler.” (Suv VI 1161-1163)

Kar. *yükün-* ‘eğilmek, secde etmek’ AH 148; KB 582, 5452; DankKelly II 190; Rylands 30/22a3, 30/53b3, 31/23a1 vd.; TIEM73 5r/9, 265r/5, 333r/6 vd.; *yükün-* AKT 4b/6

eşit büt bu sözke kamuğ tañda ten

turup tilke yüknüp tazarru‘ kıılır

“Dinle ve bu söze inan ki, vücüt her sabah kalkıp, eğilerek, dile yalvarır.” (AH 147-148)

Har. yük(ü)n- ‘diz çökmek, hürmet etmek, saygıyla eğilmek, secde etmek’ KE 76v/3, 85v/1, 144v/2, vd.

Bu kün sizlerdin bir tilekim bar bêtür mü siz? Kamuğ öre kopup yükünüp yer öptiler
“(Zeliha), bugün sizlerden bir isteğim var verir misiniz deyince hepsi ayağa kalkıp diz çöküp yer öptüler.” (KE 85v/1)

Çağ. yükün- ‘eğilmek, boyun eğmek, ibadet etmek’ FK 689/168 (2) ‘diz çökmek, eğilmek’ LM 2677; ŞHD 11b/11, 37a/6; (3) ‘diz çökmek, saygı ile dizini toprağa koymak, büyük önünde eğilmek, saygı için baş eğmek’ BD 225/2; ŞT 77a/7, 87b/3; DTO 548

Ger yār min-i hasteni sorsa zinhār

Mindin yükünüp du‘ā bile kulluğ di

“Eğer sevgili hasta düşmüş beni sorarsa, saygı ile dizini toprağa koyup (yahut diz çöküp) benden duayla kulluk de (ona olan kulluğumu bağlılığımı ilet).” (BD 225/2)

yükün- enit- ‘saygı göstermek boyun eğmek’

Uyg. yükün- ‘enit- ‘saygı göstermek boyun eğmek’ BT XVIII 737, B 219; BT XXV 0600

[ ] [u]luğ meng[i] [ ]ğ körünçüg körüp [ertin]gü tañlatılar muñatdılar “ “ [k(e)ntü] k(e)ntü süzük köñüllerice öñin öñin [y]üküntiler ’enitdiler “ tap[ıg] [udu]ğ ayağ çilteg kıltı[lar]“Büyük sevinç ... hayret verici bir mucizeyi gördüğünde hayrete düştüler, şaşırdılar. Kendileri o anki inançları doğrultusunda önlerinde boyun eğdiler ve önünde eğildiler, onlar saygı ve dikkatlerini arz ettiler.” (BT XVIII 731-738)

yükünç kııl- ‘secde etmek, önünde eğilmek’

Uyg. yükünç kııl- ‘secde etmek, önünde eğilmek’ HT VII 1337; HT IX 1954

... /ğulukı ... [t(e)ñri]* eligim(i)z ıdoğ kutnuñ [ağır]ın ayağın biz ök alsar bolu teginmegey kolu ötünü teginür biz süñökümüz kalğınça ,, isig özümüz batğınça tağ

arığda yükünç kılip nom sözlep katnayu yorip ,, anı üze asığ tusu kılalım “... Ve kutsal hükümdarımızın kutsal haşmetlerinin hürmetkâr saygılarını görmemiz uygun olmazdı. Alçakgönüllülükle yalvarıyoruz: Kemiklerimiz var olduğu sürece ve yaşamımız dağda ve ormanda [Buddha’dan önce] sona erene kadar önünde eğilmek, sūtra okuyup [meditasyon yaparak] ileri geri adım atmak (Skr. can krama) ve böylece fayda sağlamak istiyoruz.” (HT IX 1947-1956)

yükünç yükün¹⁹⁶ ‘secde etmek, saygı göstermek’

Uyg. *yükünç yükün*- ‘hürmet etmek, saygı göstermek’ Huast 168; BT XXV 0114, 0142, 0156 vd.

yétinç y(e)me söde b(e)rü éki ağuluğ yol başınja tamu kap(1)ğınja azğuruğlı yolka kim teser, bir igid nomuğ törög tutuğma, ekinti y(e)me yekke t(e)ñri tepen yükünç yükünügme, söde b(e)rü t(e)ñrim kertü t(e)ñrig arığ nomuğ bilmetin uğmatın, burhanlar arığ dendarlar nomlasar kertkünmed(i)n t(e)rtrü yene ig(i)deyü teñriçi men nomçı men t(e)gmeke artızıp anıñ savın alıp neçe yañ(1)lu baçaq baçad(1)m(1)z erser, neçe yañ(1)lu yüküntümüz erser neçe yañ(1)lu puşi ber(i)m(i)z erser, y(e)me buyan bügteğ kıılır biz tep yañ(1)lu neçe anığ kıılınç kılt(1)m(1)z erser, y(e)me yekke içgekke t(e)ñri tepen tnl(1)ğ(1)ğ tural(1)ğ(1)ğ ölürüp yüküntümüz erser, y(e)me burhan tepen igid nomka uduntumuz tap(1)nt(1)m(1)z erser, kut kolu yüküntümüz erser, t(e)ñrike yazınıp yekke tapınt(1)mız erser, t(e)ñrim amtı ökünür biz yazoğda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza “Yedinci olarak eskiden beri iki zehirli yol başına cehennem kapısına, saptıran yola (nasıl girilir?) diye kim söylese, birinci olarak yalan öğretiyi savunmak, ikinci olarak şeytana tanrı diyerek secde etmek, tanrım gerçek tanrıyı, temiz öğretiyi bilmeden, anlamadan temiz rahipler öğretseler, onlara inanmadan aksine yalan söyleyerek “tanrıya hizmet edenim, vaizim” diyenlere aldanıp onların

¹⁹⁶ *yükünç* ‘saygı, hürmet’

Uyg. *yükünç* ‘saygı, hürmet’ Suv VI 0900, 0902; BT VII B 241; BT XIII 19.34; TT III 4, 147

bo yükünçig sözlep <temin> bo darnig sözlezünler “Saygıyla söyleyip bu Dhāraṇī’yı söyleyin.” (Suv VI 0900-0901)

sözyle ne kadar yanılıp secde ettiysek, ne kadar yanılıp sadaka verdiysek, yine sevap işliyoruz diye yanılıp ne kadar kötü davranış kıldıysak, yine şeytana, iblise tanrı diyerek canlıları, mahlukları öldürüp secde ettiysek, Buddha diyerek yalan öğretiyeye saygı gösterip taptıysak, kut isteyerek secde ettiysek, tanrıya (karşı) günah işleyip, şeytana taptıysak, tanrım, şimdi pişman oluruz.” (Huast 162-193)

Kar. *yükünç yükün-* ‘hürmet etmek, saygı göstermek’ DankKelly II 341 (2) ‘secde etmek, namaz kılmak’ DankKelly II 341

ol begke yükünç yükündi “O beyin (başka birinin de olabilir) huzurunda başını eğdi.” (DankKelly II 341)

yükündür- ‘boyun eğdirmek, saygı göstertmek’ (Clauson ED 914a; Erdal OTWF 825; Nadalyayev vd. DTS 285b; Radloff OSTN III 588¹⁹⁷)

Orh. *yüküntür-* ‘boyun eğdirmek’ KT D 2, KT D 15, KT D 18; BK D 3, BK D 13, BK D 16; BK K 10

yėti yolu sülemiş yégirmi sünüş sünüşmiş tenri yarlıkadok üçün élligig élsiretmış kağanlığığ kağansıratmış yağığ baz kılmış tizligig sökürmiş başlığığ yüküntürmiş kañım [kağan élig törög kazğanıp uça barmış] kañım [kağanka] başlayu baz kağanıg balbal tik[miş kañım] “Yedi kez sefer etmiş. Yirmi (kez) savaşımış. (Ebedi) gök lütfettiği için yurdu olanı yurtsuz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi kılmış. Askere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş. Babam kağan ülkeyi (ve) yasaları elde edip (sonsuzluğa) uçup gitmiş. Babam kağana ilk önce Baz Kağan’ı balbal (olarak) dikmişler. Babam.” (BK D 13)

Uyg. *yüküntür-* ‘boyun eğdirmek’ BT XXIII A 059; HT III 393; HT VIII 633

[y(e)g(i)r]mi* açari[ka samsto açarig uduzturup [d(a)rماغuptake] açarika yüküntür[geli] “Sonra yirmi... ustaya Tripitaka Ustası’na eşlik ettirip (onun)

¹⁹⁷ Ayrıca bkz. *yügündür-* OSTN III 594.

Dharmaguptağa ustanın önünde eğilmesini sağlamaları için emir verdiler.” (HT III 391-394)

yükündürül- ‘saygı gösterilmek, secde ettirilmek’ (Erdal OTWF 697; Nadalyayev vd. DTS 285b; Radloff OSTN III 589¹⁹⁸)

Uyg. yükündürül- ‘saygı gösterilmek’ BT VIII A 260

çoğluğ yalınluğ ki vciranıñ mandalında abişik birmiş bahşını neteg körgülük ol tip ödüntükinte: atı ködrülmiş y(a)rılıkadı bahşı bolmuş erser alku burhanlar üze yükündürülmüş erür: biz yomkığunuñ ögümüz kaçımız erür: “Vajrapañjarātantra’da şu soru yöneltilir: “Gurunun Abhişeka’yı parlak Hevajra’nın Mañđala’sında verdiği nasıl görülür?: Guru-oluşa gelince, o tüm Buddhalar tarafından saygı görür. O hepimizin annesi ve babasıdır.” (BT VIII A 255-262)

yükünmek kı1- ‘önünde eğilerek saygı göstermek’

Uyg. yükünmek kı1- ‘önünde eğilerek saygı göstermek’ BT XIII 2.32

atası bodistvka hua saçıp ayayu adaqında yükü[nüp] anası hatunka y(e)me [ ] ançulayu oğ yükünmek kı1[tı]lar “Babaları Bodhisattva’nın önüne çiçek saçtılar ve onun ayaklarının dibinde hayranlıkla eğildiler; anneleri Hatun’un önünde [ ] şimdi eğildiler.” (BT XIII 2.29-32)

yükünmiş tapınmış udunmuş bol- ‘önünde eğilerek saygı ve hürmet göstermek’

Uyg. yükünmiş tapınmış udunmuş bol- ‘önünde eğilerek saygı ve hürmet göstermek’ BT XXXVI A 289-290

kimler birök bu amita ayuse suduruğ bitiserler bititserler qop kertgünç köñül üze tapınsarlar udunsarlar: olar ondın sıñarqı alku burhanlar uluşlarıntağı alku ançulayu kelmişlerke yükünmiş tapınmış udunmuş bolğaylar “Fakat kim ki bu amita ayuse

¹⁹⁸ Ayrıca bkz. *yügündürül-* OSTN III 594.

sutrayı yazsa, bütün imanlı gönülleriyle saygı gösterecekler: Onlar on taraftaki bütün Buddhalardan ülkesindeki bütün böylesi gelmişlere saygı göstermiş olacaklar.” (BT XXXVI A 284-290)

yüküntür- 'eñitdür- ‘saygı göstermek boyun eğdirmek’

Uyg. *yüküntür- 'eñitdür-* ‘saygı göstermek boyun eğdirmek’ BT XXV 3966-3967

uzatı kişilerin ütlep eriglep ((katıglanturup t(a)vrant{'} urup üç)) erdinilerke yükünt[ürelim] 'eñitdürelim:: :: uzatı kişilerin ayı[p] burhanlarının “İnsanlara sürekli öğüt vererek ve onları tembihleyerek, onları teşvik ederek ve cesaretlendirerek, onları üç mücevherin (triratna) önünde eğilip saygıyla huzurunda eğilerek teşvik etmek istiyoruz. Her zaman insanlara hitap ederek, [onları] Buddha [heykelleri dikmeye ve ibadet etmeye] teşvik etmek istiyoruz. [küçük boşluk] ... [dünyanın] [çok iyiliksever] ve şefkatli [babalarına]...” (BT XXV 3965-3969)

yükünü kı1- ‘önünde eğilerek saygı göstermek’

Uyg. *yükünü kı1-* ‘önünde eğilerek saygı göstermek’ BT XXV 0013

[erinçkeyü] tsuyurkayu y(a)rılıkamağları üze kşanti berü [y(a)rılıkazunlar]: köp törlüg uğrın deñit kşanti bolzun [edgü ögli köñüllüg nomluğ oronta yükünü kılmış ay]iğ kılinçlarığ kşanti kılguluk nom [bitig süü] yörügi:: [amtı munta bo] nom erdinig boşgunda[ç]ı tutdaçı okıtaçı [okıtdaç]ı eşidteçi tınlataçı bitid[eç]i bititd[eç]i: tö[zün][ler oğlı tözü]nler kıızı to[yın ş(a)mnanç upase u]pasañ [tört törlüg ter]in kuvrağnıñ köñüller<ın>te a[ntağ] [ ] [sağınçları tursar: “[Merhamet ederek] ve şefkat göstererek, onları affetmeye tenezzül etsinler! Mümkün olan her şekilde günahlar itiraf edilsin ve affedilsin! (Bunu takip eden) muhteva [dharma [kitabın] girişinde yer alır, [- hayırseverliğin talim edildiği mahalde (bodhimanda) secdeye varan -] [işlenen günahlara] ilişkin günahların itirafı icra edilmelidir. [Bir] soylu oğlu (kulaputra), bir soylu kıızı (kulaputrī), bir keşiş] (bhiku), (bir rahibe (bhikuni), bir

ruhban sınıfından olmayan taraftar (upāsaka), bir ruhban taraftarı (upāsikā), (şimdi burada bu] dharma mücevherini öğrenen, tutan, ezbere okuyan, [okutan], duyan, işiten, (kendileri) yazan] veya bunları istinsah eden ve gönüllerinde bunları [dört kat] cemaatin (üyesi olan), böyle düşünceler ortaya çıkaran] var mı?” (BT XXV 0011-0019)

yükünü tegin- ‘saygı ve hürmetle eğilmek’

Uyg. *yükünü tegin-* ‘saygı ve hürmetle eğilmek’ BT XIII 23.4, 28.24 vd. *ağırın ayağın yükünü tegin-* ‘en derin saygıyla / saygı ve hürmetle önünde eğilmek’ BT XIII 14.12

ağırın ayağın yükünü teginürmen üç uğuş yirtinçünün tin tarıglagğma [... Çince ifade....] “Topluluk mücevherinin önünde en derin saygılarımla eğilirim.” [Uygurca çeviride *bursañ kuvrag erdini* ‘üç dünyanın alanı’ ifadesi yok] (BT XIII 14.12)

yükünü ötünü tegin- ‘saygıyla ve hürmetle eğilmek’

Uyg. *yükünü ötünü tegin-* ‘saygıyla ve hürmetle eğilmek’ BT XXV 1023

m(e)n yegen kaya: i[kileyü yene] çin kertü köñülin beş tilgenimin yerke tegürüp yükünü ötünü teginürm(e)n: yene y(e)me ilkisiz uzun sansartınberü ötgürü bökünki künketegi altı erkliglerke tayaqlıgın altı biliglerde yoryu “Ben, Yegen Kaya, yeniden hakiki gönülle beş tekerleğimi yere değdirerek secde ederek, ricamı belirterek saygılarımı sunuyorum. Ben yine başlangıcı olmayan ve uzun samsaradan bugüne kadar altı duyguya dayanan altı bilgeliklerde yürüyerek...” (BT XXV 1021-1025)

yükünü tüş- ‘baş eğmek, eğilmek, huşu ve tevazuda bulunmak, secde etmek’

Kar. *yükünü tüş-* ‘baş eğmek, eğilmek, huşu ve tevazuda bulunmak, secde etmek’

TİEM73 214r/5, 331v/8

*aydı küç kılmış ok şaşa tilemek birle sendin sağlığını anı sağlığı tapa, y(e)me
üküş ortuqlardın küç küç kıllur emerileri emeri üze meger anlar kertgündiler tağı
kıldılar edgülgler az tururlar anlar, sezindi dāvud sınıdımız anı yarlıkatu kıldı
idisiye tüşti yükünü idisiye yandı*“(Davud) dedi ki: “Bu (adam) senin koyununu kendi
koyunları arasına katmak istemekle sana haksızlık yapmıştır. Doğrusu ortakçılardan
pek çoğu birbirine haksızlık eder. Sadece iman edip doğru ve yararlı işler yapanlar
bunun dışındadır. Onlar da pek azdır.” Davud, (bununla) bizim kendisini imtihan
ettiğimizi anladı. Derken hemen Rabbinden günahını bağışlamasını diledi ve baş eğip
iki büklüm bir halde tevbe ederek O’na yöneldi.” (TİEM73 331v/5-9)

yükünü ya ‘nī kötğılığ kıll- ‘secde etmek, saygı göstermek’

Kar. *yükünü ya ‘nī kötğılığ kıll-* ‘secde etmek, saygı göstermek’ TİEM73 7r/9

*ançada kim aydımız kirişler bu kentke yeşler andın kayda tilese siler keş alkığ
kirişler şapuğka yükünü ya ‘nī kötğılığ kıllı ayıñlar töke bergil örtgey miz silerniñ
yañluqlarıñızı. munu arturğay miz edgülg kıllığlıları*“Ve yine hatırlayın o günleri
(Sina çölünü geçtikten sonra), biz şöyle demiştik: “Girin şu beldeye (Kudüs ya da
Eriha’ya), yiyeceklerinden dilediğiniz kadar bol bol yiyin, fakat kapısından saygı
göstererek, boyun eğerek girin ve günahlarımızın yükünü üzerimizden kaldır diye
dua edin ki, günahlarınızı bağışlayalım. Çünkü biz iyilik edenlere daha fazlasını
vereceğiz, demiştik.” (TİEM73 7r/7-7v/1)

yüküş- ‘tazim için diz çökmek’

Çağ. *yüküş-* ‘tazim için diz çökmek’ ŞSL 307a

yüküş- “Tazîm için diz çökmek” (ŞSL 307a)

3.17. İYİ MUAMELE - NEZAKET

Kutadgu Bilig adlı eserde iyi muamele - nezaketle alakalı Yusuf Has Hacib; gençlerin anne-babasını ve yakın akrabalarını hoşnut etmesi, onlara hürmet etmesi yakın çevresine, özellikle büyüklere karşı saygılı olması, küçüklere sahip çıkması, misafire iyi muamele etmesi, insan ilişkilerinde sergilemeleri gereken tavrın nasıl olması gerektiğini anlatır. Ardından bunlara uyan kişilerin sağlayacağı faydalardan bahseder. Nezaketle ilgili değerlerden biri olan hal hatır sorma davranışıyla alakalı KB’de ‘nasılsın’ anlamında *köñlüñ neteg, ne boldı özüñ* benzeri ifadeler kullanılır:

ilig su’âli ay toldıka

ayıttı ilig emdi köñlüñ neteg

“Hükümdarın Ay Toldı’ya sorusu: Hükümdar Ay Toldı’ya “Şimdi nasılsın?” diye sordu” (KB 1069)

ilig aydı ay toldı sözle sözüg

nelük şük turur sen ne boldı özüñ

“Hükümdar sordu: Ay Toldı, konuş; niye sessiz duruyorsun; sana ne oldu, nasılsın?” (KB 957)

Sıla-i Rahim olarak adlandırılan akraba ve dostların ziyaretine İslâm dininde büyük önem verilmiş; onlara karşı iyi muamelede bulunup hâl ve hatırlarını sorma gönüllerini hoş etme konusunda hem Kur’an-ı Kerim’de hem de hadislerde birçok emir ve tavsiyeden bahsedilmiştir. Tezimize dâhil ettiğimiz önemli eserlerden olan *Kutadgu Bilig*’de de bu konuyla alakalı kişinin akrabalarını sık sık ziyaret etmesinin, onlara katılıp münasebetini kesmemesinin gerekliliğinden şu beyitle bahsedilmektedir:

Şaşa teş tuşuş birle iltiş barış

katılğıl karılğıl alış hem biriş

Sen kendi akranlarını sık-sık ziyaret et; onlara katıl ve onlar ile münâsebetini kesme
(KB 4305)

Nahl sûresi 125. ayet tercümesinde Allah, peygamberimize yumuşak sözlü ve tatlı dilli olmasını şu şekilde öğütlemektedir: “İnsanları, tatlı dille, hikmetle ve ibret verici güzel öğütlerle Rabb’inin yoluna çağır; tartışmak gerektiğinde, kaba ve kırıcı davranmadan, gönül incitmeden, akıl ve firasetlerini vahyi anlama ve teslim olmada kullanmaları gerektiğini hatırlatarak onlarla tatlı bir üslupla, en güzel şekilde tartış.”¹⁹⁹ İsrâ sûresi 23. ayet tercümesinde “Gönül alıcı tatlı sözler söyle.”²⁰⁰ ve 53. ayet tercümesinde “Ey Muhammed! Bu inkârcıları hak dine dâvet edecek olan mümin kullarıma söyle; onlarla konuşurken, gönül incitmeden, kaba ve kırıcı davranmadan, en güzel şekilde konuşunlar. Çünkü şeytan, kalplere kin ve nefret tohumları ekerek aralarına fesat sokmak ve böylece onları öfkelenendirip birbirine düşürmek için her an fırsat kollamaktadır. Doğrusu şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.”²⁰¹ Bakara sûresi 83. ayet tercümesinde “Hani İsrail Oğulları’ndan şöyle söz almıştık: “Sadece Allah’a boyun eğeceksiniz; ana - babaya, diğer yakınlarla, yetimlere ve yoksullara iyilik yapacaksınız; insanlara güzel sözler söyleyeceksiniz; namazı kılacak, zekâtı vereceksiniz.” Ama bütün bunlardan sonra, -içinizden pek azınız hariç- sözünüzden caydınız, şimdi de Kur’an’ı inkâr ederek hâlâ yüz çevirip duruyorsunuz. Böylece, daha önce isyankârlık eden atalarınızdan hiç de farklı olmadığınızı ortaya koyuyorsunuz.”²⁰²

¹⁹⁹ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Mahmut Kısa Meali

²⁰⁰ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Mahmut Kısa Meali

²⁰¹ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Mahmut Kısa Meali

²⁰² bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Mahmut Kısa Meali

Âl-i İmran sûresi 159. ayet tercümesinde ise “Ey Peygamber! Allah’ın sana bahşettiği o engin şefkat ve rahmeti sayesinde ki, Uhud imtihânında başarısız olan arkadaşlarına son derece nazik ve yumuşak davrandın. Azarlanmayı hak ettikleri durumlarda bile, kusurlarını yüzlerine vurup onları rencide etmedin. Eğer onlara karşı kaba ve katı yürekli olsaydın, seni terk ederek etrafından dağılıp gitmişlerdi.”²⁰³ buyurmuştur. *Kutadgu Bilig*’de de bu konuyla alakalı kişinin kendinden büyüklerin sözüne karşı gelmemesi ve onlara cevap verirken kaba sözler kullanmaması, nazik olmasının öneminden şu beyitlerle söz edilmektedir:

özünđe uluğқа tilin özneme

cevab kılgı yirde irig sözleme

Kendinden büyüklerin sözüne karşı gelme; cevap vermek icap ettiği zaman, kaba söz söyleme (KB 4303)

irig sözke buşma kalı tegse söz

köni söz irig ol iriglenme öz

“Eğer sana sert söz söyleyen olursa, buna kızma; doğru söz sert olur, sen buna karşı sertlik gösterme.” (KB 5775)

İslâm dininde iyiliğe karşı iyilikle mukabelede bulunma önemli yer tutmaktadır. Yüce Allah, Rahman sûresinin 60. ayetinde: “İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey olabilir mi?”²⁰⁴ buyurmuştur. İyiliğe iyilikle yanıt vermenin, iyi muamelenin hatta kişi iyilik yaptığı halde kendisine kötü davranılması durumunda dahi iyilik yapmada ısrarcı olunmasının gerekliliği *Divanü Lûgati’t-Türk*’te; *suw bermeske süt ber* “Su vermeyene süt ver.” (II, 214); *Kutadgu Bilig*’de ise;

²⁰³ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Mahmut Kısa Meali

²⁰⁴ bkz. <https://www.kuranmeali.com> → Cemal Külünkoğlu Meali

sana edgü kıldı ilig miñ yanut

ol edgü yanutı sen edgü anut

“Hükümdar sana iyilik yaptı, sen de bu iyiliği iyilikle karşılamaaya çalış.” (KB 5790)
ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır.

Kişilerin iyiliğe karşı iyilikle muamele etmesi, hatta bir iyiliğe karşı on iyilikle mukabele etmesinin gerekliliğinden şu beyitle bahsedilmektedir:

kişi edgülikke kıılır edgülik

birine yanutı kıılır on ülüg

“İnsan iyiliğe karşı iyilik yapar; hatta iyiliğe on iyilik ile mukabele etmelidir.” (KB 5766)

Çalışmamızda; bunların dışında iyi muamele ve nezaketle alakalı aşağıdaki ifadelere rastlanmıştır:

bağır ber- ‘merhamet etmek, yakınlık göstermek’

Kar. *bağır bir-* ‘merhamet etmek, yakınlık göstermek’ KB 3237

kadaşka bağır bir yakınlık ula

uluğ kiçigke sevüg bol küle

“Kardeşe merhamet et, yakınlık göster; güler yüzle büyüğün ve küçüğün gönlünü al.”
(KB 3237)

edgü tut- ‘iyi muamele etmek’

Kar. *edgü tut-* ‘iyi muamele etmek’ KB 495

yatıg yarlıkağıl içür bir yigü

ümeg edgü tutğıl ay bilge bügü

“Yabancınnın kusurunu bağışla, onu yedir ve içir; ey âlim hakîm misafire iyi muamele et.” (KB 495)

Har. edgü tut- ‘iyi muamele etmek’ KE 79r/2, 187v/14, 203v/15 vd.

‘Azîz Yūsufnı satğın aldı eviñe keltürdi Zelihağa aydı: munı edgü tutğıl [m]uña edgülik kılğıl, adınların artuğrağ ağırlağıl “Aziz, Yusufu satın aldı evine getirdi ve Zeliha’ya: –Buna iyi muamelede bulun; onlardan daha fazla hürmet göster, dedi.” (KE 79r2-3)

hayr-bād et- (Ar.+Far.+T.) ‘hayırlı olsun demek, Allaha ısmarladık demek’

Çağ. hayr-bād it- ‘hayırlı olsun demek, Allaha ısmarladık demek’ BV 147/1, 542/9

Benefşe ‘ıtrı bile il tarabnı yād itedür

Ğadeh kitür ki igip ğadni hayr-bād itedür

“Menekşe kokusu bile elin şenliğini zikretmektedir, kadehi getir ki eğip boyuna Allah’a ısmarladık diyeyim.” (BV 147/1)

iltifāt eyle- (Ar.+T.) ‘iltifat etmek, gönül almak’

Çağ. iltifāt iyle- ‘iltifat etmek, gönül almak’ BV 49/5

Kim rağibīm bolsa bes kim yār iyler iltifāt

‘Ālem ehlin sağınur min kim maña bolmış rağīb

“Kim rakibim olsa yeter kim sevgili (olsa) iltifat eder, dünya halkının bana rakip olduğunu düşünürüm.” (BV 49/5)

isig sözle- ‘iltifat etmek’

Kar. isig sözle- ‘iltifat etmek’ KB 3183

isig sözlese ğulğa begler tilin

unutmaz anı ğul tirilse yılın

“Beyler kula iltifat ederse; kul bunu hayatı boyunca unutmaz.” (KB 3183)

küler yüz tut- ‘güler yüz göstermek’

Kar. küler yüz tut- ‘güler yüz göstermek’ KB 6232

saña tügmedim men bu kaşım közüm

küler yüz tutar-men sewinçlig özüm

“Ben sana bu kaşımı gözümü çatmadım; sevinçli özüm, güler yüz gösteririm.” (KB 6232)

mültefit bol- (Ar.+T.) ‘iltifat etmek, güler yüz göstermek’

Çağ. mültefit bol- ‘iltifat etmek, güler yüz göstermek’ GT 166/11, 210/4; TEH T702b/3

ayttılar irse iltifāt kılmadı. Mezrū‘ātığa andağ belā yüzlendi kim yoğ hisābı tuttu, muña mültefit bolmadı “Söyledilerse de meyletmedi. Ekinlerine öylece felaket geldi ve ekinleri yok oldu, buna güler yüz göstermedi.” (TEH T702b/2-3)

sāzķārlık kı1- (Far.+T.) ‘nezaketli davranmak’

Kar. sāzķārlık kı1- (Far.+T.) ‘nezaketli davranmak’ AKT 99b/8

pes mutī‘ bolmağıl yalğaçılarga. Sewerler eger yumşaklık kılsa pes yumşaklık kı1urlar, ya‘nī sāzķārlık kı1ur sañā “Artık yalancılara itaat etmeyin. Nazik davranılmasını severler sonra sana nazik davranırlar yani nezaketli davranırlar.” (AKT 99b/7-8)

silig bol-²⁰⁵ ‘tatlı dilli olmak, nâzik olmak’

Kar. silig bol- ‘tatlı dilli olmak, nâzik olmak’ KB 546, 1505, 2444 vd.; *silig ol-* KB 1852

²⁰⁵ Ayrıca bkz. *siliglig* (<*silig*+*lik*) ‘incelik, tatlı dillilik’

Kar. siliglig ‘incelik, tatlı dillilik’ KB 326, 585, 1663 vd.

tüzünlük kerek hem siliglik kerek

uğuşluğ kerek hem biliglik kerek

“Hem yumuşak huylu hem tatlı dilli hem akıllı hem bilgili olmak gereklidir.” (KB 326). *silig* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TMEN III 1262 *silik*.

yawa bolma boşlağ yügürme özün

könü bol silig bol kılnçın sözün

“Aylak olma ve başıboş dolaşma, kendi kendine koşma; işinde ve sözünde dürüst ve nâzik ol.” (KB 1505)

sökel bolsa sor- ‘(kişi) hastalandığında (hâlini, hatrını yahut isteğini) sormak’

Kar. sökel bolsa sor- ‘(kişi) hastalandığında (hâlini, hatrını yahut isteğini) sormak’²⁰⁶

AKT 63b/12

Ƙaderî sökel bolsa sormanız, ölür bolsa barmanız cenazesine ve sünnet cemâ‘at işi; eygülik tegse yā yawuzluk bende kıılır ve lîkin taqdîr Teñridin turur “Kaderî hasta olduğunda sormanız, öldüğü vakit cenazesine gitmeniz gereklidir toplulukla iş yapmak (cemaat olmak) sünnettir; iyilik veyahut kötülük durumu olduğunda ben de bu şekilde yaparım ancak takdir Tanrıya aittir.” (AKT 63b11-13)

söz(ni) yumşaklık birle ketür- ‘yumuşak bir edayla konuşmak’

Har. sözni yumşaklık birle ketür- ‘yumuşak bir edayla konuşmak’ HKT 402b/5

Ay peygâmbarnıñ cüftleri! İrmez siz tişilerdin birisi mengizlig. Eger saķınsangız, yumşaklık birle ketürmeñ sözni; taķı tama‘ kılsa ol kim erse kim köngli içinde sökellik bar. Taķı atying körklüg sözni “Ey peygamberin eşleri! Birbirinize benzemezsiniz. Eğer sakınırsanız, yumuşak bir edayla konuşmayın ve arzu ederseniz bunu yapmak isteyen kişinin içinde hastalık vardır. Güzel söz söyleyin.” (HKT 402b/4-7)

²⁰⁶ Ögdülmiş, kardeşini yoklamak üzere onu ziyaret etmek isteyince hükümdar Ögdülmiş’e;

yorı bar meniñdin yême ök ayıt

negü ol iğın kör me köñlin awıt

“Git, benim tarafımdan da hatrını sor; hastalığına bak, nasıldır; kendisini teselli et.” (KB 6282) der. Hastayı ziyaret etmek, halini hatrını sormak, onu teselli etmek de iyi muamele ve nezaket örneğidir. Burada buna değinilmesi lüzumlu görülmüştür.

söz(ün) silig kı1- ‘tatlı dil kullanmak’

Kar. sözüñ sılığ kı1- ‘tatlı dil kullanmak’ AH 356

uluğ bolduğunça tüzünrek bolup

uluğka kiçigke sılığ kı1 sözüñ

“Yükseldikçe daha çok yumuşak huylu ol, büyüğe ve küçüğe tatlı dil kullan.” (AH 355-356)

tehniyet eyle- (Ar.+T.) ‘(birini) tebrik etmek, kutlamak, hayırlı olsun demek’

Çağ. tehniyet iyle- ‘(birini) tebrik etmek, kutlamak, hayırlı olsun demek’ BV 660/12

İylemekke tehniyet ‘arzını bayram çeşnide

Şeh vücūdı çün müşerref kılsa taht-ı şevketin

“Bayram ziyaretinde hayırlı olsun dileklerini ilet, heybetin tahtı padişahın varlığı için şereflensin.” (BV 660/12)

tehniyet kı1- (Ar.+T.) ‘(birini) tebrik etmek, kutlamak, hayırlı olsun demek’

Çağ. tehniyet kı1- ‘(birini) tebrik etmek, kutlamak, hayırlı olsun demek’ GT 94/4, 94/7

ey yār tehniyet kı1mağıl. Bu işni ta‘ziyetdin özge bilmegil “Ey sevgili, hayırlı olsun deme. Bu işi başsağlığı dilemeden farklı sanma.” (GT 94/7)

töleklilik kı1- ‘ağırbaşlı davranmak, yumuşak huylu davranmak’

Har. töleklilik kı1- ‘ağırbaşlı davranmak, yumuşak huylu davranmak’ KE 81v/6; ME 146/4, 176/6, 193/1

āhestelik kı1ldı, töleklilik kı1ldı işde “İş yaparken yavaşladı, ağırbaşlı davrandı.” (ME 193/1)

yaraşu yumşaklayu dirliş- ‘uyumlu ve nezaket içinde yaşamak’

Har. *yaraşu yumşaklayu dirliş-* ‘uyumlu ve nezaket içinde yaşamak’ ME 119/6
yaraşu yumşaklayu dirlişti anıñ birle, yumşaklık kılıştı anıñ birle “Onunla uyumlu ve nezaket içinde yaşadı, birbirlerine nazik davrandılar.” (ME 119/6)

yumşakla- ‘yumuşak davranmak’

Kar. *yumşakla-* ‘yumuşak davranmak’ TİEM73 418v/6

sewerler eger yumşaklasa sen yumşaklayur “(Onlar sana indirilen ayetlerden beğenmediklerini bırakman suretiyle senin) kendilerine yumuşak davranmanı isterler; böyle yapsan, onlar da seni över, yumuşak davranırlar.” (TİEM73 418v/5-6)

yumşaklık et- ‘nazik davranmak, mülayimce davranmak’

Kar. *yumşaklık it-* ‘nazik davranmak, mülayimce davranmak’ AKT 1b/5

itgey sizlerge işleriñizde yumşaklık “İşlerinizde size nazik davranacak.” (AKT 1b/5)

yumşaklık kııl-²⁰⁷ ‘nazik davranmak, mülayimce davranmak’

Kar. *yumşaklık kııl-* ‘nazik davranmak, mülayimce davranmak’ AKT 99b/7, 99b/8

pes mutî‘ bolmağıl yalğançılarga. Sewerler eger yumşaklık kılsa pes yumşaklık kıılurlar, ya‘nî sâzķârlık kıılır sañā “Artık yalancılara itaat etmeyin. Nazik davranılmasını severler sonra sana nazik davranırlar yani nezaketli davranırlar.” (AKT 99b/7-8)

Har. *yumşaklık kııl-* ‘nazik davranmak, mülayimce davranmak’ ME 34/1

yumşaklık kııldı işde / boyun südi aña “İşini yaparken nazik davrandı, ona itaat etti.” (ME 34/1)

yumşaklık kıılış- ‘birbirine karşı nezakette bulunmak’

²⁰⁷ ayrıca bkz. *könül yumşaklık(ı)* ‘derin saygı ve tevazu’ HKT 281a/7

taķı yüzün tüşerler eñeklerğa, ıǵlayurlar; taķı arturur anlargā, könül yumşaklıkım “Ve çeneleri üzerine yüz üstü düşerler, ağlarlar; ve (bu durum) onların derin saygısını artırır.” (HKT 281a/6-7)

Har. *yumşaklık kılış-* ‘birbirine karşı nezakette bulunmak’ ME 119/6

yaraşu yumşaklayu dirlişti anıñ birle, yumşaklık kılıştı anıñ birle “Onunla uyumlu ve nezaket içinde yaşadı, birbirlerine nazik davrandılar.” (ME 119/6)

yüz yaruğ tut- ‘güler yüz göstermek’

Kar. *yüz yaruğ tut-* ‘güler yüz göstermek’ KB 2476, 2576

tili birle yumşak süçig tutğu söz

könül tutsa alçağ yaruğ tutsa yüz

“Kapıcıbaşı yumşak ve tatlı sözlü olmalı; gönlünü alçak tutmalı, her zaman güler yüz göstermeli.” (KB 2576)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GRAMER HUSUSİYETLERİYLE SAYGI VE NEZAKET

4.1. KÜÇÜLTME VE SEVGİ BİLDİREN TÜRETME EKLERİYLE KURULAN YAPILAR

Küçültme (diminutive ekleri), isimlere ve isim soylu kelimelere gelerek azlık, küçüklük, hafife alma, küçümseme zamansal veya mekânsal yakınlık ifade etme anlamlarıyla birlikte -kullanıldığı duruma göre- acıma, sevgi, şımartma ve şefkat gösterme, yüceltme anlamlarını da kazandırır. Kononov (1969: 81) isimlerin ve sıfatların küçültme şekillerinin hemen herkes tarafından bilinen kelimeler olmadığını aynı kelimelerin şekilleri sayıldıklarını ifade ederek sevgi ifade eden küçültme şekillerinin asıl vazifesinin, daha doğrusu ilk vazifesinin ifadelerin kudretini artırmak olduğunu belirtir.

4.1.1. +(X)ç Küçültme Ekiyle Kurulanlar

anaç ‘annecik’ (Erdal OTWF 46)

Orh. *anaç* ‘annecik’ Alt_{YAZ}262

anaçım a adrıldımız a “Annemizle ayrıldık” Alt_{YAZ}262

Uyg. *anaç* ‘annecik’ BT XIII 12.104

[a] *yaşsayu* : *anaçım sini utru* [:] “[ ] anneciğim sana karşı gevezelik ediyor (boş konuşuyor).” (BT XIII 12.103-104)

Kar. *anaç* ‘küçük kıza sevgi ifade etmek için kullanılır’ DankKelly I 99

ataç ‘babacık’ (Erdal OTWF 46)

Orh. *ataç* ‘babacık’ O 12, 13, 15 vd.; Y_{YAZ} 104/8, 152/2 vd.

enlig çor inançu alp tarkan ataçıma adrıldımız esisim yêrim e suwum a esizim e bodunum a esizim e. “Enlig Çor Inançu Alp Tarkan (adlı) babacığımdan ayrıldım, ne yazık! Yerimden suyumdan (yurdumdan) (ayrıldım) ne yazık! Halkımdan (ayrıldım) ne yazık.” (Y_{YAZ} 152/2-4)

Uyg. *ataç* ‘sevgili baba, babacık’ DKPAM 1429, 3151; BT XIII 1.15, 2.76, 21.58

anta ötrü m(a)lunkê atl(ı)ğ a[şçı] [...] oğulın tarta alıp örü kötürti.. ’[...] [...]kınıntın yitti biçekin t[artıp] [oğu]lın b[oğu]zlağalı [...] anıñ arasında [ol kenç oğulkıya] atasınıñ yitti biçek tartmışın [körüp] ıya taya iki koolıçağın atasınıñ b[oyun] kuçup inçe têt tedi.. amrağ ataçıma kenç kiçig özde toğmış sever oğu[lun] ermez mü m(e)n.. ne yazdım saña n[egülük meni] ölürür s(e)n.. “Ondan sonra *Malunke* adlı aşçı.. oğlunu çekip kaldırmış.. kınından keskin kılıcını çekip oğlunu boğazlamak için (kılıcını oğlunun boğazına götürmüş.) Bu arada, (o çocukcağız) babasının keskin kılıç çektiğini (görüp) korkarak küçücük kollarıyla babasının boynuna sarılıp şöyle demiş: “Ey sevgili babacığım! Ben senin genç yaşında senden olmuş (olan) sevimli oğlun değil miyim? Sana karşı ne hata ettim, (niçin beni) öldürüyorsun?”” (DKPAM 1422-1432)

Kar. *ataç* ‘babaya benzer, baba gibi’ DankKelly I 99

ataç oğul “büyüklük gösteren çocuk” DankKelly I 99

begiç ‘beycik’

Orh. *begiç* ‘beycik’ Y_{YAZ} 47/8; *begeç* ‘küçük bey’ Alt_{YAZ} 232

tölis bilge atam ben altı yêgirmi yaşım a almış kunçuyumuz bökmédi begiçim “(Ben) Tölis Bilge Ata(ım). On altı yaşımda aldığımız eşimiz doymadı beyciğim” Y_{YAZ} 48/7

Kar. *begeç* ‘beyceğiz (küçültme ile birlikte acıma ve sevmeye bildirir)’ DankKelly I 277

“Bu kelime yumuşak k ile (g ile) söylenirse “küçük bey” anlamına gelir, “beg”in küçültme şeklidir; küçüğe gösterilen sevgi için kullanılır. Çünkü *beg* kelimesi yumuşak /k/ iledir. (g ile)” (DankKelly I 277)

êçiç ‘ağabeycik’ (Erdal OTWF 46)

Orh. *êçiç* ‘ağabeycik’ Y_{YAZ} 32/1, 32/13, 32/16 vd.

er erdem için e yıta yokladı kulu alp tutsar küçüç êçiçim e beg er begçe işwar<a>? bsr (basar?) êçimiz. “Erkeklik kahramanlığı için, ne acı! Göge yükseldi. Kulu (?) yiğitliği tutsa, güçlü sevgili ağabeyim (için). Bey askeri bey gibi İşvara? Basar? ağabeyimiz.” (Y_{YAZ} 32/1-2)

egeç ‘annecik’ (Erdal OTWF 45)

Orh. *egeç* ‘annecik’ Y_{YAZ} 41/6

awğa ben er altı yüz tamk<a> at say teg sarig altunum ık gerçin eg[ri tew]em agı yüder tañım er erdemimdağı egeçim e ana gemçigt<e> yiriltim. “Ava (giderken) bindiğim altı yüz damga(lı) atım, çakıl taşı kadar çok sarı altınlarım, semiz ve koyu doru (renkli) tek hörgüçlü develerim, ipek kumaşlar taşıyan taylarım. Erkeklik erdemim, anneciğim? ve ana Kemçik’ten ayrıldım!” (Y_{YAZ} 41/4-6)

Uyg. *ögüç* ‘annecik’ BT IX 91.2, BT XIII 12.96, 12.111, 12.167 vd.

burkan inçe tip yarlıkayur oluruñ ögüçüm bar siziñe nomluğ öñ ülüş ... ötrü ayağka tegimlig maytrı burkan anası katunta ulatı tenridem kuvrağka toğmağ ölmek tüşmek taymağ örtenmek sınmağta ulatı emgeklerig ukitu yarlıkar... “Burkan haşmetle şöyle der: ‘Oturun! anacığım! Sizin için dinin birinci (yani asıl) kısmı mevcuttur.’ Sonra hürmete lâyık Maytrı burkan, anası, ‘hanım’ ve öteki ilâhî cemaate doğmak, ölmek,

düşünmek, sapmak, alevlenmek, kırılmak ve öteki acıları haşmetle bildirir (anlatır).”
(BT IX 91.1-9)

ekeç ‘bilgece davranan küçük kız çocuğu’²⁰⁸ (Erdal OTWF 45)

Kar. *ekeç* ‘bütün kavmin kız kardeşiymiş gibi akıllılık gösteren küçük kız’
DankKelly I 99

kañıç ‘babacık’ (Erdal OTWF 45)

Orh. *kañıç* ‘babacık’ Y_{YAZ} 48/6

yėti urı oğluñuzka bökmedök kañıçım alp <u>kuşça buñı tüşürmek ertiniz buñka taşın beñkü tiker men yıta tölis bilge atam ben altı tölis bilge atam ben altı yegirmi yaşım a almış kunçuyumuz bökmedi begiçim. “Yedi erkek çocuğunuza doymadınız. Babacığım yiğit bir anlayışa bunu söylemek istediniz. Buraya taşını ebedî (kalmak üzere) dikiyorum, eyvah! (Ben) Tölis Bilge Ata(‘ım). On altı yaşımda aldığımız eşimiz doymadı beyciğim.” (Y_{YAZ} 48/6-7)

4.1.2. +çUk Küçültme Ekiyle Kurulanlar

oğulçuk ‘oğulcuk, sevgili oğul’

Kar. *oğulçuk* ‘oğulcuk, sevgili oğul’ TİEM73 327r/3; AKT 40a/10

karār kıldururımız oğulçuklar içre ne kim tilesesiz, atalmış vaqtka tegrü “Tayin edilen vakte kadar oğulcukların içine ne istesek yerleştiririz.” (AKT 40a/10)

Har. *oğulçuk* ‘oğulcuk, sevgili oğul’ HKT 393a/2

taķı ol vaqtın kim aydı Loķmān oğlınğa, taķı ol ögütleyür aña: “Ay oğulçukum! Ortaķ koşmağıl Tañrığa, haķīkāt üze ortaķ koşmak zulm uluğ.” “Lokman o vakit

²⁰⁸ **Uyg.** *ekeç* Tananan dönem eserlerinde kelimenin *eke+ç* biçiminde kullanılan biçimine rastlanmamıştır. Ancak gözümüze çarpan sesteş bir *ekeç* kelimesi farkedilmiştir. Bu kelime ‘dişi hayvanları tanımlamakta kullanılan bir söz’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *ekeç* BT VIII A 91.

oğluna şu şekilde nasihat verdi: “Ey sevgili oğlum. Tanrıya ortak koşma, şüphesiz ki -ortak koşmak büyük zulümdür.” (HKT 393a/1-2)

4.1.3. +(X)k Küçültme Ekiyle Kurulanlar

ögük²⁰⁹ ‘sevgili, sevilen çocuk’

Uyg. *ögük* ‘sevgili, sevilen çocuk’ İKPÖ XVI.3, LIII.4, LV.3. vd.; BT XIII 28.47

tegin köni savlıg üçün bultum ögüküküm* tep tedi.. ötrü inisi inçe tēp tedi siz aruk siz aruklañ az udiñ erdini maña berin men tutayın “Prens, doğru sözlü olduğu için, ‘Buldum yavrucuğum’ dedi. O zaman, küçük kardeşi şöyle dedi: ‘Siz yorgunsunuz. Dinlenin. Biraz uyuyun. Mücevheri bana verin, onu ben tutayım.’ ” (İKPÖ LV.1.-6.)

4.1.4. +kIyA/+kInA Küçültme Ekiyle Kurulanlar²¹⁰

kençkiye ‘yavrucuk, yavrucağız’

Uyg. *kençkiye* ‘yavrucuk, yavrucağız’ BT IX 33.19, 33.21; OTWF 55

qaltı bir oqşağı biliglig işilerniñ amraq oğulkıyasın qadır bars tutmış bolsar.. ol işiler sigiriyü tegip bars ağızta kençkiesin suçulu alsar balıg başlıg qanlıg yinlig kençkiesin iki emigi ikin ara quçup sever amrayur erser antada tağı yigrek ayağqa tegimlig maytrı bodisvt nızvanılıg yeklerig barslarıg buu altızmış qamağ biş ajun tnlıqlarağ seve amrayu küçlüg yarlıkançuçı bilig öritir “Akıllı, zarif kadınlardan birinin sevgili oğulcuğunu yırtıcı bir kaplan yakalamış olsa, bu kadın seğirterek varıp kaplanın ağızından yavrucuğunu çekip alsa; yaralı, üstü başı kan içinde olan yavrucuğunu bağına (:iki memesinin arasına) basıp sevse, bundan (daha iyisi olarak:

²⁰⁹ *ögük*: Bang’a göre “TurkBr IV”, s. 39: *ög* ‘ana’+küçültme eki +*k*. Ayrıca ‘düşünce’ anlamındaki *ög*, ya da ‘övmek, methetmek’ anlamındaki *ög*+sonuç bildiren -*k* biçiminde de türemiş olabilir. *Ögek* (saw) varyantı ‘övmek’ (söz) anlamını da taşıyabilir (Hamilton, 2011: 155).

²¹⁰ *erkiye* ‘adamcık, adamcağız’

Kar. *erkiye* ‘adamcık, adamcağız’ DankKelly II 237

erkiye “ ‘adamcık’ demektir.” (DankKelly II 237). Bu kelime DankKelly II 237’de geçmemesine rağmen dizinde *er* maddesi altında *erkiye* biçiminde geçmekte olup -*kıye* ekine atf yapmak amacıyla DankKelly II 237 referans olarak gösterilmiştir.

Hürmete lâayık Maytrı Bodhissatva, ihtiras şeytenleri kaplanları (cesaretini yitirmiş) bu bütün beş varlık şekli içinde bulunan yaratıkları sevmek için büyük bir acıma duygusu besler.” (BT IX 33.15-28)

kiçkiye ‘küçük çocuk, çocukcağız’

Har. *kiçkiye* ‘küçük çocuk, çocukcağız’ İML 143

kızkiya ‘küçük kız, kızcağız’

Kar. *kızkiya* ‘küçük kız’ DankKelly II 237

kızkiya “‘Benim kızcağızım’ demektir.” (DankKelly II 237)

oğulkıya ‘oğulcuk, oğulcağız’ (Erdal OTWF 48)

Uyg. *oğulkıya* ‘oğulcuk’ BT IX 33.17; DKPAM 159, 1426, 3154-3155 vd.

kalı bir oğşau biliglig işilerin amrak oğulkıyasın kadar bars tutmuş bolsar.. ol işiler sigiriyü tegip bars ağızta kençkiyesin suçulu alsar balıg başlıg kanlıg yinlig kençkiyesin iki emigi ikin ara kuçup sever amrayur erser antada takı yigrek ayağka tegimlig maytrı bodisvt nızvanlıg yeklerig barslarıg buu altızmış kamağ biş ajun tınlıglarağ seve amrayu küçlüg yarlıkançuçı bilig öritir “Akıllı, zarif kadınlardan birinin sevgili oğulcuğunu yırtıcı bir kaplan yakalamış olsa, bu kadın seğırterek varıp kaplanın ağızından yavrucuğunu çekip alsa; yaralı, üstü başı kan içinde olan yavrucuğunu bağına (:iki memesinin arasına) basıp sevse, bundan (daha iyisi olarak: Hürmete lâayık Maytrı Bodhissatva, ihtiras şeytenleri kaplanları (cesaretini yitirmiş) bu bütün beş varlık şekli içinde bulunan yaratıkları sevmek için büyük bir acıma duygusu besler.” (BT IX 33.15-28)

Kar. *oğulkıya* ‘oğulcuk, oğulcağız’ DankKelly II 237; *oğulkına* TİEM73 299r/2; Rylands 34/30a2

oğulkıya “‘Benim oğulcuğum’ demektir.” (DankKelly II 237)

4.1.5. +rAk Karşılaştırma Ekiyle Kurulanlar

ağırlıgrağ ‘en değerli’

Kar. *ağırlıgrağ* ‘en değerli (ayrıca: en ağır) TİEM73 410r/3, 445r/4; *ağırlırağ* ‘en değerli (ayrıca: en ağır)’ TİEM73 380r/3

‘azīzrağ (Ar.+T.) ‘en üstün’

Kar. *‘azīzrağ* ‘en üstün, en değerli, en şerefli’ Rylands 38/62b2; *‘azizrağ* KB A12; *‘azizrek* KB 2853; *‘azīzrek* TİEM73 171r/1

eger yansa-miz Medīne kendi tapa çıkarğay oğ azīzrağ andın h‘arrağnı “Eğer biz geri dönersek Medīne en alçaklardan en azīzleri kendine doğru çıkaracaktır.” (Rylands 38/62b2)

Har. *‘azīzrek* ‘daha şerefli, daha değerli’ HKT 223a/5; NF 52/14, 160/5; KE 5v/19, 52r/9, 95r/15 vd.; MM 8/4; *azīzrağ* KE 207r/17; *edizrek* KE 2v/4, 216r/17, 217r/8 vd.

hiç kimerse münmedi sağa Muhammeddin ‘azīzrek Hağ te‘ālā katında, Muhammeddin hürmetligrek tedi “Tanrı’nın nezdinde hiç kimse Muhammed’den daha aziz ve hürmetli değildir, dedi.” (NF 52/14)

begrek ‘soylu (kudretli) bey’ (Erdal OTWF 63)

Orh. *begrek* ‘soylu (kudretli) bey’ Y_{YAZ} 5/3, 98/1

er <b>unuğ? kazgandıñız bökmed[iñi]z begrekim beg buñ a adrıldıñız açığ a kırğ erig kaçsız kıl[dıñız]. “Asker(in) (büyük) sıkıntı(sı)yla kazandınız, doymadınız, soylu (kudretli) bey. Ne sıkıntı! Ayrıldınız, ne acı! Kırk askeri babasız bıraktınız.” (Y_{YAZ} 98/1-2)

hürmetligrek (Ar.+T.) ‘çok saygıdeğer’

Har. *hürmetligrek* ‘çok saygıdeğer’ NF 52/14

hiç kimerse münmedi saña Muhammeddin ‘azîzrek Hağ te’ālā katında, Muhammeddin hürmetligrek tedi “Tanrı’nın nezdinde hiç kimse Muhammed’den daha aziz ve hürmetli değildir, dedi.” (NF 52/14)

kerîmrek (Ar.+T.) ‘en şerefli, en yüce’

Kar. *kerîmrek* ‘en şerefli, en yüce’ AKT 138b/11

oğı kendü Teñriñ kamuğlardın kerîmrek, nihāyeti yok “Sonu olmayan, herkesten en yüce olan kendi Tanrı’nı(n ayetlerini) oku (anla).” (AKT 138b/11)

Har. *kerîmrek* ‘en şerefli, en yüce’ HKT 494a/4

hağīkat üze kerimrekiniz Tañrı katında, sañnuğrañıñız. Hağīkat üze Tañrı bilgen, örtüglügni bilgen. “Şüphesiz ki Tanrı katında en şerefli en çok sakınanınızdır. Şüphesiz ki Tanrı bilen, görünmeyeni görendir.” (HKT 494a/4-5)

kıymetīrağ (Ar.+ Far.+ T.) ‘daha değerli, daha kıymetli’

Çağ. *kıymetīrağ* ‘daha değerli, daha kıymetli’ FK 500/3

Kūyide itler izi ruhsārımğa boldı bahā

Mundın āyā kıymetīrağ altun olğay mu ikin

“Sevgilinin bulunduğu yerde itlerin izi yanağımı kıymetlendirdi, bundan daha kıymetli altın olur mu acaba?” (FK 500/3)

şerīfrağ (Ar.+T.) ‘daha büyük, daha yüce’

Çağ. *şerīfrağ* ‘daha büyük, daha yüce’ GT 40/5

hayvānāt arasında arslandın şerīfrağ tağı eşek-din vazī‘rağ yok turur “Hayvanlar arasında arslandan daha yücresi ve eşekten daha alçağı yoktur.” (GT 40/4-5)

4.1.6. +k1 Ekiyle Kurulanlar²¹¹

anaḳı ‘ey anneciğim (sevgi belirtir)’

Kar. *anaḳı* ‘ey anneciğim (sevgi belirtir)’ DankKelly II 259

ataḳı ‘ey babacığim (sevgi belirtir)

Kar. *ataḳı* ‘ey babacığim (sevgi belirtir)’ DankKelly I 158, II 259

4.2. İSİM + İYELİK EKİYLE OLUŞTURULAN SAYGI İFADELERİ

4.2.1. 1. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar

Ağca (2020: 116) birinci tekil kişi iyelik eki +(X)m, genel itibarıyla temel işlevine sadık kalarak “sahiplik” ifade etmekle birlikte, statüye bağlı olarak üst tabakada yer alan kişilere karşı seslenmelerde, seslenen kişilerin adlarına yahut unvanlarına eklenerek büyük bir ihtimalle “sahiplenme” üzerinden “saygınlık” anlamı yüklediğini ifade eder. Bu çerçevede Eski Türkçe metinlerde *teḡri* ve *kağan* gibi unvanlara; *kaḡ*, *ana* (anaçım a) ve *kunçuy* (kunçuyum) gibi akrabalık adlarına; *edgü*, *tüzün* gibi sıfatlara eklenerek seslenme sırasında saygınlık anlamı ifade etmiştir.

Yazıcı Ersoy (2015: 56) 1. tekil kişi iyelik ekinin bu tür kullanımının yapılan çalışmalarda daha çok hitap/seslenme içerisinde ele alındığını ancak ekin hitap sırasında kelimeye kattığı anlamın sevgi, saygı, beğenme, nezaket içeriği taşıdığını belirtmektedir. Eğer söz konusu sadece hitap etmek ise konuşur karşısındakine ismiyle veya içerisinde buldukları akrabalık bağını ifade eden kelimelerle de

---

²¹¹ Akrabalık bildiren isimlerin sonuna eklenen bir sevgi eki (DankKelly, 1984: 538)

(baba, anne, teyze, hala vb.) hitap edebilir. Dolayısıyla bu tür kullanımlarda sevgiyi, saygıyı ifade etmek öncelikli amaçtır.

4.2.1.1. Orhun Türkçesi Dönemi Eserlerinde

anaçım a adrıldımız a “Annemizle ayrıldık” Alt_{YAZ}262

er eşim el kişim erligün unaş “Yoldaşlarım-savaşçılarım, kabilemin insanları bu insanlarla anlaşmaya varın.” Alt_{YAZ}285

kağanım bilgesin üçün öñrekün toğsıkdağı bodun “Kaganım bilge olduğu için doğuda güneşin doğduğu yerdeki halklar.” (Tes D 5)

Ƙara bodun kağanım kelti tip öğirip sebinti “Halk kağanım geldi diye coşup sevindi.” (BK D 41)

[b]eş señüt kara bodun turuyun kañım kañka ötünti. “Beş general (ve) halk (önünde) ayağa kalkarak babam kağana (şöyle) arz ettiler.” (Ta G 4)

Türk kağan olorgalı şantun balıkataloy ügüzke yegmiş yok ermiş kağanıma ötüñüp sülettim “Türk halkı yaratılalı, Türk kağanı tahta çikalı Şandong kentine, okyanusa (?) ulaşan olmamış. Kağanıma arz edip sefer ettirdim.” (T 18)

ögüm katunulayu öglerim ek<e>lerim keliñünüm kunçuylarım bunça yeme tirigi küñ boltaçı erti ölüğü yurtta yoltayatu kaltaçı ertigiz. “Annem hatun (ve) diğer (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunların dirisi cariye olacak idi, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız.” (KT K 9)

umay teg ögüm katun kutıña inim kültigin er at bultı “Umay misali annem Hatun’un erkeklik adımı elde etti.” (KT D 31)

üze : türük : t(e)ñrisi: türük ıduķ yiri: subı : (a)nça (e)tm(i)ş : türük : bod(u)n : yooķ : bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolçun tiy(i)n : k(a)ñ(ı)m : ilt(e)r(i)ş k(a)ğ(a)n(ı)ğ : ög(ü)m : ilbilge k(a)tun(u)ğ : t(e)ñri : töp(ü)sinte : tut(u)p : yüg(e)rü : kötürm(i)ş (e)r(i)nç : “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutlu vatan toprakları şöyle düzenlemiş; Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağan’ı, annem İlbilge Hatun’u Tanrı, tepesinden tutarak yüceltmış.” (KT D 10-11)

ögüm katunuğ kötürügme teñri il berigme teñri “Annem Hatunu yücelten Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı” (BK D 21)

4.2.1.2. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde

[a] yañşayu : anaçım sini utru [:] “[ ] anneciğim sana karşı gevezelik ediyor (boş konuşuyor).” (BT XIII 12.103-104)

tegin köni sawlıg üçün bultum ögüküküm²¹² tep tedi “Prens, doğru sözlü olduğu için ‘Buldum yavrucuğum,’ dedi.” (İKPÖ LV.1-3.)

amrak kadaşım eşiñ tuşuñ biziñ beş yüz eren kaçça bardı “Sevgili kardeşim; eşin dostun ve bizim beş yüz adamımız nereye gittiler?” (İKPÖ LIII.4-6.)

²¹² *ögüküküm*: Acaba Pelliot’un düşündüğü gibi (s. 252, n. 1), hecenin yanlışlıkla iki kez yazılması mı; yoksa ‘anne’ anlamındaki *ög* ya da ‘düşünce, vicdan’ anlamındaki *ög*’den +k ile (AG, 57) türemiş küçültmeli isim *ögük*’e bir kez daha küçültme eki +k eklenerek yapılmış bir biçim mi söz konusudur (Hamilton, 2011: 100).

birkiye amrak oğlumın siziye tutuzur men esen (asan?) tükel kelürün tep yarlıgkadi.
“Biricik sevgili oğlumu size emanet ediyorum. Onu sağ salim getirin, dedi.” (İKPO XXV. 4-6.)

burkan inçe tip yarlıkayur oluruñ ögüçüm bar siziye nomluğ öñ ülüş ... ötrü ayağka tegimlig maytrı burkan anası katunta ulatı tenridem kuvrağka toğmağ ölmek tüşmek taymağ örtenmek sınmağta ulatı emgeklerig ukitu yarlıkar... “Burkan haşmetle şöyle der: ‘Oturun! anacığım! Sizin için dinin birinci (yani asıl) kısmı mevcuttur.’ Sonra hürmete lâyük Maytrı burkan, anası, ‘hanım’ ve öteki ilâhî cemaate doğmak, ölmek, düşünmek, sapmak, alevlenmek, kırılmak ve öteki acıları haşmetle bildirir (anlatır).” (BT IX 91.1-9)

tenri tenrisi burkanığ bir körmişke bakşım siz tip yinçürü yükünüp sevip taplap
“Tanrılar tanrısı Burkan’ı bir defa görmekle ‘Siz üstadımsınız’ diye secdeye vararak sever ve kabullenir.” (BT IX 56.10-12)

Bunları yanı sıra *tenri* sözcüğü de aşağıda geçen örneklerde +(X)m iyelik ekiyle “haşmetlim” anlamına gelecek şekilde yüceltme biçiminde saygı ifadesi olarak kullanılmıştır:

atı kötrülmüş tenrim kayu erser tözünler oğlı tözün tözkerinçsiz yig tüzü köni tuymağ burhan kutıña köñül öritserler ol tıñlıglar netegin turğuluğ ol netegin köñülüg yavalturğuluğ ol “Methodilmiş, haşmetlim, asiller her nerede asil, öncesi olmayan, üstün, tümüyle doğru hisseden burkanın saadeti için derin duygulara kapıldıklarında o canlılar nasıl bekleyecek (ve) duygularını durgunlaştıracaklar?” (BT I F 21-26)

t(e)ñrim bir türlüğ oyunta sans(ı)z tümen türlüğ ün egzig ünēr “Haşmetlim, sadece bir oyunda sayısız ses belirir.” (BT V 391-396)

t(e)ñrim siziñ ilinizde oyun oynasar taşgaru iki tümen bire yirden iştilür “Haşmetlim sizin ülkenizde oyun oynansa, dışarıda iki bin mil yerden (dahi) duyulur.” (BT V 393-396)

4.2.1.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde

eçikim “Hakaniye lehçesinde büyük kardeşe *eçikim* diye hitap edilir. Kaf sadece birinci kişide kullanılır. İkinci kişide *eçikiñ* biçiminde kullanılmaz.” (DankKelly I 107)

bayat atı birle sözüğ başladım

törütgen igidgen keçürgen idim

“Allahın adıyla söze başladım, yaratan, besleyen, affeden Tanrı’m.” (KB 2)

ata erdim imdi ölür bu ata

idim sen tirig sen añar bir kıta

“Baba idim şimdi bu baba ölüyor; Ey Rabbim sen dirisin, ona saadet ver.” (KB 1262)

sevüg savçığa ming meningdin selam

tegürsin bayatım kesüksüz ulam

“Tanrı benden sevgili Peygambere devamlı olarak binlerce selam eriştirsin.” (KB 152)

tengizdin kerimrek şahım ming kıta

ķabul ķılsa tang yok bu az hedyeni

“Denizden bin kat daha fazla kerem sahibi Şahım, bu kũçük hedyeni kabul ederse ŐaŐırmak yok.” (AH 46)

yarattı ol uęan²¹³ tũnũng kũndũzũng

udup biri birke yorır ȳng songa

“Geceyi ve gũndũzũ tanrım yarattı, biri birine uyup en sona gider.” (AH 42)

ȳgdũlmiŐ’in hũkũmdara iķkici-başının nasıl olması lȳzım geldiğini sȳyledięi bȳlũmde Kũn Togdı’ya “ersig beg” Şeklinde hitap etmekte onu yũceltirken aynı zamanda begim biķiminde sȳylemiyle de sayęı, sevgi minnet vb. duygularını da ifade etmektedir:

kȳni bol sen iş ķıl ay ersig begim

kȳnilikte taŐtın yok ermiş yigim

“Ey kahraman beyim, sen doğruluk ile ķalıŐ; bence doğruluktan daha iyi bir Şey yoktur.” (KB 2899)

Hũkũmdar, Kũn Togdı’nın OdgurmiŐ’a ikinci mektubu gȳnderdięini sȳyledięi bȳlũmde Kũn Togdı OdgurmiŐ’a “Ey merhametli yiğidim!” biķiminde seslenmektedir:

eŐitgil yana bu mening sȳzlerim

kȳngũlke alın ay baęırsaķ erim²¹⁴

“Benim bu sȳzlerimi de bir kere dinle; ey merhametli yiğidim bunları iyice dũŐũn.” (KB 3914)

---

²¹³ Dipnotta C5 *yarattı uğanım*.

²¹⁴ Arat, *baęırsaķ erim* sȳz ȳbeęini “temiz kalpli insan” biķiminde ķevirmiŐtir. Yazdığımız ifade tarafımızca daha uygundur.

Odgurmuş'un Ögdülmiş'e dünyadan yüz çevirip, olana kanâat ettiğini söylediği bölümde kendisine “Ey Ögdülmişim!” biçiminde seslenmektedir:

haqikat munı bil ay ögdülmişim

ayayın sanga men özüm bilmişim

“Ey Ögdülmişim! Ben sana kendi bildiklerimi söyleyeceğim; sen bunları hakikat bil.”
(KB 4803)

Odgurmuş'un Ögdülmiş'e dünyadan yüz çevirip, olana kanâat ettiğini söylediği bölümde kendisine “Ey cömertim!” biçiminde seslenmektedir:

bu erdi sanga çın bağırsaklıkım

munı sözledim men sanga ay akım²¹⁵

“İşte bu söylediklerim sana gerçek bağlılığımın bir nişanıdır, ey cömerdim.” (KB 4846)

4.2.1.4. Harezmi Türkçesi Dönemi Eserlerinde

[Fâtıma] Ol aytur: Babam Abū Zarnı tüşümde kördüm /.../ men aydım: Ey babam, Tanrı te ‘ālā sizin birle ne mu ‘āmilat kıldı? tēp aydım erse maña aydı “(Fatıma) şöyle dedi: Babamı düşümde gördüm... şöyle dedim: Ey babam, Tanrı size nasıl muamele etti deyince (babam bana) şu şekilde buyurdu.” (NF 131/15-16)

Ey aziz edim atını yana bir kıata ayğıl cümle mālım tavārım saña bolsun, tedi erse...
“Ey aziz kıymetlim adını bir defa daha söyle, bütün malım mülküm senin olsun, deyince...” (NF 146)

---

²¹⁵ Kutadgu Bilig’de geçen Kün Togdı’ya yönelik veziri Ay Toldı’nın, vezirin oğlu Ögdülmiş’in ve Ögdülmiş’in arkadaşı Odgurmuş’un birbirlerine hitapları ve göreceli seslenişleri için ayrıca bkz. Alkan Ataman, Hanife (2019). “Kutadgu Bilig’de Hitaplar ve Göreceli Seslenişler.” *SUTAD*, (45): 287-306.

bilmes men kim Mevlīm mendin hoş-nūd bar mu ya yok mu? “Bilmem ki Mevlam benden razı mı yoksa razı değil mi (Mevlamın benden razı olup olmadığını bilmiyorum).” (KE 155r20-21)

Peygamber ‘as aydı: ey ‘ammum, ne üçün yığlar-sen? tēdi erse, ‘Abbās aydı: Yā resūlallāh, bu sūra içinde sizin dār-i fenādın dār-i bekağa rihlat kılmāqınız, Hakk tvt hazratınga barmaq habarı bar tēdi erse, Peygamber ‘as aydı: Yā ‘Abbās, aytmişñ teg turur “ Peygamber (a.s.) Ey amcam neden ağlıyorsun? deyince Abbas cevap verdi: Ey Allahın resulü bu süre içinde sizin bu dünyadan ahirete göç etmeniz, Hakk’a ulaşma haberiniz var deyince Peygamber (a.s.) Ey Abbas söylemişsin gibi oldu, diye yanıt verdi.” (NF 84/3-5)

4.2.1.5. Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde

anlarınñ neçük kelgenlerini Tenrim buyursa aytqum turur. Burunķı ötken halk aytıp tururlar: Oğuz ili köçüp çekip yürümedük yol barmu ivin tutup olturmaduķ yurt bar mu “Onların nasıl geldiklerini Tanrım buyurursa söyleyeceğim. Daha önce yaşamış olan halk (tarihçiler): ‘Oğuz halkının gidip yürümediği yol var mı? Evini kurup oturmadığı yurt var mı? (diye) söylerler.’” (ŞT 96b/16-97a/1)

bu törtiniñ oğlanları Tenrim buyursa bir bir aytalıñ: Ögürçikniñ altı oğlı bar irdi. Her ikkisi bir ikiz bolup irdi. Üç yolu birbiriniñ kiyinindin ikiz bolup atları bu turur “ Tanrı izin verirse bu dördünün oğullarının adlarını bir bir söyleyelim. Ögürçik’in altı oğlu vardı. Her ikisi bir ikiz olmuştu. Birbirinin arkasından üç defa ikiz olmuş, adları şudur.” (ŞT 100b/8-11)

4.2.2. 2. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar (2. Tekil Kişi İyelik Ekinin Yerine 2. Çoğul Kişi İyelik Eki Kullanımı)

4.2.2.1. Orhun Türkçesi Dönemi Eserlerinde

Orhun Türkçesinde büyüklere esasen “sen” denir; ancak nadir de olsa “siz” biçiminde hitap etme şekli vardır. Köl Tegin’in koyun yılının on yedisinde sonsuzluğa uçmasıyla yapılan cenaze töreninin ardından anıt mezar süslemeleri yapılmıştır. Köl Teginin yazıtını yeğeni Yollug Tegin yazmıştır. Bunun anlatıldığı KT G-D bölümünde Yollug Tegin’in Köl Tegin’e hitabı sırasında 2. tekil kişi iyelik eki yerine 2. çoğul kişi iyelik ekini kullandığını görmekteyiz:

bunça bitig bitigme köl tegin atısı yollug tegin bitidim yegirmi kün olurup bu taşka bu tamka kop yol<l>uğ tigin bitidim ıgar oğlanınızda taygununuzda yegdi igidür ertigiz uça bardıgız teñride tirigdekiçe “Bunca yazıtı yazan Köl Tegin’in yeğeni Yollug Tegin (ben) yazdım. Yirmi gün oturup bu taşta, bu duvara tamamen (ben) Yollug Tegin yazdım. Gözde çocuklarınızdan, gençlerinizden daha iyi besliyordunuz. (Sonsuzluğa) uçup gittiniz. (ebedî) gökte diricesine? <...>” (KT G-D)

4.2.2.2. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde

İyi ve Kötü Prensi Öyküsü adlı eserde hükümdarın İyi Prensi okyanusa yalnız göndermesi üzerine ihtiyar yakınma sesleri çıkararak hana okyanusun suyunun son derece korkunç tehlikelerle dolu olduğu, çok sayıda insanın oraya gidip öldüğü, yalnız gitmesinin uygun olmayacağı hakkında bilgiler verdikten sonra neden evladını okyanusa gönderdiği hakkında soru sormaktadır. Sorduğu soru esnasında da haşmetlim yüceltmesiyle birlikte “siz” hitabını kullanır:

teñrim ne muñ taq boltı kim*²¹⁶ *antağ teñri teg erdini teg ögükünüzni ölüm yerine idur siz* “Haşmetlim, nasıl bir felaket oldu da böyle gök gibi, mücevher gibi sevgili yavrunuzu bu ölüm yerine gönderiyorsunuz?” (İKPÖ XXVI. 1-4.)

anta ötrü supriya kız [...] teginniñ adakınta [...] yatıp sıgtayu inçe [tép tedi umuğ] inağ amrağ begime [...] isig] özümnüñ ornağı ermez m[ü ertiniñ] maña amranmağ köñülünüzni yanturu kim kétérti erki .. mēni ağır uluğ emg[ek]lig tilgen arasinta kemişgeli uğrayuğ s[iz] .. mēni titip kaçça [...] saqınur siz .. suvdın KY[...] maña y(i)me isig ö[z ...] [...]’Ğ amtı ögürgülük [...] umuğsuz kılip titer siz .. b[o yertinçüde] siznide üstün sevgülük tapla[ğuluk] kim erser yoğ erti .. bramanğa sözleşün mēni y(i)me siziñ ut[r]juñuzda [...] éltü barzun .. “Ondan sonra Pupriyā (adlı) kız ... prensin ayağına ... yatıp, ağlayıp sızlayarak şöyle (dedi): “Ey, (umudum), dayanağım beyim! ... Canımın evi değil (miydiniz)? Bana (olan) sevginizi yine kim ortadan kaldırdı acaba? Beni, (bu) büyük ıstıraplı çarkın arasında bırakıp gitmeyi (mi) planlıyorsunuz? Beni bırakıp nereye (gitmeyi) düşünüyorsunuz? Sudan ... bana yine hayat ... şimdi sevinecek ... umutsuz bir halde bırakıyorsunuz. Bu dünyada sizden daha üstün sevilecek kimse yoktu. Brahmana söyleyin beni sizin yerinize götürsün.” (DKPAM 4371-4387)

DKPAM adlı eserde altın geyikler beyi Hükümdar *Dañdāpala*’nın yanına giderek beş yüz geyiğe hayatlarını sadaka (olarak) bağışlaması konusunda yalvarır. Bu konuşma sırasında altın geyikler beyi Hükümdar *Dañdāpala*’ya “siz” biçiminde hitap eder:

²¹⁶ *ne muñtağ boltı kim*: Pelliot bunu “hangi ihtiyaçlar ortaya çıktı ki” şeklinde çevirmiştir; *muñtağ*’a ‘ihtiyaç’ anlamını yakıştırması W. Bang tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştır. Ancak ben *muñtağ* deyiminin, ya da kısaca *muñ / buñ* kelimesinin yer aldığı pek çok eski Türkçe metnin hiçbirinde, söz konusu terimle ilgili olarak, Pelliot ve Bang’ın yakıştırdıkları ‘ihtiyaç, gereklilik, zorunluluk vb.’ anlamlarını kanıtlayacak tek bir örneğe bile rastlayamadım (Hamilton, 2011: 83).

ol altun önlüg sıgıunlar begi .. kayudın [sı]nar (?) d(a)ndıpalé élig erti .. anta [ok] sınar bartı .. ırağdın öz [...] T[...] [çö]kütü olurup Y[...] [...] éligke [...] [...] siz yal(a)ııuqlarn[ıı] begi siz sıgıun]lar begi m(e)n[...] kılınışımaz Y[...] sime]kde tikisiz [çogısız o]t yéyü suv içe yorıyur [biz y(a)rılıkançuçı] köñül öritzün .. uluğ élig b[ege bês] yüz sıgıunlarka isig öz buşı bérzün aşınız içgünüz ediniz tavarı[nız e]gsüki yok bolarnı ölmegüke ötleüyü ötünür m(e)n ötügümin tınlayu y(a)rılıkazun kim ölüüt ölürgüçi erser ol ayıg kılınç tüşin kentü özi aşayur .. adın kişı aşamağ törüsi yok özlüg ölürip kimke erser edgü kılunumaz ayıg kılmağka.. büt[ün] yértinçüde ayıg atı yadılur “Bunun üzerine o altın renkli geyikler beyi, Hükümdar *Dañdāpala* nerede ise hemen (onun bulunduğu) yöne doğru gitmiş. Uzaktan kendi ... çökerek oturup ... hükümdara ...: “... Siz, insanların (beyisiniz) ben de geyikler beyiyim. ... yaptığımız ... ormanda sessiz sedasız ... ot yiyerek su içerek (yaşayıp) gidiyoruz. (Yüce hükümdar, bize) merhamet etsin! Ey, yüce hükümdar! Beş yüz geyiğe hayatlarını sadaka (olarak) bağışlayın. Yiyecek içeceğiniz, malınız mülkünüz (her şeyiniz var hiçbir) eksiginiz yok. Bunları öldürmemenizi tavsiye ve rica ederim. (Buradaki herkes) ricamı dinleyerek yerine getirsin. (Çünkü) kim katil (olur ise, bir canlıyı öldürür) ise, o kötü işin karşılığını da kendisi alır. Başka birisinin (bu suçu) üstlenmesinin törede (yeri) yoktur. Canlı öldürürerek kimseye iyilik edilemez. Kötülük yapmakla, bütün dünyada adın kötüye çıkar.” (DKPAM 0297-0317)

amrağ oğlum ne için buşuşluğ keltiniz “Sevgili oğlum niçin üzüntüye kapıldınız?” (İKPÖ IV. 4-6.)

4.2.2.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde

ķamuğ ķazğanıđlı ajun malını

Yiyümedi bardı kōrün halini

“Dünya malını kazananların hepsi (onu) yiyemeden gitti, hâllerini görün” (AH 273-274)

4.2.2.4. Harezm Türkçesi Dönemi Eserlerinde

‘Azrā’il aydı: Yā resūlallāh, hem ziyārat kılu keldim, hem taķı destūr bērseniz, mübārek cānıñızın kabz kılmak için keldim tēdi erse “Azrail şöyle buyurdu: Ey Allahın resulü, hem seni ziyaret etmek için geldim hem de izin verirseniz mübarek canınızı almak için geldim.” (NF 88/11-12)

sahābeler kamug yığlaştılar, aydılar: yā Resūla’llāh bu ‘Arab kim erdi, sizge ne tēdi? hāliñiz adnadı “Tüm sahabeler ağlaştılar, şöyle dediler: Ey Resûlallâh bu Arab kimdi, size ne dedi, hâliniz değışti (moraliniz bozuldu).” (KE 236v5-6)

üçünçide ‘İkâşe atlıg sahābe koptı aydı: yā Resūla’llāh benim bir da’vīm bar. Aygıl tēdi. Aydı: bir kün siz seferdin kelürde siz tewege minüp tewe urur bolup ol kayış kamçı birle benim uçamķa urduñız, yawlaķ ağrıdı. Yā Resūla’llāh üç kırla aymasañız men me aymas érdim, tēdi “Üçüncüde İkâşe adlı sahabe ayağa kalkıp şöyle dedi: Ey Resûlallâh benim bir davam var. Söyle, dedi. Bir gün siz seferden dönerken deveye binip vurduğunuzda o kayış kamçıyla benim sırtıma vurdunuz, çok ağrıdı. Ey Resûlallâh üç kez sormasaydınız ben de söylemeyecektim, dedi.” (KE 235v/14-17)

‘İkâşe kamçı alıp andağ tēdi, bu kısās rast kelmes, ol kün siz tewe minüp baru[r] erdiñiz, men yerde yadağ erdim, üstündin ingen yerge birle bu rāst kelür mü? “İkâşe kamçı alıp bu kısas rast gelmez, o gün siz deveye biniyordunuz, ben yerde yayandım, kamçıyı sırtıma vurduğunuz yere tam rast gelir mi, dedi.” (KE 235v/20-21)

4.2.2.5. Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde

Şecere-i Terākime adlı eserde Oğuz Han ne babasına, ne annesine, ne de eşlerine “siz” diye hitap etmektedir. Eşleri de kendisine “siz” demezler. Eşleri yalnızca Oğuz Han’ın babası Kara Han’a yani kayınbabalarına “siz” demektedirler. Oğuz Han’ın evlendiği üç eşten ikisinin yanına neden uğramadığının sebebini öğrenmek için babasının gelinlerine soru sorması üzerine büyük gelin kendisine şu şekilde cevap verir:

Han kelinlerdin sordı irse uluğ kelin aytdı: Oğlunuz müsülmān bolup turur. Biz ikkimizge müsülmān bol tidi, qabūl qılmaduq, kiçik kelininiz müsülmān bolup turur. Anıñ üçün oğlunuz anı köp sive turur tidi “Han, gelinlerine sorduğunda büyük gelini: Oğlunuz müslüman olmuştur. Bizim ikimize müslüman olun dedi, kabul etmedik, küçük gelininiz müslüman oldu. Onun için oğlunuz onu çok seviyor, dedi.” (ŞT 71b/15-72a/2)

Şecere-i Terākime adlı eserde yer alan “Oğuz Han’ın Şam ve Mısır’a Doğru Yürüyüşü” adlı bölümde adalet isteyen biri padişaha gelerek çalınan bahsetmektedir. Bunun üzerine padişah o tüccara Isfahan’ın şefliğini verince padişahın akıllı bir beyi padişaha şu şekilde akıl verir:

Pādişāhım munğa Isfahānnıñ daruğalıqın berdiñiz, bu kişi eger mundın Isfahānğa yalğuz barsa, sizniñ atıñızğa yaman bolur, bu kişiğe ol çaklı nimerse berñiz kim koşlı ve nökerli bolup barğay tidi “Padişahım buna Isfahan’ın şefliğini (idaresini) verdiniz, eğer bu adam burdan Isfahan’a tek başına giderse sizin için kötü olur. Bu adama yeteri kadar eşya veriniz ki ailesi ve maiyetindekilerle gitsin, dedi.” (ŞT 77a/14-16)

Yine aynı eserde yer alan “Oğuz Han’ın Büyük Oğlu Kün Han’ın Padişahlığı Hakkında” adlı bölümde Oğuz Han’ın Uygur diye adlandırdığı Ak Sakallı İrkıl Hoca adındaki oğlu bir gün Kün Hanla sohbet ederken Kün Han’a öğütler sarfedince Kün Han da kendisine şu şekilde cevap verir:

Atamğa keleş bere turğan irdiñiz, atam ornığa, imdi atamsız, siz ni işni ohşatsañız men anı kılayın tidi irse Irkıl H’āce aytdı: Oğuz Hāndın köp yurtlar ve şehirler ve iller ölük mällar ve tirik mällar kalıp turur “Babamın danıştığı kişiydiniz, babamın yerine şimdi siz babamsınız. Siz neyi uygun görürseniz onu yapayım, deyince İrkıl Hoca Oğuz Han’dan çok yurtlar, şehirler, iller, canlı ve cansız mallar kalmıştır”

4.2.3. 3. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar

4.2.3.1. *İsim+uluğ+ı+isim* Yapısında Gözlenen 3. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar²¹⁷

uluş uluğı kañımaznıñ urunçaqlıg yarlıgın saķınıp utundaçı tapındaçı biz kulutlarıg umuğsuz kılu yarlıkamañ “Ülkenin yücesi kağanımızın emaneti olan emrini düşünerek ibadet eden biz kulları umutsuz bırakmayın.” (BT III 1092-1096)

on küçlüg uluğ yarlıkançuçı köñüllüg uluş uluğı tükel bilge biliglig teñri teñrisi burhan üze yaykı birқан olurmış toyınlar üze yaykı üç aylarını ertmekindin birқан üzlünçüsi tolun ay beş y(i)germi tünlesinte kamağun birgerü bir oronta yığılmış terilmişleri kergek “On güçlü, büyük, merhamet sahibi, ülke büyüğü, tümüyle âlim, yüce burkan ile, yazın Bhakta-chinnaka’nın oturduğu öğrenciler ile, yazın üç ayların

²¹⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ağca, 2020: 107-126.

geçmesinden Bhakta-chinnaka'nın sonuncusu olduğu dolunayın on beşinci gecesinde hepsi birlikte orada toplanmaları gerek.” (BT III 54-62)

anta ötrü uluş uluğı tükel bilge biliglig t(e)ñri t(e)ñrisi burhan ol ıamağ t(erin kuvrağka raçaşast(i)r tégme begler törösın nomlayu y(a)rılıkap yene inçe t(ép y(a)rılıkadı “ Bir vakit ülkenin yücesi, tam hikmet sahibi tanrılar tanrısı *Buddha* orada [mecliste biraraya gelen] bütün topluluğa *Rājasāstra* denilen hükümdar kurallarını vaaz etmek üzere yine şöyle buyurdu.” (Suv IX 0011-0017)

4.2.3.2. *İsim+ıut+1* Yapısında Gözlenen 3. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar

Eski Türkçe metinlerde *ıut* sözcüğünün aynı zamanda 3. tekil kişi iyelik ekini de alarak “yüceliği, büyüklüğü” bilinen isimlerden sonra geldiği örnekler (nom, ıutı, burıan, teñri ıutı vb.), Türk dilinin saygı ifadelerinden birini yansıtmaktadır. Dolayısıyla Eski Türkçe metinlerde *isim + ıutı* biçimindeki ifadeler, “haşmetli, hazretleri” anlamıyla saygı gösterme ve yüceltmeleri karşılamaktadır (Ağca, 2020: 122)

4.2.3.2.1. Orhun Türkçesi Dönemi Eserlerinde

üze teñri iduğ yir sub [eçim] kağan ıutı taplamadı erinç “Üstte gök, kutsal yer ve su (ve) amcam haşmetli kağan onaylamadı.” (BK D 35)

4.2.3.2.2. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde

bilge bilig tergini atl(1)ğ t(e)η[ri] burhan utıa:: yknrbiz tıdsız gdilig atl(1)ğ t(e)ηri [bu]rhan utıa:: yknrbiz [a]kimuni atl(1)ğ t(e)ηri burhan [u]tıa: yknrbiz maitri <atl(1)ğ> t(e)ηri [bu]rhan utıa <:> yknr biz “Tanrı [Bu]ddha’nın “Engelsiz vg” (Asamgakrti) olarak adlandırılan grkemine boyun eiyoruz. Tanrı Buddha’nın [a]kyamuni adlı ihtiyaına boyun eiyoruz.” (BT XXV 1931-1934)

ol dn t(e)ngri anı ormuzta t(e)ngri yine k t(e)ngri t(e)ngri burana ine tip tndi... atı ktrlm ayaa tegimlig t(e)ngrim anta erser kim ayu buran uti ksqlg tznler olı tznler ızı zeliksiz zdnki yig kni tz tuyma buran uti n trlg kngllg nomlarta edg ılına atıqlansarlar kualamul tigma edglg tz yiltız tıksar tarısarlar.. ol anta edg ılınarın edglg yiltızların neteg buran utıa evirglk ol tip tndi “O zaman tanrılar hanı Indra tanrı yine tanrılar tanrısı (Devtideva) Buddhaya saygıyla yle dedi: “Adı yceltilmi (Lokajyeha), saygıya deer efendim, yle ise herhangi bir Buddha kutsallıı istekli soylular olu, soylular kızı, daha st bulunmayan (en) stn, mkemmel, doru-dz sezmek (Annutarasamyaksambodhi) adlı Buddha kutsallıı iin trl gnll retilerde (Dharma) iyi davranıa (ulamaya) abalasalar Kualamla denen iyi kk, esas (Svabhva) yetitirseler, o, ylesi iyi davranılarını, iyi esaslarını Buddha kutsallıına evirmek nasıl mmkndr, diye sordu.” (Suv III 167.16-168.6)

men.. siz taplamı edg tr tou taplayu teginr men buran utıa ulu umu tuta teginr men bu nom utıa inanur men bursong uvra erdni utıa inanur men toyın bolup vzanpat ılı teginr men bknte inaru l lgine apat tama arı kzedr men “.. ben. Tarafınızdan deerlendirilmi iyi dzeni, treyi ben (de) hrmetle deerlendiririm. Burkanlık iin byk bir umut besliyorum! Bu din asaletine inanıyorum. Cemaat cevheri (bursong kuvrag erdni = Skr. sangha-ratna) asaletine inanıyorum! Rahip olup (toyın = Skr. bhiksu) vaftiz (vzanpat < Skr. upasampada)

edileceğim. Bugünden itibaren ölünceye kadar Şīla-Mudrā'yı ('ahlak mühürü') muhafaza edeceğim." (BT IX 18.1-9)

t(e)ngriler iligi kavşikiya kim kayu burkan kutı kūsüşin üç türlüg kölüngülüg nomlarta bışırnu çatıglanu buyan edgü kılınç kılsarlar ötrü ol tınl(i)ğlar tünle küntüz altı üdde çop süzük kirtgünç köngülin ol kılmış buyan edgü kılınçlarığ tuta inçe tip timiş k(e)rgek "Ey tanrılar hükümdarı Kausika (Devânâm İndra)! Her kim Buddha kutsallığı dileğini, üç tür taşıtlı (*Triyâna*) öğretilerde (*Dharma*) öğrenerek gayret sarf edip iyi işler yapsa, sonra o canlılar gece ve gündüz altı zamanda, bütünüyle temiz inançlı gönülle o işlemiş (oldukları) iyi davranışları tutup şöyle demiş (olsalar) gerek." (Suv III 168.10-18)

y(e)me nom kutı t(e)ñrin(i)ñ amrağ oğulu hvza wrujan ilig "Ayrıca dinî saadete sahip Tanrının sevgili oğlu Hvza Wrujan hükümdar." (BT V 448-449)

4.2.3.2.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde

yana aydı ögdülmiş ilig kutı

bedük boldı begler işi teg atı

"Ögdülmiş devamla: Ey devletli hükümdar beylerin işi gibi adı da büyük olur, dedi."

(KB 2933)

ayıtmışını aydım ay ilig kutı

negü teg kerekin emi hem otı

"Ey devletli hükümdar sorulara cevap verdim; onun nasıl olması lazım geldiğini, çare ve tedbirini bildirdim." (KB 2944)

negü beg bolur ol ay ilig kutı

kitermese kuldın çığaylık atı

“Ey devletli hükümdar, eğer kuldın fakir adını kaldırmazsa o nasıl bir bey olur?”

(KB 2983)

4.2.4. 1. Çoğul Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar

4.2.4.1. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde

uluş uluğı kanımaznıñ urunçaqlıg yarlıgın saķınıp utundaçı tapındaçı biz kulutlarıg umuğsuz kılu yarlıkamañ “Ülkenin yücesi kağanımızın emaneti olan emrini düşünerek ibadet eden biz kulları umutsuz bırakmayın.” (BT III 1092-1096)

tñrikenim(i)z uzun özin kalın kutun turqaru adasazan tudasazan ermeki bolzun erti “Haşmetlimiz uzun ömür ile ve çok baht ile daima tehlikesiz bir şekilde yaşasın.” (BT V 516-519)

4.2.5. 3. Çoğul Kişi İyelik Ekiyle Oluşturulanlar

Grönbech (1995: 69) Türkçede saygı duyulan birine hitap edilirken veya saygı duyulan birinden bahsedilirken derin saygının bir göstergesi olarak çokluk şeklin kullanıldığını, bu dil kullanılışı yüz yüze dile getirilirse bağlılığın doruğuna ulaşılacağından dolayı hitap edilene yönelmekten çekinildiğini ve dolaylı bir anlatımın tercih edildiğini belirtmektedir. Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden İyi ve Kötü Prens Öyküsü adlı eserde buna dair bir kullanım örneği bulunmaktadır:

lö kıanı inçe tep sakınc sakıntı uluğ küçlüğ kıutluğ bodisavatlar²¹⁸ ermeser bu yerke neñ tegmegey... erti... ol bodisavat erinç kırzkün tep yarlıkadı... ol ödün tegin içgerü kirdi “Ejderhalar Hanı, şöyle düşündü: "Büyük, güçlü ve kutsal ruhla donanmış *Bodhisattva*'lardan (biri) olmasaydı buraya kadar gelemezdi. O bir *Bodhisattva* olmalı. Girsin!" diye emretti. O zaman prens içeri girdi.” (İKPÖ XLV.1-7.)

4.3. 1. TEKİL KİŞİ ZAMİRİ YERİNE 1. ÇOĞUL KİŞİ ZAMİRİ KULLANIMI

4.3.1. Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde

Klâsik Doğu Türk Edebiyatında tevazu için *men/ben* yerine *biz* zamiri, aynı şekilde iyelik eki olarak da 1. tekil kişi eki yerine 1. çoğul kişi eki kullanılmaktadır.

Şecere-i Terākime adlı eserde geçen “Oğuz Han’ın Dünyaya Gelişü Hakkında” adlı bölümde baba Kara Han oğlunun bir yaşına girdiğini haber verirken:

biziñ bu oğımız bir yaşığa yetdi “Bizim bu oğlumuz bir yaşına erişti.” diyerek tevazu gösterir (ŞT 70b/8)

Babür Divânı’nda, Babür Şah sevgiliye hâlini anlatırken ayrılığın bizi huzursuz etti biçiminde “ben” yerine “biz” hitabını kullanır ve sevgilinin hayalini huy edinerek ayrılık acısına katlanacağını ifade eder:

Köz rüşen idi siniñ cemâliñ birle

Köñül hoş idi siniñ visâliñ birle

Bes tûre vü nâ-hoş itti hicriñ bizni

İmdi kılalıñ hûy hayâliñ birle

---

²¹⁸ *uluğ küçlüğ kıutluğ bodisavatlar ermeser* cümlesi Grönbech (1995: 69)’in eserinde “(eğer, o) ulu güçlü, kutlu bir bodisavta olmasa...” biçiminde tercüme edilmiş olduğundan verilen başlığa uygun örneği karşılamaktadır.

Göz, aydınlıktı senin yüzün sayesinde, gönül hoştu sana kavuşma düşüncesiyle, yeter karanlık ve ayrılığın bizi huzursuz etti, şimdi hayalini huy edinelim.” (BD 277)

4.4. 2. TEKİL KİŞİ ZAMİRİ YERİNE 2. ÇOĞUL KİŞİ ZAMİRİ KULLANIMI

4.4.1. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde

İyi ve Kötü Prensi Öyküsü adlı eserde hükümdar sevgili yavrusunu okyanusa yalnız göndermemek için yanına bir ihtiyar (rehber) tayin eder. Okyanusa gitmek için hazırlıklar yapılmaya başlandığı esnada hanla ihtiyar arasında bir diyalog geçer ve diyalogda han, ihtiyara “siz” şeklinde hitap eder:

birkiye amrağ oğlumın siziñe tutuzur men esen (asan?) tükel kelürün tep yarlıgkadı
“(Hükümdar) Biricik sevgili oğlumu size emanet ediyorum. Onu sağ salim getirin, dedi.” (İKPÖ XXV. 4-6.)

*anta ötrü supriya kız [...] téginniñ adaqınta [...] yatıp sıgtayu inçe [tép tedi umuğ]
ınağ amrağ begime [... isig] özümnüñ ornağı ermez m[ü ertiniz] maña amranmağ
köñülünüzni yanturu kim kèterti erki .. mèni ağır uluğ emg[ek]lig tilgen arasinta
kemişgeli uğrayuğ siziz .. mèni titip qanqa [...] saqınur siz .. suvdın KY[...] maña
y(i)me isig ö[z ...] [...]’Ğ amtı ögürgülük [...] umuğsuz qılıp titer siz .. b[o
yèrtinçüde] siznide üstün sevgülük tapla[ğuluk] kim erser yoğ erti .. bramanka
sözlezün mèni y(i)me siziñ ut[r]uñuzda [...] éltü barzun .. “Ondan sonra Pupriyā
(adlı) kız ... prensin ayağına ... yatıp, ağlayıp sızlayarak şöyle (dedi): “Ey,
(umudum), dayanağım beyim! ... Canımın evi değil (miydiniz)? Bana (olan)
sevginizi yine kim ortadan kaldırdı acaba? Beni, (bu) büyük ıstıraplı çarkın arasında
bırakıp gitmeyi (mi) planlıyorsunuz? Beni bırakıp nereye (gitmeyi) düşünüyorsunuz?
Sudan ... bana yine hayat ... şimdi sevinecek ... umutsuz bir halde bırakıyorsunuz.*

Bu dünyada sizden daha üstün sevilecek kimse yoktu. Brahmana söyleyin beni sizin yerinize götürsün.” (DKPAM 4371-4387)

DKPAM adlı eserde altın geyikler beyi Hükümdar *Daṇḍāpala*'nın yanına giderek beş yüz geyiğe hayatlarını sadaka (olarak) bağışlaması konusunda yalvarır. Bu konuşma sırasında altın geyikler beyi Hükümdar *Daṇḍāpala*'ya “siz” biçiminde hitap eder:

ol altun öñlüg sıgunlar begi .. kayudın [sı]ñar (?) d(a)ndıpalé élig erti .. anta [ok] sınar bartı .. ırağdın öz [...] T[...] [çö]kütü olurup Y[...] [...] éligke [...] [...] siz yal(a)ñuqlar[ın] begi siz sıgun]lar begi m(e)n[...] kılmışımız Y[...] sime]kde tikisiz [çoğısız o]t yéyü suv içe yoriyur [biz y(a)rlıkañcuçı] köñül öritzün .. uluğ élig b[ege bês] yüz sıgunlarka isig öz buşı bertzün aşınız içgünüz ediñiz tavarı[ñız e]gsüki yok bolarnı ölmegüke ötleüyü ötünür m(e)n ötügümin tıñlayu y(a)rlıkazun kim ölüt ölürgüçi erser ol ayıg kılnç tüşin kentü özi aşayur .. adın kişi aşamağ törüsi yok özlüg ölürüp kimke erser edgü kılnumuz ayıg kılnağğa.. büt[ün] yértinçüde ayıg atı yadılur

“Bunun üzerine o altın renkli geyikler beyi, Hükümdar *Daṇḍāpala* nerede ise hemen (onun bulunduğu) yöne doğru gitmiş. Uzaktan kendi ... çökerek oturup ... hükümdara ...: “... Siz, insanların (beyisiniz) ben de geyikler beyiyim. ... yaptığımız ... ormanda sessiz sedasız ... ot yiyerek su içerek (yaşayıp) gidiyoruz. (Yüce hükümdar, bize) merhamet etsin! Ey, yüce hükümdar! Beş yüz geyiğe hayatlarını sadaka (olarak) bağışlayın. Yiyecek içeceğiniz, malınız mülkünüz (her şeyiniz var hiçbir) eksliğiniz yok. Bunları öldürmemenizi tavsiye ve rica ederim. (Buradaki herkes) ricamı dinleyerek yerine getirsin. (Çünkü) kim katil (olur ise, bir canlıyı öldürür) ise, o kötü işin karşılığını da kendisi alır. Başka birisinin (bu suçu) üstlenmesinin törede (yeri) yoktur. Canlı öldürürerek kimseye iyilik edilemez. Kötülük yapmakla, bütün dünyada adın kötüye çıkar.” (DKPAM 0297-0317)

DKPAM adlı eserde hocasının öğrencisine cehennemdeki eziyetlerinin anlatıldığı ve öğrencinin de hocasına soru sorduğu bölümlerden biri olan aşağıdaki diyalogda öğrenci, hocasına hitaben “siz” 2. çoğul kişi zamirini kullanır:

ötrü têtsisi iki [közini] yaşın [...] tip bahşısına [inç]e tip ötünti t(e)ñ[ri bah]şı alku ö[lü]tçi tnl(ı)ğlar tamudağı bo montag açığı emggeklerig sizinte eşidürler yine özlüg ölmekdin tıdılmazlar ança y(i)me uvutsuz ermez mü “Bunun üzerine öğrencisi iki gözünün yaşını ... hocasına saygıyla şöyle dedi: “(Ey), saygıdeğer hocam! Bütün bu katil kişiler cehennemdeki bu kadar acı ıstırapları sizden duyarlar, yine de canlı öldürmekten vazgeçmezler! Onların kaba ve kötü gönülleri ne kadar da utanmaz, arlanmazdır değil mi?” (*DKPAM* 0785-0791)

Sanskritçesi *Suvarāprabhāsa-sūtra* olan ve Budist Uygur neşri içerisindeki en hacimli kitaplardan biri şeklinde anılan *Altun Yaruk Sudur* Sanskritçeden önce Çinceye (8. yüzyılda), sonra da Şiņko Şeli Tutuņ tarafından Çince'den Uygurcaya çevrilmiştir. Aşağıda verilen diyalog *Altun Yaruk Sudur*'un VI. kitabına ait olup, diyalogda dört Māhārāja, Tanrılar Tanrısı Buddha'nın buyruğunu işitip ona tekrar saygıyla arzda bulunurlarken “sen” yerine “siz” hitabını kullanırlar:

ötrü ol tört m(a)haraaç t(e)ñriler t(e)ñri t(e)ñrisi burhannıñ y(a)rılığın eşidip yine inçe tep ötündiler, atı kötrülmiş ayağka tegimlig t(e)ñrim, birök eligler hanlar k(a)ltı t(e)ñrim siz y(a)rılıkağuçı bo töröçe evrilip bo törölerig tükel kılıp bo nom erdinig eşidserler, yine bo nom erdinig boşguntacı tutdaçı tört törlüg terin kuvrağığ y(e)me ayasar açınсар ögser küleserler ötrü ol yalañuqlar hanı bizni ögirzün sevinzün tep sañınсарlar, inçip ol nomçı olorguluk asan tüpiñe yağuk yıdılığ yıparlığ suv töküp tüü törlüg esriñü hua çeçekler saçıp kim biz kamağun ol yalañuqlar hanı birle olorup nom tıñlağuluk tört örgünler kızun “Sonra o dört Māhārāja Tanrılar Tanrısı Buddhanın buyruğunu işitip tekrar saygıyla arzetteler. “Adı yüceltilmiş, saygı değer efendim, eğer hükümdarlar böylelikle efendimizin buyurduğu bu öğretiyi gereğince

hareket edip bu öğretileri eksiksiz yerine getirip bu öğretiyi mücevherini dinlerlerse, yine bu öğretiyi mücevherini tahsil edip, tutup dört tür topluluğa da saygı gösterir, överlerse sonra o insanların hükümdarı bizi sevindirsin diye düşünürlerse, böylelikle o vaizin oturduğu yerin altına yakın (yere) güzel kokulu sular döküp türlü türlü, rengârenk çiçekler saçıp ve hep beraber o insanların hanı ile oturup öğretiyi dinlemek için dört taht yaratsın.” (Suv VI 0435-0454)

*kañı kan inçe tep yarlıgkadı birkiye amrağ oğlumın siziñe tutuzur men esen (asan?)
tükel kelürünj tep yarlıgkadı* “Babası han (rehbere) şu buyruğu verdi: ‘Biricik oğlumu size emanet ediyorum. Onu sağ salim getirin’ dedi.” (İKPO XXV. 3.-7.)

*amrağ ögüküm meniñ elte kazgançım siziñ ermez mü amtı köñülçe alıñ barça poşı
berin ne üçün ölüm yerke barır siz* “Sevgili yavrucuğum, benim devlet gelirlerim sizin değil mi? Siz onları gönlünüze göre alın, ne kadar varsa hepsini sadaka olarak verin! Niçin ölümlü yere gideceksiniz?” (İKPO XVI. 3-8.)

Maytırsimit olarak da bilinen Berliner Turfantexte IX adlı eserde; Rşabhadeva'nın râhip olup upasampadā şerefine nâil olan oğlu Pippalāyana, Şākyamuni'yi yani Tanrılar tanrısı Burkan'ı gördüğünde sevip kabullenmiştir. Bunun gösterisi olarak da huzurunda secde ettiği sırada Şākyamuni'ye “sen” yerine “siz” hitabını kullanır:

teñri teñrisi burkanığ bir körmişke baqşım siz tip yinçürü yükünüp sevip taplap
“Tanrılar tanrısı Burkan'ı (tengri tengrisi burkan = Skr. *devati deva Buddha*) bir defa görmekle ‘Siz üstadımsınız’ diye secdeye vararak sever ve kabullenir.” (BT IX 56.10-12)

4.4.2. Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde

sini siz tisele anı siz tigel

taķı anda yigrek yanut sözlegil

Sana “siz” diyenlere sen de “siz” tâbirini kullan; mukabelede dâimâ karşındakinden daha nâzik davran (KB 4310)

ay edgü kılnç aslı edgü uruğ

ajun kalmasunı sizisiz kuruğ

“Ey iyi tabiatlı ve asıl nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın.” (KB 108)

Yukarıda verilen beyitte hükümdara “siz” denirken, Arat bunu “sen” olarak çevirmiştir. Demek ki bu dönemde diğer Türklerin “sen” diye hitap ettiği büyüklere “siz” deme geleneği mevcuttur.

4.4.3. Harezm Türkçesi Dönemi Eserlerinde

Peyğambar ‘as aydı: ey ‘ammum, ne üçün yığlar-sen? tedi erse, ‘Abbās aydı: Yā resūlallāh, bu sūra içinde sizin dār-i fenādın dār-i bekağa rıhlat kılmakınız, Haķ tvt hazratınğa barmaķ habarı bar tedi erse, Peyğambar ‘as aydı: Yā ‘Abbās, aytmışıñ teg turur“ Peygamber (a.s.) Ey amcam neden ağlıyorsun? deyince Abbas cevap verdi: Ey Allahın resulü bu süre içinde sizin bu dünyadan ahirete göç etmeniz, Hakk’a ulaşma haberiniz var deyince Peygamber (a.s.) Ey Abbas söylemişsin gibi oldu, diye yanıt verdi.” (NF 84/3-5)

Yukarıda verilen örnekte dikkatimizi çeken nokta Hz. Peygamber amcasına “sen” derken, amcasının ona “siz” demesi meselesidir. Hz. Peygamber’in başkalarından daha az nazik ve saygılı olması (özellikle de kendisinden büyük yaşta bulunan amcasına karşı) düşünülemez. Bu husus bazen Cebrail (a.s.)’nin

Peygamberle konuşması durumunda da gözlenmektedir. Cebrail (a.s.) de Peygambere bazen “sen” bazen de “siz” şeklinde hitap etmektedir. Caferoğlu bu konu hakkında “*Nehcü’l-Ferâdis* için eldeki nüshası Arapça olup, ismen o zamanlarda rağbet bulmuş birçok dinî kitaplar gibi, oldukça geniş bir sahaya yayılmıştır” demektedir. Eğer Arapçadan çevrilmiş ise ve Arapçada saygı amacıyla “sen” veya “siz” ayrımı olmadığı dikkate alındığında “Türkler acaba kendi saygı anlayışlarını tercüme ettikleri dinî metinlere de uygulamaya mı çalışmışlardır?” sorusunu akıllarda bulundurmamak gereklidir (Tolkun, 2015: 140)

[Fâtıma] Ol aytur: Babam Abū Zarnı tüşümde kördüm /.../ men aydım: Ey babam, Tanrı te‘ālā siziñ birle ne mu‘āmilat kıldı? tēp aydım erse maña aydı “(Fatıma) şöyle dedi: Babamı düşümde gördüm... şöyle dedim: Ey babam, Tanrı size nasıl muamele etti deyince (babam bana) şu şekilde buyurdu.” (NF 131/15-16)

sahābeler kamuğ yığlaştılar, aydılar: yā Resūla’llāh bu ‘Arab kim erdi, sizge ne tēdi? hāliñiz adnadı “Tüm sahabeler ağlaştılar, şöyle dediler: Ey Resûlallâh bu Arab kimdi, size ne dedi, hâliniz değişti (moraliniz bozuldu).” (KE 236v5-6)

üçünçide ‘İkâşe atlığ sahābe koptı aydı: yā Resūla’llāh benim bir da‘vīm bar. Ayğıl tēdi. Aydı: bir kün siz seferdin kelürde siz tewege minüp tewe urur bolup ol kayış kamçı birle benim uçamқа urdıñız, yawlağ ağrıdı. Yā Resūla’llāh üç kırta aymasañız men me aymas érdim, tēdi “Üçüncüde İkâşe adlı sahabe ayağa kalkıp şöyle dedi: Ey Resûlallâh benim bir davam var. Söyle, dedi. Bir gün siz seferden dönerken deveye binip vurduğunuzda o kayış kamçıyla benim sırtıma vurdunuz, çok ağrıdı. Ey Resûlallâh üç kez sormasaydınız ben de söylemeyecektim, dedi.” (KE 235v/14-17)

‘İkâşe kamçı alıp andağ dedi, bu kısās rast kelmes, ol kün siz tewe minüp baru[r] erdiñiz, men yerde yadağ erdim, üstündin ingen yerge birle bu rāst kelür mü?’ “İkâşe kamçı alıp bu kısas rast gelmez, o gün siz deveye biniyordunuz, ben yerde yayandım, kamçıyı sırtıma vurduğunuz yere tam rast gelir mi, dedi.” (KE 235v/20-21)

4.4.4. Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde

Gülistan Tercümesi adlı eserde ilk Melâmîlerden olan meşhur bir mutasavvıf Şeyh Zünnûn-ı Mısrî’nin huzuruna hazine muhafızlarından biri gelip duayla iyilik ve nasihat isteyip durumunu arz etmektedir. Bu arz esnasında da Han Şeyh Zünnûn-ı Mısrî hazretlerine “sen” yerine “siz” biçiminde hitap etmektedir:

şeyh zū’n-nûn-ı mısrî hidmetige rahmetu’l-lahi ‘aleyhi han hāzinleridin birisi kēlip niyāz birle himmet tilep nasīhat qolup aytur. hemīşe han hidmetide turur mēn. edeb üçün halāyıqñı urur mēn. sa’ādetidin ümīd-vār mēn. salābetidin qorqar mēn kim kazīnedeki altun kümiş oğrı cāsūsğa tuş bolmasa yā cevāhir birle hār yawuzlarğa yolūqup mēn vāraqāsız evār bolmayın yā kēçe kündüz kiş kunduzñı güye yēp hısb otıda köymeyin dēp sizdin ‘ināyet qolup isti‘ānet tileyür mēn. “Şeyh Zünnûn-ı Mısrî’nin (r.a.) huzuruna hazine muhafızlarından biri gelip duayla iyilik ve nasihat isteyip şöyle buyurdu: Daima hanın hizmetindeyim. Edep için herkesi öldürürüm. Mutluluğundan ümitliyim. Kuvvetinden korkarım. Ancak hazinedeki altın gümüş düşmana, casusa eş olmasa ya da cevherlerle ateş kötülere rastlayıp ben yapraksız defter olmayayım ya da gece gündüz gelincik kunduzunu güve yiyip ucuzluk ateşinde yanmayayım diye sizden iyilik ve yardım istiyorum.” (GT 26b/3-10)

Babür Divânı’ndaki rübâilerde bazen “sen” ve “siz” kullanımıyla alakalı tutarsızlık durumu söz konusudur. Babür, sevgili dışındakilere yazdığı övgü

rübâilerinin kimisinde “sen” kimisinde “siz” tabirini kullanır. Burada “siz” hitap örneği belirtilmiştir:

Asru köp imiş cür’et ü himmet sizge

Rûzî kılgay Hudây nusret sizge

Merdâneliğünüzü barı il bildi

Rahmet sizge hezâr rahmet sizge

“Atılganlık ve gayret size çok fazlaymış, Tanrı size yardım nasip edecek, yiğitliğinizi bütün halk bildi, rahmet (esirgeme) size yüzlerce rahmet (esirgeme) size.” (BD 210)

Babür, *Divâm*’nda yer alan aşağıdaki şiirinde hep “sen” biçiminde hitap ederken bir bölümünde “siz” tabirini kullanır ancak sonrasında “sen” biçiminde devam eder:

Anı özüne sin bilip hem-dem

Anı sözüne sin kılip mahrem

Kılğa siz halkını tümen gıybet

Dige siz aytınız ni hoş sohbet

Her yaman bar yâr kılgay siz

Her yamanlık ki bar kılgay siz

“Onun özünü daima sen biliyorsun, onu sözüne sen haram ediyorsun; halkın tamamının arkasından konuşacaksınız (ama) ne hoş sohbet ettiniz diyeceksiniz; her kötülüğü dost edineceksiniz, her kötülüğü var edeceksiniz.” (BD 129/62-64)

Şecere-i Terākime adlı eserde yer alan “Oğuz Han’ın Şam ve Mısır’a Doğru Yürüyüşü” adlı bölümde adalet isteyen biri padişaha gelerek çalınan bahsetmektedir.

Bunun üzerine padişah o tüccara Isfahan'ın şefliğini verince padişahın akıllı bir beyi padişaha şu şekilde akıl verir:

Pādişāhım mungā Isfahānnıñ daruğalıķın berdiñiz, bu kişi eger mundın Isfahāngā yalguz barsa, sizniñ atıñızgā yaman bolur, bu kişige ol çaklı nimerse beriñiz kim koşlı ve nökerli bolup bargay tidi “Padişahım buna Isfahan'ın şefliğini (idaresini) verdiniz, eğer bu adam burdan Isfahan'a tek başına giderse sizin için kötü olur. Bu adama yeteri kadar eşya veriniz ki ailesi ve maiyetindekilerle gitsin, dedi.” (ŞT 77a/14-16)

Yine aynı eserde yer alan “Oğuz Han'ın Büyük Oğlu Kün Han'ın Padişahlığı Hakkında” adlı bölümde Oğuz Han'ın Uygur diye adlandırdığı Ak Sakallı Irkıl Hoca adındaki oğlu bir gün Kün Hanla sohbet ederken Kün Han'a öğütler sarfedince Kün Han da kendisine şu şekilde cevap verir:

Atamgā keñeş bere turğan irdiñiz, atam ornıgā, imdi atamsız²¹⁹ siz ni işni ohşatsañız men anı kılayın tidi irse Irkıl H'āce aytdı: Oğuz Hāndın köp yurtlar ve şehirler ve iller ölük mällar ve tirik mällar kalıp turur “Babamın danıştığı kişiydiniz, babamın yerine şimdi siz babamsınız. Siz neyi uygun görürseniz onu yapayım, deyince Irkıl Hoca Oğuz Han'dan çok yurtlar, şehirler, iller, canlı ve cansız mallar kalmıştır” (ŞT 179b/3-6).

4.5.2. TEKİL KİŞİ EMİR EKİYLE OLUŞTURULANLAR

4.5.1. Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde

---

²¹⁹ İsim cümlelerinde özne ile yüklem arasında yargı bağı kuran isim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan zamir kökenli bildirme ekleri *-Im, -sIn, -Iz, -sInIz* ekleridir. Bu ekler özneyi yükleme bağlayan, yüklemde cümlenin bitiş halini oluşturan dilbilgisel öğelerdir. Buradaki *atamsız* örneğinde de aynı durum söz konusu olup kelime zamir kökenli bildirme eki olarak yüklem olmuştur. Bu ekin zamir kökenli olması ve saygı bildirmek maksadıyla kelimeye *-sIn* eki yerine *-sInIz* ekinin gelmesi hasebiyle *atamsız* kelimesinin de altı çizilebilir.

*Dīvānu Lugāti't-Türk'*te Kaşgarlı Mahmut; yiğitlerle savaşmamak ve beylere karşı gelmemek gerektiğini, saygıya lâyık olan yiğitlere ve beylere karşı saygı göstermenin gerekliliği ifade etmektedir. Eserde bahsi geçen atasözünde, tekil 2. kişi emir kipinin saygı işlevi görülmektedir:

Alplar birle uruşma, begler birle turuşma. “Yiğitlerle vuruşma, beylerle duruşma.” (DankKelly I 186)

4.6. 3. TEKİL KİŞİ EMİR EKİYLE OLUŞTURULANLAR

4.6.1. Uygur Türkçesi Dönemi Eserlerinde

ķayu biziñ öñre ķılımiş ķılıñçlarım(ı)z bar er[s]er ķut ķolunu teginürbiz : öçzün alķınzun “Bizim önceden işlediğimiz hangi kötü amellerimiz varsa bağışlanma dileriz, silinip kaybolsun.” (BT XXV 0343-0345)

edgü ķılıñ ķün] t(e)ñri teg iraq yaltrızun “İyi ameller, Güneş Tanrı gibi uzaklara ışık saçsın.” (BT XXV 1330-1331)

[ilkisiz uzun] sansartın ötgürü bö[künki k]ünketegi [etözin] tilin köñülin ķ[ılımış]ķ]u<v>ratmış ağır ay[ıg ķılıñç]larımın ökünü bili[nü] ķşanti ötünü tegin[ürm(e)n erinçkeyü] tsuyurķayu y(a)rlıķamaķları üze ķşanti berü [y(a)rlıķazunlar] : ķop törlüg uğrın dejit ķşanti bolzun “Öncesiz ve uzun Samsâra’dan dolayı bugüne kadar vücutla, dille, gönülle işlenip birikmiş çok kötü amellerimden pişmanlık duyar, bağışlanma dilerim acıyıp merhamet ederek affetsinler, her türlü vesileyle bağışlansın.” (BT XXV 0008-0012)

kut kolunu küsüş [öri]tü teginürbiz: kamağ burhanlar: uluğ orontakı bodis(a)t(a)v[lar] artokrak bir teg umuğ inağ bolu y(a)rılıkazunlar: artokrak b[i]r teg tuta içgerü y(a)rılıkazunlar “Kutluluk diler, dua yükseltiriz: Bütün buddhalar kutsal yerdeki Bodhisattvalar (bize) ziyadesiyle umut ve sığınak olma lütfunda bulunsunlar, (bizleri) koruyup gözetsinler.” (BT XXV 362-365)

Örnekte *yarlıka-* yardımcı fiili, adına dua edilen kişi yüksek bir mertebeye sahip olduğu için, saygı ifadesiyle kullanılmıştır. Nitekim “binlerce yıl ülke sahibi olarak yaşasınlar” ifadesi, duanın bir hükümdara yapıldığını göstermektedir (Ağca, 2015: 36).

Üçüncü kişi emir-istek çekiminde konuşur ile muhatap arasında üçüncü bir kişi vardır (tekil / çoğul 2. kişi) ve konuşur dileklerini bu 2. kişi aracılığıyla 3. şahsa (muhataba) sunar. 3. kişi ekleri kılış bildiren fiillere eklendiğinde, aynı zamanda, eylemi gerçekleştirmesi beklenen/ istenen bir muhatabı da işaretler, ancak oluş bildiren fiillere eklendiğinde doğrudan bir muhatap yoktur (Ağca, 2015: 34).

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. KATMERLİ SAYGI

1. tekil kişi iyelik eki unvan ve hitap olarak kullanıldığı bazı kelimelerde, sahiplik/iyelik/aitlik gibi birincil anlamlarından uzaklaşarak sevgi ve hitap anlamlarını sağlayacak şekilde kaynaşmıştır. Bunun en güzel örneği “İlahî (yüce), majeste” anlamlarına gelen *teñrim* kelimesidir. Bu kelimeyle birlikte kullanılan;

1. “*teñri(m)*+ isim+ 1. tekil kişi iyelik eki”
2. “teñri (sıfat görevinde)+ kağan, burkan vb. (+1. tekil kişi iyelik eki)”
3. “(teñriler) teñri teñrisi+burkan, kağan vb.(+ 1. tekil kişi iyelik eki)”

4. “sıfat (tükel bilge vb. gibi)+ t(e)ñri t(e)ñrisi+burkan, kağan (+1. tekil kişi iyelik eki)” yapıları katmerli saygı gösterme örnekleri sayılabilir. Bu oluşumda amaç saygı ifade eden bir ek/kelimeyle saygı ifade eden ikinci (duruma göre üçüncü) ek/kelimenin peş peşe getirilmesi ile mübalağa ifade eden saygı/övgü/hitap yapılarının oluşturulması ve hitab edilen kişinin yüceltilmesidir.

teñrim kanım tkm teg élig tutdı “İlahî (yüce) hanım (?) gibi ülkeye sahip çıktı” (Ta K 1)

teñri kanım atlıgı tokuz tatar yéti yéğirmi az buyruq toñrada señüt bıña “İlahî (yüce) hanımın atlıları (süvari birliği) Dokuz Tatar(lardan) on yedi, Az(lardan) komutanlar, Toñra(lardan) generaller ve süvari birliğinden (oluşuyordu)” (Ta K 2)

teñrim kanım oğlı bilge tarқан kutluğ bilge yawgu “İlahî (yüce) hanımın oğlu Bilge Tarkan Kutlu Bilge Yabgu’dur” (Ta K 3 vd.)

Orhun Türkçesi döneminde rastlanan yukarıda yer alan örneğe ek olarak Manihaist ve Budist çevrelere ait Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *teŋri* sözcüğü, *kağan*, *burkan* gibi kişilerin yüceliğini ifade etmek üzere sıfat olarak da kullanılmıştır. Manihaist çevreye ait bir metindeki;

bilge hanım(1)z (BT V 577) örneğinde “han/kağan”ın sıfatı olarak bilge “bilgili/alim” sözcüğü kullanılmışken, *bilge tŋri han(1)m(1)z* (BT V 583) ve *tŋri kangım(1)z* (BT V 723) şekillerinde “büyüklük/yücelik” anlamıyla *teŋri* sözcüğü vasıflandırılmıştır. Keza Budist çevreye ait *y(e)me bu kimkoki atl(1)g nom erdini erser tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhannıŋ tıtrüm teriŋ yörlüglüg ıduk nom y(a)rlıgınıŋ teriŋi inçkesi erür* “Ayrıca bu Kimkoki adlı dinî mücevher ise, tümüyle âlim, büyük Buddhanın çok derin yoruma sahip kutsal dinî buyruğunun ayrıntısıdır.” (BT I A2/4-7) örneğinde de mükemmel (tükel) ve âlim (bilge) olan Buddhanın vasıflarından biri de en yüce (t(e)ŋri t(e)ŋrisi) oluşudur (Ağca, 2015: 211)

kaçan teŋri teŋrisi burkan üzkinde tegdüklerinte töpülerin ’engitdürüp.. biş tilgenin yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp üç yolu ongarula tegzinip kitip birtin sınar olurdılar:: oluru tüketip ötrü t(e)ŋri kanı kırmuzta t(e)ŋri uğrayu t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkanın riti küü kelig edrem küçin küsünün bulu teginmiş uğurına ötrü olurmış orunıntın örü turup birtinki ong ’engindeki tonın açınıp oŋ’tizin çöketip ayasın kavşurup t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkanğa inçe tip ötünti :: atı kötrülmüş ayağka tegimlig t(e)ŋrim y(e)me bo üzeliksiz üzdünki yig köni tüz tuymak atlıg burkan kıtın küsedeçi tözünler oğlı tözünler kıızı tayşing yoriğta yorıduğta kamağ terş tetrü tınlıglar birle “Tanrılar Tanrısı (*Devâtideva*) Buddhanın huzuruna vardıklarında başlarını eğip beş uzuvlarını yere değdirip secde ederek baş aşağı eğilip, üç kere sağa doğru dönüp, gidip sağ tarafa oturdular: Oturduktan sonra tanrılar hanı İndra tanrı, tanrılar tanrısı Buddhanın gizemli, başkalaşarak doğma erdem gücünü kuvvetini bulmaya ulaştığı andan sonra oturmuş yerinden ayağa kalkıp, sağdaki, sağ

omuzundaki giysisini açıp, sağ dizini çökertip ayaklarını kavuşturup, tanrılar tanrısı Buddhaya şöyle dedi : [Adı yüceltmış saygı değer efendim, daha üstü bulunmayan, en üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek adlı Buddha kutsallığın dileyen soylular oğlu, 11 soylular kızı Mahayana yaşayasına uygun davrandığında bütün yanlış hatalı canlılar ile...]" (Suv III 131.12-132.11)

oŋ egninteki [tonın] açınıp oŋ tizin çökutip ayasın kavşurup ağır ayamak[ın] t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan[ka inçe] tip ötünti “Sağ omuzundaki giysiyi çıkarıp sağ dizini çökertip, avuç içlerini kavuşturup saygıyla Tanrılar Tanrısı Buddhaya şöyle arz etti.” (Suv V 777-781)

imaho : bişinç tört y(i)g(i)rmi : ol üdün ol kamağ uluğ tirin kuvrağ tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhantın bo muntağ tütrüm teriñ yörüglüg yok kuruğ nom tözin eşidü teginip ötrü ülgüsüz sansız tınl(ı)ğlar tört uluğlarınñ biş yapığlarınñ yokın kuruğın altı kaçığılarınñ altı atkañularınñ ezügin igidin : inçip yene tınl(ı)ğlar anı adıra bilmetin balmağların beklemeğlerin kalısız barça bilip uqup tuğmak ölmeklig tilgente tegzinmekig titgeli ıdalağalı : öñi üdrülmiş ünüş yoluğ bişrunğalı öğretingeli ertinü uluğ ögrünç sevinç köñül öritip t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan y(a)rılığın töpülerinte tuta tegintiler. “e-ma-hó beşinci ondört. O zaman, o büyük topluluk tam bilge tanrı tanrısı buddhadan (Skr. *devātideva*) bunun gibi derin yorumlu yokluk dharma aslını (Skr. *dharmadhātu*) isittikten sonra, sayısız canlılar dört yücenin (Skr. *mahābhūta*) beş yapının (Skr. *pañca-skandha*) yokluğunu (Skr. *śūnyatā*) altı duyunun (Skr. *ṣaḍ indriyāni*) ve altı duyu (Skr. *ṣaḍ visayāh*) sahasının aldaticılığını ve yine canlıların onu tefrik edemeden (ona) bağlanmalarını (Skr. *saṃyoga*) eksiksiz hepsi anladılar. (Canlılar) doğum ölüm tekerleğinde (Skr. *samsāra*) dolasmayı önlemek için, kurtaracak çıkış yolunu öğrendikleri için çok fazla sevinç ve mutluluk duyup tanrı

tanrısı buddhanın (Skr. *devātideva*) buyruğunu başlarında tutarak hürmet ettiler.”
(Suv V 0625-0642)

*öz ordosiña kirtükte ya bökünki kün üze bahşımız şakimuni t(e)ñri t(e)ñrisi burhan
k(e)ntü özi meniñ tapıgımın ayağımın algalı ordomқа karşımқа kirü y(a)rılıқаdı*
“Kendi sarayına girdiğinde bugünkü günde öğretmenimiz Śakyāmuni Tanrı Tanrısı
Buddha bizzat kendisi benim saygımı kabul etmek için sarayıma girme lütfunda
bulundu.” (Suv VI 0377-0381)

*ötrü ol tört m(a)haraaç t(e)ñriler t(e)ñri t(e)ñrisi burhannıñ y(a)rılığın eşidip yine inçe
tep ötündiler, atı kötrülmiş ayağқа tegimlig t(e)ñrim, birök eligler hanlar k(a)ltı
t(e)ñrim siz y(a)rılığağuçı bo töröçe evrilip bo törölerig tükel kılıp bo nom erdinig
eşidserler, yine bo nom erdinig boşguntaçı tutdaçı tört törlüg terin kuvrağığ y(e)me
ayasar açınсар ögser küleserler ötrü ol yalañuқlar hanı bizni ögizün sevinzün tep
saқınсарlar, inçip ol nomçı olorgulıқ asan tüpiñe yağuқ yıdılığ yıparlıғ suv töküp tüü
törlüg esriñü hua çeçekler saçıp kim biz қamağun ol yalañuқlar hanı birle olорup
nom tıñlağulıқ tört örgünler қızun* “Sonra o dört Māhārāja Tanrılar Tanrısı
Buddhanın buyruğunu işitip tekrar saygıyla arzettiler. “Adı yüceltilmiş, saygı değer
efendim, eğer hükümdarlar böylelikle efendimizin buyurduğu bu öğreti gereğince
hareket edip bu öğretileri eksiksiz yerine getirip bu öğreti mücevherini dinlerlerse,
yine bu öğreti mücevherini tahsil edip, tutup dört tür topluluğa da saygı gösterir,
överlerse sonra o insanların hükümdarı bizi sevindirsin diye düşünürlerse, böylelikle
o vaizin oturduğu yerin altına yakın (yere) güzel kokulu sular döküp türlü ürlü,
rengârenk çiçekler saçıp ve hep beraber o insanların hanı ile oturup öğretiyi dinlemek
için dört taht yaratsın.” (Suv VI 0435-0454)

anta ötrü uluş uluğı tükel bilge biliglig t(e)ñri t(e)ñrisi burhan ol amađ t rin kuvrağka raasast(i)r t gme begler t r sin nomlayu y(a)rlıkap yene ine t p y(a)rlıkadı “Bir vakit ülkenin yücesi, tam hikmet sahibi tanrılar tanrısı *Buddha* orada [mecliste bir araya gelen] bütün topluluğa *R jas stra* denilen hükümdar kurallarını vaaz etmek üzere yine Öyle buyurdu.” (Suv IX 0011-0017)

t(e)ñri t(e)ñrisi burhan adaında yinur  t p n yükünüp, oñ tizlerin  kitip ayalarin kavşurup ağır ayamağın t(e)ñri t(e)ñrisi burhanığ Şo Şlok takşut  ze  ge ine tep  t ndiler “Tanrı Tanrısı Buddhanın ayağına başlarını eğerek sağ dizlerini yere koyup ayalarını kavuşturup saygı göstererek Tanrı Tanrısı Buddhayı bu dizeler ile överek Öyle söylediler (Suv VI 1126-1131)

tenri tenrisi burkanığ bir körmişke başım siz tip yinur  yükünüp sevip taplap “Tanrılar tanrısı Burkan’ı (tengri tengrisi burkan = Skr. *devati deva Buddha*) bir defa görmekle ‘Siz  stadımsınız’ diye secdeye vararak sever ve kabullenir.” (BT IX 56.10-12)

m(a)ha-inad[eş] atl(i)đ utluđ t(a)vga uluşd[akı] ülgüsüz sansız sudurlarığ şastrlarığ nizvanılarığ (vinaylarığ?) yine t zin  tg rmi[ř] aarika ağır ayamağın eseng ley   k ř köñül ayıtu ıdur biz, azı(y)[a] ig uğrında azı(y)a busuş adđu uğrında neteg en m[u] {mu} erki ,, m(e)n prtyadeve toyın t(e)ñri t(e)ñrisi burhannın ridivid k r n ılı y(a)rlıkamışın Şlok takşut yaratıp, yana amađ sudurlarığ tenlemek atlığ  lg   ze bilg sin toyın dirgadrme elg[in]te ıdd[ım]. “Esenlik dileğimizle g nl m zdekini söyleyerek gönderiyoruz. Azıcık hastalık döneminde azıcık kaygı döneminde nasıl, huzurlu mu acaba? Ben aziz Prtyadeve Tanrılar Tanrısı burhanın Ridivid piyesini görerek buyurduğunu, şiir söyleyip yine bütün

sutraları hesaplamak adlı payı sayesinde bilgisini aziz Dirgadrime eline gönderdim.”
(HT VII 1846-1863)

[...]’K tözün yavaş kenç [...] vipulaçandrè oğluñın boş kılıp ’Y[...] ayağ kılğuluk
küçüm y(i)me yok [...] h(a)riçandrè èlignin tını TY’[...] bolup sögütke tayanıp turtı
.. [...] keltükde köñülin yürekin [...] RWP hatunğa inçe tèt tedi .. [...] monça
koduru et’özin[...] [...]TW[...] LWĜ sakınçlıg bo[lup ...] inçe tèt tedi .. [...] edgü
sakinçlıg yal[(a)ñuk...] şakılarnın arjı[sı on] küçlög tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi
burhan ol .. bo biziñ emgekim(i)zde umuğ mağ boltaçı t(e)ñri burhanta adın kim
erşer yoğ “Vipulacandra oğlunun (ruhunu) özgür bırakıp ... hürmet etmeye gücüm
yine yok ... Hükümdar Háriścandra’nın canı ... olup ağaca dayanıp durdu. ...
geldiğinde kalbini ... kraliçeye şöyle dedi: “... bu şekilde büsbütün bedenini ...
kederli, düşünceli olup ... şöyle dedi: “... iyi düşünceli insan ... Śākya kabilesinin
azizi, on güce sahip tam bilge Tanrılar Tanrısı Buddha’dır. Bizim çektiğimiz
sıkıntılara çare olacak Tanrı Buddha’dan başka hiç kimse değildir.” (DKPAM 2394-
2410)

ALTINCI BÖLÜM

6. BİRLEŞİK İSİM / BİRLEŞİK SIFAT ŞEKLİNDE KURULANLAR

İki farklı sözcüğün bir araya gelerek kendi anlamlarının dışında yeni bir anlam oluşturacak şekilde kaynaşp kalıplaşmasıyla oluşan isimlere birleşik isim adı verilirken; yapısında birden fazla kelime barındıran sıfatlara ise birleşik sıfat adı verilmektedir. Çalışmamıza dâhil edilen eserlerden fişlediğimiz saygı ve nezaket ifadelerinden bazıları birleşik isim / birleşik sıfat şeklinde oluşturulmuş ve burada listelenmiştir. Bunun yanı sıra iki kelimenin türlü ilişkilerle yan yana gelip farklı bir kavram kazanması ve iki kelimenin bir tek kelimeyi anlatması olarak açıklayabileceğimiz tekrar gruplarından²²⁰ *ayağ çilteg, tapığ uduğ* vb. gibi isimlerle kurulanları da bu başlığa dâhil edilmiştir. Hatipoğlu (1981: 9) ikilemelerin Türkçenin yaratma gücü ve zenginliği olduğunu söyledikten sonra anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek için, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran sözcüklerin peş peşe sıralanarak yeni anlamlar kazanması sonucunda kurulduğunu belirtir.

Tuna (1986: 187) ise Türkçede yalnız ikilemelerin değil; üçleme hatta dörtlemelerin bulunduğunu ifade etmektedir. Üstünova (1997: 20) da dildeki tekrarların fazlasıyla benimsendiğini; ikilemelerle yetinilmeyip, aynı yolla üçlemeler, dörtlemeler ve beşlemelerin yapıldığını; bu yöntemle cümlelerde gerek biçim gerek anlam ilişkisinin kurulmaya çalışıldığını söyler.

²²⁰ *ikileme, ikiz kelime, tekrar grupları, çift sözler, tekrarlar, kelime koşması, koşma takımları, ikizleme(ler), sıralamalar, "hendiadyoinler* vb. isimlendirmelerle de tabir edilmiştir.

Göktürkçe döneminden beri başvurulan anlatımda ikilemelerden faydalanma yolu Uyгур Türkçesi döneminde büyük bir yoğunluk kazanmıştır. Şen (2002: 1) bunun nedeninin dönem metinlerin çoğunun dinî içerikli olmasından dolayı olduğunu açıkladıktan sonra ikilmelerin yeni girilen Maniheizm, Budizm gibi dinlerin derin öğretilerini aktarmada anlatımı canlı tutabilmek amacıyla bu denli sık kullanıldığını ekler.

Göktürk ve Uyгур Türkçesi dönemleri dışında Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde de ikilmelere rastlanmıştır.²²¹ Çalışmamızda yer alan isimlerle kurulmuş tekrar grupları yani ikilemelere bu bölümde sunulmuş; *açın- aya-*, *tapın- udun-* vb. gibi fiillerle kurulan tekrar grupları ise tematik tasnife tabi tutulan fiil yapılarıyla birlikte verilmiştir.

ağır ayağ ‘saygı, hürmet’

Uyg. *ağ(ı)r ayağ* ‘saygı, hürmet’ Suv III 3a.16, 146.13, 150.22; Suv IV 2810; Suv V 0261, 0369-0370, 1178; Suv VI 0298, 0307; DKPAM 2459, 3295, 3584 vd.; BT III 205, 207, 358 vd.; BT VIII B 217; BT XIII 13.184, 14.12, 15.6 vd.; BT XXI 0024; BT XXV 0440, 1276, 1706 vd.; HT VII 2069; HT VIII 1938-1939; HT IX 1948-1949; *ağar ayağ* BT IX 95.8

bo nom erdini üze ağır ayağ köñül öritmiş k(e)rgek tep ötündiler “Bu öğretimi mücevherleri daha çok saygılı düşünceler beslemeli (saygı göstermeli), diye belirttiler.” (Suv VI 0297-0299)

ağ(ı)r ayançañ sakınç ‘saygı gösterilmeye lâyık’

Uyg. *ağ(ı)r ayançañ sakınç* ‘saygı gösterilmeye lâyık’ BT XXV 0242-0243

---

²²¹ Konuyla ilgili yapılan çalışmalar için ayrıca bkz. Ölmez, 2017; Can, 2010, Kargı Ölmez, 1997; Bayraktar, 2014; Yıldız, 2011; Aktan, 2010; Erdem, 2005; Toprak, 2005; Soydan, 2017.

bökünki künte nomluğ orontakı bir işdeş kamağ uluğ kuvrağ birle [ö]nin önin yarağlarınca isinü yılını ağır ayançañ [sak]ınçın: alp tetimlig köñülüg: sımtağsız köñülüg: e<n>çin ornanmış köñülüg: uluğ köñülüg: yeg köñülüg: uluğ edgü ögli y(a)rılıkañçuçı köñülüg: edgüg sevdeçi köñülüg: ögrünç sevinç köñülüg “Bugünden itibaren, talim mahalinde (bodhimañda) müşterek bir faaliyete sahip olan bütün büyük cemaatle birlikte, aynı şekilde kendileri için uygun olduğu gibi (cemaat üyeleri), bizi ısıtarak² değerli düşüncelerle, cesur ve kahramanca tavır, ihmalkar olmayan tavır, barış içinde tesis edilen tavır, büyük tavır, en iyi tavır, büyük yardımsever ve şefkatli tavır (mahāmaitrīkaruṇā), iyi sevgi, neşe, minnettarlık, herkesi kurtaran tavır, herkesi koruyan ve kollayan tavır,” (BT XXV 0240-0246)

ağırlıg ayağlıg ‘hürmet, saygı’

Uyg. ağırlıg ayağlıg ‘hürmet, saygı’ Suv V 1418-1419

atı kötrülmiş ayağka tegimlig t(e)ñrim : birök kayu toyın şamnanç upasi upasançlar bo nom erdinig tutdaçı erserler : ol üdün ol ilig han olarnı açını ayayu tutsar biz yine t(e)ñrim ol ilig hanıg ayayu ağırlayu küyü küzetü tutğay biz : birök bo nom erdinig boşguntaçı tutdaçı oğıdaçı sözledeçi tın(ı)ğlarıg ögser küleser ayasar ağırlasar biz kamağun ol ilig hanıg alku iligler hanlar arasınca ağırlıg ayağlıg : adın yat iliglerke hanlarğa öggülük alkağuluk kamağta yig kılğay biz t(e)ñrim tip ötündiler “Adı yüce (Skr. lokajyestha), saygıdeğer (Skr. arhat) tanrım, eğer rahip (ve) rahibe, upāsikā (ve) upāsakalar bu dharma hazinesini tutsalar, o zaman o hükümdar onları gözeterek, (onlara) hürmet ederek (onları) tutsa, biz yine tanrım, o hükümdara hürmet edip onu koruyarak tutacağız. Eğer bu dharma hazinesini öğrenen tutan okuyan söyleyen canlıları övse, (onlara) hürmet etse, biz hepimiz o hükümdarı bütün hükümdarlar arasında hürmete lâyıık, diğer yabancı hükümdarlarca övülecek, her yerde en üstün yapacağız, tanrım diye arz ettiler.” (Suv V 1408-1421)

ağırlıg kūsüşlük ‘büyüklük, ululuk, yücelik’

Kar. *ağırlıg kūsüşlük* ‘büyüklük, ululuk, yücelik’ Rylands 33/70a1

Ol Tanrıka ağırlıg kūsüşlük “O Tanrıya izzet (Göklerde ve yerde büyüklük ve ululuk O’na aittir)” (Rylands 33/70a1)

alkış ötüg ‘övgü, dilek’ (Nadalyayev vd. DTS 39a)

Uyg. *alkış ötüg* ‘övgü, dilek’ Huast 254

alk(ı)şımız ötügümüz t(e)ñrike arıgın t(e)gmedi erser “Övgülerimiz dualarımız tanrıya temiz (bir biçimde) ulaşmadıysa.” (Huast 254-255)

ayağ çilteg ‘onur, saygı’

Uyg. *ayağ çilteg* ‘onur, saygı’ Suv VI 0997; Suv IX 70; DKPAM 0036; BT IX 59.11; TT I 114; TT VB 103; HT VII 2099-2100; HT VIII 268; HT IX 369-370

ajun ajunta yer altınkı ağırlıklarıg körgeli udaçı bolğay, at yol ayağ çilteg tileser onay bütgey “Dünyadaki yer altındaki hazineleri görebilecek ad, yol, saygı onur istese kolayca gerçekleştirecek.” (Suv VI 0995-0998)

ayağ(ka) tegimlig ‘saygıdeğer, saygıya lâyık’ (Nadalyayev vd. DTS 26a)

Uyg. *ayağka tegimlig* ‘saygıdeğer, saygıya lâyık’ Suv III 132.5, 133.2, 149.21 vd.; Suv IV 0024-0025, 3313, 3444; Suv V 0118, 0662-0663, 0813-0814 vd.; Suv VI 0058, 0079, 0806 vd.; DKPAM 0957, 3438; BT VII N 2, 745a; BT IX 3.37, 8.17, 15.17 vd.; BT XXI 0028, 1110, 1118 vd.; BT XIII A 009, A 054, D 072; BT XXV 0118-0109, 0467; BT XXVI 41.10, 80.18, 107.3; HT VI 1323; HT VIII 758; (2) ‘saygı, hürmet’ BT I A2 44; BT IX 3.37, 8.17, 19.21 vd.; BT XIII 3.36; BT XX 0727, 0735, 0772 vd.; BT XXXVI A 011, B 12, B 19;

atı kötrülmiş ayağka tegimlig t(e)ñrim kaçan biz bo törölerig körser biz, ötrü elig uluşuğ ol elig hanıg, ol bodunuğ karağ titip ıdalap küyü küzetü tutğuluk köñültin

ketgey biz, yene t(e)ñrim yalañuz biz ök el uluşuğ ol elig hanıg ol bodunuğ karağ titer ıdalayur ermez biz “Adı yüceltilmiş saygıya lâıyk Tanrım biz bu yasaları gördüğümüzde ondan sonra ülkeyi, o hükümdarı, o halkı bırakıp gönülden koruyup kollamadan gideceğiz ve Tanrım yalnız biz o ülkeyi, hükümdarı, o halkı terk etmeyiz.” (Suv VI 0666-0674)

dürüd (u/ve) tahiyye ‘selam ve dua’

Çağ. *dürüd (u/ve) tahiyye* ‘selam ve dua’ 65a/10

dürüd u tahiyye bī şumār ol peygamberğa kim barça peygamberlerniñ yahşısı ve hudāy dostı ve barça ādem ferzendiğa yibergen ilçisi turur “Bütün peygamberlerin iyisi, Tanrı(nın) dostu ve bütün insanoğluna gönderdiği elçi olan o peygambere onsuz selam ve dua olsun.” (65a/10-12)

hamd (u/ve) sena ‘şükür ve övgü’

Har. *hamd (u/ve) senā* ‘şükür ve övgü’ KE 210r/2, 210v/1, 210v/16 vd.; NF 37/9, 58/1; MM 16/2

Ya ‘nī hamd u senā ol İdi ‘azze ve celleğa kim maña Zebūr athıg kitāb bérđi “Bana Zebûr adlı kitabı gönderen o yüce Tanrıya şükür ve övgüler olsun.” (KE 210v/1-2)

hürmet ağırlıg ‘hürmet, itibar, izzet-ikram’

Kar. *hürmet ağırlıg* ‘hürmet, itibar, izzet-ikram’ KB 4996

ilig il begi ol budunğa uluğ

añar kılğu hurmet ağırlıg kamuğ

“Hükümdar memleketin beyi ve halkın büyüğüdür; ona her türlü hürmet ve saygıyı göstermek gereklidir.” (KB 4996)

hürmet (u/ve) ‘izzet ‘hürmet ve ululama, kıymet ve yüceltme’

Har. *hürmet (u/ve) ‘izzet ‘hürmet ve ululama, kıymet ve yüceltme’* NF 49/17, 130/3-4; KE 127r/2, 185v/16, 193v/3

Mekkedin tünle Abū Bekr birle kaçıp çıktuğ emgek ve meşakkat birle taqı hōrluğ birle. Ėmdi Mekkege kirür-miz hürmet u ‘izzet birle uluğ çerig birle “Gece vakti Abū Bekr’le birlikte Mekkedden kaçıp zahmet, güçlük ve bayağılıkla çıktık. Şimdi Mekkeye hürmet ve ululamayla, çok fazla sayıda askerle giriyoruz.” (NF 49/17-50/1)

i‘zāz (u/ve) ikrām ‘saygı gösterme, ağırlama, ululama’

Har. *i‘zāz (u/ve) ikrām* ‘saygı gösterme, ağırlama, ululama’ KE 92r/9

Mısr halkı birbirine ayturlar erdi; bu oğlan ol oğlan tururkim ok eki yıldın burun ayağınga zencīr urup eşekge mindürüp zindānga elttiler, bu kün i‘zāz u ikrām birle altun tahtğa mindürüp melik sarāyığa eltürler “Mısır halkı birbirine şöyle diyordu: On iki yıl önce ayağına zincir vurulup eşeğe bindirilip zindana attıkları bu oğlan o oğlandır; bu gün saygı göstererek altın tahta bindirilip hükümdarın sarayına götürdüler.” (KE 92r/7-9)

‘izzet (u/ve) hürmet ‘ululama ve hürmet, yüceltme ve kıymet’

Har. *‘izzet (u/ve) hürmet* ‘ululama ve hürmet, yüceltme ve kıymet’ KE 187r/18, 191r/5, 237r/9;

Hadīce hācibğa aydı: Muhammedni ‘izzet ve hürmet birle kivürün, üstün olturtuğ “Hatıce, hâcibe şöyle dedi: Muhammed’i ululama ve hürmetle girdirin, yukarı oturtun.” (KE 187r/18)

Çağ. *‘izzet (u/ve) hürmet* ‘ululama ve hürmet, yüceltme ve kıymet’ HAK 444

Mürīdleri Seyyid Ata’rı ‘izzet ikrām birlen ‘arabadın tüşürüp HakīmAta’ğa yanaşu defn kıldılar “Mürīdleri Seyyid Ata’yı ululama ve hürmetle arabadan indirip Hakīm Ata’ya yakın (yan yana) gömdüler.” (HAK 444-445)

köni bütün ‘saygıya değer’

Kar. köni bütün ‘saygıya değer’ TİEM73 363r/5; Rylands 36/79a2

keldi olarka yalavaç köni bütün “Onlara saygıya değer bir peygamber geldi.”
(Rylands 36/79a2)

küsüş ağırlıĝ ‘çok şerefli’

Kar. küsüş ağırlıĝ ‘çok şerefli’ TİEM73 364r/6

yana kuyunlar anıĝ töpesi üze kaynar suwdın. tatıĝlı sen ol sen küsüş ağırlıĝ
“Tekrardan onun başının üzerine kaynar sudan dökün. Onu sen şerefli bir biçimde
tadacaksın.” (TİEM73 364r/5-6)

ögdi yükünç ‘övgü saygı’

Uyg. ögdi yükünç ‘övgü saygı’ BT XIII 20.1, 20.64

alku adalarta umuĝ boltaçı bom nom erdinig: arıĝ arıĝ ögdi asdab yükünçi birle: arıĝ
uz bitidip uğrayu soĝa tamĝaĝa indürüp: artuĝsuz egsüksüz miñ küün yaĝdurup
üleyü tegintim “(böylece) Bu Dharma mücevherine, saf (ikileme) övgü (ikileme) ve
özveri ile sahip oldum. Temiz ve iyi kopyalayarak, dikkatlice (ikileme) blok baskıları
kesin, ne az ne de çok, bin kopya bastırım ve bunları sadakatle dağıttım.” (BT XIII
20.63-66)

ögmek(ke) sezā (T.+Far.) ‘övgüye lâyık’

Har. ögmekke sezā ‘övgüye lâyık’ HKT 513a/8; ME

haĝıĝāt üze ol, ögmekke sezā Ğur’an “Şüphesizdir ki Kur’an övgüye lâyıktır.” (HKT
513a/8)

ögmek(ke) sezāvār (T.+Far.) ‘övgüye lâyık’

Har. *ögmekke sezāvār* ‘övgüye lâyük’ HKT 495a/2

ant içer men ögmekke sezāvār Kur’ānı “Övgüye lâyük Kur’an üzerine yemin ederim.” (HKT 495a/2)

sipās (u/ve) sitāyiş (Far.) ‘şükür ve övgü’

Çağ. *sipās (u/ve) sitāyiş* ‘şükür ve övgü’ ŞT 65a/1

sipās u sitāyiş ol igige kim anıñ hıç evveli vü āhiri yoğ ve yurtınıñ zevāli yoğ [ve menzeşi ve teñdeşi yoğ turur] ve atası ve anası yoğ ve hıtını ve oğulu ve kıızı ve keñeşe turğan kişisi yoğ turur “Başlangıcı ve bitişi, yurdunun sonu, eşi benzeri, babası, anası, hanımı, oğlu, kıızı ve danıştığı kimsesi olmayan Tanrıya övgü ve şükür olsun.” (ŞT 65a/1-3)

şīrīn kelāmlığ (Far.+Ar.+T.) ‘tatlı dillilik, tatlı sözlülük’

Çağ. *şīrīn kelāmlığ* ‘tatlı dillilik, tatlı sözlülük’ MÜN 788a/3

şīrīn kelāmlığ birle ni tekellüm tüzgey “Tatlı dillilikle ne söz söyleyecek.” (MÜN 788a/3)

şīrīn zebānlıq (Far.+T.) ‘tatlı dillilik, tatlı sözlülük’

Çağ. *şīrīn zebānlıq* ‘tatlı dillilik, tatlı sözlülük’ HBD 161/3

Dimegil şīrīn-zebānlıq birle yüz otluğ hadīs

Dūd-ı āhımını ol otdın āteş-engīz iyleme

“Tatlı dillilikle yüz ateşlik hadis söyleme, ahımın dumanını o ateşle dağlama.” (HBD 161/3)

şükür (u/ve) sipās (Ar.+T.+Far.) ‘şükür ve övgü’

Kar. *şükür ü sipās* ‘şükür ve övgü’ TİEM73 1v/3, 2v/1

şükr ü sipās ögdi tañrıka ajunluğlarnı egtülegen rüzi bérigli yarlıkağlı “Hamd ve övgü âlemleri besleyen, rızık veren ve bağışlayan Tanrı’yadır.” (TİEM73 1v/3)

Har. *şükür ü sipās* ‘şükür ve övgü’ NF 51/5

şükr ü sipās ol Tañrıka kim va‘desini rāst kıldı taqı kulıña nusrat berdi “Şükür ve övgü o Tanrı’ya ki süresini dosdoğru ve eksiksiz uyguladı ve kuluna yardımda bulundu.” (NF 51/5)

tapıg uduğ ‘saygı, hürmet, hizmet’

Uyg. *tapıg uduğ* ‘saygı, hürmet, hizmet’ Suv III 156.5, 196.5-6; Suv IV 21, 1184-1185, 2809; Suv V 0130, 0261, 0378 vd.; Suv VI 0219, 0220 0948 vd.; BT VII²²² 383, 449-450; BT VIII A 18, 64, 458 vd.; BT IX 16.36, 57.24, 83.19; BT XXV 0145, 2850, 2855; BT XXIX V005; HT VII 625; HT VIII 1646, 1707; HT IX 373-374; (2) ‘izzet, ikram’ Suv III 176.9; HT III 563; (3) ‘sevgi, saygı’ *tapag uduğ* İKPÖ L.5.

ķayu eligler hanlar bo nom erding süzök kertgünç köñülin eşidteçi tıñladaçı bolsar, ötrü ol eligler hanlar başdınkıta başdınkı yeg tapıg uduğ üze maña tapıg uduğ ağır ayağ kılmış bolğaylar “Herhangi bir hükümdar bu öğretiyi gönülden dinlerse o hükümdarlar en üstün saygı ile bana hürmet (edip) saygı göstermiş olacaklar.” (Suv VI 0215-0221)

yumşag sözlüg ‘tatlı dilli’

Çağ. *yumşag sözlüg* ‘tatlı dilli’ TMA 728b/21

ğāyet yumşag sözlüg irkenidin anı Yezdicird-i nerm didiler “Gayet tatlı dilliyken ona yumuşak Yezdicird (I. Yazdigird) dediler.” (TMA 728b/20-21)

---

²²² İkileme yapısı *tapıg* kelimesinin altında verilmiş olup ikileme yapısının açıklaması tarafımızca yapılmıştır.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. KALIP SÖZLERLE/İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ²²³

Çotuksöken (2015: 308) kalıp sözleri “Toplumun bireyleri arasında teşekkür etme, özür dileme, rica etme, tanışma, yolcu karşılama/uğurlama, bir isteği dile getirme gibi çeşitli bağlamlarda kullanılan sözlerin genel olarak ‘kalıp sözler’ bağlamında ele alındığını belirterek bunlara bağlamsal sözler ya da ilişki sözleri (ya da karşılama sözleri) adının da verilebileceğini” biçiminde açıklar. Bulut (2012: Özet) kalıp sözleri, “Belli durumlarda söylenmesi gelenek olmuş sözlerdir ve bu sözlerden yola çıkarak o toplumun kültürü, dini inancı, yaşayışı ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bunun yanı sıra yaşadığı toplumun hafızasında yer tutarak konuşmalarında anlatımı kolaylaştırmalarına yarayarak renkli

---

²²³ Kutadgu Bilig’de yer alan kalıp söz/ifadeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akyalçın, Necmi, Damla Aydoğan (2019). “Kutadgu Bilig’de Yer Alan Kalıp Sözler Üzerine Bir Değerlendirme.” *Homeros*, S. 2 (4), s. 125-138.

Dede Korkut Hikayeleri’nde yer alan kalıp söz/ifadeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akyalçın, Necmi, Damla Aydoğan (2019) “Dede Korkut Hikayeleri’nde Yer Alan Kalıp Sözler Üzerine Bir Değerlendirme.” *Homeros*, S. 2 (4), s. 155-164.

Atebetü'l-Hakayık’ta yer alan kalıp söz/ifadeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akyalçın, Necmi, Damla Aydoğan (2020). “Atabetü'l-Hakayık’da Yer Alan İkillemeler ve Kalıp Sözler.” *Homeros*, S. 3, s. 105-112.

Kalıp sözler/ifadeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergöneç, Dilek (2019). “Türkiye Türkçesinde Kullanılan Baş Sağlığı Kalıp Sözleri.” *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 16-18 Ekim 2019 Samsun, s. 512- 524. Yazıcı Ersoy, Habibe (2011). “Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler.” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, s. 1-54; Şahin, Süveyda (2019). *Türkmen Türkçesinde Kalıp Sözler*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.; Kassymova, Assem (2018). *Kazak Türkçesinde Kalıp Sözler*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli; Gencay, Naziyyet (2012). *Kuzey Kıbrıs Türk Ağzlarında Kalıp Sözler*. Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Gazimağusa; Işıktaş Sava, Işıl (2017). “Kırım Tatarcasında Sosyal Hayatta Kullanılan Kalıp Sözler.” *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 7(3), s. 599-604.

söyleyiş özelliklerini ve toplumdan topluma bazı anlamsal ya da söyleyiş farklılıkları gösterebilmektedirler” biçiminde ifade etmektedir.

Aksan (2006: 191) kalıp sözleri, “*Hoş geldiniz, affedersiniz, afiyet olsun, iyi yolculuklar* gibi her toplumun dilinde görülen ilişki sözleri, başka örnekleriyle, toplumların kendilerine özgü kültürlerinin izlerini ortaya koymakta, görgü kurallarından kaynaklanan sözlerle de örtüşmektedir.” biçiminde açıklamaktadır. Gökdayı (2015: 1) kalıp sözleri, “Söz varlığında, selamlaşırken, yemek yerken, sevincimizi ya da üzüntümüzü belirtirken, birisini kutlarken, görüştüğümüz kişiden ayrılırken vb. iletişim durumlarında söylemeyi adet haline getirdiğimiz, ağızımızdan hemen çıkıveren, bir bütün hâlinde veya kişiye, zamana göre yapılan ufak tefek değişiklikler dışında çekirdek bölümünü aynı şekilde kullandığımız sözler” biçiminde ifade ederken Erol (2007: Önsöz-1) kalıp sözlerin, “Yemek yerken veya yemekten sonra, biriyle karşılaşıldığında selamlaşmak için, doğum, ölüm, okula başlama, evlenme” gibi olaylar karşısında da kullanıldıklarını belirtmektedir. Bunun yanında bir iyilik karşısında duyulan minneti veya bir iyi dileği belirtmek için edilen dualar, kızgınlıkla söylenen beddualar, yemin etmeler, söz vermeler de kalıp sözlerin içindedir. Kalıp sözler veya ilişki sözleri adı verilen dil öğeleri tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, toplumun kültürünü, inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtan sözlerdir.

İşlevleri açısından değerlendirildiğinde, gündelik hayatta sıklıkla kullanılan ve nezaket değeri taşıyan kalıp sözlerin büyük çoğunluğunun işlevinin, doğrudan içinde bulunulan iletişim bağlamına veya meydana gelen bir olaya uygun, belli söz edimleri gerçekleştirmek olduğu görülmektedir. Bu tür kalıp sözleri rutin kalıp söz (Fr. formule routiniere) olarak adlandırmak mümkündür (Onursal Ayırır, 2020: 93). Bu sözlerin zorunlu durumlarda doğru şeyleri söyleme; toplumun kültürünü

yansıtma, başa çıkılması zor durumlarda kişilere söyleyecekleri konusunda yardımcı olma vb. gibi işlevleri yerine getirdiği söylenebilir. Kalıp sözlerin en önemli işlevinin ise dil kullanıcılarına iletişim durumuna ve bağlama göre kullanıma hazır ifadeler sunarak dilsel üretim ve anlamlandırma işini kolaylaştırmak olduğunu söylemek mümkündür (Gökdayı, 2019: 24). Kalıp sözler nezaket kurallarına uyulmasında, bağlama uygun, kabul gören sözün bulunarak toplumsal ilişkilerin uyum içinde yürütülmesine yardımcı olur. Bundan dolayı dilimizde yolculuğa çıkana, bir yakını kaybedene, yuva kurana, yemek hazırlayana ve yiyene, alışveriş yapana, başına kötü bir olay gelene, çalışana, belirli bir alanda uğraş verene, eğlenene, üzülene, sevinene, çocuğu olana vb. yönelik iyi dilekleri ve duaları içeren çok sayıda kalıp söz bulunmaktadır (Bayraktar, 2019: 72).

Nezaket stratejileri çerçevesinde kalıp sözler “olumsuz nezaket değeri taşıyan kalıp sözler” ve “olumlu nezaket değeri taşıyan kalıp sözler” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Olumsuz nezaket, etkileşim sırasında karşımızdakinin olumlu ya da olumsuz yüzünü tehdit edebilecek söz edimlerinden kaçınma ya da çeşitli yollarla bunların olumsuz etkilerini azaltma, “inceltme” ilkesine dayanmaktadır. Olumsuz nezaket bir bakıma, “(görünenin aksine) senin kötülüğünü istemiyorum” demek anlamına gelmektedir (Onursal Ayırır, 2020: 91) Olumlu nezaket ise olumsuz nezakette ifade edilenin aksine “senin iyiliğini istiyorum” anlamına gelmektedir. Örneğin *iltifat etme*, *teşekkür etme*, *davet etme*, *onaylama* gibi söz edimleri doğrudan ve açık bir şekilde olumlu nezaket belirtir. Olumlu nezaketin dilsel göstergeleri arasında öncelikle hayır-dualar bulunmaktadır. Dilimizde oldukça fazla sayıda olan bu kalıp sözler, “genellikle görülen bir iyiliğe karşılık söylenir. Karşıdaki kişi güzel ve hayırlı sözlerle kutlanır, hakkında iyi dileklerde bulunulur (Onursal Ayırır, 2020: 92) Bunlar dışında söz konusu olay ya da konuşulan konuya göre birçok farklı bağlamda kullanılabilen kalıp sözler de vardır. İyi dilekte bulunma söz

edimi gerçekleştirmeye yarayan kalıp sözlerinin bir kısmı bu yapıdadır. Bunlar çoğunlukla iletişim sırasında söz konusu olan, söylenen ya da anlatılan bir durum karşısında dinleyen kişinin, iyi dileğini ifade etmesini sağlar (Onursal Ayırır, 2020: 95)

7.1. ORHUN TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ ÖRNEKLERİ

ağılın̄ta yılkin̄ bolzun “Ağılında atların olsun.” (IB 47)

edgüsi bolzun “Hayırlısı olsun.” (IB 48, 59)

eseni kezig “Sağlıklı olsun.” (AltYAZ 299)

kutlug bolzun “Kutlu olsun.” (HyT VII/4; HyT XIV/5-6; IB 23)

menkü il bolzun “Ebedî devlet olsun.” (KrgYAZ 337)

ögüni sevini barın̄ “Sevinçle mutlulukla gidin.” (Çoyr 4)

özün̄ uzun bolzun “Ömrün uzun olsun.” (IB 47)

7.2. UYGUR TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ ÖRNEKLERİ

alķu t(e)ŋrilerniŋ birgerü : asılzun t(e)ŋridem idok küçleri “Bütün tanrıların İlahî kutsal güçleri birlikte artsın.” (BT XXVI 128.42-43)

alķu] b[ur]hanlarnıŋ ni[rvan]ka [ ] yeg adroķ erksinmek[lig bürtmeklerin uzatı bürtelim :] “Sonsuza kadar, bütün buddhaların Nirvâna’ya .... en iyi şekilde hükmettiği duyguları yaşayalım.” (BT XXV 3780-3782)

alķu edgü] edremlerke öŋin öŋin [tükellig bolzunlar “Bütün iyi erdemlerin hepsine sahip olsunlar.” (BT XXV 1321-1322)

altun uruĝları köpedip artoķraķ meŋiligin aŗazun “Altın soyları çoĝalıp fazlasıyla huzur bulsunlar.” (BT XXVI 128.56-57)

at manĝal bolzun “Şeref ve saadet içinde bulunsun.” (BT XXVI 129.1)

bo boyan küçinte bu<r>han bolalım bu<r>han nomnı {ku} keŋirül “Bu iyilik sayesinde Buddha olalım, Buddha öğretisi yayılsın.” (HT VI 1827-1828)

bo buyan küçinte [i]ĝs(1)z adas(1)z erzünler “Bu sevap sayesinde hastalık ve tehlikeden uzak olsunlar.” (BT XXVI 100.37-39)

bo b[uyan] kü[çin]te t(e)ŋri yerinte tuĝzun[lar] “Bu sevap sayesinde Tanrı katında doğsunlar.” (BT XXVI 100.43-44)

bodun boğun[ka kadğu] busuşluğ savlar bolmazun “Halka, boyumuza sıkıntılı kederli sözler gelmesin.” (HT VI 1829-1830)

buğd(a)y arpa ked bolzun “Arpa buğday bol olsun.” (HT VI 1829)

bo buyan küçinte alku tınl(ı)ğlar uğuşı kalısız bir teg burhan kutın bulzunlar “Bu sevap sayesinde bütün canlı nesilleri eskizsiz Buddha saygınlığına erişsinler.” (BT XXVI 116.8-11)

bo buyan tüşinte yidlek burhan kutın bulzun “Bu sevap sayesinde Yidlek Buddha saygınlığına ulaşsın.” (BT XXVI 83b.1-2)

burhan kutın bul[mağı] bolzun “Buddha saygınlığına ulaşsın.” (BT XXVI 35.13)

burhan kut]ın bulmağım bolzun “Buddha saygınlığına erişebileyim.” (BT XXVI 147.6)

[b]urhan kutın bulzunlar “Buddha saadetine erişsinler.” (BT XXV 0503)

edgülüg bolzunlar “İyi olsunlar.” (BT XXVI 32b.18)

kaşağ burğanlar bir ünin sadu sadu sidi bolzun “Bütün buddhalar tek bir sesle sâdhu sâdhu siddhi olsun.” (TTV A108-109)

kaşağ ka kadaş in(i) eçi ataylarım(ı)z közünür ajunta ıgs(i)z toğas(ı)z ermeki bolzunlar “Bütün hısımlar akraba, kardeş, ağabey ve sevdiklerimiz bu dünyada hastalıktan uzak olsunlar.” (BT XXVI 71a.17-19)

ķaya teŋr<i>ken ķutlug boluŋ “Kutlu kaya (gibi) kutlu olun.” (Arh 2)

kingin alķıġın yadılmaķı bolzun “Geniŝliġin enin yayılsın (sınırların geniŝlesin).”
(BT V 490)

k[ö]ŋüli tapı neteg erser anķulayu ķılzun “İsteġi, arzusu nasılsa öyle olsun.”
(DKPAM 4287-4288)

ķop edġüde içre ķamaġ y(a)vlaķta taŝtın bolzunlar “Hep esenlik içinde, kötülükten uzak olsunlar.” (BT XXVI 71a.19-21)

ķul açuķ a kutluġ boluŋ ķaya <u>r<t>urtum “(Adım) Kul Açuk. Kutlu olun.
Kaya(ya) yazı vurdurdum.” (Arh 3)

ķut bolzun “Selâmet bulsun.” (İKPÖ LVIII.int.)

ķut bolzun alı barzun “Kut bulsun, alıversin.” (HyT XVI/4)

ķut ķolunu teg[inürm(e)n hanları teg : saķınu sözleyü yeti[nçsiz bolzunlar “Kutluluk dilerim: Hanları gibi, hayal ve tarif edilemez olsunlar.” (BT XXV 1319-1320)

ķutluġ ķıvlıġ bolmaķı bolzun “Kutlu ve bahtiyar olsun.” (BT V 135, 499; BT XXVI 71b.3-4)

[*ķüsüŝleri*] *ķanmaķı bolzun* “Dilekleri kabul olsun.” (BT XXVI 76b.5)

öge yükünmiş buyanızmz tüşinte üstüngii altınķu t(e)ŋrilerniŋ öŋii öŋii ķut vakŝiklarniŋ üstelzün t(e)ŋridem küçleri “Sena ile ibadetimizin sevabı sayesinde

üstteki ve alttaki tanrıların, başka başka koruyucu ruhların İlahî güçleri artsın.” (TT III D260 169-170)

*miñ tümen yılka tegi el aşayu y(a)rılıkamaqları bolzunlar*²²⁴ “Binlerce yıl ülke sahibi olarak yaşasınlar.” (BT XXVI 100.26-27)

ögrünçüğe mengike bolmağı bolzun “Sevinç ve neşeyle dolsun.” (BT V 150)

siñil küdegülerim kelinen tügüz küdegü : künerli çeçek kız :: buşı edrem küdegü kübike çeçek kız : inim edgü taloy şabi: çınar çeçek kız : oğulum şaşığ oğulta ulatılarnıñ yıl ay karşıları boğzun amrılzun “Küçük kız kardeş ve güveyilerim Kelinen Tügüz Küdegü, Künerli Çeçek Kız, Buşı Edrem Küdegü, Kübike Çeçek Kız, küçük erkek kardeşim Edgü Taloy Şabi, Çınar Çeçek Kız, oğlum Şaşığ Ogul ve diğerlerinin düşmanları (olan) yıl ve ay yok olsun (ömürleri uzun olsun).” (BT XXVI 39b.7-12)

sün? Uġ körki bolzun kutlug er “Güzelliği olsun kutlu asker.” (HyT XV/5-7)²²⁵

tejr<i>ken kunçuy yegen botur erkin awlak? eri bolup turdı yañı köl tarkan küdegü kelirti bunça <...> süg <...> eki kaya teg bek bolzun “Kutlu prenses, Yegen Botur Erkin Avlak eri olmuştu? Yangı Köl Tarkan güvey getirdi. Bunca orduyu iki kaya gibi sağlam olsun!” (Arh 1)

²²⁴ Ağca (2007: 4), *fiil* + -*mAk* + *İyEk bol* şeklinde oluşturulan yapıların çoğunlukla dinî metinlerde ve saygı anlamı da barındıran “ihtimal”, “temenni” ifadelerinde kullanıldığından bahsetmektedir.

fiil + -*mAk* + *İyEk bol* biçiminde oluşturulan bu yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ağca, 2007.

²²⁵ 4. satırda *kutluğ alp yüzi* ifadesi bulunmaktadır. 5. satırda silik sözcüklerden dolayı anlam vermek güç olsa da satırın sonunda *körki* sözcüğü bulunmaktadır. Bu sözcük 6. satırdaki *bolzun* ile birleştirildiğinde *körki bolzun* gibi bir tür esenlik dileme ifadesi ile karşılaşmaktadır (Aydın, 2019: 24).

7.3. KARAHANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ ÖRNEKLERİ

ajun tuttu tawğaç uluğ buğra han

kutadsu atu birsü iki cihan

“Tavgaç Ulu Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin.” (KB 88)

ajun erki bulduñ uzun bolsu yaş

erej edgü birle esen bolsu baş

“Dünya kudretini buldu, ömrün uzun olsun; huzur ve iyilik içinde başın esen olsun.” (KB 940)

ajun kalmasunı seniñsiz kuruğ

bayat kesmesüni seniñdin uruğ

“Dünya sensiz kuru kalmasın; Tanrı senin neslini kesmesin.” (KB 6411)

aşasu yaşasunı lukman yılı “Lokman kadar uzun ömürlü olsun.” (KB 123)

ayur ay büğü beg uzun kiç yaş “Dedi ki: Ey hükümdar, ömrün uzun olsun.” (KB 6410)

ayur bu kımaru kutadsu maña “Bu yadigâr bana uğurlu olsun.” (KB 6325)

barayın men emdi esen edgü kal “Şimdi ben gideyim, sen sağ ve esen kal.” (KB 4878)

Bayat arturu birsü ilig saña

Bu edgü kılıklar bu edgü yaña

“Ey hükümdar, Tanrı senin bu iyi hareketlerini ve iyi ahlakını daim etsin ve arttırsın.” (KB 5082)

Bayat birsü andağ sewine ay oğul “Ey oğul, Tanrı seni de öyle sevindirsin.” (KB 3066)

Bayat birsü iki ajun edgüsi “Tanrı ona her iki dünya nimetlerini ihsan etsin.” (KB 5895)

Bayat birsü küç “Tanrı bana kuvvet versin.” (KB 600)

Bayat birsü tevfiğ aya erde yig “Ey insanların iyisi, Tanrı sana Tefvik ihsan etsin.” (KB 5854)

Bayat birsü tevfiğ kamuğ edgüke “Bütün iyilikler için Tanrı sana Tefvik ihsan etsin.” (KB 1479)

Bayat birsü tevfiğ yarutsu közüñ “Tanrı seni başarılı ve mutlu etsin.” (KB 5722)

bayat fazlı birle tirilgil kutun “Tanrı'nın fazlı ve keremiyle saadet içinde yaşa.” (KB 1251)

bayat yarlıkasu ol odğurmişig

keçürsü anıñdın yazuk kılmışig

“Tanrı, Odğurmiş'a rahmet eylesin ve onun bütün günahlarını affetsin.” (KB 6306)

bolu birsü evren oñay evrölüp

udu birsü ödlele tilekçe bolup

“Devran onun olsun ve muradınca dönsün; zaman onun arzu ve dileklerine uysun.”

(KB 5896)

erej birle yip yat sevinç birle bük

“Huzur içinde yemeye devam et, güle güle kullan.” (KB 1286)

bu kadğu üçün birsü teñri muyan

bayattın sevinç bul tamudın aman

“Tanrı sana bu felâketin ecrini versin; Tanrı senden razı olsun ve cehennemden korusun.” (KB 6307)

erejin avınsa yise il uzun “Huzur içinde yaşasın, uzun zaman hükümran olsun.” (KB 1929)

esen bol “Sen sağ ol” (KB 1190)

esen edgü kal “Sağ ve esen kal.” (KB 1162, 6060)

esen inç tirilgil ay kılkı silig “Ey hükümdar, huzur içinde uzun seneler yaşa; ey yumuşak huylu” (KB 2528)

esen inç tirilgil ay üstey elig “Ey üstün el, sağ ol ve huzur içinde yaşa” (KB 1948)

esen kal selamet ay körklüg yüzüm “Sağ ve esen kal ey güzel yüzüm” (KB 1481)

esenin tirilgil öküş yıl yaşa

sewinçin avınçın öküş il aş

“Ömrünü sıhhatle geçir, çok yıl yaşa, saltanatın sevinç ve huzur içinde geçsin” (KB 1480)

esenlik Yahyâ üze bolsun “Selâmet Yahyâ’nın üzerine olsun.” (AKT 17b/17)

ilig altını inç esen bolsunı

bayat birge barça tile kolsunı

“Hükümdar sağ olsun ve huzur içinde yaşasın; Tanrı bütün dilek ve arzularını yerine getirsin.” (KB 4957)

ilig aydı teñri küdezgey anı “Hükümdar dedi ki onu tanrı korusun” (KB 6245)

ilig inç esenin tirilsün uzun “Hükümdar sağlık ve esenlik içinde çok yaşasın.” (KB 3876)

ilig kéc yaşarj “Ey hükümdar! Çok yaşayın.” (KB 2302)

kaçan tegge emgek yetüngil bilig “Bu bana niçin zahmet olsun” (KB 5048)

kesildi sözüüm sen esen edgü kal “Başka bir diyeceğim kalmadı, sağ ve esen kal.” (KB 3709)

köni sözlüg erke bayat birsü ter “Doğru söyleyeni Tanrı karşılığına eriştirsin” (KB 5078)

küzedcü uğan teñri imanımız “Kadir tanrı sonumuzu hayretsin” (KB 6494)

küzedüsün bayat bu beladin sınar “Tanrı bu beladan bizi korusun” (KB 6386)

kutadsu okıǵlıka tutsu elig “Okuyana kutlu olsun ve elinden tutsun” (KB 350)

negü erse ārzü tilekiñ kamuǵ

aça bērsü teñri saña ol kapuǵ

“Ne gibi arzu ve dileğın varsa, Tanrı sana bunların kapılarını daima açık tutsun.”

(KB 6412)

sen inçin tirilgil ay ilçi uluǵ “Ey büyük hükümdar, sen huzur içinde yaşa” (KB 5857)

sen inçin tirilgil yaşaǵıl uzun “Tanrı sana sağlık ve uzun ömürler versin” (KB 6288)

seniñ bolsu devlet uzun bolsu yaş “Mutluluk ve huzur içinde uzun bir ömür sür.”

(KB 5807)

negü erse ārzü tilekiñ taqı

tükel bērsü teñri saña ay aqı

“Daha ne gibi arzu ve dileğın olursa, ey cömert, Tanrı sana bunları da ihsan etsin.”

(KB 6413)

sewinçin tiril tutçı körme açıǵ “Sevinç içinde yaşa, zahmet yüzü görme” (KB 2145)

sewinçin awınçin tirilgil uzun

erejlengil ança ay kılkı tüzün

“Sevinerek, avunarak, uzun ömür sür ve huzur içinde yaşa, ey halim, selim insan”

(KB 6414)

sewünç bolsun “Hoş geldin, rahat ol, çekinme, merhaba.” (TIEM73 333v/6)

sözüm söylemişke saña eymenü

özüm ‘uzri kıoldı saña uş munı

“Sözümü sana söylemiş olduğum için çekinerek, işte böyle senden özür diledim.”

(KB 204)

tilek birsü teñri küdezsü sini “Tanrı sana dileğini versin, seni korusun” (KB 5438)

tilekiñ tükel birsü teñri kıutun “Tanrı seni mutlu etsin, bütün dileklerini yerine getirsin” (KB 5102)

tiril edgü atın sewinçin küle “İyi ad kazanarak sevinç ve huzur içinde yaşa” (KB 4438)

tuz etmek kiñüt ay kişi kıutluğı “Tuzun ekmeğın bol olsun.” (KB 2319)

tükettim tiriglik esen edgü kıal “Hayatımı tamamladım, sen sağ ve esen kal” (KB 6060)

uğan rahmet itsün bu sa‘at aña yarın kıopsa bolsun yaranlar işi “Tanrı hu saatte ona rahmet etsin, yarın kalktığı zaman (kıyamette) yârânlar eşi olsun.” (AH 491-492)

uzun kıç tirilsü yadılsu atı “Allah uzun ömürler versin, şöhretin dünyaya yayılsın.” (KB 1585)

uzun kiç yaşağıl aşayu ilig “Devleti idare ederek çok yaşa.” (KB 1553)

uzun kiç yaşağıl ay ilig kutı

öküş il aşağıl bu beglik atı

“Ey devletli hükümdar, çok uzun yaşa; bu saltanatla çok illere hükmet.” (KB 1350)

uzun kiç yaşasunu ilig özi “Hükümdar çok yaşasın” (KB 2489)

uzun kiç yaşasu bu üsteñ elig “Ömrü ve devleti uzun olsun” (KB 1796)

yol yarasun “Yolda dileğin uygun olsun yani yol, dileğine uygun olsun.” (DankKelly 480)

yigil sen küle “Sen güle güle ye” (KB 3)

yañınlık ulamış üçün bir bayat

muyan børsü miñ miñ tümen edgü at

“Gösterdiğin bu yakınlığın Tanrı sevabını versin, yüz binlerce iyi ada kavuş.” (KB 3319)

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig

yağıka tuçı bolsun üsteñ elig

“Ögdülmiş: Ey hükümdar! Her zaman düşmandan daha üstün olasın, diye cevap verdi.” (KB 2269)

7.4. HAREZM TÜRKCESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ ÖRNEKLERİ

cümlədin burun anlar kirdi taqı mübārek bolsun tēdiler. “Herkesten önce onlar girdi ve mübarek olsun dediler.” (NF 109/17-110/1)

du’ā kıldı taqı aydı: Haq te’ālā seni yarlıqasun “Dua etti ve ‘Allah seni affetsin’ dedi.” (NF 86/3)

dünyāda taqı āhıratda selāmathıq bolsun “Dünyada ve ahirette er türlü korku, tasa ve tehlikeden uzak, güvende olsunlar.” (NF 58/4)

Haq te’ālā sizke hayr cezā bersün “Allah size iyi muamelede bulunsun.” (NF 85/14)

Tarı te’ālā saña edgü cezā bersün “Allah sana iyi muamelede bulunsun.” (NF 101/12)

Tarı tebāreke ve te’ālā sizlerke uçmah ta’āmıdın bersün “Yüce Allah sizlere cennet nimetlerinden versin.” (NF 141/1-2)

hoşluq bolsun Muhammedke, neme yahşı kelmek keldi! “Güzellikler olsun Muhammed’e, ne güzel geldi!” (NF 53/9-10)

könlüm hoş bolsun “Gönlüm hoş olsun.” (NF 108/1)

siñitlig bolsun “Afiyet olsun.” (HKT 501a/3)

Taḡrı te'ālā bereket bersün saḡa “Allah sana bereket versin.” (NF 25/4)

Taḡrı te'ālānıḡ berekātı seniḡ üze bolsun “Allah’ın bereketi senin üzerine olsun.”
(NF 202/14)

Taḡrı te'ālānıḡ rahmatı ve berekātı, edgölüki seniḡ üze bolsun, ey peygāmbar “Ey peygamber; Allah’ın rahmeti, bereketi ve iyilikleri senin üzerine olsun.” (NF 58/5)

ya'nī hātım havfıdın taḡı āhirat 'azābıdın kırtulmaḡ seniḡ üze bolsun. “Yani son korkudan ve ahiret azabından kurtulmak senin üzerine olsun.” (NF 58/4-5)

7.5. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE KALIP SÖZLERLE / İFADELERLE KURULAN (TEMENNİ BİLDİREN) NEZAKET VE SAYGI İFADELERİ ÖRNEKLERİ

hoş kalıḡ “hoşça kalın” (HAK 235, 241)

sizge yurt kıtluḡ bolsun, bizge yol kutluḡ bolsun “Size yurdunuz kutlu olsun, bizim yolumuz uğurlu olsun.” (HAK 249)

anıḡ yārān ve oḡlanlarıḡa köpdin köp Teḡrı rahmeti bolḡay “Onun (peygamberin) dost ve çocuklarına Tanrı’nın rahmeti çok fazla olsun.” (ŞT 65a/12-13)

Hān aytdı: Oḡuz iline yibereyin diy turur men tā olarnıḡ köḡli mendin rāzı bolsun “Han "gönülleri razı olsun, hoşnut olsunlar diye Oḡuz halkına göndereyim diyorum" dedi.” (ŞT 95a/2-4)

SONUÇ

Doğu Sahası Tarihî Türk Yazı Dillerinde saygı ve nezaketle ilgili söz varlığını konu edinen bu çalışmada tespit edilen ifadeler tarihî Türk lehçelerinden Orhun, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçeleriyle art zamanlı biçimde karşılaştırılarak incelenmiştir. Filolojik açıdan incelenen söz varlığı kültürel açıdan da değerlendirilmiştir. Temelde kendi içerisinde 2 ana bölüme ayrılan çalışmanın ilk bölümü fişlenen ifadelerin anlam ve kavram alanlarına göre tematik biçimde tasniflenmesiyle oluşturulmuştur. Bu bölümde madde başı olarak ele alınan 775 ifade 17 farklı konu başlığına göre tasnif edilmiş ve madde başlarında yer alan ifadelerin kullanım biçimleri ve geçtiği yerler etimolojik sözlüklerden tanıklanmıştır.

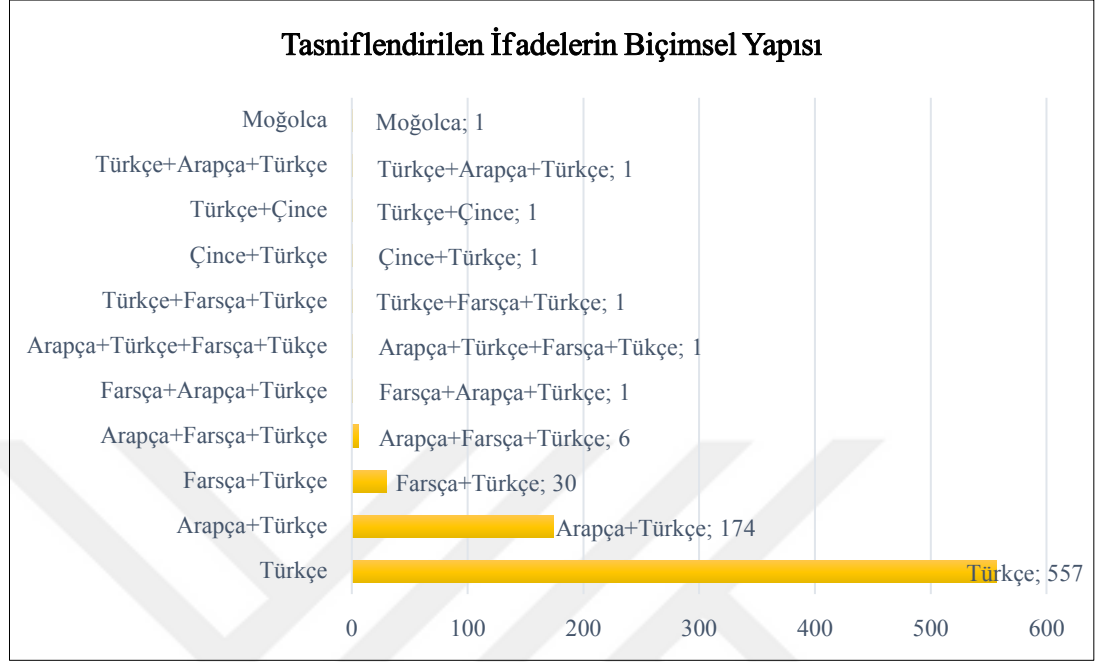
Anlam ve kavram alanına göre tasniflenen ifadelerin oluşturulma biçimleri yahut biçimsel yapıları göz önüne alındığında;

Türkçe	558
Arapça+Türkçe	174
Farsça+Türkçe	30
Arapça+Farsça+Türkçe	6
Farsça+Arapça+Türkçe	1
Arapça+Türkçe+Farsça+Türkçe	1
Türkçe+Farsça+Türkçe	1
Çince+Türkçe	12
Türkçe+Çince	1
Türkçe+Arapça+Türkçe	1
Moğolca	1

ifadeye rastlanmıştır.

Şekil 1. Tematik Tasniflendirilen İfadelerin Biçimsel Yapısının Yüzdelerik Dağılım Grafiği

Tematik tasniflendirilen ifadelerin biçimsel yapıları ve yüzdelerik dağılım grafiği incelendiğinde saygı ve nezaket bildiren ifadelerin yapısının en fazla Türkçe olduğu görülmektedir. Bu kullanımı ikinci sırada Arapça+Türkçe ile kurulmuş ifadeler takip ederken üçüncü sırada Farsça+Türkçe kurulumlu yapılar gözlenmektedir. Kelimelerin fişlenmesinde ve çalışmamızın oluşturulması esnasında -tez çerçevemiz dışında kalması sebebiyle- köken bakımından temelde Arapça, Farsça vb. yapıda olan saygı ve nezaket konulu söz varlığı tasnifin dışında tutulmuş; içeriğinde Türkçe ek/kök barındıran yapıların oluşumları temel alınmıştır.

Çizelge 1. Saygı ve Nezaket İfadelerinin Biçimsel Yapısı ve Sayısına Göre Tematik Tasnifi

	T.	Ar. +	Far. +	Ar. +	Far. +	Ar.+ T.+Far.	T.+ Far.+ T.	Çin. +	T. +	T.+ Ar.+ T.	Moğ.
	T.	T.	T.	Far.+T.	Ar.+T.	+T.	T.	T.	Çin.	T.	
3.1. Saygı Hürmet	95	30	-	-	-	-	-	1	-	-	-
3.2. Dua İyi Dilek Temenni	8	4	1	2	1	1	-	-	-	-	-
3.3. Arz Sunma Takdim	11	15	-	2	-	-	-	-	1	-	-
3.4. Övgü Medih Takdir	59	16	2	-	-	-	-	-	-	-	-
3.5. İstek Talep Rica	10	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-
3.6. İtibar Saygınlık Onur	29	24	10	-	-	-	-	-	-	-	-
3.7. Tören Ayinsel Faaliyet	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Çizelge 1. *Devam* Saygı ve Nezaket İfadelerinin Biçimsel Yapısı ve Sayısına Göre Tematik Tasnifi

3.8. Özür Dileme	3	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.9. İtikad İbadet İnanç	13	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
3.10. Hediyeleşme	17	6	1	-	-	-	-	1	-	-	1
3.11. Yardımlaşma	155	12	4	-	-	-	-	-	-	-	-
3.12. Misafir Ağırlama Uğurlama Ziyafet	18	6	3	-	-	-	-	-	-	1	-
3.13. Selamlama Selamlaşma	13	22	2	1	-	-	-	-	-	-	-
3.14. Buyruk Emir Ferman	7	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.15. Değer Kıymet Önem	28	3	-	-	-	-	1	-	-	-	-

Çizelge 1. Devam Saygı ve Nezaket İfadelerinin Biçimsel Yapısı ve Sayısına Göre Tematik Tasnifi

3.16. İtaat Secde	69	16	4	-	-	-	-	-	-	-	-
3.17. İyi Muamele Nezaket	15	4	1	1	-	-	-	-	-	-	-

Saygı ve nezaket ifadelerinin biçimsel yapısı ve sayısına göre tematik tasnif çizelgesi incelendiğinde en fazla ifade içeren madde başlığından en az ifade içeren madde başlığına göre yapılan sıralama şu şekildedir:

3.11. Yardımlaşma	171
3.1. Saygı - Hürmet	126
3.16. İtaat - Secde	89
3.4. Övgü - Medih - Takdir	77
3.6. İtibar - Saygınlık - Onur	63
3.13. Selamlama - Selamlaşma	38
3.15. Değer - Kıymet - Önem	32
3.12. Misafir Ağırlama - Uğurlama - Ziyaret	28
3.3. Arz - Sunma - Takdim	28
3.10. Hediyeleşme	26
3.17. İyi Muamele - Nezaket	21
3.2. Dua - İyi Dilek - Temenni	17
3.5. İstek - Talep Rica	14

3.9. İtikad - İbadet - İnanç	14
3.8. Özür Dileme	12
3.14. Buyruk - Emir - Ferman	11
3.7. Tören - Ayinsel Faaliyet	8
TOPLAM	775

Bu sıralama yorumlandığında Türklerin “yardımlaşmayı” önemseyen bir toplum olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Gerek İslâmiyet’ten önceki din ve inanışların etkisi gerekse İslâmiyet ile birlikte gelen sadaka, zekât vb. yardımlar insanların birlik ve beraberlik içinde bulunmalarında, zenginlerle fakirler arasındaki uçurumun kapatılmasında, bireyler arasında sevgi ve saygı bağının kurulmasında önemli rol oynamıştır. İslâmi inançların bunu pekiştirmesi ve Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) yardımlaşmayla ilgili “Veren el alan elden üstündür.” gibi hadisleri İslâm dininin yardımlaşmaya önem verdiği, bir yardımlaşma dinini olduğunu da göstermektedir.

Çizelge 2. Tematik Tasniflenen Saygı ve Nezaket İfadelerinin Dönemlere Göre Dağılım Çizelgesi²²⁶

²²⁶ Çizelge oluşturulurken tematik içerik değil kelimenin o dönemde var olup olmaması dikkate alınmış olup; bir dönemde saygı barındıran kelime diğer dönemde anlam değişmesine uğrasa da kelime kullanımı/varlığı açısından tabloya dâhil edilmiştir. Yani madde başında verilen kelime X döneminde saygı ifadesi olarak kullanılırken Y döneminde anlam değişikliğine uğramış olabilir. Örnek;

edle- ‘hürmet etmek, değer vermek (ayrıca: ehemmiyet vermek, aklına getirmek, etki etmek)’ (Clauson ED 57a; Erdal OTWF 435; Nadalyayev vd. DTS 164a)

Kar. edle-²²⁶ ‘hürmet etmek, değer vermek (ayrıca: ehemmiyet vermek, aklına getirmek, etki etmek)’ KB 1588, 1805 2753 vd.

bu kün edlep ilig mini ündedi “Hükümdar bu gün hürmet edip beni çağırdı.” (KB 1588)

Har. Kelime bu dönemde ‘takip etmek, izlemek’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bkz. KE 134r/7, 164v/14, 180v/13

	Orhun Türkçesi	Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi	Harezm Türkçesi	Çağatay Türkçesi
3.1. Saygı Hürmet	5	67	23	27	28
3.2. Dua İyi Dilek Temenni	–	7	4	7	3
3.3. Arz Sunma Takdim	2	8	10	5	15
3.4. Övgü Medih Takdir	1	33	26	21	14
3.5. İstek Talep Rica	–	10	3	4	–
3.6. İtibar Saygınlık Onur	3	6	22	25	23
3.7. Tören Ayinsel Faaliyet	5	2	3	–	–
3.8. Özür Dileme	–	–	9	4	5

Yani kelime Harezm Türkçesi döneminde anlam değişikliğine uğrasa da kelimenin kullanımı/varlığı tabloda gösterilmiştir. Kelimenin kullanıldığı dönemde anlam değişmesine uğrayıp uğramadığı madde başlıklarının altında verilen art zamanlı sıralama ve açıklamalardan takip edilebilir.

Çizelge 2. *Devam* Tematik Tasniflenen Saygı ve Nezaket İfadelerinin Dönemlere Göre Dağılım Çizelgesi

3.9. İtikad İbadet İnanç	2	9	4	3	6
3.10. Hediyeleşme	–	1	12	9	3
3.11. Yardımlaşma	1	2	153	18	27
3.12. Misafir Ağırlama Uğurlama Ziyafet	–	1	13	16	7
3.13. Selamlama Selamlaşma	–	2	22	20	9
3.14. Buyruk Emir Ferman	1	4	5	4	6
3.15. Değer Kıymet Önem	1	16	9	8	1
3.16. İtaat Secde	5	35	37	27	21
3.17. İyi Muamele Nezaket	–	–	12	6	5

Çizelgeden de takip edilebileceği üzere Eski Uygur Türkçesi metinlerinde özellikle Budizm metinleri esas alındığı için burada bireyin ön plana çıkarıldığını görüyoruz. Budizm bilindiği üzere bireyi ve bireyselleşmeyi önceleyen bir felsefi inanış sistemidir. Bireyin ön plana çıkarılması esasında bu çeviri odaklı dinî metinlerde selamlaşma, yardımlaşma vb. ifadelerin de daha az yoğunlukta karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan İslâmî dönem metinlerinde ve bireyden ziyade kolektif bilinç ve sorumluluk düşüncesi fazla olduğu için önceki dönemlerde az rastlanan yahut hiç görülmeyen selamlaşma, yardımlaşma vb. ifadeler bu dönemde fazlasıyla tanıklanmaktadır. Bunun yanı sıra arz, sunma, takdim gibi ifadeler de Budizm’de çok fazla kullanılmakta olup genellikle yarı tasvirî fiillerle birlikte kullanılarak “saygıyla yapma, hürmetle yapma” anlamı yüklenir.

Misafir ağırlama, uğurlama, ziyafet ifadeleri gibi kolektif bilinci önceleyen ifadeler de yine İslâmiyet’in etkili olduğu dönemlerde ve sahalarda fazlaca görülmektedir. Buna ek olarak Türklerin misafirperver/konuksever bir toplum olması, sofrasını herkese açık tutması, paylaşmayı sevmesi, önemli günlerde ziyafet vererek sofrasını/yiyeceğini paylaşması toplum yapısının ve töresinin de bir parçası niteliğindedir.

Dönemsel açıdan incelendiğinde Orhun Türkçesi dönemi eserlerinde saygı ve nezaket bildiren kelimeler *aya-*, *ayal-*, *ayat-*, *ög-* *agıntur-*, *yoğla-* vb. gibi basit yahut türemiş yapıda ağırlıkta kullanılmaktadır. Bunun yanında az da olsa *tapıg bér-*, *timağ ét-*, *basa bér-*, *iş bér-*, *iş küç bér-* vb. gibi yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiil örneklerine rastlamaktayız. Uygur Türkçesi dönemi eserlerini incelediğimizde ise bu kavramların/ifadelerin daha uzun yapılarla (kalıplaşma temayülü gösteren birleşik fiillerle ve Gabain’in (1995: 89-90) tabiriyle *yarlıka-*, *ötün-*, *tegin-*, *yükün-* gibi

modal saygı fiilleriyle) örneğin; *tapıg uduğ ağır ayağ kıl-*, *yiñürü töpö(n) yükünü tegin-*, *yiñürü yükün-*, *yiñürü yükünü tegin-*, *yarlıg(in) töpü(sinte) tuta tegin-*, *açınu ayayu yarlıka-* vb. oluşturulduğunu görmekteyiz. Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde ise bu tarz yapılardan ziyade dilimize girmiş Arapça/Farsça kelimelerin isim+yardımcı birleşik fiil yapılarıyla örneğin; ‘*arz et-*, *ma‘rūz et-*, *ma‘rūz eyle-*, *ri‘āyet eyle-*, *ikrām bol-*, *mükerrem kıl-* vb. kullanıldığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra bu dönemde *hürmet (u/ve) ‘izzet kıl-*, *ikrām (u/ve) i‘zāz kıl-*, *hamd (u/ve) senā(lar) ay-/ayt-* vb. gibi bağlama gruplarının/yapılarının kullanımına sıkça rastlanmıştır.

Gramer hususiyetleri dikkate alınarak oluşturulan saygı ve nezaket ifadelerinin ilk bölümünde küçültme ekiyle anlam kazanan yapılar yer almaktadır.

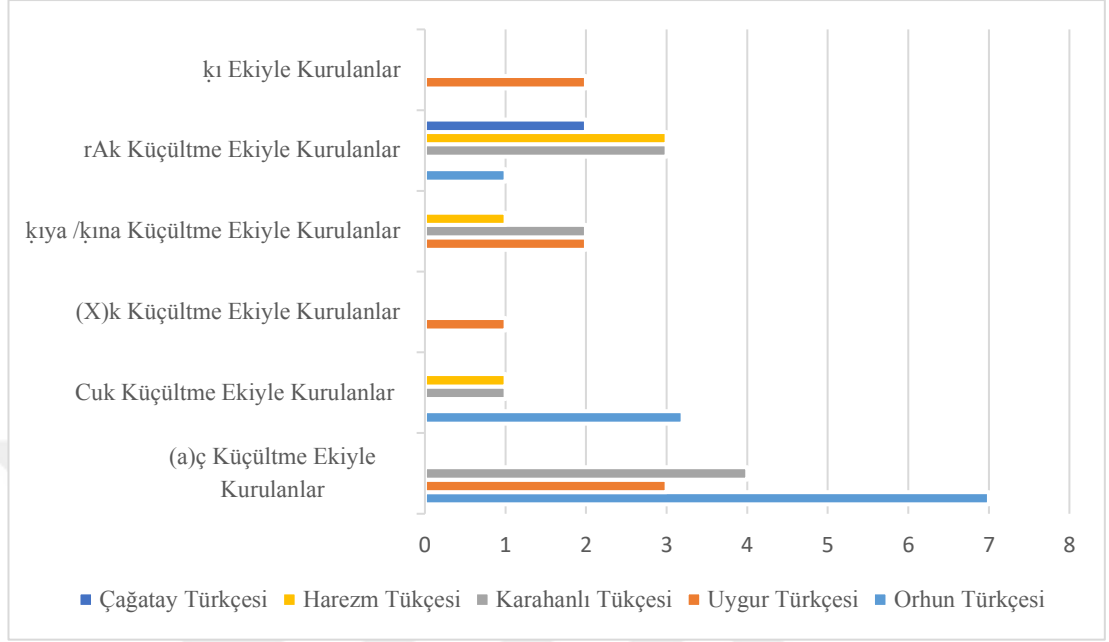
Çizelge 3. Küçültme ve Sevgi Bildiren Türetme Ekiyle Kurulan Yapılar Çizelgesi

	Orhun Türkçesi	Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi	Çağatay Türkçesi
+(X)ç Küçültme Ekiyle Kurulanlar	<i>anaç</i> ‘annecik’ <i>ataç</i> ‘babacık’ <i>beğiç</i> ‘beycik’ <i>éçiç</i> ‘ağabeycik’ <i>egeç</i> ‘annecik’ <i>kañıç</i> ‘babacık’	<i>anaç</i> ‘annecik’ <i>ataç</i> ‘sevgili baba, babacık’ <i>ögüç</i> ‘annecik’	<i>anaç</i> ‘küçük kıza sevgi ifade etmek için kullanılır’ <i>ataç</i> ‘babaya benzer, baba gibi’ <i>begeç</i> ‘beyceğiz’ <i>ekeç</i> ‘bütün kavmin kız kardeşymiş gibi akıllılık gösteren küçük kız’	–	–

Çizelge 3. *Devam* Küçültme ve Sevgi Bildiren Türetme Ekiyle Kurulan Yapılar Çizelgesi

	Orhun Türkçesi	Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi	Çağatay Türkçesi
+çUk Küçültme Ekiyle Kurulanlar	–	–	oğulçuk ‘oğulcuk, sevgili oğul’	oğulçuk ‘oğulcuk, sevgili oğul’	–
+(X)k Küçültme Ekiyle Kurulanlar	–	ögük ‘sevgili, sevilen çocuk’	–	–	–
+kİyA /+kInA Küçültme Ekiyle Kurulanlar	–	kençkiye ‘yavrucuk, yavrucağız’ oğulkiya ‘oğulcuk’	kızkiya ‘küçük kız’ oğulkiya ‘oğulcuk, oğulcağız’	kiçkiye ‘küçük çocuk, çocukcağız’	–
+rAk Karşılaştırma Ekiyle Kurulanlar	begrek ‘soylu (kudretli) bey’	–	ağurlıgrağ ~ ağurlırağ ‘en ağurlırağ değerli ‘azıırağ ~ ‘azırağ ~ ‘azırek ~ ‘azırek ‘en üstün, en değerli, en şerefli’ kerımkrek ‘en şerefli, en yüce’	‘azırek ~ azıırağ ~ edizrek ‘daha şerefli, daha değerli’ hürmetligrek ‘çok saygıdeğer’ kerımkrek ‘en şerefli, en yüce’	kıymetırağ ‘daha değerli, daha kıymetli’ şerifırağ ‘daha büyük, daha yüce’
+kİ Ekiyle Kurulanlar	–	anağı ‘ey anneciğim’ atağı ‘ey babacığım	–	–	–

Şekil 2. Küçültme ve Sevgi Bildiren Türetme Ekleriyle Oluşturulan Yapıların Dönemlere Göre Dağılım Grafiği

Bunun dışında isim + iyelik ekiyle oluşturulan saygı ifadeleri bulunmakta olup bu yapıların dönemlere göre kullanım örnekleri aşağıdaki gibidir.

Orhun Türkçesi döneminde;

Türk kağan olorgalı şantun balıkataloy ügüzke yegmiş yok ermiş kağanıma ötünip sülettim “Türk halkı yaratılalı, Türk kağanı tahta ıkalı Şandong kentine, okyanusa (?) ulaşan olmamış. Kağanıma arz edip sefer ettirdim.” (T 18)

Uygur Türkçesi döneminde;

birkiye amrak oğlumın siziñe tutuzur men esen (asan?) tükel kelürün tep yarlığkadı “Biricik sevgili oğlumu size emanet ediyorum. Onu sağ salim getirin, dedi.” (İKPÖ XXV. 4-6.)

Karahanlı Türkçesi döneminde;

eçikim “Hakaniye lehçesinde büyük kardeşe *eçikim* diye hitap edilir. Kaf sadece birinci kişide kullanılır. İkinci kişide *eçikiñ* biçiminde kullanılmaz.” (DankKelly I 107)

Harezm Türkçesi döneminde;

Peyğambar ‘as aydı: ey ‘ammum, ne üçün yığlar-sen? tedi erse, ‘Abbās aydı: Yā resūlallāh, bu sūra içinde siziñ dār-i fenādın dār-i beğağa rıhlat kılmakiñız, Haq tvt hazratıñğa barmaq habarı bar tedi erse, Peyğambar ‘as aydı: Yā ‘Abbās, aytmişñ teg turur“ Peygamber (a.s.) Ey amcam neden ağlıyorsun? deyince Abbas cevap verdi: Ey Allahın resulü bu süre içinde sizin bu dünyadan ahirete göç etmeniz, Hakk’a ulaşma haberiniz var deyince Peygamber (a.s.) Ey Abbas söylemişsin gibi oldu, diye yanıt verdi.” (NF 84/3-5) gibi örneklerde karşımıza çıkmıştır.

1. ve 2. tekil kişi zamiri yerine 1. ve 2. çoğul kişi zamiri kullanımı saygı yapısı oluşturmak için başvurulan seçeneklerden diğeridir. Örneğin *Babür Divānı*’nda, Babür Şah sevgiliye hâlini anlatırken ayrılığın bizi huzursuz etti biçiminde “ben” yerine “biz” hitabını kullanır ve sevgilinin hayalini huy edinerek ayrılık acısına katlanacağını ifade eder:

Köz rüşen idi siniñ cemāliñ birle

Köñül hoş idi siniñ visāliñ birle

Bes tīre vü nā-hoş itti hicriñ bizni

İmdi kılalıñ hūy hayāliñ birle

Göz, aydınlıktı senin yüzün sayesinde, gönül hoştu sana kavuşma düşüncesiyle, yeter karanlık ve ayrılığın bizi huzursuz etti, şimdi hayalini huy edinelim.” (BD 277)

Emir 2. kişi ekiyle ve emir 3. kişi ekiyle oluşturulan yapılarda ise;

Dīvānu Lugāti't-Türk'te Kaşgarlı Mahmut; yiğitlerle savaşmamak ve beylere karşı gelmemek gerektiğini, saygıya lâyık olan yiğitlere ve beylere karşı saygı göstermenin gerekliliği ifade etmektedir. Eserde bahsi geçen atasözünde, tekil 2. kişi emir kipinin saygı işlevi görülmektedir:

Alplar birle uruşma, begler birle turuşma. “Yiğitlerle vuruşma, beylerle duruşma.”
(DankKelly I 186)

edgü kılnç kün] t(e)ñri teg ırak yaltrızun “İyi ameller, Güneş Tanrı gibi uzaklara ışık saçsın.” (BT XXV 1331) gibi örnekler karşımıza çıkmaktadır.

Katmerli Saygı adlı bölümde;

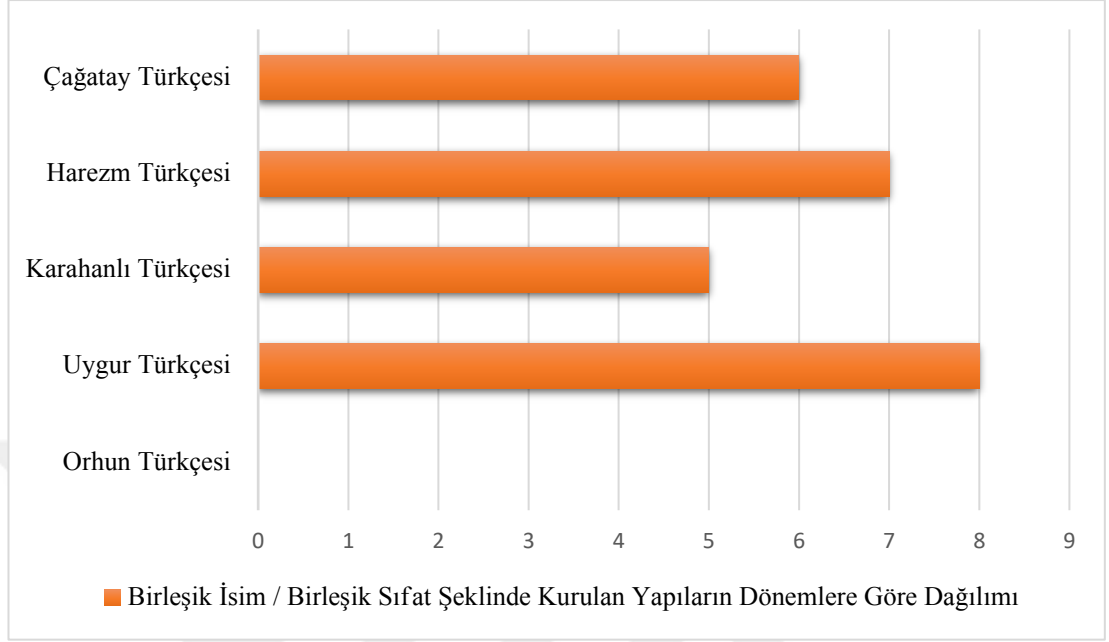
1. “*teñri(m)*+ isim+ 1. tekil kişi iyelik eki”
2. “teñri (sıfat görevinde)+ kağan, burkan vb. (+1. tekil kişi iyelik eki)”
3. “(teñriler) teñri teñrisi+burkan, kağan vb.(+ 1. tekil kişi iyelik eki)”
4. “sıfat (tükel bilge vb. gibi)+ t(e)ñri t(e)ñrisi+burkan, kağan (+1. tekil kişi iyelik eki)” yapıları katmerli saygı gösterme örnekleri sayılmış ve bunlarla ilgili örnekler Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde tanıklanmıştır.

Birleşik isim / birleşik sıfat şeklinde kurulan yapılara ikilemeler de dâhil edilmiştir ve tespit edilen yapılar dönemlere göre örneklendirilmiştir.

Çizelge 4. Birleşik İsim / Birleşik Sıfat Şeklinde Kurulan Yapılar Çizelgesi

Orhun Türkçesi	Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi	Çağatay Türkçesi
–	<p>ag(1)r ayağ ~ ağar</p> <p>ayağ ‘saygı, hürmet’</p> <p>ag(1)r ayançağ</p> <p>sakınç ‘saygı gösterilmeye lâyıık’</p> <p>agırlıg ayağlıg</p> <p>‘hürmet, saygı’</p> <p>alkış otüg ‘övgü, dilek’</p> <p>ayağ çilteg ‘onur, saygı’</p> <p>ayağka tegimlig</p> <p>‘saygıdeğer, saygıya lâyıık’</p> <p>ögdi yükünç</p> <p>‘övgü saygı’</p> <p>tapıg uduğ ~</p> <p>tapag uduğ</p> <p>‘saygı, hürmet, hizmet’</p>	<p>agırlıg küsüşlük</p> <p>‘büyüklük, ululuk, yücelik’</p> <p>hürmet agırlıg</p> <p>‘hürmet, itibar, izzet-ikram’</p> <p>köni bütün</p> <p>‘saygıya değer’</p> <p>küşüş agırlıg</p> <p>‘çok şerefli’</p> <p>şükür ü sipās</p> <p>‘şükür ve övgü’</p>	<p>hamd (u/ve) senā</p> <p>‘şükür ve övgü’</p> <p>hürmet (u/ve)</p> <p>‘izzet ‘hürmet ve ululama, kıymet ve yüceltme’</p> <p>i‘zāz (u/ve) ikrām</p> <p>‘saygı gösterme, ağırlama, ululama’</p> <p>‘izzet (u/ve)</p> <p>hürmet ‘ululama ve hürmet, yüceltme ve kıymet’</p> <p>ögmekke sezā</p> <p>‘övgüye lâyıık’</p> <p>ögmekke sezāvār</p> <p>‘övgüye lâyıık’</p> <p>şükür ü sipās</p> <p>‘şükür ve övgü’</p>	<p>dürüd (u/ve)</p> <p>tahıyye ‘selam ve dua’</p> <p>‘izzet (u/ve)</p> <p>hürmet ‘ululama ve hürmet, yüceltme ve kıymet’</p> <p>sipās (u/ve)</p> <p>sitāyiř ‘şükür ve övgü’</p> <p>şırın kelāmlıg</p> <p>‘tatlı dillilik, tatlı sözlülük’</p> <p>şırın zebānlıg</p> <p>‘tatlı dillilik, tatlı sözlülük’</p> <p>yumşag sözlüg</p> <p>‘tatlı dilli’</p>

Şekil 3. Birleşik İsim / Birleşik Sıfat Şeklinde Kurulan Yapıların Dönemlere Göre Dağılım Grafiği

Birleşik isim / birleşik sıfat şeklinde kurulan yapıların dönemlere göre dağılımı incelendiğinde bu ifadelerin en fazla Uygur Türkçesi döneminde olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri Buddha'yı övmek ve saygı göstermek için bu tarz yapıların eserlerde sıkça yer almış olmasıdır.

Son başlıkta ise; nezaket kurallarına uyulmasında, bağlama uygun, kabul gören sözün bulunarak toplumsal ilişkilerin uyum içinde yürütülmesine yardımcı olan kalıp sözlere değinilmiş ve kullanım şekilleri yer aldığı dönem eserlerinden örneklendirilmiştir. Kalıp sözler en fazla Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde tanıklanmıştır.²²⁷

²²⁷ Kalıp sözler tanıklanırken tüm eserlerde yer alan kalıp sözlerin tamamı çalışmamıza dâhil edilmemiş olup örneklendirme yapmak adına gerekli görülen kadar alınmış, örnek kalabalığından kaçınılmıştır.

Göktürk Türkçesi dönemi eserlerinde;

ağılıta yılkiñ bolzun “Ağılında atların olsun.” (IB 47)

ögüni sevini barıñ “Sevinçle mutlulukla gidin.” (Çoyr 4)

Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde;

buğd(a)y arpa ked bolzun “Arpa buğday bol olsun.” (HT VI 1829)

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde;

sen inçin tirilgil yaşağıl uzun “Tanrı sana sağlık ve uzun ömürler versin” (KB 6288)

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde;

Hağ te’ālā sizke hayr cezā bersün “Allah size iyi muamelede bulunsun.” (NF 85/14)

Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde;

anıñ yārān ve oğlanlarığa köpdin köp Teñri rahmeti bolğay “Onun (peygamberin) dost ve çocuklarına Tanrı’nın rahmeti çok fazla olsun.” (ŞT 65a/12-13)

Son olarak belirtmek gerekirse; çalışmanın neticesinde de görüleceği üzere çağın kültürel varyasyonuna ve gelişimine bağlı olarak bir toplumun söz varlığında da birtakım ilerleme ve değişimler yaşanmaktadır. Türklerin farklı toplumlarla kurdukları ilişkiler sırasında yabancı etkiye büyük ölçüde kapılarını açmış olması dillerine Arapça, Farsça vb. gibi alıntı kelimelerin yerleşmesine imkân tanımıştır. Bunun neticesinde toplum yaşantısı ve sosyal yapısında gözlenen hızlı değişim ve gelişimler dili de etkilemiş; bu durum -o dilin söz varlığı özelinde- saygı ve nezaket bildiren söz varlığında da kendini göstermiştir. Bu söz varlığına ait kelimelerde zamanla gözlenen dil bilimsel (fonolojik, morfolojik, semantik vb.) değişimler ve kullanım farklılıklarının takibine de tezimiz vasıtasıyla olanak sunulmuştur.

DİZİN

-A-

açıĝ ayaĝ al-	296	aĝır tut-/aĝırlıĝ tut-	55
açıĝ(ın) ayaĝ(ın) küseyü tegin-	102	aĝır tutdaçı bol-	298
açıĝ(ka) ayaĝ(ka) tegdeçi bol-	296	aĝ(ı)r uluĝ aya-	55
açıĝ(ka) ayaĝ(ka) tegin-	297	aĝır uluĝ özirkenmek(ke)	
açın-	298	ayamaĝ(ka) teg-	164
açın- aĝrın-	298	aĝır yahşı tut-	56
açın- aya-	52	aĝırla-	56
açını ayayu yarlıka-	52	aĝırla- aya- tap-	57
açış-	218	aĝırlal-	57
(adaĝ) ikleş-	231	aĝırlan-	58
āferīn(ler) kıl-	125	aĝ(ı)rlat-	58
āferīn okı-	125	aĝırlıĝ ayaĝlıĝ	410
aĝıntır-	163	aĝırlıĝ bol-	300
aĝ(ı)r aya-	53	aĝırlıĝ bul-	300
aĝır ayaĝ	409	aĝırlıĝ kör-	301
aĝır ayaĝ tile-	103	aĝırlıĝ kıl-	58
aĝır ayaĝ kıl-	53	aĝırlıĝ küşülük	411
aĝır ayaĝ köñül(üg) kıl-	54	aĝırlıĝ ber-	164
aĝır ayaĝ ötün-	111	aĝırlıĝ(ka) teg-	164
aĝır ayaĝ tapıĝ uduĝ kıl-	54	aĝırlıĝraĝ	370
aĝır ayaĝ(ka) tegin-	54	alçaĝ bol-	315
aĝ(ı)r ayançaŋ sakınç	409	alçaĝlık kıl-	316
aĝır bol-	299	‘aleyk al-	275
aĝır kıl-	299	‘aleyk ber-	275

alış-	218	arğa ber-	219
‘ālī kııl-	165	arğa beriş-	220
alğa-	126	arğa bol-	220
alğa- törüt-	126	arğa tur-	221
alğan-	127	arğalaş-	221
alğat-	127	arğaş-	221
alğayu ög-	127	artış-	221
alğış alğa-	127	artuğ tut-	301
alğış alğal-	128	artut ber-	209
(alğış) alğaş-	219	artut beriş-	210
alğış ay-	275	artut ıd-	210
alğış ber-	59	artut ıdış-	210
alğış birü yarlığa-	128	artut kııl-	210
alğış bul-	128	‘arz ediş-	112
alğış ıd-	129	‘arz et-	112
alğış ötüğ	411	‘arz eyle-	112
alğışla-	129	‘arz kııl-	112
alğıtu ög-	129	‘arz kıılıl-	113
āmān kııl-	219	‘arz kıılın-	113
amrağ ayağlıg bol-	60	‘arz(ğa) tigür-	115
anaç	364	‘arz(ğa) yitkür-	115
anağı	372	‘arz(ğa/ığa) yitkürül-	115
ançola-	110	‘arz (u/ve) niyāz kııl-	275
ançola- tapın-	60	‘arza kııl-	113
ançolat-	209	‘arza kıılın-	114
añıttır-	316	‘arza-dāšt kııl-	114
arıtış-	219	‘arza-dāšt kıılıl-	115

asış-	222	ayağ çilteg tile-	103
at(ın) kötür-	165	ayağ çilteg tegür-	65
ataç	365	ayağ kıl-	66
atakı	372	ayağ(ın)öp-	67
atık-	130	ayağ tapıg uduğ kıl-	67
atkı-	130	ayağ(ın) tapıg(ın) uduz-	68
(atı/adı) kötrül-	133	ayağ(ka) tegimlig	411
avın-	130	ayağ(ıga) tüş-	68
aya-	61	ayağlıg(ın) alı tegin-	68
aya- açın-	62	ayağlıg bol-	301
aya- ağırla-	62	ayağlıg çilteglig bol-	302
aya- amran-	63	ayağuluk çiltegülük bol-	69
aya- ayançanlan-	63	ayağuluk enitgülük bol-	316
aya birle ün kıl-	130	ayağuluk kıl-	69
aya- kærtgün-	198	ayal-	69
aya- kötür-	165	ayal- kötrül-	166
aya- ötün-	154	ayala-	131
aya(da) tut-	301	ayamış bol-	70
aya yap-	131	ayan-	71
‘ayādat(ka) kel-	263	ayaş-	71
‘ayādat kıl-	263	ayaş- amraş-	71
ayağ çilteg	411	ayaştaçı amraştaçı bol-	72
ayağ çilteg al-	64	ayat-	72
ayağ çilteg aşı-	64	ayat- ağırlat-	72
ayağ çilteg bul-	65	ayayu ağırlayu tapın-	103
ayağ çilteg orman-	303	ayayu ağırlayu yükün-	317
ayağ(ka) çilteg(ke) teg-	303	ayayu küzet-	304

ayayu tegin-	199	beg bol-	168
ayayu tut-	73	beg kıl-	169
ayayu yükün-	317	begiç	365
‘azīz bol-	166	begrek	370
‘azīz kıl-	167	bekleş-	224
‘azīz tut-	167	belegle-	210
‘azīzrak	370	(bezek) bezeş-	224
‘azīzlik bol-	167	bıçığ kıl-	289
-B-		bıçış-	224
bağır ber-	357	bıçış kıl-	211
bahīlik tile-	276	bitiş-	224
bahşiş ber-	210	boluş kıl-	224
bakın-	317	boşuğ ber-	211
basa ber-	222	boşuğ bul-	154
basış-	222	boy ber-	319
basut ber-	222	boy sür-	319
basut kıl-	223	boyun ber-	319
basutçı bol-	223	boyun(ı/ın) eg-	320
baş(ın) ayak(ka) koy-	74	boyun su-/boyun sü-	320
baş eg-	318	boyun sun-	321
baş indir-	74	boyun sümek(ni) kemiş-	321
baş kodı kemiş-	318	bögüş-	225
baş koy-	318	bölek élt-	211
baş(ları) öze yinçürü		bölek ıd-	211
töpü(n) yükün-	318	buğruş-	225
bediz(in) bedizet-	188	buyruk bol-	288
bedük bol-	168	buyur-	288

buzuş-	225	dürüd teg-	277
büküş-	225	-E / Ė-	
bürüş-	225	èçiç	366
-C-		edgü tut-	357
cenāze(sine) bar-	264	edik-	74
cevāb yarlıқа-	276	edle-	75
-Ç-		edleş-	76
çakış-	226	egeç	366
çavla-	131	egil-	322
çaylat-	74	egiş-	228
çekiş-	226	egriş-	228
çermeş-	226	ekeç	367
çıkış-	226	ekiş-	228
çıkriş-	227	ekki қат бол-	322
çılaş-/çīlaş-	227	elgeş-	228
çomruş-	227	elig ber-	228
çökitü enjit-	276	elig öp-	277
-D-		elig uzat-	229
derhost қıl-	156	elig yetür-	229
dest-gīr bol-	227	elig yüz ov-	76
destür қол-	155	elig yüz öp-	278
destür tile-	155	eligleş-	278
du‘a birle yad қıl-	104	el(ni) қат-	229
dürüd ay-	277	emr et-	289
dürüd ıd-	104	emr қıl-	290
dürüd (u/ve) senā ay-	100	enjit- yükün-	322
dürüd (u/ve) tahiyye	412	erc-mend et-	169

esenle-	279	hediyeye ıdış-	212
esenleş-	279	hediyeye(ler) keltür-	212
esenlik ay-/ayt-	279	hediyeye(ni) kabul kııl-	213
esenlik te-	279	hediyeye kııl-	213
eşik öp-	76	hıdmet kııl-	77
eşiş-	230	hizmet(iğa) bar-	77
(etözin) eğitü tut-	278	hizmet(iğa) kel-	78
ewriş-/ewrüş-	230	huşü‘ kııl-	323
-F-		huzü‘ kııl-	323
fermān teg-	290	hürmet ağırlığ	412
fermān tut-	323	hürmet ber-	78
fermānla-	290	hürmet kııl-	78
-G / Ğ-		hürmet (u/ve) ‘izzet	412
ęalebe kııldır-	193	hürmet (u/ve) ‘izzet kııl-	79
güzinle-	169	hürmet(in) (u/ü) ‘izzet(in) kör-	304
-H-		hürmet tut-	78
hādim bol-	76	hürmetlig bol-	170
hādim kııl-	76	hürmetligrek	370
hamd (u/ve) sena	412	-I-	
hamd (u/ve) sena ay-/ayt-	131	ınanu yükünü teğin-	324
hamd (u/ve) sena kııl-	132	ıręař-	230
hayr-bād et-	358	-İ-	
hayr-bād kııl-	105	içker-	324
hayr-bād kıılış-	105	içrüş-	230
hays ber-	170	igeş-	230
hediyeye ber-	212	ihtirām et-	79
hediyeye eyle-	212	ihtirām (u/ve) i‘zāz kııl-	80

ihtirām kıılıl-	79	‘iz(z) bol-	171
ikrām bol-	80	‘izzet ber-	171
ikrām (u/ve) i‘zāz kııl-	81	‘izzet bol-	304
ikrām kııl-	80	‘izzet kııl-	83
iltifāt bol-	193	‘izzet tut-	305
iltifāt eyle-	358	‘izzet (u/ve) hürmet	413
iltifāt (u/ve) tahsīn kııl-	132	‘izzet (u/ve) hürmet kııl-	83
iltimās kııl-	156	‘izzetle-	83
imdād(lar) ber-	231	-K / K-	
imdād et-	231	kağış-	232
imtisāl kııl-	324	kağruş-/kağruş-	232
inkıyād kııl-	325	kağıç	367
irkiş-	231	kağuğ(da) asun-	325
isig sözle-	358	kağmaş-	232
istihsān kııl-	132	kağşu al-	264
iş ber-	81	kağvaş-	233
iş küç ber-	325	kağtış-	233
işleş-	232	kaç-	83
itā‘āt kııl-	325	kağızış-	233
i‘tibār bol-	81	keçrüş-	233
i‘tibār kııl-	81	kedriş-	234
i‘tibār tap-	170	keñkiye	368
itiş-	232	kerīm kıılın-	84
iyādet eyle-	264	kerīmrek	371
i‘zāz eyle-	82	kerīmlüg bol-	171
i‘zāz (u/ve) ikrām	413	keriş-	234
i‘zāz (u/ve) ikrām kııl-	82	kertiş-	234

kesiş-	234	çopruş-	236
kezleş-	235	çotğılık kıl-	326
kıdış-	235	çotruş-	237
kılış-	235	kögedtür-	133
kırış-	235	kökleş-	237
kırkış-	235	köliš-	237
kısırış-/kısruş-	235	kömiş-	237
kıssa bir-	116	köni bütün	414
kıyış-	236	köñül al-	193
kıymetirak	371	körgitü keçür-	116
kızkıya	369	kötür-	172
kiçkiye	369	kötrüş-	238
kilileş-	84	kötrülü yarlıka-	173
kilileşmek kıl-	84	köybet ketir-	213
kol kavuştur-	84	közeş-	238
kol dat-	236	közetiş-	238
kol lan-	236	ku lluk-	85
kol t-	155	ku r(lar) kötür-	174
konak kıl-	264	ku t aya-	85
konaklat-	265	ku t kol-	156
konuk ağırla-	265	ku t kolu tegin-	86
konuk(uñka) ta'ām ber-	265	ku t kolu yükün-	326
konuk tut-	265	ku t kolun-	157
konuk tüşür-	266	ku t kolunu tegin-	105
konukla-	266	ku t kolunu yarlıka-	106
konuklaş-	266	ku t kolunu yükün-	327
konukluk kıl-	266	ku vvetlendür-	86

ķuyuş-	238	medh 6t6n-	137
k6ęeş-	238	meņiz al ķıl-	175
k6k6l-	134	mihm6n eyle-	267
k6k6l- avıķ-	134	mihm6n ķıl-	267
k6le-	135	mihm6n-d6rlık ķıl-	267
k6ler y6z tut-	358	mu‘azzez eyle-	175
k6lel- k6tr6l-	135	mu‘azzez (u/ve) muhterem bol-	175
k6letil- k6tr6l-	135	m6fiķ bol-	241
k6piş-	239	munk6d bol-	327
k6reş-	239	mu‘teber bol-	176
k6sey6 tegin-	107	muti‘ bol-	327
k6s6ş ağırlık	414	m6kerrem bol-	86
k6s6ş ķolun-	157	m6kerrem ķıl-	87
-M-		m6ltefit bol-	359
mahd6m bol-	174	m6şerref bol-	176
mahta-	136	m6şerref eyle-	176
ma‘r6z et-	116	m6şerref ķıl-	177
ma‘r6z ķıl-	117	m6şerref (u/ve) m6kerrem bol-	177
ma‘r6z eyle-	116	-N-	
meded ber-	239	nusret ber-	241
meded eyle-	239	nusret ķıl-	242
meded ķıl-	240	-O-	
meded yetişt6r-	240	oğruş-	242
medh ay-/ayt-	136	oğulca-	87
medh bol-	137	oğuluk	367
medh et-	137	ođulķıya	369
medh ķıl-	137	oşan-	87

oķış-	242	öğitil- alķatıl-	146
oņ ķıl-	328	ögmek ķıl-	146
otruş-	242	ögmek(ke) sezā	414
oyuş-	243	ögmek(ke) sezā bul-	305
-Ö-		ögmek(ke) sezāvār	414
öçrüş-	243	öğü-	146
ög-	137	öğük	368
ög- alķa-	139	öğül-	147
ög- küle-	139	öğünç bol-	147
ög- yıv-	140	öğüş- (I)	147
ög- yükün-	140	öğüş- (II)	243
ögdi ay-/ayt-	140	öğüt-	148
ögdi bul-	141	ölce-	213
ögdi ıd-	141	ölçeş-	280
ögdi(ni) til(inde) yorit-	142	öņ ıd-	117
ögdi yükünç	414	öprüş-	243
ögdil-	142	örü tart-	243
ögdül bul-	305	örüş-	244
öge alķayu tegin-	142	ösey-	329
öge küleyü tegin-	142	ötüg ber-	117
öge küleyü yarlıķa-	143	ötüg ıd-	158
öge yarlıķa-	143	ötüg ıdu tegin-	158
öge yükün-	144	ötüg öt-	159
öge yükünü tegin-	144	ötüg ötün-	159
ögele-	178	ötün-	118
öggülük külegülük bol-	145	ötün ķıl-	120
öğit- alķat-	145	ötünü tegin-	120

‘özl ay-/ayt-	193	savruş-	245
‘özl belgürt-	194	savurğa-	214
‘özl keltür-	194	sayla-	88
‘özl kemiş-	194	sāzķārлық қıl-	359
‘özl(ler) қıl-	195	secde(ge) bar-	330
‘özl(ler) қол-	195	secde қıl-	331
‘özl tile-	196	selām al-	280
-P-		sena al-	148
perestiş қıl-	199	selām aşundur-	281
-R-		selām ay-/ayt-	281
rām bol-	329	selām ber-	281
rām et-	329	selām beril-	282
rām қıl-	329	selām eyle-	282
ri‘āyet eyle-	87	selām id-	282
ri‘āyet қıl-	88	selām қайтар-	283
rūkū‘ (secde) қıl-	330	selām kemiş-	283
-S-		selām қıl-	283
sācid bol-	330	selām қılış-	284
saçış-	244	selām tapuğ id-	284
sadır yer(inde) oltur-	178	selām te-	285
saқа-	148	selām tegür-	284
saқayu ši‘r ay-/ayt -	148	selām yarlıқа-	285
saқınu tegin-	88	selām (u/ve) dürüd keltür-	285
sarış-	244	selām (u/ve) tahiyyāt ay-	286
sarlaş-	244	sena ay-/ayt-	148
sarmaş-	245	sena қıl-	149
satış-	245	sena oқı-	150

sena tile-	149	söz(ni) yumşaklık birle ketür-	360
ser-belend et-	178	suçluş-	247
ser-belend kııl-	178	suvaş-	247
ser-efgende bol-	332	suvğarış-	247
ser-efrâz bol-	179	sücüd et-	333
ser-efrâz et-	179	sücüd kııl-	334
ser-efrâz kııl-	180	süzül-	89
ser-efrâz kıılıl-	180	-Ş-	
ser-firâz eyle-	179	şeref ber-	180
sermeş-	245	şerîfrağ	371
sevitil- taplatıl-	89	şîrîn kelâmlıg	415
sıdrış-	246	şîrîn zebânlık	415
sıkış-	246	şükür (u/ve) sipâs	415
sırış-	246	-T-	
silig bol-	359	tâ‘at kııl-	335
siñüt ber-	214	tâbi‘ bol-	335
siñütlük bol-	214	tafnağı tapuğ kııl-	189
sizle-	89	tahiyye beril-	286
sıla- ötün-	150	tahsîn eyle-	150
sipâs (u/ve) sitâyiş	415	tahsîn kııl-	151
sokuš-	246	talkış-	248
soyuş-	247	tañrı(ka) tağı yalavaç(ıña)	
sögede-	200	edgülık kııl-	336
sök-	332	tañrı(nı) yaraşınca bil-	151
sökel bolsa sor-	360	tañuğ bol-	215
söküş-	247	tap-	200
söz(ün) silig kııl-	361	tapıg ayağ al-	90

tapıg ber-	90	tazeleyü ög-	151
tapıg bol-	90	ta'zīm kıl-	96
tapıg(ın) bul-	90	ta'zīm kıldur-	96
tapıg et-	201	ta'ziyet bol-	107
tapıg eyle-	201	ta'ziyet kıl-	107
tapıg kıl-	202	ta'ziyet tegür-	108
tapıg tapın-	91	ta'ziyet tut-	108
tapıg uduğ	416	tegin-	97
tapıg uduğ ağır ayağ kıl-	91	tegür-	121
tapıg(ın) uduğ(ın) al-	92	tehniyet eyle-	361
tapıg(ıg) uduğ(uğ) alı tegin-	92	tehniyet kıl-	361
tapıg uduğ ayağ çilteg kıl-	92	teliş-	248
tapıg uduğ kıl-	93	tepretiş-	249
tapıg uduğ titip kod-	93	teriş-	249
tapıg uduğ tut-	93	teşrîf ber-	180
tapıgçı bol-	94	teşrîf(ini) bul-	181
tapıgla-	94	teşrîf keltür-	181
tapıgsak bol-	94	teşrîf kıl-	181
tapın-	203	tıldağlan-	196
tapın- udun-	95	tikiş-	249
tapındur-	204	tiliş-	249
tapınmış bol-	205	timağ et-	98
tapıntur- uduntur-	205	titiş-	250
tapıntur- yüküntür-	205	tiz(i/in) çök-	336
taplayu tegin-	95	tiz(in/lerin) çökit-	337
tartış- (I)	248	tiz(in) yerke tegür-	337
tartış- (II)	248	tiz(in) yükün-	338

toğraş-	250	tüzgür-	215
tögüş-	250	tüzü(din) kükül-	151
töküş-	250	tüzüş-	251
töleklük kıl-	361	-U-	
töñüt-	338	uçanur kıl-	341
töpö(te) tuta tegin-	306	uçruş-	251
töpö(n) yinçürü yükünü tegin-	338	uçuzluğ kıl-	341
töpö(n) yükün-	339	udun-	98
töpö(n) yükünü tegin-	339	udun- tapın-	99
töpö(n) yükünü yarlıқа-	340	uluğ tut-	182
töpü(sin) enjtdür-	340	uluğla-	182
töpü(sinte) tut-	305	uluğlan-	182
töpü(sin) yirke tegür-	341	uluğluğ bul-	183
tör(ke) ağ-	268	uvuş-	252
tör başı bul-	269	uyuş-	252
tör(ke) keç-	269	uzat-	270
tör(inde) olturt-	269	-Ü-	
(törde) orun ber-	267	‘üdiri қol-	197
tör(de) otur-	269	üdrüş-	252
tör(ke) teg-	270	ügriş-	252
tör(e) yoқla-	270	ünde-	108
törpiş-/törpüş-	251	üntür- ançolat-	122
turқıǵlan-	98	ürüş-	252
tutusu қodu yarlıқа-	291	üstüvār bol-	183
tuzǵulan-	215	üzüş-	253
türüş-	251	-Y-	
tütüş-	251	yadış-	253

yağış yağa-	189	yer ber-	99
yağışlıg tapıg teginip yarlıқа-	190	yer öp-	286
yahşıla-	152	yetrüş-	257
yaqış-	253	yıgış-	258
yalkа-	253	yıkış-	258
yamaş-	254	yırtış-	258
yamlaş-	254	yinçgelen-	342
yapruş-	254	yinçrün-	343
yaraşu yumşaklayu dirliş-	361	yinçür-	99
yārī ber-	254	yinçürü iste-	100
yārī beriş-	255	yinçürü s[a]kınu tegin-	100
yārī kıl-	255	yinçürü töpö(n) yükün-	344
yārīçi bol-	256	yinçürü töpö(n) yükünü tegin-	344
yārīçi kıl-	256	yinçürü yükün-	343
yarlıg kelür-	291	yinçürü yükünü tegin-	345
yarlıg(ıg) töpü(sinte) tegin-	306	yoduş-	258
yarlıg(ın) töpü(sinte) tut-	307	yoğ ertür-	190
yarlıg(ın) töpü(sinte) tuta tegin-	307	yoğ kazgan-	190
yarlıg tut-	342	yoğla-	190
yarlıg(қа) utru bar-	342	yoğlat-	191
yarlıg yarlıқа-	292	yonuş-	258
yarlıқа-	292	yov-/yöv-	259
yazış- (I)	256	yovuş-	259
yazış- (II)	256	yövüt et-	259
yediş-	257	yövütke-	259
yelpiş-	257	yövütkeş-	259
yemrüş-	257	yuğruş-	260

yumşaq sözlüg	416	yükünü ötünü tegin-	352
yumşakla-	362	yükünü tegin-	352
yumşaklık et-	362	yükünü tüş-	352
yumşaklık kıl-	362	yükünü ya'nī qotğılık kıl-	353
yumşaklık kılış-	362	yükünün-	206
yumşan-	345	yüküş-	353
yumuş kıl-	101	yüz(in) açık tut-	185
yüdüş-	260	yüz köz öp-	287
yügerü kötür-	183	yüz suw(ı) ber-	185
yükey bol-	184	yüz suw(ı) hürmet bol-	308
yükey kıl-	184	yüz(i) suwlan-	185
yükeyleş-	184	yüz(i) suwluğ tut-	186
yükeylik(ge) tegin-	184	yüz yaruğ tut-	363
yüksek bol-	308	yüzlen-	186
yüksek kıl-	185	-Z-	
yükün-	346	ziyaret kıl-	271
yükün- enjit-	347	ziyâret kılış-	272
yükünç kıl-	347		
yükünç yükün-	348		
yükündür-	349		
yükündürül-	350		
yüküngeli bol-	101		
yükünmek kıl-	350		
yükünmiş tapınmış udunmuş bol-	350		
yüküntür- 'enitdür-	351		
yükünü kıl-	351		
yükünü ötün-	122		

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

Abik, Ayşehan Deniz (1993). *‘Alī Şīr Nevāyī’nin Risaleleri Tārīḥ-i Enbiyā ve Hukemā, Tārīḥ-i Mülūk-ı ‘Acem, Münşeāt*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aksan, Doğan (2006). *Anadilimizin Söz Denizinde*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Alıcı, Mustafa (2007). *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Arat, Reşid Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I. (Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TDK Yay. 458.)

----- (1959). *Kutadgu Bilig II. (Tercüme)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. (TTK Bas. 20.)

----- (1979). *Kutadgu Bilig III. (İndex)*. (İndexi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan - Osman F. Sertkaya - Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları (TKAE Yay. 47, Seri IV, Sayı A12.)

----- (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, Atebetü’l Hakayık*. 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 142.)

Aslan Demir, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Ata, Aysu (1997). *Nāşirü’-d-dīn bin Burhānū’-d-dīn Rabgūzī, Kışasü’l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I. (Giriş-Metin-Tıpkıbasım) II. (Dizin)* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 681/I-II.)

----- (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 854.)

Atalay, Besim (1970). *Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü*, Ankara.

Ayazlı, Özlem (2012) *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 1051.)

Aydemir, Hakan (2013). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX, Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Trankript von*

- Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert, Otto Harrassowitz.
(HT9)
- Aydın, Erhan (2012). *Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2008a). “Kubbealtı Lugatı”, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2, H-N, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- (2008b). “Kubbealtı Lugatı”, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 3, O-Z, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- (2010). “Kubbealtı Lugatı”, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bang, Willi, Annemarie von Gabain (1929). *Türkische Turfan-Texte. I. Bruchstücke eines Wahrsagebuches*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1929:15, 241-268.) [Tıpkıbasım: *SEDTF 2*, 3-30].
- (1929). *Türkische Turfan-Texte. II. Manichaica*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1929:22, 411-430.) [Tıpkıbasım: *SEDTF 2*, 31-50].
- (1930). *Türkische Turfan-Texte. III. Der große Hymnus auf Mani*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1930:13, 183-211.) [Tıpkıbasım: *SEDTF 2*, 51-79].
- (1930). *Türkische Turfan-Texte. IV. Ein neues uigurisches Sündenbekenntnis*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1930:24, 432-450.) [Tıpkıbasım: *SEDTF 2*, 80-98].
- (1931). *Türkische Turfan-Texte. V. Aus buddhistischen Schriften*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1931:14, 323-356.) [Tıpkıbasım: *SEDTF 2*, 99-132]
- Barthold, Willhelm (1997). *Uluğ Bey ve Zamanı* (Çev. İsmail Aka). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (AKDITYK. TDK Yay. 17.)
- Barutçu-Özönder, F. Sema (1996). *Ali Şir Nevayî, Muhâkemetü'l-Lügateyn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (AKDITYK. TDK Yay. 656.)
- Berbercan, Mehmet Turgut (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Boratav, Pertev Naili (1984). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. 2. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Brown, Penelope, Stephen C. Levinson (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Caferoğlu, Ahmet (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDTYK. TDK Yay. 260.)
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press.
- Çelik, Ülkü (1993). *Ali Şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnûn (Gramer-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çoruhlu, Yaşar. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çotuksöken, Yusuf (2015). *Uygulamalı Türk Dili*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- Dankoff, Robert, James Kelly (1982-1985). *Maḥmūd al Kāşgarî. Compedium of Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)*. Part I-III. Duxbury, Massachusetts: Harvard University. (Sources of Oriental Languages and Literatures. 7. Turkish Sources. VII.)
- Demirci, Ümit Özgür (2016). *Eski Türkçede Fiiller*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Dietz, Siglinde, Mehmet Ölmez, Klaus Röhrborn (2015). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie V*, Nach der Handschrift von Paris und St. Petersburg sowie nach dem Trankript von Annemarie v. Gabain, Harrassowitz Verlag. (HT5)
- Doerfer, Gerard (1965). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. 2. *Türkische Elemente im Neupersischen: alif bis tā*. Wiesbaden. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur [Mainz]. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission. 19.)
- (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. 3. *Türkische Elemente im Neupersischen: ğīm bis kāf*. Wiesbaden. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur [Mainz]. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission. 20.)
- (1975) *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem

der Mongolen- und Timuridenzeit. 4. *Türkische Elemente im Neupersischen (Schluß) und Register zur Gesamtarbeit*. Wiesbaden. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur [Mainz]. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission. 21.)

Durgut, Hüseyin (1995). *Şeyh Süleymān Efendī-i Buhārī Lügat-i Çağatay ve Türk-i Osmānī (Cild-i Evvel)*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Eckmann, Janos (2014). *Maḥmūd bin ‘Alī, Nehcū’l-Ferādīs, Uştmahlarnıḡ Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)* (Yay. Hamza Zülfikar, Semih Tezcan), (Dizin-Sözlük: Aysu Ata), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (AKDITYK. TDK Yay. 518.)

Elmalı, Murat (2016). *Daşakarmapathaavadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 1186.)

Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. 1-2. Wiesbaden. (Turcologica. 7.)

----- (2004). *A Grammer of Old Turkic*. Leiden: Brill.

Ergun, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Gabain, A. von (1995). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 532.)

Goffman, Erving (1967). *Interaction ritual: Essays on face-to-face interaction*. Garden City, New York: Doubleday.

Gökdayı, Hürriyet (2015). *Türkçede Kalıp Sözcükler*. Ankara: Kriter Yayınevi.

Grönbech, Kaare (1995). *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 609.)

Güzeldir, Muharrem (2002). *Abuşka Lügati (Giriş-Metin-İndeks)*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Hamilton, James Russel (2011). *Dunhuang Mağarası’nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uyurca El Yazması, İyi ve Kötü Prenses Öyküsü* (Çev. Vedat Köken). 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 682.)

- Hatipoğlu, Vehice (1981). *Türk Dilinde İkilime*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 328.)
- Hazai, Georg, Peter Zieme (1971-1972). *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu"* nebst einem Anhang von TAIJUN INOKUCHI. Berlin. (Deutsche AdW zu Berlin. ZAGA. SGKAO. 3. BT. 1.)
- İnan, Abdulkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Kaçalin, Mustafa S. (2011). *Niyāzi, Nevāyî'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar, El Lüğātu'n-Nevā'iyye ve'l İştihādātu'l-Çağatā'iyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (ADKYKY. TDK Yay. 1027.)
- Kafesoğlu, İbrahim (1998). *Türk Millî Kültürü*. 17. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kara, Georg, Peter Zieme (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT. 7.)
- (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjusrīnāmasaṃgītī*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT. 8.)
- Karasoy, Yakup (1989). *Şiban Han Divânı* (İnceleme-Metin). Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kargı Ölmez, Zuhâl (1988). *Şecere-i Terākime (Metin-Gramer-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- (1993). *Mahbûbü'l Kulûb (Metin-Gramer-Dizin)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kasai, Yukiyo (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Turnhout: Brepols. (BT. 26.)
- (2011). *Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-sutra*. Turnhout, Belgium (BT. 29.)
- Kaya, Önal (1989). *Ali Şîr Nevāyî, Fevāyidü'l-Kiber (İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kormuşin, İgor, Emine Mozioglu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu Yayınları.

- Kök, Abdullah (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM73 1v-235v/2) (Giriş-Metin-İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lakoff, Robin Tolmach (1990). *Talking Power. The politics of Language in Our Lives*. New York: Basic Books.
- Leech, Geoffrey N. (1983). *The Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.
- Levitskaya L. S. vd. (1997-2003) *Etimologiçesky Slovar' Tyurskih Yazıkov* (V. 1997, VI. 2000, VII. 2003). Obşçetyurkskie i meztyurkskie osnovy na glasnye. Moskva: Yazıki Russkoy Kulturu.
- Malov, Sergey (1951). *Pamyatniki Drevnetyurskoy Pismennosti*. Leningrad: İzdatel'stovo Akademii Nauk SSSR.
- Mirsultan, Aysima (2010). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X*, Nach der Handchrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie naht dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert, Wiesbaden. (HT10)
- Muhammed Mehdî Han (1960). *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language* (Yay. Sir Gerard Clauson). London.
- Muratoğlu, Atilla (2012). *Selamlaşma ve Önemi*. Konya: Damla Ofset.
- Nadalyayev V. M, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk.
- Oda, Juten (2010). A Study of Buddhist Sutra Called *Säkiz yükmäk yaruq* or *Säkiz törülgin yarumış yaltrımış in Old Turkic*. Hozokan, Kyoto (BT. 33.)
- Ölmez, Mehmet (1991) *Altun Yaruk III. Kitap* (5. Bölüm), (*Suvarnaphâsûtra*), Ankara. (Türk Dilleri Araştırma Dizisi. 1.)
- (1994). *Hsüen-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü IV*. Bölüm. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (HT6)
- (2001). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III*. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von A. v. Gabain. Hrsg., über. u. komm. von Mehmet Ölmez und Klaus Röhrborn. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. (HT3)

- (2002). “Die alttürkische Xuanzang-Biographie II”, *Stlitter aus der Gegend von Turfan, Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags*. Hrsg. Von M. Ölmez / S.C. Raschmann, İstanbul-Berlin: 199-242. (HT2)
- (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*. 2. Baskı. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Özbay, Betül (2014). *Huastuanift Manist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDTYK. TDK Yay. 1127.)
- Özertural, Zekine (2008). *Der uigurische Manichäismus*. Neubearbeitungen von Texten aus Manichaica I and III von Albert v. Le Coq. Wiesbaden. (VdSUA. 74.)
- Pavet de Courteille, Abel (1870). *El-lügatü'l Nevāiyye ve'l-İstişhādātü'l-Çagatāiyye, Dictionnaire Turc Oriental*. Paris. MDCCCLXX.
- Radloff, Wilhelm (1893-1899). *Versuch eines Wörterbuchs der Türk Dialecte (Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy)*. T. I 1893, T. II 1899. Sanktpeterburg.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen. 2. Wortregister*. Zusammengestellt von István Kecskméti. Helsinki. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae. 17, 1.)
- Roux, Jean-Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Röhrborn, Klaus (1971-1972). *Eine uigurische Totenmesse*. Text, Übersetzung, Kommentar. Berlin. (Deutsche AdW zu Berlin. ZAGA. SGKAO. 4. BT. 2.)
- (1991). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Trankript von Annemarie v. Gabain, Otto Harrassowitz-Wiesbaden. (HT7)
- (1996). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*, Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Trankript von Annemarie v. Gabain, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden. (HT8)
- (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Band 1: ab- – äzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- (2017). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II Nomina-Pronomina-Partikel. Band 1: a-asvık. Band II aš- – äzüük*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

- Sağol, Gülden (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Semet, Ablet (2005). *Xuanzang's Leben und Werk*, Teil 8: Lexikalische Untersuchungen zur uigurischen Xuanzang-Biographie. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- Sevortyan E. V. (1974-2003). *Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov* (I. 1974, II. 1978, III. 1980, IV. 1989). Obşçetyurkskie i meztyurkskie osnovy na glasnye. Moskva: Yazıki Russkoy Kulturu.
- Starostin, Sergei, Anna Dybo, Oleg Mudrak (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Leiden; Boston: Brill.
- Şeyh Süleymân Efendi Buhârî (1298). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*. İstanbul: Mihrân Matbaası.
- Şirin, Hatice (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tanyu, Hikmet (1978). *Türklerin Dinî Tarihçesi*. İstanbul: Özdemir Basımevi.
- Taplamacıoğlu, Mehmet (1961). *Din Sosyolojisine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Taymas, Aptullah Battal (1988). *İbni-Mühenâ Lûgati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 9.)
- Tekin, Şinasi (1980). *Maitrisimit nom bitig*. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. 1. *Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen*. 2. *Analytischer und rückläufiger Index*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT. 9.)
- Tekin, Talat (2017). *Irk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 1059.)
- Tekcan, Münevver (2007). *Hakîm Ata Kitabı*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Tenişev, E. R. (2001). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov (IV, Leksika)*. Moskva.
- Tezcan, Semih (1974). *Das uigurische İnsadi-Sūtra*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. 6. BT. 3.)

- Tokyürek, Hacer (2015) *Altun Yaruk IV. Tezginç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Kayseri: Laçın Yayınevi Dizgi Baskı.
- Toparlı, Recep, Mustafa Argunşah (2018). *İslam, Mu'înü'l Mürîd*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (ADKYKY. TDK Yay. 925.)
- Türkay, Kaya (1988). *Bedāyi'ü'l-Vasa' (İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uçar, Erdem (2009) *Altun Yaruk V. Kitap*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Usta, Halil İbrahim (1989). *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünlü, Suat (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM73 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- (2012). *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- (2012). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleeri Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, Emek (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Vambéry, Hermann (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Wilkins, Jens (2001). *Die Drei Körper des Buddha (Triḳāya)*. Mit 208 Abbildungen auf IX Tafeln. Turnhout. (BT. 21.)
- (2007). *Das Buch von der Sündentilgung Teil 1 - Teil 2*. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig (BT. 25.)
- Xing, Guang (2005). *The Three Bodies of the Buddha: The Origin and Development of the Triḳaya Theory*, Oxford: RoutledgeCurzon.

- Yakup, Abdurishid, Michael Knüppel (2016). *Altuigurische Aparimitäyus-Literatur und kleinere tantrische Texte*. Turnhout: Brepols. (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT. 36.)
- Yıldırım, Talip (2002). *Hüseyin Baykara Divanı (Metin-İnceleme-Dizin)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yurdaydın, Hüseyin G. ve Mehmet Dağ (1978). *Dinler Tarihi*. Ankara: Gündüz Matbaacılık.
- Yüce, Bilâl (1995). *Bâbü'r Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. (AKDTY. AKM Yay. 81.)
- Yüce, Nuri (2014). *Ebul Kasım Carullah Mahmud bin Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamahşeri el-Hvarizmi, Mukaddimetü'l Edeb: Harizmi Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüşhası*. 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDTYK. TDK Yay. 535.)
- Zieme, Peter (1975). *Manichäisch-türkische Texte*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO.BT. 5.)
- (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT. 13.)
- (1996) *Altun Yaruq Sudur. Vorwörter und das erste Buch*. Turnhout (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT. 18.)
- (2000). *Vimalakīrtinirdēśa-sutra*. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftfragmenten von Berlin und Kyoto. Mit einem Appendix von JORINDEEBERT: *Ein Vimalakīrti-Bildfragment aus Turfan*. Turnhout. (BT. 20.)
- (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Mit 208 Abbildungen auf 97 Tafeln. Turnhout. (BT. 23.)

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin (2016). "Bir Siyasetnâme Olarak "Kutadgu Bilig"". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, s. 237-253.
- Adıyaman, Ceyda (2018). *Kutadgu Bilig'in Adbilim Bakımından İncelenmesi*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

- Ağca, Esin (2019). “Eski Türkçede İstek Fiili Olarak *ko-* Fiili ve Türevleri Üzerine.” *Türkbilig*, S. 38 s. 143-152.
- Ağca, Ferruh (2007). “Manihaist ve Budist Türkçe Metinlerde *Fiil + -mak + İyEk bol-* Yapısı Üzerine.” *Türkbilig*, S. 14, s. 3-21.
- (2015). “Eski Türkçe kö:k tenri ve kö:k kalık İkilemeleri Üzerine.” *Türkbilig/Turkoloji Arastirmalari Dergisi*, S. 30, s. 201-221.
- (2020). “Eski Uygurcada Üçüncü Kişi İyelik Eki ve Dil Bilgisel Saygı Yapıları”, *Semih Tezcan Kitabı* (Editörler Nuran TEZCAN, Emine YILMAZ, Nurettin DEMİR). Ankara: Nobel Yayınları.
- Ağca, Mustafa (2015). *Eski Uygur Türkçesinde Dua/Alkış (Anlambilimsel Bir İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akar, Cüneyt (2016). “Değer Eğitiminde Kutadgu Bilig.” *Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Uiaak Üniversitesi, Konferans Yayın Nu: 14, İstanbul.
- Akdemir, Furat (2013). “Kur’an’da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti.” *Kelam Araştırmaları*, S. 11(1), s. 425-442.
- Akpınar, Ali (2020). “Hediyenin Dinî Temelleri.” *GİBTÜ İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 1-14.
- Aktan, Bilal (2010). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler.” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, s. 1-12.
- Akyalçın, Necmi ve Damla Aydoğan (2019a). “Kutadgu Bilig’de Yer Alan Kalıp Sözler Üzerine Bir Değerlendirme.” *Homeros*, S. 2 (4), s. 125-138 .
- (2019b) “Dede Korkut Hikayeleri’nde Yer Alan Kalıp Sözler Üzerine Bir Değerlendirme.” *Homeros*, S. 2 (4), s. 155-164.
- (2020). “Atabetü'l-Hakayık’da Yer Alan İkilemeler ve Kalıp Sözler.” *Homeros*, S. 3, s. 105-112.
- Alkan Ataman, Hanife (2019). “Kutadgu Bilig’de Hitaplar ve Göreceli Seslenişler.” *SUTAD*, (45), s. 287-306.

- Alper, Ömer Mahir (2001). "İtaat." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 23, s. 444-445.
- Altun Alkan, Hatice (2019). *Rica Ediminin Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenler Tarafından Kullanımları*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Altunbay, Müzeyyen (2016). "Temel Bir Değer Olarak Dede Korkut'ta Misafirperverlik ve İzzeti İkrâm." *Akademik Bakış Dergisi*, S. 56, s. 359-371.
- Aslan, Sema (2005). "Türkiye Türkçesinde Sezdirme Dayalı Rica Stratejileri." *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1 s. 114-126.
- Arslan, Seher (2014). Türklerde Ağaç Kültü ve "Hayat Ağacı." *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 59-71.
- Arslan, Begüm (2019). "Türk Dilinde Soru ve Nezaket." *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu*, (3-5 Ekim 2019 Balıkesir/Edremit) Tam Metin Bildiriler Kitabı, s. 204-210.
- Artun, Erman (2007). "Türklerde İslâmiyet Öncesi İnanç Sistemleri - Öğretiler-Dinler." *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf.
- Ata, Aysu (2007), "Türkçede 'Yargı' Bildiren Söz Alanı", *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı-Bildiriler*, (editörler) Prof. Dr. Fikret Türkmen, Prof. Dr. Gürer Gülsevin, C. 1, Ankara, s. 225-229.
- Atasağun, Galip (2005). "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmaları." *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20 (20), s. 203-248.
- Ayazlı, Özlem ve Mehmet Ölmez (2011). "Eski Uygurca Metinlerin Transkripsiyonunda Kullanılan Yöntemler ve İşaretler." *Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler*, 29-30 Mayıs 2007, Eskişehir Bildiriler. İstanbul, s. 43-83.
- Aydemir, Adem (2011). "Eski Bir Yaşlılar Teşkilâtı Olan 'Kurdaşlık' ve Günümüze Etkilerine Dair." *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 195, s. 147-170.
- (2014). "Divanü Lûgati't-Türk'e Göre İnsanlar Arasındaki İlişkilerde Nezaket." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3(3), s. 14-36.
- Aydın, Erhan (2019). "Eski Türk Yazıtlarında Yakarış ve Esenlik Dileme İfadeleri." *Dil Araştırmaları*, Bahar 2019, S. 24, s. 15-30.

- Aydın, Mehmet (2003). “Şamanizmin Eski Türk Dinî Hayatı ile İlişkisi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 28, s. 89-100.
- Aydın, Oğuz (2018). “Dede Korkut Hikâyelerinden Günümüze Türk İkrâm Kültürü.” *I. Türk Eğitim Kongresi Kitabı*, İstanbul, Türkiye, s. 43-54.
- Aydın, Şadi (2018). “Sasani Kültürü ve İslâm’ın Çatışma Alanı: İran.” *Journal Of Awareness*, C. 3, S. 4, s. 65-76.
- Azılı, Kenan (2019). “Eski Türklerde Mektup/Mektuplaşma Kavram Alanına Ait "Bitig"ler Üzerine Bazı Düşünceler.” *Türkbilig*, S. 37, s. 11-20.
- Bayat, Nihat (2017). “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Şikayet ve Özür Edimine İlişkin Görünümler.” *PAU Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 41, s. 1-16.
- Bayraktar, Fatma Sibel (2014). “Kutadgu Bilig’de Üçlemeler, Dörtlemeler ve Beşlemeler.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, S. 3(2), s. 29-53.
- Bayraktar, Sema (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Bir Kültür Aktarım Aracı Olarak Kalıp Sözler*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Bekki, Salahaddin (2004). “Nevruz-Kurban İlişkisi Ve Kurbanı Bağlı Olarak Yapılan Ritler-Pratikler.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 29, s. 11-18.
- Bıyık, Mustafa (2002). “Manihaizm.” *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 378-393.
- Bilgen, Sait (2019). *Değerler Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Birkan, Gülsel Zelal (2017). *Kutadgu Bilig’de Değerler Öğretimi*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Blum-Kulka, Shoshana, Elite Olshtain (1984). “Requests and Apologies: A Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns (CCSARP).” *Applied Linguistics*, S. 5(3), s. 196-212.
- Bozdemir, Oğuz (2019). *Orta Asya Şaman Ritüelleri Sembol ve Objelerinin Seramik Formlarda Yorumu*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

- Bozkuş, Metin (1998). Türklerin İslâmiyeti Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, s. 409-418.
- Bulut, Serdar (2012). *Anadolu Ağızlarında Kalıp Sözcükler ve Kullanım Özellikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Can, Meltem (2010). Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Chen, Rong (1993). "Responding to compliments: A contrastive study of politeness strategies between American English and Chinese speakers." *Journal of Pragmatics*, S. 20, s. 49-75.
- Cihan, Sadık (1986). "Hz. Peygamberin Sünnetinde Selâm ve İnsan Münasebetlerde Oynadığı Rol." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 0(6), s. 1-14.
- Çağrı, Mustafa (2013). "Yardımlaşma." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 43, s. 332-334.
- Çakır, Numan (2007). *Kur'an-ı Kerim'de Secde*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, Engin (2009). "Orhon Yazıtlarında 'İtaat' Kavramı." *Turkish Studies*, S. 4(8), s. 825-837.
- Çobanoğlu, Özkul (2004). "Türk Halk Kültüründe 'Tör/Başköşe' Kavramı ve Anlam Yaratmadaki Simgesel Sürekliliği." *Türk Bilig*, S. 7, s. 33-44.
- Çobanoğlu, Özkul ve Sacide Çobanoğlu (2015). "Türk Halk Kültüründe Konuşmalık Türler Bağlamında Sözel Nasihatler, Dua Ve Beddualar." *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, S. 3(7), s. 1-32 .
- Çubukcu, Melek (2016). "İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde Sevgi Saygı , Mutluluk ve Merhamet İfadeleri." *1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi-İnsan ve Toplum Bilimleri*, Madrid, İspanya, s. 650-697.
- Dalgın, Nihat (2009). "Secde." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, s. 271-272.
- Demirbilek, Salih (2007). "Eski Türk Yazıtlarındaki Kağan Seçme Ritüelinin İzleri Üzerine." *JOTS*, S. 1(2), s. 38-54.
- Demirci, Kerim (2006). "Toplumsal Yapıların Saygı İfadesi Formlarında Dile Yansıması." *Milli Folklor*, S. 18, s. 69.

- Dereli, Sevgi (2008). "Sözlü İletişimde Nezaket Stratejileri." *Türkbilig*, S. 15. s. 24-52.
- Derin, Serkan (2016). *Tasavvuf ve Budizm Klasiklerinin Kavramlar Üzerinden Karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- Deveci, Handan, Dilek Belet ve Hatice Türe (2013), "Dede Korkut Hikâyelerinde Yer Alan Değerler", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 46, s. 294-321.
- Dilek, İbrahim (2020). "Kült Kavramı ve Söz Kültü." *Bilig*, S. 95, s. 47-77.
- Dingil, Fatma Aysel (2012). *İslâm Öncesi Türk Kültüründe Kutsallık İzafe Edilen Maddî Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğançay, Seran ve Sibel Kamışlı Aktuna (1997). "Sözeylemler Bağlamında Türkçede Kibarlık İmleri." *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara, s. 133-141.
- Doğru, Fatih (2014). "Türkçe Buyrum Tümcelerinde Kibarlık/Kabalık." VI. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, (ed. H. Şahin- İ. Karahancı), C.1, Bursa: Star Ajans, s. 651-669.
- Erdal Marcel (2018). "Eski Uygurca'nın Fiil Varlığı." Mustafa S. Kaçalın (ed.), *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri*. 4-6 Haziran 2011, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 145-152.
- Erdem, Mehmet Dursun (2005). "Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine." *Bilig*, S, 33, s. 189-225.
- Eren, Hasan (1988) "Wilhelm Radloff ve Türk Dialektleri Sözlüğü." *Türk Dili*. S. 444, s. 336-354.
- Ergönenç, Dilek (2019). "Türkiye Türkçesinde Kullanılan Baş Sağlığı Kalıp Sözleri." *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 16-18 Ekim 2019 Samsun, s. 512- 524.
- Eroğlu, Türker ve Hatice Çiğdem Kılıç (2010). "Türk İnançları ve İnanışlar." *Journal of Social Policy Conferences*, 0(49).
- Erol, Çiğdem (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Ersan, Raziye (2017). "Eski Uygur Türkçesinde Tasvir Fiili Olarak Saygı Fiilleri." *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 5, S. 11, s. 454-469.
- Esen, Muammer (2008). "İman Kavramı Üzerine." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIX (2008), S. I, s. 79-91.
- Gencay, Naziyyet (2012). *Kuzey Kıbrıs Türk Ağzlarında Kalıp Sözler*. Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Gazimağusa.
- Gökçe, Özlem (2013). *Korecede Saygı Dili Üzerine Bir Örnekleme*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökdayı, Hürriyet (2019). "Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler, Bu Sözleri İçeren Bir Sözlük İhtiyacı ve Hazırlama Yöntemi." *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, S. 19, s. 18-35.
- Gömeç, Saadettin Yağmur (1998). "Şamanizm ve Eski Türk Dini." *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4, s. 38-50.
- (2019). "Eski Türk Dininin Temel Özellikleri." *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4, S. 1, s. 84-123.
- Güner, Galip (2013). "Yarlıg "Buyruk, Emir, Ferman" ve Yarlıka- "(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek" Kelimelerinin Kökeni Üzerine Yeni Görüşler." *Turkish Studies*, S. 8(1), s. 1153-1160.
- Güzay, Aybüke (2014). *Türk Devlet Geleneğinde Hediyeleşme*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Işık, Ramazan (2004). "Türklerde Ağaça İlgili İnanışlar ve Buna Bağlı Kültler." *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 2, s. 89-106.
- Işıқтаş Sava, Işılay (2017). "Kırım Tatarcasında Sosyal Hayatta Kullanılan Kalıp Sözler." *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 7(3), s. 599-604.
- İmamova, Holida (2016). "Türkçe ve Özbekçede Nezaket Anlatan Paralinguistik (Dil Ötesi) Olayların Mukayeseli Çözümlemesi." *Turkish Studies*, S. 11(10), s. 333-342.
- İnan, Abdulkadir (1952). "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, s. 19-30.

- Kaplankıran, Dilek (2017). "Kazak Türkçesinde Sevgi ve Saygı Anlamı Taşıyan Seslenmeler." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 59, s. 241-268.
- Karasu, Kamil (2015). "Türkçe ve Arapça Nezaket İfadeleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme." *Nüsha*, C. 15, s. 93-128.
- Karataş, İbrahim Ethem (2015). "Buddizm'de Tanrı Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme." *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, s. 85-105.
- Kardaş, Mehmet Nuri (2015). "Orhun Abidelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Açısından Önemi II: Kül Tigin Abidesi." *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2.
- Kargı Ölmez, Zuhâl (1997). "Kutadgu Bilig'de İkillemeler (1)." *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 7(1997), s. 19-40.
- Kartopu, Ayşe (2009). *Dinler Tarihinde Dinin Tarifleriyle İlgili Farklı Görüşler*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kasapoğlu, Abdurrahman (2010). "İslâm'da Selâm ve Selâmlaşma Olgusu." *Hikmet Yurdu*, C. 3, S. 6, s. 49 - 87.
- Kassymova, Assem (2018). *Kazak Türkçesinde Kalıp Sözler*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Kaya, Fatih ve Erdal Akpınar (2017). "Kutadgu Bilig'de Türk Yemek Adabı ve Kültürü." *Turkish Studies*, S. 12(21), s. 335-348.
- Kayapınar, Mustafa (2011). "Belagatta Temenni Üslubu." *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15(2), s. 167-171.
- Keskin, Ahmet (2017). "Türk Kültüründe "Selâmlaşma" ve "Vedalaşma" Hakkında Genel Bir Değerlendirme." *Türk Dünyası*, S. 43, s. 125-146.
- Keskin, Berker (2016). "Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren İfadeler Üzerine." *1st International Conference on Studies in Turkology*, Barcelona, İspanya, 14-16 Ekim 2016, s. 291-299.
- Kılıçarslan, Mehmet (2016). "Kur'ân-ı Kerim'deki Temenni İfadeleri." *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (NKUIFD)*, S. 2(2), s. 13-44.
- Kırbaşoğlu Kılıç, Latife ve Çağlar Yaprakgöl (2018). "Divanu Lügati't Türk'te Eğitsel Değerler." *Çocuk, Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, S. 1(1), s. 39-58.

- Koçak, Kürşat (2011). *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri Ve Törenleri (Tarih Öncesi Devirlerden Türklerin İslâm Dini Medeniyetine Girişine Kadar)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kononov, Andrey Nikolayevich (1969). “İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 16, s. 81-88.
- Korkmaz, Zeynep (2003). “Eski Türklerdeki Ağaç Kültünün İslâmî Devirlerdeki Devamı.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 1, s. 99-110.
- Kumartaşlıoğlu, Satı (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kumru, Coşkun (2017). “Türk Mitolojisi Penceresinden Orhun Abidelerine Dair Değerlendirmeler.” *Ulakbilge*, C. 6, S. 20, s. 17-27.
- Mücahit, Mustafa (2019). “Ahlâki Bir Değer Olarak Özür Dileme ve Özür Etiği.” *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, S. 23 (3), s. 1189-1208.
- Nalbant, Mehmet Vefa (2013). “Yarlık Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi.” *Turkish Studies*, S. 8(9), s. 327-341.
- Onursal Ayırır, İrem (2020). “Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözcükler: Nezaket Kuramı Açısından Edimbilimsel Bir Değerlendirme.” *Milli Folklor*, Yıl 32, C. 16, S. 126, s. 86-98.
- Ölmez, Mehmet (2017). “Eski Uygurca İkilimler Üzerine.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, S. 65(2), s. 243-311 .
- Öner, Mustafa (2006). “Yarlık Sözü Hakkında.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, S. 52(2), s. 117-122.
- Örnek, Sedat Veyis (1962) “İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış” *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 20, Temmuz-Aralık, S. 3-4, s. 255-261.
- Özarlan, Selim (2007). “Kur’an’da Hz. Peygamber’e Yönelik Saygı İfadeleri.” *Diyanet İlmî Dergi*, C. 3, S. 3, s. 125-144.
- Özbay, Murat ve Esra Karakuş Tayşi (2011). “Dede Korkut Hikâyelerinin Türkçe Öğretimi ve Değer Aktarımı Açısından Önemi.” *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, S. 1(1), s. 21-31.

- Özcan, Şevket (2016). “İnsana Verilen Değer Ekseninde Çeşitli Dinlerde İnsan: Dinler Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme.” *Dini Araştırmalar*, C. 19, S. 48, s. 203-224.
- Özen, Yener (2018). “Ahlakî Karakterin Değişmezliği: Onur.” *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl 4, S. 13, s. 64-79.
- Öztürk, Levent (2008). “İbn Yahya el-Veşşa (ö.325/937)’ya Göre Abbasi Toplumunda Hediyelerin Gizli Dili.” *İstem*, S. 6(12), s. 9-15.
- Öztürk, Murat (2013). “İslâmiyet’ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini.” *Historie Studies*, C. 5, S. 2, s. 327-346.
- Öztürk, Nazan (2015). “Saygı Değerine İlişkin Öğrenci Görüşleri.” *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XIV. Uluslararası Katılımlı Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu Özel Sayısı, s. 298-305.
- Öztürk Kalkan, Seda (2012). *Türk Kültüründe Selamlaşma Kavramı, Bu Kavramın (İlköğretim ve Ortaöğretim) Ders Kitaplarına ve Ders Programlarına Yansıtılması*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Polat, Ülkü (2017). “Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren (ötün-, tegin-, yarlıka-, yükün-) Yarı Tasvir Fiilleri.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/4, s. 2012-2026.
- Rugova Bardh ve Lindita Sejdiu Rugova (2018). “Konuşulan Arnavutçada Nezaket ve Nezaket Stratejilerini İfade Etme.” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 11, S. 21, s. 78-86.
- Sakarya, Candan Işıl (2006). *Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sayım, Huzeyfe (2004). “Zerdüştilik’de Kozmogoni ve Yaratılış.” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16(1), s. 91-101.
- Semedli, Elza (2019). “Kitabı Dede Korkut Destanlarında Övgü” *Dede Korkut’un İzinde Uluslararası Konfrans*, Bayburt, 21- 22 (Temmuz) Eylül 2019, Türkiye.
- Soydan, Serpil (2017). “Ali Şir Nevâî ve Hüseyin Baykara’nın Manzum Eserlerine Göre Klasik Çağatay Türkçesinde İkilemeler.” *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7(14), s. 319-332.

- Sümbüllü, Yusuf Ziya (2004). “Eski Türklerde Defin Şekilleri Üzerine Bir İnceleme.” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 2, s. 61-72.
- Şahin, Süveyda (2019). *Türkmen Türkçesinde Kalıp Sözler*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Şarafullina, Aliya (2013). *Budizm’de ve Tibet Budizmi’nde İnanç Esasları*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Şimşek, Tuğba ve Ömer İnce (2020). “Kutadgu Bilig İle Değerler Eğitimi.” *Turkish Studies - Education*, S. 15(1), s. 507-528
- Sinanoğlu, Mustafa (1999) “İbadet.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 19, s. 233-235.
- Tanyu, Hikmet (1984). “Totem, Totemizm ve Tabu Üzerinde Yeni Araştırmalar.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26(1), s. 155-172.
- Tekin, Şinasi (2001). “Ög, Öğir-, Yarlıg, Yarlıka- Kelimelerinin Nerelerden Geldikleri Hakkında”, *İştikakçının Köşesi-Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekmen, Ayşe Nur (2004). “Türkçe ve Japoncada Saygı Dili Kavramı Üzerine.” *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül)*, Ankara, s. 2827-2836.
- Tokyürek, Hacer (2005). *Eski Türkçede (VIII. yy. – XI. yy.) Yardımcı Fiiller*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tolkun, Selahattin (2015). “Doğu Türkçesi Metinlerinde Başlangıcından Günümüze Saygı ve Nezaket İfadesi Sorunu.” *Dil Araştırmaları*, Güz, S. 17, s. 135-157.
- Toprak, Abdulhamit (2019). “Türk Kültüründe Misafirperverlik ve Sofra Açmak/ Sofra Çekmek (Samsun Örneği).” *Mecmua*, S. 7, s. 74-81.
- Toprak, Funda (2005). “Harezmi Türkçesinde İkilemeler.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 5(2), s. 277-292.
- Torusdağ, Gülşen (2020). “Buyurmak Eyleminin Bağlam Temelli Görünümleri, Buyurum Kipinde Değişirim Ögesi Olarak Kullanımı.” *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, S. 4(8), s. 283-299.

- Tuna, Osman Nedim (1986). "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, S. 30-31 (1982-1983), s. 163-228.
- Tümer, Günay (1986). "Çeşitli Yönleriyle Din." *Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, C. 28, s. 213-267.
- (1991). "Atalar Kültü." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 4, s. 42-43.
- (1992). "Budizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 6, s. 352-360.
- Türküzü, Göksel (2014). "Korece Sözcüklerin Anlam İlişkileri Yönünden Türkçe Sözcüklerle Karşılaştırmalı Analizi." *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1 (36), s. 60-80.
- Uçar, Hüseyin (2020). "Bir Kültürün Özellikleri: Türklerde Su Kültü." *Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 7, s. 24-47.
- Uğurlu, Serdar (2012). "Eski Türklerin Dini." *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20. Yıl Özel Sayı, C. 12, s. 323-335.
- Uygun, Azize (2019). "Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Takdimi." *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43, s. 148-163.
- Üstünova, Kerime (1997). "Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler Dörtlemeler Beşlemeler." *Bilge Yayın, Tanıtım, Tahlil, Eleştirisi Dergisi*, S. 13, s. 20-25.
- Vatandaş, Cemalettin (2003). "Toplumsal Bir Değer Olarak "Yardımlaşma" ve Dilenciler." *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 149-160.
- Yaylagül, Özen (2005). "Eski Türkçede Nezaket İfadeleri." *Millî Folklor*, Yıl 17, S. 68. s. 151-165.
- (2013). "Kutadgu Bilig'deki Edimsöz Edimleri." *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Semih TEZCAN'a Armağan, C. 13, S. 13, s. 443-472.
- Yazıcı Ersoy, Habibe (2011). "Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, s. 1-54.

- (2015). "Türk Yazı Dillerinde İyelik İşaretleyicilerinin Kiplik Anlamları." *Dil Araştırmaları*, S. 17 s. 51-72.
- Yılbır, Serkan (2006). *Türk Destanlarında İnanç ve İnanışlar*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yıldız Altın, Kübra (2018). *Türk Kültüründe Atalar Kültü*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldız, Esra (2013). *Türkçede Sevgi Sözcükleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldız, Hüseyin (2011). "Divân-ı Hikmet'te İkilemeler Üzerine." *International Journal of Social and Economic Sciences*, S. 1(1), s. 41-46.
- Yurt, Mehmet Emin (2018). "Kur'an'da Haset Kavramı." *Şarkiyat*, S. 10(3), s. 849-872.
- Yücedoğru, Tefvik (2006a). "İtikad Esasları ve Özellikleri." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, s. 177-186.
- (2006b). "Kur'an'da İman Kavramı." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, s. 21-33.
- Yüceol Özezen, Muna (2006). "Türkiye Türkçesi Yazın Dilinde Teşekkür Kalıpları." *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 3, s. 66-77.
- Zengin, Aslı ve Ümran Yaman (2018). "Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Manihaizm'in Savaşa Bakışı." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 58, S. 1, s. 175-216.
- Zeren, Münevver Ebru (2017a). "Uygurlarda Manihaizm Etkisi Altında Gelişen Din-Devlet İlişkisi." *JOTS*, S. 1/2, s. 140-157.
- (2017b). "Türklerin Devlet Anlayışında Atalar Kültünün Yeri." *Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Zeyrek, Deniz (2001). "Politeness in Turkish and its linguistic manifestations A socio-cultural perspective", *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*, Arin Bayraktaroğlu, Maria Sifianou (ed.), John Benjamins Publishing Company, s. 43-73.

3. Elektronik Kaynaklar

<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/> Erişim tarihi 05.05.2021

<https://www.kuranmeali.com/> Erişim tarihi 09.05.2021

<https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi 16.05.2021

KİŞİSEL YAYIN VE ESERLER

- Alan, Sümeyra (2019). “Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında Yönelme Hâl Eki Nöbetleşmesi.” *Dil Araştırmaları*, S. 24, s. 123-130.
- Alan, Sümeyra (2019). “Dîvânu Lugâti't-Türk'te Spor ve Rekreatif Faaliyete İlişkin Terimler”. Serhat Özdenk, Ozan Yılmaz (Ed.), *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Kitabı-1*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, s. 86-109.
- Alan, Sümeyra (2020). “Kışaşü'l-Enbiyâ'da Sayı Sistemleri.” *ERDEM*, S. 78, s. 23-60.
- Alan, Sümeyra (2020). “Dîvânu Lugâti't-Türk'te Topaç Oyunağına Dair Bir İfade: “Kırma Topık” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 65, s. 87-97.
- Alan, Sümeyra (2020). “Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Kumaş Terimleri ve Kelime Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme.” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20, s. 23-42.
- Alan, Sümeyra ve Sevgi Yeşilyurt (2020). ““Kumalık” Olgusunun İlk Eş ve Kuma Üzerinden Yankısı.” *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi/International Journal of Human Studies*, S. 6, s. 353-380.

ÖZGEÇMİŞ

Sümevra ALAN, ilköğrenimini Ankara ve Ardahan'da, orta öğrenim ve lise öğrenimini Malatya'da tamamladı. 2009 yılında Kocaeli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde lisans eğitimine başladı ve 2013 yılında bitirdi. 2015 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde yüksek lisans eğitimine başladı. 2017 yılında Prof. Dr. Münevver Tekcan'ın danışmanlığında hazırladığı *Târîh-i Güzîde (Nusret-nâme) [95a-149a](Giriş, transkripsiyonlu metin, dizin-sözlük, tıpkıbasım)* adlı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı. Devamında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Prof. Dr. Münevver Tekcan'ın danışmanlığında doktora eğitimine başladı.